

"אין זמן לקחת תנופה": מהגרים בני גיל הביניים בישראל

מחקר לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

פנינה דולברג

הוגש לסינאט אוניברסיטת בן גוריון בנגב

7 במרץ 2012

י"ג באדר תשע"ב

באר שבע

"אין זמן לקחת תנופה": מהגרים בני גיל הביניים בישראל

מחקר לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

פנינה דולברג

הוגש לסינאט אוניברסיטת בן גוריון בנגב

תאריך: 14.2.2013

אישור המנחה _____

אישור דיקן בית הספר ללימודי מחקר מתקדמים ע"ש קרייטמן _____

7 במרץ 2012

י"ג באדר תשע"ב

באר שבע

העבודה נעשתה בהדרכת

פרופ' יוליה מירסקי

במחלקה לעבודה סוציאלית

בפקולטה למדעי הרוח והחברה

אני מבקשת להביע את תודתי

למנחה במחקר, פרופ' יוליה מירסקי, אשר האירה את דרכי בחוכמתה ובאורך-רוחה, ותמיד הייתה נכונה לעזור. הייתה לי זכות גדולה להיות תלמידתך.
לבן-זוגי, שגיאי, אשר היה לצדי לאורך כל הדרך ותמיד האמין בי, עזר ותמך.
לבני משפחתי, ובייחוד להוריי, לובה ויצחק קוטלר, לאחי, בן קוטלר, ולחמי וחמותי, שמעון ומרים דולברג, על תמיכתם ונכונותם לסייע לי בכל דבר שנדרש, בכל עת.
לחברתי למסע האקדמי ולחדר הדוקטורנטים, לודמילה רובינשטיין, וכן לחברים ועמיתים נוספים שליוו אותי לאורך הדרך: סעדיה גוזלן, ז'נה בר, נינה פוקס-להט, נטע ברודו וליאת הדר.
לעוזרת המחקר, שירלי קויפמן, וכן לסטודנטיות (הבוגרות) שסייעו במחקר: אולגה ויגסין, אורי גל, מיכל דיין ודינה סלע.
אני מודה לעו"ס אריאלה שמעוני ולסוכנות היהודית, על הסיוע באיתור משתתפים למחקר.
תודתי נתונה גם לפרופ' ורד סלונים-נבו, על הסיוע בשלבים הראשונים במחקר, וכן לפרופ' יונתן אנסון, על הסיוע במהלך השנים.
לבסוף, אני מבקשת להודות מקרב לב למשתתפי המחקר, על שפתחו בפני את לבם ושיתפו אותי בסיפוריהם.

עבודה זו מוקדשת

לזכרו של סבי היקר, לוביש סטקליאר ז"ל

שהיה מהגר בן גיל הביניים ו"דוקטור של החיים"

תוכן העניינים

I

תקציר

1 **חלק ראשון: מסגרת תיאורטית ומושגית**

1 **1. גיל הביניים**

2 1.1 תיאוריות מרכזיות בנושא גיל הביניים

2 1.1.1 תיאוריות ניאו-פרוידיאניות קלאסיות: יונג ואריקסון

4 1.1.2 שלבים, תתי-שלבים והתנגדויות לשלבים

6 1.1.3 "משך החיים" ו"מהלך החיים"

8 1.2 "סמני מהלך החיים" בגיל הביניים

8 1.2.1 הורות: ילדים בוגרים ו"הקן המתרוקן"

10 1.2.2 זוגיות בגיל הביניים

11 1.2.3 בן או בת להורים מזדקנים

13 1.2.4 סבאות

15 1.2.5 "דור הסנדוויץ'", או "לחץ הדורות"

15 1.2.6 עבודה בגיל הביניים

18 1.2.7 פרישה לגימלאות

19 1.3 סיכום: גיל הביניים – תקופת משבר או תקופת שיא?

21 **2. חקר הגירה והמהגרים**

21 2.1 מניעי הגירה והליכי הגירה: תיאוריות קלאסיות

23 2.2 אתניות, רב-תרבותיות ומדיניות כלפי מהגרים

25 2.3 השתלבות מהגרים במדינת היעד

28 2.4 הגירה לישראל

28 2.4.1 מדיניות קליטת מהגרים

30 2.4.2 "ההגירה החדשה" לישראל

30 2.4.3 הגירה מחבר העמים לישראל

34 2.4.4 הגירה ממדינות מערביות לישראל

34 2.4.5 הגירה ממדינות דרום-אמריקה לישראל

36 2.4.6 הגירה ממדינות אנגלוסקסיות לישראל

38 2.4.7 הגירה מצרפת לישראל

39 **3. מהגרים בני גיל הביניים**

39 3.1 מהגרים בני גיל הביניים: משפחה

41 3.2 מהגרים בני גיל הביניים: עבודה ופרישה

42 3.3 השתלבות חברתית, תרבותית ולשונית

43 3.4 בריאות, בריאות נפשית ותחושת רווחה

44 3.5 מהגרים בני גיל הביניים: רציונל העבודה ושאלת המחקר

46	<u>חלק שני: שיטת המחקר</u>
46	1. הפרספקטיבה המחקרית וכלי המחקר
48	2. הראיונות
48	2.1 בחירת אוכלוסיית המחקר
50	2.2 איתור המרואיינים
52	2.3 כמה ראיונות?
52	2.4 המרואיינים: אוכלוסיית המחקר
53	2.5 כלי עזר בראיונות
54	2.6 מיקום הראיונות ומועדם
55	2.7 שפת הראיון
56	2.8 מהלך הראיון
58	3. החוקרת-המרואינת, מיקומה והשפעתה
60	4. ניתוח הראיונות
63	5. אמינות המחקר וסוגיות אתיות
66	<u>חלק שלישי: ממצאי המחקר</u>
67	<u>פרק 1: החלטה להגר באמצע החיים</u>
67	1. החיים בשיא
69	2. הקול המרכזי: משבר בשיא החיים
69	2.1 משבר פוליטי, כלכלי או חברתי במדינת המוצא
70	2.2 משבר מתמשך במדינת המוצא המשולב עם משבר משפחתי
72	2.3 קשיים אישיים ואירוע שהוביל למשבר
73	3. כמה קולות אחרים: להגשים חלום
74	4. ההגירה לישראל כפתרון
76	5. הקול הדומיננטי: לא מתוך ציונות
78	6. דילמות משפחתיות
78	6.1 הורים קשישים במצב רפואי קשה
79	6.2 הורים שאינם רוצים להגר
81	6.3 ילדים בוגרים שאינם רוצים להגר
82	7. מעט ציפיות, הרבה תקווה
82	7.1 ציפיות לירידה בסטטוס התעסוקתי
83	7.2 "לא חשבתי ולא תיארתי"
84	7.3 ציפיות להצלחה
84	7.4 הימנעות מתשובה
85	8. הגיל טרם ההגירה – "לא נושא"
87	9. סיכום: החלטה להגר ושתיקות רבות
87	לוח מסכם לפרק הראשון

88	<u>פרק 2: התחלה חדשה, נסיונות לחזור לשיא</u>
88	1. נחיתה קשה
89	2. להיות כאן "בן אדם": לימוד השפה ואשרור המקצוע
89	2.1 האולפן הבסיסי לעברית
91	2.2 האולפן המקצועי
93	3. מצוקה נפשית, כבר בתחילת הדרך
93	3.1 מצוקה נפשית של המרואיינת
94	3.2 מצוקה נפשית של בן-הזוג של המרואיינת
96	4. משפחות בשנים הראשונות להגירה
96	4.1 איחוד משפחות: אושר גדול לצד שינויים ואכזבות
98	4.2 טיפול בבני זוג חולים
99	4.3 שינוי ביחסים עם ההורים הקשישים: תלות ההורים
101	5. מתחילים לעבוד
102	5.1 עבודה זמנית שלא במקצוע
103	5.2 עבודה זמנית שלא במקצוע שהפכה לתחום עיסוק קבוע
103	5.3 עבודה במקצוע, במסגרת הקהילה ובשפת האם, כבר בתחילת הדרך
104	5.4 עבודה במקצוע, שלא במסגרת הקהילה
105	6. הפתעת הגיל
105	6.1 אופוריה של מהגרים טריים ותחושת גיל צעיר
106	6.2 קשיים בלימודי העברית
107	6.3 אייג'יזם (גילנות) בשוק העבודה
108	6.4 נורמות גיל שונות
110	6.5 טיפול בבריאות
112	7. סיכום
113	לוח מסכם לפרק השני
114	<u>פרק 3: מקום במרחב הציבורי בישראל</u>
114	1. דפוסי השתייכות חברתית-תעסוקתית כשנתיים לאחר ההגירה
115	1.1 "מסלול חדש"
122	1.2 "ישיבה על הגדר"
125	1.3 "הצלחה יחסית"
130	1.4 "יזמות יצירתית"
133	2. עבודה כתרומה לחברה וכאמצעי להשתלבות חברתית
133	2.1 "המדינה לא משתמשת בנו"
136	2.2 "יש רצון להביא כאן תועלת"
138	3. שכר
139	4. פרישה לגמלאות

139	4.1 הגירה לישראל כגמלאים בגיל הביניים
141	4.2 זכאות לפנסיה מחו"ל במקביל לעבודה בישראל
142	4.3 השוואת המצב הפנסיוני לבני גיל הביניים במדינת המקור
143	4.4 הגעה לגיל הפרישה בישראל
144	4.5 מחשבות ותוכניות לפרישה בעתיד
145	4.6 סיכום : חפיפה בין "עבודה" ל"פרישה"
146	5. השתייכות בישראל
146	5.1 גורמי שייכות שנתפשו כאובייקטיביים
151	5.2 גורמי שייכות שנתפשו כסובייקטיביים
156	5.3 האם אני ישראלית/ת?
157	5.4 השתייכות בישראל : סיכום
157	6. סיכום
159	לוח מסכם לפרק השלישי
160	<u>פרק 4: המרחב הפרטי – בית, משפחה, חברים, פנאי</u>
160	1. הבית הפרטי : שיחזור של שיא
160	1.1 סיפורים קשים על תהליכי רכישה או השכרה של דירה
161	1.2 צורך ב"פינה משל עצמי"
163	1.3 הבית שנותר "שם"
164	2. חברים, חיי חברה
164	2.1 חיי חברה בקרב יוצאי דרום-אמריקה
166	2.2 חיי חברה בקרב יוצאי המדינות האנגלו-סכסיות
167	2.3 חיי חברה בקרב יוצאי חבר העמים
169	2.4 סיכום : חיי חברה
169	3. פנאי
169	3.1 גברים : עבודה ובית
170	3.2 נשים : ישראל וגיל הביניים כהזדמנות לבילוי
171	3.3 סיכום : פנאי
171	4. משפחה
172	4.1 זוגיות
175	4.2 ילדים בוגרים : גאווה והקרבה, תורך ברלוונטיות וחששות לעתיד
176	4.2.1 גאווה הנקשרת בהקרבה
177	4.2.2 "הילדים עוד יכולים להתייעץ איתך"
178	4.2.3 מאמץ להיפגש עם הילדים
179	4.2.4 קירבה רגשית וקירבה פיזית לילדים ולבני משפחותיהם
182	4.2.5 סיכום : ילדים בוגרים
183	4.3 סבאות מהגרים בני גיל הביניים
183	4.3.1 נכדים : "שמחה טהורה"

184	4.3.2 הרהורים וערעורים על נורמת הסבאות הטוטאלית
187	4.3.3 שומרי הסף של השפה
188	4.3.4 סיכום : נכדים
189	5. סיכום : המרחב הפרטי
190	לוח מסכם לפרק הרביעי

192 **חלק רביעי: דיון**

193 **1. פרטי וציבורי**

190	1.1 מהו המרחב הציבורי? מהו המרחב הפרטי?
194	1.2 הסברים אפשריים להבחנה בין המרחב הפרטי והציבורי בסיפורים
197	1.3 "ציבור שכנגד"?

199 **2. שלבי חווית ההגירה בגיל הביניים**

200	2.1 לפני ההגירה
200	2.1.1 תקופת שיא המסתיימת במשבר
201	2.1.2 גורמי "משיכה" לישראל
203	2.1.3 ציפיות ביחס לחיים בישראל
204	2.2 שנתיים ראשונות : מאמץ להשתלבות מהירה
204	2.2.1 תקופה ראשונית : שכרון חושים?
205	2.2.2 מאמצים להשתלבות וקשיים נפשיים
207	2.2.3 הדגשת הגיל
207	2.3 כשנתיים לאחר ההגירה : התמודדות עם חלוף השיא
208	2.3.1 הבנת האפשרות שהשיא התעסוקתי חלף
209	2.3.2 השלמה או אי-השלמה עם חלוף השיא התעסוקתי
210	2.3.3 תחושות "הצלחה" או "אי הצלחה"
212	2.3.4 תהליך כפול של ספרציה-אינדיבידואציה
213	2.3.5 ארבעה דפוסי השתלבות תעסוקתית-חברתית
213	2.3.5 א. "מסלול חדש"
216	2.3.5 ב. "ישיבה על הגדר"
217	2.3.5 ג. "הצלחה יחסית"
218	2.3.5 ד. "יזמות יצירתית"
219	2.4 כחמש עשרה שנים לאחר ההגירה : "בבית"

220 **3. התמודדות ופיצוי**

220	3.1 תמיכה חברתית : הבדלים תרבותיים ומגדריים
221	3.2 תמיכה משפחתית
221	3.2.1 תמיכה מבן/בת הזוג
222	3.2.2 תמיכה מילדים בוגרים
223	3.2.3 תמיכה מן ההורים הקשישים
223	3.2.4 משתתפים שהיגרו לבד

224	3.3 חוויות מפצות במסגרת המשפחה
225	3.4 טיפול ועזרה לבני המשפחה ולאחרים
227	3.5 פעילויות פנאי
228	3.6 "לחיות את היום" וללכת לרופא
229	3.7 סיכום ודגש על אוכלוסיות בסיכון
230	4. זרות: זמן ומרחב
233	5. סיכום
236	<u>חלק חמישי: ביבליוגרפיה</u>
264	<u>חלק שישי: נספחים</u>

תקציר

כיצד נחוה מעבר תרבותי באמצע החיים? האם השתלבות בחברה חדשה אפשרית לאחר גיל 45? מה מייחד את המהגרים בני גיל הביניים ביחס למהגרים בגילאים אחרים, וביחס לבני גיל הביניים שאינם מהגרים? עבודה זו עוסקת בהיבטים המגוונים של חוויית ההגירה בגיל הביניים, כפי שבאו לידי ביטוי בקרב גברים ונשים שהיגרו לישראל מחבר-העמים, מדינות דרום-אמריקה ומדינות אנגלוסכסיות בהיותם בגיל זה.

"גיל הביניים" הוא תחום תיאורטי חדש-ישן: מחד, תיאורטיקנים 'קלאסיים' כקארל יונג ואריק אריקסון הקדישו לו חלקים בהגותם. מאידך, תרומתם זו מאוזכרת בספרות המקצועית באופן נדיר. מחקר שיטתי משמעותי בנושא התפתח בשנות ה-90 של המאה ה-20, בהקשר להתפתחות מדע הגרונטולוגיה ולהגעת דור ה"בייבי-בוס" בארצות-הברית לגיל זה. בהיותו תחום מחקר צעיר, טרם התגבשה הסכמה תיאורטית אודות טווחי הגיל המדויקים של התקופה ואודות שמה. ובכל זאת, תיאור גיל הביניים בתחילת שנות ה-90, כ'אזור הלא-נודע האחרון במהלך החיים', הולך ומתפוגג. המחקר העכשווי עוסק בתפקידיו החברתיים של בן גיל הביניים כעובד, הורה לילדים בוגרים, בן/בת זוג, בן/בת להורים מזדקנים וסב צעיר. דגש מיוחד ניתן להיותו בן "דור הסנדוויץ'", הלכוד בין התלות הכפולה של הוריו מזה וילדיו ונכדיו מזה, וכן להיותו עובד בתקופה המאופיינת באי-יציבות תעסוקתית ובאפליית גיל. לבסוף, המחקר עוסק במיתוס העממי אודות "משבר גיל הביניים" ומדגיש, בניגוד לכך, את מאפייניה של תקופה זו כתקופת שיא בחיים: שיא בתפקוד הפסיכולוגי וברוחה האישית, שיא בהון החברתי ובהון הכלכלי ושיא בקריירה.

חקר ההגירה הוא תחום תיאורטי מבוסס יותר, ורב-תחומי. מניעי ההגירה, תהליכי ודפוסייה מוסברים בספרות בעיקר על ידי תיאוריות סוציו-כלכליות. לצד זאת, מתקיים מחקר פורה בנושאי מדיניות הגירה, זהות אתנית, השתלבות תרבותית במדינת היעד והסתגלות פסיכולוגית של המהגר. תחומים אלה שזורים, כמובן, אלה באלה, ובשנים האחרונות נחקרים באופן אינטגרטיבי במחקרים כמותניים רב-ממדיים לצד מחקרים נרטיביים. גם בישראל, חקר ההגירה ותיק למדי ונחשב אף לפורץ-דרך בתחומים מסוימים. הספרות מציינת כי שנות ה-90 של המאה ה-20 היו נקודת מפנה בהגירה לישראל, בשל זרמי הגירה מאסיביים שהגיעו אליה בתקופה זו, ובשל הפיכתה למדינת הגירה בפועל (ולא רק הגירה יהודית). בני גיל הביניים מהווים 19.2 אחוזים מן המהגרים בשנים אלה.

המחקר על ההגירה בגיל הביניים מצומצם מאוד, הן משום שגיל הביניים בכללותו הוא תחום מחקרי צעיר והן משום שמדינות הגירה רבות מגבילות את גיל המהגרים מתחת לגיל זה. ובכל זאת, הספרות הקיימת מתייחסת למתח המשפחתי המתקיים סביב השתלבותם המהירה של הילדים לעומת הוריהם, לסבאות על רקע פערים תרבותיים עם הנכדים, לקשיים הייחודיים של מהגרים בני "דור הסנדוויץ'" ולמשמעויות אבדן מערכות התמיכה שהתקיימו בארץ המוצא. מהגרים בני גיל הביניים זוהו כ"אוכלוסיה בסיכון" בשל קשייהם להשתלב בתעסוקה מתאימה לאחר ההגירה, וידועים כאוכלוסיה המאופיינת בתת-תעסוקה ונמצאת בסיכון לעוני לאחר גיל הפרישה. השתלבותם החברתית, התרבותית והלשונית רפה מזו של המהגרים הצעירים יותר, תחושת הרווחה שלהם נמוכה יותר, והם נוטים יותר לסבול מבעיות בריאות וממצוקה נפשית.

נראה כי מהגרים בני גיל הביניים עלולים לעבור ממצב של "שיא החיים", המאפיין את גיל הביניים בימינו, למצב של "אוכלוסיה בסיכון". משמעויותיהן הסובייקטיביות של חוויות אלו כמעט ואינן נדונות בספרות. המחקר הנוכחי, אם כן, עולה מתוך הנישה החסרה, ושואף לתרום לה באמצעות חילוץ מבני-המשמעויות של החוויות העולות בסיפורי המהגרים בגיל הביניים. באופן זה, המחקר שואף להשמיע את קולם של המהגרים בני גיל הביניים, ולצבוע מעט את שקיפותם במחקר האקדמי ובשיח היומיומי.

שאלת המחקר המרכזית היא: כיצד חווים בני גיל הביניים את המעבר התרבותי? שאלות המשנה הן: כיצד חווים המהגרים בני גיל הביניים את התפקידים החברתיים ואירועי-החיים הנורמטיביים הרלוונטיים לגיל הביניים? כיצד הם חווים את האירועים המתקשרים להגירה? כיצד באים לידי ביטוי מגדר ותרבות בחוויית ההגירה בגיל הביניים? כיצד מתבטא הוותק בישראל? האם ישנן קטגוריות נוספות המבחינות בין חוויות שונות של הגירה בגיל הביניים?

שיטת-המחקר שנבחרה לצורך שאלה זו היא השיטה האיכותנית מן המסורת הפנומנולוגית, אשר בוחנת את המציאות כפי שהיא משתקפת בעיני הנחקר, בהתאם לתפישת עולמו הסובייקטיבית. שדה המחקר הוא סיפורי-חיים של מהגרים בגיל הביניים, אשר הופקו באמצעות 28 ראיונות סיפורי-חיים. הראיונות נערכו על פי המודל הדו-שלבי של רוזנטל בשילוב שאלות ממדריך-ראיון שהוכן מראש. אוכלוסיית המחקר כוללת 12 גברים ו-16 נשים שהיגרו לישראל לאחר שנת 1990 (מרביתם לאחר שנת 2000) בהיותם בטווח הגילאים 43-60 מחבר העמים, ממדינות דרום-אמריקה, ממדינות אנגלוסכסיות ומצרפת, והינם בעלי השכלה על-תיכונית ומעלה, המתגוררים בישראל במחוז הדרום ובמחוז ירושלים. גיל ההגירה הממוצע היה 51.37, הוותק הממוצע בישראל היה 8.62 שנים. איתור המרואיינים נעשה באמצעות שילוב של התנדבות עם מדגם-נוחות. ניתוח הראיונות התבסס על כמה טכניקות של ניתוח נרטיבי: ניתוח התוכן הגלוי בראיון, התחקות אחר תוכן סמוי, ניתוח צורת הסיפור וניתוח לפי מודל אפיון הסיפור של רוזנטל. בנוסף, המחקר נקט בטכניקות שונות לביסוס האמון בו ולשמירת כללי האתיקה ביחס למרואיינים.

ממצאי המחקר העלו כי בהצגתם העצמית, בחרו משתתפי המחקר להדגיש את היבטי חייהם המתקשרים למרחב הציבורי ולהשטיח או להשמיט את המרחב הפרטי. נראה שהסיבות לכך, מעבר למאפיינים התרבותיים של חלקם כיוצאי חבר-העמים או כגברים, היו נעוצות בהיותם מהגרים, ובניסיונם להדגיש את השינוי שחל עבורם במרחב הציבורי, לעומת הסטטיות היחסית של המרחב הפרטי. אולם, פרק השאלות בראיון מצא כי המרחב הפרטי של המהגרים עבר אף הוא שינויים רבים עם הגירתם, חלקם קשים וכואבים. ייתכן שהכאב אשר היה כרוך בסיפור המרחב הפרטי הביא להדגשת חוויותיהם במרחב הציבורי, הנתפש כברור יותר מאליו.

חוויות ההגירה בגיל הביניים נחלקה לכמה שלבים. השלב הראשון התקיים לפני ההגירה, ותואר – באופן ההולם את התיאוריות העכשוויות על גיל הביניים – כתקופה של שיא אישי ומקצועי. השיא נקטע עקב משבר מדיני, משפחתי או משולב, והביא להחלטה על הגירה. שני מניעים ייחודיים לגיל הביניים משכו את משתתפי המחקר להגר לישראל: מניע אחד הוא הגירה "למען הילדים", אחרי הילדים, בהיות רבים מן המשתתפים הורים לילדים שהיגרו לישראל בתוכניות לנוער או לסטודנטים. המניע השני היה העדר הגבלת-גיל בהגירת יהודים לישראל.

תקופת החיים שלפני ההגירה תוארה בעושר פרטים וסיפורים, אך נושא הגיל הושמט בה. גם מחשבותיהם וציפיותיהם של המשתתפים בנוגע לחיים בישראל הושמטו או הושטחו.

חוויות התקופה הראשונית לאחר ההגירה, המתוארות בספרות כהתרוממות-רוח, אכן נראו כך בראיונות שנערכו עם מהגרים טריים. מאידך, מהגרים ותיקים יותר שסיפרו על חוויותיהם הראשוניות בישראל כלל לא זכרו אותן באופן חיובי: תקופה זו נזכרה כתקופה של מאמץ גדול להשתלב בישראל. כוחות אלה מאפיינים מהגרים בשלבים הראשונים להגירתם, אך מוטיבציה נוספת, כמהגרים בני גיל הביניים, הייתה שאיפה לחזור ל"שיא", למסלול חיים הדומה לזה שחוו לפני המשבר. בשונה מן המקובל עבור מהגרים באופן כללי, אשר חלוף הזמן פועל לטובתם במונחים של רכישת השפה ומוביליות תעסוקתית וכלכלית, המהגרים בני גיל הביניים הבינו כי הזמן פועל במקביל גם לרעתם: ככל שיתמהמהו להשתלב, כך יתקשו לעשות זאת מאוחר יותר.

תקופה זו אופיינה בהדגשת גילם של המשתתפים, שנתפש כעת כחלק משמעותי בחווייתם. גורמים כמו אפליה מבוססת-גיל בתעסוקה, נורמות גיל שונות, טיפול רפואי והערות אודות מראם החיצוני כ"צעיר" או "מבוגר" גרמו להם לחוש בדרך כלל מבוגרים מכפי שחשו בעבר, אם כי בכמה מקרים החוויה הייתה של גיל צעיר יותר. אם כן, החוויה בשנים הראשונות לאחר ההגירה הייתה אינטנסיבית מאוד, מלחיצה ומבלבלת. כמה משתתפים, ושיעור גבוה יותר של בני זוג של משתתפים, לא עמדו בקשיים, חלו או חשו במצוקה נפשית. תחושות האובדן והעצב אמנם אופייניות לשלב זה בהגירה, אולם היות ומרבית המשתתפים היגרו מלכתחילה מתוך משבר, לא לכולם היו הכוחות הנפשיים להתמודד עם משבר נוסף, ודאי ללא מערכות התמיכה שהיו להם בארץ המוצא.

סיפורי המראווינים על התקופה שהחלה כשנתיים לאחר ההגירה כללו שינויים שחוו בתפישת מקומם במרחב הציבורי בחברה החדשה ותפישות שהתגבשו אודות הצלחה או אי-הצלחה מקצועית בישראל. ההשתלבות המקצועית נתפשה תכופות כאבן-בוחן להצלחת ההגירה כולה, הן בקרב יוצאי חבר העמים (באופן ההולם את הספרות בנושא) והן בקרב יוצאי המדינות האחרות. יש לציין כי במקרים שהוגרו סובייקטיבית כ"הצלחה", לא מדובר היה בחזרה לשיא המקצועי, אלא בהצלחה להשתלב בעבודה במקצוע או סמוך-למקצוע. השתלבות מקצועית מעין זו התפרשה כהצלחה, היות והיא העניקה למהגרים תחושת נחיצות בחברה החדשה, אשר התקשרה אצלם גם לתחושת שייכות בה. סיבה נוספת לכך הייתה תחושת קוהרנטיות בזהותם המקצועית, ולפיכך בזהותם בכלל. במקביל, המשתתפים הבינו כי שיאם המקצועי מאחוריהם, ובחלק מהמקרים השלימו עם כך.

ספרות ההגירה מציעה לבחון את התהליכים הפסיכולוגיים בהגירה כתהליכי ספרציה-אינדיבידואציה, לפיהם התהליכים הנפשיים המתקיימים בפרידה מארץ המוצא דומים לאלה המתקיימים בהפרדות מן ההורים בילדות המוקדמת. לפיה, לאחר התרוממות-הרוח הראשונית ולמידת הסביבה, ההתמודדות היום-יומית עם הקשיים בהעדר הסביבה המוכרת היא קשה וכואבת למהגרים, ולא אחת מעלה מחשבות לחזור למדינת המקור. במקביל, הספרות העוסקת בהתפתחות האדם הבוגר מוצאת אף היא כי תהליכי הספרציה-אינדיבידואציה נמשכים במהלך כל החיים, והפרידה בהם היא בעיקר מן העצמי שהתקיים בשלבים קודמים. כך, גיל הביניים הוא "שלב האינדיבידואציה הרביעי", בו בני גיל הביניים נפרדים מן ההיבטים הצעירים של העצמי. היבטים אלה מוחלפים בהדרגה בהבנה שהעצמי של גיל-הביניים יכול לממש את הרמה הגבוהה

ביותר של האוטונומיה, היכולת, הכוח והקשרים האפשריים במעגל החיים. המחקר הנוכחי טוען כי מהגרים בגיל הביניים נאלצים להתמודד עם "שלב האינדיבידואליזציה הרביעי" באופן מואץ, היות ונושא הגיל נהיה בולט משמעותית לאחר הגירתם. זאת ועוד, המהגרים בני גיל הביניים אינם נהנים ממרבית ההיבטים החיוביים של גיל הביניים, הרלוונטיים לאנשים בעלי כוח חברתי ותרבותי שצברו במהלך השנים. היות ולמהגרים אין כוחות חברתיים כאלה, לא מתאפשרת האינדיבידואליזציה האופיינית לבני גיל הביניים, לפחות לא במרחב הציבורי. נראה כי הגעה מעמדת מוצא זו אל מאבקי הספרציה-אינדיבידואליזציה המאפיינים מהגרים, מעצימה את התסכול והכעס שהם חשים כלפי הסביבה החדשה.

נמצאו ארבעה דפוסי השתלבות תעסוקתיים, אשר הצביעו גם על השתלבותם החברתית של המהגרים כשנתיים לאחר ההגירה ואילך:

א. "מסלול חדש": משתתפים אלה אופיינו בתפישת אי-הצלחה תעסוקתית בישראל ובהשלמה עם ירידה מן השיא התעסוקתי, ועסקו בעבודות נמוכות-סטטוס כמו ניקיון וטיפול בקשישים. כל המשתתפים שאופיינו בדפוס זה היו יוצאי-חבר העמים. הסבר לכך עשוי להיות מבנה הכלכלה הריכוזי שהתקיים בברית-המועצות וגם לאחריה, ולפיכך הקושי להשתלב במהירות בכלכלה הקפיטליסטית בישראל, בייחוד בהינתן ריבוי החסמים כמהגר וכמבוגר. הסבר אחר הוא לוח הזמנים החברתי (נורמות הגיל) הנהוג במדינות חבר העמים, השונה מעט מזה המתקיים במדינות המערב. משתתפי "המסלול החדש" הגדירו את התקופה שהחלה כשנתיים לאחר הגירתם כתקופה חדשה בחייהם, המלווה בפילוסופיית-חיים חדשה של "לחיות את היום" וליהנות ממה שישנו, בעיקר מן המשפחה. "המסלול החדש" ממוקד במרחב הפרטי, באופן המהווה פרקטיקה סגרגטיבית: משתתפים אלה משתמשים בעיקר בשפה הרוסית וכמעט ואין להם קשר עם ישראלים שאינם דוברי-רוסית. היבטים בחוויות משתתפי "המסלול החדש" אופייניים לזיקנה ולפרישה מן העבודה, על אף שכאן מדובר באנשים עובדים. למשל, מספר הקשרים החברתיים שלהם מצומצם, אך מתחזקת ההשקעה הרגשית בקשרים החברתיים המרכזיים, בעיקר עם בני משפחה וחברים קרובים; בנוסף לכך, שליטתם הישירה בסביבה מצטמצמת, ואת מקומה תופסת השליטה המשנית, המתקשרת לשינויים פנימיים של מטרות, עדיפויות ותפישות. רעיון "המסלול החדש" בכללותו הוא פועל יוצא של שליטה משנית כזו.

ב. "שיבה על הגדר": משתתפים אלה אופיינו בתפישת אי-הצלחה תעסוקתית בישראל, אך באי-השלמה עם הירידה מן השיא התעסוקתי. בתחילת דרכם בישראל הם הסתגרו בפני החברה החדשה, לא למדו עברית ואו לא עבדו. כשנתיים לאחר ההגירה הם ביקשו לפתוח פתח לכניסה לחברה החדשה, והסכימו להתפשר ולעסוק בעבודות נמוכות-סטטוס. בדומה לדפוס "המסלול החדש", גם משתתפים אלה הסתגרו במרחב הפרטי, בסביבה דוברת-הרוסית או דוברת-הספרדית, אולם כאן המשתתפים נשאו עיניהם אל המרחב הציבורי והתמקדו במיקומם השולי בו. משתתפים אלה סיפרו על אידיאליזציה של מדינת המוצא, על אף שידעו שהמצב בפועל שונה, ועל מחשבות תכופות לחזור לארץ המוצא. מצבם הנפשי היה הקשה מכולם. כמה משתתפים במחקר אופיינו בדפוס "שיבה על הגדר" בשנותיהם הראשונות בישראל ולאחר מכן עברו לדפוסים אחרים (בדרך כלל ל"מסלול חדש"), כך שיייתכן שמדובר בדפוס זמני.

ג. "הצלחה יחסית": הדפוס הנפוץ בקרב המשתתפים במחקר. משתתפים אלה אופיינו בהשתלבות תעסוקתית משביעת-רצון במידה מסוימת. רובם עבדו בתחומים המתקשרים למקצועם או בעבודה מקצועית אחרת, והבינו כי בהשוואה למהגרים אחרים בני גילם - מצבם הוא הרע במיעוטו. ובכל זאת, רבים מהם אופיינו במעברים בין השלמה לאי-השלמה עם הירידה מהשיא המקצועי. משתתפים אלה חוו קוהרנטיות, המשכיות מסוימת בזהותם המקצועית, אשר נמצאה כחלק משמעותי בתחושת ההצלחה, ותיארו את נחישותם להשתלב בעבודה מקצועית בישראל במונחים של "מלחמה" ו"אי כניעה". ניתן להניח, לפיכך, כי בתהליך הספרציה-אינדיבידואציה של גיל הביניים, משתתפים אלה אכן הצליחו לפתח את העצמאות האופיינית לגיל הביניים, ואת העצמי האוטונומי, בעל היכולת, הכוח והקשרים, גם אם עצמי זה עשוי היה להיות חזק יותר במדינת המקור.

ד. "יזמות יצירתית": משתתפים אלה יזמו לעצמם באופן יצירתי תעסוקה או מקורות הכנסה משלימים, לרוב בנוסף לתעסוקה נוספת כשכירים. מרבית המשתתפים שאופיינו בדפוס זה השתייכו גם לדפוס "הצלחה יחסית". מעבר להשלמת ההכנסה, היוזמה היצירתית העלתה את שביעות הרצון מן ההשתלבות התעסוקתית בישראל ותרמה לתחושת השתלבות חברתית בישראל ולתחושות של יכולת ו"אי-כניעה". ניתן להניח כי תחושה זו תרמה להתפתחות עצמי אוטונומי ובעל יכולות וכוחות האופייני לגיל הביניים על אף ההגירה – ואולי בזכותה. בקבוצה זו בלט רוב נשי, ממצא המתקשר לספרות ההגירה הטוענת כי הנשים המהגרות בעלות גישה מעשית יותר מזו של הגברים המהגרים, גמישות יותר ויוזמות יותר. מאפיינים נוספים של קבוצה זו הם פרופורציית-חסר של יוצאי חבר העמים ושל יוצאי דרום-אמריקה, ולעומת זאת נוכחות מלוא קבוצת יוצאי ארצות-הברית. נראה כי הממצא האחרון מתקשר ליזמות ולחדשנות כנורמות תרבותיות אמריקאיות.

נמצא כי תחושות ההצלחה המקצועית בישראל וההשלמה עם הירידה מהשיא המקצועי התקשרו לפרמטרים מגוונים, כגון גיל ההגירה בתוך טווח גיל הביניים, סוג המקצוע (נדיר או קיים בישראל), קיום צורך בהכשרה תעסוקתית ממושכת לאישור התעודות המקצועיות, המרחק מגיל הפרישה במדינת המוצא, המרחק מגיל הפרישה בישראל, שיקולים משפחתיים (כגון צורך לתמוך כלכלית או לטפל פיזית בבני משפחה), ומעל לכל – בתפישה סובייקטיבית המבוססת על ציפיות אישיות. עם זאת, הדפוסים היו דינמיים; תחושות ההצלחה וההשלמה נמצאו כיחסיות וכמשתנות, כך שהיו מרואיינים שנעו בין כמה דפוסים, אך התקיים דפוס מרכזי שאפיין את מרבית הדברים שעלו בראיון.

במקביל, חייהם האישיים של המהגרים עברו אף הם שינויים רבים, כשינויים משפחתיים (למשל התבגרות הילדים ועזיבתם את בית ההורים, הופעתם של נכדים), שינויים בדיוור, שינויים ברשת החברתית ובפנאי. נמצא כי האבדנים שחוו במרחב הציבורי התקשרו לחוויות במרחב הפרטי; כך למשל המשתתפים קישרו בין ההצלחה התעסוקתית-החברתית של ילדיהם בישראל לבין ההקרבה התעסוקתית-החברתית שהם עצמם עשו לשם כך. אלא שגם במרחב הפרטי נחו אבדנים: פרידה מחברים שנותרו בארץ המוצא, שינויים באיזון המשפחתי שמקורם בהשתלבות הילדים בישראל בעוד ההורים נותרו מאחור, העדר זמן וכסף לפעילויות פנאי שערכו בעבר ורמת דיוור נמוכה יותר. האבדנים דרשו מנגנוני תמיכה ופיצוי, אשר התקיימו בדרך כלל במרחב הפרטי.

מנגנונים אלה נמצאו בחיי חברה (ליוצאי דרום-אמריקה ומדינות אנגלוסכסיות), פנאי (לנשים), בית המגורים, תמיכה זוגית (לגברים), תמיכה מן ההורים הקשישים, טיפול ועזרה לאחרים, פילוסופיית-החיים "לחיות את היום", וטיפול רפואי (בעיקר לנשים ולמשתתפים שהיגרו לבדם). חיי חברה נמצאו כמשמעותיים בקרב יוצאי דרום-אמריקה והמדינות האנגלוסכסיות, אשר סיפרו על ארגונים קהילתיים שמטרתם מפגשים חברתיים, והביעו שביעות רצון רבה מהם. יוצאי חבר העמים סיפרו על הרשתות החברתיות הדלות מכולם, ובייחוד הגברים מביניהם. גם הבית, מקום המגורים, נמצא כמעניק בטחון וכוחות להתמודדות. משתתפים שרכשו בית בישראל (ובייחוד הגברים ביניהם) סיפרו על כך בהרחבה ובגאווה וראו בכך שחזור של הישג שהיה להם בעבר. לעומתם, מרואיינים שהתגוררו בדירות שכורות חשו אי-יציבות; רובם היו נשים שחיו לבדן. קיום "בית" בישראל, מקום יציב לחיות בו, נמצא כגורם המתקשר גם לתחושת שייכות כללית יותר, שייכות במדינה.

ביחס לתמיכה מן המשפחה, נמצא כי המשתתפים הגברים (מכל קבוצות המוצא) הזכירו את תמיכתה הרגשית של בת הזוג שלהם כמשמעותית מאוד בחייהם, ואילו הנשים מיעטו להזכיר את בן זוגן כאדם קרוב רגשית, גם אם דיברו עליו באופן חיובי ושיבחו אותו בהיבטים אחרים. הן הזכירו את הזוגיות שלהן כמשמעותית מבחינת יציבות, בטחון כלכלי ובטחון רגשי בידיעה שיש לצדן שותף לחיים; תמיכה רגשית הן קיבלו בקשר עם נשים מהגרות אחרות, בנות משפחה וחברות. ממצא דומה חזר על עצמו בקרב המשתתפים שהיגרו לישראל ללא בן/בת זוג: נמצא כי הגברים מביניהם מצאו במהירות בת זוג בישראל ונישאו לה או חיו עמה; הנשים, לעומתם, יצרו לעצמן רשתות חברתיות ולא הזכירו מוטיבציה למצוא בן-זוג חדש. באשר לילדים הבוגרים, היחסים עמם כמעט ולא הוזכרו כמערכות תמיכה רגשיות להוריהם. עם זאת, הצלחת הילדים בישראל נמצאה כפיצוי חשוב לאבדני המהגרים בגיל הביניים, אשר טענו כי "היגרו למען הילדים" ולפיכך השיגו את מטרתם. עוד מעניין לציין כי כמה מן המשתתפים, אשר הוריהם היו עדיין בחיים, הזכירו את ההורים כאנשים קרובים המעניקים תמיכה רגשית. חלק מן המשתתפים, אשר היו כבר סבים לנכדים, הזכירו גם את הקשר עם הנכדים כ"שמחה טהורה" הממתנת את אבדני ההגירה וגיל הביניים.

אחד הנרטיבים המשמעותיים שעלו בראיונות היה טיפול ועזרה לאחרים: לבני המשפחה (ילדים, נכדים, הורים קשישים ובני זוג חולים), למטופלים במסגרת המקצועית (טיפול נפשי, רפואי, סיעודי וסיוע קהילתי), וסיוע התנדבותי לאנשים מקהילתם (בעיקר בקרב יוצאי ארגנטינה). אריק אריקסון טען כי מטרת שלב זה בחיים היא יצירה, והמעלה הנרכשת בו היא ה-Care, הדאגה הפורייה לאחרים; ממשיכי-דרכו הוסיפו כי היצירה מקשרת בין הדורות, וכי בן גיל הביניים חש צורך פנימי לסייע לסביבתו ולהיות נחוץ לה. אלא שהקושי בטיפול המקביל של בני גיל הביניים בשניים או שלושה דורות הוליד את המושגים "דור הסנדוויץ'" או "לחץ הדורות", אשר עלולים לתבוע מבני גיל הביניים, ובייחוד מן הנשים ביניהם, רמות גבוהות של שחיקה ודחק. על פי הספרות, קושי זה עלול להתעצם בקרב בני גיל הביניים המהגרים, אשר מוגבלים באמצעים למימון עזרה בתשלום, וחשדנים יותר בנוגע לאפשרויות הטיפול המקומיות. ובכל זאת, משתתפי המחקר הנוכחי כמעט ולא התלוננו על קשיים. נראה היה כי הטיפול שהעניקו לבני המשפחה ולאחרים זיכה אותם בעמדת-כוח ובתחושות יכולת. לאור אבדן הכוח שחוו רבים מהם במרחב הציבורי, ייתכן שתחושת כוח זו נחוותה כפיצוי.

מנגנון פיצוי נוסף שנמצא, בקרב הנשים בלבד, היה פעילויות פנאי. הנשים סיפרו על פעילויות פנאי רבות שהן עורכות בישראל (ספורט עצמאי, טיולים, קונצרטים ועוד), אשר לא התקיימו או לא התאפשרו במדינה בה חיו בעבר, או שהן לא יכלו להתפנות אליהן ממטלות הבית והטיפול בילדים. בנוסף להנאה הכרוכה בפעילות, נראה היה כי במסגרת ביצוע פעילויות הפנאי במרחב הציבורי ניתנה לנשים התחושה שהן אינן נמצאות בשולי מרחב זה, כך שהפנאי שימש פרקטיקה לנראות במרחב הציבורי. הגברים, לעומתן, טענו כי העדר זמן פנוי ומחסור כספי הביאו לכך שהם אינם יכולים ליהנות בישראל מפעילויות פנאי שנהגו לעשות במדינות המקור. עבורם, הפנאי היה בעיקר חלק מן המרחב הפרטי, ולא רק שלא נתפש על ידם כפיצוי – אלא היווה תזכורת נוספת לאבדנים.

אסטרטגיית התמודדות נפוצה אחרת הייתה הטיפול הרפואי. משתתפים רבים, בעיקר נשים ואלה שהיגרו לישראל ללא בן/בת זוג, הרבו להשתמש בשירותי בריאות והיו שבעי-רצון מאוד ממערכת הבריאות בישראל. תופעה זו עשויה להתקשר לממצא מוכר בספרות ההגירה אודות סומטיזציה גופנית של קשיים נפשיים. אולם, המחקר הנוכחי מציע כי הסומטיזציה איננה רק סימפטום לבעיה אלא גם מנגנון להתמודדות עמה, היות וטיפול רפואי נאות גרם למשתתפים להרגיש שהם רצויים בישראל, שיש מי שדואג להם ומעוניין בבריאותם וברוחותם. ייתכן שתחושה זו הייתה משמעותית במיוחד עבור המהגרים שהגיעו לישראל לבדם, בהעדר התמיכה מבן/בת הזוג ולחלקם גם בהעדר כל תמיכה משפחתית. נראה כי תחושות אלה שיככו מעט את תחושות הזרות, האובדן והחרדות לעתיד.

המחקר מצוין כי בשל חוויית דחייתם על ידי המרחב הציבורי הישראלי, המשתתפים הרגישו זרות. הזרות באה לידי ביטוי באופן משמעותי יותר בקרב יוצאי מדינות המערב לעומת יוצאי חבר העמים. בשונה מיוצאי מדינות המערב, יוצאי חבר העמים מיעטו בהשוואות-עצמיות ל"ישראלים" וסיפרו על תחושות של "בית בישראל", אשר עשויות להיות מוסברות בהכרה שקיבלה התרבות ה"רוסית" במרחב הציבורי בישראל ובשיפור שחוו ברמת-החיים. יש לציין כי המשתתפים מכל הקבוצות אשר היו ותיקים-יחסית בישראל חוו את הזרות באופן פחות מפורש, וחשו יותר "בבית".

היבט נוסף בתחושות הזרות של בני כל קבוצות המוצא היה גילם, אשר כבר בתקופה הראשונית להגירה הפך לתמה משמעותית שהדגישה את זרותם. אפליית-הגיל שחוו במרחב הציבורי גרמה להם להבין שבניגוד לילדיהם, אשר חלוף הזמן מטשטש את זרותם, הם-עצמם יישארו בשולי החברה גם בעתיד, משום שהם ילכו ויזדקנו. יתר על כן, הם חשו שכבר בגיל הביניים דחיקתם לשוליים החברתיים היא למעשה הבנייתם החברתית כזקנים. אך בניגוד לזקנים, אשר מקומם החברתי השולי נתפש כברור והמדינה מחזקת אותו באמצעי סיוע שונים, המהגרים בני גיל הביניים אינם זכאים לסיוע כזה, בהיותם "בגיל העבודה". התחושה שהתקבלה היא של מלכוד, בלבול וכעס.

לפיכך, רבים מהם נקטו בפרקטיקות של זרות מתוך בחירה: לא התקדמו בלימודי העברית, לא ניסו ללמוד את התרבות המקומית והתמקדו במרחב הפרטי ובקהילה האתנית. פרקטיקה זו הייתה בולטת מאוד בקרב המשתתפים שהגיעו מחבר העמים, אך ניכרה גם בקרב המשתתפים ממדינות המערב. מעבר לזרות במרחב, חלק מן המשתתפים טענו גם לזרות בזמן, להיותם "חסרי גיל", בהקשר לשתי חוויות מרכזיות: ראשית, הבלבול שחשו בהקשר לנורמות

הגיל השונות במדינות מוצאם ובישראל, ושנית, חוויות שחוו כמהגרים בגיל הביניים אשר אופייניות בדרך כלל לגיל הפרישה – ולצד זאת ההבנה שיאלצו להמשיך לעבוד גם לאחר גיל הפרישה, בהעדר חסכוניות פנסיוניים. כזרים בזמן ובמרחב, משתתפי המחקר חשו שאינם מחויבים לקבל את הקטגוריות המקומיות. אף כי הזרות הייתה אילוץ שחוו במרחב הציבורי הישראלי, שאיפתם לחוות זהות המשכית וקוהרנטית, כמו גם רצונם להיות אקטיביים ביצירת הנרטיב העצמי שלהם, הביאה אותם להשתמש באילוץ זה כפרקטיקה יזומה.

למחקר כמה תרומות ייחודיות. תיאורטית, הוא מציע חידושים בנושא חוויית ההגירה בגיל הביניים ובמאפיינים הייחודיים לה: מניעי ההגירה, שלבי ההגירה, דפוסי ההשתלבות החברתית, מערכות התמיכה ומנגנוני הפיצוי. אמפירית, המחקר מציע חידושים בחקר המהגרים בישראל, בשל התייחסותו לקבוצות המהגרים מדרום-אמריקה ומן המדינות האנגלוסכסיות, אשר זכו להתייחסות מחקרית דלה, וכן בעיסוקו בחקר גיל הביניים בישראל, המצומצם למדי. העובדה שהמחקר התמקד בחקר החוויה, כפי שהיא מתבטאת מנקודות מבטם של המשתתפים במחקר, העלתה בחינה מעמיקה של תמות רבות, אשר יוכלו לשמש בסיס למחקרי המשך רבים. המחקר מציע גם תרומה יישומית בהשמעת קולם של המהגרים בני גיל הביניים בכלל, ובהצבעה על צרכיהם וקשייהם הייחודיים בפרט. אנשי-מקצוע אשר עובדים עם מהגרים בגיל הביניים יוכלו להיעזר בעבודה על מנת להבין מעט יותר את נקודת מבטה של אוכלוסיה זו, ואנשי בריאות הנפש מביניהם יוכלו להסתייע בייחוד בפרק שעסק במנגנוני הפיצוי וההתמודדות המאפיינים אותה, בדגש על זיהוי קבוצות הסיכון בה.

* * * * *

מילות מפתח: מהגרים, גיל הביניים, התפתחות במהלך החיים, הסתגלות, השתלבות תעסוקתית, מובילות כלפי מטה, תהליכים משפחתיים, זוגיות בגיל הביניים, "דור הסנדוויץ'", טיפול בהורים קשישים, הורות לילדים בוגרים, סבאות, זרות, יוצאי חבר-העמים, יוצאי מדינות אנגלוסכסיות, יוצאי דרום-אמריקה, מחקר איכותני, סיפורי חיים, ניתוח נרטיבים.

חלק ראשון: מסגרת תיאורטית ומושגית

הפרק הנוכחי יסקור תיאוריות ומושגים מרכזיים בחקר גיל הביניים ובחקר ההגירה והמהגרים. לבסוף, יסקרו התיאוריות והמחקרים המשלבים את שני התחומים.

1. גיל הביניים

"גיל הביניים" הוא תרגום המונח האנגלי "The Middle Age", המניח כי מדובר בשנים "שבין לבין": כבר לא כל-כך צעירים ועדיין לא זקנים; אמצע החיים. קיימים ביטויים נוספים המתייחסים לתקופה זו בחיים, כגון "Midlife"¹, "גיל העמידה" ו"גיל המעבר". חתך הגילאים של "גיל הביניים" אף הוא איננו אחיד בתיאוריות השונות. חוקרים חילקו את התקופה הזו לחלקים שונים על פי גילאים שונים, וכינו אותם בשמות שונים². חוקרים אחרים סברו, לעומת זאת, כי מוטב להסתכל על אירועי חיים מעצבים כגון התבגרות הילדים, הפסקת המחזור החודשי אצל נשים והכנה לפרישה מהעבודה, ולא על הגיל המספרי (Moen & Lachman, 1999; Wetington, 1999; Lachman & Boone James, 1997). ויש שטענו כי מדובר בגיל סובייקטיבי, אשר הולך ומתארך ככל שעולה תוחלת החיים ומשתפרת הבריאות בגיל מבוגר (Lachman, 2001). בשיח העממי, "גיל הביניים" מתייחס בדרך כלל לגילאים 40-60 או 45-65, וכך הוא מופיע גם במילונים³. ניתן לראות, אם כן, כי לא קיים קונצנזוס תיאורטי אודות שם לתקופה זו בחיים ואף לא אודות גבולות התקופה.

נראה שהיעדר הקונצנזוס מתקשר למיעוט היחסי של המחקר אודות תקופת-חיים זו. גיל הביניים תואר בעבר כ'אזור הלא-נודע האחרון במהלך החיים' (Brim, 1992) בשל ההנחה שרווחה כי זוהי תקופת-חיים שקטה ללא אירועים מיוחדים וכן בשל ההנחה כי מחקר אודות בני גיל הביניים יהיה מורכב לביצוע; בעוד ילדים, מתבגרים, בוגרים-צעירים וקשישים ניתנים לאיתור בקלות יחסית במוסדות חינוכיים וטיפוליים, לבני גיל הביניים לוח זמנים עמוס וקשה יותר לאתרם (Lachman & Boone James, 1997). כך, חלק ניכר מהידע על גיל הביניים נגזר ממחקר על תקופות חיים אחרות, כמו ידע עליהם כהורים אשר עולה ממחקרים על ילדים ומתבגרים, וידע עליהם כמטפלים בהוריהם אשר עולה ממחקרים על קשישים (Lachman, 2004).

¹ יש הטוענים כי Midlife ו-Middle-Age הם מושגים חופפים (למשל: Lachman, 2004) ויש הטוענים כי ה-Midlife מתחיל באמצע שנות ה-30 בעוד ה-Middle Age מתחיל באמצע שנות ה-40 (למשל: Bee, 2000).

² למשל: חלוקה ל-"Middle Aged" עבור גילאי 45-55 ו-"Pre-Elderly" עבור גילאי 55-65 (Bures, 1997); חלוקה ל-"Older Adults" עבור גילאי 45-59 ול-"Young Old" עבור גילאי 60-74 (Freund & Baltes, 2002); חלוקה ל-"Young Old" עבור גילאי 55-70 (ול-"Old-Old" עבור גילאי 71-84) (Gilewski & Zelinski, 1986) וחלוקות נוספות שנראה בהמשך.

³ למשל, לפי Oxford English Dictionary, גיל הביניים (Middle Age) חל בערך בין הגילאים 45-65, ואילו לפי Collins Dictionary, גיל הביניים חל בערך בין הגילאים 40-60.

שנות ה-90 של המאה ה-20 היו מפנה בחקר גיל הביניים, משתי סיבות מרכזיות: הסיבה הראשונה הייתה הגעת בני דור ה"בייבי-בוים"⁴ לתקופה זו בחייהם, והעובדה שמדובר במספר ניכר של אנשים ביחס לבני הדור הקודם. הסיבה השנייה הייתה התפתחות מדע הגרונטולוגיה, והתעניינות מחקרית בתהליכים המתרחשים בחיים גם לפני הזקנה (Lachman, 2004). מחקרים אלה מצאו כי אכן מדובר בתקופה המאופיינת בשינויים רבים בחיי האדם.

1.1 תיאוריות מרכזיות בנושא גיל הביניים

עם המפנה שחל בחקר גיל הביניים בשנות ה-90, החלה התעניינות מחודשת בתיאוריות ותיקות בנושא, חלקן של תיאורטיקנים ידועים. אסקור להלן כמה מן התיאוריות המרכזיות בנושא גיל הביניים וכן מחקרים עדכניים המתייחסים אליהן.

1.1.1 תיאוריות ניאו-פריידיאניות קלאסיות: יונג ואריקסון

קארל יונג נחשב ל"מייסד הפסיכולוגיה של התבגרות האדם הבוגר" (Levinson, 1980, p. 269), בהיותו אחד הפסיכואנליטיקנים הראשונים אשר קרא תגר על הרעיון שהאישיות מתפתחת בעיקר בילדות ובנעורים. לטענתו, האישיות ממשיכה להתפתח ולהשתנות במהלך כל החיים, וגיל הביניים מהווה נקודת מפנה משמעותית לגביה (Jung, 1969). עם זאת, תרומתו של יונג להבנת ההתפתחות בבגרות בכלל ובגיל הביניים בפרט מוזכרת בספרות המקצועית באופן נדיר (Kirasic, 2004).

לפי יונג, במחצית הראשונה של החיים (מהילדות ועד גיל 40-35) מרבית האנשים מנסים למלא את מחויבויותיהם החברתיות ולמצוא את מקומם בחברה. לעומת זאת, במחצית השנייה של החיים, רוב האנשים מתחילים לתהות לגבי המחויבויות הללו, ולהתמודד עם היבטים באישיותם אשר הוזנחו או הודחקו מוקדם יותר, על מנת להתאים לסביבה (Jung, 1969).

יונג קרא לשנות ה-40 "אחר-הצהריים של החיים" ("The Afternoon of Life"). הוא טען כי מה שהיה חשוב ונכון ב"בוקר" לא יהיה משמעותי ונכון ב"ערב", כך שלא ניתן לחיות בתקופת "אחר הצהריים של החיים" על פי התוכניות שנערכו ב"בוקר" (Jung, 1933). יונג ראה בגיל הביניים את המועד לתחילת תהליך האינדיבידואציה, הייחוד האישי. בתקופה זו, לטענתו, האדם מתחיל לעסוק יותר באינטרוספקציה וברפלקציה-עצמית, ומנסה לחבר בין היבטים באישיותו אשר מוקדם יותר נתפשו על ידו כמנוגדים. למשל, האדם נהיה מודע ליצירה ולהרס, וכן להרס אשר כרוך בבנייה; הוא נהיה מודע יותר גם לניגודיות שבין הנעורים וההזדקנות, ומנסה למצוא את האיזון ביניהם ואת היתרונות בכל אחד מהם; מודעותו עולה גם ביחס להתקשרות (חיבור לסביבה) והתנתקות (חיבור לעולם הפנימי). היבט אחר שעולה המודעות כלפיו הוא הנשיות והגבריות: בכל אדם קיימים היבטים מגדריים של המין המנוגד לו, היבטים גבריים באישה (אנימוס) והיבטים נשיים בגבר (אנימה). היבטים אלה נדחים במחצית הראשונה של החיים, מתוך רצון לנהוג על פי הסוציאליזציה לתפקידי המגדר. אולם, במחצית השנייה של החיים, לאחר שהאדם מילא את מרבית מחויבויותיו לתפקידו המגדרי, הוא יכול להתחבר מחדש להיבטים

⁴ כך כונה הדור שנוולד לאחר מלחמת העולם השנייה בארה"ב, בתקופה בה עלה שיעור הילודה באופן משמעותי על זה שהיה מקובל לפני כן.

שדחה באישיותו מוקדם יותר (Jung, 1933). יונג (Jung, 1971) הדגיש כי זהו מעבר קשה. לדבריו, כשלון בהתמודדות עם השינויים הפיזיים והפסיכולוגיים המתקשרים לגיל הביניים, עלולים להביא לבעיות נפשיות ואף למשבר.

על אף שהתיאוריה פורסמה בשנות ה-30 של המאה ה-20, ויש הטוענים כי יש לעדכנה על פי הנורמות המתאימות לימינו⁵ (Moraglia, 1994), עדויות אמפיריות שונות תומכות בתיאוריה של יונג: למשל, מחקרי האורך שנערכו על בוגרי אוניברסיטת ברקלי (לגברים) ובוגרות מילס קולג' (לנשים) מצאו כי אחרי גיל 50 הנשים הפגינו יותר בטחון עצמי ביחס לעבר והראו ירידה משמעותית בצורך למלא ציפיות חברתיות וברצון לנהוג על פי הנורמות המקובלות (Helson & Wink, 1992; Helson & McCabe, 1993). הגברים, לעומתן, הפכו לתלתיים יותר ופחות בטוחים בנוגע למטרותיהם בעתיד (Helson & Wink, 1992). ממצאים אלה פורשו כחיבור-מחודש של הנשים לתכונות "גבריות" ושל הגברים לתכונות "נשיות" בגיל הביניים.

תיאורטיקן ניא-פרוידיאני ידוע נוסף שדן בגיל הביניים היה **אריק אריקסון** (Erikson, 1963, 1968) אשר הציע תיאוריה פסיכו-סוציאלית להתפתחות במהלך החיים. בעוד יונג ראה בגיל הביניים תקופת שינוי משמעותי בחיים ואף באישיות, אריקסון חילק את מהלך החיים לשמונה שלבים, בהם אופן ביצוע כל שלב משפיע על הפוטנציאל להתפתחות חיובית בשלב הבא. מרבית השלבים ההתפתחותיים מתרחשים בילדות ובנעורים (חמשת השלבים הראשונים בתיאוריה) והשלב השישי מתרחש בשלב הבגרות הצעירה. השלב השביעי, בו נכלל גם גיל הביניים, מתרחש בשנים הארוכות המהוות "אמצע החיים": לאחר הבגרות הצעירה ולפני הזקנה. שלב זה נקרא "פוריות לעומת קיפאון" (Generativity versus Stagnation) והמשימה המרכזית בו היא הותרת חותם אישי בעולם, על ידי עיסוק ביצירה (פוריות) מסוגים שונים: העמדת צאצאים, טיפוחם והדרכתם, יצירה בעבודה, תרומה לסביבה והפצת ערכים. לפי אריקסון, אדם שיוצר רוכש ניסיון ומשאבים ומסוגל להמיר אותם ביצירה נוספת; התוצאה היא מעגל של יצירה. אנשים שלא יוצרים, מתמקדים בעצמם וחשים קיפאון; דחייתם את סביבתם מביאה לתחושה שגם הסביבה דוחה אותם. אריקסון טען כי זהו השלב בו האדם עשוי להגיע לשיא תפקודו: הוא חזק פיזית ומספיק מבוגר כדי לאחד את ניסיונו והישגיו על מנת להגיע להישגים גבוהים יותר.

התיאוריה של אריקסון נבחנה במחקרים שונים וזכתה לאישוש חלקי, אולם היא נחשבת לתיאוריה פופולארית וידועה מאוד. התיאוריה הורחבה לתיאוריות נוספות; כך למשל, בהקשר הנוכחי, מקיאדמס ראה בכושר היצירה מוקד מרכזי וחוליה המקשרת בין הדורות (2001 McAdams), ובחן את ההבדלים בסיפורי החיים של אנשים בעלי כושר יצירה גבוה לאלה שראה אצלם פוטנציאל יצירה נמוך (McAdams, 1993). ואילנט (Vaillant, 1977) חילק את השלב השביעי של אריקסון לשני תתי-שלבים: הראשון מתייחס בעיקר לביסוס הקריירה, והשני מתייחס ל"שמירת המשמעות", העברת הערכים החברתיים מדור לדור. הרחבה אחרת של התיאוריה טענה כי בגיל הביניים האדם מרגיש צורך להיות נחוץ (Need to be needed), צורך

⁵ למשל, להתייחס לכך שתוחלת החיים כיום ארוכה יותר, ולפיכך גם המעבר ל"מחצית השנייה של החיים" נעשה בשלב מאוחר יותר.

פנימי לכך שאנשים בסביבתו יזדקקו ליצירה שהוא יוצר או לטיפול שהוא מעניק (Stewart, 1988). (Franz & Layton, 1988).

1.1.2 שלבים, תתי-שלבים והתנגדויות לשלבים

דניאל לוינסון (Levinson, 1978, 1986) נתפש כממשיכו של אריקסון; גישתו יוצאת מתוך השלבים בתיאוריה של אריקסון, מתמקדת באמצע החיים ומחלקת את השלבים שהוצעו על ידי אריקסון לתתי-שלבים. גישה זו נחשבת לאופטימית מזו של אריקסון, ופחות פטליסטית פחות ביחס למחצית השנייה של החיים.

מחקרו הידוע של לוינסון, "עונות בחיי הגבר", נערך על גברים בלבד⁶, מתוך הנחה שההבדלים המגדריים משמעותיים ולפיכך מאלצים מחקרים נפרדים. הוא ערך ראיונות עומק עם 40 גברים בני 35-45, אותם בחר וחילק לפי מקצועותיהם: רבע מהם היו פועלים, רבע מנהלים, רבע חוקרי ביולוגיה ורבע סופרים. בממצאיו, הדגיש לוינסון את רעיון ה"עונות", המתקשר להתפתחות בעלת יסוד מעגלי (או ספירלי) ולא דווקא קווי, להבדיל מאריקסון; לדידו של לוינסון, ההתפתחות נעשית כרצף של תקופות רגיעה ותקופות מעבר המגיעות לסירוגין. בתקופות המעבר, "מבנה החיים" של האדם (הדפוסים שמתחת לפני השטח המעצבים את חיי האדם) נבחן מחדש והוא עשוי להשתנות.

לוינסון חילק את החיים הבוגרים לרצף של עידנים: בגרות מוקדמת (18-40) אמצעית (40-65) ומאוחרת (65+). כל אחד מהעידנים כולל תתי-שלבים; כל עידן מתחיל בשלב הטירון (Novice Phase), בו האדם מנסה "מבנה חיים" חדש המתוכנן להתמודד עם הדרישות החדשות של אותו עידן. לאחריו מגיע שלב שיא, בו נוצרים "מבני-חיים" משופרים או מסתגלים יותר, והמאמצים שערך האדם להסתגל לעידן זה נושאים פירות. מבנה-חיים זה מוערך מחדש ומשתנה בסוף העידן, כאשר מתחילים השינויים לקראת העידן החדש.

לפי לוינסון, 3 מטלות עומדות בפני אדם באמצע החיים: ראשית, הערכת העבר: "מה עשיתי עם חיי?" לוינסון טען כי בבגרות המוקדמת יש לאדם חלום כלשהו, ובגיל הביניים האדם מעריך-מחדש את מצבו ביחס לחלום זה. אם יש צורך בכך, החלום מתוקן לכזה שיתאים יותר לתקופה הנוכחית. שנית, שינוי "מבנה החיים": כלומר, שינויים במערכות היחסים ושינויים בסגנון ההתנהגות. הכוונה אינה לשינויים דרמטיים, אלא בעיקר לשינויים פנימיים כמו שינוי דגש בעבודה או שינויים בקשר הנישואין. שלישית, אינדיבידואציה: בדומה ליונג, לוינסון ראה צורך בגיבוש זהות ייחודית באמצע החיים. על בסיס התיאוריה של יונג (Jung, 1933), לוינסון הציע כי האינדיבידואציה מעוצבת תוך התמודדות עם ארבעה זוגות קטבים, וניסיון למצוא את האיזון ביניהם: זקן-צעיר, התקשרות-התנתקות, נשיות-גבריות, הרס-בנייה. תהליך זה חל תוך מאבק בין העולם הפנימי לבין המסכה, ה"פרסונה", שעוצבה על מנת לרצות את הסביבה החיצונית ולהתקיים בה בהצלחה. לוינסון טען שתהליך זה התקיים בקרב 80% מנחקריו וראה בכך משבר הכרוך בכאב עבור האדם עצמו ועבור סביבתו. אם כן, רעיון "משבר אמצע החיים", החל לדבריו בין הגילאים 40-45, מהווה חלק מרכזי בתיאוריה.

⁶ למעשה, הוא החל לערוך מחקר מקביל על נשים, אך נפטר בטרם הספיק לסיימו. בת זוגו ועמיתו פרסמו את המחקר בשם: "עונות החיים של האישה" (Levinson, 1996).

לוינסון כלל את גיל הביניים כשלב בבגרות האמצעית. התקופה מתחילה סביב גיל 40 ב"תקופת המעבר לאמצע החיים", בה שואל האדם את עצמו מה השיג בחייו עד כה ומה מטרות חייו בהמשך. התחבטויות אלה, על פי לוינסון, עלולות להביא למשבר נפשי. עם זאת, בערך בגיל 45 מתחילה תקופה חדשה, תקופת "הכניסה לבגרות האמצעית", בה מתרחשים לעתים שינויים נרחבים בעבודה ובחיים האישיים (כגון גירושין או נישואים שניים), בהקשר לשאלות שנשאלו קודם לכן. התקופה הבאה, בסביבות גיל 50, היא "תקופת המעבר לגיל 50" אשר לפי לוינסון עלול להופיע בה משבר אם לא הופיע מוקדם יותר. "שיא הבגרות האמצעית" מגיע בגיל 55 בערך; לוינסון טען כי זו יכולה להיות תקופה מספקת במיוחד אם האדם המבוגר הסתגל בהצלחה לשינויים בתפקידים ובעצמי. תת-התקופה האחרונה מתחילה בערך בגיל 60 ונקראת "תקופת המעבר לבגרות המאוחרת"; כאן מסכם האדם את הבגרות האמצעית, מתכונן לפרישה ולירידה בתפקוד הגופני בגיל הזקנה. זו, לפי לוינסון, נקודת מפנה משמעותית במעגל החיים.

בדומה לתיאוריות הפסיכולוגיות של התפתחות האדם הבוגר, גם **החשיבה הסוציולוגית** על החיים הבוגרים הושפעה במשך שנים רבות על ידי תיאוריות-שלב. אחת התיאוריות הידועות היא זו של **איילין דובאל** (Duvall, 1962), אשר הציעה שחיי המבוגר יכולים להיות מובנים במונחי סדרת שינויים בתפקידי המשפחה. דובאל הציעה 8 שלבים לחיי המשפחה, שכל אחד משקף תוספות או שינויים במשפחה, או שינויים בתוכן התפקידים. במקום להשוות מבוגרים בגילאים שונים, חוקרים שהשתמשו במודל השוו מבוגרים בשלבים שונים של חיי המשפחה מתוך הנחה כי אנשים משתנים בהתאם לתפקידיהם המשפחתיים. בוגרים בני גיל הביניים נמצאים לפי מודל זה בשלב החמישי (משפחות עם ילדים מתבגרים), השישי (משפחות בהן הילד הבוגר עזב את הבית) או השביעי (משפחות בהן כל הילדים עזבו את הבית, המכונה לעתים "השלב הפוסט-הורי"). המשגה זו נמצאת כיום פחות בשימוש, משני גורמים עיקריים: ראשית, ישנם תפקידי חיים משמעותיים שאינם נמצאים במודל (כמו סבאות וטיפול בהורים מזדקנים); אין הבחנה בתפקידים המשפחתיים בתקופה הפוסט-הורית, כאילו מרגע עזיבת הילדים אין יותר שינויי תפקידים. שנית, בחברות המתועשות של ימינו אנשים רבים אינם עוברים בשלבים הללו או בסדר הזה (Bee, 2000).

לעומת התיאוריות השלביות שהיו מקובלות בשנות ה-60 וה-70 של המאה ה-20⁷, **ברניס נויגרטן** (Neugarten, 1979) ראתה בתיאוריות השלביות הפשטת-יתר של התפתחות המבוגר; היא התנגדה להן והסבירה כי שלבי החיים הולכים ומאבדים את אחיזתם בגילאים מסוימים, ואין סדר אחד ויחיד שיכול לאחד את כל סיפורי החיים. לדעתה, לא מתקיימים שלבי חיים המוגדרים על ידי מערכת פסיכולוגית או ביולוגית, אלא לוח זמנים חברתי (Social Time Table): נורמות תלויות גיל, הרלוונטיות לתרבות מסוימת. לוח-הזמנים החברתי יוצר "שעון חברתי" המופנם בקרב כל חבר בתרבות זו ומודיע לו אם הוא "עומד בזמנים". היות והתרבות מכתובה את הנורמות, כאשר ההקשר התרבותי משתנה, ישתנו גם ציפיות "השעון החברתי". נויגרטן העריכה שהעולם המודרני צועד בכיוון של "חברה משוחררת גיל" (Age Free Society), ולפיכך המתח שבאילוץ "לעמוד בזמנים" הולך ויורד (Neugarten, 1972).

⁷ ראו גם: Gould, 1978.

לפי נויגרטרן, בגיל הביניים הזמן מקבל פרספקטיבה חדשה: בניגוד לאופן בו נחוה הזמן לפני כן, כזמן שעבר מאז לידת האדם, בגיל הביניים מתחיל האדם לחוות את הזמן כזמן שנותר לו לחיות (Neugarten, 1968). כתוצאה מכך, מתחיל תהליך של חשבון נפש, שנויגרטרן בחרה לכנות "ספירת מלאי" ("Stock Taking"): מאזן בין ההישגים לכשלונות ובין היכולות לאי-היכולות, והערכה מחודשת של מה שניתן עדיין להשיג. חשבון הנפש נערך כחלק מן הנטייה המתקיימת בגיל הביניים, שהוזכרה גם על ידי תיאורטיקנים אחרים שנסקרו, להיות פחות כפוף לאילוצים חיצוניים.

1.1.3 "משך החיים" ו"מהלך החיים"

אחת הגישות הפופולריות כיום בחקר האדם הבוגר היא **פרספקטיבת משך-החיים** (Life-Span Perspective) שייסד **פאול באלטס** (Baltes, 1987). באלטס וחבריו הציעו כי התפתחות נמשכת לאורך החיים ומושפעת לא רק משינויים ביולוגיים אלא מסט שלם של גורמים אחרים, כולל שינויים תלויי-גיל שמכתיבה התרבות, אפקטים היסטוריים (קוהורט), וחוויות אינדיבידואליות ייחודיות. גישה זו אינה דוחה לחלוטין את הנחת השלבים המשותפים להתפתחות, אך מניחה כי מתקיימת בהם גמישות. אמנם יש לגמישות גבולות, ויתכן שגבולות אלה נעשים צרים יותר כשאנו מתבגרים – אך הגישה מניחה שבכל עת מתקיימת גמישות מסוימת ואין כיוון מסוים לשינוי; שינוי יכול לנוע לכיוונים רבים (שם).

הפרספקטיבה היא רב-תחומית בכל היבטי החיים ומתנגדת לראייה הצרה של היבט מסוים בחיים. לפיכך, היא לוקחת בחשבון שהאדם עשוי לחוות התפתחויות בעלות צביון שונה בתחומים שונים של חייו (למשל, תחושות רגיעה בהיבט המשפחתי לצד תחושות אי-יציבות בקריירה). לטענתה, רווח והפסד, עליות וירידות, מתקיימים לאורך כל התפתחות האדם (Baltes et al. 1999).

המודל הידוע של באלטס ובאלטס (Baltes & Baltes, 1990) מתייחס למכניזם שנקרא **SOC (Selective Optimization with Compensation)**: ניצול יעיל ובררני של האמצעים העומדים לרשות האדם, בסיוע פיצוי, אשר נחוץ להתפתחות מוצלחת לאורך החיים, ובייחוד בזיקנה. לחמן (Lachman, 2004) טענה כי המודל רלוונטי גם לגיל הביניים, היות ובני גיל הביניים עוסקים בתפקידים חברתיים מרובים ונתקלים לעתים קרובות בקונפליקטים בין תפקידים. בן גיל הביניים נדרש לבחור כיצד לנהוג, היכן להשקיע זמן ומשאבים, ומה לשנות. לפיכך, התפתחות מוצלחת בגיל הביניים מחייבת בחירה (סלקטיביות) ואימוץ אסטרטגיות לאופטימיזציה של התוצאות. באשר לפיצוי, לטענתה הוא רלוונטי פחות לגיל הביניים ביחס לגיל הזקנה, למעט מקרים של מגבלות גופניות ומחלות. במקרים כאלה, בני גיל הביניים נזקקים לדרכי התמודדות או פיצוי לאבדנים.

גם **התיאוריות הסוציולוגיות** העכשוויות להתפתחות בגיל המבוגר הן רב-מימדיות. לפי **לינדה ג'ורג'** (George, 1993), על אף שלא קיימת תיאוריה סוציולוגית אחידה של מהלך החיים, קיימים כמה עקרונות המשותפים לפרספקטיבות החדשות: ראשית, תיאוריות אלה מעוניינות לחקור את "מהלך החיים" (Life Course). לטענתה, "מהלך החיים" מדובר בתופעה חברתית השונה מ"משך החיים" (Life Span); בעוד "משך החיים" מתקשר לגיל המספרי ולא משתנה

בדרך כלל בהקשר לזמן ומקום, "מהלך החיים" מופיע בקונטקסט היסטורי וחברתי ייחודי המשתלב עם הביוגרפיה האישית של האדם (Elder, 1985). יש לשים לב כי מן הדברים עולה כי "משך החיים" (Life Span) על פי הסוציולוגים ג'ורג' ואלדר שונה מהאופן בו המשיגו אותו הפסיכולוגים-הגרונטולוגים באלטס וחובריו (Baltes, 1987; Baltes et al. 1999); למעשה, נראה כי משמעות המושג "משך החיים" (Life Span) על פי באלטס וחובריו קרוב להגדרה של ג'ורג' ואלדר ל"מהלך החיים" (Life Course).

נקודה שנייה שציינה ג'ורג' (George, 1993) ביחס לתיאוריות הסוציולוגיות החדשות היא כי רכיבי המפתח במחקר על מהלך החיים הם המעברים והנתיבים (Elder 1985, Hagestad 1990). כל מהלך-חיים מכיל מספר מעברים (Transitions), המוגדרים כשינויים מובחנים בסטטוס אשר תחומים בזמן מסוים, אך השלכותיהם עשויות להיות ארוכות-טווח. נתיבים (Trajectories) הם דפוסים ארוכי-טווח של יציבות ושינוי, הכוללים לעתים מעברים רבים, שניתן להבחין אותם מדפוסים אחרים. המעברים כלולים תמיד בנתיבים, אשר נותנים להם צורה מובחנת ומשמעות (Elder, 1985). הבחנה שלישית של ג'ורג' הייתה כי מחקרי מהלך-חיים דורשים פרספקטיבה דינמית וארוכת-טווח. אולם, טוענת ג'ורג' (George, 1993), מחקרי-אורך הם נדירים; לפיכך, רוב מחקרי מהלך-החיים בוחנים מעברים יותר מאשר נתיבים.

ג'ורג' (George, 1993) סיכמה שלושה נושאים עיקריים שהמחקר הסוציולוגי של מהלך החיים בוחן: ראשית, **מועד המעברים**: מועדי מעברים חזויים בחיים השתנו בין הקוהורטים של המאה העשרים. גם בגיל הביניים חלו שינויים משמעותיים במועדי המעברים: הגיל הממוצע בו האדם חווה את מות ההורה האחרון שלו עלה באופן ניכר (Gee 1987, Winsborough 1980), הגיל הממוצע לפרישה ירד ביציבות⁸, על אף העלייה בתוחלת-החיים המאפשרת את הארכת התעסוקה עד גיל מאוחר יותר (Tuma & Sandefur, 1988), והאלמנות הפכה לתופעה שמופיעה בדרך כלל בשלב מאוחר בחיים ואופיינית יותר לנשים (Martin Matthews, 1987).

נושא שני בו עוסק המחקר הסוציולוגי של מהלך החיים, על פי ג'ורג' (George, 1993) הוא **רצף המעברים**: דחיסתם או פיזורם לאורך הזמן. מרבית המחקר בנושא עוסק בתקופת המעבר לבגרות ומראה, למשל, כי הקוהורטים⁹ האחרונים סיימו את רצף המעברים של סיום הלימודים, עבודה ראשונה במשרה מלאה ונישואין בזמן קצר יותר מהקוהורטים הקודמים, כך שתקופת המעבר לבגרות נדחסה לזמן קצר יותר (Hogan, 1978, 1982). נושא שלישי שהזכירה ג'ורג' (George, 1993) הוא **סמני מהלך-חיים** (Life-Course Markers): מעברים שכיחים וחזויים בחיים בתוך אותה התרבות (Winsborough, 1980). בגיל הביניים מדובר, למשל, במות הורה (Winsborough 1980), וב"קן המתרוקן" (Antonucci & Akiyama, 1997).

⁸ אם כי בשנים האחרונות הוא עולה מחדש, בישראל ובמדינות מערביות אחרות.

⁹ הקוהורט (Cohort) משמעו קבוצת אנשים שנולדה בטווח מסוים של שנים, אשר חולקת השפעות תרבותיות וחוויות היסטוריות מסוימות. לעתים מבלבלים קוהורט עם דור, אך בעוד דור הוא בדרך כלל תקופת זמן של 20 שנה, הקוהורט יכול להוות מספר שנים מצומצם יותר (Bee, 2000).

אם כן, הגישות העכשוויות בסוציולוגיה ובפסיכו-גרונטולוגיה הינן גישות רב-מימדיות המתמקדות בשינויים המתרחשים לאורך כל חיי האדם. תתי-הפרקים הבאים יתמקדו ב"סמני מהלך החיים" בגיל הביניים.

1.2 "סמני מהלך החיים" בגיל הביניים

הספרות מזכירה כמה אירועי חיים מרכזיים המעסיקים את בני גילאי הביניים ומונה כמה תופעות תרבותיות וחברתיות הרלוונטיות לתקופה זו. תת-פרק זה יסקור את ה"סמנים" המקובלים בתרבות המערבית, בדגש על התרבות הישראלית.

1.2.1 הורות: ילדים בוגרים ו"הקן המתרוקן"

אחת המשימות ההתפתחותיות בבגרות הצעירה היא התקת ההתקשרות המשמעותית מן ההורים אל חברת השווים ולאחר מכן לבן או בת הזוג שנבחרו. עם זאת, ההתקשרות להורים ממשיכה להתקיים במהלך החיים; מרבית האמריקאים, למשל, מגדירים את הקשר שלהם להוריהם כ"קרוב רגשית" (Lawton et al., 1994).

אלא שעבור ההורים, הקשר עם הילדים הבוגרים הוא מעט שונה. ממצא מעניין שחזר על עצמו הראה כי האושר ושיעור הרצון מהחיים בקרב מבוגרים מעל גיל 50 אינם קשורים לטיב הקשר שיש לאדם עם ילדיו הבוגרים (Lee & Sheehan, 1989; Lee & Ishii-Kuntz, 1987; Mullins & Mushell, 1992, in: Bee, 2000). אי הרלוונטיות של הקשרים עם הילדים הבוגרים לאושר האישי נמצא גם במחקרים בקרב אמריקנים ממוצא מקסיקני, קבוצה בה הקשרים המשפחתיים נחשבים הדוקים יותר מאשר בקבוצות אמריקאיות אחרות (Lawrence et al., 1992). ייתכן וניתן ללמוד מכך אודות המתרחש במשפחה הישראלית, אשר גם בה הקשרים המשפחתיים נחשבים להדוקים (Lavee & Katz, 2003).

אחד הנושאים הבולטים בספרות העוסקת בהורות בגילאי הביניים הוא עזיבת הילדים את הבית, "הקן המתרוקן". שלב זה נקרא לעתים גם "השלב הפוסט-הורי", על אף שברור שהתפקיד ההורי אינו מסתיים עם עזיבת הילד את בית ההורים. אולם באופן יומיומי, תפקיד ההורה משתנה והופך בדרך כלל לתובעני פחות מבעבר.

בעבר מקובל היה לחשוב ששלב "התרוקנות הקן" הוא קשה ומותח עבור ההורים ובייחוד עבור האמהות; עבודות מחקר מצאו שעזיבת הילדים משפיעה על מצבן הנפשי של האמהות באופן הרסני (Bart, 1971). ייתכן כי דפוס זה עדיין מתקיים בתרבויות בהן תפקיד האישה מתמצה בהיותה רעיה ואם, כך שעם עזיבת הילדים תפקידה החברתי המשמעותי הסתיים.

מחקרים עדכניים יותר מראים כי רוב ההורים רואים בשיגור הילדים לבגרות תקופה מוצלחת ושמחה; ההורים חשים הקלה ממשימות ההורות וגאים בהישגי ילדיהם (Antonucci & Akiyama, 1997). במחקר שבחן אירועים משמעותיים בחיי נשים בנות גיל הביניים, ציינו מרבית הנשים שרואיינו את עזיבת הילדים הבוגרים את הבית כשינוי חיובי בחייהן, והזכירו בהקשר לכך שינויים חיוביים נוספים כמו שינויים בעבודה וחזרה ללימודים. המעטות שהזכירו את התקופה כתקופה שלילית בחייהן קישרו זאת בעיקר לבעיות בזוגיות, ופחות לאובדן התפקיד האימהי (Harris, Elicott & Holmes, 1986). גילה סידי (1993), אשר חקרה נשים ישראליות בגיל

הביניים, מצאה כי נשים שילדיהן עזבו את הבית חשות הקלה במטלות הבית היומיומיות, חשות כי ההמולה בבית שוככת ורמת המתח יורדת, וכי הריחוק הגיאוגרפי מן הילדים מפחית את החיכוכים עמם ולעתים מסייע בשיפור מערכת היחסים.

עם זאת, הספרות המקצועית מעידה כי עזיבת הילדים אינה קלה להורים גם כיום. תפקיד האם הוא עדיין תפקיד משמעותי ביותר בחייהן של נשים רבות, וחלק מן הנשים בגיל הביניים כיום אינן עובדות או עובדות במשרה מצומצמת לצורך הכנסה ולא כקריירה. לפיכך, אישה השואבת את הערך העצמי שלה מהידיעה שבני משפחתה זקוקים לה עלולה להגיב בדכאון על עזיבת הילדים את הבית (סידי, 1993; Bee, 2000). סידי טענה כי בתקופתנו נלקחה מן האישה הלגיטימציה להתאבל ולכאוב את הפרידה. לדבריה, המונח "עזיבת הקן" גם הוא לעגני וסרקסטי כלפי הנשים, כמציג אותן כתרנגולות זקנות שכבר אין אפרוחים תחת כנפיהן. אולם, לדבריה, גם לאבות העזיבה איננה קלה; העזיבה אינה מפתיעה את האם, המלווה יום את יום את חיילדיה, אך האב עלול להיות מופתע, כואב ומאוכזב על שלא בילה יותר זמן בחברת ילדיו. כשהילדים עוזבים, האב נמצא בדרך כלל בשלב של "התרככות רגשית" בדרך "חזרה הביתה", ודווקא אז גם ילדיו וגם אשתו נעים במסלול התנועה הנגדית החוצה.

על אף שמחקרים מסוימים טוענים כי עזיבת הילדים נמצאה כמתקשרת לשיפור לטובה בשביעות הרצון של ההורים מנישואיהם (Antonucci & Akiyama, 1997), סידי (1993) טוענת כי השקט בבית והחלל הריק שנוצר עשויים להעלות שאלות שנדחקו הצידה במהלך השנים. הקשר הזוגי, שעד כה היה מעוגן בתפקידי ההורות, נבחן מחדש, ובני הזוג שואלים את עצמם האם יש משהו שקושר אותם מלבד היותם הורים לילדים משותפים.

לפי סידי (שם), ההדרגתיות של יציאת הילדים מסייעת בהקלה בתחושות אלה: ככל שהתהליך נמשך זמן רב יותר וככל שיש יותר ילדים, כך התהליך קל יותר. היות ועזיבת הילדים היא בדרך כלל הדרגתית, עם עזיבת הילד הראשון עולה המודעות לקוצר הזמן שנוותר לשהייתם של האחרים שטרם עזבו את הבית, והורים רבים מנסים במודע לנצל את פרק הזמן הזה וליהנות מנוכחותם של הילדים בבית ככל האפשר. ההדרגתיות שבעזיבת הילדים מתרחשת גם הודות לכך שבתחילה העזיבה היא זמנית, עם חזרות לבית-ההורים לקבלת תמיכה רגשית וכלכלית, ורק בהמשך היא מתקבעת לאחר שהילדים מקימים משפחות משלהם (Akhtar & Choi, 2004). יתר על כן, תופעה המאפיינת את הקוהורט הנוכחי היא אי-עזיבת ילדים בוגרים את הבית או חזרתם אליו לאחר שעזבו, תופעה שזכתה לכינוי "אפקט הבומרנג" (Antonucci & Akiyama, 1997) או "הקן המתרוקן והמתמלא" - "The Refilled Nest" (Bumpass, 1994). התופעה הוסברה בכך שתהליך המעבר לבגרות הפך להיות מורכב ומעורפל משהיה בעבר, הכולל יותר שלבי ביניים, תפקידי מעבר ואפשרויות בחירה (Antonucci & Akiyama, 1997).

בישראל, תופעת "הקן המתרוקן והמתמלא" ניכרת במיוחד עם גיוס הילדים לצבא; אמנם מכורח החוק הילדים הם בוגרים ועוברים לרשות הצבא, אך פרדוקסלית, השירות הצבאי דווקא מעמיק את הקשר עם ההורים והבית: מקובל כי הורי החייל ומשפחתו מעניקים לחייל עזרה על ידי ציודו במזון, כביסה נקייה, סיוע בהסעות וכיו"ב. לפיכך, קשה לראות בעזיבה זו פרידה ממשית (סידי, 1993; Lomeranz et al., 1996).

1.2.2 זוגיות בגיל הביניים

זוג נשוי בתחילת המאה ה-20 חי יחד רק כשנה וחצי בממוצע אחרי שאחרון ילדיו עזב את הבית. כיום, לעומת זאת, עומדות לרשותו בממוצע מעל 25 שנים משותפות לאחר עזיבת הילדים. כלומר, מעל 50 שנות חיים ביחד (בן שאול, 2008). בן-שאול טען כי בגיל הצעיר בו מקובל להינשא, לא ניתן לחזות כיצד יראה פרק זמן ארוך כל כך של חיים משותפים, ולפיכך הוא הציע חוזה-נישואין הכולל אפשרות ל"תחנות יציאה" בשלבים מסוימים... (שם).

כפי שראינו, השלב הפוסט-הורי מאפשר הערכה מחודשת של מערכת היחסים של בני הזוג, ללא הילדים. הקשר הזוגי, שעד כה היה מעוגן בתפקידי ההורות, נבחן מחדש. סידי (1993) ציינה כי לעומת הפאזה הראשונית של הקשר הזוגי, המבוסס על המשיכה המינית של בני הזוג, בפאזה השנייה קיים צורך גובר באינטימיות, רוך וקירבה רגשית, ומתרחש שינוי בסדרי העדיפויות: מהביטחון הכלכלי והסטטוס לידידות ולהבנה האמיתית. לוינסון (Levinson, 1978) טען כי חלק מהזוגות אכן מגיעים ליתר אינטימיות, וחלקם עומדים בפני ריקנות ומתח שהסתתרו עד כה. נתון זה עשוי להתקשר לעליה בשיעור הגירושים בגיל הביניים בשנים האחרונות (שיהי, 1999).

נעמי גולן, חוקרת שצוטטה אצל סידי (1993), טענה כי בתקופה זו בחייהם בני הזוג מרוחקים זה מזה יותר משהיו בכל תקופה אחרת בחייהם המשותפים, בשל כמה תהליכים המתקיימים בבת אחת: ראשית, דחף האינדבידואציה (המוזכר אצל: Jung, 1933; Levinson, 1978) דוחף כל אחד מבני הזוג להגשים את עצמו ואת שאיפותיו ולמצוא את ייחודו האישי. אלא שכחלק מן החיבור המחודש למאפיינים המגדריים, לפי גולן, האישה נמשכת אל מחוץ לבית ולמשפחה ואילו הבעל המגלה כעת את צדדיו ה"נשיים" דווקא נמשך אל הבית, ועלול להיות מאוים מהשינוי שחל באשתו. שנית, שני בני הזוג חווים אבדנים האופייניים לגיל זה, המדגישים את הצורך בתמיכה ובהבנה של בן הזוג. אולם, נשים רבות חשות כי אינן מקבלות די תמיכה והבנה מהבעל. מאידך נראה כי גם הנשים לא תומכות מספיק, בייחוד כאשר הן מגלות לראשונה את כוחן והאסרטיביות שלהן, או כאשר הן מרגישות שהבעל אשר מגלה את הבית חודר לטריטוריה שלהן ואוסף את פירות עבודתן הקשה. שלישית, לפי גולן, הסטנדרט הכפול של ההזדקנות מאיים על קשר הנישואין, כאשר הגבר נחשב עדיין בשיאו ואילו האישה מרגישה ירידה בכוחה האטרקטיבי.

המחקר הנוגע לזוגיות בגיל הביניים מראה תוצאות סותרות. חלק מהמחקרים מראים כי היחסים הזוגיים בגיל זה מאופיינים במתח ובעייתיים (Maltas, 1992) ואילו אחרים טוענים כי זוהי תקופת יציבות וצמיחה (MIDMAC, 2000). מחקר בנושא חיי הנישואין שנעשה בארה"ב (Swenson et al., 1981) מצא כי ביטויי האהבה הלכו וירדו עם השנים, בעוד הבעיות בקשר הזוגי הגיעו לשיא בקרב זוגות עם ילדים קטנים ולאחר מכן הלכו והתמעטו. החוקרים ציינו כי על אף שהזוגות המבוגרים תיארו את נישואיהם כמספקים באופן כללי, אלה הם נישואין שכונו Devitalized, או נישואין ריקים, היות ושביעות הרצון מן הנישואין נבעה ממעט בעיות - אך במקביל היו גם מעט ביטויי אהבה. מחקר זה ואחרים מצאו כי בגיל הזיקנה עולה דיווח האושר בקרב זוגות בהשוואה לזוגות בגיל הביניים (Levenson, Carstensen & Gottman, 1993). הממצאים הוסברו בכך שאנשים זקנים, לעומת בני גיל הביניים, מיומנים דיים באסטרטגיות

המגבילות את חוויית הרגש השלילי; כך, בעת קונפליקט עם בן או בת הזוג, הם הצליחו לשלוט יותר הן בהבעת רגשות שליליים והן בחווייתם. יתר על כן, נמצא כי בקרב זוגות בגיל הזקנה, בהשוואה לזוגות בגיל הביניים, נמצאו פחות אי-הסכמות והם העריכו את רגשותיהם כחיוביים יותר ביחס לבני/בנות הזוג.

הממצאים המתייחסים לגירושין בגיל הביניים מעלים אף הם תוצאות מעניינות: אמנם, נמצא בארצות הברית ובישראל כי עם הוותק בנישואין ועם הגיל, ההסתברות לגירושין יורדת (פרס וכץ, 1996; White, 1990) בשל השקעתם המצטברת של בני הזוג בנישואין וצמצום האפשרויות של כל אחד מהם להינשא שוב. ובכל זאת, שיעור הגירושין בגיל הביניים עולה עם השנים ועומד כיום על כשליש מן המתגרשים בארה"ב (שיהי, 1999; Hiedemann et al., 1998). בחלק ניכר מן הגירושין הללו היוזמת היא דווקא האישה, לעומת המצב בעבר שהגירושין היו בעיקר ביוזמת הגבר. האישה אמנם נותרת בעמדת נחיתות כלכלית בגיל זה לעומת אישה נשואה, אך היא אינה מוכנה להתפשר עוד; לעומת זאת, גברים גרושים בגיל הביניים מעוניינים להינשא מחדש הרבה יותר מנשים (שיהי, 1999).

1.2.3 בן או בת להורים מזדקנים

הודות לתוחלת החיים ההולכת ומתארכת בתקופתנו, תפקיד הבן או הבת להורים מזדקנים הוא תפקיד חברתי נפוץ בהרבה משהיה בעבר. רוב המחקרים בנושא מגיעים מהחברה האמריקאית, המתויגת לעתים ככזו שבה בני המשפחה אינם מכבדים ואינם מטפלים בבני המשפחה המבוגרים (Antonucci & Akiyama, 1997). אלא שלמעשה, מחקרים הראו כי מעל 90% מן הקשישים האמריקאים נמצאים בקשר קרוב עם ילדיהם ומתגוררים בסמיכות לאחד מהם לפחות (Cicirelli, 1983; Brubaker, 1983). היו אף תיאורטיקנים שטענו כי בשלב זה בחיים, גישתם של בני גיל הביניים כלפי יחסיהם עם הוריהם היא חיובית יותר משהייתה בשלבים קודמים (Richards et al., 1989)¹⁰.

רוב ההורים המזדקנים בשנות השבעים לחייהם מנהלים את חייהם בעצמם ופונים לילדיהם הבוגרים רק בעת משבר. אולם, בגילאים מאוחרים יותר מתחילות במקרים רבים בעיות בריאות משמעותיות יותר וקשיים בפעילות עצמאית, אשר דורשים מעורבות משמעותית יותר מצד ילדיהם בני גיל הביניים (Antonucci & Akiyama, 1997). שינויים כאלה מחייבים התארגנות מחודשת ושינוי בהגדרת התפקידים של כל בני המשפחה: ההורים, הילדים ואף הנכדים.

מי מטפל בהורה המזדקן? התשובה הפשוטה היא נשות המשפחה: הבנות והכלות. נתונים מן החברה האמריקאית מראים כי בנות בוגרות נוטות לטפל בהורים המזדקנים יותר מאחיהן (Lee et al., 1993; Wolf et al., 1997). נטייה זו מוסברת בתפקידה המסורתי של האישה כ-Caregiver (מטפלת) וגם כ-Kinkeeper (שומרת על קשרי המשפחה) (Bee, 2000). אולם, ישנם

---

¹⁰ יש לציין שקשה להעריך כמה מבני גיל הביניים עוסקים בטיפול בהוריהם. רוב המחקרים בנושא עוסקים מהזווית של ההורים המזדקנים, כך שידוע למשל שבארה"ב 18% מההורים המזדקנים חיים עם אחד מילדיהם. אולם, נתון זה לא מלמד אותנו כמה מבני גיל הביניים חיים עם הוריהם. עוד פחות ידוע על הטיפול המוענק להורים, היות ולא ברור מה נכנס תחת ההגדרה "טיפול". ברור שזוהי מטלה שרבים עוסקים בה, אך יש רק מחקרים אחידים ומסודרים מעטים בנושא (Bee, 2000).

גורמים נוספים המתקשרים לטיפול בהורה המזדקן, מלבד הגורם המגדרי. מחקרים הראו כי כאשר הורה מזדקן זקוק לטיפול, הצאצא שסביר ביותר שייקח על עצמו את תפקיד המטפל או ייקח על עצמו את מירב האחריות הוא זה שלא עובד, או לא נשוי, או גר קרוב מכולם להורה. בדרך כלל רשימת גורמים אלה מאפיינת יותר את הבת מאשר את הבן, אך כאשר הבן עונה להגדרה, בעיקר אם אינו נשוי, יש סיכוי סביר שהוא זה שייקח על עצמו את התפקיד (Brody, 1994). גורם נוסף בהקשר זה הוא מין ההורה המזדקן. סביר יותר שהבן יסייע יותר כאשר ההורה שזקוק לעזרה הוא האב. אם יותר מילד אחד פנוי לטיפול, בדרך כלל יש חלוקה באחריות, כאשר הבנים מסייעים יותר מבחינה כלכלית (כמו טיפול בחובות, קניות וכד') והבנות מסייעות יותר בפעילויות היומיום (שם).

הטיפול בהורה כרוך לא פעם בקונפליקט בסיסי הקיים במרבית המשפחות, בין תלות לבין אי תלות. במצב של זקנה וחולי של ההורים, מתהפכים התפקידים: ההורים הם הנאבקים בתלות, בעוד שבעבר הילדים הם שנאבקו בה. לכן המשימה הפסיכולוגית החשובה של הילדים היא להבין את הקושי של ההורים, לקבל את התלות ולהכיר בצרכים החדשים של ההורים. היכולת הרגשית לטפל בהורה מתוך אהבה ודאגה, בלי לברוח מההתמודדות ובלי לאבד את האוטונומיה ולהיבלע בתפקיד המטפל ללא גבולות, נקראת "בשלות פיליאלית" (בר-טור, 2006).

מושג הבשלות הפיליאלית הוצע על ידי בלנקנר (Blenkner, 1965), אשר טענה כי הילד הבוגר מגיע לבגרות פיליאלית כאשר הוא מבין שההורה שלו הוא אדם בפני עצמו, בעל צרכים ומטרות מעבר לתפקידו כהורה. כאשר ההורה זקוק לסיוע, הילד בעל הבגרות הפיליאלית יוכל לקבל את תפקיד המטפל. לפי בר-טור (2006), הבשלות הפיליאלית כוללת אהבה להורים, תחושת חובה ואחריות לדאוג להורה, נכונות לעזור ועזרה בפועל, שמירה על גבולות העצמי ויכולת להפריד בין צרכיו של העוזר לאלה של הנעזר, התחשבות מצד ההורה הנעזר וסולידריות משפחתית. בנוסף, בר-טור (שם) הציעה שני מרכיבים נוספים לבשלות הפיליאלית: האחד הוא סמכות פיליאלית, יכולת הילד הבוגר לקבל החלטה סמכותית לטובת ההורה גם אם ההורה מתנגד לה (כמו הכנסת מטפלת לביתו, הפסקת נהיגה וכיו"ב). המרכיב השני שהוצע הוא יכולת לחוש חמלה, אותה אמפטיה מהולה בחיבה, הכוללת את היכולת לקבל את חולשת ההורה ולכבדה ואת היכולת לנסוך בהורה את התחושה שמבינים אותו, שמכבדים אותו ושיסייעו לו.

מובן שתפקיד הטיפול בהורה נזקק הוא אחד התפקידים הקשים והמורכבים בחיים. הספרות מתייחסת בהקשר זה למושג "חרדה פיליאלית" (Cicirelli, 1981; Cicirelli, 1988), שמשמעה מתח ורגשות שליליים ביחס לטיפול בהורה בהווה או בעתיד. חרדה זו מתקשרת למושג "נטל המטפל" (Caregiver Burden), לפיו בני משפחה המטפלים בקשישים נזקקים נוטים להיות מדוכאים יותר, פחות שבעי רצון ואף חולים יותר ביחס לבני גילם שאינם מטפלים (Dunkin & Anderson-Hanley, 1998). עם זאת, יש לשים לב כי במרבית המחקרים בנושא, ההורה או בן המשפחה המטופל אובחן בדמנציה, בד"כ במחלת האלצהיימר, מחלה הדורשת מידת טיפול הולכת וגוברת והשגחה מתמדת. הרבה פחות ידוע על "נטל המטפל" אשר בן משפחתו אינו לוקה בדמנציה, ולפיכך הטיפול פחות תובעני, אך עדיין משמעותי (Bee, 2000).

יש לציין כי התמיכה של בן גיל הביניים בהוריו איננה חד-צדדית. קיימות עדויות לכך שגם ההורים המזדקנים, על אף מצבם הבריאותי, מעניקים תמיכה, סיוע כלכלי ודאגה לילדיהם בני גיל הביניים המתמודדים עם בעיות שונות (Akiyama, Antonucci & Campbell, 1990). כאמור, אחד מ"סמני מהלך החיים" בגיל הביניים הוא מות ההורים (Winsborough, 1980). על אף שמדובר באירוע צפוי, זהו עדיין אירוע משמעותי ביותר בחיי האדם, שנחקר אך מעט (Shmotkin, 1999). שמוטקין (שם) מצא כי הערך המיוחס להורים מתים על ידי ילדיהם הוא גבוה מזה המיוחס להורים חיים וקיימת נטייה ליחס לו אידיאליזציה. זאת ועוד, הוא מצא כי עוצמת הקשר עם ההורים המתים אינה נופלת מזו המיוחסת להורים חיים; הילדים הבוגרים ממשיכים 'לשוחח' עם הוריהם בתודעתם גם לאחר מות ההורים.

1.2.4 סבאות

אחד מאירועי החיים המקובלים כיום בגיל הביניים הוא קבלת תפקיד הסבא והסבתא. הסבאות כתפקיד צפוי ומתמשך בחיים הינו תופעה חדשה יחסית; רק במחצית המאה-ה-20 יכלו ילדים מעל גיל 10 במדינות מערביות לצפות שיהיה להם סב או סבתא בחיים (Engstler & Menning, 2005). כיום, לעומת זאת, גברים ונשים יכולים למלא תפקיד זה כמעט מחצית מחייהם (Silverstein & Marenco, 2001). הגיל הממוצע בו אישה הופכת לסבתא בישראל כיום הוא 50 (כצנלסון ורביב, 2009), צעירה במקצת מן המקובל במדינות מערביות אחרות (Engstler & Menning, 2005; Marks, 1996).

תפקיד הסבאות נמצא כמשמעותי ביותר בגיל הביניים, שני במשמעותו לגברים (אחרי תפקיד האב ולפני תפקיד העובד) ושלישי במשמעותו לנשים (אחרי תפקיד האם והחברה)¹¹ (Eitzes & Mutran, 2002). עם זאת, מיעוט יחסי של מחקרים בחן את תפקיד הסב (Somary & Stricker, 1998; Attias-Donfut & Segalen, 2002).

קיימים כמה מודלים מרכזיים לסגנונות סבאות, אציג להלן שניים מהם. המודל הוותיק לסגנונות סבאות, אשר התבסס על ראיונות עם 70 זוגות אמריקאיים בגיל הביניים, הוצע על ידי נויגרטרן ווינשטיין (Neugaten & Weinstein, 1968) והציע חמישה סגנונות סבות: הסגנון הפורמלי, המבחין בבירור בין תפקיד הסב לתפקיד ההורה ונוהג על פי 'פרוטוקול' מסורתי (31% מן המדגם במחקר); הסגנון ה"כייפי" (Fun-Seeking) המעוניין ליהנות בחברת הנכדים ונוהג באופן בלתי-פורמלי (29%); סגנון ההורה-המחליף, המגדל את הנכדים בהעדר ההורים ולעתים גר עם ילדיו ונכדיו תחת קורת-גג אחת (14%); סגנון אוצר הידע המשפחתי, אשר נפוץ במשפחות מסורתיות ופטריאכליות (1%) והסגנון המרוחק, אשר עמו מתראים לעתים רחוקות, באירועים משפחתיים ובחגים (19%).

מודל אחר, החופף במידה מסוימת למודל הראשון, התבסס על ראיונות עם למעלה מ-500 סבים וסבתות המייצגים אוכלוסיה זו בחברה האמריקאית, ומצא שלושה סגנונות של סבאות: הסגנון הראשון נקרא "סבים בשלט-רחוק" (29% מהמדגם) המאופיין במפגשים עם הנכדים

¹¹ ובכל זאת, במחקרים רבים נמצא כי לסבתות יש קשר הדוק יותר עם נכדיהן ביחס לסבים (ראו אצל: Silverstein & Marenco, 2001).

לעתים רחוקות יחסית. בדרך כלל הסיבה לכך היא מרחק פיזי, אך לעתים הדבר נעשה מתוך בחירה של הסבים וההורים המעדיפים מרחק רגשי. סגנון הסבאות השני נקרא "סבים מלווים" (55% מהמדגם) ומאופיין ביחסים חמים עם הנכדים; הסבים דיווחו כי הם נהנים לבלות עם נכדיהם ולפנק אותם, ועם זאת שמחים לשלוח את נכדיהם הביתה לאחר כמה שעות בלוי משותף. הסגנון השלישי נקרא "סבים מעורבים" (16% מהמדגם); סבים שמעורבותם בחיי נכדיהם גדולה יותר. חלקם רואים את הנכדים לעתים קרובות ביותר ונוצר ביניהם קשר קרוב מאוד, אחרים מעורבים בגידול הנכד או הנכדים בחיי היומיום בשל מגורים משותפים של שלושת הדורות (Cherlin & Furstenberg, 1986).

צ'רלין ופרסטנברג (שם) ציינו כי סגנון הסבאות משתנה עם הגיל: כאשר הסבים צעירים הם בדרך כלל נוטים לסגנון "הסבים המלווים"; מגיל 65 והלאה הם נוטים יותר לדגם "השלט הרחוק" בשל בעיות בריאות, חוסר סבלנות או קשיים פיזיים בטיפול בילדים (להרימם, לרוץ אחריהם וכד'). מחקר אחר, לעומת זאת, מצא כי השינוי בסגנון מתרחש מוקדם יותר, בגיל 57 (Smith, 1992).

על אף הבעייתיות בהשוואה בין המודלים שהוזכרו, ניתן ללמוד כמה דברים מעניינים מהשוואתם. יש לזכור כי המודל השני (Cherlin & Furstenberg, 1986) נכתב כשני עשורים לאחר זה הראשון (Neugaten & Weinstein, 1968). ניתן לראות כי היקף סגנון הסבאות ה"מרוחק"/"בשלט רחוק" עלה במודל השני (המאוחר יותר), סגנון סבאות ה"הורה המחליף"/"המעורב" נשאר דומה בהיקפו בשני המחקרים, ואילו סגנון "אוצר הידע המשפחתי", שהיה מצומצם ממילא במחקר הראשון, לא אוזכר כלל במחקר השני.

שינויים אלה עשויים להתקשר לשינויים שחלו בסגנון הסבאות בעשורים האחרונים, המתקשרים לשינויים שחלו באופן כללי בגיל הביניים: בעידן המודרני המעלה על נס את הנעורים, ירד משמעותית ערך הידע של המבוגרים, אשר היווה חלק משמעותי ממעמד החברתי בעבר (Hall, 1989). בהתאם לכך, "הסבים המודרניים" כיום מעודכנים יותר בידע העכשווי המשתנה במהירות, ומשתדלים להתרחק מתדמית ה"זקנים" בחזותם ובהתנהגותם (כצלסון ורביב, 2009). הסבים כיום עובדים שנים רבות יותר וגם חלק משמעותי מהסבתות עדיין עובדות; בכך הם שונים מאותה "סבתא קלאסית", עקרת הבית שכל עתותיה מוקדשות לטיפול במשפחה (Segalen, Attias-Donfut & 2002; Reitzes & Mutran, 2004). לחלק מן הסבים בימינו יש יותר אפשרויות כלכליות מאלה שהיו לסבים בעבר (Attias-Donfut & Segalen, 2002) והם מעוניינים ליהנות מן החיים וליהנות מאותם דברים שלא יכלו לעשות בעבר, כאשר היו בעלי מחויבויות משפחתיות כהורות לילדים צעירים (כצלסון ורביב, 2009; Gauthier, 2002). סטטוס הסב, מסכמות אטיאס-דונפוט וסגלן (Attias-Donfut & Segalen, 2002), לא כולל כיום תפקיד ברור; הנורמות לגביו הן חלשות וקיים מרחב גדול לתמרון. בסופו של דבר, לדבריהן, מדובר בתפקיד התנדבותי שטיבו ייקבע על ידי משא ומתן בין המשתתפים במערכת היחסים וההקשר הייחודי.

ובכל זאת, במקרים מסוימים תפקיד הסב מהווה חלק משמעותי ביותר במערך התפקידים המשפחתיים. כך, סגנון הסבאות "סבים מעורבים" נפוץ בארה"ב בעיקר בקרב משפחות אפרו-אמריקניות (נמצא כי 12% מהילדים האפרו-אמריקנים גדלו בבית סבתם בהשוואה ל-3.7% מהילדים הלבנים), בעיקר בקרב הורי האם, אשר בתם אינה נשואה (Cherlin)

(Furstenberg, 1986). לסבים תפקיד חשוב בחיי הנכד כשהוריו מתגרשים, בעיקר הורי האם המסייעים לבתם ולילדיה רגשית וכלכלית; אולם, סבאות כזו גובה מחיר מבן גיל הביניים, הנאלץ לתפקד שוב כהורה (Bee, 2000). בישראל ניתן לראות את סגנון הסבאות המתאים לתיאור "הסבאות המעורבת" ככזה הנפוץ בקרב מהגרים מחבר העמים (על פי מירסקי, 2009; ראו פירוט בהמשך פרק זה).

1.2.5 "דור הסנדוויץ", או "לחץ הדורות"

פעמים רבות מתבקשים בני גיל הביניים לעזור לילדיהם ולנכדיהם, במקביל לצורך לטפל בהוריהם ההולכים ומזדקנים. תופעה זו, שכמעט ולא התקיימה בעבר וכיום היא נפוצה בשל התארכות תוחלת החיים, הולידה את המונח "דור הסנדוויץ" (The Sandwich Generation) (Zal, 1992), המתייחס לבני גיל הביניים כלכודים בין תלות כפולה בהם מצד ילדיהם מחד ומצד הוריהם מאידך. מושג חופף הוא "לחץ הדורות" (The Generational Squeeze) (Levitt et al., 1992). התלות הכפולה של שני הדורות בבני גיל הביניים עלולה לתבוע מן האחרונים רמות גבוהות של שחיקה ודחק, בייחוד עבור הנשים, הנוטות לקבל על עצמן יותר תפקידי טיפול (Thomas, 1997).

בהקשר זה חשוב להתייחס גם לנושא העבודה, שיורחב להלן. לפי סקר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2008), הגברים בישראל מועסקים בעיקר בתחומי תעשייה, מסחר ושירותים עסקיים; הנשים, לעומת זאת, מועסקות בעיקר בחינוך, בתחומי הבריאות והרווחה וכן במסחר. לפיכך, אם נוסיף ל"דור הסנדוויץ" את העובדה שחלק גדול מהנשים עוסקות במקצועות חינוך וטיפול (כמו מורות, גנות, מטפלות, אחיות) המשמעות היא שחלק ניכר ממהלך יומן של בנות גיל הביניים, בעבודתן ומחוצה לה, מוקדש לטיפול באחרים.

1.2.6 עבודה בגיל הביניים

תפקיד משמעותי בגיל הביניים הוא תפקיד העובד. מחקרים רבים הראו כי לעבודה יש ערך מעבר לתגמול החומרי שבצדה (Harpaz, 2002); עבור מרבית הבוגרים בחברה המערבית, עבודה בשכר מהווה מקור עיקרי לפעילות, יחסים חברתיים, עצמאות, זהות, כבוד-עצמי (Jahoda, 1982) ומסגרת משמעותית המעניקה כיוון לחיים (שיהי, 1999). העבודה מהווה הדרך המקובלת בה האדם משתלב ומוכר כחבר בקהילה הרחבה יותר, או במרחב הציבורי. הספרות מתייחסת להבחנה בין משמעות העבודה עבור גברים ועבור נשים: בעבור גברים, העבודה מהווה יסוד משמעותי בזהות ובתחושת הערך העצמי והמימוש העצמי (Tamir, 1982). בגיל הביניים, מרביתם נמצאים בשלב "תחזוקת הקריירה" (Career Maintenance), לאחר שנים של עבודה קשה בבגרותם הצעירה על מנת לבסס את הכיוון בו בחרו לצעוד. גיל הביניים מהווה לפיכך האטה בהתקדמות וגם שיא בקריירה, היות וקידום לאחר גיל זה הוא נדיר (Super, 1980). במחקר אורך בו השתתפו בוגרי אוניברסיטת ברקלי נמצא כי גברים בשלב הבגרות הצעירה (מתחת לגיל 45) העריכו את מקומות העבודה שלהם בעיקר במונחי העניין בעבודה ובשאלה האם השתמשו בכישוריהם. גברים בגיל הביניים העריכו גם הם את העבודה בסטנדרטים הללו, אך בנוסף לכך שפטו את עבודותיהם במונחי הכנסה, נוחות העבודה והביטחון שיש בעבודה

(Clausen, 1981). תמיר (Tamir, 1982) טען כי גברים בגיל הביניים מראים שביעות רצון מעבודתם כלפי חוץ, אם משום שהם באמת שבעי רצון או אם משום שהם מרגישים צורך לשכנע את עצמם ואת סביבתם שהגיעו לסטטוס גבוה בעבודה, היות וידוע להם שלא יתקדמו מעבר לכך. כמה מהם הגשימו את ה"חלום" (על פי המודל של לויןסון: Levinson, 1978) בעוד אחרים התמודדו עם אכזבתם על ידי שינוי כללי המשחק או שינוי בציפיותיהם. מחקר אחר בנושא, אשר בחן שביעות רצון של גברים בני גילאים שונים מן העבודה, מצא כי בני גיל הביניים שבעי-רצון פחות מן הצעירים מהם ומן המבוגרים מהם. הממצאים הוסברו בכך שבני גיל הביניים מודעים להשלכות רחוקות הטווח של עבודתם ויש להם יותר אחריות כלכלית ביחס לבני גילאים אחרים (Warr, 1994).

עבור נשים בנות גיל הביניים, לעומת זאת, העבודה נחווה כמקור לרווחה פסיכולוגית (Crosby, 1993; Coleman, Antonucci & Adelman, 1987). נשים בגיל זה דיווחו כי עבודתן היא התפקיד היחיד שמאפשר להן עצמאות ותחושת מסוגלות, הרחק מדרישות המשפחה (Crosby, 1993). Bee (2000) טענה כי בנות גיל הביניים כיום חוות למעשה את השינוי שחל ביחס לעבודת נשים וקריירת נשים: מחד, הן הושפעו מן הגישה שרווחה בצעירותן, לפיה עבודה וקריירה רלוונטיות יותר לנשים שאינן נשואות¹², ומאידך, בקבוצה זו מרבית הנשים עובדות. באופן מעניין, רוב המחקרים בנושא עבודה ושביעות רצון אצל נשים לא התמקדו באופי העבודה אלא בשאלה אם האישה בכלל עובדת (שם).

מחקרה של סידי (1993), שעסק בנשים בנות גיל הביניים בישראל, מצא חמש קטגוריות של נשים בהקשר לנושא העבודה: הקטגוריה הראשונה, עקרות הבית, היא קבוצת נשים החשות תסכול ודכאון, כעס, בושה ואשמה; מצבן הנפשי הוא הקשה ביותר, הן חשות שאינן מוערכות על המאמץ שעשו כל השנים וחשות נטושות ונבגדות כשהילדים עוזבים את הבית. גם נשות הקטגוריה השנייה, נשים שעובדות בתפקידים מסורתיים, חשו חוסר שביעות רצון; חלקן נאלצו להתחיל לעבוד בגיל צעיר מסיבות כלכליות וחלקן החלו לעבוד משילדיהן בגרו מעט, בעבודות "נשיות" כמו טיפול בילדים, קוסמטיקה, פקידות וכד'. הן מצאו עבודה בקלות יחסית, אך הצורך שבגללו יצאו מהבית לא בא על סיפוקן. נשים אלה, לפי סידי, הן ההוכחה לטענה שעצם היציאה לעבודה אינה מספקת משמעות לחיים, בייחוד בגיל הביניים. הקבוצה השלישית היא "המאחרות לפרוח": אלה הן נשים שנשארו בבית בשלבים הראשונים של גידול הילדים, אבל בהתקרבתן לגיל 40 הן חשו צורך להגשים "משהו" גם מחוץ למשפחה. רובן משכילות ושייכות למעמד הבינוני והגבוה, והן חזרו למעגל הלימודים ואחר כך לעבודה, ובנו את הקריירה שלהן לפי ניסיון העבר ולפי הצרכים האינטלקטואליים בהווה. נשים אלה נלהבות מאוד מן התפנית שחלה בחייהן. הקטגוריה הרביעית היא נשות הקריירה, שעובדות שנים רבות. הן נהנות מעבודתן ומתחושות הכוח הגוברות אבל בניגוד לנשים בקבוצות הקודמות, הן אינן רואות בעבודה את המתכון הבלעדי לאושר ולמשמעות. חלקן הגיעו בגיל הביניים לעמדות בכירות מבלי שתכננו זאת מראש; הקריירה שלהן התחילה לפרוח בסביבות גיל 40, כשהן גילו את כוחן, יכולתן וכושר מנהיגותן, ובמקביל עלתה הנכונות שלהן להשקיע בעבודה. הקטגוריה האחרונה היא "המקדימות לפרוש",

¹² גישה זו הייתה רלוונטית רק עבור נשים מהמעמד הבינוני והגבוה; נשים עניות עבדו מאז ומעולם.

אלה הן נשים המכירות בעבודה שהעבודה אינה המתכון לאושר; אחרי היסטוריה ארוכה של עבודה הן החליטו לפרוש ולהינות מחייהן והדגישו את חשיבותן של הזמן החופשי שעומד כעת לרשותן ואת האפשרות לנהל חיים שלווים ושקטים.

אם כן, ממחקרה של סידי (1993) עלה כי עבודה כשלעצמה (בניגוד לקריירה) אינה מתכון למשמעות ולסיפוק. עם זאת, מחקר אחר מצא כי עבור נשים בגיל הביניים, גם עבודה שנתפשת כמספקת, אף אם אינה מוגדרת כקריירה, עשויה להיות בעלת משמעות חיובית לחייה: נשים החוות את קשיי "דור הסנדוויץ'" ונאלצות לטפל בהורה חולה ולפחות בילד אחד שעדיין גר בבית ההורים, דיווחו כי אם חשו שעבודתן משמעותית ומספקת, היא היוותה עבורן גורם בולם למתח שחשו במסגרת המשפחה (Stephens & Townsend, 1997).

בדומה לקבוצת הנשים "המאחרות לפרווח" שתיארה סידי (1993), חלק מבני גיל הביניים בוחרים לערוך שינויים בקריירה שלהם בגיל זה מסיבות שונות, כגון: סיום קריירות המבוססות על כוח, מהירות וסיבולת; אי שביעות רצון, ותחושת מיצוי במסגרת האפשרויות בקריירה או במקום העבודה (Benjian & Salomone, 1995). חוקרים מסוימים טענו כי הצורך בשינוי מתקשר ל"משבר גיל הביניים", אותו צורך עז בשינוי בחיים, עליו כתבו יונג (Jung, 1933) ולוינסון (Levinson, 1978) (למשל: שיהי, 1999; Benjian & Salomone, 1995). החשש שאפיין גברים ונשים ששקלו שינוי מקצועי בגיל הביניים היה להזדקן מבלי להגשים את עצמם מבחינה מקצועית, כך שגיל הביניים נתפש כהזדמנות האחרונה לעשות את השינוי (שם).

אלא שרבים מבני גיל הביניים נאלצים לערוך שינוי בקריירה שלא מרצונם. בכל המדינות המפותחות וגם בישראל מתרחש בעשורים החולפים תהליך של ירידה בהשתתפותם של מבוגרים בשוק העבודה (קלינוב, 2001). עובדים בגיל הביניים פגיעים במיוחד לפיטורין ולאבטלה, משום שעלותם גבוהה ביותר עבור הארגון: רובם צברו שנות וותק רבות, חבילת הטבות רחבה ושכר גבוה יחסית. בעידן של שינויים מהירים וללא ההגנות שהיו נהוגות בעבר לעובדים ותיקים, אלה הם עובדים בסיכון (שיהי, 1999).

בעולם המערבי, אפליה המבוססת על גיל, או Ageism (קינג, 1997), היא עבירה על החוק¹³. אפליה כזו יכולה להתבטא באי העסקת עובדים על רקע גיל, אי קידום או פיטוריהם. ובכל זאת, דו"ח האגודה לזכויות האזרח בנושא זכויות עובדים בישראל (תגיר, 2006) מציין כי בישראל העובדים המבוגרים מפוטרים מהעבודה ביתר קלות, פעמים רבות כדי לפנות מקום לצעירים, וכי פיטורים עקב גיל הפכו בישראל לתופעה של ממש: מסקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עולה כי רק 13% מהמבוגרים שאיבדו את עבודתם בשנת 2005 התפטרו מיזמתם; כל היתר פוטרו ביוזמת מעבידיהם (משרד התמי"ת, 2006, בתוך: תגיר, 2006). על פי הדו"ח, אפליית המבוגרים בקבלה לעבודה ובפיטורים משתקפת בירידה בשיעור ההשתתפות של עובדים מבוגרים בשוק העבודה; מאמצע שנות ה-80 צנח ב-10% שיעור ההשתתפות של גברים בגילאי 60-64 בשוק העבודה: ב-1986 עבדו 67.1% מהגברים בקבוצת גיל זו, לעומת 57.1% ב-2005. הדו"ח מציין עוד כי סיכוייו של אדם מבוגר למצוא מקום עבודה ההולם את ניסיונו וכישוריו נמוך מאוד: מחקר בנושא מצא אפליית גיל מובהקת והעדפה ברורה של עובדים צעירים

¹³ בארה"ב קיים חוק הנקרא (ADEA) The Age Discrimination of Employment שהועבר כבר בשנת 1978 כאמצעי להגנת העובד המבוגר שעלול להיות מפוטר זמן קצר לפני פרישתו. אולם, חוק זה לא חל על מרבית בני גיל הביניים, למעט אלה שעומדים זמן קצר לפני פרישתם לגמלאות.

על פני עובדים מבוגרים בשלב הקבלה לעבודה (בן הדור, כהן וחובריהם, 2006, בתוך: תגיר, 2006). הדו"ח טוען כי אפליה מחמת גיל היא כה מושרשת בישראל, עד כי רבים מהמעסיקים אינם מנסים כלל להשוות אותה¹⁴.

1.2.7 פרישה לגמלאות

שינוי משמעותי בחיים המתרחש בגיל הביניים הוא התקרבות גיל הפרישה מהעבודה, או פרישה מוקדמת - מתוך בחירה או מתוך אילוצים במקום העבודה (Han & Moen, 1998). הפרישה מהווה אבדן התפקיד הציבורי הבולט ביותר שיש לאדם, ועלולה להתקשר גם לצמצום ברשת החברתית של הפרש.

הפרישה מתוארת כהליך שעשוי להמשך מספר שנים, הכולל מספר מעברים פיזיים ונפשיים (Lowenthal & Robinson, 1976; Moen, 1998). רוב המבוגרים פורשים לאחר תקופה של ציפייה ותכנון; ההכנה לפרישה עשויה להתחיל אף 20 או 15 שנים לפני הפרישה, באמצעות שיחות עם בן הזוג, קרובים וחברים, קריאת מאמרים, תכנון פיננסי ובדיקת האפשרויות הכלכליות. תדירות פעילויות אלה גוברת ככל שמתקרבת הפרישה (Bee, 2000). עם זאת, מחקר אמריקאי המבוסס על מדגם בן 2000 גברים בני גיל הביניים מצא כי הם נטו יותר לתכנן את הפרישה באם הם ציפו לה, או שהם אנשים שנהנים מתחביבים, או שהם לא היו מרוצים מעבודתם, או שיש להם חבר קרוב שפרש. אלה שהפרישה עוררה בהם חרדה היו הקבוצה שנערכה פחות מכל יתר הקבוצות (Evans et al., 1985).

בנוגע לתזמון הפרישה, על אף שמועד הפרישה הקבוע בחוק ברוב מדינות המערב הוא מעל גיל 60 (לגברים), רוב המבוגרים מפסיקים לעבוד סמוך יותר לגיל 60 מאשר לגיל 65, במדינות המערב וגם בישראל. ממצאי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2008) מגלים כי בשנת 2006, רק 70% מן הגברים בני 55-64 השתתפו בכוח העבודה (בהשוואה ל-84% מבני 45-54), ומבין הנשים השתתפו בכוח העבודה רק 48% מבנות גיל זה (בהשוואה ל-71% מבנות 45-54)¹⁵. אחדות וגרא (2008) הסבירו את הירידה בהשתתפות העובדים המבוגרים בכוח העבודה, בישראל ובעולם, בצמצום בביקוש לעובדים באופן כללי, אשר פגע בייחוד בעובדים המבוגרים בעלי ההכשרה הטכנולוגית המוגבלת. הסבר נוסף שהוצע היה התרחבות הכיסוי של תוכניות הביטוח הסוציאלי ושל הסדרי הפנסיה, אשר תרמו לצמצום התמריץ לעבוד ולהתרחבות הפרישה המוקדמת. עם זאת, לטענת החוקרים, חלה בישראל ובמדינות מפותחות נוספות מגמת עלייה קלה בשיעורי ההשתתפות של עובדים מבוגרים בכוח העבודה בין השנים 2005-2008 (אחדות וגרא, 2008).

מהם הגורמים לבחירה לפרוש? מחקרים שנערכו בארה"ב מצאו כמה סיבות: ראשית, נורמת הפרישה בגילאים מסוימים. שנית, בעיות בריאות. שלישית, תכנית פנסיונית טובה. רביעית, ללא קשר לגיל האדם, אם ילדיו טרם עזבו את בית ההורים, יקטן הסיכוי שיפרוש. חמישית, עצמאיים ואנשים בעלי מחויבות גבוהה לעבודה נוטים לפרוש מאוחר יותר מהאחרים (Bee, 2000). בישראל נמצא כי השכלה גבוהה, יציבות תעסוקתית ומוצא אירופאי-אמריקאי הם

¹⁴ נראה כי בשנתיים האחרונות נושא אפליית עובדים מבוגרים חדר לסדר היום הציבורי וזכה להתייחסות מסוימת באמצעי התקשורת. ראו למשל: חיים ביאור (27.1.11), ניב גלבוש (2.4.11), רותי סיני (ינואר 2011).

¹⁵ ייתכן שחלק מן הנעדרים בכוח העבודה בגילאים 55-64 לא נעדרו בשל פרישה לגמלאות אלא עקב קושי להיכנס לשוק העבודה בשל אפליית גיל.

גורמים מעכבי פרישה; מצב משפחתי נשוי משמש כמעכב פרישה לגברים וכמעודד פרישה לנשים (קלינוב, 2001).

לפרישה ישנן השלכות על מצבו הכלכלי של הפרוש. הפרשים לגמלאות בישראל עשויים להתקיים מקצבת זקנה, מפנסיה תעסוקתית וכן מחסכונות והשקעות כלכליות. קצבת הזקנה הבסיסית מטעם המוסד לביטוח לאומי מהווה רק 16% מהשכר הממוצע ליחיד, סכום נמוך ביותר המקשה על מחייה בכבוד. פנסיה תעסוקתית גם היא מהווה לכל היותר 70% מהשכר, אולם מעבר לכך, שיעור זכאי הפנסיה התעסוקתית הוא נמוך: נתונים משנת 2002 מראים כי היקף הכיסוי הפנסיוני בקרב שכירים בלבד הוא 61%, ובקרב כלל הגמלאים היהודים בישראל, רק 41.9% זכאים לפנסיה תעסוקתית. בתוכם, האוכלוסייה בעלת שיעור הזכאות הגבוה ביותר היא אוכלוסיית הישראלים הוותיקים, וגם בה רק 49.8% מכוסים בפנסיה תעסוקתית; בקרב המהגרים ("העולים החדשים") נמצא בשנת 2002 כי רק ל-0.5% יש כיסוי פנסיוני (גל ופסח, 2002). בשנת 2008 נכנס לתוקפו "חוק פנסיה חובה" המחייב קרן פנסיה לכל עובד. אולם, משמעותה של קרן פנסיונית כזו עבור עובדים מבוגרים שלא היו בעלי קרן פנסיונית לפני כן היא מעטה, היות וצפוי כי יספיקו לצבור רק מעט זכויות עד לפרישתם.

חשוב לציין כי רוב מחקרי הפרישה נערכו אודות גברים, הן משום שהם עבדו מחוץ לבית בעבר יותר מנשים והן משום שנהוג לחשוב שהמעבר לפנסיה טראומטי להם יותר. בשלושת העשורים האחרונים נכנסו גם הנשים למחקרי הפרישה והעלו ממצאים מעניינים: ראשית, נשים מתכננות פחות את פרישתן ופחות מודעות למצב קרנות הפנסיה שלהן. שנית, נשים פורשות מוקדם מהגברים, ומסיבות שונות. אחת הסיבות הנפוצות היא פרישת הבעל. שלישית, נמצא כי הסתגלותן של נשים בעלות קריירה לפרישה היא מוצלחת יותר ביחס לאלה שעסקו בעבודות נמוכות-יוקרה או שלא היו שבעות-רצון מהקריירות שלהן (Bee, 2000).

האם הפרישה מהווה סוף לגיל הביניים, ומסמלת את הכניסה לגיל הזקנה? לא בהכרח. אחדות וגרא (2008) ציינו כי אחד המניעים לפרישה מוקדמת הוא העלייה ברמת החיים והביקוש הגובר לפנאי. ממצאיה של נוטמן-שוורץ (2006) אודות סיפורי חיים ותסריטי חיים של גברים ישראלים ערב פרישתם מראים כי דור משתתפי המחקר נמצא במעבר בין תפישות מסורתיות של פרישה והזדקנות ובין תפישות חדשות שלהן. לדעתה, הגמשת הגבול בין הבגרות להזדקנות וטשטושו מסמלת את השינוי שחל בתפישות החברתיות.

1.3 סיכום: גיל הביניים - תקופת משבר או תקופת שיא?

מיתוס עממי ידוע, אשר בא לידי ביטוי בחלק מתיאוריות גיל הביניים (למשל אצל: Jung, 1933; Levinson, 1978; Gould, 1978), הוא "משבר גיל הביניים". המשבר מתואר כהתבוננות פנימית מוגברת והכרה בזמן שחולף ובקרבה ההולכת וגוברת לסוף החיים, והוא עלול להתבטא במצוקה נפשית, דכאון ותהפוכות משמעותיות בחיים (כגירושים, התמכרויות ואף אובדנות). לוינסון (Levinson, 1978), שחקר גברים בני גיל הביניים, הוסיף כי גבר בגיל זה מתמודד עם ההשלמה עם המוות, הכרה במגבלות ביולוגיות ובסיכונים בריאותיים, הבנייה-מחדש של הזהות המגדרית, אוריינטציה מחדשת כלפי העבודה והקריירה והערכה מחדשת של מערכות יחסים מרכזיות בחייו. הוא טען כי 80% מן הגברים בגיל הביניים מתמודדים עם משבר.

אולם, העדויות המחקריות ביחס למשבר בגיל הביניים העלו ממצאים סותרים. כמה מחקרים שניסו לאתר מצוקה פסיכולוגית באמצעות שאלונים שחולקו לבני גילאים שונים, לא מצאו עדויות למשבר מיוחד דווקא בגיל הביניים (Pearlin, 1975; Farrell & Rosenberg, 1981; McCrae & Costa, 1984). מחקר אורך שנערך בקרב בוגרי אוניברסיטת ברקלי מצא עדויות למשבר בגיל הביניים רק בקרב 5% מהאוכלוסייה שנבדקה, אשר הפגינו תהפוכות בחייהם גם בגילאים אחרים (Haan, 1981). גם מחקרים אפידמיולוגיים לא הראו סימני משבר מיוחדים בגיל הביניים; למעשה, סממני משבר כמו התמכרויות, דכאון, אובדנות וגירושין היו אופייניים לבוגרים צעירים יותר מאשר לגילאי הביניים (Ciernia, 1985; Hunter & Sundel, 1989; Pearllin, 1975).

ספר בשם *Midlife Myths* (Hunter & Sundel, 1989) כלל התייחסות של שני חוקרים ידועים לנושא משבר גיל הביניים: אחד מהם טען כי בעיות משמעותיות בגיל הביניים מתקיימות רק בקרב 2-5% מהאוכלוסייה (Chiriboga, 1989), בעוד השני טען כי תקופת המעבר של גיל הביניים מלווה בהתחבטויות עצמיות ובבלבול עמוק (Tamir, 1989). בדיקה מעמיקה יותר העלתה כי מסקנתו של תמיר (שם) התבססה על בחינת קבוצה מסוימת באוכלוסייה: קבוצת הגברים הלבנים ממעמד הביניים בארה"ב. ייתכן שהסטטוס החברתי הגבוה של קבוצה זו הביא ליותר ציפיות מן החיים ביחס לקבוצות האחרות, וגיל הביניים הוא מועד ההתמודדות עם אי הגשמת חלק מהן (Bee, 2000).

תיאוריות עדכניות יותר העוסקות בגיל הביניים רואות בגיל זה תקופה של שיא במהלך החיים. לחמן וחובריה (Lachman et al., 1994) טענו כי תקופת אמצע החיים (Midlife) מאופיינת במחויבויות רבות, בלחץ המתקשר לשטחי חיים שונים ובמיעוט בפנאי. בה בעת, לטענתם, זוהי תקופת שיא בתפקוד, ביכולת להתמודד עם לחץ, בתחושת השליטה, בפרודוקטיביות, באחריות החברתית ובמעלות אישיות נוספות המתקשרות לביטחון עצמי, אסרטיביות וסמכותיות. לפיכך, הם טוענים כי מרבית הבוגרים בגיל אמצע החיים מצוידים היטב במשאבים פסיכולוגיים המסייעים להם להתמודד עם עומס תפקידיהם¹⁶. משאבים פסיכולוגיים נוספים שעומדים לרשות בני גיל הביניים הם זהות מגובשת (Lachman & Bertrand 2001), יכולת התמודדות עם שינויים (Aldwin & Levenson 2001, Heckhausen 2001), יכולת ויסות רגשות (Magai & Halpern 2001) ותחושת רווחה מוגברת (Well-being) (Markus et al. 2004). גיל הביניים מהווה תקופת שיא בהיבטים נוספים: בהיבט ההון החברתי, נמצא כי מספר הקשרים החברתיים המשמעותיים עולה עם הגיל, מגיע לשיא בגיל 50 בערך ואחר כך מתחיל לרדת (Glaeser et al., 2002). בהיבט ההון הכלכלי, נמצא כי אמצע החיים היא התקופה בה תחושת השליטה על הכספים היא הגבוהה ביותר במהלך הבגרות, הן מבחינת גובה ההכנסה והן בהיבט האיזון בין ההכנסות להוצאות (Lachman & Weaver, 1998; Lachman, 2004). כפי שראינו, גיל הביניים מהווה תקופת שיא בקריירה (Lachman, 2004; Super, 1980) וגם

¹⁶ ממצאים אלה הולמים, לדבריהם, גם את טענותיה של נויגרטרן (Neugarten, 1968) שהועלו כמה עשורים לפני כן.

במסגרת המשפחה ישנה הקלה בנטל ההורות עם עזיבת הילדים וגם נחת מן המעבר לתפקיד הסבים (Antonucci & Akiyama, 1997).

בניגוד למיתוסים העממיים, המחקר לא מצא ירידה משמעותית בבריאות בגיל הביניים (Whitbourne 2001) ואף לא ירידה ביכולות הקוגניטיביות כגון הזיכרון (Lachman, 2004)¹⁷. יתר על כן, גיל הביניים נמצא כתקופת שיא ביכולות קוגניטיביות מסוימות, המתקשרות לניסיון בשימוש בהן (כמו זיכרון מילולי, אוצר המילים, הסקה אינדוקטיבית ואוריינטציה מרחבית) (Willis & Schaie 1999). לחמן (Lachman, 2004) סיכמה את הנושא באמרה כי תקופת אמצע החיים מעניקה הזדמנויות רבות לתרומה אינטלקטואלית, הודות לעמדתם של בני גיל הביניים במשפחה, במקום העבודה ובחברה.

2. חקר ההגירה והמהגרים

המאה ה-19 נחשבת לנקודת-מפנה בחקר המהגרים ובמחשבה על המושג "מהגרים": לבד מן העובדה כי במאה זו עברו המוני בני אדם מאירופה ליבשות אחרות, החל להינתן בה גם דגש איכותי על האנשים עצמם; כך, השימוש במושג "Immigrant" החל רק בשנת 1817. על אף שתהליך ההגירה היה מוכר גם לפני המאה ה-19, האנשים המעורבים בו כונו "Emigrants" - כאלה שהיגרו **אל** מחוץ למקום כלשהו; רק ב-1817 החל להינתן דגש גם לכך שאנשים אלה היגרו **אל** תוך מקום כלשהו (Hansen, 1948), בו הם עוברים תהליכים וחוויות חדשות.

חקר ההגירה נחלק לשני גופי ידע מרכזיים: האחד עוסק במניעי ההגירה, בתהליכי ובדפוסיה, והשני מתמקד באופנים בהם מהגרים משתלבים בחברות הקולטות. הפרדה מעין זו היא מלאכותית; תהליכים כלכליים, חברתיים ופוליטיים המתרחשים לפני ההגירה ובמהלכה אינם מנותקים מן ההשתלבות התרבותית של המהגרים במדינת היעד (Castles & Miller, 2009). אציג להלן את התיאוריות המרכזיות בחקר ההגירה, ולאחר מכן את הספרות העוסקת בהשתלבות מהגרים בכלל ובישראל בפרט. לבסוף יוצגו נתונים אודות אוכלוסיות המהגרים אותם חוקרת עבודה זו.

2.1 מניעי הגירה והליכי הגירה: תיאוריות קלאסיות

אחד המודלים הוותיקים להגירה, המכונה "מודל הדחיפה-משיכה" (The Push-Pull Model) מתאר את קבלת ההחלטה להגר כשיווי משקל בין גורמים ה"דוחפים" לצאת ממדינת המוצא (גורמים כלכליים, חברתיים ופוליטיים) לבין הגורמים ה"מושכים" להגיע אל מדינה אחרת כלשהי. המודל מניח כי ככל שהחסרונות בארץ המוצא רבים יותר, יגבר הסיכוי להגירה. הספרות מעלה כי הגורמים ה"דוחפים" הנפוצים להגירה הם רדיפות ובעיות כלכליות במדינת המקור, ואילו הגורמים ה"מושכים" להגירה הם תפישה של אפשרויות במדינת היעד (בטווח הקצר ובטווח הארוך) (ראו אצל Portes & Rumbaut, 1996; Peterson Royce, 1982).

¹⁷ אמנם נמצאה בגיל הביניים ירידה במהירות התגובה של זיכרון העבודה (Baltes et al., 1999), אך הוכח כי לבני גיל הביניים ישנן יכולות קוגניטיביות שיכולות לפצות על כך (Miller & Lachman, 2000).

מודל זה היווה בסיס לתיאוריות כלכליות להגירה, אשר הוותיקה מכולן היא ה**תיאוריה הכלכלית הניאו-קלאסית**, המסבירה את ההגירה על בסיס פיתוח כלכלי. ה**תיאוריה המאקרו-כלכלית** טענה כי תופעת ההגירה נובעת מהבדלים בהיצע ובביקוש כוח עבודה; כך, הגירה מאזורים בהם השכר נמוך והביקוש לכוח עבודה נמוך לאזורים בהם השכר והביקוש גבוהים יותר, יביאו לאיזון ושווי משקל עולמי. ה**תיאוריה המיקרו-כלכלית** טענה כי אנשים השוקלים הגירה יעריכו את עלות ההגירה ביחס לתועלת הכלכלית שתצמח להם מן ההגירה בטווח הארוך, וכך יקבלו את ההחלטה. כלכלני ההגירה הניאו-קלאסיים אף הציעו משוואה לניבוי קבלת ההחלטה בנושא ההגירה (ראו סקירה רחבה אצל Castles & Miller, 2009, Massey et al., 1993, 1998). תיאוריה זו זכתה לביקורת נרחבת בשל הסתמכותה על תפישה ליברלית הרואה בהגירה תופעה אינדיבידואלית אשר מונעת משיקולי רווח רציונליים (שם). על פי **כלכלת ההגירה החדשה**, לעומת זאת, יחידת הניתוח של שיקולי ההגירה הייתה משק הבית או המשפחה, ולא האדם היחיד. זאת ועוד, התיאוריה טוענת כי מטרת משק הבית או המשפחה היא לא רק למקסם הכנסות אלא גם להוריד את רמת הסיכונים לרווחתם. בשונה מאדם יחיד, משקי בית ומשפחות יכולים לעשות זאת על ידי הקצאת משאבי כוח עבודה בצורה מגוונת (למשל, הגירה של אחד מבני המשפחה). לבסוף, התיאוריה טוענת כי הבדלים בפיתוח כלכלי כשלעצמם אינם מניעים מספיק להגירה. גורמים כלכליים אחרים, כמו מחסור בהון או בביטוחים, מהווים חלק משמעותי מן המניע (Massey et al., 1993, 1998). אלא שגם התיאוריה הזו זכתה לביקורת, על בסיס התייחסותה למשפחה או למשק הבית כאל יחידה רציונלית, המקבלת החלטות מחושבות, ובשל התעלמותה מאפשרויות של קונפליקטים (שם) ומן המדינה הקולטת (Castles & Miller, 2009).

תיאורית שוק העבודה הדואלי של פיורה (Piore 1979) הייתה אחת מן התיאוריות הסטרוקטורליסטיות שהתפתחו בתגובה לתיאוריות הכלכליות, אשר בחרו להתמקד בחקר ההגירה כחלק מן הכלכלה הפוליטית הקפיטליסטית ומן המבנים הפוליטיים המארגנים אותה. לפי פיורה, הגירה נובעת בעיקר מגורמי משיכה במדינות הקולטות: צורך כרוני בכוח עבודה זול וגמיש, שמוכן לעבוד בסקטור העבודה השניוני, בשכר נמוך וללא הטבות סוציאליות. אלא שתיאוריה זו לא הסבירה מדוע מדינות מסוימות מעוניינות במהגרי עבודה בעוד שאחרות אינן מעוניינות בה. הסבר זה ניתן על ידי **תיאורית המערכת העולמית** (World System Theory) מאת ולרשטיין (Wallerstein, 1974), אשר הניחה כי הגירה בינלאומית היא אחת מהשלכות כניסת מדינות מפותחות לכלכלת מדינות מתפתחות. התערבות כלכלית זו עשויה להביא, לפי ולרשטיין, לזרמי הגירה מן המדינה המתפתחת למדינה המפותחת, בייחוד ממדינות שהיו קולוניות אל עבר המדינות הקולוניאליסטיות ששלטו בהן בעבר, הודות לגיוסי כוח עבודה במדינה המתפתחת. אולם, גורמים נוספים כרשתות חברתיות ומוסדות סיוע למהגרים עשויים להנציח את זרם ההגירה לאורך זמן:

תיאורית הרשתות החברתיות (Network Theory) מניחה כי רשתות חברתיות, סדרות של קשרים בינאישיים של מהגרים ממוצא משותף, מורידות עבור מהגרים פוטנציאליים מאותו מוצא את עלות ההגירה ואת הסיכון הכרוך בהגירה. בכך, עשויות הרשתות החברתיות לתרום להגברת זרמי הגירה מאותה מדינת מוצא אל אותה מדינת יעד. כאשר רשתות חברתיות כאלה מתפתחות, הגורמים המקוריים שהביאו לזרמי הגירה אלה עשויים להפוך לבלתי רלוונטיים, וזרם

ההגירה הופך להיות פחות סלקטיבי מבינה סוציו-כלכלית. מחקרים מעידים כי רוב המהגרים אכן מעדיפים להגר למקום בו נמצאים אנשים מבני-קבוצתם אשר יש להם קשר עמם (Portes & Rumbaut, 1996; Bach, 1985). **התיאוריה המוסדית (Institutional Theory)** מניחה כי עם זרמי ההגירה מתפתחים מוסדות פורמליים ובלתי-פורמליים, למטרת רווח ושלא למטרות רווח, המסייעים למהגרים להשתלב בחברה הקולטת. כמו הרשתות החברתיות, עם התפתחות מוסדות כאלה, הגורמים המקוריים שהביאו לזרמי הגירה אלה עשויים להפוך לבלתי רלוונטיים (ראו אצל Massey et al., 1993). כתוצאה מקיום רשתות חברתיות ומפעילות מוסדות סיוע למהגרים, עולה הסבירות להגירות נוספות מאותה מדינת מוצא לאותה מדינת יעד. **תיאורית הסיבתיות המצטברת (Cumulative Causation)** טוענת כי כל הגירה מגבירה את הסיכוי להגירה נוספת בעקבותיה, בשל גורמים בארץ המוצא (כמו תחושות חסך כלכלי של משפחות שאינן נהנות ממשלוחים כספיים מבן משפחה שהיגר, או תרבות הגירה שמתפתחת) ובארץ היעד (כמו תיוג עיסוקים מסוימים כעיסוקי מהגרים ולפיכך צורך במהגרים נוספים שיאיישו אותם) (Massey et al., 1993).

2.2 אתניות, רב תרבותיות ומדיניות כלפי מהגרים

אחד המושגים הוותיקים המתאייחסים לקבוצות מהגרים הוא **האתניות**, או הקבוצה האתנית. האתניות הוגדרה כתחושת השתייכות קבוצתית המבוססת על רעיונות של חוויות, תרבות, היסטוריה ומוצא משותפים (Fishman, 1980).

קסטלס ומילר (Castles & Miller, 2009) הבחינו בין שני קטבים של התיישבות מהגרים, על פי האופן בו המהגרים מתקבלים על ידי החברה החדשה: הקוטב האחד מבוסס על פתיחות כלפי המהגרים, הענקת אזרחות וקבלה הדרגתית של גיוון תרבותי. אלה עשויים להביא להיווצרות **קהילות אתניות**, כחלק מחברה רב-תרבותית. דוגמא לכך עשויה להיות קליטת ה"עולים", המהגרים היהודים, בישראל, אשר עם הגעתם זכאים לזכויות ולאזרחות. קבלת הגיוון התרבותי הפכה אף היא ללגיטימית יותר בשני העשורים האחרונים, כפי שנראה בהרחבה בהמשך. בקוטב השני, לעומת זאת, מתקיימת הכחשת ההגירה, סירוב להעניק אזרחות וזכויות למהגרים ודחיית אפשרות של גיוון תרבותי. מצב כזה עלול להוביל להיווצרות **מיעוט אתני**, אשר נוכחותו נחשבת לבלתי-רצויה ומעוררת מחלוקת. דוגמא למצב כזה עשויה להיות המדיניות הישראלית באשר למהגרי העבודה בישראל, אשר בניגוד למהגרים היהודים אינם זכאים לאזרחות ואף לא לחלק מזכויות העובדים המקובלות בישראל (רייכמן, 2008). לטענת קסטלס ומילר (Castles & Miller, 2009), המיעוט האתני הוא תוצר של "הגדרת אחרים", כלומר הכללת מהגרים אלה במאפיינים בלתי רצויים ובעמדות חברתיות נחותות על ידי הקבוצות הדומיננטיות בחברה. אולם, המיעוט האתני נוצר גם כ"הגדרה עצמית", כלומר מודעות חברי הקבוצה למאפיינים חברתיים ותרבותיים המשותפים להם (שם).

האתניות נראתה בעבר כמאיימת על הנרטיב הלאומי ועל הזהות הלאומית ולפיכך הוקעה כגורם שלילי בעל פוטנציאל קונפליקטואלי (McNeill, 1986). כך, מדיניות ההגירה המקובלת במדינות הגירה כמו ארצות הברית, קנדה ואוסטרליה הייתה מדיניות של "**כור היתוך**" ("The Melting Pot") (Armstrong, 1998; Castles & Miller, 1993; Rumbaut, 1997). זהו מושג

הלקוח מעולם התעשייה, על פיו מתיכים חומרים שונים לחומר אחד, המורכב מכולם יחד. אמנם המדיניות הראשונית של ארצות הברית כלפי המהגרים הייתה "אנגלו-קונפורמית", אשר הדגישה את דומיננטיות התרבות האנגלית, אך עם השנים חל בה שינוי למדיניות של "כור-היתוך" אשר מעצבת דמות אמריקאית העשויה מחומרי-הגלם של כל התרבויות המרכיבות אותה (Gordon, 1964).

בראשית המאה ה-20 חל שינוי הדרגתי במדיניות "כור ההיתוך" לעבר מדיניות של "פלורליזם תרבותי", אשר החל בראשית המאה העשרים (Castles & Peterson Royce, 1982; Miller, 1993; Rumbaut, 1997; Armstrong, 1998). הרציונל מאחורי השינוי בארצות-הברית נבע מרצונם של אידיאליסטים מן המעמד הבינוני לצמצם את המרחק התרבותי בין אוכלוסיות המהגרים לבין הקבוצות הדומיננטיות בחברה האמריקאית (שם) ולהפחית את השנאה-העצמית האתנית שחלה בעקבות מדיניות "כור-ההיתוך" (Peterson Royce, 1982). מדיניות זו עברה בהדרגה למדינות קולטות-הגירה אחרות ומהווה כיום מדיניות רשמית במרבית מדינות המערב (Castles, 1995; Brubaker, 2001).

במקביל לשינוי במדיניות קליטת המהגרים, חלו שינויים בחקר האתניות. בעוד שבעבר נראתה האתניות כפרימורדיאלית ומהותית בחיי האדם (Geertz, 1963), בשנות ה-70 של המאה ה-20 החל המחקר הביקורתי לראות את האתניות ככזו המודגשת או "מתעוררת" במקרים שיש בה רווח כלשהו לקבוצה או לאדם (Glazer & Moynihan, 1975; Bell, 1975). "תחיית האתניות" בשנות ה-60 בחברה האמריקאית (שם) התפרשה גם כ"אתניות סמלית": כהתחזקות המרכיב האתני בזהות האמריקאית, המתבטאת בצורך להביע את האתניות בסמלים בולטים יותר מבעבר, אך ללא התחזקות בהבדלים בין הקבוצות, אשר למעשה הלכו והיטשטשו (Gans, 1979).

משמעות הדברים היא כי האתניות איננה תוצר אוטומטי של הגירה; האתניות היא בעלת משמעות חברתית ופוליטית רק כאשר היא מקושרת לשרטוט גבולות בין הקבוצות הדומיננטיות בחברה לבין קבוצות מיעוט מסוימות בה, באמצעות חידוד ההבדלים ביניהן וטשטוש נקודות הדמיון (Castles & Miller, 2009; Portes & Rumbaut, 1996). כך למשל, תחת הגדרת ה"היספאנים" בארצות-הברית ישנו מגוון רחב של אנשים בעלי רקע סוציו-אקונומי שונה, "צבעים" שונים, סוגים שונים של הגירה ומועדים שונים של הגירה; אדם המוגדר כ"היספאני" יכול להיות כזה שמשפחתו חיה בארצות-הברית מזה דורות, או כזה שהיגר לארצות הברית זה עתה (Portes & Rumbaut, 1996). נראה כי מדיניות הפלורליזם והרב-תרבותיות עשויה לשרת את האינטרסים של אלו אשר אינם מעוניינים בחדירתן של קבוצות מסוימות לקבוצות בעלות הכוח בחברה. יש הטוענים כי תהליך דומה התרחש בישראל בהקשר להגירה מחבר העמים בשנות התשעים; כך למשל שומסקי (2001) טען כי המובלעת התרבותית-רוסית שנוצרה בישראל אינה משתלבת בהכרח במודל המקובל של הרב-תרבותיות, אלא מחזקת את ההיררכיה האתנו-לאומית בתוך החברה הישראלית (שם). בהיררכיה זו נותרים ה"מהגרים" בעמדת נחיתות כלכלית, תרבותית ופוליטית ביחס ל"מייסדים", הלא הם האשכנזים הוותיקים בישראל (יפתחאל וקדר, 2000).

לפיכך, נראה כי גם במדינות המעודדות את הביטוי האתני ישנה נטייה לראות באתניות ביטוי ל"אחרות", לקהילות של מיעוטים ומהגרים, בעוד ש"הרוב הדומיננטי" לא מתואר במונחים של אתניות ואף נחשב ל"לא-אתני" אלא ל"לאום" (Hutchinson & Smith, 1996). כך, באופן פרדוקסלי, המדיניות הרב-תרבותית עשויה להנציח את המהגרים כ"אחרים". הטציינסון וסמית' (שם) טענו עוד כי אנשים רבים החיים במדינות מערביות המרובות בקבוצות אתניות, מחשיבים מהגרים ו"זרים" למיניהם לכאלה המפרקים את הנרטיב של הזהות הלאומית, ורואים ברב-תרבותיות כלי פוליטי המשמש את אותן הקבוצות. נטיות כאלה יצרו תגובות "לאומיות" כלפי קבוצות אתניות (שם). ניתן לראות בשנים האחרונות במערב אירופה אף תגובות "לאומיות" ו"אנטי-אתניות" רשמיות, עד כדי כך שיש הטוענים כי הרב-תרבותיות לא השיגה את יעדה¹⁸ וקליטת המהגרים עשויה לחזור לנקודת המוצא שלה: מדיניות "כור היתוך" המבוססת על מודל אסימילציה, הטמעות המהגרים בקבוצת הרוב (Castles, 1995; Brubaker, 2001).

2.3 השתלבות מהגרים במדינת היעד

ההגירה מייצגת שינוי משמעותי של תנאי החיים: מעבר חד מתרבות לתרבות וחיברות-מחדש (בן-רפאל, אולשטיין וגייסט, 1994). לפי וולצר (Walzer, 1992), המהגר הוא האדם הרב-תרבותי במלוא מובן המילה; הוא מחויב לחבר בתוכו בין התרבות אותה עזב לזו שאותה אימץ. עם זאת, אופן החיבור בין התרבויות עשוי להשתנות ממקרה למקרה. המגע המתמשך בין התרבות בארץ-היעד ותרבותם של המהגרים משפיע על שתיהן ומשנה את שתיהן, אך רוב השינויים מופיעים בקבוצה הלא-דומיננטית (המהגרת) כתוצאה מהשפעת הקבוצה הדומיננטית (של בני המקום). תופעה זו מוגדרת כ**אקולטורציה**, מונח שהוצע במקור על ידי אנתרופולוגים אמריקאים בסוף המאה ה-19 ועם השנים אומץ על ידי ענפי מחקר נוספים (Arends-Tóth & Van de Vijver, 2006) וזכה להגדרות תיאורטיות רבות. אחת ההגדרות הוותיקות לאקולטורציה, המקובלת על מרבית החוקרים, היא: "תופעות המתרחשות כאשר קבוצות של אינדיבידואלים בעלי תרבויות שונות באות במגע ישיר ומתמשך, ושינויים החלים בתרבויות המקוריות של אחת מהן או שתיהן" (Redfield, Linton & Herskovits, 1936, p. 149).

המודלים המוקדמים לאקולטורציה היו **מודלים חד-מימדיים**, אשר הבולט מביניהם הוא **מודל האסימילציה (הטמעות)**. על פי מודל זה מצופה מהמהגרים לאמץ את ערכי התרבות הדומיננטית, כאשר ההנחה היא שתהליך הלמידה יהיה חד-כיווני, והמהגרים יהפכו להיות דומים יותר ויותר לבני החברה הדומיננטית (Castles & Miller, 1993; Bar-Yosef, 1968). מודל האסימילציה מתקשר לתהליכי הדה-סוציאליזציה – רה-סוציאליזציה המתוארים בעבודתם של אייזנשטדט (Eisenstadt, 1952, 1954) ושל בר-יוסף (Bar-Yosef, 1968): אייזנשטדט התייחס לסוציאליזציה מחודשת במדינת היעד לצד התנתקות הדרגתית מהתפקידים החברתיים ומהחיים הקבוצתיים בחברה במדינת המוצא; בר-יוסף השלימה את המודל ותיארה את תהליך הלמידה במהלך השינוי שעוברים המהגרים בתפקידיהם ובזהותם החברתית. עבודות אלה, היוצאות מתוך

¹⁸ כך למשל, קאנצלרית גרמניה, אנגלה מרקל, הכריזה ב-16.10.10 כי מודל הרב-תרבותיות בגרמניה "נכשל לחלוטין" והבהירה כי דרוש שינוי במצב הנוכחי.

גישה פונקציונליסטית, מדגישות את הטמעות המהגרים בחברה החדשה תוך הנחה כי מדובר בתהליך חד-כיווני ומקיף, כלומר: האדם בונה את עצמו מחדש בהתאם לחברה אליה הגיע.

מודלים דו-מימדיים לאקולטורציה מכוננים מן האינטראקציה בין רצון המהגר או קבוצת המהגרים לשמור על המורשת התרבותית של ארץ-המוצא, לבין החשיבות המיוחסת לתרבות של החברה החדשה ומידת מעורבותם בה (Berry, 1992,1997). התיאוריה המרכזית בנושא היא זו של ברי (שם), והיא מצביעה על ארבע אסטרטגיות אקולטורציה הנובעות מאינטראקציה זו: אסימילציה, סגרגציה, מרגינליזציה ואינטגרציה.

בעוד האסימילציה מניחה כאמור הטמעות חד כיוונית, אסטרטגיית ה**סגרגציה** שהציע ברי (Berry, 1992,1997) מתייחסת למהגרים השומרים על דפוסי התנהגותם הוותיקים ללא אימוץ דפוסיים חדשים וללא קיום קשרים עם הקבוצה הדומיננטית. תגובה זו מתרחשת בדרך-כלל כאשר מהגרים מתנגדים לדפוסי התנהגות של החברה החדשה, או כאשר הם מנועים מלהשתלב בתוכה בשל אי-קבלתם על ידי קבוצת הרוב (Ayalon, Ben-Rafael & Sharot, 1989; Berry, 1992). זילברג (2000) הוסיפה כי מודל הסגרגציה יכול להתרחש כאשר בני קבוצת הרוב מצפים מהמהגרים ליצור גומחה אוטונומית ולאמץ רק מיומנויות, התנהגויות ומידע החיוניים להישרדות בסביבה החברתית החדשה.

אסטרטגיית אקולטורציה קיצונית שלישית שהוצעה על ידי ברי היא ה**מרגינליזציה** (שוליות), המתקיימת במצבים בהם קיימים בלבול ומתח קולקטיביים ואישיים; היא מאופיינת ביציאה כנגד החברה הרחבה ובתחושות בדידות, היעדר זהות ו'מתח אקולטורטיבי' – בעיות חברתיות ופסיכולוגיות הבאות לידי ביטוי במהלך המגע הבין-תרבותי. קבוצות או פרטים החווים מרגינליזציה עלולים לאבד את הקשר התרבותי והפסיכולוגי הן עם תרבותם המסורתית והן עם החברה בה הם חיים, כתוצאה מנידוי או מנשירה (Berry, 1992).

אסטרטגיית הביניים שבין הסגרגציה לבין האסימילציה היא ה**אינטגרציה** (שילוב). לפיה, המהגרים מאמצים דפוסיים חדשים תוך שימור חלק מהדפוסיים הישנים, בשל רצונם לשמור על זיקה לזהותם הקודמת (Shuval & Leshem, 1998). במקרה כזה, המהגר ינסה להתקבל לקבוצה הדומיננטית, תוך שימור זהותו התרבותית. כך, תתקיימה מספר קבוצות אתניות זו לצד זו בשיתוף פעולה, בתוך מערכת חברתית גדולה יותר (Berry, 1992). התיאוריה של גרוב ותורבירן (Grove & Torbiorn, 1985) מהווה דוגמה לתיאוריה המבוססת על הנחות מודל האינטגרציה: לפיה, המהגר עובר שינוי קוגניטיבי המתבטא בשינוי במסגרת ההתייחסות שלו, ושינוי בשימות ההתנהגות שלו המתבטא בהתאמתה לחברה החדשה. אימוץ מסגרת ההתייחסות של החברה החדשה אינו מוחלט, אלא כזה המאפשר למהגר לתפקד ביעילות בסביבתו; זאת, היות ושייכותו הקבוצתית של המהגר לא בהכרח משתנה.

התיאוריה של ברי נחשבת למרכזית בחקר המהגרים, ואף יושמה על ידי רשויות ההגירה הקנדיות. עם זאת, התיאוריה זכתה בביקורות רבות, על בסיס מספר טענות: ראשית, התיאוריה תוארה כסכמטית מדי, הכוללת רק ארבע אבות-טיפוס להשתלבות תרבותית, בעוד שבמציאות פרקטיקות האקולטורציה משתנות בין שטחי החיים השונים ואינן מתרחשות בהן באותו אופן ובאותו הקצב (Rudmin & Ahmadzadeh, 2001). שנית, קיימת ביקורת על הדגש שנותנת התיאוריה לתוצאה ולא לתהליך – שהוא דינאמי, תלוי סביבה ותלוי הקשר (Bhatia & Ram,)

2001). שלישית, התיאוריה התעלמה מן הצדדים האישיים של המהגר, מן הפער בין ההתנהגות במרחב הציבורי להתנהגות במרחב הפרטי, ומן הפער האפשרי בין עמדות לבין התנהגות (Arends-Tóth & Van de Vijver, 2006).

התפתחות משמעותית נוספת בתיאוריות האקולטורציה שמה דגש על **תרבות קבוצת המהגרים**. תרבות זו אמנם התפתחה כתוצאה מן המגע בין תרבות מדינת המקור לתרבות מדינת היעד, אך בשל ייחודיותה של הקבוצה, נוספו לה אספקטים תרבותיים חדשים. אחד המודלים המתמייחסים לכך הוא **מודל המיזוג (Fusion Model)**, המדגיש את הסביבה התרבותית הייחודית שנוצרה במפגש הבין-תרבותי (Coleman, 1995). מחקר מעניין היוצא מתוך הנחות גישה זו בחן את השמות הפרטיים הנפוצים שבוחרים הורים מהגרים מחבר העמים החיים בישראל להעניק לילדיהם, ומצא כי השם הנפוץ ביותר לבנות הוא השם "ניקול". שם זה, שאינו ישראלי ואינו רוסי, מתקשר לאוריינטציה הבינלאומית המאפיינת את הקבוצה הזו בישראל (קרנצ'ר, 2004). תיאוריות אחרות בחנו **היבטים מסוימים במעבר התרבותי**. תיאוריות אלה הניחו כי התנהגות האדם משתנה בין המרחב הציבורי למרחב הפרטי, בין שטחי החיים השונים (כמו: נישואין, חינוך, שפה, אוכל) ואף בין מצבים שונים (למשל: באילו מצבים מעדיפים לשוחח בשפת האם ובאילו מצבים תועדף השפה החדשה, מה אוהבים לאכול בבית ומה מעדיפים לאכול בחוץ). לפיכך, תיאוריות אלה אינן מנסות לתאר תמונה רחבה של השתלבות תרבותית, אלא מתייחסות להיבט מסוים בה (Arends-Tóth & Van de Vijver, 2006).

היבט אחר במעבר התרבותי הוא **ההסתגלות הפסיכולוגית של המהגר**. ההסתגלות הפסיכולוגית (Psychological Adaptation/Adjustment) מהווה מושג חמקמק, בעל הגדרות תיאורטיות ואמפיריות רבות, אשר לעתים חופף למושגים אחרים, ביניהם מושג האקולטורציה עצמו. חוקרים מרכזיים בנושא בחרו להבחין בין ההסתגלות הפסיכולוגית ("סובייקטיבית") לבין ההסתגלות החברתית-תרבותית ("תפקודית" או "אובייקטיבית") (Searle & Ward,) (Goldust & Richmond, 1974; Scott & Scott, 1989; 1990). ההסתגלות הפסיכולוגית הוגדרה כסדרת תוצאות פסיכולוגיות פנימיות, הכוללות זהות אישית וזהות אתנית, בריאות נפשית טובה ושביעות רצון מן ההקשר התרבותי החדש, ואילו ההסתגלות החברתית-תרבותית הוגדרה כסדרת תוצאות פסיכולוגיות חיצוניות הקושרות את היחידים למצב החדש, וכוללות את יכולותיהם להתמודד עם בעיות היומיום, בשטחי חיי המשפחה, העבודה והלימודים (Berry, 1997).

מודלים רב-מימדיים לאקולטורציה מבוססים על בחינת שטחי חיים מסוימים, אך מנסים לשלב אותם לתמונה רחבה יותר של השתלבות תרבותית באמצעות מחקרים רחבי-היקף. כך למשל, מודל ה- **Acculturation Conditions** (Arends-Tóth & Van de Vijver, 2004), מתייחס לשלושה "משתני אקולטורציה" מרכזיים: ראשית, תנאי האקולטורציה: מאפייני חברת המקור, חברת היעד, קבוצת המהגרים והמאפיינים האישיים של המהגר, שנית, האוריינטציה כלפי כל אחת מן התרבויות, ושלישית, השלכות האקולטורציה: על רווחתו הנפשית של האדם, על כשריו החברתיים-תרבותיים המתאימים לתרבות האתנית ועל אלו המתאימים לתרבות המדינה אליה היגר. המודל מתייחס לשטחי חיים שונים, לפערים בין הרצוי לנתפש, לקשר שבין המשתנים ולבחינתם לאורך זמן. על אף מערך המחקר המרשים ולהתייחסות הרב-מימדית המעמיקה

להיבטים רבים בחיי המהגר, מודל זה לא נותן מקום לפרשנות האישית של המהגר אודות השינויים שהוא חווה ואודות הקשר בין ההיבטים השונים של חווייתו והתנהגותו. חשוב לציין כי המודלים האחרונים שהוצגו מבוססים על דיווח סובייקטיבי במסגרת מחקר כמותני. אמית (2008) ציינה כי המימדים הסובייקטיביים בהשתלבותם של מהגרים זוכים ליותר ויותר התייחסות מחקרית בשנים האחרונות. היא ציטטה מחקרים שונים שמצאו כי לא די בבחינת פרמטרים אובייקטיביים (כמו רמת הכנסה) להערכת השתלבותו של המהגר בחברה הקולטת, אלא יש לבחון גם את תחושותיו באשר להשתלבותו (Lester, 2005; Massey & Redstone, 2006 בתוך : אמית, 2008).

משהכיר חקר ההגירה באפשרות המהגרים לשמר את זהותם התרבותית, ובאפשרויות השינוי המורכבות לנוכח מגע המהגר עם התרבות החדשה, הצעד הבא הוא תיאוריות המבקשות ללמוד על חווייתו של המהגר במפגש עם התרבות החדשה. זוהי הגישה שמציעה המסורת הפנומנולוגית, השואפת להבין את המשמעות העמוקה של חווית החיים, ואשר טוענת כי השוואה בין משמעויות חוויות חיים של פרטים שחוו את אותה התופעה (במקרה הנוכחי : חוויית ההגירה) עשויה לסייע להבנתה (Van Manen, 1990). השימוש במסורת הפנומנולוגית בחקר ההגירה הולך ומתרחב בשנים האחרונות בעולם וגם בישראל, על ידי שימוש במחקר נרטיבי, סיפורי-חיים, מחקרי מקרה וניתוחי שיח. **מחקר נרטיבי של הגירה** יוצר מודל רב-מימדי המבוסס על סיפורים אישיים ופרשנויות שלהם על ידי המהגר-המספר ושל החוקר.

2.4 הגירה לישראל

2.4.1 מדיניות קליטת מהגרים

ישראל היא מדינת מהגרים. בתחילת המאה העשרים ואחת, שליש מאוכלוסייתה היהודית הם ילידי חו"ל ושליש נוסף הם בני דור שני להגירה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006). העשורים הראשונים לקיום מדינת ישראל אופיינו בקליטה תרבותית של מהגרים על פי דגם של "כור היתוך", אשר הפעיל לחץ להשתלבותם המהירה של המהגרים בחברה הישראלית. מדיניות "כור-ההיתוך" קיבלה בסיס תיאורטי ממודל האסימילציה (ליסצה, פרס ובן-רפאל, 2002) ודרשה מן המהגרים לוותר על מרכיבי התרבות המרכזיים שלהם ולאמץ את המאפיינים של התרבות המקומית, הצברית, שהיו ברובם מאפיינים אשכנזיים (אלמוג, 1997). רז-קרקוצקין (1993) טען כי הגדרת הציונות דרך "שלילת הגלות" היא היסוד המכונן של ההגדרה הישראלית, ומשמעה "שכחת" הזיכרון היהודי-הגלותי והבניית דמות יהודית חדשה: דמות הצבר (שם). בהבניית דמות הצבר, נעשה שימוש ב"אחר" – היהודי הגלותי, והצבר הוגדר כניגוד ל"אחר" זה, בדימוי, ברעיון, באישיות ובחוויה (על פי סעיד, 2000). כך, הצבר הוא ההפך הגמור מהיהודי הגלותי: הוא חילוני, מודרני, עובד-אדמה ולוחם – מעין "גוי יהודי" (אלמוג, 1997). המהגר, מצדו, נדרש לנסות ולהדמות לדמות זו של הצבר – או שהיה עליו לשאת בתוצאות הישארותו "אחר" גלותי.

ניתן להדגים את רעיון "כור היתוך" בישראל במדיניות המונולינגוויסטית שנקטה במדינה בשנותיה הראשונות, אשר ראתה בשפה העברית ובתרבותה את גרעין המהפכה הציונית. לפי מדיניות זו, ההכרה בלשונות המהגרים התבטאה בשידורי רדיו קצרים בכל שפה ובמספר מצומצם של עיתונים בשפת המהגרים. ההוראות למהגרים החדשים נכתבו בעברית, והממסד

הפעיל לחץ לשינוי שמות לועזיים לשמות עבריים (אלמוג, 1997; הורוביץ ולשם, 1998). אלמוג (שם) טען כי בלתי נמנעת ההשוואה בין הפעלת המכבש התרבותי על המהגרים ובליעתם בקהילה הישראלית לבין "הפיכת האישיות" של מאמינים חדשים, המקובלת בדתות ובכתות שונות. לדבריו, המהגר נתבע לשנות לא רק את מנהגיו, אלא גם את מבנה אישיותו.

בשנות השבעים החל "כור ההיתוך" בישראל להתרכז (הורוביץ ולשם, 1998). עקב שינויים מקומיים וגלובליים, עלתה הלגיטימציה לפלורליזם תרבותי, לסמלים ולביטויים אתניים של קבוצות-משנה בחברה (זילברג, לשם וליסק, 1995). דוגמא לשינוי שהתרחש בישראל היא הלגיטימציה לאמצעי תקשורת בשפה הרוסית, אשר יועדה למהגרים מברית-המועצות בשנות השבעים, ופריחת העיתונות הרוסית בשנים אלה (זילברג, לשם וליסק, 1995; כספי ואליאס, 2000). מדיניות זו גברה בשנות התשעים; מהגרי שנות התשעים מחבר-העמים, בדומה לקבוצות-משנה נוספות בחברה הישראלית, זכו ליחס סובלני יותר כלפי תביעותיהם התרבותיות והארגוניות ואף להקצאת משאבים ציבוריים מצד הממסד, על מנת לשמר ולטפח ביטויים תרבותיים וארגוניים¹⁹ (אליאס, בר-אילן ירושלמי וסופר, 2000). תהליכים אלה מתקשרים, בעולם ובישראל, למעבר מזהות "מונוליטית" אחת ל"ריבוי קולות" (בר-און, 1999) ולהתרחבות הסובלנות לרב-תרבותיות (כספי ואליאס, 2000).

יש שיאמרו כי המגמות הרב-תרבותיות בחברה הישראלית מתקשרות להגעתה לבגרות, לשחרורה מהצורך המיידית בלכידות חברתית, וללמידתה לספוג תביעות מגזריות מבלי לחשוש לגורל זהותה הלאומית (כספי ואליאס, 2000). אחרים יאמרו כי החברה הישראלית איננה חברה רב-תרבותית, אם משום שרעיון הרב-תרבותיות מחייב יחס דיאלוגי של כבוד בין הקבוצות בחברה – אשר אינו מתקיים בישראל לדעתם (מאוטנר, שגיא ושמיר, 1998) או משום שבחברה רב-תרבותית אמור להתקיים פלורליזם תרבותי, אידיאולוגיה שמעודדת קיום והתפתחות של תרבויות שונות זו לצד זו ללא הכרח ליצור תרבות הגמונית אחת, ותנאי זה לא מתקיים בחברה הישראלית (קימרלינג, 1998). על כל פנים, נראה כי המדיניות הישראלית הרשמית בשנות התשעים ואילך צועדת לקראת כיוון רב-תרבותי.

עם זאת, בכל הנוגע למגע עם המהגרים עצמם, נראה כי השינוי בחברה הישראלית מתון יותר מן השינוי שחל ביחסה הרשמי של המדינה למהגרים. שני גלי ההגירה הגדולים בתחילת שנות התשעים של המאה ה-20, מברית-המועצות לשעבר ומאתיופיה, סבלו מאפליה, גזענות וסטריאוטיפים כלפי המהגרים, והחמרת העמדות כלפיהם וכלפי חיוניות ההגירה (ראו: בר-צורי והנדלס, 1992; ודנה, 1992; לשם, 1993; גל, 1994; קימרלינג, 1998; Lemish, 2000). לשם (1993) הסביר זאת בקשר שלילי בין רמת הדאגה האישית והמשפחתית בתחומי התעסוקה והדיור לבין מידת הנכונות לויתורים אישיים למען ההגירה. אליאס, בר-אילן ירושלמי וסופר (2000) טענו בהקשר זה כי השינויים לרעה נעוצים בשינויים בסדר-היום הציבורי (גידול באבטלה, מחסור בדיוור, מתחים בין-קבוצתיים) ומיקומם של המהגרים בתוכו, כפי שהם השתקפו בסדר-היום התקשורתי. ליסיצה, פרס ובן-רפאל (2002) סיכמו את מחקרם בנושא עמדות ותיקים כלפי מהגרים מחבר-המדינות בכך שלמרות השינויים בחברה הישראלית, גישת "כור-ההיתוך" מהווה

¹⁹ כגון: רשת "רקע" ברדיו, ערוץ "ישראל פלוס" בכבלים ובלוויין בטלוויזיה, תיאטרון "גשר", לימודי רוסית כשפה שנייה בתיכון, בחינות רשמיות (כבחינות-בגרות), בחינה פסיכומטרית ובחינות כניסה למוסדות השכלה גבוהה) ברוסית, ועוד.

עדיין אידיאולוגיה דומיננטית המנחה את הוותיקים ביחסם אל המהגרים. עם זאת, החוקרים מסייגים את אמירתם בכך שהטוטאליות של עמדה זו ירדה באופן ניכר; כיום, לדבריהם, דורשים מן המהגרים הסתגלות ללא דרישה מפורשת לנתק את עצמם מתרבות-המוצא. החוקרים מצאו כי מבין שלושת המודלים של הקליטה (אסימילציה, סגרגציה ואינטגרציה) הישראלים הוותיקים מעדיפים בדרך-כלל את מודל האינטגרציה, אם כי מקצתם מעלים גם דרישות לאסימילציה. מחקר-המשך שפורסם בשנת 2007 מצא ממצאים דומים; החוקרים ציינו כי על אף שהמצב הכלכלי בישראל בעת ביצוע מחקר ההמשך השתפר (בהשוואה לתקופת המיתון בה נערך המחקר הקודם), ועל אף מגמת הצמצום בהגירה בשנים אלה, עמדות הישראלים הוותיקים כלפי ההגירה נשמרו לאורך זמן (ליסיצה, 2007).

2.4.2 "ההגירה החדשה" לישראל

מתחילת שנות ה-90 היגרו לישראל למעלה ממיליון בני אדם: 81.8% מהם מחבר העמים, 5.2% מאתיופיה, 4.9% מאירופה (בהם 34.2% מצרפת), 2.8% מאמריקה הדרומית (בהם 58% מארגנטינה), 2.3% מאמריקה הצפונית (בהם 91% מארצות הברית) ו-3% ממדינות אסיה, אוסטרליה ואפריקה (לא כולל אתיופיה) (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010).

רייכמן (2008) טענה כי בתחילת שנות התשעים של המאה ה-20 צוינה נקודת מפנה חשובה בהיסטוריה של ההגירה לישראל, משתי סיבות מרכזיות: ראשית, בתחילת שנות התשעים היו זרמי הגירה מסיביים, אשר הורכבו מארבע קבוצות עיקריות: ברית-המועצות לשעבר, אתיופיה, מדינות המערב (אירופה, צפון ודרום אמריקה) והגירת עבודה (לא-יהודית ולא-פלסטינית), הכוללת גם גל הולך וגדל של פליטים ממדינות אפריקאיות המבקשים מקלט מדיני בישראל. שנית, עד לגל הגירה זה היה ההרכב הלאומי-דתי של המהגרים לישראל יהודי ברובו. הרכב זה השתנה בתחילת שנות התשעים, ובפעם הראשונה התחילו להגיע מהגרים לא-יהודיים במספרים גדולים למדי, כמחציתם בחסות חוק השבות וכמחציתם כמהגרי עבודה (בהיתר ובלא היתר). כך, בפעם הראשונה וללא כוונה תחילה, הפכה ישראל למדינת הגירה בפועל, על אף הגדרתה העצמית כמדינת "עלייה" המעודדת ומאפשרת השתקעותם של יהודים בלבד. מסיבות אלה, רייכמן כינתה את ההגירה לישראל משנות ה-90 ואילך "ההגירה החדשה".

אסקור כעת את גלי "ההגירה החדשה" הרלוונטיים לעבודה הנוכחית: הגירה מחבר העמים, מדרום אמריקה, מן המדינות האנגלוסכסיות ומצרפת.

2.4.3 הגירה מחבר העמים לישראל

בשנת 1989, עם התמוטטות ברית-המועצות, נפל "מסך הברזל" אשר מנע יציאה מברית-המועצות והחלה להתאפשר הגירה ליעדים שונים, ביניהם ישראל. ישראל לא תמיד הייתה היעד המועדף על היהודים בברית-המועצות לשעבר; היא נבחרה לאחר שנסגרו בפניהם השערים של ארצות הברית ושל מדינות מערביות אחרות, בעקבות לחץ שהפעילה ממשלת ישראל לשם כך (ליסיצה ופרס, 2000; Al-Haj, 2004; Remennick, 2007). הספרות מראה כי הגורמים ה"דוחפים" העיקריים להגירה בשנות התשעים היו גורמים כלכליים ופוליטיים, המבקשים לשפר את המצב האישי והחומרי (רייכמן, 2008; כספי ואליאס, 2000; Brym, 1997; 2000) וכן חשש מגילויים אנטישמיים, בעיקר בשנות התשעים המוקדמות (דמיאן, 2008; רוזנבאום-תמרי ודמיאן, 2003). הגורמים

שהוגדרו כ"מושכים" בהגירה לישראל היו אפשרות הכניסה הפשוטה לארץ, משיכה מצד קרובים וידידים בישראל (הורוביץ ולשם, 1998) וכן ציפיות שהתפתחו כלפי ישראל בהשפעת ההסברה הישראלית ועידודה הנלהב של יהדות ארצות-הברית (ליסיצה ופרס, 2000). בסך הכל, מ-1989 ועד 2009 היגרו לישראל ממדינות חבר העמים כ-983 אלף בני אדם, המהווים כחמישית מאוכלוסיית ישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010) והקבוצה האתנית הגדולה ביותר שהיגרה לישראל אי-פעם (Al-Haj, 2004).

מאז החל גל ההגירה, חלו תמורות בפרופיל הדמוגרפי של המהגרים. קימרלינג (2004) טען כי במהלך שנות התשעים מדובר היה למעשה בשני גלים שונים: הראשון מביניהם הגיע בין השנים 1989-1995 וכלל את מרבית המהגרים, והגל השני הגיע בין השנים 1996-1999. שיעור הלא-יהודים בגל הראשון היה כ-6%, ואילו שיעורם בגל השני היה כ-40% (קימרלינג, 2004). מקורות שונים מציינים כי מאמצע שנות התשעים (כלומר, בגל השני לפי קימרלינג) עלה שיעור המהגרים שסבלו מבעיות חברתיות וממצוקות שונות טרם הגירתם, כגון עליה בשיעור המשפחות החד הוריות (רוזנבאום-תמרי ודמיאן, 2003) ובשיעור מהגרים צעירים המתנהגים באלימות, משתמשים בסמים ומעורבים בפלילים (שמש, 2000). לעומת זאת, בשנים אלה ירד שיעור בעלי הזהות היהודית המשמעותית וירד שיעור בעלי משלחי יד אקדמיים, טכניים וחופשיים, אשר אפיינו את היהודים בבריה"מ (דמיאן, 2008; רוזנבאום-תמרי ודמיאן, 2003). בהמשך לקימרלינג (2004), ניתן לומר כי בשנות האלפיים הגיע גל הגירה שלישי מחבר העמים, אשר אופיין בזרם חלש יותר של מהגרים מדי שנה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006), שיעור גבוה יותר של לא-יהודים (כ-58%) (רייכמן, 2008), שיעור נמוך יותר של בעלי זהות יהודית משמעותית ושיעור גבוה יותר של מהגרים שמניעם המרכזי להגירה היה המצב הכלכלי במדינת מוצאם (דמיאן, 2008). אם כן, האוכלוסייה שהיגרה לישראל מחבר העמים מאמצע שנות התשעים ואילך היא בעלת מאפיינים שונים מעט מאלה של האוכלוסייה שהגיעה בתחילת שנות התשעים, אשר דומה יותר לפרופיל היקלאסי של יהדות ברית המועצות (Mirsky et al., 2011).

מוקדם יותר ראינו כי במהלך השנים חלו שינויים במדיניות קליטת המהגרים וביחסה של החברה הישראלית לרב-תרבותיות ולאתניות. הספרות טוענת כי מהגרי שנות התשעים מברית-המועצות חשו את השיח החדש בחברה הישראלית והגיבו בהתאם לכך (לומסקי-פדר ורפפורט, 2000) ברצון לשמור על זהותם וייחודם התרבותי (הורוביץ ולשם, 1998). הספרות מדווחת על היווצרות נישה של תרבות רוסית, הכוללת עיתונות, ספרות, תיאטרון, מוזיקה וחנויות מתמחות (ליסיצה ופרס, 2000); רשתות חברתיות בלתי-פורמליות, ומאוחר יותר – הקמת ארגונים פורמליים שמטרתם סיוע ותמיכה במהגרים (הורוביץ ולשם, 1998) אשר שיאם התבטא במפלגות המהגרים; עשרות פרסומים עיתונאיים בתחומים שונים, ספריות, מרכזי-תרבות ואירועי-תרבות (זילברג, לשם וליסק, 1995); מערכת-חינוך משלימה ברוסית ומערכות ביקורי-בית רפואיים, כפי שהיה נהוג בברית-המועצות, המעסיקות רופאים מהגרים (איסאקובה, 1999).

תיאור הפרופיל הדמוגרפי של אוכלוסייה גדולה והטרונגנית זו הוא כמובן כללי מאוד, ובכל זאת ניכרות בו כמה מגמות בולטות:

ראשית, מדובר בהגירה מבוגרת. גילם החציוני של מהגרי חבר-העמים בין השנים 1990-2001 הוא 36 שנים, ב-6 שנים מבוגר מן הגיל החציוני של האוכלוסייה היהודית בישראל (הלשכה

המרכזית לסטטיסטיקה, 2006); בחלוקת המהגרים לקבוצות גילאים, הקבוצה הגדולה ביותר (47%) הינה קבוצת הגילאים שבין הגילאים 35-54 (קינג וולדה צדיק, 2006).

שנית, מדובר בהגירה בעלת הון אנושי גבוה: 41% מן המהגרים בעלי תואר אקדמי ועוד 26% הינם בעלי תעודה על-תיכונית (קינג וולדה-צדיק, 2006); רובם בעלי ניסיון תעסוקתי במשלחי יד אקדמיים, חופשיים, טכניים וניהוליים (הלמ"ס, 2006).

באשר להשתלבותם התעסוקתית-כלכלית של מהגרי חבר העמים, רייכמן (2008) הבהירה כי תהליכים של אסימילציה כלכלית הם איטיים בהשוואה לתהליכי אסימילציה תעסוקתית; מהגרי חבר העמים משתכרים בממוצע כ-80% משהשכר הממוצע לכלל האוכלוסייה בישראל ולא השיגו אסימילציה כלכלית מלאה. לשם (2009) מצא כי 73.1% ממשקי הבית של מהגרי חבר העמים השתכרו מתחת לממוצע למשק בית בישראל, מתוכם 53.4% השתכרו "הרבה מתחת להכנסה הממוצעת"²⁰. נתונים אלה עשויים להתקשר לאלה שהציגו קינג וולדה-צדיק (2006), המעידים על תת-תעסוקה באוכלוסייה זו: לפי נתונים אלה, על אף השיעור הגבוה של מהגרי חבר העמים בעלי השכלה אקדמית (כ-41%), רק 26.7% מן המהגרים מועסקים במשלחי-יד אקדמיים, חופשיים, טכניים וניהוליים והיתר מועסקים בעבודות בלתי-מקצועיות²¹. עם זאת, הנתונים מראים גם שיפור רציף באיכות התעסוקה של המהגרים עם עליית הוותק (ראו גם אצל: Gorodzeisky & Semyonov, 2011).

ביחס להשתלבותם החברתית של מהגרי חבר העמים, נמצא כי כמחציתם נוטים לגור בשכונות אתניות בעלות ריכוז גבוה של יוצאי חבר-העמים (50% מתושביהן או יותר) (רייכמן, 2008). ליסיצה (2007) טענה כי מגורים בשכונות "רוסיות" מתקשרים לחוסר הצלחה כלכלית, לשוניות וחברתיות ופוגעים בתהליך האינטגרציה. בהקשר זה, נמצא גם במקרה הנוכחי, כי עם הוותק בישראל והשיפור במצב הכלכלי, נוטים המהגרים לעזוב את השכונות האתניות (רייכמן, 2008; Mesch, 2007 in: 2008). ממצאים נוספים מתייחסים לרשתות החברתיות של מהגרי חבר העמים: נמצא כי רשתות אלה מורכבות בעיקר מבני מגזרם (ליסיצה, 2007; רייכמן, 2008; לשם, 2009). דפוסי הנישואין מעלים תמונה דומה: מעל 95% נשואים לבני-זוג מאותה קבוצת מוצא (רייכמן, 2008; לשם, 2009). נתונים אלה מתקשרים גם לגילם הגבוה, יחסית, של המהגרים (רייכמן, 2008). ממחקרו של לשם (2009) עלה כי ככל שהגיל בעת ההגירה צעיר יותר, כך עולה תדירות הקשרים הרומנטיים מחוץ לקבוצת המוצא.

גם הנתונים על ידיעת השפה העברית מצביעים על השתלבות איטית; קיומה של תשתית תרבותית רחבה (עיתונות, רדיו, טלוויזיה ותיאטרון) ברוסית וקיומן של רשתות חברתיות המבוססות על שפה וערכים תרבותיים משותפים, מפחיתים את הצורך בשימוש השפה העברית בקרב מהגרי חבר העמים (רייכמן, 2008). רק מהגרים מעטים מעדיפים לדבר בעברית או בעיקר בעברית בחיי היום-יום; מרביתם מדברים במידה דומה בעברית או ברוסית, או בעיקר ברוסית. אלא שבדיקה לאורך זמן הצביעה על כניסה הדרגתית ואיטית של השפה העברית לחיי היום-יום (ליסיצה, 2007). מהגרי חבר העמים מבטאים עמדות חיוביות מאוד לגבי שימור השפה והתרבות

²⁰ לשם (2009) סייג את הממצאים בכך שרמת ההכנסה למשק בית נוטה לעלות עם הוותק בישראל ועם העלייה במספר הנפשות בבית.

²¹ ניתן להשוות את הנתונים לאוכלוסייה היהודית בישראל, בה כ-27% הם בעלי תואר אקדמי, כ-40% מועסקים מועסקים במשלחי-יד אקדמיים, חופשיים, טכניים וניהוליים (קינג וולדה צדיק, 2006).

הרוסית בישראל; רבים מהם מעוניינים שילדיהם ימשיכו לדבר ברוסית בישראל וכירו את הספרות והתרבות הרוסית. עמדות אלה מתחזקות עם העלייה בוותק בישראל ואינן שונות בין אוכלוסיות המהגרים שהגיעו בתחילת שנות התשעים לבין אלה שהגיעו בשנות ה-2000 (רוזנבאום-תמרי, 2007). עם זאת, ידיעת השפה מתקשרת למאפיינים נוספים של המהגרים:

שפה וגיל: רמניק (Remennick, 2004) מצאה כי ילדי המהגרים דוברי עברית רהוטה ואף ניכרים אצלם סימני שחיקה בשפה הרוסית, בעוד הוריהם שולטים בעברית אך מעדיפים לדבר ברוסית במעגל המשפחה, ואילו הסבים אינם שולטים בעברית ומתקשים לתקשר עם נכדים שאינם דוברי רוסית. רוזנבאום-תמרי ודמיאן (2004) מצאו כי ככל שהגיל היה צעיר יותר בעת ההגירה, וככל שהגיל צעיר יותר בעת המחקר, כך עלתה הסבירות כי "קליטתו הלשונית" של המהגר טובה יותר, כלומר: יכולתו לשוחח, לקרוא ולכתוב בעברית יהיו ברמה גבוהה יותר ומידת השימוש שלו בעברית כשפת דיבור יום-יומית תעלה.

שפה ועבודה: נמצא כי "הקליטה הלשונית" טובה יותר בקרב מהגרים עובדים, אשר יש להם הזדמנות להשתמש בעברית במהלך עבודתם (רוזנבאום-תמרי ודמיאן, 2004). מקום העבודה מהווה ההקשר המרכזי בו משתמשים המהגרים בעברית בשנותיהם הראשונות בישראל (רוזנבאום-תמרי, 2007). רמניק (Remennick, 2004) מצאה בהקשר זה כי השליטה בעברית של העוסקים במקצועות פרופסיונאליים ואקדמיים טובה משל העובדים במקצועות הצווארון הכחול.

שפה ומוטיבציה: אחד המשתנים במחקרן של רוזנבאום-תמרי ודמיאן (2004) נמצאו שני משתנים משמעותיים ל"קליטה הלשונית" של מהגרי חבר העמים: "עוצמת המוטיבציה" לרכישת השפה, ו"סוג המוטיבציה": אינסטרומנטאלית מול אינטגרטיבית. החוקרות ציינו כי באופן מעניין, עוצמת המוטיבציה לרכישת השפה וכן המדד המרכזי למוטיבציה האינסטרומנטאלית ("הערכת הסיכויים האישיים להצלחה מבחינה כלכלית ומקצועית") הסבירו את ההבדלים בין המהגרים ברכישת השפה ובשימוש בה, גם ללא תלות בגורמים האחרים (כמו גיל המהגר, משך הלימוד באולפן, מידת החשיפה לשפה וכו'). החוקרות ציינו כי המוטיבציה האינסטרומנטאלית חזקה יותר בקרב צעירים, ולפיכך מחזקת את השפעת הגיל על רכישת השפה (שם). כלומר, מוטיבציה אינסטרומנטאלית חזקה נמצאה כגורם משמעותי לרכישת השפה העברית. מחקר אחר עשוי להסביר, לפיכך, את קשיי השפה של המהגרים: ליסיצה (2007) מצאה כי המהגרים מחבר העמים העריכו את סיכויי הצלחתם במישור המקצועי והכלכלי כבינוניים בלבד²².

זהות המהגרים מחבר העמים נחקרה אף היא באופן מעמיק במהלך השנים. בסוף שנות ה-90, מרבית מהגרי חבר-העמים ראו עצמם כשייכים למרחב התרבותי הרוסי (לשם וסיקרין, 1998); רובם הגדירו את זהותם בראש ובראשונה כרוסים (47%) או כיהודים (45%), ורק 8% שייכו את עצמם בעדיפות ראשונה אל קבוצת הישראלים (ליסיצה ופרס, 2000). עם השנים חלו שינויים בזהויות המהגרים (במקביל להצטרפות מהגרים חדשים): לשם (2009) מצא כי חלה עלייה משמעותית בתחושת הזהות הישראלית של המהגרים (ללא קשר לגיל או ליהדות), עלייה מתונה בזהות היהודית (בקרב היהודים) וירידה משמעותית בעוצמת הזהות הרוסית (בעיקר בקרב היהודים, אך גם בקרב חלק ניכר מהלא-יהודים). לדבריו, הזהות היהודית היא השכיחה

²² אם כי ליסיצה (2007) הוסיפה וציינה כי המהגרים מחבר העמים ראו את סיכויי ההצלחה של ילדיהם כגבוהים משמעותית משלהם-עצמם וגם גבוהים מאלה של ילדי הישראלים הוותיקים.

ביותר (39.2%) כזהות עיקרית או בלעדית בקרב מהגרי חבר העמים, הזהות הישראלית שכיחה מעט פחות כזהות עיקרית או בלעדית (34.4%) והזהות הרוסית מצוינת כזהות עיקרית או בלעדית רק על ידי 26.4% מהמהגרים. המחקר מצא עוד כי הזהות הישראלית היא השכיחה ביותר בקרב מהגרים צעירים בני 18-44, ובייחוד בקרב בני 18-24 (57.7% מהם ציינו אותה כזהותם העיקרית או הבלעדית).

2.4.4 הגירה ממדינות מערביות לישראל

"ההגירה החדשה" בשנות התשעים ואילך כללה הגירה לישראל ממדינות נוספות מעבר לחבר-העמים, ביניהן הגירה ממדינות מערביות כמו מדינות מערב אירופה (בעיקר מצרפת ומאנגליה), צפון אמריקה (בעיקר מארה"ב) ודרום אמריקה (בעיקר מארגנטינה) (רייכמן, 2008). מהגרי מדינות אלה היו עד כה כמעט "שקופים" במחקר הסוציולוגי בישראל ולא היו מוקד למחקר שיטתי (רייכמן, 2008; אמית, 2008). רייכמן (שם) טענה כי ייתכן שההסבר לכך טמון בהנחה שמהגרים ממדינות המערב, אשר מרביתם מהגרים "אידיאולוגיים" המונעים מטעמים ציוניים, בעלי הון אנושי גבוה ודומים בתפישתם לקבוצת הרוב של יהודים ותיקים – אמורים להשתלב בחברה הישראלית ללא כל קושי, בניגוד למהגרים מקבוצות אחרות. אלא שכפי שנראה מיד, גם בקרב אוכלוסיות אלה חלו שינויים במניעי ההגירה ובדפוסיה בשנים האחרונות.

2.4.5 הגירה ממדינות דרום-אמריקה לישראל

הגירה ממדינות דרום ומרכז אמריקה לישראל התקיימה לאורך השנים, אך התגברה מ-1996 וביתר שאת משנת 2000 (קינג וולדה-צדיק, 2006). מרבית המהגרים הגיעו מארגנטינה²³; בין השנים 1990-2008 הגיעו לישראל מארגנטינה כ-20,000 מהגרים (אמית, 2008). עד לשנות ה-2000 התאפיינו המהגרים מארגנטינה לישראל בהיותם בעיקר מהגרים אידיאולוגיים (רייכמן, 2008), אולם משנים אלה ואילך חלו שינויים במניעי ההגירה מארגנטינה לישראל. המשברים הפוליטיים והכלכליים שפקדו את ארגנטינה בין השנים 1999-2002, ובעיקר בסוף שנת 2001, הובילו לפגיעה קשה במעמד הביניים במדינה (אמית, 2008) ולקריסתה הכלכלית של הקהילה היהודית, ולפיכך נמנו עם גורמי הדחיפה שהניעו את גלי ההגירה החדשה מארגנטינה לישראל (רייכמן, 2008). גורמים דוחפים נוספים היו ערעור בתחושת הבטחון האישי של הקהילה היהודית, בהקשר לפיגועי הטרור בשנים 1992 (בשגרירות ישראל בבואנוס-אייירס) ו-1994 (בבניין בו שכן מרכז הקהילות היהודיות בארגנטינה), וכן לקריסת שני בנקים יהודיים בשנת 1998 (ספריית הכנסת, 2001). בשנת 2001, ערב גל ההגירה הגדול מארגנטינה לישראל, דווח כי רוב המהגרים הפוטנציאלים הם כאלה המקווים לצאת ממעגל העוני עם ההגירה לישראל, אך רובם המוחלט לא תכנן בשלב זה לעזוב את ארגנטינה. רבים רצו לממש את רכושם, אך לא התאפשר להם לעשות זאת; לא הייתה להם יכולת להוציא כספים מהבנקים בשל הגזירות הכלכליות בתקופה ההיא ולא היו לדירותיהם קונים, בוודאי לא במחיר סביר. ממשלת ישראל והסוכנות היהודית נערכו לקליטת גל ההגירה על ידי סיוע כלכלי מוגבר (שם).

²³ נמצא כי מאז קום המדינה ועד תחילת שנות ה-2000 היגרו לישראל מארגנטינה כחמישים אלף איש (ספריית הכנסת, 2001).

אם כן, בניגוד למהגרים שהגיעו מארגנטינה בעבר, מניעי ההגירה של מהגרי גל זה לישראל היו בעיקר "מניעי דחיפה", בעקבות תחושת העדר בטחון אישי וכלכלי בארץ מוצאם (אמית, 2008). נראה שחלק גדול ממניעי ה"משיכה" לישראל היו המענקים הכלכליים המיוחדים שהעניקה למהגרים מארגנטינה: כ-40% מן המהגרים מארגנטינה בשנים 2002 ו-2004 העריכו שלא היו מהגרים לישראל במועד זה אלמלא הסיוע המיוחד שקיבלו, עליו קיבלו מידע מראש (דגני ודגני, 2004). בסך הכל, בשנים 2000-2003 הגיעו לישראל מארגנטינה 10,206 מהגרים; ב-2002, שנת השיא, הם היו כ-20% מכלל המהגרים לישראל (רייכמן, 2008).

כמו יוצאי חבר העמים, גם ההגירה לישראל ממדינות דרום אמריקה משנת 1990 ואילך היא הגירה מבוגרת, בה קבוצת הגיל הגדולה ביותר היא של גילאי 35-54 (קינג וולדה-צדיק, 2006). בקרב המהגרים מארגנטינה בשנים 2002 ו-2004 נמצא כי קבוצת גילאי 45-58 היוותה כרבע מן האוכלוסייה (דגני ודגני, 2004).

עוד בדומה למהגרי חבר העמים, גם כאן מדובר בהגירה בעלת הון אנושי גבוה: מבין המהגרים מדרום-אמריקה משנת 1990, 72% מהגברים ו-67% מהנשים הם בעלי 13 שנות לימוד ומעלה; כ-23% מהגברים ו-16% מהנשים הם בעלי תואר אקדמי שני (בהשוואה ל-10.5% מכלל היהודים בישראל, גברים ונשים) (קינג וולדה צדיק, 2006). ההתפלגות המקצועית של מהגרי ארגנטינה בשנים 2003-2004 מצביעה על כך ש-38% מן המהגרים היו בעלי מקצועות חופשיים ו/או אקדמיים, ו-71% מן המהגרים עבדו בטרם הגירתם (בקרב בני 35-58 שיעור העובדים היה 87%) (דגני ודגני, 2004).

סקרי כוח-אדם מלמדים כי ההשתלבות התעסוקתית-כלכלית של יוצאי דרום אמריקה בישראל מוצלחת יותר מזו של מהגרי חבר העמים: כך למשל, 61% מבין הגברים בעלי תואר אקדמי מועסקים במשלחי-יד אקדמיים, חופשיים, טכניים וניהוליים (לעומת 47% מן הגברים האקדמאים יוצאי חבר העמים, ו-75% מן הגברים האקדמאים מתוך כלל היהודים, לפי קינג וולדה-צדיק, 2006). השתלבותן של הנשים המהגרות בקבוצה זו בשוק העבודה איטית מזו של הגברים; שיעור התעסוקה בקרב המהגרות נמוך מזה שבקרב כלל הנשים היהודיות (57% לעומת 66%) ומתקיימת אצלן בעיית אבטלה (20% מהן מובטלות, שיעור גבוה יותר מכל קבוצות המהגרות האחרות להוציא המהגרות מאתיופיה). גם באופן כללי (גברים ונשים) קבוצת מהגרים זו מתאפיינת בשיעור אבטלה גבוה בהשוואה לכלל האוכלוסייה היהודית (15.7% לעומת 9.7%). עם זאת, שיעורי התעסוקה עולים בבירור עם הוותק בישראל, ובקרב המהגרים הוותיקים (13-8 שנים בישראל) שיעורי התעסוקה עולים אף על אלה של כלל היהודים (קינג וולדה-צדיק, 2006).

נתונים מעניינים עולים בהתייחסות לשביעות הרצון של המהגרים מדרום-אמריקה מן העבודה ומן החיים: אמנם, שביעות הרצון של מהגרים אלה מן העבודה נמוכה משמעותית מזו של כלל היהודים (68% לעומת 84%, בהתאמה) ושביעות הרצון מן ההכנסה מהעבודה נמוכה יותר אף היא (44% לעומת 48%, בהתאמה). עם זאת, שביעות רצונה של קבוצה זו מהחיים גבוהה מעט מזו של כלל היהודים (86% לעומת 83%, בהתאמה) ונמצא כי שביעות רצונם של מהגרי דרום-אמריקה שאינם מועסקים גבוהה יותר מזו של המועסקים (99% לעומת 83%, בהתאמה) (קינג וולדה-צדיק, שם).

באשר לרכישת השפה העברית, נמצא כי כמחצית ממהגרי 2002 ו-2004 מארגנטינה למדו עברית בחו"ל (דגני ודגני, 2004) ורובם הגדול (91%) למדו באולפני השפה בישראל. 38% מהם סברו לאחר תקופה קצרה בישראל כי הם יכולים לנהל שיחה (דגני ודגני, שם).

נתונים ייחודיים נוספים על קבוצה זו מראים כי רוב מהגרי ארגנטינה משתתפים בפעילויות חברתיות שמאורגנות עבורם (59% ב-2004, 56% ב-2002) ושבעי רצון מן הפעילויות; הנטייה להשתתף בפעילויות החברתיות עולה עם הגיל (דגני ודגני, 2004). ובכל זאת, מחקר אחר מצא כי שנים בודדות לאחר מכן דיווחו רבים ממהגרי מדינות דרום ומרכז אמריקה בישראל כי חסרה להם מסגרת חברתית וכי הם שואפים להרחיב את המסגרת החברתית שלהם על ידי קשרים נוספים עם יוצאי מדינות דרום ומרכז אמריקה ועם ילידי ישראל. המהגרים ציינו כי הם זוכים ליחס אוהד מצד ילידי הארץ, דבר המקל על השתלבותם החברתית (מנדל-גירין, 2007).

באשר לזהות, נמצא כי מהגרי ארגנטינה תופשים עצמם כשנתיים לאחר ההגירה בעיקר כיהודים (94%) ואחר כך כארגנטינאים (67%), כעולים חדשים (64%) וכישראלים (54%). מידת ההגדרה של המהגרים את עצמם כישראלים מתקשרת לביטחונם ביכולתם לנהל שיחה בעברית, לשביעות רצונם מחיי החברה והתרבות בישראל, למידה שהם חשים בישראל כבביתם, לשביעות רצונם הכללית מן הקליטה בישראל ולשלמות החלטתם להגר לישראל (דגני ודגני, 2004).

נתון מעניין נוסף מראה שיעור משמעותי ממהגרי דרום ומרכז אמריקה מתגורר במחוז הדרום (כ-25%, לעומת 15% בקרב כלל היהודים) והיתר מפוזרים בכל המחוזות האחרים (קינג וולדה-צדיק, 2006).

2.4.6 הגירה ממדינות אנגלוסקסיות לישראל

ההגירה לישראל מארצות הברית, קנדה, בריטניה, דרום-אפריקה, אוסטרליה וניו-זילנד, נכון לימינו, אינה מגיעה ב"גלים" גדולים, אך היקפה הולך וגדל בהדרגה (רייכמן, 2008). על פי נתוני המשרד לקליטת העלייה (2011), בין השנים 2001-2010 היגרו לישראל מארצות הברית 24,810 איש, אשר מהווים מרבית המהגרים ממדינות דוברות-אנגלית. בנוסף, הגיעו בשנים אלה מקנדה 3255 איש, מבריטניה 5293 איש, מדרום-אפריקה 2008 איש, מאוסטרליה 1201 איש ומניו-זילנד 82 איש.

כמובן, להגירה מכל מדינה יש מאפיינים משלה, אך הספרות העוסקת בנושא נוטה לאחד את המדינות האנגלוסקסיות יחד בשל דמיון במאפייני המהגרים. איחוד זה נעשה בצירופים שונים; לעתים מאוחדות כל המדינות שנמנו לעיל יחד (למשל אצל מנדל-גירין, 2007), לעתים מאוחדות כלל מדינות אלה למעט בריטניה, בהיות המהגרים ממנה חלק מ"מהגרי אירופה" (למשל אצל קינג וולדה צדיק, 2006), ולעתים מאחדים רק חלק מן המדינות, כמו מדינות צפון אמריקה (למשל אצל אמית וריס, 2007).

הספרות מלמדת כי הגירה זו מוסברת בעיקר במניעים אידיאולוגיים: כך למשל, נמצא כי המניע המרכזי להגירת יהודי צפון אמריקה הוא המניע הדתי-לאומי, קרי רצון לחיות ולגדל את הילדים במדינה יהודית (רייכמן, 2008; אמית, 2008). אולם, נמצא כי גם השיקול הכלכלי היה חלק מן המניע להגר (אמית וריס, 2007).

מחקר שעסק במהגרים מצפון אמריקה מצא כי תהליך קבלת ההחלטות בהקשר להגירה היה ארוך, ובדרך כלל ארך בין שנתיים לעשר שנים. במהלך תקופה זו נאסף מידע באמצעות קשרים אישיים מתוך רשתות חברתיות שונות, מביקורים בישראל ומארגונים יהודיים, בעיקר באמצעות האינטרנט (אמית וריס, 2007).

למרבית המהגרים ממדינות דוברות אנגלית היה בסיס כלכלי כלשהו בעת ההגירה לישראל, אך המהגרים דיווחו כי הם סבורים שהם זכאים לסיוע כלכלי המשתווה לזה שמקבלים מהגרים ממדינות אחרות, והתרעמו על האפליה מצד רשויות הקליטה כלפי מהגרים ממדינות דוברות-אנגלית, על בסיס תפיסתם כ"עשירים" (מנדל-גירין, 2007).

הפרופיל הדמוגרפי של הגירה זו מעלה כי מדובר בהגירה צעירה ביחס לאוכלוסייה היהודית בישראל וביחס לקבוצות המהגרות האחרות. קבוצת-הגיל הגדולה ביותר בקרבה היא קבוצת גילאי 22-34 (בקרב כלל היהודים הקבוצה הגדולה היא גילאי 35-54) (קינג וולדה-צדיק, 2006).

באשר להון האנושי בהגירה זו, נמצא כי שיעור המשכילים הוא גבוה במיוחד: 88% מהגברים ו-87% מהנשים הם בעלי 13 שנות לימוד ומעלה, בהם 68% מהגברים ו-60% מהנשים בעלי 16 שנות לימוד ומעלה (קינג וולדה-צדיק, 2006). ובכל זאת, השתלבותה של קבוצת מהגרים זו בתעסוקה בישראל מורכבת: על אף ההון האנושי המאפיין אותה, ועל אף היותה קבוצה ותיקה יחסית ביחס לקבוצות המהגרים האחרות (במחקרם של קינג וולדה צדיק, 2006) שיעורי התעסוקה וההשתתפות בכוח העבודה בקבוצה זו נמוכים בהשוואה לכלל האוכלוסייה היהודית, במיוחד בקרב הנשים: שיעור ההשתתפות בקרב הגברים עומד על 68.7%, בהשוואה ל-79.2% בקרב כלל הגברים היהודים, שיעור ההשתתפות של הנשים עומד על 61.6% בהשוואה ל-73.2% (קינג וולדה-צדיק, 2006). אחד ההסברים להשתלבות המורכבת בתעסוקה מתקשר למאפייניה של קבוצה זו כקבוצה בעלת אידיאולוגיה דתית (רייכמן, 2008); בהקשר לכך, מרבית הגברים שאינם עובדים ציינו שהם לומדים בישיבה, ואילו מרבית הנשים שאינן עובדות ציינו שהן עקרות בית (קינג וולדה-צדיק, 2006).

באשר להשתלבות החברתית של קבוצת מהגרים זו, מהגרים רבים העדיפו להתגורר באזורי "אנגלו" בישראל והסבירו זאת בכך שיוכלו להיעזר בסביבתם להסתגל לחיים החדשים ביתר קלות ולקבל תמיכה ועזרה מבני מוצאם (מנדל-גירין, 2007). אזורים אלה נמצאו (במחקר על מהגרי צפון אמריקה בלבד, המהווים את רוב אוכלוסיית הקבוצה) בארבע ערים בישראל: ירושלים, בית-שמש, מודיעין ורעננה (אמית וריס, 2007). המחקר מלמד כי לפי תפיסתם של המהגרים ממדינות דוברות אנגלית, ובמיוחד אלה שהגיעו לאחר שנת 2000, קליטה מוצלחת בישראל אינה מחייבת הטמעה בחברה הישראלית. נמצא אף כי חלקם אמרו מפורשות כי אינם רוצים להיטמע בחברה הישראלית נוכח תפיסתם את ערכי החברה הישראלית בהיבטים לא-חיוביים כחוצפה, קיטור, חוסר אמינות ואלימות (מנדל-גירין, 2007).

היבט מעניין הנוגע לקבוצה זו מתקשר לעובדה כי במדינות אנגלוסכסיות (ארה"ב, קנדה ואנגליה), שלא כמו במדינות המוצא האחרות, פועלים לצד הסוכנות היהודית ארגונים לא-ממשלתיים התנדבותיים (דוגמת ארגון "נפש בנפש") הנעזרים בתמיכה ממשלתית, ומארגנים קבוצות של משפחות ויחידים במסגרות קליטה קבוצתיות וקהילתיות (רייכמן, 2008). על אף ביקורת שהובעה ביחס ל"הפרטת עידוד העלייה" (שפיזמן, 2011), נראה שפעילות ארגונים אלה אכן מתקשרת לעלייה בכמות המהגרים לישראל (שפיזמן, שם; וכן נתוני המשרד לקליטת העלייה, 2011) ויותר מכך: נמצא כי מהגרים מארצות הברית ציינו לחיוב את העזרה והליווי הצמודים שקיבלו מארגון "נפש בנפש" לאורך שלבי הקליטה השונים בישראל (מנדל-גירין, 2007).

2.4.7 הגירה מצרפת לישראל

שנות ה-2000 היו מפנה בקהילות היהודיות בצרפת: אירועים אנטישמיים לצד זהות יהודית-דתית חזקה ומניעים ציוניים החלו להוות גורמים דוחפים להגר מצרפת לישראל (רייכמן, 2008; מנדל-גירין, 2007). כך למשל, בשנת 2006 היו המהגרים מצרפת כ-20% מקרב המהגרים היהודים לישראל (רייכמן, שם).

מחקר שעסק באוכלוסיית יוצאי צרפת בישראל מצא כי מהגרי שנות ה-2000 אופיינו כאוכלוסייה צעירה יחסית, משכילה, רובה ממעמד הביניים, ממוצא צפון-אפריקאי (ישירות או בדור הקודם), דתית או מסורתית (בן רפאל ושטרנברג, 2009).

באשר להשתלבות החברתית, קבוצה זו נוטה להתרכז בכמה מוקדים עירוניים בישראל: בהיותם אוכלוסייה מסורתית, רבים מהם מעדיפים להתגורר בירושלים, גם במחיר ירידה ברמת החיים (מנדל-גירין, 2007). מוקדים נוספים הם נתניה ואשדוד. בתוך הערים קיימות שכונות המאוכלסות ברבים מבני קבוצה זו, באופן בולט לעין בנוף הלשוני של ישראל (בן-רפאל ושטרנברג, 2009).

מהגרים אלה ייחסו חשיבות פחותה ליצירת קשרים עם ילידי הארץ או עם מהגרים ממדינות אחרות, והעדיפו להיות חלק ממסגרת חברתית המורכבת ממהגרים מצרפת. עם זאת, חלקם דיווחו על תחושות בדידות ואי-שייכות לחברה בישראל וחשו תסכול כאשר השוו את עצמם לקהילות מהגרים אחרות, כגון אלה מחבר העמים או ממדינות דוברות אנגלית, אותן ראו כמלוכדות יותר (מנדל-גירין, 2009).

באשר לזהותה של קבוצה זו, נמצא כי מהגרי שנות ה-2000 מצרפת הזדהו בעוצמה עם הזהות היהודית והישראלית, אך ביקשו לשמור על זיקה חוצת-גבולות לצרפת ולקהילה היהודית החיה בה. נמצא כי ביחס למהגרים מצרפת שהגיעו לישראל לפני שנות ה-2000, המהגרים מן השנים האחרונות עושים שימוש נרחב יותר בשפה הצרפתית, הן במעגל המשפחתי והן בצריכת מוצרי תרבות. נמצא כי נטייה זו מועברת במידת מה גם לילדיהם (בן-רפאל ושטרנברג, 2009). במקביל, נמצא כי המהגרים החדשים מצרפת רואים את החיים בישראל מזווית חיובית יותר מאשר הוותיקים מהם, ערוכים ומוכנים יותר לעמידה בתלאות החיים בארץ, מרוצים יותר מאיכות החיים בה (באופן כללי) ומגלים התלהבות פחותה מן הוותיקים מהם כשמדובר בצרפת. המהגרים החדשים גם תומכים יותר במתן שמות עבריים לילדיהם (בן-רפאל ושטרנברג, 2009).

בן-רפאל ושטרנברג טענו כי המהגרים החדשים מצרפת מאופיינים ברציפות לצד אי-רציפות תרבותית וחברתית: הרציפות מתבטאת בשימור מאפיינים משמעותיים של מוצאם הצרפתי ואילו אי-הרציפות מתבטאת בכך שהם נתונים להשפעה התרבותית והלשונית של החברה הישראלית. החוקרים תיארו את אופן הקליטה התרבותי של מהגרים אלה כעיקרון של "בית כפול": הוספת זהות ותרבות נוספת לזו הקיימת (שם). רעיון "הבית הכפול" מתקיים אצל רבים מהם דה-פקטו באורח חיים של הגירה טראנס-לאומית: רבים בקבוצה זו יוצאים בימות החול לעבודתם בצרפת ואת סופי השבוע הם מבלים בישראל (רייכמן, 2008). אם כן, דפוסים חדשים של הגירה טראנס-לאומית כלכלית יוצרים הזדמנויות חדשות להגירה ולהשתלבות עבור אלה שרוצים לשלב מגורים ב"ארץ הקודש" עם המשך עבודה בארץ המוצא (Pupko, 2007) בתוך: רייכמן, (2008).

3. מהגרים בני גיל הביניים

בסקירה על גיל הביניים ראינו כי בהיבטים רבים מהווה גיל הביניים כיום תקופת שיא במהלך החיים. נשאלת, אם כן, השאלה: כיצד תיארה עד כה הספרות את השילוב בין גיל הביניים לבין הגירה. המחקר הקיים אודות מהגרים בחן בהרחבה קבוצות גיל אחרות במצבי הגירה (ילדות, נעורים, בגרות צעירה וזקנה) אך מיעט לעסוק במהגרים בני גיל הביניים. אחת הסיבות לכך היא שמדינות הגירה בעולם המערבי נוטות להגביל את גילאי המהגרים לגילאים צעירים יותר; למשל, מרבית המהגרים בני גילאי הביניים בקנדה היגרו אליה על בסיס איחוד משפחות (Lyons et al., 2000).

לעומת זאת, ישראל קולטת מהגרים יהודים ללא הגבלת גיל. הנתונים הסטטיסטיים מצביעים על כך שמבין המהגרים שהגיעו לישראל בשנים 1989-2005, היו בני הגילאים 45-64 19.2 אחוזים (230,640 במספרים מוחלטים) (המשרד לקליטת העלייה, 2006) וכ-30% מהמהגרים בגילאי העבודה (גילאי 20-65) (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007). קבוצות המהגרים בהן שיעור גבוה של בני גיל הביניים הגיעו בשנים האחרונות בעיקר מחבר-העמים וממרכז ודרום אמריקה (קינג וולדה-צדיק, 2006). המחקר מצא כי בני גיל הביניים המהגרים הם בעלי מאפיינים ייחודיים ביחס לבני גילם המקומיים וביחס למהגרים בני הגילאים האחרים. מאפיינים אלה יפורטו להלן.

3.1 מהגרים בני גיל הביניים: משפחה

בני גיל הביניים הם בדרך כלל הורים למתבגרים או לבוגרים צעירים. חשיפתם המהירה של הילדים לתרבות המקומית באמצעות מערכת החינוך עשויה להביא לרכישה מהירה יותר של אלמנטים מן הסביבה החדשה, בהם השפה והנורמות החברתיות (מירסקי, 2009; Slutzki, 1979). ההורים, לעומת זאת, בדרך כלל ממשיכים לכוון את הילדים לנהוג לפי הנורמות המוכרות להם, אשר מכוונות לתפקוד של "בוגר אדפטיבי" בחברה שממנה הגיעו (Roer-Strier, 1997). הבדלי נורמות אלה, אשר חלקן נעוצות בדימוי "בוגר אדפטיבי" השונים מתרבות לתרבות, עלולים להביא לקונפליקטים פנימיים אצל הילדים (שם) ול"התנגשויות" בין ההורים לילדים: מתחים ואף עימותים בין-דוריים (מירסקי, 2009).

עם זאת, ההשתלבות המהירה של הילדים היא בעלת ערך עבור המשפחה: פעמים רבות משמשים ילדיהם של בני גיל הביניים כמתווכים תרבותיים (Cultural Brokers) עבור הוריהם (Markowitz, 1993; Jones & Trickett, 2005). תפקידם עשוי לכלול את תרגום הכתוב או הנאמר, הסבר על הנורמות המקובלות בתרבות החדשה וליווי ההורים למפגשים שעשויים לדרוש את נוכחותם לשם כך. במחקר שנערך בארצות הברית (Jones & Trickett, 2005) נמצא כי 89% מן הילדים והמתבגרים שהשתתפו במחקר שימשו כמתווכים תרבותיים עבור בני משפחתם. לפיכך, כאשר הילדים עוזבים את בית ההורים, מתקשים ההורים להתמודד עם העדרו של המתווך התרבותי. יתר על כן, מחקרים אחרים שנערכו בארצות הברית מצאו כי עזיבת הילדים הבוגרים את בית ההורים מעצימה את הפערים התרבותיים בין ההורים לילדיהם, ולכן קשה יותר עבור ההורים המהגרים ביחס להורים המקומיים (Akhtar & Choi, 2004); תגובת ההורים

לעזיבה נוטה להיות רגשית יותר כאשר התרבות ממנה הגיעו מדגישה את הקרבה המשפחתית (Mitchell & Lovegreen, 2009).

גם הסבאות, הנחשבת לאחת מחוויות החיים המאושרות והמספקות, כרוכה בקרב המהגרים בני גיל הביניים ברגשות כואבים, בשל הפערים התרבותיים בינם לבין נכדיהם (Akhtar & Choi, 2004). מחקר שנערך בישראל אודות סבים מהגרים מחבר העמים מצא בהקשר זה כי קשיי ההגירה הביאו לכך שחלקם איבדו את מקומם המרכזי במשפחה, המקובל במדינות חבר העמים, והשפעתם על ילדיהם ונכדיהם פחתה והביאה לתסכול (קוסנר, 2009). בד בבד, סגנון "הסבאות המעורבת", הכולל מגע תכוף בין הסבים לנכדים ומעורבות משמעותית בגידול הנכדים בחיי היומיום (Cherlin & Furstenberg, 1986) נמצא נפוץ בקרב המהגרים מחבר העמים (על פי מירסקי, 2009; קוסנר, 2009). זאת, בשל כמה גורמים מרכזיים: ראשית, מדובר באוכלוסייה בה הסבאות מהווה תפקיד חברתי משמעותי; בחברה הסובייטית מקובל היה שאם צעירה יוצאת ליום עבודה מלא והסבתא מסייעת לה בטיפול בנכדים ובבית (Mirsky & Praver, 2003). שנית, בברית-המועצות דפוס המגורים הבין-דוריים היה נפוץ (בשל מחסור בדירות), וגם כשהחל גל ההגירה הגדול מברית המועצות לשעבר בשנות ה-90 רבים מהם נאלצו לגור בדפוס מגורים זה בשל בעיות כלכליות (שטרסברג ונאון, 1997). גם מספר שנים לאחר ההגירה, דפוס המגורים הבין-דורי נפוץ בקרב המהגרים מחבר העמים יותר ממה שהוא נפוץ באוכלוסייה היהודית בישראל (Katz & Lowenstein, 1997). שלישית, מדובר באוכלוסייה בה שיעור האמהות החד-הוריות גבוה ביחס לשיעורן בחברה הישראלית (Remennick, 1996); משפחות רבות מורכבות מאם גרושה, ילדיה והוריה או רק אמה (מירסקי, 2009).

הטיפול בהורים הקשישים גם הוא מורכב יותר עבור בני גיל הביניים המהגרים ביחס למקומיים, משתי סיבות מרכזיות: ראשית, בעוד המקומיים עשויים להסתייע בעזרה בתשלום, המהגרים בדרך כלל מוגבלים יותר באמצעים ולכן נוטים יותר לטפל בהוריהם בכוחות עצמם. שנית, המהגרים נוטים להיות חשדנים יותר ביחס לאפשרויות הטיפול המקומיות, בשל היכרות בלתי מספקת עמן או בשל הבדלים תרבותיים ביחס לטיפול הראוי להורים. כמו בקרב בני גיל הביניים שאינם מהגרים, גם בקרב המהגרים נשות המשפחה הן אלה שמקבלות בדרך כלל את תפקידי הטיפול (Jones et al., 2002; Strumpf et al., 2001). אחד המחקרים, אשר עסק במהגרים סינים ופיליפינים בארה"ב מצא כי הנשים נעזרו במשפחה המורחבת לצורך הטיפול, ובייחוד בבני הזוג שלהן (Jones et al., 2002). מחקר שנערך בישראל, אשר בחן מהגרות בנות גיל-הביניים מחבר-העמים, מצא כי נשים אלה קיבלו על עצמן את תפקיד המטפלות המרכזיות של הוריהן; המשפחה המורחבת הייתה שותפה באופן משני בלבד, אם בכלל. המחקר מצא כי הנשים, כבנות "דור הסנדוויץ'", טיפלו בו-זמנית בהוריהן ובילדיהן או נכדיהן וחלק גדול מהן עסקו לפרנסתן בטיפול בקשישים. הצורך להעניק כל כך הרבה טיפול הביא אותן לשחיקה רגשית ופיזית משמעותית, בעיות בריאות וטיפול-עצמי ירוד (Remennick, 2001).

ההגירה עשויה להשפיע גם על הזוגיות של בני גיל הביניים. עם תחילתו של גל ההגירה הגדול מחבר העמים לישראל, מצאו בן-דוד ולביא (Ben-David & Lavee, 1994) כי ההגירה העצימה את הקונפליקטים הזוגיים, בשל הבדלים במוטיבציה של בני הזוג להגר ובשל הבדלים בטיב ובמהירות ההשתלבות בחברה המקומית. שינויים משמעותיים שחלו בחייהם, בייחוד

בעבודה ובהסדר המגורים, הביאו לשינויים בדפוסי האינטימיות הזוגית והמשפחתית (יותר מדי זמן ביחד, או מעט מדי זמן ביחד) ולשינויים באופן ההתמודדות עם קונפליקטים שעלו. יואקים (Youakim, 2004) טען בהקשר זה כי ההגירה עשויה להתקשר לאבדן מערכות תמיכה אשר תמכו בזוגיות במדינת המוצא; הזוג המהגר עלול להתמודד עם קשיי ההגירה במקביל להתמודדות זה עם זו, ללא התמיכה שהייתה סביבם בעבר. אם נשוב לאוכלוסיית המהגרים מחבר העמים לישראל, ניתן לראות כי היות וגירושין היו דרך פשוטה ומקובלת להתמודדות עם בעיות בחיי הנישואין בברית המועצות ולאחר מכן בחבר העמים, לאור הקשיים המלווים בהגירה – אין תמה כי שיעורי הגירושין באוכלוסיה זו גבוהים מן הממוצע באוכלוסיה הישראלית (Ben-David & Lavee, 1994; Remennick, 1999).

3.2 מהגרים בני גיל הביניים: עבודה ופרישה

בשנות התשעים זוהו המהגרים המבוגרים (בגילאי 50-64) כ"אוכלוסיה בסיכון" בשל קשייהם להשתלב בתעסוקה מחד והעדר מקורות הכנסה אחרים מאידך (חביב ואחרים, 1998). בעיותיהם המיוחדות הביאו לתכניות ייחודיות של רשויות הקליטה עבור מהגרים בני 45 ומעלה, אשר אמנם סייעו בפתרון בעיות האבטלה, אך הותירו על כנן בעיות של תת-תעסוקה (קינג, 1997). נמצא כי מהגרים בני גיל הביניים מתקשים להשתלב בשוקי העבודה המקומיים במקצועותיהם, מכמה סיבות מרכזיות: ראשית, נמצא שמהגרים מבוגרים בעלי ניסיון רב בתחום מסוים, אשר הגיעו לדרגות גבוהות בקריירה שלהם במדינת המוצא, מתקשים לרכוש מיומנות המתאימה לצרכי שוק העבודה החדש. זאת, בניגוד למהגרים הצעירים, אשר נוטים לשנות את התמתחותם ולהתאימה למבנה השוק המקומי בקלות יחסית. המשמעות היא שחלק מן המהגרים המבוגרים משלמים מחיר כבד במונחים של סטאטוס תעסוקתי (Raijman & Semyonov, 1995). שנית, מהגר בגיל הביניים נאלץ להתמודד עם מצב המכונה "ריבוי חסמים" (Moss & Arrowsmith, 2003) בהשתלבות בתעסוקה, הנובע מאפליה כפולה כלפיו בהיותו מהגר ובהיותו מבוגר. כפי שראינו, ישראל היא מדינה בה האפליה על בסיס גיל, ה-Ageism, קיימת כמעט בגלוי (קינג, 1997; תגיר, 2006) וגם האפליה כלפי המהגרים ממשיכה להתקיים (תגיר, 2006). שלישית, מיעוט או היעדר הון חברתי, כלומר משאבים (ממשיים או פוטנציאליים) הקשורים לשייכות לרשת יציבה של קשרים חברתיים ממוסדים (Bourdieu, 1997), עלול להקשות על איתור תעסוקה מתאימה והשתלבות בה.

נתונים מן השנים האחרונות העלו כי שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של המהגרים בני גיל הביניים גבוהים יחסית, ואף עולים על שיעורי ההשתתפות של בני גיל הביניים הישראלים, אך שכרם עדיין נמוך מהממוצע בכלל האוכלוסייה (שוורץ, 2009). מעבר לכך, רבים מן המהגרים בני גיל הביניים אינם מקבלים זכויות סוציאליות המגיעות להם (חביב ואחרים, 1998; קינג, 2004), ורבים מועסקים באופן בלתי יציב כעובדי קבלן וחברות כוח אדם (פנסירר, 2011). הפרישה לגמלאות מהווה מצב מורכב עבור מהגרים בגיל הביניים, אשר תואר אף כמצב סיכון, בשל העדר חסכוניות פנסיוניים ראויים ובשל נטייתם לעבוד בעבודות פיזיות המסכנות את בריאותם ואת יכולתם להמשיך לחסוך לעת זקנה (Stanford & Usita, 2003). בישראל, מהגרים שהגיעו לאחר גיל 45 יכולים לחסוך לפנסיה במשך 20 שנה לכל היותר, וגם כך תהיה הקצבה

החודשית שלהם קטנה יחסית. גם אם הם חסכו לפנסיה במדינת המוצא שלהם, במקרים רבים הם נאלצו לוותר על זכויותיהם עם הגירתם (שוורץ, 2009). בנוסף לכך, שכרם של המהגרים נמוך יחסית וההפרשות לחיסכון הפנסיוני נמוכות בהתאם. כאמור, עד שנת 2008 לא הייתה חובת חסכון פנסיוני, וייתכן שמהגרים רבים ויתרו עליו בשל הכנסתם הקטנה יחסית, לטובת לצרכיהם המידיים (שם). גם מהגר שהתמזל מזלו והצליח לפרוש בכבוד עלול לחוות אבדן רשת חברתית משמעותית ופגיעה בתחושת היעילות, אשר בעבר עשויות היו לפצותו על אבדנים אחרים (Akhtar & Choi, 2004).

3.3 השתלבות חברתית, תרבותית ולשונית

רכישת השפה היא פרמטר מרכזי בהשתלבות מהגרים במדינה הקולטת; לשפה תפקיד מרכזי בהשתלבות המהגר בשוק העבודה החדש ובהצלחתו להשתלב חברתית (Chiswick, 1998, 2002; Remennick, 2004). ידיעת השפה אף מתקשרת לסוגיות של תחושת זהות והשתייכות, בעוד אי-ידיעת השפה יכולה להעיד על חוסר רצון להשתלב (בן-רפאל, אולשטיין וגייסט, 1994).

מחקרים שנערכו בישראל ובמדינות אחרות מצאו כי מהגרים צעירים רוכשים את השפה החדשה מהר יותר מן המבוגרים; הדבר מתקשר גם למוטיבציה הגבוהה שלהם להשתלב בחברה החדשה ובתעסוקה. בקרב מהגרים מחבר העמים נמצא כי מהגרים מתחת לגיל 35 מתנסים ביותר קשרים עם ותיקים, מרגישים טוב יותר לגבי השתלבותם בחברה ובנוגע לידע ולאפקטיביות שלהם בשפה העברית. עם העלייה בגיל, יורד שיעורם של אלה החשים עצמם חלק מן החברה הישראלית (בן-רפאל, אולשטיין וגייסט, שם) ומהתרבות הישראלית: 76% מהמהגרים בגילאי 55-64 כמעט ולא מדברים עברית (לשם וליסק, 2001). מעניין לציין כי במחקרים שונים נמצא שהנשים למדו עברית מהר יותר וטוב יותר מן הגברים (Olshaint & Kotic, 2000; Remennick, 2003, 2005), באופן שעשוי לשקף את תפקיד הנשים המהגרות כסוכנות חברתיות עבור בני משפחותיהן, בהיותן מעורבות יותר במגע עם מוסדות, עמיתים לעבודה וחברים (Remennick, 2005).

רכישת השפה בקלות רבה יותר על ידי צעירים לעומת מבוגרים נראית כה מובנת מאליה בשיח העממי ואף בספרות המקצועית, עד שבדרך כלל לא ניתן לה כל הסבר²⁴. אולם, עדויות מחקריות אינן מאוששות את השיח הזה: עדויות אלה מראות כי רכישת שפה שנייה כרוכה במשתנים רבים, וכי באופן כללי קיימת ירידה ליניארית מתונה בהיבטים קוגניטיביים הרלוונטיים לרכישת שפה שנייה עם העלייה בגיל, אשר חלקם מתחילים לאחר שנות הילדות וחלקם לאחר גיל ההתבגרות (Birdsong, 2006). מחקרים שהתמקדו בנושא רכישת שפה שנייה על ידי מהגרים מבוגרים לא מצאו ירידה חדה ביכולת לרכוש שפה בגיל מבוגר (Chiswick & Miller, 2007). הסבר אחר עשוי להתקשר להשתלבות החברתית והתעסוקתית של מהגרים בגיל הביניים. ראינו כי "הקליטה הלשונית" מוצלחת יותר בקרב מהגרים אשר יש להם הזדמנות להשתמש בעברית במסגרת עבודתם (רוזנבאום-תמרי ודמיאן, 2004) וכי שליטת המהגרים

²⁴ הסבר תיאורטי אחד הוצע על ידי מירסקי (Mirsky, 1991), לאו דווקא מן ההיבט הקוגניטיבי, אלא מן ההיבט הנפשי הכרוך בשפה: לטענתה, ילדים לומדים שפה שנייה מהר ממבוגרים היות והם נמצאים עדיין בתהליך של גיבוש זהות ומיומנים יותר בהזדהות ובחיקוי. שפה חדשה היא עבורם אופן חדש למשחק ולאיומן מהנה; הם אינם חוששים לטעות ולדבר שטויות. גם המניע החזק שלהם להדמות לילדים אחרים בחברתם מסייע להם ללמוד את השפה השנייה במהירות.

העוסקים במקצועות אקדמיים ופרופסיונאליים בעברית גבוהה מזו של עובדי הצווארון הכחול (Remennick, 2004). לאור הממצאים אודות בעיית תת-התעסוקה בקרב המהגרים בגיל הביניים (פנסירר, 2011; שוורץ, 2009; קינג 1997), ניתן להניח כי רבים מהם אינם זוכים להזדמנות להשתמש בשפה העברית בעבודתם.

3.4 בריאות, בריאות נפשית ותחושת רווחה

מוקדם יותר ראינו כי בני גיל הביניים במדינות מערביות נחשבים לאוכלוסיה בריאה באופן כללי (Whitbourne, 2001). עם זאת, מחקר שנערך בארצות הברית מצא כי מהגרים בני גיל הביניים נטו לסבול מבעיות בריאות רבות יותר בהשוואה למהגרים מאותו מקור שהגיעו בגיל צעיר יותר, ממצא המראה על 'השתלבות בריאותית' החלה עם הוותק (Angel et al., 2001). מחקרים נוספים, שנערכו במדינות שונות, מצאו כי מהגרות בגיל הביניים חשופות לסיכון של התפתחות בעיות רפואיות כרוניות. הסיבות לכך היו הימנעות מבדיקות סינון בריאותיות, אי-אמון ברופאים המקומיים, עומס של מטלות משפחתיות ומצבי לחץ הקשורים להגירה (Kolljeski Resick, 1999; Remennick, 2003; Meados et al., 2001; Remennick, 2008).

נתונים מתוך סקר הבריאות הלאומי בישראל שנערך בשנים 2003-2004 מראים כי בהשוואה לכלל אוכלוסיית ישראל, המהגרים בני גיל הביניים מחבר העמים (בני 45-64, אשר היגרו לישראל משנת 1990) דיווחו על שיעור גבוה משמעותית של מחלות לב, לחץ דם גבוה, בעיות פרקים, בלוטת ערמונית מוגדלת, כאב כרוני בגב או בצוואר, כאבי ראש חזקים ותכופים והפרעות שינה. בנוסף, המהגרים דיווחו יותר מכלל האוכלוסייה על נטילת תרופות בכלל ותרופות ללא מרשם רופא בפרט (בעיקר הנשים), בעיות משקל (בקרב הנשים) ועומס משפחתי (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006).

סקר הבריאות הלאומי הראה עוד כי נשים מהגרות מחבר העמים דיווחו על ביקורים אצל רופא המשפחה יותר מכל קבוצה אחרת באוכלוסייה. נטייתן זו עלתה עם גילן של הנשים. נראה כי ממצא זה מתקשר לנטייה לסומטיזציה גופנית של מכאובים נפשיים בגיל מבוגר (Ritsner et al., 2000) ולכך שרופא המשפחה נחשב למקור סמכות בברית-המועצות גם בנוגע לקשיים נפשיים (מירסקי, 1998). מחקר שנערך בארה"ב אודות נשים בגיל הביניים ואילך שהיגרו מחבר העמים מצא כי נשים אלה אופיינו ברמות דכאון הגבוהות מן הנשים האמריקאיות בגילאים אלה. רשתות חברתיות ומנגנוני תמיכה שהתקיימו במדינת המקור לא התקיימו עוד עבור נשים אלה בארה"ב, והבדידות וקשיי אקולטורציה גרמו להן להיות פגיעות יותר לדכאון. אולם, נשים שהאקולטורציה שלהן בחברה האמריקאית הייתה גבוהה, כלומר היו בעלות אנגלית טובה ואימצו נורמות התנהגות אמריקאיות, סבלו פחות מדכאון (Miller et al., 2006). גם מהגרות בגילאי אמצע החיים מחבר העמים בישראל נמצאו כסובלות מיותר הפרעות מצב-רוח מן המהגרים-הגברים והיו פחות אופטימיות בנוגע לעתיד; נמצא כי הן רגישות יותר לבדידות החברתית ולאבדן חברים ותיקים כתוצאה מן ההגירה (Remennick, 2005). עם זאת, הנשים נמצאו גם כאקטיביות יותר מן הגברים בבניית קשרים חדשים ורשתות חברתיות חדשות, כך שבסיכומו של דבר, ההשוואה בין המהגרים לבין המהגרות בגילאי האמצע העלתה כי שביעות הרצון שלהם מהיבטי החיים השונים הייתה דומה (שם).

מחקרים רבים בישראל ובעולם מצאו כי אוכלוסיית המהגרים מחבר העמים נמצאת בסיכון למצוקה פסיכולוגית בקרב נשים וגברים, מגיל ההתבגרות ועד לזקנה (Zilber et al., 2001; Miller & Chandler, 2002; Ritsner & Ponizovsky, 2003; Mirsky et al., 2007; Mirsky, 2009). יש לציין כי רמה גבוהה של מצוקה פסיכולוגית מאפיינת את המהגרים מחבר העמים לטווח ארוך, גם חמש שנים ויותר לאחר ההגירה (Mirsky et al., 2007). גורמי הסיכון שנמצאו רלוונטיים לאוכלוסיית המהגרים מחבר העמים הם העדר תמיכה חברתית (Ritzner & Ponizovsky, 1998, 2003) ומרכזיות ערכי העבודה והתעסוקה המקצועית, על רקע בעיות של אבטלה או ירידה בסטטוס התעסוקתי (Zilber & Lerner, 1996). הגורם השני רלוונטי בייחוד למהגרים בני גיל הביניים, אשר כפי שראינו סובלים מאפליה ומתת-תעסוקה יותר מן המהגרים הצעירים.

מחקר שנערך בארצות-הברית ניסה לאתר גורמי חסינות אשר מסייעים בתחושת הרווחה של מהגרים בני גיל הביניים ממדינות שונות. המחקר מצא כי הון כלכלי והון אנושי היו הגורמים המשמעותיים ביותר לבריאות רגשית (Emotional Health), או לתחושת רווחה, עבור מהגרים בני גיל הביניים מקבוצות מוצא שונות. בפשטות, מימוש עצמי שהתבטא בהישגים כלכליים התקשר לפחות בעיות רגשיות. עוד נמצא כי הון חברתי שהתבטא בחיים בזוגיות ובקשר קהילתי תוך-אתני (למשל בפעילות דתית) העניקו גם הם תמיכה רגשית למהגרים, אשר הייתה משמעותית בהתמודדותם עם ההסתגלות בתרבות החדשה (Hao & Johnson, 2000).

3.5 "מהגרים בני גיל הביניים": רצינול העבודה ושאלת המחקר

מוקדם יותר ראינו כי בתחילת שנות התשעים זוהו המהגרים בני גיל הביניים כ"אוכלוסייה בסיכון", בעיקר בשל קשיי השתלבות בתעסוקה. נתונים מן השנים האחרונות העלו כי אמנם שיעורי ההשתתפות בכוח העבודה של המהגרים בני גיל הביניים גבוהים, אך רבים מהם עובדים בתעסוקה שאינה הולמת את כישוריהם, בשכר נמוך יחסית ובתנאי העסקה ירודים. בהעדר חסכוניות פנסיוניים משמעותיים, מהגרים אלה מועדים לעוני לאחר פרישתם מן העבודה²⁵. העדויות שנסקרו אודות התחלואה הגופנית והנפשית המוגברת של מהגרים בגיל זה ואודות ההשתלבות החברתית והתרבותית המורכבת, מעידים כי המהגרים בני גיל הביניים עדיין מהווים "אוכלוסייה בסיכון".

ראינו עוד כי גיל הביניים נתפש כיום כתקופת שיא במהלך החיים, הודות למשאבים פסיכולוגיים מבוססים, הון חברתי וכלכלי שנמצא בשיאו והקלה בעומס המטלות המשפחתיות. משמעות הדברים היא כי בני גיל הביניים העומדים בפני הגירה, עלולים לעבור ממצב של "שיא" למצב של "סיכון".

שאלת המחקר המרכזית מתייחסת לחוויית ההגירה בגיל הביניים: כיצד חווים בני גיל הביניים את המעבר התרבותי? **שאלות-המשנה**, המבוססות על הספרות שמצאה הבחנות שונות בין מהגרים ובין בני גילאי הביניים, הן: כיצד חווים המהגרים בני גיל הביניים את התפקידים

²⁵ ראו פרוטוקול דיון בוועדת העלייה והקליטה בכנסת בנושא זה, מיום 23.11.09: <http://www.oknesset.org/committee/meeting/743>

החברתיים ואירועי-החיים הנורמטיביים הרלוונטיים לגיל זה? כיצד חווים המהגרים בני גיל הביניים את האירועים המתקשרים להגירה? כיצד באים לידי ביטוי מגדר ותרבות בחוויית ההגירה בגיל הביניים? כיצד בא לידי ביטוי הוותק המצטבר בישראל? האם ישנן קטגוריות נוספות המבחינות בין חוויית שונות של הגירה בגיל הביניים?
העבודה הנוכחית תנסה, אם כן, ללמוד על החוויה המשולבת של הגירה וגיל הביניים, אותה חווה "אוכלוסייה שקופה"²⁶ זו.

---

²⁶ בסיכום עבודתם אודות רווחת מהגרים בני גיל הביניים, כתבו האו וג'ונסון (Hao & Johnson, 2000) כי הספרות העוסקת ברווחת המהגרים בני גיל הביניים דלה. גם חזן (2003) ציין כי המהגרים המבוגרים כמעט ולא זכו לתשומת לב מחקרית, אלא בשוליהם של מחקרים אחרים. נראה כי אוכלוסייה זו היא כמעט "שקופה" עבור המחקר האקדמי, אך גם השיח הציבורי מקדיש לה מעט מאוד תשומת לב.

חלק שני: שיטת המחקר

החלק הנוכחי בעבודה דן בכמה היבטים המתייחסים לשיטת המחקר: הפרספקטיבה המחקרית, כלי המחקר המרכזי - הראיונות, מיקומה והשפעתה של החוקרת-המראיינת, וניתוח הממצאים. לבסוף ישנה התייחסות לאמינות המחקר ולסוגיות אתיות שעלו בו.

1. הפרספקטיבה המחקרית וכלי המחקר

מטרת המחקר הנוכחי היא ללמוד אודות החוויה המשולבת של הגירה וגיל הביניים: ללמוד כיצד המרואיינים מפרשים את המעבר התרבותי, את תקופת-החיים בה הם נמצאים ואת השילוב ביניהם. במילותיו של גירץ (1990), המחקר שואף לחלץ את מבני המשמעות של חוויות אלה בקרב קבוצת המהגרים בני גיל הביניים, ואת הצפנים המבוססים בה.

החוויה האנושית היא תחום מחקר מורכב; היא מרובת-שכבות, סבוכה ודינמית. שיטות מחקר שנועדו לחקור עצמים פיזיים, או לתת תשובה קצרה ושטחית, אינם מתאימים לחקר חוויות. לעומת זאת, **שיטות המחקר האיכותניות** הובנו באופן ייחודי להתייחסות לאופי הייחודי של החוויה האנושית ולסיוע לחקר המדעי שלהם (צבר בן-יהושע, 2001; שקדי, 2003; Polkinghorne, 2005). המתודולוגיה האיכותנית מכירה בקיומן של מציאויות נזילות, סובייקטיביות, גמישות, דינאמיות, המקבלות משמעות ופרשנויות מגוונות בתוך הקשרים תרבותיים, חברתיים ופוליטיים, ומציעה לחקור פרשנויות שונות של המציאות (צבר בן-יהושע, 2001). לפיכך, הרציונל לבחירה בגישה האיכותנית היה הרצון לבחון את המציאות כפי שהיא משתקפת בעיני הנחקר, בהתאם לתפישת עולמו הסובייקטיבית. בחירה זו מתקשרת גם למסגרת האפיסטמולוגית המצומצמת אודות אוכלוסיית המהגרים בני גיל הביניים (חזן, 2003; Hao & Johnson, 2000) ולשקיפותה במחקר ובשיח היומיומי. הצורך בצביעת שקיפותה של אוכלוסייה זו ובהשמעת קולה עשוי להיות מסופק על ידי מחקר איכותני הנותן תיאור "סמיך וגדוש" על עולמו של המשתתף במחקר (Denzin & Lincoln, 2005).

הגישה האיכותנית כוללת כמה מסורות-מחקר, אשר שואלות שאלות מחקר שונות ונעזרות בכלים אנליטיים שונים. המסורת האיכותנית המתאימה למחקר הנוכחי היא **המסורת הפנומנולוגית**, הקרויה גם פנומנולוגית-הרמנויטית. זאת, משום ששאלת המחקר מתייחסת למשמעות העמוקה של החוויה במושגי היחס לזמן, למרחב ולהיסטוריה האישית ושואפת לערוך השוואה בין משמעות חוויות של יחידים שחיו בצל אותה תופעה או אירוע, על מנת לשפוך אור נוסף על האירוע כתופעה חברתית (Creswell, 1998). תוצר המחקר לפי מסורת זו יהיה פרשני (שם).

היות והמחקר הנוכחי שואף ללמוד על החוויה הייחודית של המהגרים בני גיל הביניים מנקודת מבטם, הוא עושה שימוש בשיטת ה"אבדוקציה". האבדוקציה היא מחקר פתוח המאפשר צפייה בשדה, בתופעות בסביבתן הטבעית, בלי הגדרה מראש של הקטגוריות; מתוך צפייה זו תעלה התיאוריה, במונחי המשמעות שהנחקרים עצמם מקנים להן (Rosenthal, 1993; Denzin & Lincoln, 2005).

שדה המחקר הנוכחי הוא סיפורי-חיים של מהגרים בגיל הביניים, המופקים באמצעות ראיונות שהוקלטו ותומללו, המאפשרים ניתוח פרשני של תוכן הטקסט ושל המבנה שלו. סיפור-חיים מעניק תמונה מקיפה על חיי המרואיין, מאפשר מימד היסטורי והקשרי, מאפשר את חקירת היחס בין העצמי לחברה ומצביע על דרכי הבנייתם של העצמי ושל המציאות החברתית (שלסקי ואלפרט, 2007). עם זאת, סיפור-החיים שונה מהחיים עצמם: הוא כולל בדרך כלל היבטים שהמרואיינים חשים בחסרונם או שיש להם צורך להוכיח אותם, ולא כולל חלקים בחיים שנחשבים בעיני המרואיין לחלק משגרת יומו או שנראים לו לא רלוונטיים או בעייתיים, או שהנורמות החברתיות שוללות את העלאתו (Rosenthal, 1993). סיפור החיים עשוי להיות שזור בסיפורים היסטוריים הרלוונטיים לקהילת המספר, באופן שמשקף את התרבות (Clandinin & Connelly, 2000) ומבטא את התודעה הקולקטיבית שעוצבה במסגרת מבנים חברתיים ויחסי עוצמה. לפיכך, הסיפור מבטא הן את התודעה הקולקטיבית והן את התודעה הסובייקטיבית (הלמן, 1994). על אף ההנחה כי הדברים שנבחרו להיות חלק מן הסיפור הם בעלי משמעות למספר, משמעות זו לעולם אינה נודעת במלואה, וייתכן פער בין הדיבור והפעולה של הנחקרים לבין המשמעות שהם מייחסים לדברים (McAdams, 1993).

לפיכך מתקיימת, לכאורה, בעיית התוקף של פרשנות תוכן הסיפורים. אולם בעיה זו מתקיימת רק לכאורה, מכיוון שעניינה של הגישה הפרשנית-פנומנולוגית איננו ב"מה שקרה באמת" אלא בדרך שבה המספר חווה, מסביר ומפרש את מה שקרה; החומר המתקבל מן הסיפור איננו ייצוג של המציאות או של עולמו הפנימי של המספר, אלא רטוריקה של מציאות זו או עולם זה. לפיכך, ניתוח סיפור-החיים יתייחס אליו כאל טקסט, פרשנות שנוצרה ברגע נתון, תוך כדי האינטראקציה בין המספר למראיין (Creswell, 1998). גישה זו לוקחת בחשבון ומבהירה מראש כי המראיין-החוקר משפיע כך או אחרת על הסיפור ועל ניתוחו, כך שהחוקר מהווה חלק מן התהליך המחקרי.

ניתוח הטקסט נעשה על פי שיטות הניתוח הנרטיבי. למושג "נרטיב" הגדרות רבות (ספקטור-מרזל, 2010), אך באופן כללי מדובר בטקסט המאופיין ברצף עלילתי של אירועים הנבררים לצורך תוצאה מסוימת (Riessman, 2008 בתוך ספקטור-מרזל, 2010). בעלילה קיימות דמויות מסוימות ופואנטות שמודגשות לצורך אותו הסבר או תוצאה (Smith & Sparks, 2009 בתוך ספקטור-מרזל, 2010). כמו למושג "נרטיב", גם ל"ניתוח הנרטיבי" הגדרות וטיפולוגיות רבות; ליבליך, תובל-משיח וזילבר (2010) הציעו בהקשר זה שני צירים למיפוי שיטות הניתוח הנרטיבי: התייחסות לסיפור השלם לעומת פירוקו לחלקים, והתמקדות בתוכן הסיפור לעומת התמקדות בצורתו. השיטות שנקטו במחקר הנוכחי יפורטו בהמשך.

ניתוח נרטיבי של סיפורי החיים של המהגרים בני גיל הביניים מאפשר עמידה על מבני המשמעויות שקבוצה זו מייחסת לחוויותיה, כמו גם על דרכי הבניית העצמי ושל המציאות החברתית עבורם. הבחירה ב"סיפור חיים", בניגוד ל"סיפור הגירה" או "סיפור על התקופה הנוכחית", משקפת את ההנחה כי משמעויות החוויות שניתנות לאירועי השנים האחרונות, או אירוע ייחודי כהגירה, נובעות מחוויות מוקדמות יותר, מן המשפחה, הקהילה והתרבות (Rosenthal, 1993). יתר על כן, חקר תקופת חיים כגיל הביניים דורשת את אבחנתו של המרואיין-המספר עצמו ביחס לתקופה זו, גבולותיה וההבדלים בינה לבין תקופות אחרות בחיים.

בהקשר זה מעניין לציין כי אחד המחקרים הבולטים שנערכו אודות אוכלוסיית המהגרים בני גיל הביניים סייג את ממצאיו בהדגשה כי חשוב לנסות ולהבין את המהגרים בני גיל הביניים על בסיס התנסויותיהם בשלבים מוקדמים יותר בחיים (Hao & Johnson, 2000). הבנת המשמעויות הכרוכות בגיל, אם כן, כרוכה בהיכרות מעמיקה עם המספר, המתקשרת גם לתקופות חיים קודמות.

סוג הראיון בו משתמש המחקר הוא ראיון עומק. משמעות המילה "עומק" בהקשר של הראיונות היא רמה עמוקה של ידע והבנה של התופעות הנחקרות ברמת המרואיינים, חשיפת משמעות הדברים מתחת ל"Common sense" שהם מהווים עבור החווים אותם, חשיפת האינטרסים החבויים וכן תפישה ובירור של אופני-הראייה, הפרספקטיבות והמשמעויות של פעילויות, אירועים, מקומות ואובייקטים תרבותיים (Johnson, 2002).

ראיון העומק בו משתמש המחקר נערך על פי המודל הדו-שלבי של רוזנטל (Rosenthal, 1993) בשילוב שלב שלישי של ראיון מובנה-למחצה. ראיון לפי המודל הדו-שלבי נערך באופן הבא: ראשית, המרואיין מתבקש לספר את סיפור חייו והמראיין מאזין ללא הפרעות לרצף הסיפור. בשלב השני, המראיין שואל שאלות על אירועים שסופרו על ידי המרואיין או אירועים שהושמטו מהסיפור. בשלב השלישי נשאלו שאלות שהוכנו מראש, במתכונת של ראיון מובנה למחצה. הצורך בחלק זה נבע מיתרונו של הראיון המובנה למחצה להבטיח את שלמות המידע באמצעות זיהוי הנושאים שלא כוסו תוך כדי הראייון (Patton, 1987). על אף המעבר למתכונת של שאלות ותשובות, הראייון נשאר רגיש למצב ולפרט (שם); אמנם תוכן סדר לשאלות, אך ראיון מובנה למחצה אינו מחייב סדר כזה, אלא מעלה את השאלות בהתאם לקצב הסיפור של המרואיין ותוכנו (Mishler, 1986).

2. הראיונות

שלב הראיונות במחקר העלה שאלות טכניות ומתודולוגיות, חלקן ייחודיות למערך המחקר הנוכחי. תת-פרק זה יפרט את השאלות, את השינויים שנערכו במערך המחקר במהלך ההתקדמות בו ואת הגורמים להם.

2.1 בחירת אוכלוסיית המחקר

בחירת אוכלוסיית המחקר לוותה בלבטים רבים, וחלו בה שינויים קלים במהלך העבודה בהתאם לאילוצים שעלו. הקריטריונים לבחירת המרואיינים היו:

ראשית, **גיל הגירה בטוח גילאי הביניים**. כפי שראינו, קיימים כמה טווחי גיל מקובלים ולא קיים קונצנזוס תיאורטי אודות הגבולות המדויקים. לפיכך בחרתי בתחילה להשתמש בטווח הגילאים 45-65, המוזכר בספרות ביחס למה שקרוי "עובדים מבוגרים", היות והספרות טוענת כי נושא העבודה הוא אחד הנושאים המשמעותיים בהסתגלותם של מהגרים בני גיל הביניים במדינה החדשה (קינג, 1997). עם זאת, בהמשך החלטתי להתגמש ולראיין משתתפים שהיו מעט צעירים יותר בעת הגירתם (מגיל 43), מתוך הנחה שאין מדובר בגבולות גיל קשיחים.

שנית, **משך שהיית המרואיינים בישראל**. עד מתי מהגר הוא מהגר? מחד, בספרות העולמית מקובל להניח כי כל מי שנולד בחו"ל הוא מהגר, ללא קשר למשך שהייתו במדינה אליה

היגר (אמית, 2008; Slonim-Nevo et al., 2009). מאידך, בישראל, כמדינה המבוססת על הגירה, בדרך כלל נהוג להתייחס ל"מהגרים" כאנשים שהגיעו לארץ לא מכבר. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כוללת תחת ההגדרה של "מהגרים" את האנשים שהגיעו לישראל משנת 1990 ואילך; המשרד לקליטת העלייה, לעומת זאת, מעניק זכאויות והטבות שונות רק לאלו שנמצאים בישראל עד עשר שנים מיום הגירתם (למעט המהגרים מאתיופיה, שבמקרים מסוימים מקבלים את ההטבות במשך חמש-עשרה שנים). בחרתי להשתמש כאן בקריטריון הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, כלומר לשתף במחקר אנשים שהיגרו לישראל משנת 1990²⁷, מתוך כוונה לבחון אוכלוסייה רחבה של מהגרים, אשר תאפשר בחינת הבדלים בין המהגרים הוותיקים יותר לותיקים פחות.

שלישית, **השכלה על-תיכונית לפחות**. הסיבה לכך נעוצה ברצון לאחידות בסיסית כלשהי במאפייני המרואיינים, אשר תסייע לפרוש את ממצאי המחקר על פחות גורמים מסבירים. היות והמהגרים בני גיל הביניים דוברי-הרוסית, המהווים רוב בקרב המרואיינים, נחשבים אוכלוסייה משכילה ביותר (השכלתם הממוצעת עולה על זו של בני גילם בישראל ועל זו של מהגרים דוברי רוסית צעירים יותר, על פי נתוני הלמ"ס, 2006ב), הוחלט כי השכלה על-תיכונית תהווה בסיס לאיתור מרואיינים נוספים, על מנת לשמוע סיפורים בעלי מאפיינים משותפים מסוימים. יש לציין כי קבוצות המהגרים אליהן השתייכו המרואיינים האחרים (יוצאי מדינות דרום-אמריקה ויוצאי מדינות אנגלוסכסיות) נחשבות אף הן לקבוצות בעלות שיעור גבוה של משכילים (קינג וולדה צדיק, 2006).

רביעית, **מהגרים ממדינות חבר העמים, דרום אמריקה, מדינות אנגלוסכסיות וצרפת**. בחרתי בקבוצות המוצא הללו, שהן רחבות למדי, כי הן מהוות את מרבית המהגרים לישראל ב"הגירה החדשה" משנות התשעים ואילך, ובעיקר בשנות האלפיים (רייכמן, 2008)²⁸. קבוצות המוצא תוכננו מראש באופן בלתי שווה: תוכנן שמרבית המרואיינים יהיו דוברי-רוסית, היות ורוב המהגרים בשנים האחרונות בישראל, ואלו בני גיל הביניים בפרט, הגיעו מחבר העמים. התכנית הייתה לראיין בנוסף לכך את שלוש קבוצות-המוצא הנוספות (מדינות דרום-אמריקה, מדינות אנגלוסכסיות וצרפת) כך שבכל קבוצה יהיו כשישה מרואיינים. שתי הקבוצות הראשונות אכן אותרו ורואיינו בהצלחה, אך נתקלתי בקושי בראיון דוברי-צרפתית; אינני דוברת צרפתית, ועל אף ניסיונותי הרבים לא הצלחתי לאתר מראיינות/בעלות ניסיון נאות ורמה גבוהה של צרפתית ועברית. לבסוף ראיינתי מהגר אחד בלבד מצרפת²⁹.

חמישית, **איזון משתני הרקע של המרואיינים**. המשתתפים במחקר הגיעו ממדינות מוצא שונות, בגילאים שונים בתוך טווח גילאי הביניים, היו בעלי וותק שונה בישראל, גברים ונשים.

²⁷ הראיונות נערכו בין השנים 2007-2009.

²⁸ בחרתי שלא לראיין מהגרים מאתיופיה, על אף שההגירה מאתיופיה מהווה חלק מגלי ההגירה שהגיעו לישראל בשנים האחרונות. זאת, היות ובסיפורם של המהגרים מאתיופיה בישראל ישנן תמות ייחודיות מעבר לאלו האופייניות למהגרים ממדינות מערביות ולאלו הרלוונטיות לבני גיל הביניים בהגירה, אשר עשויות להיות פחות רלוונטיות לנושא הכללי. בנוסף לכך, מרבית המהגרים בני גיל הביניים מאתיופיה אינם בעלי השכלה על-תיכונית, שהייתה אחד מן הקריטריונים.

²⁹ הראיון עם המהגר מצרפת נערך באנגלית. כפי שנראה בהמשך, הקפדתי לאפשר ראיונות בשפת אמו של המרואיון, והראיון באנגלית הווה לפיכך פשרה. עם זאת, מרואיון זה היה בעל אנגלית ברמת שפת-אם ועבד כמורה לאנגלית, כך שהוא הצליח להתבטא היטב – גם אם לא ברמה הרגשית המיוחסת לשפת האם (ראו בהמשך הפרק).

בתוך כל קבוצת מוצא, השתדלתי שיתקיים איזון מגדרי, על מנת לאפשר ביטוי למגדר בתוך כל תת-קטגוריה. כמו כן השתדלתי שיתקיים פיזור רחב של גילאי הגירה³⁰ ופיזור רחב של שנות הוותק בישראל, על מנת להימנע ממצב שקבוצת-מוצא מסוימת מיוצגת רק או בעיקר על ידי מרואיינים בעלי משתנה רקע מסוים.

שישית, במהלך הראיונות הסתבר שקיים משתנה-רקע משמעותי נוסף שלא הבאתי בחשבון מלכתחילה, היות והספרות ממעטת להתייחס אליו בהקשר לגיל הביניים³¹: **הגירה לבד לעומת הגירה עם משפחה**. הסתבר שחלק משמעותי מן המרואיינים (תשעה מתוך 28) היגרו לישראל לבדם. לחלקם היו בן או בני משפחה בישראל, לחלקם היו בני משפחה שהיגרו אחריהם לישראל במהלך השנים, כמה מהם (רק גברים) מצאו בת-זוג בישראל וכך הקימו משפחה או הצטרפו למשפחה קיימת, ואחרים (רק נשים) חיו בישראל לבד כאשר כל בני משפחתם חיו בחו"ל. כשהבנתי במהלך הראיונות שזהו משתנה-רקע נוסף, השתדלתי לאזן אותו בתוך קבוצות-המוצא, כפי שנעשה ביחס ליתר משתני הרקע.

2.2 איתור המרואיינים

איתור המרואיינים נעשה באמצעות **שילוב של התנדבות מחד ושל מדגם-נוחות ושיטת "כדור השלג" מאידך**. על אף שמחקר איכותני לא שואף למדגם מייצג (צבר בן-יהושע, 2001; שקדי, 2003; Polkinghorne, 2005), היה חשוב לי להשתמש בשתי השיטות על מנת לאזן ככל האפשר את משתני-הרקע של המשתתפים (מוצא, מגדר, ותק בישראל, הגעה לבד/עם משפחה).

בשלב הראשון פניתי לארגונים המייצגים מהגרים ממדינות שונות על מנת לבקש את עזרתם באיתור מרואיינים. פניתי ל"התאחדות עולי אמריקה וקנדה", "התאחדות עולי אמריקה הדרומית" ו"התאחדות עולי צרפת"³². ארגונים אלה הפנו אותי לשלוחותיהם בדרום-הארץ, אשר הדריכו אותי היכן ניתן לאתר מהגרים ממדינות אלה ולהציע להם להשתתף במחקר.

בשלב השני ניסחתי מודעה שקראה למתנדבים שהיגרו לישראל בשנים האחרונות, בהיותם בני 45-65, להתראיין למחקר. במודעה צוין כי המחקר נערך באוניברסיטת בן-גוריון, סודיות המידע מובטחת ותשלום סמלי יוענק למשתתפים. המודעה תורגמה על ידי מתורגמנים מקצועיים לרוסית, אנגלית, ספרדית וצרפתית³³ ונתלתה בלוחות מודעות של מוסדות קליטה ובארגונים קהילתיים של מהגרים או למען מהגרים בבאר-שבע ובירושלים (במשרד הקליטה, בעמותה המשמשת כאולפן ללימוד עברית וכמרכז סיוע, בארגון קהילתי של דוברי-ספרדית,

³⁰ שאפתי שגם מהגרים וותיקים יחסית (כלומר, אלה שהיגרו בשנות התשעים) יהיו בעת הראיון עדיין בטווח "גיל הביניים", ולא מבוגרים יותר, על מנת לשמוע סיפור מתוך עולם תוכן אשר עדיין קרוב ככל האפשר לזה של גיל הביניים. מטבע הדברים, גילם של כמה מהם בעת הראיון בכל זאת עלה על 65.

³¹ למעט מקרים של הגירת עבודה לתקופה קצובה.

³² המהגרים מחבר העמים, לעומת זאת, אינם נהנים מארגון-ג קהילתי. אמנם קיימים ארגונים לכמה קבוצות מוצא בתוכם, וארגון בשם "ארגון עולי ברית המועצות" קיים בישראל מזה שנים רבות, אך הוא היווה בעבר בסיס למפלגת "ישראל בעלייה" ובכך איבד את צביונו. הספרות מראה כי קבוצה זו נוטה להימנע מהתאגדויות קהילתיות, מסיבות היסטוריות-תרבותיות (Markowitz, 1993).

³³ כפי שיפורט בהמשך, נעזרתי בעוזרת מחקר דוברת ספרדית וביקשתי ממנה להתקשר לדוברי הספרדית שפנו אליי בעקבות המודעה, לשוחח עמם ולתאם עמם את הראיון. התוכנית הייתה להיעזר באופן זה בעוזרת מחקר דוברת צרפתית, ואכן התחלתי התקשרות כזו עם עוזרת מחקר שנראתה מתאימה, אך מסיבותיה היא נאלצה לעזוב את המחקר ולא הצלחתי לאתר עוזרת מחקר מתאימה במקומה. לכן, נאלצתי לוותר על הראיונות עם דוברי הצרפתית.

בספרייה של דוברי אנגלית ובמתנ"סים אליהם מגיעים דוברי רוסית). בנוסף לכך, המודעה פורסמה באנגלית ברשת מקוונת של דוברי אנגלית באזור הדרום. ההיענות למודעות הייתה מרשימה מאוד בקרב דוברי-האנגלית, חלקית בקרב דוברי-הספרדית וחלשה בקרב דוברי-הרוסית ודוברי-הצרפתית.

לשיטת ההתנדבות יש חסרון בולט: החוקר אינו יודע מה גורם לאנשים מסוימים לפנות ולהתנדב למחקר (O'Leary, 2004). האם זהו התשלום? המוטיבציה לתרום למדע? סקרנות? שעמום? במחקר הנוכחי, על אף ההיענות המרשימה של דוברי האנגלית, לקבוצה שפנתה היו מאפיינים ייחודיים: כמעט כולם היו נשים שהיגרו לישראל לבדן. אמנם, שוב, אין במחקר מסוג זה שאיפה לדגימה מייצגת, ובכל זאת ביקשתי לוודא שאיני מראיינת קבוצה מאוד ייחודית בתוך קבוצת המהגרים דוברי האנגלית. חשוב היה לי לאזן את משתני הרקע של המרואיינים, אשר לא תמיד יכולתי לאזן כאשר פנו אלי מתנדבים.

לכן, בשלב השלישי התחלתי לאתר מרואיינים פוטנציאליים באופן עצמאי, באמצעות מכרים שפנו למכריהם או באמצעות פנייה לאנשים שפגשתי באקראי ונראו מתאימים לקריטריונים שהצבתי ("מדגם נוחות"). בכמה מהמקרים, מרואיינים (שאותרו בכל אחת מהשיטות) הפנו אותי למרואיינים פוטנציאליים אחרים (שיטת "כדור השלג"). החסרונות העיקריים ב"מדגם הנוחות" וב"כדור השלג" הם הטיה בעקבות הקשר בין החוקר למרואיינים או בין המרואיינים לבין עצמם והעדר אפשרות לתכנון-מוקדם של פיזור המשתנים (הורניק, 1988). אמנם, לא היה לי קשר ישיר למרואיינים שאותרו בשיטת "כדור השלג" (למעשה, למעט מקרה אחד לא פגשתי אף אחד מהם לפני הראיון). אלא הקשר שלי עם מכריהם עלול היה להטות את הראיון משתי סיבות: הסיבה הראשונה היא איתור סלקטיבי שלא במכוון, והסיבה השנייה היא חשש אפשרי של המרואיינים (גם אם בלתי מוצדק) שתוכן הראיון יגיע לידיעת מכריהם. ובכל זאת, מצאתי יתרונות במדגם הנוחות ובשיטת כדור השלג: ראשית, יכולתי להניח שאני פונה לכמה אוכלוסיות, שאין להן מוטיבציה אחידה להשתתף במחקר (בניגוד לשיטת ההתנדבות). שנית, סיוע המכרים באיתור מרואיינים עזר להתגבר על קשיים באיתור מרואיינים העונים לקריטריונים שהצבתי; ברגע שהסברתי את הקריטריונים, המכרים חשבו על מועמדים שעונים עליהם³⁴.

במהלך איתור המרואיינים הבחנתי בהבדלי מוטיבציה בשני הקשרים: ראשית, נשים היו בעלות מוטיבציה גבוהה יותר להתראיין לעומת גברים. כך, בשלב מסוים ראינתי די נשים וחפשתי רק "מרואיינים גברים". שנית, מהגרים מבוגרים יותר (סביב גיל 60) היו בעלי מוטיבציה גבוהה יותר להתראיין לעומת מהגרים צעירים יותר (סביב גיל 50). הממצא מתקשר ככל הנראה

³⁴ למשל, לפני שפניתי לשיטת מדגם הנוחות, נוצר מצב שהיו די מרואיינים גברים דוברי-ספרדית, אך כל הנשים דוברות הספרדית שפנו אלי בעקבות המודעה לא היו בעלות השכלה על-תיכונית. היות ואינני דוברת ספרדית, בירור עובדה זו היה כרוך בפניית המרואיינים אליי בשיחת טלפון, ניסיון מצדי (בספרדית עילגת ובעברית) להכיר תודה על שהתקשרו והבהרה כי במהרה תתקשר אליהם עוזרת המחקר דוברת הספרדית. פניתי לעוזרת-המחקר, עוזרת-המחקר פנתה בחזרה למרואיינים הפוטנציאליים, והם ניהלו שיחה קצרה הכוללת הכרת תודה ואימות הקריטריונים (גיל הגירה, גיל נוכחי, השכלה על-תיכונית). עוזרת המחקר סיפרה שכאשר הבינה שאותן נשים שפנו למחקר מיוזמתן היו חסרות ההשכלה הרלוונטית ולכן לא יוכלו להתראיין, חשה מאוד לא בנוח לומר להן את הדברים לאור התנדבותן ולאחר שתי שיחות הטלפון שהיו כרוכות בכך. היא סיפרה אף שכמה מהן התאכזבו וסיפרו לה שרצו ללמוד אך לא יכלו וכיוצא בזה – מצב מביך ובהחלט לא נעים. לעומת זאת, באיתור מרואיינים באמצעות מכרים, יכלו המכרים לסנן מראש מרואיינים פוטנציאליים שלא עמדו בקריטריונים שהוצבו, וכך נחסכה אי-נעימות מעין זו.

לכך שאוכלוסיית המהגרים הצעירה יותר היא עסוקה יותר בעבודה ובתפקידים משפחתיים, לעומת האוכלוסייה המבוגרת יותר שחלקה כבר בגמלאות והיא נהנית מיותר זמן פנוי. בין אם המרואיינים התנדבו למחקר ופנו אליי בעקבות מודעה, ובין אם פניתי אליהם דרך מכר משותף או מרואיין אחר, הקשר בינינו החל בשיחת טלפון. עם המרואיינים דוברי-הרוסית ודוברי-האנגלית יכולתי לשוחח בעצמי, וכך גם עם דוברי-הספרדית שדיברו עברית טובה; עם דוברי הספרדית בעלי העברית החלשה שוחחה עוזרת המחקר דוברת הספרדית. בשיחה הצגתי את עצמי כחוקרת שעורכת מחקר לעבודת דוקטורט באוניברסיטת בן-גוריון (או שעוזרת המחקר הציגה אותי והסבירה שהיא עוזרת מחקר וסטודנטית לפסיכולוגיה). הסברתי שהמחקר עוסק במהגרים שהגיעו לישראל בגיל הביניים, בין הגילאים 45-65 בערך, והוא כולל ראיונות אישיים בשפת האם של המרואיין או בשפה שיבחר. מרבית המרואיינים כבר הכירו את המידע ממכריהם או מן המודעה שפרסמתי והסכימו להתראיין. בודדים התנצלו ואמרו שאינם מעוניינים להתראיין או שאין להם פנאי לכך. בשלב זה וידאתי עם המרואיינים-הפוטנציאליים את מאפייני הרקע שלהם (גיל הגירה והשכלה) וביקשתי לקבוע מועד לראיון.

2.3 כמה ראיונות?

עוד בטרם החל המחקר, הוחלט כי הוא יכלול מעל 20 ראיונות, על מנת לקבל תמונה רחבה אודות הנושא הנחקר. כאמור, הוחלט כי קבוצת המרואיינים הגדולה ביותר תהיה זו של המרואיינים ממדינות חבר העמים והקבוצות האחרות תהיינה מצומצמות יותר. בחרתי להחליט על מספר הראיונות המדויק על פי תחושת ה**סטורציה** (רוויה). הסטורציה מוגדרת כנקודה שהחל ממנה לא עולה מידע חדש או תמות חדשות מהנתונים (Guest, Bunce & Johnson, 2006). המחקר בנושא מראה כי הרוב המכריע של התמות נמצא בתריסר ראיונות העומק הראשונים ובעיקר בשישה הראשונים, ולאחר מכן המספר הולך וקטן עד כדי מצב שככל הנראה אין טעם להרחיב מעל ל-18 ראיונות (שם).

לפיכך, קבוצת המרואיינים ממדינות חבר העמים תוכננה מראש לכלול לפחות 12 מרואיינים. בסיכומי של דבר ראיינתי 16 מרואיינים מחבר העמים וכללתי בעבודה 15 מהם (ראיון אחד היה פחות רלוונטי מסיבות דמוגרפיות). קבוצת המרואיינים האחרות תוכננו לכלול כשישה מרואיינים בכל אחת, על פי תחושת הסטורציה. בסופו של דבר קבוצת המרואיינים דוברי האנגלית כללה חמישה מרואיינים, ואכן התמות בהן חזרו על עצמן, וקבוצת המרואיינים דוברי הספרדית כללה שבעה מרואיינים (מסיבות דמוגרפיות – הרצון לאזן את הקבוצה מגדרית) אשר גם בהן התמות חזרו על עצמן.

2.4 המרואיינים: אוכלוסיית המחקר

המשתתפים במחקר היו בעלי האפיונים הבאים (ראו גם בנספח מספר 1):
מוצא: 15 מרואיינים דוברי רוסית (ממדינות שונות בחבר העמים, בעיקר מרוסיה ומאוקראינה), שבעה דוברי ספרדית (רובם מארגנטינה, אחד מקולומביה), חמישה דוברי אנגלית (רובם מארה"ב, אחת מדרום-אפריקה), מרואיין אחד דובר צרפתית (מצרפת).
מגדר: בין המרואיינים 16 נשים, 12 גברים. על אף השאיפה לאיזון מגדרי, נשים היו בעלות מוטיבציה גבוהה יותר להתראיין למחקר.

גיל הגירה: כל המרואיינים היגרו לישראל בהיותם בני גיל הביניים. גיל ההגירה הצעיר ביותר היה 43 וגיל ההגירה המבוגר ביותר היה 60. גיל ההגירה הממוצע היה 51.37.

ותק: שישה מרואיינים חיו בישראל פחות משנתיים, 16 מרואיינים חיו בישראל 15-2 שנים, שישה מרואיינים חיו בישראל 18-15 שנים. הוותק הממוצע בישראל היה 8.62 שנים.

השכלה: כל המרואיינים בעלי השכלה על-תיכונית, לרובם הגדול השכלה אקדמית.

מקצוע ותעסוקה לפני ההגירה ואחריה: המרואיינים עסקו בחו"ל במקצועות מגוונים; שבעה מהם מורים (בתוכם מנהלת וסגנית מנהלת בית ספר), חמישה מנהלים בכירים בארגונים, שלושה רופאים, שתי אחיות, שני מהנדסים, שני רואי-חשבון, שני פסיכולוגים וכן הידרולוג, מעצבת אופנה, כלכלנית, מנהלת אדמיניסטרטיבית ומהגרת נוספת שעבדה במספר מקצועות שונים. בישראל רוב המרואיינים לא עסקו במקצועותיהם, אך חלקם עסקו במקצועות קרובים (למשל: מעצבת-האופנה עבדה כתופרת, מנכ"ל החברה העסקית עבד כסגן-מנהל סניף חנות גדולה). ארבעה מרואיינים עבדו בטיפול בקשישים, שלושה בניקיון, שלושה היו מורים, שלושה פועלים, שני פסיכולוגים, שני עובדים קהילתיים, שתי מזכירות, שתי עורכות מאמרים באנגלית. לחלק מהמרואיינים היו כמה עיסוקים בישראל, לעתים בתקופות שונות ולעתים במקביל (ראו פירוט בפרק 3). ידיעת האנגלית נמצאה כנכס; מרבית המרואיינים שהגיעו ממדינות אנגלוסכסיות עסקו בישראל בהוראה פרטית או בעריכת מאמרים באנגלית, וכך גם שתי מרואיינות נוספת מחבר העמים ומרואייין מצרפת. חמישה מרואיינים היו בגיל הפרישה, ארבעה מהם עבדו במשרה חלקית או מלאה.

אזור מגורים: מרבית המרואיינים התגוררו בערים בדרום-הארץ, שניים מהם התגוררו באזור ירושלים.

הגעה לבד או עם בני משפחה: תשעה מרואיינים הגיעו לישראל לבד, 19 הגיעו עם בני משפחתם. מרבית המרואיינים שהגיעו לבדם הצטרפו לבני משפחה שחיו בישראל, או שבני משפחה אחרים היגרו מאוחר יותר בעקבותיהם (אך לרוב הם התגוררו במשקי בית נפרדים). מעניין לציין כי תוך שנים ספורות לאחר ההגירה נערכו שינויים בקבוצת המרואיינים שחיו לבדם: מרבית הגברים יצאו מקבוצה זו (נישאו או חיו בזוגיות שנייה בישראל), ונשים נוספות הצטרפו אליה לאחר שהתאלמנו בישראל. כך, בעת המחקר חיו לבדן 9 מרואיינות ומרואייין אחד.

מצב משפחתי: בין המרואיינים, 16 נשואים (חמישה מהם נשואים בשנית), שישה אלמנים, חמישה גרושים ורווקה אחת. ל-11 מרואיינים היו ילדים בוגרים שחיו בחו"ל; חלקם נותרו בחו"ל בשעה שהוריהם היגרו וחלקם היגרו לישראל ולאחר מכן היגרו למדינה אחרת. חמישה מרואיינים שסיפרו כי נישאו בשנית (או שהם חיים בזוגיות שנייה) סיפרו שאימצו באופן לא רשמי את ילדי בן או בת זוגם והם רואים בהם בני משפחה.

2.5 כלי עזר בראיונות

הגעתי לראיונות מצוידת במספר מסמכים ואביזרים:

1. **טופס-הסכמה מדעת** (ראו נספח מספר 2). הטופס כלל את פרטי המחקר (שמו, מטרתו, המסגרת בה הוא נערך ושיטת המחקר), פרטי החוקר (שמי, מספר הטלפון שלי, שם המנחה האקדמית ומספר הטלפון שלה), ובעת הצורך גם שם עוזרת-המחקר המראיינת ומספר הטלפון שלה), התחייבות לסודיות ולשמירת חיסיון המידע וכן הבהרה כי

המרואיין יכול להפסיק את השתתפותו במחקר בכל עת. מפאת חשיבותו, הטופס תורגם מעברית על ידי מתרגמים מקצועיים לאנגלית, רוסית, ספרדית וצרפתית, וניתן למרואיין בשפת-האם שלו.

2. **מדריך ראיון** (ראו נספח מספר 3). הכנתי מראש שאלות שאותן תכננתי לשאול לאחר החלק הפתוח בראיון. מטרת השאלון הייתה הקפדה על נושאי הראיון שרציתי שהמרואיין ידון עליהם, וגם על סטנדרטיזציה בנוסח השאלות (הסטנדרטיזציה בסופו של דבר לא התקיימה במלואה, בשל שינויים שערכתי בשאלון ובשל מרואיניים שענו על חלק מהשאלות במהלך הסיפור שלהם, כך שלא שאלתי על כך מחדש). בשאלון שני חלקים מרכזיים: אחד נוגע להגירה והשני לגיל הביניים, עם כמה שאלות המתייחסות ישירות לנושא ההגירה בגיל הביניים. השאלות מבוססות על הספרות בתחום ההגירה וגיל הביניים. בחיבור השאלות המתייחסות להגירה נעזרתי גם בשאלון בו השתמשתי בעבודת מחקר קודמת, אשר עסקה אף היא בהגירה (דולברג, 2005). בחיבור השאלות המתייחסות לגיל הביניים נעזרתי גם בשאלון בו השתמשה גייל שיהי בעבודת המחקר שלה על בני גיל הביניים בארצות הברית (שיהי, 1999). השתמשתי בדף השאלון גם ככלי-עזר במהלך הראיון; רשמתי עליו תזכורות לנושאים שרציתי להבהיר בהמשך ונקודות שביקשתי לפתח.

3. **ציוד הקלטה**, בו השתמשתי להקלטת הראיון.

4. **מתנה סמלית או תשלום**: כאשר מדובר היה במרואיניים שהגעתי אליהם באמצעות מכרים, הבאתי למרואיין מתנה סמלית כאות תודה על הסכמתו להתראיין. כאשר מדובר היה במרואיניים שפנו אלי בעקבות מודעה, בה הצעתי תשלום סמלי, הבאתי מעטפה עם הכיתוב "תודה על תרומתך למחקר" ובה שטר של 50 ₪ (הדברים נכונים גם לגבי הראיונות שערכה עוזרת המחקר). אני מודעת לכך שמקובל לתת שי סמלי או תשלום אחיד למרואיניים, אך במקרה הנוכחי, בשל שילוב שתי שיטות באיתור המרואיניים נאלצתי לשלב גם שתי שיטות בהבעת התודה למרואיניים. זאת, מכיוון שלא נהוג לתת תשלום למרואיניים שאותרו דרך מכרים, ואילו במודעה הקוראת למרואיניים מקובל יותר להציע תשלום ולא שי סמלי (Dickert & Grady, 1999).

2.6 מיקום הראיונות ומועדם

הראיונות התקיימו במועד ובמקום בו המרואיניים בחרו. הסברתי למרואיניים מראש שהראיון עשוי להמשך זמן-מה (כשעתיים) וביקשתי שניתן יהיה לערוך את הראיון במקום שקט. רוב הראיונות התקיימו בבתי המרואיניים, אך מרואיניים-גברים רבים (שמונה מתוך 12) העדיפו להתראיין במקום אחר: ארבעה בחרו במקום העבודה שלהם, וארבעה אחרים בחרו במקומות שונים: מרואיין אחד בחר בבית קפה, אחר בחר להגיע אלי ולהתראיין בחדר הדוקטורנטים בו עבדתי באוניברסיטה, מרואיין שלישי בחר בכיתת-אולפן במרכז הקליטה בו הוא גר ורביעי בחר בדירה של שכניו ששהו בחו"ל.

2.7 שפת הראיון

למרואיינים במחקר ניתנה אפשרות לבחור בשפה בה התנהל הראיון – שפת אמם (רוסית, ספרדית ואנגלית) או עברית. רובם הגדול בחר בשפת-האם, אך כמה מהם בחרו בעברית.

השפה היא המקור המרכזי להעברת החוויה האנושית. עם זאת, העברת המודעות הרפלקסיבית של החוויה לביטוי שפתי יוצר מרחק מן החוויה עצמה. לפיכך, הפקת המידע החווייתי מחייב מודעות להיבטים הכרוכים בביטויים השפתיים (Languaged Expressions) של החוויה (Polkinghorne, 2005). כאשר מדובר במחקר העוסק במהגרים, וקיימת אפשרות שהעברת החוויה תתבצע בשפה שאינה שפת-האם, נוצר מצב מורכב עוד יותר:

ראשית, מירסקי (Mirsky, 1991) טענה כי כבר מן המונח "שפת-אם", הקיים בשפות רבות, ניתן ללמוד על משמעותה הייחודית של השפה הראשונה שהאדם למד, המתרחשת בתוך ההקשר הדיאדי שבין הילד לאמו. הקשר זה מעניק גם מאוחר יותר במהלך החיים קירבה רגשית מיוחדת לחוויות המסופרות בשפת האם; בהתאם לטיב הקשר עם האם, חוויות אלה עשויות להיות מסופרות בעושר תיאורי או לחלופין להציף בחרדות. שנית, ראיון עם מהגר השייך לקבוצת-מיעוט אשר נערך על ידי מראיין השייך לקבוצה הדומיננטית, תוך שימוש בשפה הדומיננטית, מעצים את יחסי הכוחות ואת ההיררכיה בראיון. לעומת זאת, קיום הראיון בשפת המיעוט עשוי לאזן את יחסי הכוחות בראיון (Aléx & Hammarström, 2008). היות ומטרת הראיון היא לשמוע אודות חוויות אישיות, אנו כמובן מעוניינים שהמראיין יחוש בנוח, ומכאן היתרון הברור לראיון בשפת האם. שלישית, במחקר קיימים גם אילוצים טכניים; רמת השליטה של המרואיינים בעברית לא הייתה אחידה (לחלק גדול מהם הייתה עברית חלשה מאוד, לאחרים הייתה רמה בינונית, לבודדים הייתה עברית טובה). ראיון שהיה נקבע מראש בעברית כלל לא היה מתאפשר עם חלק גדול מן המרואיינים, וחלק אחר היה מתבטא בקשיים רבים.

עם זאת, קיימות גם עדויות מחקריות ליתרונות הראיון בשפה השנייה של המהגר, השפה המקומית. ראשית, מירסקי טענה כי שימוש בשפה השנייה במסגרת טיפולית עשויה לסייע למטופל לחוש בטחון במקרים בהם שפת-האם מתקשרת לחרדות שמקורן בילדות המוקדמת (Mirsky, 1991). באופן דומה, לומסקי-פדר ורפפורט (2007) מצאו כי במקרים מסוימים ראיון בשפת האם עלול ליצור עבור המראיין אווירה קשה, טעונה ומאיימת, ואילו ראיון בשפה השנייה מאפשר לו ליצור גבולות שיסייעו לו לחוש מוגן. שנית, לומסקי-פדר ורפפורט (שם) מצאו כי כאשר המראיין/החוקר מגדיר מראש את שפת הראיון כשפת האם של המראיין, המראיין עלול לחוש שעמדת החולשה שלו משועתקת.

מסיבות אלו, הוכח כי בחירת השפה בה מתנהל הראיון על ידי המרואיינים עצמם עשויה לסייע להם לחוש בטחון הן בסיטואציה טיפולית (Mirsky, 1991) והן בסיטואציית ראיון במחקר פנומנולוגי (לומסקי-פדר ורפפורט, 2007). לפיכך, האפשרות שהמרואיינים ייבחרו בשפת האם נלקחה מראש בתכנון המחקר: אני דוברת רוסית ואנגלית ולכן יכולתי לראיין בשפות אלה, וכאמור נעזרתי בעוזרת מחקר דוברת ספרדית בעלת מיומנות בראיון ובמחקר איכותני לצורך ראיון בשפה זו.

מרבית המרואיינים, כאמור, בחרו בשפת האם. עם זאת, היו חמישה ראיונות יוצאי דופן: שלושה מרואיינים דוברי-ספרדית העדיפו להתראיין בעברית. שתיים מהם הסבירו שהן דוברות עברית משום שהיו מורות לעברית בארגנטינה, ואחד הסביר שכבר התראיין בעברית בעבר.

מרואינת נוספת שהגיעה מחבר העמים התחילה את הראיון ברוסית ובמהלכו עברה ביוזמתה לדבר בעברית. בנוסף, כפי שכבר צוין, המרואיין שהיגר מצרפת רואיין באנגלית בשל אילוץ טכני – העדר מראיין בצרפתית. לפני הראיון הובהר למרואיין כי ייתכן שבעתיד יגויס למחקר מראיין דובר צרפתית והוא יוכל להתראיין בצרפתית, אך הוא בחר שלא לחכות, והסביר כי הוא עובד כמורה לאנגלית, דובר אנגלית כשפת אם ומסוגל לבטא את עצמו היטב בה. לפיכך, הראיון עמו התקיים באנגלית.

2.8 מהלך הראיון

כאשר הגעתי לבתי-המרואינים או למקום המפגש, הם היו מוכנים לקראת הראיון, פינו מזמנם, הדריכו את בני-הבית שלא יפריעו ובדרך כלל המתינו עם כיבוד קל. הצגתי את עצמי ואת תחום-לימודי וסיפרתי כי הראיון נערך במסגרת עבודת דוקטורט בנושא מהגרים בני גיל הביניים (בראיונות שערכה עוזרת המחקר, היא סיפרה למרואינים על המחקר, הציגה אותי כחוקרת והציגה את עצמה כעוזרת מחקר וכסטודנטית לפסיכולוגיה). בשלב זה הוצג בפני המרואיין טופס ההסכמה-מדעת אשר תורגם לשפתו. קראנו יחד את הטופס והבהרתי כי בסוף הראיון יוכלו לחתום עליו. כמו כן, השארתי להם עותק של הטופס.

הוסבר למרואינים כי הם מתבקשים לספר בראיון את עמדותיהם ותחושותיהם, כך שאין תשובות "נכונות" או "לא נכונות". הובטחה למרואינים סודיות מלאה והוסבר להם כי אם הדברים יופיעו בעבודה – הם יופיעו תחת שם בדוי ובטשטוש פרטים מזהים. בשלב זה ביקשתי אישור להקליט את דבריהם; אמרתי כי אם ירצו להפסיק את ההקלטה במהלך הראיון, יוכלו לבקש זאת בכל עת. המרואינים הסכימו להקלטה ובדרך כלל לא התבקשתי לעצור את ההקלטה במהלך הראיונות. הסברתי כי לאחר הראיון תוכן ההקלטה יתורגם לעברית ויתומלל בכתב. הצעתי למרואינים כי אם ירצו בכך, יוכלו לקבל את ההקלטה או את התרגום המתומלל; מרואיין אחד ביקש שאשלח לו באמצעות הדואר האלקטרוני את תמלול הראיון בעברית, וכך עשיתי. לבסוף, המרואינים קיבלו הסבר קצר על מהלך הראיון: הסברתי להם שאשאל שאלה פתוחה על סיפור חייהם ולא אקטע את סיפורם. לאחר שיסיימו, אבקש להבהיר פרטים על הסיפור, ולבסוף אשאל שאלות נוספות שהכנתי מראש.

אם כן, הראיון נפתח בבקשה כי המרואינים יספרו על עצמם ועל חייהם. פעמים רבות המרואינים לא ידעו היכן להתחיל ומה בדיוק אני "רוצה לשמוע"; הבהרתי שאני מעוניינת לשמוע את סיפור חייהם. כל מרואיין בחר להתחיל את סיפורו במקום אחר: כמה התחילו בסיפור על ילדותם ובית הוריהם, ואף על הרקע המשפחתי הכללי עוד בטרם לידתם³⁵; אחרים בחרו להתחיל בבגרות הצעירה וסיפרו על לימודיהם, עבודתם והמשפחה שהקימו. חלק מן המרואינים בחרו להתחיל את סיפור החיים עם סיפור ההגירה, אך השלימו מאוחר יותר את הרקע. משך החלק הפתוח בראיון היה שונה מאוד בין הראיונות; היו כמה מרואינים (רובם גברים) שסיפרו על עצמם מאוד בקצרה וביקשו שאשאל שאלות. אחרים סיפרו על עצמם יותר, חלקם באריכות רבה, עד כשעתיים.

תוך כדי הסיפור רשמתי לעצמי שאלות שרציתי להבהיר בסיפור החיים של המרואיין. משסיים את הסיפור שאלתי אם ירצה להוסיף עוד משהו. לאחר שסיים, הצגתי את שאלות-

³⁵ בעיקר נשים יוצאות חבר העמים; כמעט כולן סיפרו על קורות משפחתן בעת מלחמת העולם השנייה, בטרם נולדו. נראה כי סיפור זה היה משמעותי עבור אוכלוסיה זו והיווה חלק מן הזהות שלה.

ההבהרה שרשמתי. היו מקרים בהם בחרתי שלא לשאול את השאלות ההבהרה או חלק מהן, היות והרגשתי שהמראיין בחר לדלג על חלק מסוים בסיפור או לעמעם אותו במכוון. אם השאלה הייתה משמעותית להבנת המראיין והיבטים אחרים בחייו, השארתי את השאלות הללו כאפשרות להמשך הראיון, במידה וארגיש שהמראיין נפתח יותר והאווירה שנוצרה בראיון מאפשרת את השאלה. בדרך כלל אכן נוצרה אווירה כזו והמראיין ענה לשאלה, אך במקרים בודדים המראיין ביקש שאכבה את מכשיר ההקלטה בזמן התשובה לשאלה זו. כמובן שעשיתי כרצוני, ולא כללתי את תוכן התשובה בתמלול הראיון ובניתוחו.

בסיום החלק הפתוח בראיון, התחלתי לשאול את השאלות שהכנתי מראש. השאלות הראשונות נגעו להגירה לישראל, מתוך הנחה כי נושא זה מגובש בתודעתם של המראיינים וכי הם ציפו לשאלות מעין אלו. כך למשל, שאלתי מדוע בחרו להגר ומדוע לישראל, אך הם דמיינו את חייהם בישראל ואיך הגיבו לאוכלוסייה המקומית. בהדרגה עברתי לשאלות הקשורות לנושא גיל הביניים. הסיבה לכך הייתה ההנחה כי נושא גיל הביניים הוא נושא פחות מגובש, יותר מעורפל, שאין סביבו הגדרות ברורות, וייתכן שהמראיינים יתקלו בראיון בפעם הראשונה בחלק מהשאלות שאשאל על היותם בני גיל זה. העדפתי, לפיכך, ששאלות אלה יגיעו בשלב מאוחר בראיון, בו המראיינים חשים בדרך כלל נינוחים יותר ופתוחים יותר. שאלתי, למשל, אך הם מתארים את האנשים שהיגרו לישראל בגיל הביניים, אך זה עבורם להיות "בגיל הזה", מה הדבר הטוב ביותר ומה הדבר הקשה ביותר באמצע החיים.

כצפוי, התשובות שנגעו להגירה היו מגובשות יותר וניכר היה שנושא זה כבר דובר ועובד על ידי מרבית המראיינים. התשובות שנגעו לגיל הביניים היו מגובשות פחות ולעתים המראיינים ביקשו להבין למה הכוונה, מתי חל גיל הביניים ולמה תקופה זו בכלל מעניינת. אחת השאלות שנעזרתי בה בהקשר זה התייחסה לזיכרונות של המראיינים אודות הוריהם כבני גיל הביניים והשוואתם לגיל הביניים כפי שהם חווים אותו כיום. נראה היה שהשוואה סייעה לחידוד ההבחנה בשינויים שחלו בתקופה זו בחיים. בסוף הראיון שאלתי את השאלות האישיות ביותר: האם יש בחיך אנשים קרובים שעמם אפשר לחלוק פחדים ורגשות? אילו פחדים יש לך? מה כרגע היית רוצה לשנות בחיך?

הראיונות התקיימו באווירה נעימה. על אף שהיו בחלקם חלקים קשים שכללו התרגשות, כבי והפסקות בראיון, הרגשתי שמרבית המראיינים הרשו לעצמם להיפתח בפניי וסמכו עליי בנוגע לשמירת פרטיותם. מתוך כלל הראיונות, היה רק ראיון אחד בו הרגשתי שהמראיינת לא דיברה באופן מספיק פתוח, ולא הצלחתי לגרום לה להיפתח יותר. סיקורל (Cicourel, 1964) טען כי הראיון הוא אירוע אינטראקטיבי המבוסס על החלפה הדדית של ידע; גם לפי גיונסון (Johnson, 2002) על המראיין להציע הדדיות מסוג כלשהו על מנת לבנות תחושת קירבה ואמון. מעבר לאמפתיה ולהזדהות שחשתי והבעתי כלפי המראיינים, סיפרתי מדי פעם גם מעט על עצמי ועל בני משפחתי, בעיקר בהקשר לרקע המשותף שלי ושל המראיין בנושא ההגירה. עם זאת, השתדלתי להגביל את מעורבותי בשיחה על מנת לאפשר למראיין לבטא את עצמו, ולא לנתב את הדברים שיאמר לכיוון המתקשר אליי באופן אישי.

לרוב ראיינתי אדם אחד באופן אישי. אולם, באחד המקרים, בו ראיינתי בנפרד שני בני זוג, מדי פעם הצטרף בן הזוג השני לראיון, הקשיב והעיר הערות משלו. בראיונות שהתקיימו במקום העבודה, הגיעו מדי פעם לחדר עמיתים-לעבודה של המראיין והתעניינו בנעשה. מצאתי

לנכון לקטוע את הראיון (ואת ההקלטה) במקרים כאלה, וכך בדרך כלל הבינו אותם עמיתים כי הראיון הוא אישי, וכמה מהם אף הביעו רצון להתראיין בעצמם.

מרבית הראיונות ערכו כשלוש שעות, אך כמה מן הראיונות היו ארוכים יותר ופוצלו לשתי פגישות נפרדות, ובאחד המקרים הראיון פוצל אף לשלוש פגישות. הסיבה לאורך הייתה בעיקר החלק הפתוח של הראיון, בו המראיין סיפר את סיפור חייו בהרחבה. סיפור זה העניק עומק והבהיר משמעויות רבות הרלוונטיות לשלב הנוכחי בחייו, כמהגר בגיל הביניים, אך לעתים היה ארוך כל כך עד שהתלבטתי אם לבקש מן המראיין להתמקד בחלקים בחייו הרלוונטיים יותר לתקופה הנוכחית. בסופו של דבר לא עשיתי זאת באף אחד מהמקרים. דוגמא אחת למצב כזה התקיימה בראיון עם רוזה (כל השמות בדויים), אשר סיפרה בהרחבה רבה על קורות משפחתה בתקופת מלחמת העולם השנייה, על ילדותה ונעוריה. רוזה היא בת לאב שאינו יהודי ולאם יהודיה שנפטרה כשרוזה הייתה ילדה; למעשה, רוזה לא ידעה על יהדותה של אמה עד גיל מבוגר. משגילתה זאת, החלה במסע של חיפוש אחר שורשיה של האם, שסיכם עבורה את חיפוש הזהות שחוותה כל חייה. המסע הזה הסתיים בהגירה לישראל, "לזכרה של אמא שלי" כדבריה. לכן, בחלק הפתוח היא בחרה להרחיב את סיפור ילדותה ונעוריה על מנת להבהיר את משמעות ההגירה עבורה. אבל במהלכו של החלק הפתוח, בו דיברה מעל לשעתיים על חלק בחייה שלכאורה נראה פחות קשור להגירה בגיל הביניים, לא יכולתי עדיין לדעת זאת.

היבט נוסף באורך הראיונות הוא מה שהתגלה כצורך לדבר, לשתף ולעבד חוויות. נראה היה שעבור חלק מן המראיינים, הסיפור פשוט "פרץ", כאילו חיכה זמן רב לצאת. כפי שנראה בפרקי הממצאים, חלק מן המראיינים סיפרו על בדידות ומיעוט אנשים קרובים שאפשר לשוחח עמם על נושאים אישיים. חלק אחר נשא עמו מטענים שליליים רבים: על המדינה ממנה הגיעו, על ישראל וגם על עצמם וטעויות שעשו במהלך דרכם. נראה היה כי הראיון, בהיותו חסוי, ובהינתן שאינו מוגבל בזמן ויוצר את התחושה שכל מה שנאמר בו חשוב ומשמעותי, היווה אפיק לביטוי התחושות שנאצרו והמטענים שהצטברו. בסיום הראיון מראיינים רבים הודו לי ואמרו ששמחו מאוד לדבר ולספר על חוויותיהם ועל תחושותיהם.

עם תום השאלות ביררתי עם המראיינים את פרטיהם הביוגרפיים (אם אלו חסרו מתוך סיפוריהם) לצורך מידע כללי על המראיינים (המופיע בנספח מס' 1). לבסוף ביקשתי מהם לחתום על טופס ההסכמה-מדעת, וכל המראיינים חתמו עליו. הזכרתי להם שהם יכולים להתקשר אליי בכל עת, אם יש להם שאלות או שהם משנים את דעתם בנוגע להשתתפות. אף אחד מהמראיינים לא פנה אליי לאחר הראיונות.

3. החוקרת-המראינת, מיקומה והשפעתה

כפי שראינו, הפרספקטיבה הפרשנית גורסת כי פרשנותו של החוקר לפעולה האנושית מתווספת לפרשנותם של הנחקרים ומתקיימת כחלק בלתי-נפרד מן המחקר. לפיכך, גישה זו טוענת כי החוקר צריך לפרוש את ערכיו ועמדותיו בנושא הנחקר ולהציג מראש את המקומות והאופנים בהם מיקומו האישי השפיע על איסוף הנתונים ופרשנותם. ראינו גם כי כלי-המחקר בו נעשה שימוש במחקר זה, ראיון-העומק, מוגדר כתוצר משותף של המראיין והמראינת. אי לכך, אתייחס כעת למיקום האישי שלי כחוקרת בהקשר לשדה הנחקר.

המחקר נולד מתוך חווייתי האישית, מן הבית. היגרתי לישראל מברית-המועצות כפעוטה עם הוריי ובני משפחתי המורחבת. גדלתי בישראל אך חונכתי ברוסית, בחינוך "רוסי", וחלק משמעוטי מן החינוך שלי ניתן לי על ידי הסבים שלי: הוריי היו עסוקים בעבודה והסבים הופקדו על החינוך. כמו כל הילדים, חשבתי שהסבים שלי מבוגרים מאוד, אך למעשה המבוגר מביניהם היה בן 59 בעת הגירתו לישראל והסבתא הצעירה ביותר הייתה בת 48. בני גיל הביניים.

בברית המועצות שני הסבים שלי עבדו בתפקידים בכירים, לאחר שנים רבות של טיפוס בסולם הדרגות, והסבתות היו עקרות בית. בישראל, כך סיפרו לי אחר כך, היה ברור לסבים שלא יצליחו להשתלב בעבודה בתפקידים בכירים במקצועותיהם, שהם כבר "מבוגרים מדי". הסבתות כלל לא ניסו. הסבים עבדו בעבודות שונות (פועל, מחסנאי, עובד כללי בחנות, מוכרן בעמדות "מפעל הפיס", משווק מעדנים "רוסיים") והמשיכו לעבוד גם לאחר גיל הפרישה, והסבתות טיפלו בנכדים. מתוך ארבעתם, אחד הסבים למד עברית ודיבר היטב, וכל האחרים סברו ש"איך טעם ללמוד עברית בגיל מבוגר" ולמעט כמה מילים בסיסיות לא דיברו בעברית כלל בשלושים השנים הבאות ועד ימינו. גל ההגירה של שנות ה-90 מברית המועצות לשעבר יצר עבורם אפשרויות רבות בשפה הרוסית (תקשורת, חנויות, אנשים רבים לשוחח עמם...). וכך נראה היה שהצורך לדבר בעברית ולהשתלב בחברה ובתרבות הישראלית כמעט ונעלם.

כל זה היה חלק מחיי במשך שנים, ומעולם לא הקדשתי מחשבה לכך שהסבים שלי למעשה קטעו את שיא הקריירה שלהם, לו חיכו שנים רבות כל כך, בהגירה לישראל. הפריע לי ששלושה מהם אינם דוברי עברית ולא הביעו רצון ללמוד עברית, אך נאלצתי להסכים עם הטענה שלא היה להם צורך בכך. נראה היה שהתפקיד המרכזי בחייהם היה לגדל אותנו, הנכדים, ובכך לסייע להורים שלנו; לצורך כך הם "הסתדרו" גם בלי לדבר בעברית.

בינתיים בגרתי, נישאתי והייתי בעצמי לאם. אמי וחמותי, בניגוד לסבתות שלי, הן נשים עובדות. כשהסתיימה חופשת הלידה שלי, חיפשתי מטפלת טובה שתטפל בבתי; שאלתי מכרים ושכנים וגיבשתי רשימת מועמדות. מבלי שהתכוונתי לכך, רשימה זו כללה בעיקר נשים מהגרות מחבר העמים. נפגשתי עם כמה מן המועמדות למשרת המטפלת ובמהרה התברר לי שנשים אלה, כמו הסבים שלי (ובשונה מן הסבתות שלי), עבדו בטרם הגירתן בתפקידים בכירים, והיו נשים משכילות. על אף שהן חיו בישראל מספר שנים, הן כמעט ולא דיברו בעברית, ובכל זאת הצליחו "להסתדר". ניסיתי להבין למה, לאור מקצועותיהן והשכלתן, הן עובדות כמטפלות בתינוקות (רובן שילבו את העבודה עם קצבת רווחה כלשהי) ונשארות בשוליים של החברה. מה שהכי הפתיע אותי היה **איך לא ראיתי אותן עד כה?** ראיתי ולא ראיתי. לא הקדשתי להן כל מחשבה. אני, שמגיעה מרקע של הגירה, לא שמת לב לנשים אלה ולא הבנתי מה הן חוות.

ואז התחלתי לראות אותן, ואותם. ראיתי אותם עובדים בניקיון, בטיפול בקשישים, בקופה בסופרמרקט (כמו הדמות "לובה" מן התכנית "ארץ נהדרת"), בעמדת השומר, באוטובוס, בתור. ראיתי אותם, סבים וסבתות, מטפלים בנכדים בשעות הבוקר ובשעות אחר הצהריים. בתחילה ראיתי רק את המהגרים מחבר-העמים, ואחר הבחנתי גם באחרים, דוברי-ספרדית ודוברי-אנגלית. כולם נראו כצעירים שהזדקנו מהר מדי, לא מדברים עברית, לא שייכים. איך לא הבנתי שכך חיו גם הסבים שלי לאחר ההגירה לישראל?

אלא שבניגוד לסבים שלי, אשר היגרו לישראל בסוף שנות ה-70 והיו זכאים לדיוור במרכז קליטה ולאחר מכן לדיוור ציבורי, ההגירה בשנות ה-90 ובשנות ה-2000 הייתה במתכונות של "קליטה ישירה". פירוש הדבר היה הצורך להשתלב בחיים בישראל עם פחות הדרכה והכוונה

מטעם המדינה: לשכור או לקנות דירה לבד, למצוא עבודה לבד, "להסתדר" לבד. בשנות ה-90 ואילך היה קשה יותר למצוא עבודה, ישראל הפכה למדינה קפיטליסטית יותר ושוויונית פחות, ותנאי ההעסקה הפכו להיות קשים וארעיים יותר.

במקביל, מתוך התבוננות בבני דורם של ההורים שלי ביחס לבני דורם של הסבים שלי, התחלתי להבין שבני 50 הם לא "מבוגרים מאוד" כפי שחשבתי בילדותי. משהו השתנה; בני ה-50 פלוס-מינוס של היום שונים מכפי שהיו הוריהם בגיל זה: הם נראים צעירים יותר בלבוש ובסגנון, מנהלים חיי פנאי, מכירים את הטכנולוגיות המתקדמות וילדיהם צעירים יותר. אם הסבים שלי ויתרו על קריירה והשתלבות בחברה מתוך הנחה שהם כבר "מבוגרים מדי" בגיל 50 פלוס, ייתכן מאוד שבני גיל זה כיום חושבים אחרת. כשהתחלתי לקרוא את הספרות המקצועית על גיל הביניים כיום הבנתי שהתחושה האינטואיטיבית שלי הייתה נכונה; נראה שהגיל הזה נמצא בתקופתו בתקופת מעבר מרתקת, מגיל שנתפש בעבר כ"טרום זקנה" לגיל שנתפש כיום כ"שיא החיים". לצד זאת, ההשתלבות בחיים בישראל כיום עבור מהגרים בגיל הזה קשה יותר מבעבר, ואולי אפילו מייאשת.

המחקר הנוכחי מתקשר למחקרי ה"אנתרופולוגיה בבית" (Messerschmidt, 1982; Jackson, 1987), ביטוי אשר אחד מפירושו הוא חקר אנתרופולוגי של הקבוצות או תתי-קבוצות אליהן החוקרים משתייכים. מחקרים מסוג זה נעשו נפוצים יותר ויותר בעשורים האחרונים, כחלק מהדגש שהלך והתחזק באנתרופולוגיה בנוגע לשיתוף הפעולה בין החוקר לנחקרים בייצור השיח (Morton, 1999). הרציול מאחורי המחקר הנוכחי (שאיננו מחקר אנתרופולוגי קלאסי) מתקשר לשינויים הללו באנתרופולוגיה בפרט ובמדעי החברה בכלל, בראותו את היות החוקרת כשייכת לקבוצה הנחקרת (גם אם באופן חלקי) כנקודת חוזק, בשל זווית-הראייה הרפלקסיבית שמצב זה יכול להעניק.

ואכן, חקר "הבית" העצים את הרפלקסיביות שלי; קריאת הספרות לצד קיום הראיונות, על רקע ההיכרות עם הנושא "מן הבית", גרמו לי לייחס משמעויות חדשות להתרחשויות שקיבלתי כטבעיות, ולתפוש תופעות מוכרות ככאלה שאינן מובנות-מאליהן. הרגשתי שהתעצמתי לא רק כחוקרת, אלא שלמדתי הרבה גם על משפחתי, על דור הסבים ודור ההורים, ועל מה שעומד פעמים רבות מאחורי הסוציאליזציה שקיבלתי. כחוקרת, הידע על "הבית" הקל עליי בניסוח השאלות, באיתור התמות המרכזיות ומאוחר יותר גם ביצירת הכללות. גם כמראיינת, היכרותי עם המציאות בה חיו המרואיינים ועם תרבותם של חלק מהם הקלה עליי את יצירת הקשר עמם וסייעה לשטף הראיון. כמובן, יתכן שבחקר "הבית" נעוץ גם חסרון, שכן אולי אופן הראייה שלי את הדברים והחוויה האישית שלי "צבעו" את המחקר באור מסוים, אשר חוקר אחר היה רואה אותו באופן שונה.

4. ניתוח הראיונות

ניתוח הראיונות מבוסס על כמה טכניקות של ניתוח נרטיבי, הכוללות ניתוח תוכן וניתוח צורה, במטרה להגביר את מהימנות המחקר. יש לציין כי כל הטכניקות התבססו על טקסט תרגום הראיון לעברית, אשר תומלל על פי כללי התמלול המקובלים במחקר האיכותני (בארבעה מקרים הראיונות התקיימו בעברית ולכן מדובר היה בתמלול פשוט, ללא תרגום). כללי התמלול המקובלים במחקר איכותני כוללים הדגשה של הצורה שבה הובעו התכנים בראיון (גובה הקול,

מהירות הדיבור, משך הפסקת הדיבור ועוד), על פי סימנים קבועים וידועים. סימנים אלה סומנו על המילים המתורגמות, על אף שהובעו במקור בשפת-האם. בנוסף לכללים אלה, התמלול במחקר הנוכחי כלל סימון של המילים שנאמרו בשפה הלא-דומיננטית בראיון (למשל בעברית, אם מרבית הראיון התקיים ברוסית). תרגום הראיונות ושקלוטם נערכו על ידי החוקרת ועל ידי חמש עוזרות-מחקר אשר דוברות את השפות הרלוונטיות. להלן יתוארו טכניקות הניתוח שנקטו במחקר, ולבסוף אתייחס לשאלת ניתוח ראיונות מתורגמים. אציין כי כל מהלך הניתוח נעשה על ידי החוקרת בלבד.

ברמה הבסיסית, נערך **ניתוח תוכן** (Thematic Analysis), המתייחס למילים ולתיאורים של המרואיינים כמשקפים את רגשותיהם, מחשבותיהם, אמונותיהם והידע שלהם, ומתמקד בתוכן הדברים של המרואיינים ופחות באופן בו הם מבטאים אותו (שקדי, 2003). הניתוח נעשה בעיקר כניתוח טקסט ולא כניתוח של מילים בודדות. ניתוח הראיונות ההתרשמותי החל כבר במהלך הראיונות ובמהלך תהליך התרגום-תמלול; בשלב זה זוהו באופן ראשוני תמות מרכזיות החוזרות על עצמן. כשהתקבל טקסט מתורגם ומתומלל מלא, החל ניתוח התוכן השיטתי: תמלילי הראיונות נקראו פעמים רבות בקפדנות במטרה לזהות תמות מרכזיות שעלו בראיון. התמות המרכזיות סומנו על גבי דפי התמלול ולאחר מכן רוכזו במסמך נפרד, במטרה להבחין בחזרתיות. בשלב זה נעשה ניסיון למצוא קשר בין תמות שונות, כך שתמות רבות הוגדרו-מחדש ונבנו תמות חדשות. בשלב הבא, התמות שנוצרו בשלב הקודם קובצו יחד כדי ליצור מבנה חדש אשר מפרש ומעניק משמעות למידע המנותח (שקדי, 2003; Tutty, Rothery & Grinnell, 1996). 'קיבוץ' התמות שנמצאו בשלב הקודם נעשה על פי ההקשר הכללי של שאלות המחקר (Giorgi, 1975) ובסיוע הספרות הרלוונטית. ה'מבנים' שנוצרו כתוצאה מכך הם הקטגוריות, אשר מרכיבות את התיאוריה. במהלך בניית הקטגוריות התרחש תהליך של תנועה קדימה ואחורה – מן הנתונים הגולמיים (הטקסטים של הראיונות) אל התמות ואל הקטגוריות וחוזר חלילה. כתוצאה מכך, שונו חלק מן התמות ונוסחו-מחדש כמה מן הקטגוריות. תהליך זה התרחש לכל אורך המחקר, גם בשלב מתקדם של הכתיבה. שטראוס וקורבין השוו תהליך זה למעבר מתמיד בין מחשבה אינדוקטיבית לדדוקטיבית וכינו אותו "משחק הדדי מתמשך בין הצעה ובדיקה" (Strauss & Corbin, 1990, pp 111).

במקביל לניתוח התוכן הגלוי שנאמר בראיון, נעשה ניסיון להתחקות אחר חלק מן ה**תוכן הסמוי** בו: סמלים ומשמעותם, מניעים להצגה או הבלטה של חלקים בסיפור ולעומת זאת להשמטה או השטחה של חלקים אחרים. ג'וסלסון (Josselson, 2004), אשר התייחסה ל"הרמנויטיקה של אמון לעומת הרמנויטיקה של חשד", הציבה את אחת השאלות המשמעותיות במחקר פרשני: האם לקבל את סיפורי המרואיינים כפשוטם, או שיש לנסות ולברר מה נמצא מתחת לפני השטח? למשל, לא אחת התלבטתי כיצד להתייחס למידע חסר: האם לחזור למרואיין ולנסות לברר מחדש את הדברים, או להניח שהמרואיין בחר שלא לספר אותם במכוון, במודע או שלא במודע? ההנחה שלי הייתה כי תוכן הסיפור נבחר על ידי המספר, ולכן ניסיתי להבין את המידע הסמוי. עם זאת, הגבלתי את הניסיון הזה רק לחלק מהמקרים, בהם הנחתי כי הבנת החלק הסמוי הייתה משמעותית להבנת חלקים אחרים בראיון (ראו למשל בפרק 3 בממצאים את סיפורה של אליזבטה, הרופאה שבחרה להתנתק מכל ההיבטים של מקצועה). זאת, על מנת שלא

לאבד את ההבניה והמשמעות שהמרוויין עצמו יוצר בדבריו כפשוטם (בר-און ושטיינברג-טו, 2010).

התוכן הסמוי בראיון עשוי היה להיות מובן הן באמצעות התוכן הגלוי והן באמצעות **התוכן הצורני**. נעזרתי בתוכן הגלוי להבנת התוכן הסמוי באמצעות השוואה מדוקדקת בין התוכן אשר אודותיו רציתי לברר (סמל, הבלטה או השטחה של מידע) לבין הדברים שנאמרו בהקשר זה בגלוי. במקביל, ערכתי השוואה בין תוכן הדברים לבין הצורה שבה נאמרו: הפסקות, קטיעות, הרמת קול, לחישה, גמגום ותנועות חדות עשויים כולם להעיד על תהליכים רגשיים המתרחשים בעת הסיפור.

מודל אפיון הסיפור של רוזנטל (Rosenthal, 1993), אשר הסתייעתי בו בנייתו, כולל גם הוא השוואות בין תוכן הדברים לבין הצורה בה נאמרו. לפי מודל זה, ניתן לאפיין כל חלק בסיפור-החיים באחד משלושת הסגנונות: "סיפור" (narrative), קטע עם התחלה, אמצע וסוף ברצף של זמן ומרחב, בו המספר מעורב רגשית; "תיאור" (description), קטע שנראה כניטרלי וחיצוני לסיפור, ואין בו רצף בזמן ובמרחב; ו"ויכוח" או "טיעון" (argument), קטע שאין בו רצף בזמן ובמרחב, וקיים בו שותף גלוי או סמוי אשר עמו מתווכחים. השתמשתי במודל זה בנייתו ראיונות אשר ניכרו בהם פערים בין התוכן לבין הצורה, או שנראה היה שיש בהם אי-בהירות. טכניקה נוספת של רוזנטל (Rosenthal, 1993) אשר הסתייעתי בה בנייתו הייתה **בניית ציר כרונולוגי** של חיי המרוויין. על אף שרוזנטל הציעה לעשות זאת באופן מדוקדק מאוד, בחרתי לערוך ציר כזה באופן סכמטי, על מנת להסתייע בו בהבנת הרצף הכרונולוגי של אירועי החיים של המרוויין.

שילוב הטכניקות החותרות להבנת התוכן הסמוי עם ניתוח התוכן הגלוי העניקו למחקר עומק משמעותי, אשר לא היה מתאפשר בנייתו בלבד. דוגמאות רבות לכך מופיעות בממצאים, אך אציג כאן דוגמא קצרה אחת: בסיום החלק הפתוח בראיון, בחרה המרוויינת אלנה לסכם את דבריה במילים "אני חושבת שהסתדרתי בצורה נורמלית. כלומר, אפשר לומר שההגירה (5) מוצלחת". הסימון "(5)", המעיד על חמש שניות הפסקה בין המילים, מעורר סימני שאלה רבים בנוגע לדברים, אשר לא בהכרח היו מתעוררים אילו לא היה שימוש בסימון זה. הבחירה במקרה הנוכחי ב"הרמנויטיקה של חשד", במונחי ג'וסלסון (Josselson, 2004), העלתה שאלות גם בנוגע לחלקים אחרים בראיון, אשר העשירו והעמיקו את הבנתו.

כפי שצוין, הניתוח התבסס לרוב על תמלול של ראיון מתורגם (מרוסית, ספרדית או אנגלית – לעברית), ובכמה מקרים על תמלול ראיון בעברית. ההחלטה לתרגם את כל הראיונות לעברית ולנתח אותם בעברית נבעה מהצורך הטכני להקל על הניתוח ולא לערוך אותו בכמה שפות שונות; ניתוח כל הראיונות בעברית סייע באיתור תמות שחזרו על עצמן בשפות שונות. עם זאת, בחירה זו טמנה בחובה בעיות טכניות ומתודולוגיות הכרוכות בתרגום: המרוויינים שבחרו להתראיין בעברית אמנם התבטאו בעברית טובה מאוד, אך פעמים רבות הם השתמשו במושגים ובביטויים מתורגמים משפת האם שלהם. גם המרוויינים שבחרו להתראיין בשפת-אמם השתמשו כמובן במושגים ובביטויים הרלוונטיים לשפה זו; כאשר הראיון תורגם לעברית, מושגים וביטויים אלה תורגמו למושג או ביטוי מקביל בעברית ובסוגריים צוינה הערה כי במקור היה שימוש במושג או ביטוי בשפת האם. בהתאם למטרת המחקר הפנומנולוגי, השואף להבין את המשמעות העמוקה של החוויה, מושגים או ביטויים הנאמרים בשפת האם או מתורגמים ממנה

קיבלו תשומת-לב מיוחדת, היות ותרגום מידע משפה אחת לאחרת עלול לסלף את המשמעות שניתנה לדברים (Polkinghorne, 2005). ובכל זאת, תרגום יישאר לעולם תרגום, והוא מאבד בדרך כלל את נימות הלוואי, הקונוטציות, האסוציאציות והקישורים הסמנטיים הנלווים למילה המתורגמת (צוקרמן, 2010).

מעבר לכך, מחקר פנומנולוגי הכולל מרואיינים מתרבויות רבות דורש היכרות עמוקה עם התרבות ממנה מגיעים המרואיינים, לצורך הבנת סמלים, מטאפורות והקשרים תרבותיים שהם מעבר לתרגום המילולי. על אף היכרותי עם תרבות יוצאי חבר העמים והתרבות האמריקאית, נעזרתי במכרים יוצאי חבר העמים, ארגנטינה וארצות הברית ששימשו כאינפורמנטים לצורך הבנת נקודות שנראו כבלתי ברורות ומתקשרות לתרבות, כמובן תוך שמירת חיסיון המרואיינים.

5. אמינות המחקר וסוגיות אתיות

המחקר האיכותני-פנומנולוגי שואף להבין ולפרש את משמעויות החוויות הנחקרות. במחקר מסוג זה אין כוונה לחשוף "אמת מדעית" אובייקטיבית הניתנת להכללה סטטיסטית (שלסקי ואלפרט, 2007), ואף קיימת הנחה כי שימוש במושגים פוזיטיביסטיים כמהימנות וכתוקף מעידים על עמדה מתנצלת, אשר מחלישה את כוחו של המחקר האיכותני ואת מעלותיו הייחודיות (Creswell, 1998). ניתן לומר כי המחקר האיכותני אינו חותר להכללות, אלא לסיפוק בסיס ידע אשר יאפשר לחוקרים אחרים לעשות בו שימוש במחקרים נוספים. לפיכך, המחקר האיכותני מייחס חשיבות רבה למידה בה המחקר ראוי לאמון (Lincoln & Guba, 1985) ומציע טכניקות שונות לביסוס האמון בו. המחקר הנוכחי נקט בטכניקות הבאות:

בשלב איסוף הנתונים, ננקטה שיטה אחידה וסדר (Patton, 1990): על אף המורכבות הכרוכה בראיונות בארבע שפות שונות, עם מרואיינים שהגיעו מתרבויות שונות ובשני אופני איתור שונים, הוקפד כי התנהלות הראיונות תהיה אחידה (הליך אחיד, שאלות אחידות, סדר אחיד). עם זאת, חל שינוי קל בשאלות במדריך הראיון במהלך הראיונות, כך שכמה מן השאלות הושמטו לאחר הראיונות הראשונים. מאמץ רב הושקע בתרגום מדוקדק ואחיד ככל האפשר של הסבר מטרת הראיון, שאלות הראיון ומסמכים הקשורים בראיון (טפסי ההסכמה להתראיין). גם תרגום הראיונות ותמלולם נערכו על פי שיטה אחידה, בניסיון לשמור את המשמעות שניתנה לדברים בשפת המקור. לאורך כל תהליך איסוף הנתונים נערך תיעוד מסודר של הנתונים שנאספו ואלו שעדיין חסרו, כך שניתן היה להשלים את הנתונים החסרים. תהליך איסוף הנתונים (איתור מרואיינים, ראיונות, תרגום ותמלול) נמשך כשלוש שנים, תוך פעולה ספיראלית של ניתוח הנתונים והמשך חיפוש אחר מרואיינים שיבהירו היבטים נוספים שעלה צורך בהבנתם. תהליך זה, שנקרא בפי גלזר ושטראוס (Glaser & Strauss, 1967) "איטרציה" (חזרה, הישנות) נמשך עד לסטורציה (רוויה), כלומר חזרתיות על תכנים.

בשלב ניתוח הנתונים נעשה שימוש בכמה טכניקות. ראשית, הצלבה (Triangulation) של נתונים (Creswell, 1998): ראיונות עם 28 אנשים, ניתוח נפרד של כל אחד מהראיונות ושימוש בכמה שיטות ניתוח (כמה שיטות היו אחידות לכל הראיונות וכמה ננקטו במקרים מיוחדים, כפי שפורט לעיל). הנתונים הוצלבו עם הספרות המחקרית ועם נתונים אחרים, שמצאו עמיתות במחקרים בנושאים קרובים. שנית, בהקשר זה, ההתייעצויות עם עמיתותיי היו כרוכות גם

בטכניקת ה"תשאול" (Creswell, 1998): במפגשים קבוצתיים או אישיים, ופעמים רבות בהתכתבויות בדואר האלקטרוני, המנחה האקדמית ועמיתותיי הדוקטורנטיות חוקרות-ההגירה שאלו שאלות רבות על שאלת המחקר, המתודולוגיה, הנחקרים, הראיונות, ניתוח הראיונות ופרשנותם. בסמינר מחקרי ההגירה של המנחה האקדמית, פרופ' יוליה מירסקי, בו השתתפתי במשך ארבע שנים, שמעתי (והשמעתי) גם שאלות המתייחסות למחקרי הגירה פנומנולוגיים אחרים, אשר עוררו אצלי שאלות גם בנוגע למחקר שלי. כמו כן, הצגתי חלקים מן המחקר בכמה כנסים אקדמיים, ובעקבות כך זכיתי לשאלות, הערות והארות. השאלות והדיונים שבאו בעקבותיהם סייעו בהתמודדות עם מערך המחקר המורכב ובבחינה הביקורתית של הממצאים והמסקנות. יש לציין כי מיקומיות (Positionality) החוקרת בשדה המחקר וזיקתה לחלק מן התרבויות הנחקרות דורשת התייחסות מיוחדת בשמירה על אמינות המחקר. שיטת-המחקר בה השתמשתי להתמודדות עם סוגייה זו הייתה התייעצות-עמיתים מאסיבית עם שתי חוקרות, והתייעצויות נוספות עם שתי חוקרות נוספות. במקרים מסוימים העליתי על הכתב את התחושות וההתלבטויות, כמעין "יומן שדה אלקטרוני" – תהליך שאיפשר חשיבה נוספת, ריחוק מסוים מן החומרים ועיבודם. בכמה מהמקרים שלחתי באמצעות הדואר האלקטרוני חלקים מן ה"יומן" לעמיתותיי, וערכנו מעין "סיעור מוחין וירטואלי" אודות הדברים שעלו.

בשלב הכתיבה, הובאו הממצאים אל הכתב תוך שימוש ב"תיאור גדוש", הכולל ציטוטים רבים מדברי המרואיינים, המאפשרים לקורא לשפוט בעצמו את סבירות הפרשנות שהוצעה (שקדי, 2003; Creswell, 1998) והופכים את תהליך הפקת הממצאים לשקוף עבור הקוראים והחוקרים שיעזרו במחקר בעתיד (Polkinghorne, 2005). בנוסף לכך, ראוי שהחוקר יבהיר לקוראים את מקומו במחקר, את ההטיות שעשויות להתלוות לרקע ממנו הוא מגיע למחקר ואת עמדותיו בתחום המחקר (שקדי, 2003; Creswell, 1998). מוקדם יותר בפרק זה הקדשתי תת-פרק להתייחסות הרפלקסיבית שלי כחוקרת במחקר, וגם במהלך הצגת הממצאים ובדיון אקדיש לכך מקום. לבסוף, בפרק הנוכחי התייחסתי בהרחבה גם לקשיים מתודולוגיים וטכניים שהתקיימו במחקר, ולאופן בו ניסיתי להתגבר עליהם.

בנוסף למחויבות לאתיקה המדעית, המתבטאת באמינות המחקר, המחקר מבוסס על סיפורים אישיים של אנשים ולפיכך מחייב גם שמירה על כללי אתיקה ביחס למרואיינים. על פי פולקינגהורן, רווחת המשתתפים צריכה להיות הדאגה העיקרית בהפקת מידע איכותני; בנוסף להקפדה על סודיותם, החוקרים צריכים לנהוג ברגישות ולדאוג לצרכי המשתתפים ולרצונותיהם (Polkinghorne, 2005). ננקטו לשם כך מספר צעדים:

בשלב גיוס המרואיינים, אשר חלקו מבוסס על מדגם נוחות ועל שיטת "כדור השלג", התמודדתי עם חשש אפשרי של המרואיינים מפני זליגת מידע מן המחקר אל מכריהם באמצעות הבטחת הסודיות והאנונימיות במחקר, אשר הוצגה בפניהם בעל פה ובכתב, בטופס ההסכמה מדעת (ראו פירוט מוקדם יותר בפרק זה, ראו נספח מספר 2). הוסבר למשתתפים כי אם דבריהם יופיעו במחקר, הם יופיעו בשם בדוי ובטשטוש פרטים מזהים. המשתתפים התבקשו לחתום על טופס ההסכמה וקיבלו העתק ממנו. חשוב לציין כי טופס ההסכמה מדעת כלל את מטרת המחקר, שיטת המחקר, התחייבות לזכותו של המשתתף להפסיק את השתתפותו בכל עת, וכן מספרי טלפון ופרטים נוספים של החוקרים. הובהר למשתתפים שהם יכולים לפנות לחוקרת בכל עת

לשם שאלות או הבהרות. מסמך זה תורגם באופן מקצועי לרוסית, אנגלית, ספרדית וצרפתית וניתן למרואיין בשפה בה בחר.

במהלך הראיון עצמו, הוסברה למשתתפים זכותם להפסיק את ההקלטה או את הראיון עצמו, בכל עת שיבחרו בכך. שנית, נלקחה בחשבון האפשרות שהראיון עלול לגרום למשתתפים לחוות רגשות קשים, ולפיכך הייתי מוכנה להציע למרואיינים לפנות לגורמים טיפוליים, אך בסופו של דבר לא היה בכך צורך. שלישית, אחת השאלות בהן התלבטתי במהלך הראיון הייתה עד כמה לשתף את המרואיינים בנושא המחקר לפני הראיון, מתוך חשש שדבריי ישפיעו על מה שיבחרו לומר. למשל, השתדלתי להיזהר שלא להגדיר עבור המרואיינים מהו "גיל הביניים" ומתי הוא חל, על מנת לנסות ולהבין איך הם קוראים לתקופה הנוכחית בחייהם ומהן גבולותיה לדעתם. עם זאת, הוצגו בפני המרואיינים כותרת המחקר ומטרות המחקר. אם המרואיינים ביקשו פרטים נוספים, הבטחתי לספר להם בתום הראיון וכך עשיתי.

אמינות המידע במחקר האיכותני תלויה בכנות וביושר של החוקר (Polkinghorne, 2005), ולפיכך השתדלתי להציג בפרק זה בהרחבה את כל הפרטים הרלוונטיים לשיטת המחקר. בפרקים הבאים מופיעים ציטוטים נרחבים מן הראיונות ומידע נוסף מופיע בנספחים.

חלק שלישי:
ממצאי המחקר

פרק 1 : החלטה להגר באמצע החיים

פרק זה עוסק בסיפוריהם של המרואיינים אודות חייהם בתקופת טרום ההגירה, נסיבות ההגירה, השיקולים להגר לישראל והיבטים נוספים שעלו מן הסיפורים, כמו שאלת האידיאולוגיה הציונית בהגירה ונושא הגיל.

1. החיים בשיא

בסיפור חייהם, מרבית המרואיינים הזכירו בכמה מילים את תקופת ילדותם ונעוריהם, הרחיבו מעט יותר על בגרותם הצעירה - תקופת הלימודים, ההתבססות המקצועית, הנישואין והקמת המשפחה, ואז פנו לספר בהרחבה על תקופת הבגרות האמצעית, לפני ואחרי ההגירה. מרבית המרואיינים בחרו לתאר את תקופת הבגרות האמצעית שלפני ההגירה כתקופת שיא בחייהם מבחינה מקצועית, ולרבים גם מבחינה אישית. גריגורי, אשר היגר מרוסיה בגיל 49, תיאר זאת באופן מוחשי:

אני כל הזמן ראיתי את החיים שלי כטיפוס במדרגות כלשהם לעבר תקרה כלשהי, לפסגה כלשהי, לאיכות חיים יותר, יותר, יותר, יותר גבוהה... כאילו אני במדרגות הלכתי עם הקריירה שלי, אני חושב שהכול בסדר, בסופו של דבר השגתי רמה בסדר בשבילי וכך הלאה.

בעבור גריגורי וכמה מרואיינים נוספים, סיפור החיים הוא קוהרנטי, עד לשיאו. כך למשל סיפרה אלנה, אשר היגרה לישראל מאוקראינה בגיל 45:

הייתי, נאמר כך, כוכבת בבית הספר, אחר כך כוכבת באוניברסיטה... מילדה עם שתי קוקיות... מורה צעירה שלא ידעה כלום, הפכתי לסגנית מנהל של בית הספר הטוב ביותר ברפובליקה, ו(3) איך נגיד, כך, עליי כתבו עיתונים, כתבי עת, שלחו אותי למוסקבה, אם רק תתארי לעצמך את המרחק העצום... שילמו עליי ושלחו אותי למוסקבה, שאקבל ניסיון ואעביר אותו.

פרננדו, אשר היגר לישראל מארגנטינה בגיל 42, תיאר את חייו באופן דומה:

בגיל עשרים ושש הייתי המנהל מכירות הכי צעיר בענף... בישיבות של המנהלי מכירות של כל המפעלים... אני הייתי 'הבן של משה', 'הבן של משה'. משה, אבא שלי, הוא היה מנהל במשך שנים. אני הייתי, 'מי זה?' 'הבן של משה', פרננדו הבן של משה. אחרי כמה שנים של עבודה **מטורפת**, אבא שלי, הוא התחיל להיות האבא של פרננדו... בגיל שלושים ושלוש קיבלתי תפקיד של מנכ"ל... עדיין יש לי בבית את הפלאפון של החברה, שכחתי אותו...

בסיפוריהם של גריגורי, אלנה ופרננדו, החיים היו רצף של הצלחות, שהגיעו לשיא בבגרות האמצעית. מרואיינים אחרים תיארו סיפור חיים מורכב יותר, שכלל התמודדויות עם קשיים.

אולם, גם הם תיארו את העמדה אליה הגיעו בגיל הביניים בטרם ההגירה כעמדת שיא, בה הצליחו להתגבר על קשיים שהתמודדו עמם בעבר. כולם דיברו על הישגיהם בקריירה, אך חלקם התייחסו גם לחייהם האישיים. למשל, **אליזבטה**, אשר הגיעה מאוזבקיסטן בגיל 53, החלה את סיפורה בתקופה שטרם נולדה, בה ברחו הוריה ("יהודים אשכנזים") במלחמת העולם השנייה לאוזבקיסטן. היא תיארה את הקשיים והאבדנים שחוותה משפחתה, המשיכה לספר על שנים שתוארו על ידה כמאושרות, שנות הלימודים בבית הספר, לימודי רפואה באוניברסיטה, עבודה מאומצת בפרקטיקה ובמחקר, נישואים מאושרים וגידול ילדים. לאחר תקופה קשה של התמודדות עם מחלת אמה ועם מות האם, הגיעו כמה שנים שתוארו על ידה כשלוות יותר; שנים בהן עבדה כרופאה בכירה ומוערכת ונהנתה מילדיה הבוגרים, שכבר למדו לימודים גבוהים, ומכך שבנה הלך בדרכה ולמד רפואה. אליזבטה אינה מבודדת את השנים הללו מהשנים האחרות ואינה מדברת עליהן כעל "שיא", אך מתוך סיפורה, ניתן לראות כי היא מתייחסת אליהן כשנים בהן נהנתה מפרי עמלה, כמעין שיא בחיים המקצועיים והאישיים.

גם סיפורה של **כריסטינה**, אשר הגיעה מרוסיה בגיל 45, מתאר רצף של קשיים ואת הצלחתה בהתגברות עליהם, עד לשיא האישי והמקצועי בתקופת טרום-ההגירה. בסיפור חייה, בחרה כריסטינה לספר על הוריה קשיי-היום שחינכו אותה ואת אחיה ללמוד ולרכוש השכלה, על שילוב תובעני של לימודים ועבודה שנמשך שנים רבות, על נישואיה הראשונים, שהתפרקו כשעזב אותה בעלה מיד לאחר שילדה את ילדם השני. בגיל 32 מאמציה של כריסטינה בעבודה נשאו פרי והיא קודמה לתפקיד ניהולי בכיר; בגיל 38 הכירה את בן-זוגה הנוכחי, שהיה מאוחר יותר לבעלה, אשר ילדיה רואים בו אב. גם בסיפורה היא לא מדברת בפירוש על שיא, אך מתארת את השנים שבין הגילאים 38-45 כשנים שלווות יחסית לאלה שקדמו להן, שנים של הישגים מקצועיים וחיי משפחה מספקים. הקושי היחיד שהעיב על השלווה היתה בחירתו של בנה להגר לישראל במסגרת תכנית נעלי"ה בהיותה בת 43.

לדייויד, אשר הגיע מארצות הברית בגיל 53, סיפור אישי דומה: הוא סיפר על ילדות לא קלה, כילד שהתייתם מאביו בגיל צעיר ונאלץ לעבוד מגיל צעיר ולסייע בפרנסת המשפחה. במשך שנים רבות שילב לימודים עם עבודה והצליח להשלים בהצלחה תואר שני בתחום העסקים, אך נאלץ לעבוד כשכיר בשל העדר הון לעסק משלו. לאחר שנים של עבודה כשכיר ונישואים לא מוצלחים שהתפרקו, בגיל 36 דייויד הכיר את מי שהייתה בהמשך לאשתו השנייה, המתוארת על ידו כ"אדם החשוב בחייו", ויחד הם הצליחו להקים תא משפחתי חם, שכלל את ילדיו מאשתו הראשונה ואת בתו החורגת מאשתו השנייה. בגיל 42 הגשים חלום והקים עסק מצליח, בו "אף אחד לא אומר לי מה לעשות" (כפי ששאף מגיל צעיר) ובגיל 53 כבר הרשה לעצמו למכור את העסק ברווח גדול ולפרוש לגמלאות.

אהרון, אשר הגיע מרוסיה בגיל 49, תיאר דרך ארוכה של הכשרה בתחום הרפואי, תחילה כאח מוסמך ולאחר מכן כרופא בעל מספר התמחויות. הוא סיפר על שנים ארוכות של לימודים, התמחויות והתנסויות שונות, במקביל להיכרות עם אשתו (רופאה גם היא) ולהקמת משפחה. הכשרתם התובענית של אשתו ושלו הביאו למעברים רבים בין עבודות, ערים ומדינות. הוא סיפר על הקושי שחווה בפרנסת משפחתו, אך את השנים האחרונות שלפני ההגירה הוא מתאר כשנים ש"הכל היה טוב, ובעבודה, וכסף טוב הופיע, התחילו לשלם לנו כסף, הספיק לנו".

ארבע דוגמאות אלה, פורשות - במונחים של גרגן וגרגן (Gergen & Gergen, 1988) - עלילה של התקדמות מבחינה מקצועית ומבחינה אישית. עלילה כזו מאפיינת את מרבית סיפורי החיים של המשתתפים במחקר בתקופה שלפני ההגירה. מעניין לציין כי המרואיינים שהגיעו לישראל לבדם, ללא בן או בת זוג וללא משפחה, ראו גם הם את תקופת טרום ההגירה כתקופת שיא ברמה המקצועית. אולם מבחינה אישית בתקופה זו הם חוו תחושות בדידות וצורך בשינוי. במונחים של גרגן וגרגן (שם) מרואיינים אלה חוו התקדמות ונסיגה בו זמנית. מרבית המרואיינים בקבוצה זו גרושים, כמה מהם התגרשו זמן קצר לפני ההגירה. כך למשל **ולדימיר**, אשר היגר מרוסיה בגיל 52, סיפר שהייתה לו עבודה מרתקת במחקר בתחום מומחיותו, עבודה שמאוד אהב. אולם, הוא אמר: "באותה תקופה הייתי בודד. כלומר, הייתה לי שם אישה, אבל התגרשת". לולדימיר בן בוגר, שנשאר ברוסיה. באופן דומה, **לאה**, אשר היגרה מארצות הברית בגיל 45, סיפרה שעבדה במקום עבודה טוב, בארגון גדול שדאג לעובדיו. אולם, בקיץ אחד עזבו שני בניה הבוגרים את הבית, היא התגרשה עוד קודם לכן, ויתר בני משפחתה היו מפוזרים במדינות שונות בארה"ב, במרחק גדול ממנה. **קימברלי**, אשר היגרה מדרום-אפריקה בגיל 58, התגרשה בגיל צעיר והקדישה את חייה לטיפול בהוריה החולים, במקביל לקריירה משגשגת. משנפטרו הוריה, היא לא ידעה איך תמשיך בחייה, מה תעשה הלאה. גם **יעקב**, שהגיע מקולומביה (במקור מונצואלה) בגיל 57 לאחר קריירה מצליחה כרופא שיניים, הגיע לישראל לאחר שהתגרש מאשתו. סיפורים דומים חזרו על עצמם גם אצל המרואיינים האחרים שהגיעו לישראל לבדם.

2. הקול המרכזי: משבר שבשיא החיים

שיא, מעצם טבעו, הוא המיקום הגבוה ביותר ביחס למה שבא לפניו ואחריו. בסיפורי החיים של המרואיינים, הדרך אל השיא היא בדרך כלל הדרגתית, עם עליות וירידות, אך לאחר השיא - הירידה ברורה ומודגשת. בחלק מהמקרים חל בחייהם של המרואיינים שינוי חד ומשמעותי, בעוד שבמקרים אחרים השינוי היה הדרגתי. אולם, גם כאשר לא ניתן להצביע על נקודת זמן אחת בה חל השינוי, הודגשה בסיפורי החיים הניגודיות שבין תקופת השיא לבין התקופה שבאה לאחר מכן. תקופת השיא מסתיימת בשל משבר גדול, לעתים אף אסון, שפוקד את המרואיינים: משברים שחלו במדינה בה הם חיו, משברים משפחתיים ואישיים או שילוב ביניהם.

2.1 משבר פוליטי, כלכלי או חברתי במדינת המוצא

קטגוריה זו של משברים כוללת שינויים דרסטיים במדינת המוצא שעוררו חוסר ביטחון אישי וכלכלי של המרואיינים, אשר התגבר על רקע החשש מהתפרצות אנטישמית. משבר מסוג זה תואר על ידי המרואיינים שהגיעו מברית-המועצות בתחילת שנות ה-90 ומרואיינים אחרים שהגיעו מארגנטינה בשנת 2002. כך למשל סיפרה דורה, שהיגרה מאוקראינה בשנת 1990, בגיל 44:

ביום יפה אחד... לפתע שמענו שברחובות (3) זה אפילו לא הייתה צעדה, את יודעת, עוד לא יצאנו למרפסת לראות את זה, האסוציאציה שלי הייתה הצעדות של היטלר, איך שהם משכו את

הצעדים, הקול הזה, עוד לא ראיתי מי הולך ומה, אני עוד הייתי בחדר, אבל הקול הזה, צבא היטלר, המדים האלה, הרשרוש הזה זינקנו למרפסת. ובאמת, הלך שם גדוד, גדוד ענק (3) הם לא היו כולם במדים, או שהיו. אני כבר לא זוכרת. ליוותה אותם המשטרה, כדי שיהיה סדר. הייתה כזו התרחשות מפחידה... שאני ובעלי בקול אחד הסתכלנו זה על זה ואמרנו שצריך לנסוע.

סיפור דומה סיפר פרננדו, שהיגר מארגנטינה בגיל 42 :

אני הייתי בגיל ההתבגרות בשנות השבעים בארגנטינה, וחייתי את האלימות של הממשלה הפרוניסטית... עברתי תקופה, תקופה באמת קשה, בגיל במיוחד קשה, ואחר כך הדיקטטורה, ואנשים שנעלמו, ו-ו- ואהה ואין הזדמנויות אפילו לפתוח את הפה... אנ-אני כמעט "נעלמת" פעמיים... אז ב-21 לדצמבר 2001, אני זוכר בדיוק את התאריך, בבואנוס איירס הייתה הממשלה של דלרואה והוא... עזב את הממשלה, וברח דרך הליקופטר... והתחילה אלימות ברחובות... ואני, ואנחנו, אשתי ואני, נזכרנו מה שעברנו וברגע הזה ב-9 בלילה... פחדנו. ואמרנו זהו. לא עוד פעם. עוד פעם, מה שעברנו אנחנו לפני 30 שנה, לא. ולא לויקטוריה. ויקטוריה הבת שלנו, בדיוק באותו גיל. בדיוק באותו גיל. אני, אנחנו לא רוצים שהיא תעבור מה שאנחנו עברנו. אז הגיע הרגע לעזוב את המדינה.

בשני הסיפורים ברור הפחד של המרואיינים מהתפרצות אלימה, פחד המבוסס על אירועים שהתרחשו בעבר, אותם חוו הם או בני משפחותיהם; גרמניה הנאצית והשוואה בסיפורה של דורה, וארגנטינה הפרוניסטית בסיפורו של פרננדו. בשני הסיפורים, כמו גם בסיפוריהם של מרואיינים אחרים שחוו משבר מסוג זה, רעיון עזיבת מדינת המוצא עולה כתגובה מיידית לאותו פחד. עזיבה לאן – עוד לא היה ברור, אך ברור שצריך לעזוב, לברוח למקום בטוח יותר. שני המרואיינים, דורה ופרננדו, עזבו את מדינותיהם והגיעו לישראל כחלק מגלי הגירה גדולים שהתרחשו בתחילת שנות התשעים מברית המועצות לשעבר ובשנת 2002 מארגנטינה.

2.2 משבר מתמשך במדינת המוצא המשולב עם משבר משפחתי

קטגוריית משבר זו כוללת את השלכות השינויים הפוליטיים, הכלכליים או החברתיים שחלו במדינת המוצא, בצרוף עם גורמים אישיים או משפחתיים. בשונה מן המרואיינים שתוארו בקטגוריה הקודמת, המרואיינים בקטגוריה הנוכחית חוו במשך מספר שנים את השינויים ואת האנרכיה שהתרחבו במדינת המוצא, עד שלא יכלו לשאת עוד את המצב. משבר מסוג זה תואר על ידי המרואיינים ממדינות חבר העמים (ברית המועצות לשעבר) שהגיעו לישראל בשנות התשעים המאוחרות ובשנות האלפיים, על ידי מרואיינת שהגיעה מדרום אפריקה בשנת 2008 ועל ידי מרואיין שהגיע מקולומביה בשנת 2008.

אלנה, למשל, סיפרה על שלוש-עשרה שנים של התמודדות עם השינויים שיצרו הפרסטרואיקה והגלסנוסט בברית-המועצות. בסיפורה מעברים רבים בין בתים, מדינות ומקומות עבודה, בניסיון להתמודד עם ה"מכות" שנחתו עליה בזו אחר זו. בשנת 1989, כשהחלה הפרסטרואיקה, היא חיה עם בני משפחתה באחד האזורים הצפוניים ברוסיה, שם עבדה בתפקיד

בכיר בתחום החינוך אשר קיבלה על עצמה מתוך נאמנות אידיאולוגית לערכי ברית המועצות. מנקודת מבטה נראו הדברים כך :

התחילה הפרסטרואיקה. גורבצ'וב, פרסטרואיקה ((נשימה עמוקה)) והחיים הצפוניים שלנו פשוט התמוטטו... הייתה מסה של עזיבה, אנשים עזבו... וכשהגענו לאוקראינה... התחילה אבטלה טוטאלית ומלאה... אני, ביום השני... כבר הייתי בעבודה... אבל הפרסטרואיקה המשיכה להתפשט, המדינה פשוט התמוטטה, התפרקה לחלקים. והפסיקו לשלם לנו משכורת. אחרי שבמשך חצי שנה לא שילמו למורים משכורות, ושני אנשים תלו את עצמם, הם לא יכלו להאכיל את הילדים שלהם, ואנחנו פשוט עברנו בשקט למה שיש אצלנו, אצלנו לא גדלו פרחים, אצלנו גדלו מלפפונים, עגבניות, בצל, ליד הבית... והתחיל בנדיטיזם מפחיד, ו(3)פשע... אבא שלי צד יונים. אני למדתי כל כך במהירות לנקות אותם, ככה, מהר מהר מהר. זה היה הבשר שאכלנו.

אלנה סיפרה כי הייתה מוטרדת בעיקר מכך ש"לילדים שלי לא הייתה ילדות": בעוד שהיא כילדה נהנתה מחוגים ופעילויות פנאי והעשרה, היא לא יכלה למצוא וגם לא לממן פעילויות כאלה עבור ילדיה. המחשבה על עתידם באוקראינה הביאה לחשש אמיתי לגורלם. בדומה לה, מרואיינים רבים מחבר העמים ומארגנטינה חששו לגורלם של ילדיהם. הם סיפרו שחששו מן האלימות ברחובות, חששו מכיוון שלא יכלו לממן לילדיהם השכלה ופעילויות העשרה, ופשוט רצו "עתידי טוב יותר" עבור הילדים: "שלא תנקה יונים כמוני" (אלנה), "שיתפרנסו טוב" (אהרון), "שיוכלו להתקדם" (פרידה). מרואיינים אלה סיפרו כי המחשבה על כך שילדיהם ימשיכו לחיות בתנאים שבהם הם עצמם חיו הטרידה אותם מאוד.

לכן, מרואיינים רבים שהגיעו מחבר העמים ושתי מרואיינות שהגיעו מארגנטינה סיפרו כי נאלצו לשלח אחד מילדיהם או כמה מהם ללמוד בישראל במסגרת תוכניות לתלמידים או לסטודנטים (דוגמת "נעל"ה" ו"סל"ה"). שילוח הילדים תואר כחוויה קשה מאוד להורים. כריסטינה סיפרה :

היה מאד קשה. בשנה הראשונה, חצי שנה ראשונה, לא היה שום קשר בכלל. כשהיה לו יום הולדת, אני אפיתי עוגה שהוא אהב, הבאתי לעבודה וכולנו אכלנו אותה ובכינו, בכו כולם. ואחר כך, כל מכתב שקיבלתי ממנו כולנו קראנו ביחד, היה מאד קשה, מאד דאגתי לו. אבל אחר כך נתנו להם פעם בחודש, הם התקשרו, נתנו להם שלוש דקות בחינם והם התקשרו.

המרואיינים סיפרו שכאשר שילחו את הילדים, לא תכננו מה יעשו כשתסתיים תקופת הלימודים. הם ידעו כי אם יחזרו הילדים למדינות חבר העמים, חייהם לא יהיו קלים, אך בכל זאת קיוו שהדברים יסתדרו באופן כלשהו. בחלוף כמה שנים קשות של דאגה וגעגוע, הגיעה ההבנה כי הילדים אינם מתכוונים לשוב, אלא להישאר בישראל. כעת היה עליהם להתמודד עם הדילמה אותה דחו כמה שרק יכלו: האם להגר לישראל על מנת לחיות לצד הילדים, או להמשיך ולהתמודד עם המרחק מהם.

עוד סוג של משבר נחוה על ידי כמה מרואיינים שבן או בת זוגם חלו במחלה קשה. עבור אלה מהם שהגיעו ממדינות חבר העמים, המחלה לוותה גם בבעיה כלכלית חמורה בשל יוקר הטיפול הרפואי. כך למשל אליזבטה:

בעלי חלה ואני עבדתי בזמן הזה, הייתי בת חמישים ושלוש, בעלי היה בן שישים. נסענו למוסקבה לבדיקות, לטשקנט, ולא יכלו בשום מקום לתת לו אבחון מדויק. אבל במוסקבה חשדו שיכול להיות שמדובר במשהו שקשור לאונקולוגיה... הציעו לנו לפנות לבית חולים בישראל.

עבור מרואיינים אלה, אם כן, המשבר האישי והמשבר המתמשך במדינת המוצא חברו יחד למניע משמעותי להגירה.

2.3 קשיים אישיים ואירוע שהוביל למשבר

כפי שכבר צוין, מרואיינים שחיו ללא בן או בת זוג ושלא היו להם ילדים, או שילדיהם היו מרוחקים מהם פיזית או רגשית, סיפרו שחוו בדידות או צורך בשינוי. אולם רק כאשר תחושה זו לוותה באירוע "טריגר" נוסף, נחוה "משבר". למשל, ולדימיר, שסיפר כי היה גרוש ובודד, חווה תקופה קשה בה מקום עבודתו נשרף והוא עצמו חלה מאוד:

באוגוסט היה שם משבר והכל הלך לעזאזל... באפריל נשרפה האוניברסיטה שבה עבדתי, הייתה שריפה מאוד גדולה, היה לנו בניין גדול בן 6 קומות, כולו נשרף לעזאזל, לכן היה מאד קשה ואני אהה אני הייתי באותה תקופה בודד, כלומר הייתה לי שם אישה אבל התגרשתי... עם הבריאות היה לי שם אהה לא מאד טוב... הייתי חולה מאד... ובאקלים הזה כנראה לא הייתי שורד... באקלים ההוא, ועם הרופאים ההם ועם התרופות ההן, בעצם הייתי מת שם.

מוריס, שהגיע לישראל מצרפת בגיל 54, סיפר על משבר אישי שחוה, שהיה כרוך במשבר פוליטי-מדיני. כבן לניצולי שואה, נושאי המוות ורצח-עם, המשפחה המורחבת החסרה, הזהות הלאומית והתרבותית – הצרפתית, היהודית והאשכנזית, הטרידו אותו כל חייו. חשוב היה לו לשאת אישה יהודיה ולהקים משפחה יהודית, אך הדבר התעכב במשך שנים רבות, עד שחש שאין באפשרותו למצוא אישה יהודיה מתאימה בצרפת. רצח-העם שהתחולל ברואנדה בשנת 1994, שלאחריו התנדב מוריס בארגון הומניטארי ברואנדה, חידד את התחושה שאינו יכול לחיות עוד בצרפת, משום שגרס שצרפת הייתה יכולה למנוע את רצח העם ובחרה לא לעשות זאת. במקביל, ארגונים הומניטריים אליהם השתייך החלו לתמוך בארגונים מוסלמיים ואנטי-יהודיים, שגרמו למוריס משבר זהות חריף:

אני בא ממשפחה אשכנזית מפולין, ו(5) נולדתי שש שנים לאחר סיום מלחמת העולם השנייה... לא היה הסבר לגבי מה שקרה לבני המשפחה המבוגרים שמתו, זה היה באוויר... פספסתי הזדמנות אחת להינשא לבחורה יהודייה וכעת זה [היה] הדבר הכי חשוב בחיי... עבור ההורים שלי, להפוך לצרפתים, אחרי שהם התחבאו בשנות המלחמה, זה היה אהה הרבה יותר חשוב מאשר להישאר יהודים... מי יכול לחשוב שיום אחד תשמע 'תהרגו את היהודים', 'תשנאו את

היהודים' בצרפת?... לראות שהשמאל הקיצוני יתמוך במוסלמים הצעירים של ה(3) אהה 'הערבים המסכנים', אוקיי? ויום אחד תראה 'מוות ליהודים', 'יהודים נאצים'...

בראיון ארוך, מבולבל מעט ונרגש מאוד, סיפר מוריס כי רצה להגר לישראל כבר לאחר שביקר בה בנעוריו (הוא סיפר בהתרגשות: "נישקתי את האדמה"), אך מחשבות אלה הלכו והתגברו עם האנטישמיות שגברה בצרפת בשנות האלפיים. לבסוף החליט שזוהי ההזדמנות האחרונה שלו להקים משפחה יהודית, והתלבט בין הגירה לישראל או לארצות-הברית, הן לצורך עזיבת צרפת והן לצורך היכרות עם אישה יהודיה מקומית.

לאה, גרושה שבניה הבוגרים עזבו את הבית, חוותה אסון טבע: סופת הוריקן אשר הרסה חלקים רחבים מהעיר בה התגוררה, ביניהם את ביתה ואת מקום עבודתה:

אני הייתי מחוסרת בית, אני חייתי בדירה ההרוסה שלי במשך שלושה שבועות. היו לי סרטנים בדירה, דביבונים, חיות פרא, גנבים, פורצים והמשמר הלאומי התבקש להגיע. הם צעדו עם רובים בחניה. אז חייתי ככה במשך שלושה שבועות, ובמהלך זמן זה, התבוננתי על חיי... לא הייתה לי שום מערכת תמיכה, לא היה אף אחד...

הקשיים האישיים של מרואיינים אלה, אם כן, החרפו לכדי "משבר" בשל נסיבות חיצוניות. המשבר הביא למחשבות על שינוי משמעותי בחיים בצורת הגירה.

3. כמה קולות אחרים: להגשים חלום

כמה מרואיינים לא דיווחו על משבר בשיא גיל הביניים, אלא על חלום שהם רצו להגשים. גריגורי, שהגיע מרוסיה, סיפר שהוא ואשתו היו מרוצים מאוד מחייהם ברוסיה; שניהם עבדו במקצועות יוקרתיים וחיו ברמת חיים גבוהה ביחס לסביבתם. גריגורי האמין שבמהלך חייו הוא מטפס ועולה בסולם איכות החיים. להפתעתו –

החל משנת 92 הייתה תקופה שהייתי נוסע להרבה זמן לחו"ל... וכשנסעתי לחו"ל... ראיתי אנשים בגילי, ברמה שלי, בהשכלה שלי... אבל איך שהם חיו משום מה ממש לא התאים לאופן שבו אני חייתי. אני בעצם הבנתי שמה שבשבילי הייתה פסגה, לכל שאר העולם זאת הייתה רצפה... בשבילי זה היה איזשהו חלום שבשביל להגשים אותו הייתי צריך להרוויח, לא יודע, שתהיה לי דירה נורמאלית או מכונית או משהו אחר, וווהבנתי שאת המדינה שאני חי בה אני לא אשנה, אבל לעשות משהו עם עצמי אולי אני אצליח, אולי יצא משהו.

גם דיוויד ואליסון, זוג נשוי שהגיע מארצות-הברית, לא דיווחו על משבר או אסון שחל בחייהם לאחר שהגיעו ל"שיא". הם תיארו את גיל הביניים כתקופה שיש בה אפשרויות כלכליות, תקופה בה הילדים בגרו ונטל האחריות ירד מעליהם, תקופה בה הם הרגישו שהם יכולים לעשות מה שהם רוצים ואינם כבולים לצרכים או רצונות של אנשים אחרים. הם סיפרו שהם מודעים לכך שלמזלם יש להם אפשרויות כלכליות שאינן מגבילות אותם. עבורם, השיא שבגיל הביניים התיר

להם לתכנן כיצד להוציא לפועל חלום "משוגע" כדברי אליסון, שחלמו שניהם מגיל צעיר: החלום לגור בישראל.

רוזה, שהגיעה לישראל מאוקראינה, סיפרה על חלום אישי דומה שרצתה להגשים. רוזה נולדה במהלך מלחמת העולם השנייה בסיביר, כבת לשני אסירים פוליטיים: אביה היה גרמני ואמה הייתה יהודיה. היא חוותה בעיות זהות רבות וקשיים רבים, בייחוד על רקע פטירת אמה בגיל צעיר. כאשר גילתה במקרה, בגיל 48, על יהדות אמה, יצאה למסע חיפושים אחר שורשי האם, וראתה בהגירה לישראל "סגירת מעגל":

חיינו [באוקראינה] טוב מבחינה כלכלית, חיינו טוב, אני תפרתי, הייתה לי מתפרה בבית, היו לי לקוחות עשירים מאוד... הייתה לי פורד סקורפיו, מכונית פאר, התלבשתי נהדר... חייתי טוב מבחינה כלכלית, הרבה יותר טוב [מאשר כאן]... זו הייתה משיכה בדם שלי... כשקיבלתי את הניירת הזו [על יהדות אמה, אחרי מסע חיפושים ארוך], קראתי לכולם ((לילדיה))... 'חבר'ה, אני אהיה גלויה אתכם, אם תתמכו בי זו בחירה שלכם, אתם כבר ילדים בוגרים... אני עוזבת לישראל... אני נוסעת לא כי רע לי פה באוקראינה, אלא כי אני צריכה לנסוע לשם, **צריכה!** ((בצעקה נרגשת)) **לזכרה של אמא שלי!** ((צועקת)) אני צריכה לחיות שם... מצבי הכלכלי פה הוא הרבה יותר גרוע מאשר שם, לא נסעתי בשביל זה, נסעתי בשביל האידיאולוגיה שלי.

בהמשך הראיון רוזה סיפרה שבמשך שנים רבות חשה אשמה על מות אמה. הגירה לישראל, אשר יצגה עבורה את השיבה ליהדות ולמאפיינים שזיהתה עם אמה, הייתה מעין סגירת מעגל ופיוס עם רגשות האשם שהיו לה מאז ילדותה על מות אמה. אם כן, כמה מרואיינים בודדים סיפרו על חלומות שרצו להגשים בגיל הביניים, והגירה לישראל נראתה כאמצעי לכך.

4. ההגירה לישראל כפתרון

משברים הנובעים משינויים חיצוניים הם במהותם כאלה שלא ניתן לשנותם מבפנים. המרואיינים ניסו להתמודד עם המשבר שחוו בדרכים שונות, כמו מעבר למדינה סמוכה, חיפוש אחר מרפא בתוך חבר העמים, או המתנה שהמשבר יחלוף מעצמו: שהמצב הפוליטי ו/או הכלכלי ישתפר, שהביטחון האישי יעלה או שהילדים יחליטו לחזור. אולם בשלב כלשהו, כל המרואיינים הגיעו למסקנה שהגירה למדינה אחרת יכולה להוות פתרון למשבר אליו נקלעו. עבור חלק מהמרואיינים, נשקלה ההגירה למספר יעדים. למרואיינים אלה היו קשרים עם מדינות שונות באמצעות קרובי משפחה, חברים או קשרים מקצועיים. כך למשל גריגורי, שהגיע מרוסיה בגיל 49, עסק במקצוע שכלל נסיעות לכנסים ולפגישות מקצועיות בחו"ל. קשריו המקצועיים היו עשויים לפתוח לו דלתות בכמה מדינות. גם פרננדו, שהגיע מארגנטינה בגיל 42, ערך רשימה של מדינות אליהן קשריו יוכלו לסייע לו להגיע:

עשיתי רשימה של חמש מדינות מתאימות לנו, ולאט לאט התחלתי למחוק אותם. כמובן שהייתה ארצות הברית, קנדה, מקסיקו, ספרד וישראל. ישראל הייתה במקום האחרון (3) בקלות. ארה"ב

הייתה במקום הראשון. כל החברים שלי, בגיל שלי ש(3) גדלנו בארגנטינה, אף אחד לא גר בארגנטינה היום. כולם בעולם.

בסופו של דבר, קרובי המשפחה בישראל הכריעו את כף המאזניים עבור המרואיינים שהתלבטו. עבור אחרים, קרובי המשפחה בישראל הביאו לכך שמלכתחילה לא הייתה כל התלבטות, וההגירה לישראל נעשתה על מנת להתאחד עמם. ברוב המקרים מדובר היה בילדים שהגיעו לפני הוריהם לישראל, אך במקרה אחד מדובר היה בבת זוג שעמה רצה המרואייין להתאחד (ולדימיר).

בקו הרצף בו הרצון לעזוב את המדינה בה חיו מהווה קיצוניות אחת והרצון להתאחד עם קרוב המשפחה מהווה קיצוניות שנייה, המרואיינים מתפלגים באופנים שונים. המרואיינים כריסטינה, רות, יצחק ואהרון נמצאים בצד אחד של קו הרצף; הם סיפרו שלא רצו לעזוב, אך רצו מאוד לחיות בקרבת ילדיהם. ייתכן שהמרואיינים גריגורי, אלנה וזינה נמצאים קרוב יותר לצד השני של הרצף – הם לא דיברו על הגעגועים לילדיהם אלא בעיקר על רצון לעזוב את המקום בו חיו. מרואיינים אחרים, כמו ולדימיר ועקב, נמצאים במקום כלשהו באמצע הרצף – עבורם, הרצון לעזוב והרצון להתאחד עם הילדים או האהובה היו בעלי משקל דומה.

המרואיינים ציינו כי היו מודעים לכך שההגירה לישראל, ביחס להגירה למדינות אחרות, תהיה קלה יותר: הן בזכות קרובי המשפחה שלרובם היו כאן והן בזכות הסיוע הכלכלי שהמדינה מעניקה למהגרים אליה. כשמדובר באנשים שהגיעו ממדינה בה המצב הכלכלי היה קשה, כמו מרבית המהגרים מחבר העמים ואלה שהגיעו מארגנטינה בשנת 2002, סיוע כלכלי בתחילת הדרך היווה גורם מפתח להגיע לישראל.

בנוסף לכך, מרואיינים רבים סיפרו שטרם הנסיעה הם עמדו בקשר עם שליחי הסוכנות היהודית, אשר סיפרו להם על ישראל ועל החיים בה ונתנו להם לחוש שהם רצויים בישראל ויכולו "להסתדר" בה במהרה. התחושה שהם רצויים, והידיעה שיהיה מי שיסייע להם לכל אורך הדרך, תרמה מאוד למוטיבציה להגיע לישראל. כך סיפר למשל אהרון, רופא שהגיע מרוסיה, על התכנית אליה התקבל לקליטת רופאים מהגרים בישראל:

לפני הנסיעה לפה, אנחנו היינו צריכים [לנסוע] באפריל, אנחנו עברנו, בנובמבר, מיון. 'בית ראשון במולדת' ((עברית)... ישנה תוכנית כזאת... אנחנו עברנו את התוכנית הזאת... היינו צריכים לבוא לעיר באר-שבע, לבית החולים סורוקה... היו צריכים לתת [לנו] דירה ש[בית החולים] סורוקה היה צריך לשלם עליה (3) לשלוש שנים.

הגירה "רכה" כזו תרמה למוטיבציה של אהרון ובני משפחתו להגר לישראל ולביטחונם בהצלחת ההגירה. גבריאלי, רואה חשבון שהגיע מארגנטינה, מספר על תחושות דומות בעקבות כנס שארגנה הסוכנות היהודית בבואנוס-אירס:

אני דיברתי עם מישהו מהסוכנות היהודית שהוא מארגנטינה... אז הוא אמר לי: 'פה יושב ראש-העיר של ((שם עיר גדולה בישראל))... והוא ((ראש העיר)) אמר לי: 'מה שאתה צריך לעשות [כשתגיע לישראל] זה לבוא ולדבר איתי, אתה לא צריך שום דבר אחר. יש לנו המון מקומות לרואי-חשבון, יש לנו צורך בזה'.

השיחה שקיים גבריאלי בארגנטינה עם אותו ראש עיר נטעה בו תחושת בטחון שיצליח להשתלב בעבודה במקצועו בישראל.

מניע נוסף להגיע לישראל היה רמת הרפואה הציבורית בה. עבור מהגרים אשר הם או אדם ממשפחתם סבלו מבעיות בריאות, רמת הרפואה בישראל והיותה רפואה ציבורית המתקיימת מכוח חוק ביטוח בריאות ממלכתי היוו יתרון משמעותי לעומת מדינות אחרות בהן הרפואה יקרה. אליזבטה, למשל, היגרה עם בני משפחתה לישראל במטרה למצוא מרפא למחלת בעלה, לאחר שהתייאשו מרמת הרפואה ומהיוקר שלה באוזבקיסטן וברוסיה. אפשרות ההגירה לישראל כפתרון הייתה נגישה עבורם בשל יהדותם ובזכות קרובי משפחתם שחיו כאן. ניתן לראות, אם כן, כי הגירה לישראל נראתה למרואיינים כפתרון למשבר שהופיע באמצע החיים. ככל שהיו יותר גורמים "מושכים" לישראל, כמו קרובי משפחה, תחושה של ידע על המדינה, תחושה שיש מי שידאג להם, רצון להסתייע במענקים הכלכליים שהמדינה נותנת למהגרים אליה וברפואה הציבורית בה, כך הייתה גבוהה יותר המוטיבציה להגיע לישראל.

5. הקול הדומיננטי: לא מתוך ציונות

כמעט כל המרואיינים הדגישו שלא הגיעו לישראל מתוך ציונות. כך כמה מהם:

זה לא עלייה, זה לא ארץ ישראל, זה כמו ללכת לכל מדינה אחרת (פרננדו)

לגמרי לא הייתי ציוני לפני שהגעתי לארץ... לא נסעתי לישראל, עזבתי את רוסיה (גריגורי)

אולי לא צריך לדבר על זה, אבל אני אומרת מה שיש. אנחנו לא נסענו כציונים (דורה)

שני מרואיינים שהגיעו מחבר העמים הסבירו כי הציונות כלל לא הייתה רלוונטית עבורם משום שאינם יהודים. עבורם, ישראל הייתה מקום הגירה אפשרי הודות לקשרי נישואין ומשפחה, ויצרה עבורם אפשרות מפלט מן המצב הקשה במקום בו חיו. כך סיפרה אלנה:

האמת היא שלא ידעתי שלבעלי יש קשר ליהדות. כלומר, בכלל לא ידעתי! שם המשפחה הוא אוקראיני, ופעם מכרה שלי בבית הספר בו עבדתי אמרה לי: 'תראי, יש לך יהדות אצל הבעל... אבא שלו היה יהודי, ושינה את שם המשפחה'... זאת הייתה הפעם הראשונה ששמעתי. ובכן, הודות לה, הילדים שלי נסעו למחנות נוער של הסוכנות, מועדונים לנוער... הבן שלי הפך למדריך במועדון העירוני... ראשונה שלחנו לכאן את הבת שלנו... היא עברה מבחן מיון לישראל, ונסעה לישראל ב"סל"ה"... ובכן, כך ש(3) פשוט החיים השתנו. ואחר כך נסענו אנחנו.

אלנה הדגישה עד כמה השתנו חיי בני משפחתה משנודע לה שלבעלה רקע יהודי, והתאפשרה ההגירה לישראל. בסיפורה הקשה, המתאר צעד אחר צעד את התמוטטות ברית המועצות, על כל

המוסדות והערכים שאלנה הייתה אמונה עליהם כאשת חינוך בכירה, מימוש זכויות בעלה כיהודי מצטייר בשלב זה כגלגל הצלה.

גם מרואיינים אחרים, שסיפרו כי הם יהודים, לא ראו עצמם שונים מאלנה ומולדימיר הלא-יהודים. כריסטינה למשל סיפרה כי היא יהודיה, אך בעלה איננו יהודי. פעמים רבות במהלך הראיון היא הדגישה ש"אנחנו רוסים", בניגוד ל"יהודים", כלומר "רוסים" במובן הלאומי ולא במובן האתני. כריסטינה היגרה עם משפחתה בעקבות בנה, אשר הגיע לישראל במסגרת תכנית "נעל"ה". לקראת סוף הראיון היא אמרה:

אם עכשיו היו אומרים לי ששם, איפשהו, אפשר לנסוע לשם, וגם שם תקבלו סל קליטה כלשהו ותקבלו סיוע, סביר להניח שהיינו נוסעים בקלות. אנחנו פשוט קלים לתזוזה.

כלומר, כריסטינה ראתה את המעבר לישראל כהגירה כדאית, ולא ראתה בה ערך אידיאולוגי.

עם זאת, כמה מרואיינים אשר הגיעו מארצות הברית, דרום-אפריקה וארגנטינה העידו כי היגרו בהקשר ליהדותם ומתוך ציונות. סוזנה, אשר הגיעה מארגנטינה בגל ההגירה הגדול בשנת 2002, הסבירה שהיה ברור לה שכאשת חינוך בכירה במערכת החינוך היהודית בארגנטינה, היא תעזוב את ארגנטינה ותעלה לישראל. סוזנה הכירה מעט את ישראל מביקורים קודמים בה במסגרת עבודתה, ואף ידעה עברית כשהגיעה. גם קימברלי, שהגיעה מדרום אפריקה בגיל 57, הכירה את ישראל מביקורים קודמים והצהירה על ציוניותה ואהבתה לישראל. כך גם לאה, שהגיעה לבדה מארצות הברית לאחר סופת ההוריקן שהרסה חלק מהעיר שלה, סיפרה שהייתה ציונית כל חייה, וחשבה שאם היא מתחילה הכל מחדש, "אז אני רוצה להתחיל במדינה שעזרתי לבנות אותה כל חיי".

אולם על אף הצהרות הציונות, במקרים של סוזנה, קימברלי ולאה, נראה שהגורמים ה"דוחפים" היו חזקים לא פחות מהגורמים ה"מושכים" לישראל, היות וכל אחת מהן עזבה את המדינה שבה חיה בשעת משבר. גבריאל, שהגיע בגיל 51 מארגנטינה, הסביר זאת:

תמיד חשבתי להיות פה בישראל, אבל כאשר המצב הוא טוב, את לא חושבת לבוא למקום אחר.

מצב שונה מעט היה מצבם של בני הזוג דייוויד ואליסון, אשר חלמו מגיל צעיר לחיות בישראל ובחרו לעשות זאת משנוצרה ההזדמנות למכור את העסק שבבעלותם ברווח גדול ולפרוש לגמלאות בגיל צעיר. דייוויד סיפר שחשוב להם להיות יהודים, ובישראל הרגישו יותר נוח בכך. בני הזוג הגיעו לישראל מארצות הברית בשנת 2006, לפני המשבר הכלכלי שחל שם בשנת 2008. הבחירה שלהם לחיות בישראל עוררה תמיהות רבות בסביבתם, ושניהם ציינו כי רבים, בארצות הברית ובישראל, ראו בהם "משוגעים" בשל ההחלטה להגר לישראל.

מעניין לציין כי כל המרואיינים שהגדירו את הגירתם ככזו שנעשתה מתוך אידיאולוגיה ציונית, היגרו לישראל ללא ילדיהם. לכמה מהם (קימברלי, גייל) אין ילדים, אך לרובם יש ילדים, אשר נשארו במדינת המוצא (למשל לדייוויד, אליסון, לאה, גבריאל וסוזנה). משנשאלו על ההגירה ללא הילדים, השיבו המרואיינים כי על אף הקשיים, ההגירה לישראל הייתה חשובה להם והם

מקווים שילדיהם יחליטו להגיע לישראל גם הם באחד הימים. אף אחד מהם לא סיפר שהצטער על ההחלטה, על אף הקושי שבגגועים לילדים ולחלקם גם לנכדים שנולדו בינתיים. הגירה בגיל הביניים ללא הילדים עשויה להיראות כצעד שונה מאוד ביחס לנורמות המקובלות בתרבות הישראלית. דיוויד הבחין בכך:

(אנשים) במדינה הזו הם רוצים לתת לילדים שלהם הכל, אנחנו לא נותנים לילדים שלנו הרבה דברים. רוב הדברים שיש להם, יש להם בזכות עצמם.

האם האידיאולוגיה הציונית החזקה היא שהביאה את המרואיינים לישראל למרות המחיר של המרחק מהילדים? או שאולי מהגרים אלה מדגישים את האידיאולוגיה הציונית שלהם כדרך להתמודד עם המעשה שנראה כבלתי נורמטיבי בתרבות הישראלית? קשה לענות על כך, אבל ניתן ללמוד דבר מעניין מן המרואיינים הללו שמוצאם מארגנטינה, סוזנה וגבריאלי: המשותף לשניהם, בניגוד למרואיינים אחרים שהגיעו מארגנטינה, הוא ידיעת השפה העברית ברמה גבוהה מאוד. שניהם הגיעו מארגנטינה דוברי עברית, וסיפרו שהיו מעורבים בחיים היהודיים בארגנטינה, ביקרו בישראל בעבר וחשבו ברצינות על מעבר לישראל בצעירותם. עם המשבר הכלכלי בארגנטינה וגל ההגירה לישראל שהגיע בעקבותיו בקרב יהודי ארגנטינה, סוזנה וגבריאלי ניצבו בפני העובדה שילדיהם אינם מעוניינים להגר לישראל, ובכל זאת קיבלו החלטה להגר בלעדיהם.

6. דילמות משפחתיות

דילמות הנוגעות להגירתם או אי הגירתם של בני המשפחה האחרים עושות את ההגירה בגיל הביניים למורכבת. אחת התמות המשמעותיות החוזרות על עצמן, כפי שנראה, היא היותם של בני גיל הביניים "דור הסנדוויץ'" בין הוריהם המזדקנים לבין ילדיהם ונכדיהם הזקוקים לסיועם. הדילמה התבטאה במלוא העוצמה במקרים בהם בני גיל הביניים נמשכים להגר בעקבות ילדיהם אך מאידך אינם יכולים להרשות לעצמם לעזוב את הוריהם הקשישים, שאינם רוצים או אינם יכולים להגר.

6.1 הורים קשישים במצב רפואי קשה

שלוש מרואיינות, דורה, רות וקימברלי, סיפרו כי על אף שרצו להגר, לא יכלו לעזוב את הוריהם הקשישים וגם לא לקחת אותם עמן. רק לאחר פטירת ההורים נוצרה עבורן האפשרות להגר. כך למשל סיפרה קימברלי, בת להורים שסבלו ממחלות במשך שנים רבות, אשר לקחה על עצמה את האחריות לטפל בהם:

טיפלתי בהם [בהורים] עד מותם בשנה שעברה והחלטתי לעשות עלייה ((עברית))... הם היו בעדיפות הראשונה בחיי והם תמיד היו הדבר הראשון... אמרתי לאמי פעם: 'מה יקרה לי?' היא אמרה: 'תסעי לישראל, זה מה שיקרה לך. תקימי שם חיים', וזה מה שהחלטתי.

דורה היגרה לישראל מיד לאחר שהתאפשר לה להקים מצבה להוריה:

לא התאפשר לנו מיד, היינו במצב מאוד קשה, ההורים שלי נפטרו, אבא נפטר ועשרה ימים לאחר מכן אמא נפטרה, וצריך היה להקים להם מצבה, זה לא כמו כאן... שם אסור היה- אסור היה להקים מצבה מוקדם יותר משנה [לאחר הקבורה] בשל טיב האדמה, כאן יש חול, כאן כנראה הכל יבש... שם יורדים כל הזמן גשמים, והכל צריך לשקוע, הכל היה צריך, בקיצור, חיכינו שנה עד שהקמנו להורים מצבה, ורק אחרי שנה נסענו.

דורה קברה את הוריה ואת עברה באוקראינה, וחיכתה שנה שלמה שהאדמה תשקע. היא הקימה להורים מצבות, ורק אז הרגישה שהיא יכולה לעזוב את אדמת אוקראינה. ממרחק הזמן והמקום, דורה המשיכה "לטפל" בהוריה: היא דאגה ליצור קשר עם אישה אוקראינית ולשלם לה על מנת שתשגיח על קברי הוריה וכך הרגישה רגועה יותר. אולם, שלוש פעמים במהלך הראיון היא הזכירה שהיא עדיין לא ביקרה באוקראינה מאז שהיגרה לישראל, וסיפרה כי היא מרגישה אשמה על כך שלא ביקרה בקברי הוריה. היא סיפרה כי אינה רוצה לנסוע לאוקראינה ולראות את הדלות וההרס שנתרו מעיר מגוריה; אוקראינה "נקברה" אצל דורה, ואולי זה מעצים את תחושת האשמה על כך ש"השאירה" שם את הוריה.

לסיכום, כל המרואיינים אשר דיווחו על הורים במצב רפואי קשה, נשאו לטפל בהורים עד למותם. בכל שלושת המקרים מדובר במרואיינות-נשים.

6.2 הורים שאינם רוצים להגר

בקרב כשליש מן המרואיינים, מצב הבריאות של הוריהם הקשישים היה תקין, אולם ההורים לא רצו להגר. למעשה, מתוך כלל המרואיינים רק שתי מרואיינות סיפרו שהיגרו עם הוריהן (סוזנה עם אמה וליזה עם אביה וחמיה).

כריסטינה סיפרה שהחלטה להגר, על מנת להצטרף לבנה, הייתה קשה. היא ניסתה בכל כוחה לשכנע את הוריה שיהגרו עמה, אבל ההורים סירבו להצטרף. כריסטינה חששה להשאירם לבד, היות ואחיה היחיד גר באזור מרוחק משם, אולם אמה הביעה תמיכה והבנה כלפי החלטתה של כריסטינה להגר בעקבות בנה. על אף חששותיה של כריסטינה, הוריה היגרו לישראל כשנה אחריה, בעקבות בעיות רפואיות שהתגלו אצל אביה ורצונם בטיפול רפואי בישראל. באופן דומה, גם הוריו של פרננדו היגרו לארץ כשנה אחריה, על אף שסירבו להגר עמו.

כמה מרואיינים אחרים לא סיפרו שהתלבטו בנושא ההגירה ללא ההורים, ויש כמה שאמרו בפירוש שזה לא היה שיקול עבורם. המרואיינים שהיגרו מתוך רצון להגשים חלום הסבירו שקיבלו החלטה שזהו הזמן להגר, על אף הפרידה מההורים הקשישים. רובם השאירו מאחוריהם בחו"ל גם את ילדיהם הבוגרים או חלק מהם. גריגורי הסביר:

אמא בת 83, כן? היא לא רוצה לנסוע לשום מקום כי אני הצעתי לה כמה פעמים, הצעתי לה שאולי היא תעבור לישראל... בעיר שבה היא גרה יש לי אחות, כלומר יש מי שיטפל בה. 'נו לפחות תבואי לבקר פה', ואימא במשך כל החיים אף פעם לא טסה במטוס, לא יודע, משום מה היא פחדה... אני מבקר ברוסיה בערך כל שנתיים, כלומר, בעשר השנים שאני פה, הייתי ברוסיה בערך חמש פעמים.

גריגורי הוסיף גם כי בנו הבכור, שלא רצה להגר לישראל ונותר ברוסיה, גר באותה העיר בה מתגוררת אמו של גריגורי, והוא נמצא בקשר תכוף עמה, מבקר אותה ועוזר לה כלכלית. מעניין לראות בציטוט כי גריגורי ניהל מעין דוח-שיח עם אמו דרך הראיון, בהצעה שתגיע לבקר. סיפור דומה ודו-שיח דומה היה גם לדייויד, שהגיע מארצות-הברית. דייויד היגר לישראל מתוך רצון להגשים חלום, בעוד ילדיו ואמו הקשישה נותרו בארה"ב. הוא הסביר את השקפת עולמו בהקשר זה:

הבנות שלי, שתיהן, כשנסענו הן הצטערו, אבל אני לא נותן לאנשים אחרים להחליט החלטות שבילי, אני לא אוהב שאנשים אחרים אומרים לי מה לעשות, במיוחד הבנות שלי. 'אל תגידו לי מה לעשות, אמא שלי לא אומרת לי מה לעשות', היא בכתה כשנסענו, 'לא, זו לא ההחלטה שלך', ואני לא יכול, אני לא יכול לשנות את הרגשות שלה, אז אם ככה את רוצה להרגיש אז בסדר... אולי זה קצת אנוכי מצדי, אבל אלו החיים שלי, לא שלהם.

אם גריגורי ניהל בראיון דו-שיח עם אמו, דייויד מנהל ויכוח של ממש עם אמו ועם בנותיו, המעיד על עוצמת הרגשות שהייתה כרוכה בהחלטתו להגר.

יש לציין כי הן גריגורי והן דייויד התגוררו בחו"ל במרחק פיזי גדול מן ההורים שלהם ומילדיהם הבוגרים, ולא נפגשו עמם לעתים תכופות. דייויד הסביר כי עבורו, הגירה לישראל וביקור בארה"ב מדי שנה, אינו שונה באופן משמעותי מהמצב שהתקיים קודם לכן מבחינת תדירות המפגשים המשפחתיים, והקשר הטלפוני נשמר כשהיה.

בשונה מדייויד ומגריגורי, גבריאל שהיגר מבואנוס-איירס שבארגנטינה, התגורר בסמוך להוריו ולבתו הבוגרת. הוא סיפר שמאז נעוריו רצה להגר לישראל, וגל ההגירה של יהודי ארגנטינה בשנת 2002 בעקבות המשבר הכלכלי היווה עבורו הזדמנות לכך. הוריו הקשישים ובתו לא רצו להגר לישראל וגבריאל היגר לבדו, תוך שמירה על קשר תכוף באמצעות הטלפון והאינטרנט. אולם, מצבם הרפואי של ההורים הדרדר וכשלוש שנים אחרי שהגיע לישראל נאלץ גבריאל לחזור לארגנטינה על מנת לטפל בהם. בפרק זמן זה, שתכנן שיימשך כשלושה חודשים, חווה גבריאל קשיים רבים, חלה בעצמו ונשאר בארגנטינה כשנתיים. כאשר סיפר על תקופה זו בחייו, דיבר עם הפסקות וקטיעות רבות. נראה שהדיבור על תקופה זו קשה לו מאוד:

אני (3) באמת (5) חשבתי שאני אהיה שם אולי שלוש או ארבע חודשים. אבל ההורים שלי היו חולים, היה צורך שהם יהיו בבית-אבות, הם לא רצו (5) והייתי אחר כך מאוד חולה, תקופה של כמה חודשים לא יכולתי (5) להיות עם כל ה (3) זה (3) לא יכולתי ללכת, כמה חודשים, המצב זה (3) באמת היה (3) עד שסידרתי כל הדברים האלה.

גבריאל, בן יחיד ואלמן, לא סיפר על דילמה שהרגיש כשהיגר לישראל לבדו והותיר את הוריו ובתו בארגנטינה. ועם זאת, הוא הרגיש שהאחריות על ההורים הקשישים חלה עליו גם לאחר ההגירה. משמצבם הדרדר הוא חזר לארגנטינה ונאלץ להעבירם לבית אבות. ייתכן שהקשיים וההתלבטויות שעצר בהקשר להגירה התבטאו פיזית במחלה (אותה אינו מפרט). ניתן לראות שגם בעת הראיון, כשנה מאוחר יותר, הוא התקשה לדבר על תקופה זו בחייו. ובכל זאת, על אף הקשיים, גבריאל החליט לשוב לישראל בשנית.

בקבוצת המרואיינים ששהוריהם הקשישים נותרו בחו"ל, קיים רוב גברי ברור. כמו כן, רוב המרואיינים בקבוצה זו הגיעו מארצות הברית, ארגנטינה וצרפת, ורק שני מרואיינים בה הגיעו מחבר העמים.

6.3 ילדים בוגרים שאינם רוצים להגר

כאמור, קיימת חפיפה משמעותית בין קבוצת המרואיינים שהיגרו ללא הוריהם הקשישים ולבין אלה שהיגרו ללא ילדיהם הבוגרים (רוב המרואיינים שלא נמצאים בחיתוך שבין שתי הקבוצות הם כאלה שהוריהם נפטרו או שאין להם ילדים).

קבוצה גדולה זו, המהווה כשליש מהמרואיינים, כוללת - בדומה לקבוצה הקודמת - רוב גברי בולט. גם כאן, בחלק מן המקרים המרואיינים סיפרו על התלבטות אם להגר ללא ילדיהם, ואחרים הסבירו שלא היה שיקול כזה. בכל המקרים, הנרטיב הבולט היה כי 'ילדים הבוגרים חיים משלהם, אסור להתערב בשיקוליהם, אך גם אין לתת להם להתערב בשיקולינו'. כך למשל סוזנה, אשר החליטה להגר לישראל עם בעלה ואמה הקשישה והשאירה לילדיה הבוגרים את הבחירה באם להגר בעצמם:

החלטתי לעשות עלייה כי המצב הכלכלי לא היה בסדר, כבר לא היה בטחון, אהה כבר היינו בגיל שאמרנו: מה נעשה פה? אבל אהה בשבילנו, זאת הייתה החלטה מאוד מאוד קשה, בגלל שהילדים שלי נשארו בארגנטינה... אני לא מתחרטת על זה, פשוט הדבר שאני יותר סובלת זה שאני רוצה להיות איתם, והנכדים... אני לא אשכנע אותם... אם אני רוצה לשכנע וזה לא יצא טוב אוי ואבוי מה יהיה לי, אני במצפון שלי, ולא לא לא לא מי שרוצה לבוא, שיהיה החלטה שלו, אחריות שלו.

מרבית המרואיינים בקבוצה זו סיפרו שילדיהם אשר נותרו בחו"ל מרוצים מחייהם שם וממקומות העבודה שלהם, ואין בכוונתם להגר. מדי כמה שנים הילדים מבקרים בישראל, וההורים נוסעים מדי שנה או שנתיים לבקר אותם.

בחלק מהמקרים המובאים כאן, גרו המרואיינים בחו"ל במרחק פיזי גדול מילדיהם והתראו פעם או פעמיים בשנה. לכן, כמו במקרה של ההורים הקשישים שנשארו בחו"ל, גם כאן אין שינוי משמעותי בתדירות המפגשים. במהלך הראיון דאגו כמה מהמרואיינים להדגיש נתון זה, היות והסבירו שהם מודעים לשוני בין הנורמות הללו לבין הנורמות המקובלות בישראל, בה המרחקים קטנים יותר והמשפחות נפגשות בדרך כלל לעתים קרובות יותר. נראה כי ההבדלים הללו בנורמות גרמו לכמה מהם להרגיש שעליהם להסביר ולהצטדק על ההגירה ללא הילדים, אשר פחות מקובלת בתרבות הישראלית. כך למשל, אליסון הסבירה שאחת הסיבות להגירתה ללא בתה ובנותיה החורגות, היא הכנת את הקרקע עבורן למצב בו יאלצו לעזוב את ארה"ב:

מה העולם עושה כשמדינה חווה בעיות כלכליות? מבחינה היסטורית הם מאשימים את היהודים ... אני לא יודעת אם אמריקה בעתיד תהיה מקום טוב ליהודים... מבחינה היסטורית אנשים תמיד שנאו את היהודים, וזה עוד משהו לטובת ישראל, שאנחנו מרגישים שזה המקום היחיד בעולם שבו היהודים יכולים... שתהיה להם אמונה שהממשלה תגן עליהם כיהודים ו, את יודעת, יש לנו בית מספיק גדול בשביל שאם הילדים שלנו יצטרכו לבוא מכל סיבה שהיא, את יודעת, יש לנו מקום בשבילם פה.

רוב המרואיינים שהיגרו ללא ילדיהם עזבו את המדינות מהן הגיעו כאשר ילדיהם היו כבר מבוססים מעט, בעלי מקצוע, לעתים נשואים (אך לאף אחד מהם לא היו נכדים בשלב זה). המרואיינים בקבוצה זו אשר ילדיהם היו צעירים יחסית ועוד לא "מסודרים", יכלו באופן תיאורטי לכפות על ילדיהם להגר עמם. כך, אנריקה התלבט מאוד אם לכפות על בנו (אז בן 22) להגר עמו, או להניח לו. הוא סיפר:

[יש לי בן] שגר בארגנטינה שהוא [היה] בן 22 ולא רצה לעשות עלייה, ווו לא הכרתי אותו לעשות עלייה בגללל סיבות אישיות שלי, בתור צעיר חייתי בבית סמכותי ולא רציתי לעשות לו את אותו הדבר (3) ווו, היה זה מחיר של כאב מאוד גדול. בנושא זה אני חושב שעשיתי את הטוב ביותר, אני משוכנע שעשיתי את הטוב ביותר והעובדות מוכיחות לי שעשיתי את הטוב ביותר.

אנריקה, ומרואיינים נוספים שהיגרו ללא לילדיהם, מדגישים כי הם עצמם נתנו לילדיהם לבחור. על בחירה זו הם משלמים היום בכאב ובגעגוע, אך עדיין מאמינים כי הבחירה שנתנו לילדיהם הייתה המעשה הנכון לטובת הילדים.

7. מעט ציפיות, הרבה תקווה

ההחלטה להגר לישראל כפתרון למשבר שהחל בשיא-החיים מלווה בשאלות אישיות ומשפחתיות רבות. איך יהיו החיים שם? האם אצליח ללמוד את השפה? האם אצליח להבין את התרבות? איך אתפרנס? האם אעסוק במקצוע שלי? הקושי בתכנון של העברת החיים לתרבות בלתי מוכרת הוא עצום, אך טמונה בו גם תקווה לפתרון בעיות קיימות ולהזדמנויות חדשות. במהלך הראיון, שאלתי את כל המרואיינים את אותה השאלה: איך דמיינת את חיך בישראל לפני שהגעת? את התשובות אפשר למיין לכמה דפוסים:

7.1 ציפיות לירידה בסטטוס התעסוקתי

כריסטינה, אשר הגיעה מרוסיה בגיל 45, סיפרה כי הוזהרה מראש על ידי המנהלת שלה במקום עבודתה ברוסיה כי הסטטוס התעסוקתי שלה ירד משמעותית אם תהגר:

כשהתכוונתי לבוא לפה, אני בכל זאת עבדתי [שם] בתור מנהלת חשבונות ראשית... המנהלת אמרה לי 'את תהיי שם 'כלום', לאן את נוסעת?!' ... הכנתי את עצמי... לא ידעתי שאני אהיה מנקה ((עברית)) עובדת ניקיון, אבל ידעתי שאני לא אעבוד- אני לא אשב במשדד ((עברית)).

כריסטינה, כמו מהגרים רבים מחבר העמים, התייחסה בעיקר לנושא התעסוקה בתיאור ציפיות חייה במדינה החדשה. היא הסבירה שעל אף תפקידה הבכיר, היא התעקשה להגר לישראל על מנת לחיות בקרבת בנה, למרות שהבינה שבישראל היא לא תעסוק עוד בעבודת צווארון-לבן, והיא עומדת להיות "כלום". ולדימיר, שהגיע מרוסיה בגיל 52, אמר דברים דומים:

אני חושב שידעתי לקראת מה אני הולך, לא כל כך בניתי על זה שאני אעבוד במקצוע, הבנתי שכל מהגר זה בכלל ירידה בסטטוס. כמובן שם הייתי, ניתן לומר, חייתי לא רע, הייתה לי עבודה ובסך הכל אהבתי את העבודה ואני ידעתי שפה בעצם יש עבורי מעט, אבל בסך הכל זה הספיק לי, הבנתי לקראת מה אני הולך, לירידה בסטטוס... ובסופו של דבר נסעתי לאדם אהוב וזה סיפק אותי.

כריסטינה וולדימיר אכן ירדו בסטטוס התעסוקתי שלהם באופן דרסטי; שניהם עבדו בעת הראיון בעבודות ניקיון. עם זאת, הם הדגישו כי אינם מצטערים, וכי העבודה היא רק חלק מההגירה שלהם, ממנה הם שבעי רצון בהיבטים רבים.

ההבנה שהגירה עלולה להיות כרוכה בירידה בסטטוס המקצועי, אמורה להיות משותפת לכל המרואיינים. ובכל זאת, מרואיינים אחרים לא דיברו על כך. ייתכן שמצבם התעסוקתי של כריסטינה וולדימיר כיום הוא שהביא אותם להסביר בפשטות כי מה שציפו לו, אכן קרה.

7.2 "לא חשבתי ולא תיארתי"

הדפוס הרווח של התשובות לשאלה "כיצד דמיינת את חיידך בישראל" היה הדפוס שתיאר יצחק, שהגיע לישראל בגיל 49 מרוסיה בשל הרצון לחיות לצד הילדים והנכדים. יצחק, בעל תפקיד בכיר בארגון פוליטי בארץ מוצאו, הסביר שלא תיאר לעצמו כיצד יראו חייו בישראל:

לא רציתי לעלות לפה... הכל היה בסדר אצלי, גם קריירה, גם משכורת, הייתה לי דירה מפוארת, עד שנת '98 כולל בשנת '98 הייתי פה בענייני עבודה, וגם בשנת '98 לא עבר לי בראש שאני אהגר לפה, ובשנת '99 היגרתי לפה, לא חשבתי ולא תיארתי... חשבתי אני אמשיך לעבוד שם, שהכל יתקדם, הכל היה טוב, אבל הילדים היגרו לפה...

סוזנה, בכירה במערכת החינוך היהודית בארגנטינה שהגיעה בגיל 51, ענתה תשובה דומה: "אני לא חשבתי כלום". הן יצחק והן סוזנה הכירו את ישראל, ביקרו בה בעבר במסגרת עבודתם, ועמדו בקשרים מקצועיים עם בעלי תפקידים בכירים בישראל. כיום, יש לציין, שניהם עוסקים בעבודה בתחומים התעסוקתיים בהם עסקו בעבר, יצחק בהנהגה קהילתית וסוזנה בחינוך, אך בתפקידים בעלי יוקרה מקצועית נמוכה משמעותית מזו שהייתה לתפקידים בהם עסקו במדינות המקור.

רות, פסיכולוגית בכירה אשר הגיעה לישראל מארגנטינה בגיל 57, הסבירה כי על אף המעמד המקצועי אליו הגיעה, הצורך שלה לפתור את המשבר המשפחתי אליו נקלעה היה הצורך הדחוף ביותר. בתשובה לשאלה היא אמרה בפשטות: "לא היה לי קצה של חוט לגבי מה שהולך לקרות". היא סיפרה כי היגרה לישראל בלי שום תכנון, מחשבה או אפילו דמיון כיצד יראו חייה כאן, מלבד העובדה שהמשבר שלה יפתר והיא תחיה לצד ילדיה ונכדיה, אשר הגעו אליהם גרם לה סבל קשה. כמו יצחק וסוזנה, גם רות עובדת כיום בישראל במקצועה. אמנם היא עובדת בתפקיד יוקרתי פחות מבעבר, אך עדיין מדובר בתפקיד מרשים ומכובד. עוד בדומה לסוזנה וליצחק, גם לרות היו קשרים בישראל והיא ביקרה כאן טרם הגירתה.

תשובת ה"לא חשבתי ולא תיארתי" הייתה כאמור התשובה הרווחת לשאלה. יתכן שהיו למרואיינים שענו כך ציפיות גבוהות להשתלבות מקצועית וחברתית, אשר לנוכח הסטטוס התעסוקתי הנמוך-יחסית של עבודתם כיום הם חשו מבוכה לספר עליהן. לחילופין, יתכן שדווקא

מתוך היותם אנשים אינטליגנטיים במיוחד, מציאותיים, שהכירו את ישראל ואת המתרחש בה, הם הבינו שצפויה להם ירידה בסטטוס המקצועי, ולפיכך העדיפו שלא לפתח ציפיות ולא לחשוב על מה שיהיה. היות ותקופת טרום-ההגירה אצל שלושתם הייתה תקופת המשבר, ייתכן והצורך לפתור את המשבר היה כה חזק, עד שהמחשבות על מה שיקרה לאחר ההגירה נדחקו הצידה.

7.3 ציפיות להצלחה

כמה מהמרואיינים סיפרו שהאמינו ביכולותיהם והיו אופטימיים בנוגע לעתידם. כך למשל סיפרה לאה, שהגיעה מארצות-הברית בגיל 45:

כשהגעתי לכאן לא היו לי ממש ציפיות. הגעתי לכאן מאמינה שבאמת, אני אופטימית, אני תמיד רואה את חצי הכוס המלאה. וידעתי שאני אדבר עברית עם שגיאות אבל ידעתי שאדבר עברית... אני בעלת יכולות רבות ויש לי רמה גבוהה של אנרגיה, יש לי גישה חיובית, יש לי שליטה טובה באנגלית, אני כותבת טוב מאוד וידעתי שתמיד תהיה לי עבודה ובאמת תמיד הייתה לי עבודה.

מסיפורה של לאה עולה כי על אף הקשיים, היא אכן למדה את השפה והצליחה להשתלב בהיבטים רבים, גם מבחינה תעסוקתית. הראיון עם לאה התקיים תקופה קצרה לאחר שהתקבלה לעבודה שרצתה בה מאוד, עבודה שרבים בסביבתה לא האמינו שתצליח להתקבל אליה בגיל 61. סיפור דומה היה לאהרון, רופא שהגיע מרוסיה בגיל 49. אהרון נולד בקווקז ועבר פעמים רבות בין מדינות ותרבויות שונות. כבעל ניסיון רב במעברים, הוא סיפר שתכנן את עתידו בישראל על פי סיפוריו של שליח הסוכנות היהודית באזור ממנו הגיע, והאמין שיהיה לו קל. הראיון עם אהרון התקיים כחמש שנים לאחר הגירתו, תקופה בה התחיל, לאחר מאמצים רבים, לעבוד במקצועו. בשנים שקדמו לתקופה זו אהרון כבר לא היה בטוח שיוכל לעבוד בישראל כרופא, אך המשיך במאמציו ללמוד עברית ולהוכיח את מקצועיותו. כמו במקרה של לאה, הראיון עם אהרון התקיים בתקופה שהצליח להתקבל למקום שרצה וגם מצבו הכלכלי השתפר מאוד בזכות משכורותיו הראשונות כרופא.

גם גריגורי, שהגיע בגיל 49 מרוסיה, מספר גם הוא שהיה אופטימי והגיע "לנסות" בישראל, לאחר שביקר בה מספר פעמים ושמע כי קיים בה "צ'אנס לנסות". גריגורי ראה בהישגים אליהם הגיע בישראל הצלחה. אמנם הוא עבד בתפקיד פחות בכיר מזה שבו עבד ברוסיה, וגם ידיעת העברית שלו חלשה, אך הוא עבד בעבודה מעניינת, בתחום קרוב לזה שבו עסק בעבר, ורמת החיים שלו בישראל הייתה גבוהה משמעותית מזו שהייתה לו ברוסיה. לסיכום, המרואיינים שדיווחו על ציפיות אופטימיות הם כאלה שהרגישו ש"הצליחו". הראיון עמם התקיים באווירה חיובית של הצלחה והנרטיב הבולט בו היה "הצלחתי למרות כל הקשיים", אולי בהקשר למאורעות ההצלחה שהתרחשו בסמוך לראיון ואולי בזכות קווים אופטימיים באישיותם.

7.4 הימנעות מתשובה

כמה מהמרואיינים בחרו שלא להשיב לשאלה כיצד דמיינו את חייהם בישראל. הם עשו זאת על ידי הסטת הנושא בעדינות, גם כשהשאלה נשאלה יותר מפעם אחת. כך למשל אצל אליזבטה, אשר הגיעה מאוזבקיסטן בגיל 54:

היו לי דמיונות כאלה בנוגע לישראל, חשבתי שחיים כאן אנשים כל כך אינטליגנטיים וכל כך משכילים, בגלל שבדמיון שלי אצלנו שם כל היהודים היו משכילים, רופאים, מורים, עורכי דין, מוזיקאים, רואי חשבון, מהנדסים, מנהלים, מנהלי המפעלים אפילו...

אליזבטה, רופאה בכירה שהגיעה לישראל מתוך תקווה למצוא מרפא למחלת בעלה, לא השיבה לשאלה כיצד דמינה את חייה שלה בישראל. גם כשהשאלה חזרה על עצמה, אליזבטה בחרה לדבר על דברים אחרים. דפוס דומה של תשובה התקבל מפרננדו, שהיגר מארגנטינה בגיל 42:

עכשיו אני יודע את האמת, שישראל משם הייתה משהו אחר... שיקרו לי הרבה. הודות לכך שיש לי משפחה ותיקים פה, אני ידעתי את האמת, וידעתי שמשקרים לי, אבל אהה (3) צריך להבין מה קורה בראש של יהודי שנולד בחו"ל, כדי להבין מה צריך להגיד לו ומה לא. אצלנו, היהודים שנולדו בחו"ל, יש את ה-אממ, יש בראש מדינת ישראל אידיאלית (4) ורק אידיאלית... זה אשליה, זה לא אמת... ושיקרו לי, המון.

כפי שראינו, פרננדו סיפר כי בארגנטינה היה איש עסקים מצליח כבר בגיל צעיר מאוד; על אף ידיעותיו המצוינות בשפה העברית, הוא התקשה מאוד להבין את התרבות בישראל, והראיון עמו היה גדוש בסיפורים כואבים, תהיות וטרוניות בנוגע לתרבות זו. בעת הראיון עסק פרננדו למחייתו בתחום המכירות, עבודה אשר לדבריו היא הרבה מתחת ליכולותיו המקצועיות, מתחת לסטטוס המקצועי שהיה לו בעבר, בתנאי עבודה שהוא אינו מרוצה מהם ובשכר נמוך מדי. על אף שהראיון עמו היה אחד הראיונות הארוכים ביותר, פרננדו לא השיב לשאלה כיצד דמיין את חייו בישראל באף אחת מהפעמים שהיא נשאלה.

נראה שככל שההגירה הצליחה יותר באופן סובייקטיבי, כך המרואיינים דיווחו יותר על אופטימיות ואמונה בהצלחתם; ככל שההגירה הצליחה פחות באופן סובייקטיבי, כך התקיימה נטייה לומר שלא היו ציפיות, או להתחמק מתשובה. כמובן שלא ניתן להעריך כאן את כיוונית הגורם והתוצאה, אך בהחלט נראה הקשר ביניהם.

8. הגיל טרם ההגירה – "לא נושא"

טווח הגילאים של המרואיינים בעת הגירתם לישראל נע בין 43 לבין 60. בכמה מהמקרים, גיל המרואיין (או בדרך כלל: המרואיינת) היה קרוב לגיל הפרישה המקובל במדינה ממנה הגיע; במקרים אחרים, גיל הפרישה היה עדיין רחוק יחסית³⁶.

³⁶ גילאי הפרישה המקובלים במדינות השונות מהן הגיעו המרואיינים: במדינות חבר העמים: לנשים – 55, לגברים – 60 (ישנה יוזמה ממשלתית להעלות את הגיל בארצות הברית: 65 (67 לילידי 1960 ואילך) בארגנטינה: לנשים – 60, לגברים – 65 בדרום אפריקה: לנשים – 60, לגברים – 65 בצרפת: 62 (עד לא מכבר היה 60, הגיל הועלה בשנתיים על אף התנגדות עממית נרחבת).

כמעט אף אחד מהמרוויינים לא דיבר על נושא הגיל שלו כאשר סיפר על חייו שלפני ההגירה, ולא הזכיר את הנושא גם כשדיבר על שיקוליו להגר ועל מחשבותיו על חייו העתידיים בישראל. נושא הגיל לא עלה בהקשר למחשבות או תכניות בתחומים כמו קליטה בתעסוקה, רכישת השפה, תכנון הפרישה ואחרים. גם המרוויינים שדיברו על ציפייה לירידה בסטטוס התעסוקתי דיברו על כך בהקשר להיותם מהגרים, ולא בהתייחס לגילם. המרוויינים הבודדים שהזכירו את נושא הגיל טרם ההגירה היו גבריאלי, לאה וגיל. גבריאלי, שהיגר מארגנטינה בגיל 51, הבחין שמדינת ישראל, בניגוד למדינות אחרות, מוכנה לקבל אנשים בגילו:

אף מקום בעולם לא מאפשר לאנשים למעלה מארבעים [להגר]... אוסטרליה ביקשה אנשים, אבל עד גיל שלוששים או משהו... אני יודע שאף מדינה לא יכולה לקבל אותי, בגיל שלי, לא משנה אם יש לך ניסיון או משהו, לא חשוב. אז אני יודע שלקבל אותי בגיל הזה, מבחינה כלכלית זה הפסד אולי. יכולים להפסיד יותר ממה שלהרוויח. אני לא באתי עם ילדים, אני באתי לבד.

גבריאלי הרגיש שבגיל 51 "לקבל אותי... זה הפסד אולי", הפסד שיכול היה להתאזן, לדעתו, לו בתו הייתה מהגרת עמו. עם כל הטרוניות שהעלה גבריאלי כלפי מדינת ישראל, הוא הזכיר את היעדר אפליית הגיל והודה לישראל על עצם ההזדמנות, שלא ניתנה לו במדינות הגירה אחרות. שתי מרוויינות נוספות שהתייחסו לנושא הגיל בסיפור על התקופה שלפני ההגירה היו לאה וגיל (בנפרד), שהגיעו מארצות הברית. התייחסותן לנושא הייתה הפוכה מזו של גבריאלי: הגיל מופיע בסיפורי טרום-ההגירה שלהן לא כנושא שחשבו עליו בעצמן, אלא כמגבלה שהוצגה להן מצד גורם חיצוני, שהוצג כגורם עוין בסיפוריהן. שתייהן סיפרו שהיגרו לישראל בכוחות עצמן, ללא סיוע מן הסוכנות היהודית. הן אמנם פנו לנציגי הסוכנות בעיר מגוריהן, אך נענו בשלילה. כך לאה:

אני בחיים לא אשכח את שמה, הנציגה מהסוכנות. היא אמרה לי שאני מבוגרת מדי, שאני בחיים לא אמצא עבודה, שאין לי מה להציע לישראל ואני בחיים לא אוכל ללמוד את השפה. אז ביצעתי עליה לבד, בכוחות עצמי, ואני מסוג האנשים שכן ילמדו עברית לבד, ואני כן מדברת עברית.

בסיפוריהן של לאה ושל גיל, נושא הגיל הוזכר כגורם שאותה עובדת-סוכנות ראתה בו "נושא", עניין משמעותי שיביא לכך שלא לה תוכל להשתלב בישראל. לאה מספרת שזכרה היטב את השיחה הזו ואף את שמה המלא של אותה עובדת, דברים שעשויים להצביע על משמעות תוכן השיחה עבורה ועל הפגיעה שחשה כתוצאה ממנה. היא התעקשה להוכיח שבניגוד לדברים ששמעה מעובדת-הסוכנות, הגיל הוא "לא נושא". באופן דומה, גם גיל "הוכיחה" כי היא השתלבה בישראל מבחינה כלכלית, על אף שנציגי הסוכנות ניבאו לה אחרת בשל גילה. ניתן לראות שלאה וגיל, שתי המרוויינות שהזכירו את נושא הגיל בסיפור טרום-ההגירה, הזכירו אותו כגורם שהן "הוכיחו" שהוא "לא נושא", על אף שהיה מי שניסה לראות בו "נושא". בכך, לאה וגיל אינן שונות מן המרוויינים האחרים, שלא הזכירו את הנושא כלל.

9. סיכום: החלטה להגר ושתיקות רבות

אין זה מקרי, בוודאי, שכל המרואיינים השמיטו את נושא הגיל (או ניסו להוכיח שהוא "לא נושא") בסיפורי טרום ההגירה, על אף שידעו שנושא המחקר הוא מהגרים בני גיל הביניים. כפי שנראה בהמשך, נושא הגיל עולה בהרחבה בסיפורים על התקופה שלאחר ההגירה, וייתכן שמושט בשלב זה על ידי המרואיינים על מנת להמחיש את הניגוד שבין שתי התקופות בחייהם.

השמטת חשיבות הגיל בהקשר לתכנון ההגירה מתקשרת לנרטיב המרכזי העולה בהקשר זה אצל המרואיינים, הנרטיב "הייתי בשיא החיים - עד שהתרחש המשבר". "שיא החיים" היא תקופה עמוסה, עסוקה, חיובית, לא תקופה שבה הגיל המדויק הוא בעל משמעות. עם זאת, תיאור התקופה כ"שיא" טומן בחובו את הירידה שתגיע בהמשך, ואולי מסופר כך על מנת להמחיש, שוב, את ההבדל בין שתי התקופות.

בסיפורי המרואיינים על תקופת טרום ההגירה ניתן לראות עושר תיאורי, פרטים רבים ואורך בסיפור אודות תקופת השיא ואודות המשבר. ההחלטה להגר, השיקולים והמחשבות אודות החיים לאחר ההגירה בדרך כלל מתוארים בקיצור יחסי, לעתים במשפט אחד. ייתכן כי השמטת נושא הגיל, לצד הטענה שלא חשבו איך יראו החיים לאחר ההגירה וההתחמקות מהשאלה אודות האופן בו חשבו שיראו חייהם בישראל – מצטרפים לכדי דפוס המעיד על החשש מההגירה בגיל הביניים ועל הקושי להתייחס לנושא זה גם בעת הראיון.

פרק ראשון - ממצאים מרכזיים:

- תקופת החיים שלפני ההגירה תוארה ע"י מרבית המרואיינים כתקופת שיא בחיים. המרואיינים שהגיעו לישראל עם משפחתם תיארו אותה כשיא אישי ומקצועי, ואילו אלה שהגיעו בגפם תיארו אותה כשיא מקצועי אך כתקופה בה חוו צורך בשינוי מבחינה אישית.
- לאחר תיאור השיא, מרבית המרואיינים תיארו משבר משמעותי בחייהם: משבר פוליטי, כלכלי או חברתי במדינת המוצא, או משבר משפחתי שהתקשר למשבר במדינה. מרואיינים שהגיעו בגפם סיפרו על משבר אישי.
- עבור מרבית המרואיינים, ההגירה לישראל נראתה כפתרון למשבר שפקד אותם. רק מרואיינים בודדים סיפרו כי ההגירה נבעה מרצונם להגשים חלום ולא כתוצאה ממשבר.
- מרבית המרואיינים הדגישו שבחרו להגר לישראל מסיבות רציונליות-אינסטרומנטליות, ולא מסיבות אידיאולוגיות. מרואיינים בודדים סיפרו שבחרו להגיע לישראל מתוך סיבות אידיאולוגיות. מאפיינים משותפים לאחרונים: מרואיינים אלה הגיעו מארה"ב, דרא"פ וארגנטינה, וכולם היגרו לישראל ללא ילדיהם.
- בין השיקולים להגר, היו דילמות שהתקשרו להגירת בני משפחה אחרים. כמה מרואיינות (נשים בלבד) סיפרו שדחו את הגירתן בעקבות מצבם הרפואי הקשה של הוריהן, והיגרו רק לאחר מות ההורים. כשליש מהמרואיינים סיפרו שהיגרו לישראל ללא הוריהם הקשישים; נמצא שקיימת חפיפה משמעותית בין קבוצה זו לקבוצת המרואיינים שסיפרו שהיגרו לישראל ללא ילדיהם. מאפיינים משותפים לקבוצה זו: רובם הגדול גברים, רובם הגיעו מארה"ב, ארגנטינה וצרפת (רק שניים מהם הגיעו מחבר-העמים).
- מרואיינים שהגירתם נתפשה כמוצלחת יותר סובייקטיבית, דיווחו בסיפוריהם על התקופה שלפני ההגירה על יותר אופטימיות ואמונה בהצלחת הגירתם, ולהפך.
- נושא הגיל כמעט ולא הוזכר בסיפורים אודות התקופה שלפני ההגירה.

פרק 2: התחלה חדשה, נסיונות לחזור לשיא

פרק זה עוסק בחוויות המרואיינים החל מהגירתם ועד כשנתיים עד שלוש שנים לאחר מכן: הימים הראשונים בישראל, תקופת לימודי השפה והלימודים לאשרור ההסמכה המקצועית, חוויות רגשיות, שינויים שחלו במשפחה, יציאה לשוק העבודה והיבטים חדשים בתחושת הגיל.

1. נחיתה קשה

הימים הראשונים לאחר ההגירה תוארו במרבית הסיפורים כימים לא קלים, ובחלק מהם אף קשים מאוד. הצורך המשמעותי להבין את המתרחש, לצד חוסר היכולת לתקשר ואי הבנת הבירוקרטיה הישראלית, גרמו לעתים תסכול. כך סיפרה למשל דורה:

באותו היום שאנחנו הגענו לישראל... באותו יום היו 5000 עולים (בעברית) שהגיעו. וזה היה יום שישי... וזה חורף, השבת נכנסת מוקדם, הם לא הספיקו לאשר... העמיסו אותנו על אוטובוסים והסיעו לירושלים לבית-מלון... אסור היה לצאת לשום מקום כי לא היו לנו איתנו שום מסמכים, וביום ראשון בבוקר העמיסו אותנו מחדש על אוטובוסים, הסיעו אותנו לבן-גוריון, יצאנו, ואף אחד לא ידע מי אנחנו ואף אחד לא רצה להכניס אותנו... כל כך הרבה אנשים ביחד... למרבה המזל, אני התחלתי לשאול באנגלית... ואני הולכת מקדימה, ואחריי כל האנשים (צוחקת) את מתארת לעצמך?... עכשיו אנחנו צוחקים כמובן, זוכרים את זה עם צחוק, עם הומור, אבל אז זה לא היה כל כך מצחיק. זה נמשך כמה שעות.

גם לפרננדו הייתה חוויה לא נעימה כבר בשדה התעופה, שהמשיכה לחוויה קשה במרכז-הקליטה:

הגעתי לארץ, וזה מצחיק אבל הדבר הראשון שקרה לי כשירדתי מהמטוס זה לקחו אותי אנשים של הביטחון משדה התעופה כי הם חשבו שאני מחבל (צוחק, מצביע על פניו) ועשו לי חקירה, ואני לא ידעתי עברית... הגעתי למרכז הקליטה, ומי שהיה שם, יודע על מה מדובר. היה לי קשה מאוד, עברנו כל הלילה, אשתי ואני, ובכינו כל הלילה. זה הלילה הראשון שלי בארץ. בכינו כל הלילה. הסתכלנו על הדירה ואמרנו, איך?! איך יכולנו לעשות דבר כזה?! (3) בבוקר אחרי זה יצאנו החוצה וראינו אנשים כמונו, וכולנו עם אותה הרגשה... יש כמה אנשים שאני מכיר שהם רופאים או מהנדסים שלא, שבגלל זה, הם לא הצליחו. פשוט. בגלל שהם הרגישו סבל, בהתחלה. ולי קרה. כל כך קרה ששבוע אחרי שהגעתי לארץ חיפשתי ומצאתי דירה וברחתי מה-מהמרכז קליטה. ברחתי. לא רציתי, לא רציתי יותר, ועברתי לדירה של שישים מטר, שמול הדירה בבואנוס איירס הייתה מחבוא, אבל מול המרכז קליטה הייתה ארמון.

באופן מקרי, במרכז הקליטה שעליו סיפר פרננדו שהו כמה מרואיינים נוספים, ביניהם גם יעקב, שהגיע מקולומביה בגיל 57. הראיון עם יעקב נערך כשלושה חודשים לאחר הגעתו לארץ (בעוד שהראיון עם פרננדו נערך כשש שנים לאחר הגירתו). יעקב הגיע לישראל לבדו, לאחר ששני ילדיו

כבר חיו בישראל מספר שנים. עבור יעקב, הימים הראשונים להגירה התרחשו לא מזמן, והוא סיפר כך:

הייתי בבית קפה עם חבר, התקרב מישהו... הוא שמע שאנו מדברים בספרדית, התקרב, שאל כמה זמן אנו בישראל ואיך אנו מרגישים כאן, ענינו שטוב, והוא הופתע ששמע זאת, כי הוא הרגיש במרכז הקליטה כמו בכלא. אני לא יכול להבין איך הוא אומר את זה... במרכז הקליטה אני מרגיש מקום בטוח. אני רוצה להישאר במרכז הקליטה ולספוג את התרבות של העולה החדש. אני לא צריך את המלון הכי מפואר, לא צריך דירה, **היה לי כבר הכל**, לא יודע אם יהיה לי וגם לא אכפת לי, אני יודע שעם האהבה שיש לי לארץ, דירה ורהיטים יבואו עם הזמן, יחד עם המטרות שיש לי.

אם כן, גישתו של יעקב כלפי מרכז הקליטה שונה לחלוטין מגישת אותו אדם דובר-ספרדית בו פגש ומגישתו של פרננדו. ניתן להבין חלק מן ההבדל בגישות על רקע **פערי הזמנים** בהם נערך הראיון ביחס להגירה; בעת הראיון היה יעקב עדיין מהגר טרי, למד עברית וגר במרכז הקליטה הצנוע אך המוגן; יעקב עדיין לא התנסה בחיי היומיום בישראל, בעוד שפרננדו כבר היה למוד ניסיון. עוד הבדל בין השניים הוא היותו של פרננדו **בעל משפחה**, בה הוא צריך לטפל, בעוד שיעקב היה גרוש וילדיו היו בוגרים וותיקים ממנו בארץ.

אולם, חלק חשוב נוסף מן ההבדל בגישות מתבטא בדברים שאמר יעקב בהמשך הראיון: "בשלושה חודשים ראיתי כמה אפשר להתפתח [בישראל] לא רק כלכלית, אני רואה פה איך אני מבסס את עצמי ומשקם את עצמי..." כך, בעוד שיעקב הגיע לישראל על מנת לשקם את עצמו ולהתחיל כאן חיים חדשים, פרננדו מעוניין בחיים הטובים שחי לפני המשבר שחווה. בעוד יעקב אומר שאינו זקוק לדירה ולרהיטים והוא שבע רצון מחייו במרכז-הקליטה – פרננדו, אשר הגיע לישראל על מנת לפתור את המשבר שחייו נקלעו אליו, בוכה כאשר הוא מבין שייטכן והמשבר לא ייפתר על ידי ההגירה, ושהוא אינו עומד לחזור ל"שיא החיים" בקרוב, אם בכלל.

כפי שנראה בהמשך, גישתו של יעקב בהקשר הנוכחי מייצגת את גישת יתר המרואיינים שהגיעו לישראל בגפם. עמדותיהם וזוויות הראייה שלהם שונים מאלה של עמיתיהם שהגיעו עם בני משפחתם, כבר בתחילת דרכם בישראל וגם בהמשך. גישתו של פרננדו, מאידך, היא גישה מעט קיצונית מבין המרואיינים שהגיעו עם בני משפחתם, אך מדגימה את התקווה של אותם מרואיינים לחזור לשיא, ואת החשש המלווה לה שהשיא כבר מאחוריהם.

2. להיות כאן "בן אדם": לימוד השפה ואשרור המקצוע

תקופת החיים הסמוכה להגירה לישראל היא תקופה פעילה מאוד ומרובת-אנרגיות, תקופה של תקווה לשוב ולהיות "בן אדם" להחזיר את חייהם למסלול ממנו סטו.

2.1 האולפן הבסיסי לעברית

כל המרואיינים³⁷ התחילו ללמוד באולפן זמן קצר לאחר ההגעה לארץ. לעתים נערכו הלימודים במסגרת אינטנסיבית של כמה שעות מדי יום בשבוע, לעתים כמה ימים בשבוע, אולפני יום

³⁷ למעט פרידה, שהייתה מורה לעברית בארגנטינה.

ואולפני ערב. "אולפן א" הוא השלב הראשון, אשר מרבית המרואיינים עמדו בו; חלק סיפרו שסיימו בהצלחה וחלק סיפרו ש"עברו בקושי", אך המשותף לכולם הוא המאמץ הגדול שהשקיעו בלימוד השפה החדשה.

כאשר המרואיינים סיפרו על תקופת הלימודים באולפן, ניכרה המוטיבציה העזה של רובם ללמוד ולהתקדם. מכשולים כמו מרחק פיזי גדול של האולפן ממקום מגוריהם (אשר רבים סיפרו כי נהגו לעשות אותו ברגל, על מנת לחסוך בכסף), רמת הוראה מאכזבת וצרכים משפחתיים רבים ושונים, לא עצרו בעדם. כך סיפרה למשל רות, שהגיעה מארגנטינה בגיל 57 עם בעלה החולה, שהזדקק לאשפוזים תכופים בבית החולים:

עשיתי את האולפן כאן במאי ובקושי הגעתי, אפילו שזה היה שישה, שבעה חודשים, אבל כל יום זה היה חמש שעות... עשיתי מאמץ מטורף והייתי מתרגמת מאנגלית לעברית. כולם [באולפן] היו רוסים, פורטוגזי אחד, צפון אמריקני אחד ואני ארגנטינאית. הרוסים עזרו אחד לשני, תמיד היו יותר מתקדמים מאיתנו... האחרים... היה לנו קשה מאוד וגם לי, אז אני ביקשתי מהמורה שתתרגם לי הכל לאנגלית וטוב, ככה עשיתי את האולפן וסיימתי אותו פנטסטי (5) אחר כך המשכתי עם מורה פרטית.

גם לליזה, שהגיעה לישראל בגיל 44, היו קשיים רבים בלימודי השפה באולפן:

באנו לאולפן, כמובן שהלכנו ברגל כי נדמה היה לנו שכרטיס נסיעה באוטובוס יקר מאד... היה לי מזל, הייתה לי מורה טובה... בעלי הגיע לקבוצה אחרת ובקבוצה האחרת כל הזמן התחלפו מודות ((עברית)... הוא היה בשוק ודיכאון, מכל זה היה לו קשה להתרכז בלימוד ולזכור, נאלצתי לקחת על עצמי את רוב העומס במשפחה, הבנתי שאם אני לא אלמד אז יהיה לי קשה יותר. השתדלתי בכל הכוח לא לפספס שיעורים להשתדל ללמוד... בכל מקום הייתי צריכה אני ללכת, ההורים של בעלי חיו איתנו והם היו אנשים זקנים... לכן לקחתי על עצמי את עיקר העומס.

שבעה מרואיינים סיפרו שנשרו מ"אולפן א" מסביבות שונות: צורך דוחק להתפרנס (אנריקה), מחלת בן משפחה והצורך לטפל בו (אליזבטה, אהרון), צורך לטפל בנכד בעת שהוריו למדו באולפן (רוזה), מצוקה נפשית (אלנה), "בהלה מהשפה" (כריסטינה) ו"תחושה שלא הלך ליי" (יצחק). חלקם חזרו מאוחר יותר לאולפן או למדו עצמאית עם מורה פרטי.

על אף המאמץ הגדול, רבים מן המרואיינים לא היו מרוצים מן הלימודים באולפן וראו בכך גורם משמעותי לקושי שלהם בעברית במהלך השנים. חלק מן המרואיינים הללו התלוננו שהלימודים באולפן מפלים דוברי שפות שאינן רוסית. כך למשל סיפרה בהתרגשות ג'יל, שהיגרה בגיל 59 מארצות הברית:

הלכתי לאולפן... הייתי דוברת-האנגלית היחיד שם, כל היתר היו רוסים... אז המורה הסבירה הכל ברוסית, הכל! 'אחר כך, ג'יל, אני אסביר לך אחר כך', ו'אחר כך' מעולם לא הגיע... בספרים שהרוסים קיבלו המילים החדשות היו מתורגמות לרוסית... והתשובות לכל השאלות היו בסוף הספר. הספר שאני קיבלתי לא כלל שום הגדרות ולא כלל שום תשובות, אז אם עשיתי שיעורי בית לא ידעתי אם עשיתי אותם נכון, אז מעולם לא למדתי עברית, יש לי ידע מוגבל בעברית.

מרואיניים רבים אחרים סיפרו על סוגים שונים של חוסר התחשבות בלימודי האולפן. כך למשל רות, שסיימה במאמץ גדול את אולפן א', לא נמצאה זכאית ללמוד באולפן ב':

אמרו לי 'תירשמי, כאן יש אולפן כדי לעשות את ב', אבל את צריכה לעשות מבחן' ואמרתי 'טוב'. הלכתי ועשיתי את המבחן, העברית יצא אהה לא טוב אבל האנגלית יצא 90 ואמרו לי שבגלל שאני דוברת טוב אנגלית אני לא יכולה לעשות את האולפן של עברית, כך שלא יכולתי לעשות את האולפן הזה. הדברים האלו כאבו לי מאווד מממאוד (3) ההתחשבות המועטת שהייתה להם (5) אז הלכתי למורה פרטית במשך שנתיים... עם השפה אני עדיין נלחמת, אני מבינה טוב, הרבה הרבה יותר ממה שאני מדברת, וטוב, עדיין יש מה להמשיך.

גם סוזנה חשה פגיעה אישית מן האחראים על לימודי האולפן, שלדבריה התנכלו לה ורצו להקשות עליה במתכוון, ובני הזוג אליסון ודייוויד סיפרו שעד מועד הראיון, מעל שנה מסיום אולפן א', לא הצליחו להשתלב בלימודי אולפן-ההמשך; הם עדיין ממתנינים שיתקשרו להודיע שכיתת האולפן נפתחת.

ניתן לסכם ולומר שבשלב הלימודים הבסיסיים באולפן המוטיבציה ללמוד ולהתקדם הייתה גבוהה וברוב המקרים סייעה להתמודדות עם הקשיים בדרך. עם זאת, בעת הראיון העברית שבפי המרואיניים הייתה בדרך כלל חלשה מאוד וחלקם הפנו אצבע מאשימה כלפי מסגרת הלימודים באולפן בהקשר זה, כך שנראה שעל אף המוטיבציה הגבוהה, אותם מרואיניים התאכזבו מן האולפן וחשו כי המאמץ הגדול היה לשווא.

2.2 האולפן המקצועי

כמחצית מן המרואיניים המשיכו בלימודים באולפן המתקדם ובאולפן המקצועי, בו למדו את המונחים המקצועיים הרלוונטיים להם בעברית. על אף הקשיים הרבים, המוטיבציה בלימודים באולפן המקצועי תוארה כגבוהה מאוד; חלק מן המרואיניים שלמדו באולפן מקצועי למדו בו מחוץ לעיר מגוריהם ונאלצו לנסוע כמה פעמים בשבוע או מדי יום במסלולים לא קלים כמו באר שבע-רמת גן, באר שבע-ירושלים או מצפה רמון-באר שבע, בתחבורה הציבורית כמובן.

כך סיפרה למשל רימה, שהגיעה לישראל מאוקראינה בגיל 44, אשר גרה בתחילת דרכה בישראל במצפה רמון ולמדה באולפן המקצועי למורים למתמטיקה בבאר שבע:

לקחו אותי לקורסים... שילמו לנו את הנסיעה רק עד לבאר-שבע, מהתחנה המרכזית הלכנו ברגל... כל יום הלכתי וכל יום רציתי לעזוב את הקורסים האלה, כי היה מאוד קשה... התחילו שם (3) גם ביאליק, וגם שירים של אלתרמן וכל זה, צריך היה לכתוב חיבור... ישבתי והתענייתי... היו מבחנים כל הזמן, נו, ובכן (3) בעבודה קשה, התענייתי וסיימתי את תשעת החודשים האלה. כל יום קמתי ובכיתי שאני לא אלך יותר, ישבתי שם ולמדתי, ובשעה שש [בערב] חזרתי, ובבית גם הייתי צריכה לבשל אוכל ועוד משהו, יש לי הרי משפחה, והייתי צריכה גם להכין שיעורי-בית... ובשעה שש [בבוקר] הייתי צריכה כבר לנסוע ממצפה-רמון בשביל להגיע לשמונה. בקיצור, סוף העולם. תשעה חודשים חשבתי שלא אעמוד בזה. רק בגלל שעוד היו לי מצבורי בריאות עמדתי בזה.

בשלב זה הבינו חלק מן המרואיינים כי לא יוכלו לעסוק במקצועם בישראל אם לא יעברו בחינות תעסוקתיות לאותו המקצוע. אחד מהם היה גבריאל, רואה חשבון שהגיע מארגנטינה בגיל 51. היות ובישראל היה עליו לעבור בהצלחה את בחינות לשכת רואי החשבון, בחינות מורכבות הדורשות זמן לימודים ממושך, החליט גבריאל בליט ברירה לוותר על עיסוקו בישראל, ואת לימודיו באולפן המקצועי עשה בקורס משפטי. גבריאל סבר שיוכל לעבוד בישראל בתחום קרוב למקצועו, כמו הנהלת חשבונות, אך מאוחר יותר הסתבר לו שלשם כך היה עליו ללמוד בקורס מנהלי חשבונות במקום בקורס המשפטי בו למד. הוא הסביר:

אם אני רואה-חשבון, בטח שיש לי ידע בהנהלת חשבונות. אבל לא, בלי תעודה לא! מה זה בלי תעודה לא? ... באמת, מה זה בשבילי קורס של הנהלת חשבונות? ... בטח שיש לי ידע של מנהל חשבונות, אם לא, לא יכולתי לעשות באוניברסיטה תואר של רואה חשבון... אולי אם אני הייתי לומד כדי לקבל את התואר שמבקשים פה של הנהלת חשבונות, היה לי יותר קל למצוא עבודה.

בחירתו של גבריאל בקורס המשפטי, שהתבררה מאוחר יותר כהחלטה מוטעית, אינה יוצאת דופן בקרב המרואיינים. רבים מספרים כי שלב האולפן המקצועי היה שלב שהשיבוץ אליו נעשה בקריטריונים מעורפלים, לא ברור היה מתי והאם בכלל יפתח הקורס, ההרשמה נערכה באופן לא מסודר, לעתים על בסיס שמועות, והגישה הכללית הייתה "תפסת – הרווחת". שלושה מרואיינים, גבריאל, ליזה וסוזנה, למדו בקורסים שלא התאימו למקצועם והם כלל לא עסקו במקצועות שלמדו מאוחר יותר. ליזה סיפרה:

תרגמו את הדיפלומה שלי לא נכון... כשבאתי להירשם מי שרשם אותי אמר לי 'מה, לא התקבלת לשום קורס אחר? לא נרשמת?' אמרתי: 'כן נרשמתי, אבל לא הסבירו לי למה לא קיבלו אותי', הוא אמר: 'את לא מבינה, בישראל צריך לבוא ולתת מכה על השולחן' ((נותנת מכה על השולחן)) אז הבנתי... נרשמתי לעוד קורס, לקורס למורים להנהלת חשבונות... וכשהגיע המועד שהיה צריך להתחיל ללמוד אף אחד לא שלח לי שום דבר, לא הזמנה, שום מכתב ((עברית))... [יום אחד] הלכנו לקחת את הדואר מהדירה הקודמת, והאנשים שהשתכנו במקומנו שם - הוא אמר לי 'בואי מהר, אני ממהר למכללה' ((עברית)), היום נאספים כל מי שנרשם לקורסים... הוא ציין את הקורס אליו נרשמתי. אמרתי: 'למה לא הודיעו לי?' הוא אמר 'בואי' ואז נזכרתי שצריך לתת מכה על השולחן ולומר שנרשמתי וזה מתאים למקצוע שלי. בכל אופן, כללו אותי ברשימה ולמדתי שנה שלמה בקורס הזה... לא ידעתי כל כך טוב הנהלת חשבונות והבנתי את זה בעצמי, אפשר היה ללכת, להתעלם מהכל, אבל כנראה אנחנו מאד ישרים, אם אני לא יודעת משהו אני לא יכולה ללמד אחרים. אהה הנהלת הקורסים האלו אמרה 'את הרי מהנדסת, את יודעת מתמטיקה, עם הקורס הזה יש לך רישיון ללמד, את יכולה ללכת לבית ספר ללמד מתמטיקה'.

גם אהרון, רופא בעל ותק, המתין בסבלנות כמעט שנה וחצי לפתיחת אולפן מיוחד לרופאים בעיר מגוריו. לבסוף הבין, כמו ליזה, שעליו לפעול בעצמו ולא להמתין להזמנה. רק אחרי שאיים להיאבק על זכויותיו באופן משפטי, נפתחה בפניו הדלת לה ציפה, והסיכוי לעבוד שוב במקצועו ולהרגיש "בן אדם" גבר.

רובם הגדול של המרואיינים היו מעוניינים להמשיך ולעבוד במקצועם בישראל, והם הבינו כי יוכלו לעשות זאת אם תהיה בידם תעודה מתאימה ואישורים מן הגורמים המוסמכים לכך בישראל. השגת המטרה הייתה כרוכה במאמץ רב, והמרואיינים סיפרו, בדרך כלל, כי בשלב זה הייתה להם האנרגיה הדרושה לכך.

3. מצוקה נפשית, כבר בתחילת הדרך

כבר בימים הראשונים להגעתם הבינו המרואיינים שעליהם להיות מעשיים ולהשתלב במהירות בחיים בישראל. אולם, המציאות הישראלית הביאה כמה מן המרואיינים למצב של הלם: הלם מהתרבות המקומית, מהשפה הקשה, ומההבנה שיתכן ולא יוכלו לעסוק כאן במקצועם ולממש את השכלתם. עבור רבים מהם, הדרך מכאן לתחושת דכדוך (במקרה הנפוץ יותר) ולדיכאון (במקרה הגרוע) הייתה קצרה.

3.1 מצוקה נפשית של המרואיינים/ת

אנריקה, שהגיע בגיל 44 מארגנטינה, סיפר כיצד נלחם על מנת שלא לשקוע בדכאון בתחילת דרכו בישראל:

המכה הייתה חזקה, השינוי היה גס, שם ((במרכז הקליטה)) בדיוק התחלתי להבין (3) באמת התחלתי להרגיש המון דברים שלא חשבתי, שלא חשבתי שאפשר להיות ככה, אדם רגיל קודם לגור בעיר ענקית איפה שיש בקרבתו מלא דברים ו(5) אתה מתרגל להיאחז בדברים הקטנים, אהה, להקים מערכות יחסים עם אנשים במרכז קליטה, להתחיל לשתף אותם באותן החוויות (5) להיעשות יותר קשוח ממה שאתה, לחפש כוח לשאוב מכל מקום אפשרי, ניסיתי לא ליפול, לא להיכנס לדיכאון, אהה זה לא רק בשביל אדם אחד אלא בשביל כל המשפחה, צריך לתפוס את העניין כעניין משפחתי בו כל הקבוצה המשפחתית- לא קל, בשביל הילדים היה מאוד קשה להסתגל ... השינוי הוא אדיר, שינוי מאוד חד, מאוד חד, אהה (3) כמו (5) שידחפו אותך, שיציעו לך, שאתה לא מבין מה אומרים לך, הבעיה בלהרגיש נבער, אתה לא יודע לא לכתוב, לא לקרוא ולא להביע את עצמך, פשוט בור כמו אנאלפבית... בשבילי זה היה מאוד קשה.

אנריקה העיד על עצמו כי הוא אדם פתוח שמתייחד בקלות; ייתכן שתכונה זו סייעה לו למצוא תמיכה בסביבתו, אשר איפשרה לו להתמודד עם הקושי הנפשי בתקופה הראשונית בישראל. אך לא לכל המרואיינים היו הכוחות שהיו לאנריקה.

אליזבטה הגיעה לישראל בגיל 54 מאוזבקיסטן עם בעלה ובנה, במטרה למצוא בישראל מרפא למחלת הבעל. אחרי כשנתיים קשות ששילבו הגירה וטיפול אינטנסיבי בבעל, בעלה של אליזבטה נפטר בישראל. אליזבטה לא מצאה כוחות להשתלב בחיים בישראל ושקעה במשך שנה במצוקה נפשית קשה: לא למדה, לא עבדה ולמעשה ויתרה על סיכוייה לעבוד במקצועה, רופאה, בישראל. כמו אנריקה, גם אליזבטה סיפרה שהצליחה להתגבר לבסוף על הקשיים בתמיכת הסביבה: "תודה לאל שמסביבי קרובי המשפחה, החברים, השכנים, איכשהו השתדלו לעודד אותנו, לא להשאיר אותנו לבד".

לאלנה, שהגיעה בגיל 45 מאוקראינה, היו ציפיות רבות מן ההגירה לישראל, אשר נגוזו במהירות. מצוקתה הנפשית התחילה עוד לפני ההגירה, בעקבות כל הטלטלות שעברו חייה בשנים שלאחר הפרסטרויקה בברית המועצות, ובעיקר בשל החשש לביטחון האישי בתקופה שלפני ההגירה. לאחר שהגיעה לישראל והבינה כמה קשה יהיה לממש את ציפיותיה, שקעה אלנה במצוקה נפשית קשה. היא סיפרה:

נשברתי כאן מיידית. אני כמעט שנתיים לא יצאתי מהבית. כמעט. השמנתי בשלושים קילוגרמים. עזבתי את האולפן. לא למדתי עברית. עברית לא יכולתי לשמוע בכלל... פשוט לא יכולתי לסבול את כל העולם הסובב אותי. לא יכולתי לשאת אותו פשוט ((נשימה עמוקה)) ... סטייתי מהמסלול. סטייתי מהחיים ... התחילו לכאוב לי הרגליים מכך שאני רק יושבת ואוכלת, עד לרמה כזו שהן לא יכלו לסבול את המגע עם הרצפה, יכולתי לשבת רק כשהנחתי ככה שמיכה ומעליה הנחתי את הרגליים. ורק ככה, כלומר, הפכתי את עצמי לנכה.

מאוחר יותר בראיון העלתה אלנה השערה שהמצוקה הנפשית בה נתקפה בישראל הייתה תגובה פוסט-טראומטית לטראומות שחוותה לפני הגירתה, כלומר למשבר שחל בחייה; אחרי כל הקשיים שעברה, היא קיוותה שבישראל יחזרו חייה למסלול. משהבינה שכמהגרת טרייה עליה לגייס שוב כוחות על מנת להשתלב בחיים בישראל ולהתקדם בהם, נשברה.

ממקרה זה ניתן להבין טוב יותר גם את הקושי של המרואיינים האחרים, גם אלה שלא דיווחו על מצוקה נפשית: כפי שתואר בפרק הראשון, כמעט כולם היגרו לישראל בעקבות משבר שחל בחייהם. התקווה שבישראל ייפתר המשבר התחלפה במהירות בקשיים חדשים, שהובילו לעתים למשבר נוסף. במקום בלתי מוכר, פעמים רבות ללא מערכת תמיכה, לא לכולם היו הכוחות הנפשיים להתמודד עם עוד משבר משמעותי בחיים.

3.2 מצוקה נפשית של בן הזוג של המרואיינת

מספר המרואיינים אשר סיפרו על מצוקה נפשית של בן או בת הזוג שלהם גבוה ממספר המרואיינים שדיווחו על מצוקה נפשית שלהם עצמם. ייתכן שהדבר קשור לכך שהמרואיינים אותרו במסגרות נורמטיביות, בהן שרויים אנשים מתפקדים. ייתכן גם כי היה להם קל יותר לדבר על קשיי אנשים בסביבתם ולא על עצמם. על כל פנים, דיווח המרואיינים על מצוקת בני הזוג שלהם עשוי ללמד על שכיחות גבוהה יחסית של מצוקה בקרב מהגרים טריים בגיל הביניים. דורה, שהגיעה בגיל 44 מאוקראינה, סיפרה על עצמה ועל אנשים בסביבתה בתקופה הראשונית שלהם בישראל:

עד שנהייתי כאן בן-אדם, עד שהגעתי לרמה הזאת, אני מעולם לא שקעתי בדכאון... הנחתי שאני צריכה לעבור הלאה. אם משהו התרחש לא כפי שרציתי, לא יצא מה שרציתי, אני הנחתי שאני צריכה לעבור מעבר לזה, אני צריכה להכריח את עצמי... ויש אנשים ששוקעים בדכאון. כן (7) לבעלי היו כמה מקרים, שלא לקחו אותנו לעבודה, שאמרו 'תצבע את השיער ותגלח את הזקן', הוא היה בהלם, את מבינה? אבל אנחנו פשוט לא אפשרנו לעצמנו את זה. כי אם פעם אחת תשקע, אחר כך יהיה כבר קשה לקום.

דורה תיארה את קשייו של בעלה במציאת תעסוקה מתאימה בישראל כגורם המרכזי לבעיות שחווה. אחד הקשיים במציאת תעסוקה היה מראהו המבוגר, שבעטיו הציעה לו עובדת ציבור שעבדה עם עולים לגלח את זקנו ולצבוע את שיער השיבה שלו, על מנת להיראות צעיר יותר – הצעה שגרמה לו להלם.

ליזה, שהגיעה בגיל 44 מבלרוס, היגרה לישראל בתחילת שנות התשעים ובעת הראיון חיה כאן כ-19 שנים. בדומה לדורה, גם ליזה תיארה את עצמה כאישה מעשית ואופטימית שהצליחה להתמודד עם קשיי ההגירה הראשוניים. אולם עבור בעלה השנים הראשונות להגירה היו קשות הרבה יותר: המצוקה הנפשית הקשה ש"נחתה עליו", כדבריה, לאחר הגירתם, המשיכה ללוות אותו שנים רבות. בעלה של ליזה לא למד עברית ולא הצליח לתפקד כמפרנס וכאיש-משפחה; ליזה ליוותה אותו למקומות עבודה פוטנציאליים, ניהלה משא ומתן עם מעסיקים במקומו ונמצאה בקשר עמם כאשר היה צורך לסגור עליו.

גם אהרון ופרננדו סיפרו על בנות-זוגם שחוו מצוקה נפשית ודיכאון. אהרון סיפר כי אשתו חלתה וכמעט התעוורה זמן קצר לפני הגעתם לישראל. על אף הטיפול הרפואי שקיבלה, היא המשיכה לסבול מבעיות ראייה וממצוקה נפשית קשה. על אף שהראיון עמו היה ארוך מאוד (כארבע שעות), ועל אף שסיפר בהרחבה על אשתו בתקופת החיים שלפני הגירתם, הוא כמעט ולא דיבר עליה בהקשר לחייו שלאחר ההגירה, והתעלם מן השאלות שנגעו לה. אולם, בשלב כלשהו במהלך הראיון הוא הפטיר:

הלכתי לאולפן, אחר-כך, אשתי לא יכלה ללכת, אחר-כך לא יכלה ללכת, היא אומרת: 'אני אתלה את עצמי, אני עוד משהו' ואני עזבתי את האולפן, קשה גם היה.

מאוחר יותר בראיון, כאשר סיפר על ההתקדמות המקצועית שלו בישראל ותחילת עבודתו כרופא, הוא סיפר כי מצבה הנפשי של אשתו, אף היא רופאה, העכיר את שמחתו. כשניסה להתייעץ עמה בנושאים רפואיים בתחום מומחיותה, הבין מתגובתה הקרירה שמוטב שלא יעשה זאת, ולא ישתף אותה בהצלחתו, בשל ההשוואה לאי הצלחתה. לקראת סוף הראיון הוא הודה שהוא מרגיש חסר אונים למול המצוקה הנפשית של אשתו ונטיותיה האובדניות. הוא סיפר כי הטיפול באשתו מהווה חלק גדול מחיי היומיום שלו, כי הוא מרגיש שהיא זקוקה להשגחה בבית ולליווי צמוד מחוץ לבית. כאשר הוא לא נמצא עמה, הוא דאג שתימצא בהשגחת אחד מילדיהם, מחשש שתזיק לעצמה או שתלך לאיבוד. על אף התנגדותה, הוא חשש לה מאוד והסביר כי מאז הגירתם אשתו הלכה לאיבוד כבר ארבע פעמים. לבסוף אמר:

זאת מחלת עצבים כבר, גובל בפסיכיאטריה. אבל אני מפחד להגיד לה את זה, היא ישר אמרה לי 'אני לא מטומטמת, אני לא אידיוטית, אני לא פסיכית' ((מגחך)), אבל אני מבין שזה כן, אבל לא מתעקש, אם הייתי מתעקש, מכריח את הרופאים לשים לב, אני יכול להדגיש את זה, אני יכול לעשות את זה בצורה מקצועית, ואני מודה - זה יכאב לי.

כך, נשאר המצב כפי שהוא; אהרון המשיך לשאת את הכאב וחוסר האונים למול מצבה של אשתו, בייחוד על רקע ההתקדמות שלו בישראל, והמשיך לטפל בה ולדאוג לה בחיי היומיום.

לפרננדו היה סיפור דומה. אשתו של פרננדו חלתה כשנתיים לאחר הגירתם במחלת פרקים, אשר אחת מתופעות הלוואי שלה היא דיכאון. בשונה מאשתו של אהרון, אשתו של פרננדו קיבלה טיפול פסיכיאטרי. גם במקרה הנוכחי, על אף משכו הארוך של הראיון, פרננדו כמעט ולא דיבר על אשתו ועל מחלתה, וגם כשנשאל על משפחתו הסיט את נושא השיחה מספר פעמים למשפחה המורחבת. על אשתו אמר רק: "לא הכל ורוד בחיים, אשתי אהה היא אהה לא עברה את העלייה בצורה הכי טובה".

פרננדו ואהרון לא דיברו על הקושי לטפל בבת הזוג על רקע הקשיים האחרים הכרוכים בהגירה, ולא דיברו על חסרונו של אדם קרוב ואהוב, כפי שסיפר כל אחד מהם על אשתו בשלבים מוקדמים יותר בחייהם, לחלוק עמו את חי היוםיום. מן התמונה העולה בהקשר זה, ייתכן שמרואיינים נוספים חוו מצוקה נפשית של בני משפחתם (או שלהם עצמם) לאחר ההגירה. נראה שזהו נושא רגיש כל כך, שגם מרואיינים כליזה, פרננדו ואהרון, שפתחו את לבם במהלך הראיון בהקשר לנושאים רבים, התקשו להיפתח כאשר דיברו עליו.

4. משפחות בשנים הראשונות להגירה

התקופה הראשונית לאחר ההגירה היא תקופה דינאמית מאוד גם בתוך התא המשפחתי; הגירה עשויה להפריד משפחות, לאחד משפחות ולשנות את שיווי המשקל בתוך המשפחה. גם שינויים אצל אחד מבני המשפחה הם משמעותיים דיים על מנת להשפיע על הדינאמיקה המשפחתית, לא כל שכן שינויים שעוברים כל בני המשפחה בעת ובעונה אחת. יתר על כן, בגיל הביניים מתרחשים שינויים במשפחה כמו עזיבת הילדים את בית ההורים, טיפול בהורים מזדקנים, מחלות ומוות של קרובי משפחה, שינויים בזוגיות ועוד. כאשר גיל הביניים והגירה מתרחשים יחד, השינויים עשויים להיות אינטנסיביים במיוחד. כמה דפוסים מרכזיים בהקשר המשפחתי בולטים בקרב המרואיינים כבר בתקופה הראשונית להגעתם:

4.1 איחוד משפחות – אושר גדול לצד שינויים ואכזבות

חלק גדול מן המרואיינים היגרו לישראל על מנת להתאחד כאן עם בני משפחתם - בדרך כלל עם ילדיהם, שהיגרו לפניהם לישראל. האיחוד המשפחתי, לו חיכו שנים, תואר כתקופת אושר עילאית. רות סיפרה:

את גידול הנכדים שלי ראיתי [בחול] דרך קלטות. עם כל הפרטים, אבל אלו היו קלטות, ובכיתי הרבה, הרבה, הרבה (3) הרבה על זה שאני מפסידה את הכל, מפסידה הכל... אמו של בעלי [היגרה לפנינו], כל משפחתו של בעלי, כך שנותרנו שם סוג של יתומים... ולאחר מכן המפגשים כשהלכו הילדים, את הפרידה הזו אני לא רוצה לחוות יותר אף פעם בחיי, אף פעם. עכשיו בהיותי כאן, שיהיו מלחמות, לא אכפת לי, אני איתם.

בחלק מהסיפורים, המפגש עצמו נחוג בפורום משפחתי רחב ומרגש. כך סיפרה אניה, שרואיינה כחצי שנה לאחר הגירתה בגיל 60 מרוסיה:

[המשפחה] כמובן שהם מרוצים ושמחים, מאוד שמחים מכך שהגעתי, פגשו אותי בשמחה, נסעתי אליהם להתארח, הם גם ארגנו לי פגישה יפה, כל הקרובים התאספו, כמובן שאני שמחה, אחי עם דמעות בעיניים, כך כל הפגישה הזאת הייתה.

בכמה מן המקרים סיפרו המרואיינים על איחודי משפחות מרגשים לא רק עם בני משפחה שכבר גרו בישראל, אלא גם עם בני משפחה שגרו כמותם בחו"ל, אך רחוק מהם; המרחקים הקצרים (באופן יחסי) בישראל הביאו למפגשים תקופים יותר מבעבר. כריסטינה למשל סיפרה על התקרבות מחודשת לאחיה ולבני משפחתו לאחר ההגירה, לאחר שנהגו להתראות ברוסיה בתדירות של פעם בשנתיים לכל היותר, מפאת המרחק הרב ואילווצי העבודה.

אולם, בחלק מן המקרים המרואיינים סיפרו במפורש או במרומז גם על אכזבות. כך למשל, לסוזנה היו ציפיות לעזרה מבני משפחתה בישראל לאחר הגירתה מארגנטינה. כשהיא ובעלה התבקשו לבחור מרכז קליטה, הם בחרו בעיר בה חיו קרובי משפחתם. קרובי המשפחה סייעו בשבועות הראשונים, אך לאחר מכן הפסיקו לעזור. סוזנה לא סיפרה מה קרה, אך ניכר היה שכעסה מאוד על כך שהשאירו אותה "לבד". גם אניה, רק חצי שנה בישראל בעת הראיון, סיפרה:

איכשהו אין פה מספיק זמן, אח שלי אומר, כדי להיפגש עם קרובי המשפחה. הוא אומר 'גם לנסוע קצת רחוק', אומר: 'כולם עסוקים בעבודה, לכולם יש את הבעיות שלהם', אני מבינה כמובן... אני... עושה טיולים בשכונה הזאת בערבים. לפעמים עם הבת אנו יוצאות בערב- בעיקר לבד, בדרך כלל היא עסוקה. מטיילת פה ברחובות, בצעד מהיר, נועלת את נעלי הספורט, הולכת.

נראה כי לאכזבתה של אניה, גם בתה הבוגרת, אשר גרה בקרבת אזור מגוריה, עסוקה. אחרי שנים ארוכות של געגועים לבת ולמשפחה, אניה הגיעה לישראל אך נמצאת בדרך כלל לבדה, או בחברת אנשים חדשים שהכירה כאן.

לא קל לספר על אכזבה מבני המשפחה המורחבת לאחר שנים של ציפייה להתאחד שוב, אך נראה שקשה יותר לספר על הריחוק שנוצר מן הילדים, אשר התגלה לאחר המפגש המחודש. אניה סיפרה שכאשר הגיעה לישראל בתה שכרה עבודה מקום מגורים בקרבתה. היא סיפרה שיתכן והבת תעבור לעיר אחרת מסיבות תעסוקתיות, ובמקרה כזה גם היא עצמה תכננה לעבור אחריה. יעקב, לעומתה, סיפר שסירב להצעת הסוכנות היהודית להשתכן במרכז קליטה בעיר מגוריהם של שני בניו שהיגרו לפניו, "כי ילדי עצמאיים ורציתי לכבד זאת". אך יעקב היה יוצא דופן; מלבדו, כל המרואיינים שסיפרו שהיגרו לישראל בעקבות ילדיהם בחרו לעיר המגורים בה גרו הילדים או לפחות אחד מהם.

נראה שהאיזון שהתקיים בעבר בין ההורים לילדים השתנה; כעת הילדים עסוקים וחייהם עמוסים, וההורים שמבקשים להיות בקרבתם צריכים להתאים את עצמם למצב החדש. כמו יעקב ואניה, מרבית המרואיינים קיבלו את האיזון החדש בהבנה. אולם, עבור כמה מהם, השינוי באיזון המשפחתי היה קשה יותר לקבלה. כך, גריגורי סיפר על איחוד משפחתי לא קל עם בתו הצעירה, שהיגרה לישראל במסגרת תכנית נעל"ה כשלוש שנים לפני הוריה:

עם דאשה היו לנו בעיות. כשהגענו, החלטנו שהרבה זמן לא התראינו, ננסה לחיות ביחד. שכרנו דירה... כשהיא נסעה, היא הייתה ילדה מתוקה וביתית, ממושמת, הקשיבה להורים... תוך שלוש

שנים אנחנו ראינו ילדה לגמרי אחרת, עצמאית, זה בסדר, אבל בשבילנו זה היה בלתי צפוי, כלומר: אנחנו נפרדנו מילדה קטנה וממושמעת ופגשנו גבירה מבוגרת שמחליטה בעצמה לאן ללכת, מתי לבוא, עם מי להיפגש, עם מי לא להיפגש וכן הלאה. היו בעיות, היו קונפליקטים, כי מה שאנחנו רצינו לראות בהתנהגות שלה לא ראינו, היא - או שיצרה איתנו קונפליקטים או שניסתה ללמד אותנו ש'בישראל הצעירים לא מתנהגים ככה, בישראל רק אחרי 12 בלילה מתחילים לבלות, ואתם רוצים שאני ב-12 כבר אהיה בבית'... היא התבגרה שלא לנגד עינינו.

מצב דומה התרחש גם במשפחה של אלנה. לאחר הגירתם, המשפחה התאחדה עם הבת שהיגרה לפנייהם לישראל והם חזרו לחיות תחת קורת-גג אחת. אולם, לדברי אלנה, האיזון המשפחתי שהתקיים בעבר השתנה: הבת למדה ועבדה בישראל וכבר דיברה בעברית, ובמהרה החל גם הבן ללמוד ורכש את השפה, וגם בעלה מצא עבודה במקצועו, ורק היא, שנשאה במשפחה בעבר את "פוזיציית המנהיגה" כדבריה, נותרה מאחור. היא אמרה: "עבורי, המעבר בגיל מבוגר יותר, שינוי המדינה, הוא גם שינוי יחס הילדים אליי". בעת הראיון, כשבע שנים אחרי ההגירה, אלנה הרגישה עדיין שהיא נמצאת "בעמדה הנמוכה ביותר במשפחה".

4.2 טיפול בבני זוג חולים

כשליש מן המרואיינים סיפרו שלאחר הגירתם הם נאלצו לטפל בבן או בבת זוג חולה. כמה מרואיינים סיפרו שהיגרו כאשר בן או בת הזוג כבר היו חולים (אליזבטה, רות, אהרון וסוזנה) אך במרבית המקרים בני הזוג חלו בישראל זמן קצר לאחר ההגירה, או שמצב בריאותם החמיר לאחר ההגירה. מחלות בני הזוג היו מגוונות: סרטן, סכרת, מחלות לב, מחלות במערכת העצבים, מחלות ראומטיות, דיכאון ומצוקה נפשית. שתי מרואיינות התאלמנו בישראל במהלך השנתיים הראשונות להגירה.

טיפול בבן זוג חולה, במקביל לניסיונות להשתלב בחיים המקומיים לאחר הגירה, היא התמודדות קשה ביותר. בכמה מן המקרים, המרואיינים נאלצו להפסיק את הלימודים באולפן בשל הקושי לשלב אותם עם הטיפול בבן הזוג. רות סיפרה על המאמץ העצום שהשקיעה על מנת להתקדם בישראל במקביל לטיפול בבעלה החולה:

הוא כבר בא עם קטיעה ברגל, כך שהבאתי אותו כבר בכסא גלגלים. הוא היה הולך, אבל היה צורך להקריב המון דברים כיוון שלא יכולנו לקחת את הסיכון שיהיו לו דלקות ודברים כאלו. עם המון הקרבה, המון השקעה, הוא נרפא, הוא נרפא, במרכאות... שנה אחת לפני שנפטר, היו צריכים לקטוע לו את הרגל השנייה (3) לכן אני אומרת לך, לא היה קל בכלל, המון דלקות, המון ריצות, השתלות, ואת זה, ואת הדבר הבא, והיה מאוד קשה, מאוד קשה לראות אותו סובל, יותר מכל דבר אחר, את מבינה? זה היה הכי נורא, ועזרו לי הילדים שלי.

על אף הקשיים, רות הצליחה לאשרר את תעודותיה המקצועיות ולעבוד במקצועה. סיפורים דומים סיפרו גם אהרון וסוזנה. גם אליזבטה הגיעה לישראל עם בעל חולה, אך בשל מצבו הבריאותי הקשה היא לא הצליחה להתמיד בלימודים באולפן ולהשתלב במקצועה בישראל.

שלושה מרואיינים סיפרו שהם מטפלים בבן או בת זוג חולה ובמקביל גם בהורה קשיש. סוזנה, שהיגרה מארגנטינה עם אמה ובעלה, סיפרה שבעוד היא למדה באולפן והתקדמה, בעלה התקשה מאוד בלימודים, גם עקב בעיות בריאות שסבל מהן. פרשייה מורכבת שסוזנה ובעלה נקלעו אליה בעת שרכשו דירה בראשית דרכם בישראל, תבעה ממנה ומבעלה כוחות נפש רבים וגרמה להם עוגמת נפש גדולה. הפרשייה הסתיימה לבסוף בזכייתם במשפט כנגד החברה הקבלנית ממנה רכשו את הדירה, אולם אחת מהשלכותיה, לדעתה של סוזנה, הייתה התקף הלב שלקה בו בעלה. היא לא הרחיבה את הדיבור על החוויה הקשה שחוותה, לא על הטיפול בבעלה במהלך השנים ולא על הטיפול שבמקביל באמה הקשישה. סוזנה סיפרה שלאחר הגירתה היא למדה באולפן ולאחר מכן החלה לעבוד בשתי עבודות – האחת מתקשרת למקצועה בתחום החינוך והשנייה בטיפול בקשישים. סוזנה היא המפרנסת העיקרית בביתה; בעלה החולה ואמה לא עבדו (אמה מתגוררת עמם) ותוספת הכנסה מועטה מגיעה מהקצבאות שקיבלו.

גם ליזה ופרננדו סיפרו כי הם מטפלים בבני הזוג החולים שלהם, אשר מקבלים קצבאות נכות, ובו זמנית גם בהוריהם הקשישים. בניגוד לסוזנה, שהיגרה לישראל ללא ילדיה, ליזה ופרננדו היגרו עם ילדיהם המתבגרים וטיפלו גם בהם. שניהם היו מודעים לכך שהם מטפלים, למעשה, בכל בני המשפחה.

דיווח המרואיינים על מחלות בני הזוג שלהם עשוי ללמד על שכיחות גבוהה יחסית של תחלואה בקרב מהגרים טריים בגיל הביניים. נראה כי למרואיינים שבני או בנות זוגם חלו במחלה גופנית, היה קל יותר לדבר על הנושא בהשוואה לאלה שבני או בנות זוגם חלו במחלה נפשית. למרואיינים שבני הזוג שלהם חלו במחלה גופנית המשולבת במחלה נפשית, היה קל יותר לדבר על ההיבטים הגופניים שבמחלה.

4.3 שינוי ביחסים עם ההורים הקשישים: תלות ההורים

מרבית המרואיינים היגרו לישראל ללא הוריהם. כצפוי בגיל הביניים, רבים מן המרואיינים (15 מתוך 28) התייתמו משני הוריהם עוד בטרם ההגירה. בקרב המרואיינים שלפחות אחד מהוריהם היה בחיים בטרם ההגירה, כמחצית ההורים חיו בישראל בעת הראיון (אצל שבעה מרואיינים)³⁸ וכמחציתם נותרו בחו"ל (אצל שישה אחרים). בעת הראיון, כל שבעת המרואיינים שהוריהם חיו בישראל, גרו באותה עיר בה התגוררו ההורים, ושתיים מהן התגוררו עם אמהותיהן באותו הבית. טיפול בהורים בתקופה שלפני ההגירה לא הוזכר כתמה בראיונות. לעומת זאת, התקופה שלאחר ההגירה מתוארת באופן שונה. מן הסיפורים עולה כי גילם המתקדם של ההורים, בשילוב הקשיים האופייניים למהגרים כקשיי השפה, הסדרים ביורוקרטים שונים וענייני דיור ובריאות, יוצרים תלות של ההורים הקשישים בילדיהם בני גיל הביניים, מהגרים טריים בעצמם. כך, נראה שההגירה יצרה נקודת מפנה ביחסים בין בני גיל הביניים להוריהם. כריסטינה, שהוריה היגרו לישראל כשנה אחריה, סיפרה:

³⁸ לא כל ההורים שחיו בישראל בעת הראיון היגרו לישראל עם ילדיהם בני גיל הביניים: שתי מרואיינות סיפרו שהגיעו עם הוריהן (סוזנה עם אמה וליזה עם אביה וחמיה), שני מרואיינים נוספים סיפרו שהוריהם היגרו לישראל כשנה אחריהם (כריסטינה ופרננדו) ושתי מרואיינות נוספות סיפרו שאחד מהוריהן היגר לפניהן לישראל וכאן הן התאחדו עמו (אליזבטה וזינה).

הם חיו שלושה חודשים איתנו והבנתי שמאד קשה להם. אמא בכתה כל יום (4) היינו בעבודה, היא דואגת, אין לה מה לעשות, השפה אחרת... היא עמדה ליד החלון ובכתה... אחר כך החלטנו שהם ישכרו דירה פה... נסענו לשם, סיידנו הכל וצבענו מיד, קנינו להם מה שצריך כמו מקרה, טלוויזיה, חלק מהרהיטים היו וחלק קנינו, תלינו וילונות... הם התרגלו לחיות בנפרד ופה הם היו תלויים בנו... וביום למחרת באתי אליהם והיא ((האם)) אמרה לי: 'את יודעת, כל כך טוב אצלנו בבית, יש שמש, כל כך מואר בבית!' ((בהתרגשות))... ואני אמרתי: 'אמא, את מבינה מה אמרת עכשיו? שהודית בזה שגם פה הבית שלך!'... היא אומרת: 'זה כל כך מוצא חן בעינינו, אני ואבא קמנו בבוקר ויש פה שמש ממש בתוך החדר!'

על אף ההקלה במצב הרוח של ההורים ושל כריסטינה כשעברו ההורים לדירה משלהם, תלות ההורים בבתם נמשכה; סידורים שונים, טיפול בענייני בריאות וקשרים עם הממסד נעשו תמיד בסיועה. למרואיינים אחרים שהוריהם חיו בישראל היו סיפורים דומים. כך פרננדו וליזה:

כל מה ששייך לבריאות של אבא שלי, או מה שקרה עם אמא שלי, או אפילו כל סידור משרדי שאבא שלי צריך לעשות, זה עובר דרכי (3) דברים קטנים, חוסר עברית שלו, הוא לא מבין מה כתוב במכתב הזה אז הוא לא יודע איך למלא את הטופס... הכל עובר דרכי (פרננדו)

יום בשבוע אני מקדישה לאבא שלי, לקניות, לכל העניינים... אבא שלי, שיהיה בריא, הוא לא כל כך דורש, אבל לפעמים כשהם מרגישים שהם לא מסתדרים עם המצב שלהם, או שלחץ הדם נמוך או שלחץ הדם גבוה, או שאתמול הם התקשרו שהם לא יכולים לכבות את הטלוויזיה, אז מה לעשות? אז אמרתי שאם לא תסתדרו אני אתקשר לבן שלי ואבקש שהוא יעזור, במקרה שהוא לא יבוא אז אני אבוא (ליזה).

באופן מעניין, גם במקרים של אליזבטה וזינה, אשר הוריהן הגיעו לישראל מספר שנים לפנין והיו לכאורה ה"ותיקים", נזקקו ההורים לסיוע של בנותיהן. אליזבטה הסבירה כי למרות שהאב נישא בשנית לאישה צעירה ממנו, ולמרות שיש לו מטפלת מטעם המוסד לביטוח לאומי, יש לה כבתו תחומי אחריות קבועים בטיפול בו. זינה סיפרה כי היא מתקשה להסתדר עם אמה, בשל היותן "אנשים שונים לגמרי, עם נקודות מבט שונות לחלוטין, עם עמדות שונות". ובכל זאת, כאשר הגיעה לישראל היא שכרה דירה משותפת לה ולאמה. כשנשאלה מדוע עשתה זאת, זינה הסבירה שלא ראתה שום אלטרנטיבה בשל גילה המתקדם של האם.

ניתן ללמוד מן הדוגמאות שהוצגו על המחויבות שבאה לידי ביטוי מעשי ויומיומי של המרואיינים להוריהם הקשישים. למרות שמחויבות זו יוצרת מעמסה נוספת לצד כל יתר הקשיים סביב ההגירה, המרואיינים לא התלוננו. פרננדו הסביר: "אנחנו מחזירים להורים שלנו על כל הטיפול שקיבלנו". פרננדו הדגיש כי הוא בחר להיות קרוב לאביו ולסייע לו, והוא עושה את הדברים מתוך בחירה ולא מתוך חובה. גם סוזנה, שאמה הקשישה גרה עמה ועם בעלה, סיפרה בשמחה על שביעות רצונה של אמה מחייה בישראל: "היא שמחה, 'בעננים', כן (צוחקת) אנחנו מטפלים בה, היא בסדר גמור, מאד מרוצה". הראיון עם סוזנה היה ראיון קשה, בעקבות אכזבות רבות שחוותה בישראל. רוב תכני הראיון אופיינו בסגנון של "ויכוח" (Argument) (Rosenthal,)

1993); דיבור מהיר מאוד, קטיעות רבות ומעברים חדים מנושא לנושא. חלק גדול מן התכנים בראיון היו סיפורים על ויכוחים שהתווכחה עם אנשים שונים בישראל, שהדגימו את דעותיה על החברה הישראלית. לצד זאת, כשסוזנה סיפרה על אמה, היא דיברה ברוגע, אפילו צחקה, והביטה על האם בחיבה.

האם לא קשה לכם? הקשיתי שוב. האמנם המחויבות והאהבה מפצים על הקושי בטיפול יומיומי מסור באדם מבוגר? כמה מרואיינים סיפרו שאמנם בתקופות שבהן הוריהם הקשישים סבלו מבעיות בריאות משמעותיות, הם הרגישו קושי רב, אך תקופת אשפוז של ההורים היא תקופה קשה לא רק למהגרים. הקושי הכפול של המרואיינים, שילוב קשיי ההגירה בתחילת הדרך עם הטיפול היומיומי בהורים, כמעט ולא נשמע. ובכל זאת, קטע קטן מתוך הראיון הארוך שנערך עם ליזה, בכל זאת הסגיר את הקושי שלה:

אני יודעת שזקוקים לי, גם אבא... גם הילדים... אם אני עייפה וקשה לי לקום מהספה אצל אבא, אני לא רוצה שהוא ישים לב, כי בעיניו אני צעירה, אני עדיין בת וצעירה... בגיל 90 הגיל שלי זה גיל צעיר, ואני לא רוצה שהוא ירגיש שקשה לי, כי חוץ ממני אין [לו] ממי לבקש עזרה.

ליזה הסגירה את הקשיים שלה לטפל באביה ולעזור לילדיה הבוגרים, ואת האיסור שלה על עצמה להודות בקושי. ליזה הרגישה שאביה וילדיה זקוקים לעזרתה והבהירה שהיא רוצה שיבקשו ממנה עזרה, ולכן גייסה כוחות על מנת להמשיך לעזור, ולא "להיחשף".

מתוך ששת המרואיינים שהוריהם חיים בישראל, שלוש מרואיינות עובדות כמטפלות בקשישים: אליזבטה, זינה וסוזנה. שאלתי אותן כיצד הן מתמודדות עם הקושי לטפל בהורה קשיש לצד העיסוק בטיפול בקשישים במהלך היום בעבודתן. אולם, המרואיינות לא קיבלו את ההקבלה שערכתי בין הוריהן למטופליהן. הן הבחינו בין עבודתן לבין משפחתן והדגישו שוב שהטיפול בהורים נעשה באהבה. סוזנה למשל הדפה בחדות את שאלתי על הקושי בשילוב עבודתה עם הטיפול באם הקשישה: "לא, לא, לא משנה, אני תמיד מוצאת זמן לעזור ולהיות ביחד". גם אליזבטה הסבירה שהקושי מתבטא רק כשהאב מאושפז, והדגישה שעל אף גילו המבוגר של אביה, הוא שונה מן הקשישים שעמם היא עובדת בכך שהוא עצמאי יותר ובריא יותר.

נראה שעם כל הקשיים מסביב, הסיוע להורים הקשישים ניתן באהבה ובמסירות. על אף שבתחילת דרכם בישראל בני גיל הביניים חסרו את המשאבים להתמצא בחברה הישראלית בדיוק כמו הוריהם, הם קיבלו על עצמם במהירות את הצורך לטפל בכל צרכי ההורים והפכו למעין מתווכים בין ההורים לבין סביבתם. על אף הקשיים, נראה שהמרואיינים הצליחו להיות חזקים עבור הוריהם; למען רווחת ההורים הם גייסו משאבים כמו שפה, כסף, זמן וכוחות נפשיים. נראה שתלות ההורים בהם חיזקה אותם, וצירוף הדבר עם הקשר החם של מרבית המרואיינים עם הוריהם העניק להם סיפוק רב.

5. מתחילים לעבוד

על אף הקשיים, מרבית המרואיינים הצליחו לסיים את האולפן הבסיסי וכמחציתם המשיכו בלימודים באולפן מתקדם ובאולפן מקצועי, במטרה להשתלב בתעסוקה במקצועותיהם. במהלך הלימודים קיבלו מן המדינה סיוע באמצעות מענק ("סל קליטה") וחלקם קיבלו סיוע נוסף של

דמי-אבטלה בעת שלמדו בקורסים המקצועיים. עם סיום לימודי האולפן החל שלב ההשתלבות בתעסוקה. ניתן לזהות בשלב זה כמה דפוסים של השתלבות תעסוקתית:

5.1 עבודה זמנית שלא במקצוע

מרבית המרואינים החלו את דרכם המקצועית בישראל בעבודה זמנית שאינה בתחום מקצועם. היות והידע שלהם בעברית היה מוגבל מאוד, פעמים רבות מדובר היה בעבודה פיזית נמוכת-סטטוס. עם זאת, הגישה כלפי עבודה כזו הייתה חיובית בשלב זה, בשל צירוף של כמה נסיבות: הצורך הדחוף להתפרנס, הגישה שמדובר בעבודה זמנית עד שימצאו עבודה במקצועם, ותחושת שמחה וגאווה על כך שעבדו בישראל לראשונה והצליחו להתפרנס בכוחות עצמם. כך למשל תיאר פרננדו, בחיוך ובהומור, את העבודות הראשונות שלו בישראל:

עברתי את האולפן כמו כולם, יצאתי לדרך (5) ו(3) התחלתי לעבוד בחברת שווק בינלאומית בתור (3) טלמרקר בספרדית. עבודה מוזרה מאוד, כי אני הייתי בארץ, התקשרתי לאנשים מספרד, בספרדית, כדי למכור להם מוצרים תוצרת אנגליה... עבדתי חודשיים, עד ש- התקבלתי ברשת שווק מקומית, התחלתי כנציג מחלקת אינסטלציה, אני מהנדס חשמל במקור, כלום דומה, מים וחשמל לא הולכים ביחד לשום מקום...

גם לאה סיפרה על עבודתה הראשונה בישראל בהנאה גלויה:

ביום הראשון שהגעתי ללשכת העבודה שלחו אותי לראיון, וקיבלו אותי ((מצחקקת)). ורואיינתי בעברית, וכמובן העובדה שסיימתי את [אולפן] ג' והייתי בת 45, מלאו לי אז כבר 46. לא האמנתי ששכרו אותי, אבל הם שכרו אותי להיות מזכירה באנגלית, אז לאט לאט ((בעברית)), כל הדברים שלא למדתי באולפן כמו קלסד ושדכן ((בעברית)), למדתי אותם שם.

רימה, לעומתם, סיימה בקשיים רבים את האולפן המקצועי למורים וקיוותה לעבוד במקצועה מיד. לאכזבתה היא גילתה שכל המשרות כבר אוישו, והיא נאלצה לעבוד כפועלת במפעל; רק בשנת הלימודים שלאחר מכן הצליחה רימה להשתלב בבית ספר. גם ליוה סיפרה כי בסיום האולפן עבדה בעבודה עונתית ופיזית. בשונה מרימה, שמקצועה היה מוכר ותעודתה אושרה בישראל, ליוה היה מקצוע טכנולוגי שלא קיים בישראל והיא לא למדה באולפן מקצועי מיד לאחר האולפן הרגיל. יתכן שזוהי הסיבה ששמחה בעבודה הפיזית:

יצא שסיימתי [את האולפן] אבל לאן ללכת הלאה לא ידעתי... מישוהו אמר שרושמים לעבודה... כשהביאו אותנו לשם זה היה מיון בוטנים... זו עבודה עונתית... אבל עבדנו, זו הייתה עבודה טובה כי שילמו 60 שקלים ביום, אסור היה לעזוב כי לא ידענו איך נחיה, ממה נחיה, אף אחד לא עובד... בסוף, כשסיימנו את העבודה, ניגשתי למנהל המפעל ((עברית)) אמרתי לו: 'בשנה הבאה תיקח אותי לעבודה?' כי כולם באו וביקשו שייקחו אותם לעבודה והוא אמר: 'לא, אני לא אקח אותך' שאלתי 'למה?' ((תדהמה)) הוא ענה לי 'את תמצאי עבודה טובה יותר'.

ליזה היא אחת מהמרואיינים הבודדים שכבר בתחילת הדרך הבינו שגילם עלול להוות בעבורם חסם להשתלבות תעסוקתית. דבריו של מנהל המפעל למיון בוטנים נטעו בה בטחון, ולאחריהם חזרה לנסות ולהשתלב בקורסים מקצועיים על מנת לעבוד בתחום קרוב למקצועה.

5.2 עבודה זמנית שלא במקצוע שהפכה לתחום עיסוק קבוע

ולדימיר, שהגיע בגיל 52, מספר בפשטות שבגילו ובתחום התמחותו, לא יכול היה "לפרוץ" כאן:

במקצועי אני הידרולוג... ניסיתי להתקבל לעבודה במקצוע אבל זה חסר תקווה, קודם כל בגלל הגיל, ודבר שני עסקתי שם בתחום ספציפי ופה זה כמובן מקצוע נדיר לכן הכל פה תפוס. נו בקיצור, אי אפשר לפרוץ. והלכתי לניקיון ((עברית))

במקביל לויתור על עבודה במקצועו, ויתר ולדימיר גם על המשך לימוד השפה העברית ועל עבודה בתחום קרוב למקצועו או הכשרה מקצועית מחודשת. גם בעת הראיון, כאחת עשרה שנים מאוחר יותר, ולדימיר עסק עדיין בניקיון.

כמה מרואיינים סיפרו שנתקפו פחד מן ההשתלבות בחיים בישראל, אשר התבטא בתחילה בקושי בלימוד השפה ולאחר מכן בקושי להשתלב במקצוע ובחיים החברתיים. עבורם, פרנסה בעבודה פיזית שכמעט אינה דורשת תקשורת יצרה מעין "בועה" להסתגר בה, בה הם יכולים להמשיך ולתקשר בשפת האם שלהם ואינם צריכים כמעט להתמודד עם החיים מחוצה לה. כריסטינה הסבירה את התחושה:

[באולפן] הבנתי שאני לא מבינה כלום... ושאלתי האם אני יכולה ללכת ואחר כך לחזור... כי פחדתי כששאלו אותי, לא ידעתי איך לומר... מי שמגיע למרכז קליטה - אין שם טלוויזיה ברוסית, ובבית אנחנו כל הזמן שומעים, אנחנו צופים בכל התכניות ברוסית (3) וזוכרים את השפה רק כאשר יש שיחה וכשאת כל הזמן שומעת אותה... כמו שחיינו ברוסית, אנחנו חיים ברוסית.

כריסטינה החלה להתפרנס מעבודת ניקיון, והמשיכה לעבוד בתחום זה גם אחרי שחזרה לאולפן וסיימה אותו. גם אלנה, ששקעה במצוקה נפשית קשה לאחר הגירתה ונשרה מן האולפן, החלה לעבוד בתחום הניקיון. על אף ניסיונה לעבוד בישראל במקצועה כמורה, היא סירבה להשלים עם נורמות ההתנהגות בבית הספר בישראל וויתרה על לימוד העברית ועל התקדמות מקצועית. נראה כי המרואיינים שויתרו על עיסוק במקצועם או בתחום קרוב לו כבר בתחילת דרכם המקצועית בישראל, המשיכו לעבוד לאורך השנים בעבודה פיזית בעלת יוקרה נמוכה. נראה שהכוחות ללמוד ולהתנסות בהכשרה תעסוקתית מחודשת הם כוחות שקיימים בעיקר בתחילת הדרך, ועבור אלה ששוטים מן המסלול כבר בהתחלה, הדרך בחזרה אליו כמעט ואיננה אפשרית.

5.3 עבודה במקצוע, במסגרת הקהילה ובשפת האם, כבר בתחילת הדרך

כמה מן המרואיינים הצליחו למצוא עבודה במקצועם או בתחום קרוב לו בתחילת דרכם המקצועית בישראל במסגרת הקהילה שאליה השתייכו. היו אלה עבודות עם מהגרים אשר נעשה בהן שימוש בשפת האם ולא בעברית. מרואיינים אלה סיפרו ש"העבודה מצאה אותם" ולא להפך.

כך יצחק, שעבד בתפקיד בכיר במנהל הציבורי באזור ממנו היגר, הוזמן כחודשיים לאחר הגירתו לעבוד כסגן מנהל במסגרת חינוכית משלימה המתנהלת ברוסית. לאחר שעבד שם מספר חודשים, עבר לתפקיד אחר במסגרת ההנהגה הקהילתית של הקהילה דוברת הרוסית. גם גריגורי הוזמן כשנה לאחר הגירתו לעבוד במקצועו (מקצוע טיפולי) במסגרת הקהילה דוברת הרוסית בישראל. כמו יצחק, גם גריגורי הוזמן בהמשך לעבוד בארגונים נוספים במסגרת הקהילה. רות, שהיגרה מארגנטינה, הצליחה גם היא למצוא עבודה במקצועה (פסיכולוגית) במסגרת הקהילה הדרום-אמריקאית בישראל. רות סיפרה שעם הגעתה, חברה לעמותה מקומית של יוצאי דרום-אמריקה ותרמה מניסיונה בהתנדבות במה שהגדירה כ"פסאודו-טיפול טלפוני". בהמשך, היא ביקשה להתמחות במקצועה בישראל ולשמחתה הצליחה למצוא מקום התמחות בו יכלה לעבוד בשפת האם שלה. כשנה לאחר הגירתה היא התקבלה למשרה במקצועה, תוך שימוש בשפתה. היא סיפרה:

אם נשווה את מה שעשיתי שם ((בארגנטינה)) מבחינה מקצועית למה שאני עושה כאן, אז ניתן להגיד שהפחתי את פעילותי למינימום, אבל במזל, חיכיתי שנה, עשיתי את כל שיעורי הבית שביקשו ממני כאן, והצלחתי להשיג את ההתמחות כאן... כמובן תחת פיקוח עליי וכל מה שביקשו ממני לעשות, כל זה במשך שנה, ועשיתי זאת, קיבלו אותי ... וזה כבר שש שנים שאני עובדת שם.

המקצועות הטיפוליים או הקהילתיים של שלושת המרואיינים תרמו להשתלבותם, היות וקשיי ההגירה והצרכים התרבותיים של מהגרים רבים יצרו צורך באנשי מקצוע מן הקהילה. יצחק, רות וגריגורי היו מרוצים מעיסוקיהם, אך הדגישו כי בחו"ל בכל זאת עסקו בעבודות בעלות סטטוס מקצועי גבוה יותר ובהיבטים מגוונים יותר של המקצוע. בנוסף לכך, היות ועבודתם נעשית עם אנשי הקהילה בשפת האם, לשלושתם הייתה בעת הראיון (11-8 שנים לאחר ההגירה) עברית ברמה נמוכה מאוד, שהם הרגישו עמה מאוד לא בנוח.

5.4 עבודה במקצוע, לא במסגרת הקהילה

מרואיינים בודדים הצליחו כבר בתחילת דרכם להשתלב בתעסוקה במקצועם או בתחום קרוב לו בשוק העבודה בישראל. אולם, כמעט תמיד מדובר בעבודה בסטטוס נמוך משמעותית ביחס לזו בה עבדו בעבר. דורה, מורה בכירה לאנגלית, הצליחה להשתלב כמורה לאנגלית בבית ספר כשנה וחצי לאחר הגירתה. היא סיפרה:

הייתי צריכה [להבחין]. הייתי צריכה לעבור קורסים... בלי להסתכל על זה שיש לי תואר שני ((בעברית)). את מבינה? כי אני, כשכבר התחלתי לעבוד בבית הספר, היו שם הרבה שעבדו אפילו בלי תואר ראשון... עוד כשלמדתי בקורסים האלה, הייתה צריכה להיות לנו פרקטיקה, והציעו לי ללכת לבית-ספר כמורה מחליפה, ונשארתי שם בבית הספר... מאוד קשה לעבוד בבית ספר בישראל. קשה כי (3) אין כבוד למורה... בהתחלה היה באמת מצב של שוק. ואחר כך התרגלתי.

דורה הבהירה שמבין כל חבריהם ומכריהם הרבים שהיגרו לישראל בגיל הביניים, אשר כולם בעלי השכלה גבוהה וניסיון תעסוקתי, היא ובעלה היו היחידים שעבדו במקצועותיהם בישראל:

על אף שכל החברים שלנו עם תואר שני (בעברית), בגלל הגיל, אף אחד לא יכול היה להשתלב במקצוע שלו. אני לא יודעת, אם היה לנו מזל או שהמקצועות שלנו הם כאלה, או שפשוט בגלל שלא הרמנו ידיים ושאפנו... אנשים שהגיעו בגיל שלנו, כמונו, הרימו ידיים.

תמונה דומה מתקבלת מן המרואיינים במחקר הנוכחי. מבין כלל המרואיינים, דורה מהווה את המקרה המוצלח ביותר להשתלבות תעסוקתית שלא בשפת האם שלה, כבר בשנים הראשונות להגירה. מלבדה, רק עוד שלושה מרואיינים השתלבו בשנים הראשונות בתעסוקה בתחום מקצועי הקרוב לזה שבו עסקו בעבר (שלא במסגרת הקהילה), אך בתפקיד בעל דרגה מקצועית נמוכה מזה שבו עבדו בחו"ל: רימה, מורה למתמטיקה שהשתלבה בהוראה בפרויקט זמני; סוזנה, אשת חינוך בעלת תפקיד ניהולי בכיר בארגונייה, השתלבה במערכת החינוך בישראל בתפקיד זוטור ובמשרה חלקית והשלימה את הכנסתה בעבודה בטיפול בקשישים; פרננדו, איש עסקים בדרגת מנכ"ל חברה בארגונייה, התקדם ברשת שיווק בישראל לדרגת סגן מנהל סניף. שלושתם היו מאוכזבים מאוד מאפשרויות התעסוקה והקידום שלהם בישראל, מתנאי העבודה ומן השכר הנמוך. ועם זאת, מרואיינים אלה הבינו שמבין המהגרים בני גיל הביניים בסביבתם הם בכל זאת הבודדים שהצליחו להשתלב בתעסוקה מקצועית בכלל, ובתחילת דרכם בישראל בפרט.

6. הפתעת הגיל

בסיפורי המרואיינים ניכר ההבדל בהתייחסות לגיל לפני ואחרי ההגירה: בעוד שבסיפור על התקופה שבטרם ההגירה הגיל הוא "לא נושא", בסיפורים על השנים הראשונות לאחר ההגירה הגיל הפך לנושא כה משמעותי, עד כי נראה שכמעט כל ההתרחשויות בשנים אלה התקשרו אליו. הדגש על הגיל בסיפורי המרואיינים אודות השנים הראשונות להגירה הוא פעמים רבות לשלילה, אשר מתבטאת כתחושה של "מבוגר יותר". עם זאת, בכמה מקרים הדגש הוא לחיוב – תחושה של "צעיר יותר". לעתים התחושה היא בו זמנית של "מבוגר יותר" ושל "צעיר יותר", תחושה מפתיעה ומבלבלת. כמה היבטים לתחושת הגיל בשנים הראשונות להגירה חזרו על עצמם, ויפורטו להלן.

6.1 אופוריה של מהגרים טריים ותחושת גיל צעיר

כמה מן הראיונות נערכו עם מהגרים טריים, מספר חודשים לאחר הגירתם. מרואיינים אלה דיווחו על תחושה של גיל צעיר, אנרגיה והתלהבות גדולה מן ההתחלה החדשה שלהם בישראל. אניה, שהיגרה לישראל כמעט בגיל 60, נמצאה כחצי שנה בישראל בעת הראיון וסיפרה שהיא מנהלת חיים פעילים מאוד: לומדת עברית באינטנסיביות, עובדת בטיפול בקשישים, נוסעת לטיולים, מבקרת בקונצרטים ובאירועים תרבותיים ומנהלת חיי חברה עשירים עם חברים שהכירה באולפן. היא סיפרה שהיא מרגישה צעירה:

הולכים לחתונה, הייתי בחתונה, משתדלת לרקוד, לקפוץ, למרות ש- אני אומרת לנטשקה ((הבת שלה)): אולי מהצד אני נראית מצחיק? שאני קופצת, רוקדת? והיא אומרת שלא, שלהיפך, אני אומרת: אם אני שמחה, אז למה שאני אשב בחתונה, הגעתי לשמוח... אני לא מרגישה שאני בת

שישים, אומרים שהאדם, שגילו של אדם הוא כמה שהוא מרגיש, אני לא מרגישה שאני בת שישים, נראה לי שאני בת- עוד הרחק בצעירותי, לפי- נו איך לומר, לפי האנרגיה שלי.

יעקב, אף הוא נמצא מספר חודשים בישראל בעת הראיון, סיפר שהוא מרגיש מלא באנרגיות; הוא לומד עברית, מתעמל בקביעות, מטייל, מבקר קרובי משפחה ושופע תוכניות ושאילות לחייו החדשים בישראל. כשנשאל בן כמה הוא מרגיש, הוא השיב:

בן עשרים ואחת, אני לא מגזים, כי אני לומד, אני מרגיש נער. אני באולפן, אני לומד הרבה, אני לא מתעייף... כשאני הולך למסיבה אני כל הזמן רוקד, גם בגיל 57 אני לא מפסיק לרקוד, ישנם צעירים שיושבים, מעשנים, שותים. מסכנים, הם לא נהנים מאותו רגע.

קימברלי, שהיגרה מדרום-אפריקה לישראל בגיל 58, הייתה עמוסה מאוד בלימודי עברית, בעבודה ובלמודים לקראת אישור הסמכתה המקצועית. מאז הגירתה לישראל היא הכירה חברים חדשים, הפכה לחברה פעילה בקהילה האנגלוסכסית בעיר מגוריה, ביקרה קרובי משפחה והרבתה לטייל. כמו המהגרים הטריים האחרים, גם היא סיפרה שהיא מרגישה צעירה בהרבה מכפי גילה.

ניתן לראות שהמרואיינים הטריים, שנמצאו מספר חודשים בישראל בעת הראיון, מלאו באנרגיות ובתוכניות לעתיד. הם היו מאושרים מאוד להיות בישראל, ותחושות האושר והאנרגיות התקשרו אצלם לתחושה של גיל צעיר.

6.2 קשיים בלימודי העברית

מרבית המרואיינים העידו על עצמם כי העברית בפייהם אינה טובה. הם הציעו לכך הסברים שונים: כמה מן המרואיינים סברו שאין להם כשרון לשפות, אחרים הסבירו שאינם נמצאים די זמן בסביבה דוברת עברית ואינם יכולים לתרגל את השימוש בשפה, וכמה טענו שמסגרת האולפן בה למדו לא הייתה טובה דיה. עם כל אלה, מרבית המרואיינים חשבו שקושי מרכזי ברכישת השפה נבע מהיבטים קוגניטיביים המתקשים לגילם. כך למשל יצחק:

צעירים יקלטו מיד, צעירים יקלטו, צעירים תמיד קולטים... להם זה הולך בקלות, הזיכרון שלהם טוב יותר... אני שופט על עצמי, הזיכרון בגיל 30 והזיכרון בגיל 50, יש הבדל גדול, יש הבדל ((עברית)), יש הבדל גדול.

כמותו חשבה גם רימה:

לאלה שהגיעו, במיוחד בגיל הזה, אחרי גיל 45, ללמוד שפה זה מאוד קשה. אני אסביר לך: הזיכרון לא כפי שהיה. כמובן. קשה מאוד. הזיכרון לא מה שהיה. לא... ככה חופשי כמו שאני מדברת איתך, אני לא יכולה בעברית... [וה] ילדים ((עברית)) כבר אחרי שלושה חודשים דיברו.

גם מרואיינים שהצליחו ללמוד עברית טובה כגבריאל וככריסטינה, סברו שבגיל הביניים קשה ללמוד שפה חדשה. אניה, לעומת מרבית המרואיינים, חשבה אחרת:

בכל גיל היתרונות שלו, גם אחרי [גיל] שישים אנשים לומדים שפות, וקוראים ומתעניינים והולכים, מנהלים חיים נורמליים ופעילים.

אניה, כחצי שנה בישראל בעת הראיון, סיפרה שהיא לומדת עברית באינטנסיביות בשתי מסגרות שונות וגם באופן עצמאי, על מנת לזרז את קצב הלימוד. היא לא התלוננה על ירידה בזיכרון או על תחושה שבגילה קשה יותר ללמוד.

לסיכום, לפי מרואיינים רבים, היכולת המוגבלת שלהם לתקשר בעברית והשלכותיה ביחס להשתלבותם המוגבלת במרחב הציבורי בישראל, מתקשרים ישירות לגילם ולמגבלות הקוגניטיביות אשר לדעתם קשורות אליו. כך, הקשר התודעתי שנוצר אצל מרואיינים אלה בעקבות זאת הוא "גיל הביניים < השתלבות מוגבלת במרחב הציבורי בישראל".

6.3 אייג'יזם (גילנות) בשוק העבודה

לאחרונה אנו עדים יותר ויותר לתופעת האייג'יזם (גילנות) בשוק התעסוקה בישראל ולקושי בהשתלבות בתעסוקה לאחר גיל 40. תופעת האייג'יזם רלוונטית לא רק למהגרים, אולם המהגרים נאלצים להתמודד עמה בשילוב עם הקושי שלהם במציאת תעסוקה כמהגרים בתחילת דרכם, אשר אינם מנוסים בשוק העבודה בישראל. מעבר לכך, בחוויית המרואיינים את ניסיון ההשתלבות בשוק התעסוקה המקומי, ההגירה יצרה מצב אשר בעטיו הם נאלצו, לעתים לראשונה מזה שנים רבות, לחפש תעסוקה. ניסיונות ההשתלבות בתעסוקה שיקפו בפניהם את האופן בו החברה החדשה רואה אותם והדגישו בפניהם בבת-אחת את גילם ואת משמעותו, לעתים כחוויה קשה. ביטוי פשוט לכך היה במשמעות שניתנה למראה החיצוני של המרואיינים. דורה סיפרה:

בעלי היה עם זקן. היה לו זקן מאוד יפה... זקן שיבה, היה לו שיער שיבה. הפנים שלו היו מאוד צעירות אבל הוא היה עם שיער שיבה. וכשהלכנו אז איתו למשרד הבריאות, שהוא יעמוד בתור ללימודים, הפקידה שטיפלה בהם אמרה: 'תגלח את הזקן ותצבע את השיער, אחרת לא תשתלב בישראל כרופא' (5) כמובן שהוא לא צבע את השיער, אבל את הזקן הוא גילח.

בהמשך הראיון סיפרה דורה כי ההצעה גרמה לבעלה הלם. בבת-אחת התחוויר לדורה ולבעלה שאדם שרוצה לעבוד בישראל במקצועו – צריך להיות צעיר, או לפחות להיראות כך. גם אהרון הוא רופא, וגם הוא הופתע לגלות שעל אף ניסיונו המקצועי ועל אף שעבר את הבחינה שנדרש לה בישראל, עניין הגיל הוא סוגיה נוספת בהעסקתו. בניגוד לבעלה של דורה, אהרון נראה צעיר מכפי גילו, גורם שהוא הניח שסייע לו:

איפה שכאן בחנו, יש גם סוגיה כזאת, שאני כבר בן חמישים וארבע. למרות שהפרופסור אמר לי: 'אתה נראה בן ארבעים, ארבעים וחמש, לא יותר' (צוחק)) זהו, 'ככה ש-לך תעבוד'.

אך גם המראה הצעיר לא תמיד יכול היה לעזור. כך פרננדו:

בעוד כמה חודשים אני אהיה בן חמישים. בשוק אני זקן. בשוק העבודה אני זקן. אני אולי לא נראה בן חמישים, אבל בקורות חיים כתוב... אם את רואה את הקורות חיים שלי, יש לי רשימה של תפקידים, אומרים: וואו! אני, אמרו לי את זה: וואו. אבל אתה מבוגר מדי... בגיל ארבעים ושלוש אני לא ממליץ לאף אחד לעלות לארץ (3) בגיל ארבעים ומשהו זה לא הזמן.

הגיל בשילוב סטטוס המהגר גורם למהגר בן גיל הביניים להרגיש כאדם לא אטרקטיבי בשוק העבודה, לא שייך ואף לא רצוי, מישהו שאין טעם בכלל לנסות להכשיר או ללמד אותו, כי לכאורה כבר מאוחר מדי, גיל הפרישה כבר קרוב מדי. תחושה זו, המתקבלת בשנים הראשונות לאחר ההגירה, בשלב בו המהגר עדיין מנסה להשתלב בחברה ובתעסוקה, היא מבלבלת ומתסכלת.

6.4 נורמות גיל שונות

מעבר בין תרבויות גורם למהגר להתוודע לנורמות חדשות. המרואיינים מספרים על נורמות המתקשרות לגיל, אשר לעתים יצרו אצלם שינוי באופן שבו הם ראו את גילם. נקודה מרכזית בהקשר זה הוא גיל הפרישה בישראל, אשר גבוה מגיל הפרישה במדינות מהן הגיעו המרואיינים, לנשים ולגברים. במקרים רבים, בעיקר בקרב הנשים, המרואיינות הגיעו כבר לגיל הפרישה במדינה שממנה הגיעו, או שהיו קרובות לגיל הזה, ואילו בישראל נותרו להן כמה שנות עבודה עד לגיל הפרישה. במצב כזה עלתה השאלה: האם כדאי להתאמץ וללמוד על מנת לאשרר את התעודות המקצועיות? כך סיפרה אליזבטה:

כמובן שאולי אם הייתי לומדת עברית כך שהייתי יכולה ללכת ולאשרר את הדיפלומה שלי, אבל חשבתי שבשבילי זה כבר- כשהגענו לכאן הייתי בת חמישים ושלוש... מי ייקח אותי לעבודה בגיל כזה. לצעירים קשה להסתדר, לכן אני אפילו לא ניסיתי.

אליזבטה חשה בלבול: לו המשיכה לחיות באוזבקיסטן, כבר הייתה צריכה להיות בעת הראיון כמה שנים בפנסיה, ואילו בישראל היא עדיין בגיל העבודה. לאחר הגירתה חשבה שאין טעם לאשרר את תעודותיה, אך עד למועד הראיון לא הייתה בטוחה אם עשתה את הבחירה הנכונה. גם ליזה סיפרה על תחושת בלבול בנוגע להחלטה שקיבלה, אשר לא הייתה מקובלת בבלרוס, ממנה הגיעה:

התחלתי לקחת שיעורי נהיגה אחרי סבטה ((בתה)). קנינו מכונית, סבטה תלך לצבא, ומה - המכונית תעמוד ואני אלך בעיר? ואני בסתר, שאף אחד לא ידע, התחלתי לקחת שיעורי נהיגה וביקשתי ממורה הנהיגה לא לבוא הביתה אלא יצאתי לכביש הדאשי ((עברית)) שאף אחד לא ידע שאני לוקחת שיעורים... הייתי בת 50, נו, איך בגיל 50, בברית המועצות אף אחד לא התחיל לחיות מההתחלה, כבר גיל 50 היה קרוב לפנסיה. לא רציתי להיכנע, רציתי לעזור לעצמי ואכן עזרתי, כי רישיון הנהיגה הזה שעשיתי שחרר את ידי, יכולתי לעזור יותר, להספיק יותר.

גבריאל, לעומת זאת, התוודע בישראל לנורמות גיל המתקשרות לבילויים. בהיותו רגיל לחיי הלילה של בואנוס-אייירס, בישראל הוא חש ש"בילויים זה לצעירים". בהקשר זה, הוא הרגיש כאן "מבוגר".

גריגורי הבחין כי בישראל החיים הבוגרים מתחילים בגיל מאוחר יותר מאשר ברוסיה, וגם מסתיימים מאוחר יותר. הוא סיפר שברוסיה הוא הרגיש "זקן מאוד" ואילו בישראל, כבר זמן קצר לאחר הגירתו, הוא הרגיש "צעיר מאוד":

אני בקרוב אהיה בן שישים... [מבחינה] פסיכולוגית, לא מרגיש כבן שישים, מרגיש את עצמי כמו נער מתבגר ((צוחקים)... ברוסיה נראיתי לעצמי מאוד זקן. את האמת, אהה אני עכשיו פשוט משווה את עצמי עם הילדים שלי, כשאני הייתי בן - אני לא יודע - שלושים, שלושים וארבע, חשבתי שזה סוף החיים... ברוסיה אנשים מתחילים ללמוד ולעבוד יותר מוקדם, כלומר בגיל 22 אני סיימתי את האוניברסיטה. עכשיו אני מסתכל על הילד שלי שאחרי בית הספר, אחרי הצבא, התחיל ללמוד... אני מרגיש את עצמי יותר צעיר מאשר שם.

גם רוזה, שהיגרה מאוקראינה בגיל 53, סיפרה שהרגישה באוקראינה מבוגרת יותר ממה שהיא מרגישה בישראל, עד כי כלל לא חשבה שתגיע לגילה הנוכחי – 65:

את יודעת, עזבתי את אוקראינה ושם הרגשתי הרבה יותר מבוגרת מאשר פה עכשיו... היה לי פחד שאני בכלל לא אחיה עד גדילת הילדים... מעולם לא חשבתי שאחיה עד הגיל הזה... הבנתי רק בישראל שאני אחיה. כשהלכתי פה [לרופא], הבנתי איזה רופאים יש פה, שבאמת אפשר לעזור לאנשים פה.

היבט מבלבל נוסף המתקשר להגירה ולנורמות הגיל השונות קשור בעבודה הפיזית בה עוסקים רבים מן המרואיינים, בעוד שאף אחד מן המרואיינים לא עבד בעבודה פיזית לפני ההגירה. כאשר הם מצאו את עצמם עובדים למחיתם בעבודה פיזית קשה, אשר מבחינה גופנית מתאימה יותר לאנשים צעירים, תחושת הגיל שלהם התבלבלה. כך כריסטינה:

אני זזה המון, אני עובדת שמונה ולפעמים 10 שעות או יותר, אני לא יכולה לשבת... אני חושבת שכשאת זזה, את מרגישה טוב יותר, את בכושר... אני לא יודעת בת כמה אני, אני חושבת שככה צריך להיות ((צוחקת)) עכשיו זה מפליא שלידי עובדים אישה בגיל 62, ויש גם גברת אחת שהיא בת 70, אפילו יותר... מעל גיל 70 היא מסוגלת לעבוד וזה נפלא, היא בטח גם לא מרגישה שהיא בת 73, זה נפלא... כנראה פה זה קצת אחרת, כנראה הפכנו פה לצעירים יותר... העיקר לא לשבת, העיקר לא לשבת (3) לא בזמן הפנוי, בזמן העבודה אנחנו עובדים עדיין תודה לאל, העיקר לא לשבת, לא לעצור ((צוחקת))

כריסטינה הסבירה ש"אצלנו", כלומר ברוסיה, אנשים בגילה כבר פרשו מהעבודה והם רק מבטלים את זמנם בישיבה ובפטפוטי סרק, בעוד ש"אנחנו" (מי הם אותם "אנחנו" לא ברור: היא ובעלה? המהגרים מרוסיה לישראל? בני גיל הביניים בישראל?) עדיין עובדים ופעילים, וזה מצב טוב יותר לדעתה; "כנראה הפכנו פה לצעירים יותר".

לעומת זאת, אלנה סיפרה שהעבודה הפיזית בה עסקה גרמה לה לעתים להרגיש ולהיראות מבוגרת ממה שהיא:

אני נכנסת לאוטובוס, אני נוסעת עיפה מהעבודה, ובזה אחר זה התחילו לפנות לי מקומות. והנהג, כשעליתי, שאל: 'יש לך תעודת פנסינר?' אההההה! אני סגרת, אמרתי: 'לא, עוד אין לי. עוד אין לי...' כנראה שהייתי מאוד עיפה אחרי העבודה.

אך בהמשך הראיון אמרה אלנה דברים דומים לאלה של כריסטינה, והדגישה את חשיבות התנועות שמעניקה לה העבודה הפיזית, את התחושה הפיזית הטובה ואת תחושת הגיל הצעיר. יש לציין כי נושא נורמות הגיל השונות ותחושת הבלבול שהן יוצרות נמצא כמשמעותי בייחוד אצל יוצאי חבר העמים, ובייחוד בקרב הנשים שביניהם. יתכן שההסבר לכך מתקשר להבדלים בין קבוצה זו לבין הנורמות המקובלות בישראל (ביחס לקבוצות המרואיינים האחרות, שהגיעו ממדינות מערביות) ברמת החיים, בתוחלת החיים ובגיל הפרישה. כמו בנורמות אחרות, ניתן לראות שגם בנורמות המתקשרות לגיל, המרואיינים התבוננו על המתרחש בתרבות החדשה והתלבטו כיצד, ועד כמה, להתאים את עצמם. רוב הדוגמאות שהמרואיינים נתנו בהקשר זה היו דוגמאות שהם ראו כחיוביות, כלומר – נורמות הגיל החדשות מצאו חן בעיניהם, והם ניסו להתאים את עצמם אליהן.

6.5 טיפול בבריאות

בדומה למטלה החדשה של טיפול בן זוג חולה, רבים מן המרואיינים גילו לאחר ההגירה בעיות בריאות בלתי צפויות בעצמם. כך למשל אליסון, שנכשלה במבדקים לקבלת רישיון נהיגה ישראלי לאחר שגילתה בבדיקות ראייה שגרתיות שיש לה בעיית ראייה, נאלצה לערוך שני ניתוחים בעיניה. הניתוחים גרמו לה להרגיש מבוגרת, ולהפתעתה גם להיראות מבוגרת יותר בעיני עצמה:

אני בדיוק עשיתי ניתוח לייזר בעין שלשום, הוא ((בעלה)) עשה ניתוח ברכיים לפני שבוע, אני עשיתי ניתוח קטרקט לפני שנה, והראייה שלי המשיכה להידרדר ואחרי שקיבלתי מספר חוות דעת הבנתי שיש לי צורך בניתוח לייזר כדי להחזיר את הראייה, שהיה שלשום. לקבל את הראייה שוב זה ברכה וקללה, כי חזרתי הביתה ופתאום ראיתי את כל האי-שלמות שבו ((צוחקת)) וקיבלתי הלם להביט בעצמי במראה, פתאום נראיתי לעצמי הרבה יותר מבוגרת ממה שזכרתי ((צוחקת))

במהלך השנתיים שחיו בישראל, אליסון ובעלה גילו בעיות גופניות שונות שאילצו אותם לעבור ניתוחים. כשכבר התחילו לשים לב למחושים גופניים שונים, התגלו עוד בעיות. כך, נושאי הבריאות העסיקו מאוד את אליסון ואת דייוויד, והם סיפרו כי היו מרוצים ממערכת הבריאות הציבורית בישראל, הזולה משמעותית מן הביטוח הפרטי שהיה להם בארה"ב. גם יעקב, מהגר טרי, נשמע מרוצה מאוד ממערכת הבריאות בישראל. הוא אמר בגאווה:

אני לא דואג לעצמי, קופת החולים דואגת לי!

זמן קצר לאחר שהגיע לישראל, יעקב אושפז בבית החולים לטיפול במחלת הלב שידע כבר בחו"ל שיש לו. הוא סיפר בהתרגשות:

לפני 12 שנה התחלתי לסבול מבעיות לב. אנחנו צריכים להיות גאים ברופאים שיש לנו כאן, במשרד הבריאות, במצב הרפואה בארץ. לא אובחנתי בזמן בוונצואלה, אובחנתי רק ברפואה פרטית. בארץ, ב-45 דקות, נמצאו רופאים מתאימים שפתחו לי שלושה עורקים, עשו לי צנתור, זה היה ממש נס שאלוהים רצה לתת לי. הגעתי לישראל, ואלוהים גמל לי על כך בחיים ((בוכה))

אמנם, תקופת האשפוז הייתה קשה מאוד עבור יעקב; הוא סיפר שהרגיש מבוגר מאוד וחשש שהגיע לסוף חיו, אך משהחלים הרגיש טוב יותר וצעיר מגילו.

רוזה שיבחה גם היא את הרפואה בישראל. רוזה נפגעה מגשם רדיואקטיבי בעקבות קרינת הדליפה הגרעינית בצ'רנוביל בשנת 1986. לדבריה, עד שהיגרה לישראל בשנת 1997, היא לא קיבלה טיפול בתופעות שהקרינה יצרה בגופה, ועל רובן אפילו לא ידעה:

שכשהרגשתי רע... הלכתי לאולגה ((הרופאה)) באתי אליה, פה יצא ככה שבאמת אלוהים עזר לי... היא מיד התקשרה ושלחה אותי... ושם הזריקו לי וניקו לי, מה רק לא עשו לי שם, יצאתי משם כאילו נולדתי מחדש... כך שאני הבנתי שבישראל אני אחיה... ושם ((באוקראינה)) בכלל לא הלכו הרבה לרופאים, כי לא היה למי ללכת. [פה, אם] תבואי לא בזמן לרופא העיניים, הרופא הזה יפרק אותי לחתיכות!... כן, היחס שלו מאד רציני, אני אוהבת את זה... הם דואגים לנו!

גבריאאל, אשר הראיון עמו היה עמוס בטרוניות לישראל, הביע הערכה רבה למערכת הבריאות:

אני רואה שעם כל הבעיות שיש כאן, זה [מערכת הבריאות] יותר טוב ממה שבארגנטינה. איך הם מטפלים בחולים וכל זה, פה זה (3) לקבל את השירות שיש פה בארץ צריכים שמה לשלם הרבה כסף. זה (3) שירות כמו (3) שירות פרטי שמה. באמת, על זה אני לא יכול להגיד שום, אף מילה.

גם אלנה סיפרה בהתרגשות כי היא אסירת-תודה לישראל, על הטיפול הרפואי שקיבלה ובעיקר על הדאגה לבריאותה:

כאשר הגעתי לכאן, הגעתי לרופא המשפחה שלנו, לדוקטור משה הזה, שהוא פשוט גאוון ענק... הוא בדק אותי והסתבר שיש לי מחלה בדם, יש לי חוסר בכדוריות דם לבנות ((נשימה עמוקה)) אמממ... בגבול סרטן הדם ((נשימה)) ו(3) קראו לי, אני אפילו לא באתי, הוא הכריח אותי לבוא לעשות בדיקת דם ואני לא באתי חודש ואז פשוט אמרתי בסדר, כי כאילו אדם נתן לי איזשהו טופס ואני פשוט מחויבת למלא. איזושהי מחויבות, מחויבת למלא ((מחייכת)) אני הלכתי והתחילו להתקשר אלי לבוא מיידית. אלוהים, הוא סידר את המצב, פשוט תוך חודש-חודשיים אצלי הכל נהיה בסדר ((לאט)) ((נשימה עמוקה)) תוך שלושה חודשים הפסיק לכאוב לי הראש. בכלל לא כואב לי הראש ((לאט))... הוא מדד לי את הכדורים, פיסות של כדורים, עד שהוא הגיע למינון שבו אין לי כאבי ראש... ותודות לישראל החזירו אותי להכרה... כל החיים סבלתי מכאבי ראש חזקים. ולא! אלוהים, תודה לישראל.

כמו מרואיינים רבים אחרים, אלנה קיבלה בישראל טיפול רפואי שפתר כמה מן הבעיות הרפואיות מהן סבלה במשך שנים. אולם מעבר לכך, כמו מרואיינים אחרים, אלנה סיפרה שהיא

מרוצה מאוד מכך שזימנו אותה לבוא ולהיבדק, ואמרה במהלך הראיון שוב ושוב: "שומרים עליי", "דואגים לי", "מטפלים בי". למרואיינים אלה הייתה תחושה שהרופא, מערכת הבריאות ואף מדינת ישראל בעצמה - חפצים כולם בבריאותם ובתחושתם הפיזית הטובה, והם הודו להם על כך שוב ושוב.

ממצא מעניין הוא שמרבית המרואיינים שדיברו על כך שהם מרוצים ממערכת הבריאות הגיעו לישראל לבדם, או כזוג ללא הילדים. האם יש לסוג זה של מהגרים יותר בעיות רפואיות? ואולי הם עסוקים יותר בבריאותם לעומת מי שמהגרים עם בני משפחתם ועסוקים במשפחה? מממצאי המחקר הנוכחי לא ניתן לדעת זאת.

הטיפול הרפואי קשור בשילוב של תחושת צעיר ומבוגר. מחד, בעיות רפואיות וטיפולים אינטנסיביים כמו ניתוח או צינתור בלב התקשרו לתחושה של "מבוגר" מאוד. מאידך, הצלחת הטיפול הרפואי העניקה הרגשה פיזית טובה המתקשרת להרגשה של גיל צעיר.

לסיכום, נראה כי נסיבות המתקשרות להגירה ולגיל, כמו רפואה ציבורית זולה ואיכותית בישראל, בדיקות שגרתיות, ואולי קשיים נפשיים הבאים לידי ביטוי באופן גופני, עשויות להעלות צרכים לטיפול רפואי כבר בתקופה הראשונית לאחר ההגירה. כך נוצר מצב שמרואיינים רבים התנסו בטיפול רפואי בישראל בשנים הראשונות להגירתם. התגובות שהתקבלו לטיפול הרפואי חיוביות מאוד ומשבחות. אלה שהיגרו לבדם נמצאו כקבוצה משמעותית אשר מרוצה מאוד ממערכת הבריאות הישראלית ומן התחושה שמרואיינים אלה מקבלים ממנה כי יש מי שדואג לבריאותם. הטיפול הרפואי הביא לתחושה פיזית טובה המתקשרת לתחושה של "צעיר", אך מאידך הפעילות הכרוכה בו גרמה לתחושה ההפוכה, של "מבוגר" ואף "זקן". כך או כך, הטיפול הרפואי בתקופה הראשונית להגירה מעלה את המודעות לנושא הגיל.

7. סיכום

עבור בני גיל הביניים, השנים הראשונות לאחר ההגירה היו תקופה אינטנסיבית הכוללת שינויים רבים. המרואיינים שאפו לחזור למסלול החיים שלהם בטרם המשבר שחוו, ולרובם היו בשלב זה אנרגיות ומוטיבציה ללמוד ולעבוד קשה לשם כך. עם זאת, קשיים נפשיים נראו כאורבים למהגרים בני גיל הביניים; השכיחות הגבוהה של בני הזוג של המרואיינים שחוו קשיים נפשיים ו/או מחלות גופניות לאחר ההגירה עשויה להתקשר לכך.

סיפורי המרואיינים אודות תקופה זו נראים כמדגישים את הגיל, בניגוד חד לסיפורים על התקופה שלפני ההגירה. מצבים שיוצרת ההגירה, כמו נורמות שונות לגבי הגיל, צורך בחיפוש מקום עבודה, בדיקות רפואיות, קבלת קצבאות, צורך בלימודים ובמאמץ קוגניטיבי לרכישת השפה – הדגישו את גילם של המרואיינים, עד כי נראה שהגיל הפך לחלק משמעותי בחוויית ההגירה. בדרך כלל החוויה היא לא נעימה, המתקשרת לתחושה של גיל מבוגר יותר ממה שהרגישו עד כה. אולם, במקרים מסוימים החוויה שנוצרה היא חיובית, המתקשרת לתחושה של גיל צעיר יותר, ולעתים – שתי התחושות מהולות יחד.

כך, עוברת חוויית השנים הראשונות להגירה כתקופה מבלבלת; ניסיונות החזרה למסלול והחזרה לשיא מלווים בהפרעות המתקשרות לגיל הכרוניולוגי, בדרך כלל לא רצויות, אך לעתים גם בכאלה המלמדות שישנן דרכים נוספות, אשר ההגירה מזמנת לראות ולהבין. על כך ירחיבו הפרקים הבאים.

פרק שני - ממצאים מרכזיים:

- המרואיינים שהגיעו עם בני משפחתם ביקשו לחזור ל"שיא החיים", אשר נקטע בעקבות המשבר שחו. כאשר חוו את התנאים הראשוניים בישראל, הבינו שיתכן שה"שיא" לא יושג מחדש בקרוב, אם בכלל. לעומתם, המרואיינים שהגיעו בגפם היגרו מתוך מטרה לחוות שינוי בחייהם, והם הוטרדו פחות מן התנאים הראשוניים שחו בישראל.
- בתקופה הראשונית לאחר ההגירה, המוטיבציה של כלל המרואיינים ללמוד את השפה ולהשתלב בתעסוקה מקצועית הייתה גבוהה מאוד. על אף הקשיים הרבים שדווחו, ניכר מאמץ גדול לסיים את אולפן העברית הבסיסי. בשלב האולפן המקצועי, המוטיבציה עדיין גבוהה אך טענות רבות הועלו ביחס להתנהלות המערכתית באולפנים.
- כבר בתקופה הראשונית לאחר ההגירה, כמה מרואיינים דיווחו על מצוקה נפשית. ייתכן והדבר מתקשר להתבדות הציפיה שההגירה תפתור את המשבר אשר בעטיו היגרו, והתווספות קשיים חדשים. מספר המרואיינים שדיווחו על מצוקה נפשית של בני/בנות זוגם גבוה מזה של המרואיינים שדיווחו על מצוקה שלהם-עצמם; נראה שמדובר בנושא רגיש מאוד, אשר יתכן ומעיד על שיעור גבוה של מצוקה נפשית בקרב מהגרים טריים בגיל הביניים.
- סיפורי איחוד משפחתי לאחר ההגירה תוארו שמשמחים מאוד, אך גם ככאלה שזימנו אכזבות מבני המשפחה, ובייחוד מן הקרובים ביותר. כמה מן המרואיינים אשר ילדיהם היגרו לפנייהם התקשו לקבל את השינויים שחלו בילדיהם ואת השינויים שנוצרו בדינמיקה המשפחתית.
- כשליש מן המרואיינים סיפרו שלאחר הגירתם טיפלו בבן/בת זוג חולה, אשר לרוב חלה בישראל. ייתכן שניתן ללמוד מכך על שיעור גבוה של תחלואה בקרב מהגרים טריים בגיל הביניים; ייתכן שהממצא מתקשר לקשיים הנפשיים שתוארו.
- לכרבע מן המרואיינים היו הורים קשישים שחיו בישראל, בסמיכות לילדיהם. מרואיינים אלה תיארו שינוי ביחסים עם הוריהם בעקבות ההגירה: נוצרה תלות של ההורים בהם, אשר לא התקיימה לפני כן. לא הוזכר קושי הטיפול בהורים, ונראה היה אף שהטיפול בהורים מחזק את בני גיל הביניים ומעניק כוחות.
- כמה דפוסיים לעבודה בשנים הראשונות בישראל: עבודה שלא במקצוע – לעתים באופן זמני ולעתים ככזו שהפכה לעיסוק קבוע; עבודה במקצוע – לעתים במסגרת הקהילה ובשפת האם (מרואיינים אלה הבינו שהם בני מזל) ולעתים שלא במסגרת הקהילה (בקשיים רבים ואכזבות מתנאי ההעסקה).
- לאחר ההגירה, הגיל הפך לנושא מרכזי בסיפורים, אשר התקשר לתחושות שונות: מרואיינים שהיו מהגרים טריים דיווחו על תחושות של גיל צעיר, אנרגיה והתלהבות (יש לציין כי על המרואיינים הטריים שרואיינו היגרו לישראל בגפם); מרבית המרואיינים חשו שהקושי ללמוד עברית התקשר לגילם; רבים סיפרו על אפליית-גיל בשוק העבודה, אשר גרמה להם לחוש מבוגרים מכפי גילם, לא רצויים; גילאי הפרישה בישראל שונים מאלה המקובלים במדינות המוצא (בעיקר עבור המרואיינים מחבר העמים) – עובדה זו התקשרה לבלבול-גיל וקושי לקבל החלטות תעסוקתיות, אשר התבססו על הנורמות במדינות המוצא; נורמות הגיל בישראל נחו כשונות מאלה שהכירו, חלקן גרמו למרואיינים לחוש "צעירים יותר" וחלקן הביאו לתחושה של "מבוגרים יותר".

פרק 3: מקום במרחב הציבורי בישראל

פרק זה עוסק בתקופה המתחילה כשנתיים לאחר ההגירה, ומתמקד בתחום התעסוקה ובהשתייכות לישראל. השנים הראשונות שלאחר ההגירה התאפיינו אצל מרבית המרואיינים בניסיונות: לימודים, עבודות זמניות והתמודדות עם השינויים שחלו בחייהם. המרואיינים השקיעו כוחות רבים בשנים אלה כדי לנסות לחזור לאופן חיים דומה ככל האפשר לזה שהופסק בשל המשבר שחוו ובשל הגירתם לישראל. אלא שהמרואיינים גילו, מי מהר מאוד ומי לאט יותר, כי בלתי אפשרי לשוב ל"תלם" כפי שהיה בעבר. השינויים שחלו במשפחה, בחברה, בתרבות, באפשרויות התעסוקה, בגיל ובמצבים שונים המתקשרים להיותם מהגרים – יצרו מציאות חדשה, בלתי מוכרת, שיש להגיב אליה באופן שונה מזה שתכננו מלכתחילה.

כשנתיים עד שלוש שנים לאחר ההגירה התרחש בקרב רובם הגדול של המרואיינים שינוי כלשהו, מעשי או תודעתי, אשר נגע למיקום המרואייני בחברה החדשה ולהתייחסותו אליה, ובדרך כלל התקשר לנושא התעסוקה. נושא התעסוקה היווה חלק רחב ביותר בסיפורי המרואיינים, ובמקרים רבים היה הנושא עיקרי ואף היחיד בחלק הפתוח בראיון. מעבר לכך שנושא התעסוקה מעסיק באופן פרקטי אנשים שחוו מעבר בין מדינות, התעסוקה מהווה מיקום מרכזי עבור היחיד במרחב הציבורי: היא מהווה סטטוס מרכזי וזירה חשובה לקשרים עם אנשים. לפיכך, סיפורי המרואיינים אודות נושאי עבודה ותעסוקה מהווים מחשבות, תהיות וויכוחים פנימיים אודות מיקומם במרחב הציבורי בחברה החדשה. השתלבות מוצלחת בתעסוקה מהווה גם חלק משמעותי בתחושת ההשתייכות בישראל, אשר מתגבשת אף היא בתקופה שחלה כשנתיים לאחר ההגירה.

1. דפוסי השתלבות חברתית-תעסוקתית כשנתיים לאחר ההגירה

כשנתיים עד שלוש שנים לאחר ההגירה, נמצא כי כמעט כל המרואיינים חוו שינוי כלשהו בהקשר למקומם בחברה החדשה, אשר התבטא בהשתלבותם התעסוקתית. ניתן לראות בקרב המרואיינים ארבעה דפוסים מרכזיים. שלושה מהם נוצרו כתוצאה מחיתוך הפרמטרים: תפישה של הצלחה/ אי-הצלחה מקצועית בישראל והשלמה/ אי-השלמה עם הירידה מהשיא המקצועי. הדפוס הרביעי ("יזמות יצירתית") לא מתקשר לפרמטרים הללו. ניתן להמחיש זאת כך:

טבלה מספר 1: דפוסי ההשתלבות החברתית-תעסוקתית כשנתיים לאחר ההגירה ואילך

תפישה של אי-הצלחה מקצועית בישראל	תפישה של אי-הצלחה מקצועית בישראל	תפישה של הצלחה מקצועית בישראל
השלמה עם מעבר השיא המקצועי	דפוס א': "מסלול חדש"	דפוס ג': "הצלחה יחסית"
אי-השלמה עם מעבר השיא המקצועי	דפוס ב': "ישיבה על הגדר"	

דפוס ד': "יזמות יצירתית"

חשוב להדגיש כי תחושות ההצלחה וההשלמה עם מעבר השיא המקצועי נמצאו כיחסיות וכמשתנות בקרב המרואיינים, לעתים אפילו מספר פעמים במהלך הראיון. לכן, כמה מרואיינים נעו בין הדפוסים ואופיינו ביותר מדפוס אחד. להלן יוצגו פירוט דפוסי ההשתלבות המקצועית כשנתיים לאחר ההגירה ואילך.

1.1 "מסלול חדש"

כמה מן המרואיינים סיפרו כי כשנתיים לאחר הגירתם הבינו "סופית" כי לא יוכלו לשוב לאותה עמדה תעסוקתית שנשאו בעבר. הסיבות לכך התקשרו לקשייהם בשפה העברית ולקושי להשתלב בתעסוקה המתאימה להכשרתם או לדרגתם המקצועית בישראל. על אף שהבינו את הקשיים גם לפני כן, הויתור הסופי התרחש רק בתקופה המדוברת, כשנתיים עד שלוש לאחר ההגירה. אציג כאן כמה דוגמאות לאותו "ויתור", אשר נעשה באופנים שונים.

ה"ויתור" של ולדימיר, הידרולוג שהיגר לישראל בגיל 52, נעשה לדבריו כהחלטה מודעת "להירגע":

כשרק הגעתי לפה, בשנתיים-שלוש הראשונות, עוד ניסיתי משהו, ניסיתי, איך לומר? אמנם הבנתי שזה כמעט חסר תקווה אבל ניסיתי משהו, איכשהו לצאת מזה, מהתיקון ((עברית)) בואי נאמר. אחר כך הבנתי שזה בעצם חסר תקווה קודם כל, ודבר שני אני לא זקוק לזה, ונרגעתי... הרי אמרתי, עליתי לפה בעיניים פקוחות, הבנתי שהעתיד לא מזהיר ((משתעל)) נו, הייתי צריך שנתיים כדי להבין זאת סופית ולהירגע.

במקום אחר הוא הסביר את כוונתו בביטוי "להירגע":

צעיר הרי חייב עדיין לעשות משהו, להשיג משהו, וכשאתה כבר בעצם, כבר בחיים, בעבר, השגת מספיק, כלומר לא צריך להוכיח שאני הכי חזק, הכי חכם, אפילו לעצמי. אני גם ככה מכיר את עצמי, ולכן באיזשהו מובן אני כבר חי את שארית חיי... כבר אין לי שום אמביציות, כמעט כל ילדי- בעצם הנה אחד נשאר, גם הם הסתדרו, הנה אחד נשאר, נותר רק 'לסדר' אותו. נכדים אמנם גם יש, הם קטנים, אבל נכדים זה שמחה טהורה כזו (7) באיזשהו מקום אני חי את היום, לא מנבא את העתיד, בזה ההבדל בין הגיל שלי לבין הצעירים, את מבינה?

מאז ש"נרגע", עיסוקו בתחום הניקיון פחות הפריע לו, היות והוא נתפש רק כמקור פרנסה; העיסוק בניקיון לא נתפש עוד כחלק מהזהות המקצועית או כמצב זמני עד שימצא עבודה ראויה יותר. כעת הוא פשוט "חי את שארית חיו", "חי את היום". ולדימיר תיאר את השלב הזה בחייו כרגוע וכצפוי, אפילו משעמם, כזה שיכול להשתנות רק לשלילה, אך הסביר את היתרון המרכזי בו:

כל עוד אתה צעיר לפעמים מפחיד לחיות, כי אתה בעצם לא יודע מה יהיה בהמשך ולפעמים זה מבהיל, ועכשיו כבר כלום.

התכנים הצורניים בראיון עם ולדימיר תמכו בתוכן דבריו: במהלך הראיון טון הדיבור של ולדימיר היה יציב, קצב הדיבור קבוע, מעט הפסקות או קטיעות, תשובות קצרות, לרוב בסגנון "סיפור" (Rosenthal, 1993) עם עלילה קצרה. השורות הבודדות בראיון עמו אשר ניתן לראות בהן סגנון "ויכוח" (Rosenthal, 1993) הן אלה העוסקות בנושא הנוכחי; בשורות אלה הוא ניסה "להוכיח" שהוא נמצא בתקופה אחרת בחייו על ידי השוואה בין סגנון חייו שלפני ה"רגיעה" לבין סגנון חייו לאחר מכן, וכן בהשוואה בין עצמו כצעיר לבין עצמו בתקופת הראיון (בן 63). אותן שורות "ויכוח" בודדות (נפחן בשורות כתובות בראיון המשוקלט הוא כ-4.5% מכלל השורות) מראות כי הקונפליקט הפנימי בין הרצון להמשיך לחפש עמדה ציבורית ראויה בישראל לבין הצורך להכיר במציאות ו"להירגע", היה קונפליקט משמעותי אצל ולדימיר, אשר עדיין לא הסתיים לחלוטין.

ראוי לשים לב גם לעובדה כי על אף שולדימיר סיפר כי כבר פחות מפריע לו העיסוק בניקיון, בשום מקרה הוא לא אמר "ניקיון" או "מנקה" בשפה בה התנהל הראיון (רוסית), אלא רק בעברית. הוא גם לא הציג את עיסוקו כפועל ("אני מנקה") אלא כשם הפעולה ("אני עוסק בניקיון"). ולדימיר אינו יוצא דופן בכך, למעשה **כמעט כל המרואיינים שעסקו בעבודות נמוכות-סטטוס כניקיון וכטיפול בקשישים הזכירו את עיסוקם רק בשמו העברי** (לרוב אמרו: "ניקיון" או "מטפלת" – גם אם מדובר בגבר שעוסק בטיפול). אם הוזכרה המילה בשפת-האם, הייתה לכך סיבה משמעותית. אמנם ניתן להסביר את הדברים בכך שעבור המרואיינים מדובר בענפים תעסוקתיים 'ישראליים', אך נראה שעקביותם מצביעה בעיקר על צורך במרחק רגשי ובהזרה מן העיסוק נמוך-הסטטוס. מרחק כזה מושג באמצעות אמירת המילים בשפה זרה וכהגדרה רשמית. במקרה של ולדימיר, צורך זה מרמז, שוב, כי הוא לא השלים לחלוטין עם עיסוקו בישראל.

אני רואה בהדגשתו של ולדימיר את העובדה ש"נרגע" והשלים עם סגנון חייו הנוכחי כניסיון לסימון היותו **פעיל** בעיצוב חייו, ולא רק סביל. אמנם הוא הודה כי האפשרות "להירגע" לא הגיעה רק מבפנים, מן התחושה שזה אפשרי בגילו, אלא גם בהקשר לאפשרויות התעסוקה המוגבלות עבורו בישראל. ובכל זאת, הוא הבהיר כי הוא היה זה **שהתיר לעצמו** "להירגע", מכיוון שכבר הוכיח לעצמו ולסביבתו את כל מה שהיה עליו להוכיח. כעת, אם כן, יש לו הזכות המלאה "להירגע".

לפיכך, אם נשרטט את קו הסיפור של ולדימיר, התקופה שהגיעה כשנתיים לאחר ההגירה לא תוארה על ידו כהמשך של התקופה שקדמה לה, כלומר כירידה שלאחר השיא המקצועי, אלא כתקופה חדשה בחייו, אשר מעוצבת באופן שונה, עם מטרות שונות מאלו שהתקיימו קודם לכן. פסקאות ה"ויכוח" שחלקן צוטטו לעיל היו ניסיונות לשכנע אותי (המרואיינת) ואולי את עצמו כי אכן מדובר בתקופה אחרת בחייו, במסלול חיים שונה וחדש.

מסלול החיים החדש של ולדימיר כולל פעילויות שרצה לעשות בעבר ולא היה לו די זמן, כגון קריאה מרובה. לצד זאת ישנן פעילויות חדשות, כמו נסיעות ארוכות לטיולים במדינות חבר העמים וטיפול בנכדים. מן התמונה המצטיירת מתיאורו של ולדימיר, נראה כאילו הוא כבר פרש לגמלאות באופן תודעתי, ועובד בניקיון מתוך ההכרח להתקיים. יש לציין כי במדינה ממנה הגיע (רוסיה) בני גילו פרשו לגמלאות כבר בגיל 60 (אם כי ולדימיר לא דיבר על כך בראיון).

"המסלול החדש" חזר על עצמו אצל מרואיינים נוספים. אליזבטה, רופאה באוזבקיסטן ומטפלת בקשישים בישראל, היגרה לישראל בגיל 53 ובעת הראיון הייתה בת 61. אליזבטה סיפרה שכשנתיים לאחר הגירתה התאוששה מן המצוקה הנפשית הקשה בה שקעה לאחר מות בעלה

והתלבטה באם יש טעם לאשרר את תעודותיה המקצועיות בישראל. באותה התקופה בנה, רופא גם הוא, התכונן לבחינות ההסמכה עבור רופאים שהוכשרו בחבר העמים. אליזבטה הבינה שמדובר בבחינות קשות מאוד שדורשות ידע בעברית ובאנגלית. עמדה בפניה גם האפשרות להתנדב בבית חולים בתחום התמחותה, והיא התלבטה בנושא :

היו לי מחשבות ללכת להתנדב ולעבוד במחלקת הילדים, רציתי ללכת... נו, אחר כך אני חשבתי שלהיות מתנדבת זה כמובן טוב אבל אני צריכה לעזור גם לבן וצריכה לעזור גם לבת, הנכדים... שאני צריכה למצוא עבודה כזאת כדי לקבל איזשהו כסף כדי לעזור להם. ואז התחלתי להיות מטפלת ((בעברית)). כאלו הם העניינים. כמובן שאולי אם הייתי לומדת עברית כך שהייתי יכולה ללכת ולאשרר את הדיפלומה שלי, אבל חשבתי שבשבילי זה כבר... מי ייקח אותי לעבודה בגיל כזה... לא יודעת, אולי לא צדקתי, אולי הייתי צריכה לנסות.

אליזבטה בחרה לתאר את עצמה בשלב הנוכחי בחייה קודם כל כאם ואשת משפחה. ככזו, הצורך לממש את עצמה עמד במקום משני. כ"הוכחה" לכך היא סיפרה במקום אחר בראיון על אישה בת גילה ש"היא בלי בעל ובלי משפחה", אשר בניגוד לאליזבטה פעלה לאישרור תעודותיה המקצועיות, ועל אף שהשקיעה בכך מאמץ רב, "לא לקחו אותה לעבוד בשום מקום, אמרו ש'אנחנו לא צריכים כרגע', אני חושבת שזה בכל זאת בגלל הגיל". כלומר, אליזבטה הציגה את עצמה ככזו שלא בזבזה את זמנה לשווא ופעלה כאמא וכסבתא טובה: הקריבה את הסיכוי להגשים את עצמה במקצועה בישראל לשם עזרה כלכלית לילדיה ולנכדיה.

אלא שהחלטתה של אליזבטה שלא להתנדב במקצועה, מתוך טענה שעליה לעבוד ולהרוויח כסף, עשויה לסתור דברים אחרים שאמרה בראיון. אליזבטה סיפרה שהיה לה זמן פנוי, משום שעבדה שעות בודדות ביום (שעתיים או שלוש). גם הסיוע הכלכלי שיכלה לפיכך להעניק לילדיה ולנכדיה היה מוגבל מאוד. לכן, בחירתה שלא לאשרר תעודותיה בישראל, שלא להתנדב בבית חולים, שלא לעבוד אפילו בטיפול בילדים (כפי שעבדה זמן קצר, לפני שהחלה לטפל בקשישים) ולמעשה שלא לעסוק בשום פעילות שקשורה למקצועה כרופאת ילדים בכירה, חוקרת ומרצה בפקולטה לרפואה – נראית כבחירה **להתנתק ממקצועה**. זוהי בחירה משמעותית לאור הדרגה המקצועית הגבוהה אליה הגיעה.

ניתן לראות בבחירתה של אליזבטה להתנתק ממקצועה סימון מכוון של גבולות התקופות בחייה, וזהו **החלק הפעיל שלה** בהפרדה שבין התקופות; בעוד שבתקופה הקודמת עסקה ברפואת ילדים, כעת היא מנותקת מן המקצוע לחלוטין ועוסקת בתחומים אחרים, בהם בראש ובראשונה הטיפול בבני משפחתה. אליזבטה הדגישה במהלך הראיון את ההפרדה בין התקופות בכך שכינתה את חייה שבטרם המשבר "החיים ההם" (שלוש פעמים) בעוד שאת התקופה הנוכחית היא כינתה "החיים כאן".

מובן שההגירה והשינוי המקצועי אינם הגורמים היחידים לתחושתה של אליזבטה שמדובר בחיים אחרים. במהלך הראיון היא סיפרה על היבטים רבים בהם השתנו חייה: מות בעלה בסמוך לעזיבת הילדים את הבית הביאו לכך שנותרה לבדה, חברים רבים ובני משפחה נותרו מאחור באוזבקיסטן, ושעות הפעילות הרבות שלה במסגרת עבודתה התובענית ובמסגרת משפחתה הוחלפו בשעות רבות ללא תעסוקה. עם זאת, כמו מרואיינים רבים – ובעיקר מרואיינים ממדינות חבר העמים שחונכו לאידיאולוגיה קומוניסטית – העבודה מהווה תמה משמעותית

בראיון עם אליזבטה, וכזו שמאגדת בתוכה תמות נוספות, כמו מקום בחברה החדשה. סביב נושא העבודה מתבטאת גם האקטיביות של אליזבטה, בבחירה להתנתק ממקצועה ולהתחיל מסלול חדש.

ובכל זאת, אליזבטה לא הייתה בטוחה שבחרה נכון: במהלך הראיון היא אמרה כמה פעמים שאינה יודעת אם צדקה במעשיה, והתלבטותה בנושא עלתה כמה פעמים ביוזמתה ומבלי שנשאלה על כך. סיפור החיים של אליזבטה הוא סיפור רגוע, שסופר בטון נינוח, והיה בו שימוש בעיקר בסגנון "סיפור" (Rosenthal, 1993); סגנון ה"ויכוח" הופיע בו רק בהקשר לנושא התעסוקה בישראל.

כמו במקרה של ולדימיר ובמקרים אחרים, ניכרו בדבריה של אליזבטה ההזרה והמרחק הרגשי שהיא ניסתה ליצר בינה לבין תעסוקתה הנוכחית, באמצעות בחירת השפה: אליזבטה סיפרה כי בתחילת דרכה המקצועית בישראל טיפלה בילדים ולאחר מכן החלה לטפל בקשישים, עם תקופת חפיפה בין שני סוגי הטיפול לזמן-מה. היא סיפרה כך (הראיון התנהל ברוסית ותורגם לעברית, המילים שנאמרו בעברית מודגשות):

התחלתי לעבוד כמטפלת ((בעברית)), בהתחלה טיפלתי ((ברוסית)) בילדים, בגלל שזה קרוב אלי יותר ואני אוהבת ילדים, אני רופאת ילדים ולכן זה היה לי נעים ואיכשהו אני המשכתי לעבוד בתחום שלי, ואחר כך התחלתי לטפל ((בעברית)) גם באנשים מבוגרים. עכשיו אני מטפלת ((עברית)) - ב- יש לי סבתא אחת וסבא אחד...

ניתן לראות שהמילה "מטפלת" נאמרה כמעט תמיד בעברית, למעט בהקשר של טיפול בילדים. כלומר, המילה "מטפלת" וצורות הפועל שלה בעברית וברוסית ידועות לאליזבטה, והשפה בה היא בחרה להתבטא נבחרה בהתאם להקשר; כל עוד מדובר בתחום הקשור לתחומה המקצועי (טיפול בילדים) – ה"טיפול" נאמר ברוסית, כאשר מדובר על טיפול בקשישים – ה"טיפול" נאמר בעברית, כנראה כמנגנון למרחק רגשי.

ה"ויכוח" המאפיין את סיפוריהם של ולדימיר ואליזבטה הוא ויכוח פנימי אודות נכונות הצעד שעשו. שניהם מתווכחים, אך ה"ויכוח" של ולדימיר סמוי מזה של אליזבטה ולא נראה במבט ראשוני. כך גם אצל כריסטינה, כלכלנית העוסקת בישראל בניקיון, אשר היגרה בגיל 45. על פני השטח, כריסטינה שלמה עם השינוי בחייה, שנעשה לדבריה בשל המחסום הלשוני:

בגיל הזה צריך להשלים עם זה שלא תהיה מי שהיית, שבגיל הזה קשה ללמוד שפה, קשה מאד (4) זה כנראה הדבר הקשה ביותר.

כריסטינה אמרה חמש פעמים במהלך הראיון דברים הדומים לאלה:

מעולם לא הצטערתי על כך שהיגרתי, אני מעולם לא אמרתי שאני מתגעגעת, מעולם לא אמרתי שאני רוצה לחזור בחזרה.

אבל דווקא חזרתה המרובה על כך שאינה מצטערת, מצביעה על סגנון "ויכוח" (Rosenthal, 1993). ה"ויכוח" הפנימי של כריסטינה בין תעסוקה כ"אדם משכיל" ובין תעסוקה כ"אדם פשוט" (במושגיה) התחיל אצלה שנים רבות לפני ההגירה ומהווה נרטיב מרכזי בסיפורה. כריסטינה סיפרה כי הוריה היו "אנשים פשוטים" שרצו שילדיהם ילמדו וירכשו השכלה. לצורך כך, כריסטינה השקיעה שנים רבות ומאמץ גדול בלימודי-ערב תוך כדי עבודה במשרה מלאה, ובמקביל נישאה וילדה שני ילדים. כשסיכמה את התקופה הזו בחייה, אמרה:

עם הזמן את מבינה שאת צריכה להתייחס לכל לגמרי אחרת. פעם, בעלי [הראשון], כשעזב אותי, הוא אמר לי: 'את יפה, את חכמה, את טובה, אבל תהיי פשוטה יותר. תיקחי הכל יותר בקלות'... כנראה מאז באמת הפכתי להיות פשוטה יותר. הוא הביא אותי [הביתה] ממחלקת היולדות ועזב... נשארתי לבד עם שני ילדים, וכשבתי הייתה בת ארבע הכרתי את טוליק ((בעלה השני)) ונטשקה קוראת לו 'אבא' והבן שלו גר איתנו והוא קרא לי 'אמא', כנראה באמת הפכתי להיות פשוטה יותר.

כריסטינה לא סיפרה במה עסק בעלה הראשון, אך בעלה השני היה פועל-בניין במקצועו והוגדר על ידה מספר פעמים בראיון כ"אדם פשוט". בתור "אדם פשוט", השתלבותו בתעסוקה בישראל הייתה פשוטה:

כשהוא הלך לעבוד, מיד ביום השני ((לאחר הגעתם לארץ)) הציעו לו, הלכנו למשדד הקליטה ((עברית)) ואמרו לו: 'אהה, אתה בנאי, רוצה לעבוד?' והפנו אותו והוא הלך לעבוד.

בעוד שהיא, כריסטינה האקדמאית, שעבדה קשה כדי להיות "אדם משכיל", הבינה שהשתלבותה במקצועה בישראל עלולה להיות מורכבת. לאחר אחת ההתבטאויות על כך שאינה מצטערת על הגירתה, התגלה ה"ויכוח":

כן, הייתי 'מישהו' ועכשיו אני 'כלום' ((בהמשך לאזהרה שניתנה לה על ידי המנהלת שלה בחו"ל, כי בישראל היא עתידה להיות 'אף אחד', 'כלום')), אבל לפעמים אני חושבת שכך עדיף, כלומר, ראיתי עד כמה עובדים פה קשה בהנהלת חשבונות, וגם עובדים בלילות, ולוקחים עבודה הביתה. על מנת לעבוד פה בתור 'מישהו' קודם כל צריכה להיות עברית טובה, רמה גבוהה, לדעת את החוק, לדעת מחשבים, אני לא יודעת, אצלנו שם בזמנו לא היו מחשבים, הם רק התחילו להופיע... לכן אני לפעמים חושבת ככה, חבל שהמדינה שלנו לא מעריכה, בכל זאת אנחנו בעלי ניסיון כלשהו, ויש רבים כמוני... לעיתים קרובות אני פוגשת מכרים משם, ואנשים מתבכינים, מייללים ניתן לומר, ואני אומרת שידענו לאן אנחנו נוסעים, הגענו לפה בעצמנו, על מי לכעוס? את מי להאשים? לכן (3) ובעלי אמר כשהיגר לפה, הוא גם שם היה פועל בניין, הוא אמר: 'כאילו פשוט החלפתי עיר, שם לא היו עצי דקל ופה יש עצי דקל'.

סיפורה האישי והמקצועי של כריסטינה נראה כמוביל למסקנה הבלתי-נמנעת שהחיים פשוטים יותר עבור "אדם פשוט". היבט נוסף המתקשר לפילוסופיית החיים החדשה של כריסטינה הוא גילה. בדומה לטענתו של ולדימיר, לדעתה של כריסטינה בגיל הביניים החיים נראים באופן שונה:

תהיי אופטימיסטית ואל תחשבי על העתיד... אני רוצה לומר לך שכשאת תהיי בת 50, אולי גם תביני שאת אחרת לגמרי. עכשיו את לא חושבת איך את, את רק מתחילה, יש לך ילדים קטנים, את דואגת להם, את צריכה לדאוג למשכורת, ללימודים, לעבודה, הרבה בעיות, אבל אחר כך כשהבעיות האלו חולפות, כנראה הבעיות מחשלות אותנו, את מבינה ש, שלא כל כך נורא ו(3) גם אני מעולם לא חשבתי שאני אהיה אופטימיסטית... [אם את] חושבת שיהיה הכל טוב כנראה עם הזמן זה בא באמת, זה בא עם הזמן.

אלא שהדברים מורכבים יותר. סגנון ה"ויכוח" המאפיין חלק גדול בראיון עם כריסטינה, אשר לכאורה מנוגד לאווירה הנעימה והנינוחה בה התקיים הראיון, ההזרה שהיא ביקשה ליצור מעיסוקה על ידי ציון המושגים "ניקיון" או "עובדת ניקיון" תמיד בעברית, השימוש התכוף בגוף שני בסיפורה (למשל: "אם את לא חושבת על זה, את לא תצטערי שאת עובדת כמנקה") ומשפטים שמדי פעם מופטרים, כמו "חבל שהמדינה שלנו לא מעריכה" – כל אלה מעידים כי כריסטינה, כמו ולדימיר ואליזבטה, אינה שלמה עם הבחירה שעשתה.

כריסטינה החלה לעבוד בניקיון בישראל זמן קצר לאחר הגירתה, לאחר שעזבה את לימודי האולפן בשל בהלה מן השפה החדשה, בידיעה שתוכל לחזור בשלוש השנים הבאות. כעבור כשלוש שנים, לדבריה, "הפחד מהשפה נעלם". כריסטינה לא הסבירה איך נעלם הפחד, אך נראה שמבחינתה היה זה הזמן לערוך שינוי ולהתמודד עם המשימה שדחתה עד כה. כריסטינה חזרה ללימודי העברית באולפן ולא סיפרה על קשיים מיוחדים. בשלב זה התקיימה עבורה צומת דרכים: להמשיך לעבוד בניקיון או לנסות להשתלב בעבודה מקצועית בישראל. כריסטינה בחרה להמשיך בניקיון. בחירתה קיבעה סופית את "המסלול החדש" בו החלה בישראל; כריסטינה החליטה להיות "אדם פשוט" ולחיות חיים פשוטים.

כריסטינה הצדיקה את בחירתה באופנים שונים; ראשית, היא חזרה מספר פעמים במהלך הראיון על כך שבזכות עבודתה הפיזית היא שומרת על כושר גופני, וכך חשה חזקה וצעירה. שנית, כריסטינה סיפרה כי היא נחשבת לעובדת ניקיון מוערכת ומבוקשת בזכות היותה אדם משכיל שיודע ליזום:

עכשיו אצלנו *בחברה* ((עברית)) [עובד אדם] בן מעל שבעים, גם כן בעל השכלה גבוהה, הוא מהנדס, לא יודעת מה, והוא עושה עבודות מסוימות ((עובד ניקיון)) ואומר לי: 'את יודעת שבעבודה הזו צריך להיות מישהו עם השכלה גבוהה?' למה? כי אנחנו יודעים לחשוב, כי אנחנו יודעים להחליט איך עדיף לעשות זאת, ואדם פשוט יותר פשוט יעמוד ויחכה לזה שיאמרו לו. אצלי בעבודה, אני אחמיא לעצמי, אוהבים אותי, ואוהבים כשאני באה, ורוצים שאני אבוא. ביום הראשון אני עובדת ואומרים: 'רוצים אותך', כי לא צריך לומר לי מה לעשות.

ושלישית, כריסטינה הבהירה כי היא זוכה ליחס טוב בעבודתה:

יכול להיות, כיוון שאליך מתייחסים טוב בעבודה, את לא מצטערת על זה שאת, את לא חושבת שאת (3) האדם הנמוך ביותר פה, אפשר לומר ככה? **שמנקה** ((עברית)), פועל, סבל, זה האנשים שמשתכרים הכי מעט, וככה, אם את לא חושבת על זה, את לא תצטערי שאת עובדת **ממנקה** ((עברית)) ולא כמנהלת חשבונות ראשית, מבינה?

ובכל זאת, נראה שקשה היה לכריסטינה שלא להצטער על כך שהיא מנקה ולא עובדת צווארון-לבן, והיא משתמשת ברציונליזציה כמנגנון הגנה מפני המחשבות מעוררות החרדה. זה אינו המנגנון היחיד: כחלק מפילוסופיית החיים ה"פשוטה", כריסטינה הסבירה שהיא מנסה "לחיות את הרגע" ו"לא לחשוב". למעשה, במהלך הראיון כריסטינה חזרה עשרות פעמים על הביטויים "לא לחשוב" ו"לא חושבת": לא לחשוב על ההשוואה בין מה שישנו למה שהיה, לא לחשוב על כך שהיא "האדם הנמוך ביותר פה" (במקום העבודה), לא לחשוב על כך "שאת מנקה ולא מנהלת חשבונות ראשית", לא לחשוב על בית הקיט ("דאצ'ה") שהיה לה, לא לחשוב על העתיד (חזר מספר רב של פעמים), "לא לחשוב על סמרטוט הרצפה ועל האסלות ((מצחקקת)) שאותן את שוטפת", לא לחשוב על הטעות שעשתה בקניית דירתה הממוקמת באזור בעייתי, לא לחשוב על המשכנתא, לא לחשוב איך תשלם את המשכנתא כשלא תוכל לעבוד, לא לחשוב על הפרישה לגמלאות ללא קרן פנסיה, לא לחשוב על כך שהיא כבר בת 58, לא לחשוב שהיא זקנה, לא לחשוב שהיא נראית מבוגרת, לא לחשוב מה יקרה למשפחתה אם תמות.

התעקשותה של כריסטינה "לחיות את היום" ו"לא לחשוב" על כל כך הרבה דברים, מלמדים על כך שהיא כן חושבת, ואף חושבת הרבה. נראה שהיא מנסה מאוד "לא לחשוב", אבל לא עומדת בכך כפי שהייתה רוצה. היא סיפרה:

אני חושבת שאם לא חושבים קדימה ככה קל יותר לחיות. אם אני אחשוב עכשיו, לפעמים אני מתחילה לחשוב, לא בפחד, אלא לחשוב, למשל, הדירה - צריך עוד לשלם ולשלם עליה, ואיך אני אשלם כשלא יהיה לי כסף? את יודעת, היה סרט 'חלף עם הרוח'? והייתה שם מיס או'הרה? והיא אמרה 'צריך לחשוב על זה, אבל אני לא אחשוב על זה היום, אני אחשוב על זה מחר'. את מבינה? לא צריך לחשוב או לנבא מה יהיה בעוד 20 שנה, ככה קל יותר, כי אפשר מיד להיכנס לפאניקה ולחשוב, 'לא נחשוב' ((צוחקת))

ההכחשה בה כריסטינה מנסה לנקוט על מנת שלא להילחץ ולא "להיכנס לפאניקה" כדבריה, לא תמיד מתפקדת ביעילות. המחשבות המטרידות עולות בכל זאת. יתכן שהראיון, כמצב המחייב את המרואיין בהתבוננות פנימית, משפיע ביתר שאת על הקושי של מנגנוני ההגנה לתפקד.

נראה שהדרך החדשה בה בחרה כריסטינה בישראל, להיות "אדם פשוט" כמקצוע וכדרך-חיים, אינה כה פשוטה ליישום כפי שכריסטינה אולי הייתה רוצה, ומלווה בויכוחים פנימיים ובקשיים נפשיים. על כל פנים, זוהי דרכה לסימון החיים החדשים שלה בישראל, "הגלגול הנוכחי" כלשונה.

היות המרואיינים האחרונים יוצאי חבר העמים איננה מקרית. **כל המרואיינים שנמצאו מאופיינים בדפוס זה**, המהווה חיתוך בין השלמה עם הירידה מהשיא המקצועי עם תחושת אי-הצלחה מקצועית בישראל, **הם יוצאי חבר העמים**. בדפוסים האחרים מתקיים גיוון רחב יותר בקבוצות המוצא.

לסיכום, לאחר הגירתם עמדו כל המרואיינים בצומת בה צרכים כלכליים דחקו להתפרנס וצרכים אישיים דחקו למימוש עצמי. השנתיים הראשונות בישראל, בהן קיבלו אישור חברתי להתנסויות, דחו את ההתלבטות, אלא שהתקופה שהגיעה כשנתיים לאחר ההגירה אילצה אותם להחליט לאן מועדות פניהם. חלק מהמרואיינים יוצאי חבר העמים, אשר נאלצו להתפרנס מעבודה שנתפשה בעיניהם כנמוכת-יוקרה ולא עלה בידם להתקדם מעבר לכך, הגדירו את התקופה הזו כתקופה חדשה בחייהם, המלווה בפילוסופיית-חיים חדשה של "לחיות את היום" וליהנות ממה שישנו, בעיקר מהמשפחה. המרואיינים ניסו להציג עצמם כאקטיביים בבחירתם "לחיות את הרגע" ואת פילוסופיית החיים הזו כנכונה ביותר עבורם בשלב זה בחייהם. המאפיין את המרואיינים הללו, בשונה ממרואיינים אחרים שעוסקים בעבודות נמוכות יוקרה, הוא שהם זנחו לחלוטין את מקצועם הקודם ואינם מנסים עוד להשתלב בו. על אף הצהרותיהם בנושא ירידת חשיבות התעסוקה בשלב זה, המרואיינים הללו אופיינו בויכוח פנימי אודות היותו ששעו.

1.2 "ישיבה על הגדר"

דפוס זה רלוונטי למרואיינים שהעידו על עצמם כי בשנים הראשונות להגעתם הם בחרו להסתגר בפני החברה החדשה, כל אחד בדרכו: לא למדו עברית, או לא עבדו, או שילוב בין השניים. המאפיין את הדפוס הזה הוא שהמניע לשינוי כאן היה רצון לצאת מן ההסתגרות. היציאה נעשתה בצעד הססני, פתח לכיוון הכניסה לחיים בישראל. בניגוד לדפוס "המסלול החדש", המאופיין בהצהרה על דרך חיים חדשה והפסקת ניסיונות החזרה למסלול הקודם, הדפוס הנוכחי מאופיין בשאיפה לחזור לשיא, באי-השלמה עם מעבר השיא התעסוקתי ובמחשבות על חזרה לארץ המוצא.

לעתים, דפוס ה"ישיבה על הגדר" היווה שלב זמני אשר לאחריו עבר המרואיין לדפוס אחר. כך למשל המקרה של אליזבטה, רופאת-הילדים שאת סיפורה פגשנו בסעיף הקודם, בעת ש"לקחה את עצמה בידיים" כדבריה לאחר ששקעה במצוקה נפשית בעקבות מות בעלה. אליזבטה ניסתה לצאת מן ההסתגרות והחלה לעבוד כמטפלת בילדים. במקביל, היא בחנה אפשרות להתנדב במחלקת הילדים בבית החולים המקומי והתלבטה אם לטרוח ולאשרר את תעודותיה המקצועיות. אלא ששלב זה היה קצר, ולאחריו אליזבטה עברה לדפוס "המסלול החדש", זנחה את מקצועה ואת המסלול בו התקיים השיא המקצועי.

דפוס זה כשלב זמני אפיין גם את המקרה של אהרון, גם הוא רופא. כשנתיים לאחר הגירתו, בעודו ממתין מעל לשנה שיפתח בעיר מגוריו אולפן המיועד לרופאים (עם תירוצים שונים של הממונים לכך, אשר לא אישרו לו ללמוד באולפן לרופאים בעיר אחרת), אהרון קיבל החלטה לעשות צעד: הוא נסע למשרד הבריאות בירושלים, תבע את זכויותיו ואיים לפתוח במאבק משפטי. תביעתו נשאה פרי: אושרו לו הלימודים בעיר אחרת, ולבסוף אף בכך לא היה צורך היות והאולפן המיוחל נפתח בעיר מגוריו. מבחינת אהרון, אחרי כשנתיים בישראל, הוא הרגיש שלא ניתן להמתין עוד בסבלנות עד לפתיחת האולפן, והוא מוכרח לעשות את הצעד לקראת השתלבותו בתעסוקה ובחברה. כמו במקרה של אליזבטה, עבור אהרון דפוס "ישיבה על הגדר" היה זמני, אך בשונה מאליזבטה, אהרון עבר לאחר דפוס זה לדפוס "הצלחה יחסית".

במקרה של אלנה, לעומת זאת, דפוס ה"ישיבה על הגדר" נותר בעינו גם בשנים הבאות. אלנה, מורה בכירה וסגנית מנהלת בית ספר בעברה, סיפרה על השנתיים הראשונות שלה בישראל, בהן הייתה שרויה במצוקה נפשית קשה, הסתגרה בביתה, לא למדה ולא עבדה. משפחתה ניסתה לעודדה בכל מחיר:

[המשפחה שלי, שכבר לא ידעו מה לעשות איתי... אספו כסף ושלחו אותי לצ'כיה, לפראג. לארבעה ימים. זו הייתה הנסיעה הראשונה (3) ובכן, מתי שחזרתי משם, רק אז התחלתי, הרגשתי שמהו מתחיל להאיץ בגוף שלי. אבל הרגליים לא הולכות! ועברית אין! אז החלטתי שצריך להתחיל מהגוף, בכל זאת להתחיל מהגוף. ו(3) אמממ (3) השכנה שלי, כמה קומות מעלי... הביאה אותי לשם ((למקום עבודתה הנוכחית בניקיון)), להנהלה. כמה היה קשה לי להגיע... ובכן, עכשיו אני יכולה ללכת מספיק, לא רע. אני צריכה להודות שלקחו אותי לעבודה הזאת לנקות... נתנו לי [לנקות] מדרגות, מדרגות גדולות וראשיות שהייתי צריכה לרוץ עליהן למעלה-למטה, למעלה-למטה, כל הזמן. יצאתי נשכרת. יצאתי נשכרת. הגוף, אם מכריחים אותו חזק, הוא עושה. יצאתי נשכרת, התחלתי לזוז. התחלתי לזוז, התחלתי להרגיש יותר טוב. ככה. ככה שאני חיה עכשיו לאט לאט.

יציאתה של אלנה מן הבית, לאחר שנתיים של הסתגרות, היא בבחינת "פתח"; זוהי יציאה מוגבלת לעבודת ניקיון נמוכת יוקרה ונמוכת תגמול, עבודה שאין בה אפשרות לקידום וכמעט ואין בה תקשורת עם הסביבה. אלא שבמצב בו אלנה הייתה כשנתיים לאחר הגירתה, עבודה שלא דרשה ידע בעברית ואיפשרה לה "לזוז" כדבריה, לתרום מעט לפרנסת המשפחה ולהפסיק את ההסתגרות בביתה, נראתה כמתאימה.

מעבר לכך, אלנה הדגישה כמה פעמים בראיון כי עבודת הניקיון היא עבודה "לבד", כמעט ללא אינטראקציה עם אנשים אחרים, והיא עבודה המוגדרת כזמנית, אשר חוזה העבודה בה מתחדש כל כמה חודשים. עבורה, כ"יושבת על הגדר", עבודה זמנית, "לבד", התאימה. כמו כריסטינה, אלנה נעזרה ברציונליזציה שהיא מקבלת יחס טוב בעבודתה, ולא נותנים לה להרגיש נחותה. אבל בניגוד לכריסטינה, הרציונליזציה של אלנה היא חלקית ופחות יעילה. עוד בניגוד לכריסטינה, אלנה מצאה דרך לעסוק במקצועה באופן חלקי כמורה פרטית, ועדיין מקווה לשינוי בתעסוקה. היא סיפרה:

אולי לפעמים אני מרגישה [שאני בעמדה נמוכה יותר], לפעמים (5) לא בגלל שמתייחסים אליי לא יפה, אלא בגלל ששואלים אותי: במה את עובדת? ואני צריכה להגיד 'מנקה'. איכשהו בשבילי זה עדיין קשה לתפוש. לכן אני אומרת שאני עובדת כמורה לאנגלית. במחצית השנייה של היום אני מלמדת שיעורים פרטיים בבית, לסטודנטים, וזה נחשב שאני עובדת כמורה. בחלק הראשון יש לי 'חדר כושר', ארבע שעות, ובחלק השני באים אליי, בשביל הנשמה, סטודנטים. כך ש(3) אני חושבת שהסתדרתי בצורה נורמלית. כלומר, אפשר לומר שההגירה (5) מוצלחת.

השהייה בת חמש השניות של אלנה בדבריה האחרונים, בין המילים "הגירה" ו"מוצלחת", אינה מקרית. אמנם, כשנתיים לאחר הגירתה אלנה עשתה בחייה שינוי חשוב, והצלחה לצאת ממצב של מצוקה נפשית קשה שכללה הסתגרות בבית, אפאתיה והזנחה עצמית – למצב בו היא יוצאת

מן הבית, דואגת לבריאותה, מתפרנסת, ואף מצאה דרך בה עסקה במקצועה באופן חלקי. עם זאת, עד למועד הראיון (כשש שנים מאוחר יותר), אלנה בחרה שלא ללמוד עברית, לא ניסתה להתקדם מבחינה מקצועית והמשיכה לעבוד כמנקה, כך שהפתח שיצרה לכניסה לחברה הישראלית המשיך להיות רק פתח.

יתר על כן, במהלך הראיון אלנה הזכירה פעמים רבות את געגועיה לרוסיה. טרם הגירתה לישראל, אלנה עברה "הגירות" רבות בין הרפובליקות השונות של ברית המועצות, אשר האחרונה בהן הייתה אוקראינה. אך אלנה לא התגעגעה לאף אחת מן הרפובליקות בהן חיה למעט רוסיה, ובייחוד לעיר מסוימת בה. במהלך הראיון היא סיפרה כמה פעמים על געגועיה לעצי הליבנה ברוסיה³⁹, לשדות, לשמיים, לשפה. היא קראה לכך "רוסיה האידיאלית" והייתה מודעת לכך שזו אינה קיימת:

זה מה שאומר לי בעלי כל הזמן, הוא אומר: 'לנה, את נושאת דימוי של עצי הליבנה ושל הדשא. הנה, אני מבטיח לך, את תיסעי בדרך ותרצי לשירותים, את לא תמצאי שם שירותים שאפשר להיכנס... את תשבי איפשהו מתחת לליבנה הזו ותקווי שלא תדרכי על שאריות קודמיך שגם הם החליטו לעשות שם את הצרכים שלהם. כשתגיעי לעיר תראי שם גם מחוסרי דיור וגם שיכורים ותשמעי הרבה מאוד מילים גסות, מילים גסות שאנשים אומרים ואפילו לא שמים לב לכך'. כן, כן, אבל אני אוהבת את הדימויים, הנה, הנה את המרחבים האלה, את השדות האלה, את השמיים האלה, את עצי הליבנה האלה, כן. איך חייתי עשרים שנה בצפון ולא ראיתי אף אחד מאלה? וחייתי. ובאוקראינה חייתי כשהיה כל כך חם ולא דמיינו לעצמנו מזגן. פשוט לגמרי. פה קל יותר לשאת את האקלים מאשר באוקראינה, איפה שגרנו. יוצא, בחשבון כללי, שכאן יותר טוב. אבל שם השפה של המולדת, הנה שם, משום מה התרגלת, שם נולדת, זה בדם שלך.

מחשבותיה התכופות של אלנה על רוסיה, וצורה על בחירת משפחתה לגור באוקראינה ולא ברוסיה עם התמוטטות ברית המועצות, הם חלק מדפוס ההשתלבות התעסוקתית-חברתי בו היא מאופיינת. ה"ישיבה על הגדר" כוללת נשיאת עיניים חזרה לארץ המוצא ומחשבות לחזור לשם. מרואיינים נוספים עשו צעד, פתח, לעבר החברה הישראלית בתקופה שבין שנתיים לשלוש שנים לאחר הגירתם. כך גבריאלי, רואה-חשבון שהגיע מארגנטינה, אשר בשונה מאלנה למד עברית באולפן לאחר הגירתו, אך לא השתלב בתעסוקה במקצועו. גבריאלי בחר כשנתיים לאחר הגירתו לפתוח פתח להשתלבות תעסוקתית בתחום חניכת נפגעי-נפש, על אף רתיעתו הראשונית מתעסוקה שלא במקצועו. כמו אלנה, גבריאלי לא ראה בתקופה הנוכחית בחייו "דרך חדשה", והוא המשיך לנסות ולחזור למסלול הקודם בחייו. אחד הניסיונות התקיים בחזרתו הפיזית לארגנטינה, למשך שנתיים, אשר לאחריה שב וחזר לישראל, זמן קצר לפני שהתקיים הראיון. בראיון סיפר גבריאלי שהוא מתכוון להמשיך לעבוד כחונך, כפי שעבד לפני שעזב לארגנטינה. ובכל זאת, כשנשאל מה הוא מאחל לעצמו בשנה הקרובה, הוא השיב לאחר שתיקה ארוכה:

³⁹ עץ בעל גזע לבן המסמל את רוסיה בספרות. העץ מופיע בשיר ידוע של המשורר סרגיי יסנין, בו העץ בשלכת הוא מטאפורה להתבגרותו של הכותב.

בוודאי שאם יש משהו שאני לא מכיר בתחום שלי, שיהיה יותר טוב. אם לא, לא (5) אני מחפש איכשהו עבודה משרדית, כי אני יודע להשתמש במחשב, אנגלית, אין בעיה. מה שאני לא יכול לעשות זה עבודות של מאמץ פיזי.

המשפט הראשון בדבריו הביע תקווה לעסוק בישראל במקצועו, לצד ההבנה שזה כנראה לא יקרה. במשפט הבא כבר הופיעה תקווה מתפשרת יותר, למצוא לפחות עבודה משרדית, בה יוכל לבטא את ידיעותיו.

נראה שגבריאלי הבין כי ה"פתח" שעשה בניסיונו להיכנס לחברה הוא רק פתח. הוא סיפר שהוא ניסה להרחיב את הפתח, אך הניסיון לא צלח, לא תעסוקתית ולא חברתית:

אני חושב שיש לי כמה דברים לתת, שיש לי ניסיון בתחום אחר, וגם (10) הכל (5) תראי, כאשר את (3) אני (3) בגלל זה, בטח שאני רציתי גם להתקרב או להיות בתוך החברה הישראלית, אבל אני לא יודע איך לעשות את זה, ואני חושב שזה חשוב מאוד לעשות את זה... הייתי מאוד שמח ש(5) אם אני אולי פעם יכול להיפגש, שיהיה לי איזה חבר ישראלי למשל. אבל לא (3) היה לי איזה אנשים שאני עבדתי איתם, שהזמנתי אותם לאיזה יום הולדת. איך מתחילים איזה קשר? אולי כך? אבל לא יצא, שום דבר לא יצא. דרך העבודה זה אפשר (3) לא יודע.

הצורך של גבריאלי בחברה התמלא על ידי חברתם של מהגרים דוברי-ספרדית כמותו, אותם הכיר במסגרת ארגון יוצאי אמריקה הלטינית בעיר מגוריו. כך:

פה בארץ כולם חיים כמו בגטו. כי כל ה (3) כל (3) מדרום-אמריקה הם גרים בשכונה אחת או ביחד, כל החברים שלנו... אנחנו לא בתוך החברה הישראלית. זה מה שקורה. באמת זה מה שקורה. אז בארגנטינה היינו יהודים, בישראל אנחנו ארגנטינאים, זה באמת מה שקורה.

נראה שהדברים הכאיבו מאוד לגבריאלי. כמו אלנה, שחיה בישראל אך נמצאת בסביבה רוסית, גם גבריאלי חי בסביבה דרום-אמריקאית, על אף שהתאמץ ולמד עברית. המקרה של גבריאלי מדגים כי ידיעת השפה היא לא בהכרח המפתח להרחבת ה"פתח"; סטטוס המהגר ובן גיל הביניים, והנסיבות שהם יוצרים כשהם משולבים יחד, מקשים מאוד על ההשתלבות בחברה.

לסיכום, נראה שעבור המרואיינים המאופיינים בדפוס "פתיחת הפתח", גורמים כמצוקה נפשית ואי-רצון להתפשר בתעסוקה מנעו את השתלבותם התעסוקתית במהלך השנתיים הראשונות לאחר ההגירה. פרק הזמן שהגיע כשנתיים לאחר ההגירה היווה מבחינתם זמן בו היו חייבים בהשתלבות תעסוקתית-חברתית כלשהי, והיו מוכנים להתפשר. עבור כמה מהם היה זה דפוס זמני, ועבור אחרים הוא נותר קבוע.

1.3 "הצלחה יחסית"

זהו דפוס ההשתלבות התעסוקתית-חברתית בו היו מאופיינים מרבית המרואיינים שחיו בישראל מעל שנתיים. אמנם, אין מדובר כאן בהשתלבות ברמה תעסוקתית גבוהה כפי שהתקיימה בשיא

המקצועי. ועם זאת, המרואיינים המאופיינים בדפוס זה היו שבעי-רצון מכך שהצליחו להשתלב בתעסוקה מקצועית, לרוב בתחום הקשור למקצועם, בעבודה יציבה (לא בעבודה המוגדרת כזמנית). על אף שחלק מהמרואיינים השתלבו בתעסוקה משביעת רצון עוד לפני השלב הנוכחי, בשלב הזה תעסוקתם התקבעה; הם התקבלו למשרה או לארגון אליו רצו להתקבל, או שהחלו לעבוד בתום ההכשרה שקיבלו.

מאפייני הדפוס הנוכחי הם ראשית כל **תחושת הצלחה תעסוקתית בישראל** עקב השתלבות בעבודה משביעת-רצון. מדובר ב**שביעות רצון יחסית**, לאחר שהבינו עד כמה מורכב עבור מהגרים בני גילם להשתלב בתעסוקה מקצועית בישראל. שנית, המרואיינים שחשו שהצליחו תעסוקתית בישראל הביעו **מעברים בין השלמה לאי-השלמה עם הירידה מהשיא המקצועי**. זאת, בשונה מן המרואיינים שחשו אי-הצלחה תעסוקתית בישראל, אשר לחלקם הייתה תחושה ברורה של השלמה עם הירידה מהשיא המקצועי (ופנייה ל"מסלול חדש"), ולחלקם תחושה ברורה של אי-השלמה עם הירידה מהשיא המקצועי (ומכאן "ישיבה על הגדר"). המרואיינים שחשו הצלחה תעסוקתית בישראל הביעו תחושות אחרות: בחלק מדבריהם בראיון ניכר כי ההצלחה הביאה עמה תחושות שהשיא המקצועי שלהם עדיין נמשך. במקביל, רובם היו מודעים לכך שזוהי אמנם הצלחה ביחס למציאות התעסוקתית בישראל, אך בהיבטים רבים מדובר בירידה ביחס לשיא התעסוקתי שחוו בעברם. רובם הבינו שהחזרה לשיא התעסוקתי ככל הנראה לא תקרה, אך חלקם הביעו בכל זאת תקוות (כמה הציגו אפילו תכניות קונקרטיות) שההצלחה היחסית תהפוך להצלחה הדומה לזו שחוו בעבר. בכמה ראיונות התקיימו מעברים חדים בין השלמה לאי-השלמה, אשר הדגימו באופן בולט את ההתלבטות והבלבול של אותם מרואיינים. כך למשל גריגורי, בעל מקצוע טיפולי ואיש אקדמיה בכיר בחו"ל, אשר הצליח להשתלב בתחום הקרוב למקצועו בישראל:

כל הזמן הסוכנות הזמינה אותי... כדוגמא לקליטה מוצלחת: 'הנה, תראו, בן אדם הגיע בגיל חמישים, הנה, אתם תצליחו'... למרות שאני חושב שמקרה כזה, לא טיפוס, לא רגיל ככה... יש לי כמה דברים שלא הצליחו, אם להגיד את האמת, העברית לא הלכה בכלל, כלומר הציפיות שלי, אני מעצמי... הייתי רוצה לעבוד עם סטודנטים... ופה אהה זאת משאלה שלי שבינתיים לא מומשה... אני ציפיתי מעצמי ליותר (3) ובכל השאר נוו אני חושב שכן אני מוצלח ((צוחק)).

יצחק, איש ציבור בכיר בחו"ל ובעל תפקיד ארגוני-קהילתי בישראל, הביע באופן דומה את המעברים בין ההשלמה לאי-השלמה עם הירידה מהשיא המקצועי:

בשלב מסוים הייתי צריך לזרוק הכל, להסתגר [וללמוד עברית] והיום כבר לא הייתי פה, תאמיני לי, עם הניסיון שלי, ראש העיר אומר לי: 'יצחק, אתה הרי סגן ראש עיר מוכן, בעל ניסיון, אתה יודע הכל', את מבינה? אבל העברית לא הצליחה... אני דוגמא לכך שלא הצלחתי את מה שתכננתי, על אף שהשגתי הרבה בישראל, אבל לא השגתי את הדבר הכי חשוב, כן? להשתמש ביכולות שלי במלואן, בגלל העברית... יכולתי להיות כבר *בכנסת* ((עברית)) אני אומר, כי כל יוצאי ((שם חבל הארץ ברוסיה ממנו הגיע)) שלי, וזה 23 אלף אנשים, אמרתי לך כדי להיות חבר כנסת צריך 20 אלף קולות בוחרים, מתקשרים, 'יצחק, קדימה, אנחנו נתמוך בך, קדימה, תעשה משהו כבר', כן?... והנה בגלל הפחד הזה, על הפחד הזה אני לא יכול להתגבר.

בעת הראיון היו יצחק וגריגורי בני 59. שניהם עבדו בישראל במקצועותיהם, ברמה מקצועית נמוכה מבעבר, בשפתם, עם אנשים מקהילתם. מצב מעט שונה היה לפרננדו, בן 49 בעת הראיון, אשר למד עברית ועבד בעברית בתחום קרוב למקצועו אך ברמה מקצועית נמוכה משמעותית (פרננדו היה איש עסקים בכיר בארגנטינה ובישראל עבד כאיש מכירות, תקופה מסוימת כסגן מנהל סניף ברשת שיווק). פרננדו הבין שמצבו טוב ביחס למהגרים אחרים, אך בניגוד למרואיינים האחרונים הוא לא מוכן היה להסתפק בזאת:

[בעבר] עשו לי ראיון דומה, כדי לשלוח לארגנטינה כאחד מהעולים הכי מצליחים ב-2002, כדי לשכנע עוד אנשים להגיע לארץ. כדי להוכיח שכן אפשר, בתוך פחות משלוש שנים, בלי עברית ובלי כלום, להגיע למקום חדש לגמרי ולהצליח... למה אני? שאלתי, למה אני? ... אני לא הצלחתי, עדיין לא הצלחתי. את לא יודעת לאן אני רוצה להגיע... יש לי בעיה עם הזמנים, אבל התכנון הוא קיים, בעוד שלוש שנים [להגיע] לתפקיד של מנכ"ל. באיזה חברה לא כל כך גדולה, ופה בארץ. אז עדיין אני בדרך.

אלא שבהמשך הראיון, פרננדו אמר גם דברים ברוח אחרת:

הבן-אדם יש לו את האוצר שלו... עד גיל מסוים את בונה ואת מגדילה את זה, ומגיל מסוים את מתחילה לשמור על זה. אוקיי? זה כמו שיש בסטטיסטיקה מה שקוראים לו פעמון של גאוס. אני בפעמון של גאוס. בחלק השני. אני עשיתי, הגעתי לפסגה, ועכשיו מה שנשאר לי זה לשמור על מה שיש לי. לא לנסות לייצר יותר, כי אני יכול לבזבז יותר מדי כוח... כמובן שאני רוצה להפסיק להיות איש מכירות, ולהגיע לתפקיד יותר מכובד במקום שאני עובד בו עכשיו, אבל יותר חשוב מזה, זה לקבל משכורת יותר טובה.

דברים אלה מדגימים באופן מוחשי את האמביוולנטיות של פרננדו ביחס לשיאו המקצועי. יתכן כי גילו הצעיר-יחסית של פרננדו היווה אחד הגורמים שהקשו עליו לקבל את הירידה מהשיא המקצועי. יצחק וגריגורי, המבוגרים מפרננדו בכעשור, נטו יותר ממנו לקבל את הירידה מהשיא. לעומתם, פרננדו לא השלים עם הירידה שלאחר השיא על אף שהבין אותה, והויכוח הפנימי שלו בהקשר זה היה חזק.

יתר על כן, תחושת ההצלחה התעסוקתית של פרננדו בישראל היא יחסית בלבד ואינה רציפה. לעיתים הוא הביע תחושות כשלון, ואף מחשבות לחזור לארגנטינה. כאשר נשאל האם חשב אי פעם מה היה קורה בחייו לולא היגר לישראל, פרננדו השיב:

כן! כל יום!... אני לא יודע בדיוק מה היה יכול לקרות, אבל אני בטוח שאני יכולתי להסתדר שם יותר טוב, אפילו במקרים הקשים, בגלל משהו נורא פשוט: אני מכיר את השטח שם, ופה אני לא מכיר את השטח. אני יודע למי לפנות שם, ומה להגיד ואיך להגיד ומתי להגיד. פה אני לא יודע כלום. אני כמו ילד קטן, שלומד. ואני לא יודע מי יש לו את הכוח כדי לעזור לי... אני יכול להגיד ש- לילה כן-לילה לא אני חושב, מה הייתי, מה היה אמור להיות אם אני לא [הייתי] פה. כן. ולפעמים התשובה שלילית ולפעמים התשובה חיובית, תלוי. תלוי במצב רוח (3) לא קל.

ניתן לראות כי תחושת אי-ההצלחה במקביל לאי-קבלת הירידה מהשיא, תחושות המאפיינות את פרננדו מדי פעם, מובילות אותו לתנועה בין דפוס "הצלחה יחסית" לבין "ישיבה על הגדר". דפוס "ישיבה על הגדר" מאפיין את המרואיינים שלא השתלבו תעסוקתית-חברתית בישראל ובחרו לעבוד בעבודה נמוכת-יוקרה על מנת לפתוח פתח לכניסה לחברה ולהתפרנס בצניעות, במקביל למחשבות תכופות על חזרה לארץ המקור. המעברים התכופים של פרננדו בין תחושות ההצלחה לתחושות אי-ההצלחה ובין תחושות ההשלמה עם הירידה מהשיא לתחושות אי-ההשלמה מקשים עליו מאוד מבחינה נפשית. נראה שזו הייתה אחת הסיבות לאורך יוצא הדופן של הראיון עמו. גם רימה נעה בין שני דפוסי השתלבות תעסוקתית, אלא שאצלה המצב היה פשוט יותר בשל השלמתה עם הירידה מה"שיא". שנתיים לאחר הגירתה, רימה השתלבה לשביעות רצונה במקצועה כמורה בבית-ספר, אבל הפרויקט בו השתלבה הסתיים:

אני עבדתי שם טוב שנה, הם שילמו לא רע, אחר כך הפרויקט הזה נסגר... שוב פתחו משהו במתנ"ס וגם לשם הכניסו אותי, אחר כך גירדתי 12 שעות בחטיבת-ביניים, גירדתי 12 שעות ממשרד-החינוך... אפיזודית, לקבל משהו מכובד לא היה (3) וכאן (בעיר בה היא מתגוררת כעת)) הבת שלי התחתנה וילדה, והיא הייתה צריכה לגמור את המכללה... עברנו, ופה שלוש שנים טיפלתי בנכדים שלי, גם לא יכולתי למצוא לעצמי שום דבר, כאן הרי בלי מקורבים, אתה לא מכיר אף אחד, אף אחד לא ייקח אותך מהרחוב. פתאום פגשתי את החברה שלי מהקורסים והיא לקחה אותי לפרויקט הכנה לבגרות ((עברית)), ואני עובדת איתה זאת השנה הרביעית, זהו. אני עובדת שם מעט שעות, שמונה שעות, אבל אני לא צריכה יותר מזה כי ביתר הזמן שלי הבת שלי השנייה הלכה ללמוד, צריך לעזור לה עם הילדים, להחזיק אותם אחרי הגן, ובזה אני עוסקת, מטפלת ((עברית)) בנכדים, וקצת עובדת... אבל אני בעקרון מרוצה, בזה ש(3) ברוך-השם, כולם בריאים, הילדים שלי התקדמו קצת יותר ממני.

ניתן לראות שעל אף שרימה השתלבה בעבודה במקצועה, היא לא הצליחה להשתלב בתעסוקה יציבה. לפיכך, ההשתלבות היא חלקית ותחושת ההצלחה המקצועית היא חלקית. היות ונראה שרימה השלימה עם הירידה מהשיא המקצועי, היא נעה בין "הצלחה יחסית" לבין "מסלול חדש". ניתן לראות כי כמו מרואיינים רבים המאופיינים ב"מסלול חדש", רימה שמה בראש סדר העדיפויות את הסיוע לבני משפחתה, וגאוותה בעת הראיון הייתה בעיקר בהצלחת ילדיה ונכדיה, הצלחה שהיא חשה שתרמה לה.

מרבית המרואיינים המאופיינים בדפוס "הצלחה יחסית" השתלבו בישראל במקצועם או בתחום קרוב לו, אך לא כולם. ליזה, למשל, סיפרה שלאחר שנתיים בישראל בהן למדה באולפן, עבדה בעבודה בלתי-מקצועית, למדה קורס מקצועי שלא התאים למקצוע שלה ועבדה תקופה קצרה כמורה במשרה מצומצמת – היא החליטה לעבוד כפועלת במפעל טכנולוגי. היא הסבירה את שיקוליה:

ממה שעבדתי בבית הספר הרווחתי מעט מאוד. רציתי עבודה קבועה, שאני אדע שאני יכולה לא לדאוג, שהמשכורת שלי נכנסת. כמובן, העבודה הייתה מאד לא פשוטה... בשש וחמישה כבר היה אוטובוס, נסיעה של יותר מחצי שעה. העבודה הייתה רצינית, המשמעת שם הייתה כמו בצבא...

אבל התאים לי. ידעתי שהילדים שלי יכולים לא לדאוג... כולם התלוננו שמשלמים לנו מעט, אבל אמרתי להם: 'משלמים לנו מעט, אבל תסתכלו: אתם משלמים משכנתא ((עברית)), אתם מסתדרים עם כל התשלומים בבית ואתם עסוקים'. כך גם אנחנו בתקופה הזו עברנו לבית הזה, בנינו בית, כל השנים שילמנו משכנתא, והילדים - השתדלנו לא לסרב להם בכלום.

סיפור דומה היה גם לגייל, אשר היגרה מארצות הברית בגיל 58 וכשנתיים לאחר מכן החלה בדרך תעסוקתית שונה מזו שתכננה מלכתחילה, בעל יוקרה תעסוקתית נמוכה יותר:

זו הייתה משרה פקידותית, זו הייתה משרה ברמה התחלתית, אבל תודה רבה, והייתה לי משכורת, יכולתי לשלם שכר דירה, קניתי את הבית הזה בזמן שעבדתי שם, זה הסתדר יפה מאד, זו הייתה מזכירות אנגלית, כמובן באנגלית, הייתי שם כארבע שנים ועזבתי, והתחלתי לעבוד במשרה מלאה בתור עורכת.

על אף היותן משכילות ובעלת ניסיון תעסוקתי מרשים, לאחר כשנתיים בישראל ליזה וגייל היו זקוקות לתעסוקה בעלת הכנסה קבועה. שתיהן הבינו שלא תוכלנה לעסוק במקצועותיהן, והבינו שעל אף יוקרתו הנמוכה, יחסית, של התפקיד החדש, מדובר בעבודה סמי-מקצועית שתוכל למלא אחר צרכיהן הכלכליים. שביעות-רצון הכללית ניכרה בדבריהן. יתר על כן, התפקיד ההתחלתי היווה קרש-קפיצה לתפקיד ממנו היו שבעות-רצון עוד יותר בהמשך: ליזה קודמה למפקחת במקום עבודתה וגייל התוודעה במקום עבודתה לאפשרות לעבוד כעורכת מאמרים באנגלית, שילבה את עבודת העריכה עם עבודתה, ולבסוף עברה להיות עורכת במשרה מלאה. ניתן לראות במקרים של גייל ושל ליזה כי שביעות הרצון מתעסוקתן לאחר כשנתיים בישראל היא שביעות רצון יחסית, אשר הוצדקה בשני המקרים במקום עבודה קבוע ומסודר ובהכנסה בטוחה שהקלה על ההשתלבות בישראל (למשל, אפשרה לשתיהן לרכוש בית צמוד-קרקע).

קבלת הירידה מהשיא המקצועי, כמו קבלה של ירידה בתחומים אחרים, אינה פשוטה עבור המרוואיינים. גם המרוואיינים שבאופן יחסי קיבלו אותה, העלו בראיון מדי פעם רמזים לויכוחים פנימיים ולהשוואות בין התפקיד הנוכחי לתפקידים בעבר. ובכל זאת, ניתן לומר באופן כללי כי המרוואיינים שהשתלבו בעבודה מקצועית היו שבעי-רצון מכך שמקצועם התקבל בישראל, מכך שישנה המשכיות כלשהי בין זהותם המקצועית בעבר לבין זו הנוכחית, מכך שהם לא היו צריכים לבנות מחדש לחלוטין את החלק הזה בזהותם.

היבט נוסף בשביעות הרצון כרוך בכך שבדרך כלל עבודה מקצועית במקום-עבודה ממוסד משמעה שכר גבוה יותר ביחס לעבודה בלתי-מקצועית. כמה מהמרוואיינים, מורים ורופאים שהצליחו להשתלב בעבודה במקצועם, קיבלו בשכרם הכרה בוותק שלהם, כך ששביעות הרצון הייתה גם מעצם השכר הגבוה יותר וגם מתחושת ההמשכיות וההערכה שקיבלו ביחס לעבודתם בטרם ההגירה. כך סיפר למשל אהרון:

החשיבו לי, בישראל, בעיניי זה מאוד מצא חן... החשיבו לי עשרים שנה ושבעה חודשים, לכן המשכורת שלי כזאת גבוהה. אני הייתי צריך לקבל הרבה פחות. ישנם אנשים שארבע שנים כבר עובדים, הם קיבלו פחות ממני.

אלא שעבור חלק מהמרואיינים המאופיינים בדפוס זה, דווקא העובדה שעבדו במקצועם או במקצוע הקרוב לו, הקלה על ההשוואה בין שכרם בחו"ל לבין זה הנוכחי – וגרמה להם לכאב. כך, גם יצחק וגם פרננדו חשו שהם עושים עבודה מקצועית ומשמעותית, אך אינם מתוגמלים כראוי.

לסיכום, המרואיינים המאופיינים בדפוס "הצלחה יחסית", המהווים מרבית המרואיינים, הבינו כי הם נמצאים אחרי השיא המקצועי ושביעות-רצונם היא יחסית, בהתאם להבנתם את המצב החדש. עם זאת, רבים מהם מאופיינים במעברים בין ההשלמה עם ירידתם מהשיא המקצועי לבין חוסר השלמה עם כך, וכמה מהם מאופיינים גם במעברים בין תחושות הצלחה מקצועית בישראל לתחושות של אי-הצלחה.

1.4 "יזמות יצירתית"

דפוס היזמות היצירתית, המאפיין כשליש מן המרואיינים, הוא דפוס אשר במרבית המקרים נוסף על הדפוסים האחרים, כלומר: רק מרואיינים מעטים אופיינו בדפוס זה בלבד. נמצא כי "היזמים היצירתיים" נמנו במרבית המקרים על אלה שהשתייכו לדפוס "הצלחה יחסית", כך שרובם אופיינו בתחושת הצלחה תעסוקתית בישראל, אך בכמה מקרים גם על אלה שהשתייכו לדפוס "ישיבה על הגדר". מאפיינים בולטים בקרב קבוצת ה"יצירתיים" הם **רוב נשי, מיעוט של דוברי-רוסית** (על אף שיוצאי חבר העמים היו הקבוצה הדומיננטית מספרית מבין כלל המרואיינים) ונוכחות **מלוא קבוצת יוצאי ארצות-הברית**.

כל סיפורי "היזמות היצירתית" היו מרשימים, אך כמה מהם היו מעוררי-השראה במיוחד. כך למשל סיפרה לאה:

הייתי מובטלת... אז התחלתי ללמד אנגלית. יש לי היום 40 תלמידים שאני מלמדת בשעות אחר הצהריים... אני **בחיים לא** אשב בבית ולא אעשה משהו בשביל לכלכל את עצמי. אמה של כלתי יושבת בבית, לא עושה כלום ומקבלת כסף מהממשלה... היא פשוט יושבת שם וכלום. היא אמנית, אז למה היא לא מצוירת?... את יודעת מה אני עשיתי [כשגרתי בירושלים]? פרסמתי מודעה בה הצעתי את ביתי כ'Bed & Breakfast' לתיירים... בזמן שהלכתי לעבודה, המטבח היה עומד לרשותם. אז זה היה יותר טוב משותפים... בנוסף, בגלל שיש הרבה נוצרים ותיירים בירושלים, מצאתי אתר באינטרנט והזמנתי מסגרות יפהפיות מזכוכית ומכרתי אותן. אז, לא היה לי כסף בבנק, חייתי ממשכורת למשכורת, אבל תמיד היה לי מספיק... בהתחלה, כשהייתי באולפן, אחרי שאיבדתי הכל בהוריקן, אז עשיתי Dog-sitter... אני גיהצתי כדי להרוויח כסף... אני הלכתי לסדנה כדי להבין איך לפתוח תיק במס הכנסה... את יכולה לראות אותי חיה על קצבה של 1800 ש"ח בחודש? זה פשוט לא אני.

נראה שלא היה לה גאה להשוות את עצמה ואת תושייתה העסקית ביחס למחותנת שלה, מהגרת יוצאת חבר-העמים בגיל הביניים, אשר "יושבת בבית ולא עושה כלום". ואכן, תושייתה של לאה מעוררת התפעלות; נראה היה שבכל מצב היא הצליחה ליזום לעצמה תעסוקה באופן יצירתי. לאה הראתה לי בגאווה את המסגרות שאותן מכרה - מסגרות שקנתה בזול דרך האינטרנט,

הוסיפה בתוכן פסוקים מן הברית החדשה אשר הדפיסה במדפסת ביתית, ומכרה במחיר גבוה בהרבה. הראיון עם לאה התקיים זמן קצר לאחר שהתקבלה לעבודה שהייתה מאוד מרוצה ממנה, בתחום הניהול האדמיניסטרטיבי. היא סיפרה בגאווה:

בגיל 61 הגשתי בקשה לתפקיד והתקבלתי... אמרתי לחברי... אני אשיג עבודה. אז הייתי מובטלת וראיתי מקום שבו מחפשים עובדים. המקום הזה מקבל 5000 בקשות לעבודה. והאדם שזימן אותי לראיון אמר לי שאין לו שום מושג איך הבקשה שלי הגיעה לשולחן שלו, אין לו מושג מי הניח אותה שם. אבל אז הוא קיבל אותי לעבודה. ו(3) כתבתי קצת לחברי במכתבים. ואמרתי להם שכשאתם חושבים שאין שום דרך, אז אתם יכולים לבקש מאלוהים שיצור דרך.

לאה עזבה את עיר מגוריה ואת עבודתה ועברה לעיר מגוריה הנוכחית בעקבות בנה ומשפחתו. על אף שהוזהרה שתתקשה למצוא עבודה בגילה, היא התגאתה לספר שהצליחה למצוא עבודה לשביעות רצונה למרות הכל, וייחסה את הצלחתה לאמון שיש לה באל. לאה משתייכת, בנוסף לדפוס "היזמות היצירתית", גם לדפוס "ההצלחה היחסית"; בעת הראיון היא עבדה במקביל לעבודתה החדשה גם בהוראה פרטית באנגלית.

ביטוי התרבות ה"אמריקאי" של לאה בנוגע לתחום העבודה, המתבטא בביטחונה באל, בחריצותה וברצונה להצטיין בעבודתה, חזר באופן דומה אצל המרואיינים האחרים שהגיעו מארצות הברית, כך שנראה שאין זה מקרי שכל המרואיינים שהגיעו מארצות-הברית נמצאים בקבוצת "היזמות היצירתית". דייויד, למשל, הגיע לישראל לאחר שמכר את העסק שהיה בבעלותו ברווח גדול, והצהיר כי בכוונתו לצאת בישראל לגמלאות בגיל 53. זמן קצר לאחר הגירתו, הוא מצא אפיק להשקעה כלכלית בישראל – גידולים חקלאיים:

אני עדיין אדם מאוד מחושב. כלומר, [ההשקעה החקלאית] כבר הוכפלה, כבר הכפלתי את הכסף שלי! על הנייר! הכפלתי אותו! ואה, דברים כבר מתקדמים, ואני חושב שתוך שנה או שנתיים זה יהיה נפלא, ואז לא אצטרך לדאוג לגבי כסף, באמת, אני באמת מאמין בזה.

כמו לאה, דייויד לא חשש מעסקים בישראל, על אף שהוא התקשה בעברית ולא הכיר את ההתנהלות הבירוקרטית בישראל. אשתו, אליסון, הייתה שותפה גם היא ביוזמת הגידולים החקלאיים ובמקביל עבדה כמורה פרטית לאנגלית בביתה.

גם ג'יל, כפי שראינו, עבדה בתחילת דרכה כשכירה ובהמשך דרכה החלה לעבוד יותר ויותר בעריכת מאמרים אקדמיים באנגלית, עד שעברה לעסוק בכך במשרה מלאה:

יש לי מזל גדול, כי השפה שלי היא אנגלית, והרבה אנשים בישראל רוצים לפרסם באנגלית והם זקוקים לעריכה אם יש שגיאות... ואני לא ממש בעסקי הפרסום, אנשים אומרים ומספרים... יש לי לקוחות בכל מקום.

נמצא כי יוזמה עסקית הקשורה לשפה האנגלית (בהוראה או בעריכה) היא אפשרות נגישה ומבוקשת בישראל; כך, ארבע מרואיינות יוצאות מדינות אנגלוסכסיות במחקר הנוכחי עוסקות בכך, לצד שני מרואיינים נוספים ממדינות אחרות. כך למשל מוריס, אשר הגיע מצרפת, עבד

אמנם בעבר כמורה, אך לא בתחום האנגלית. בהיותו דובר-אנגלית, הוא יזם התקשרות עסקית עם חברה צרפתית שעסקה בהוראת אנגלית מקוונת באינטרנט:

אני מלמד אנגלית, אוקיי? באינטרנט. אני לא רואה את תלמידיי והם לא רואים אותי, והם צרפתים. וזו חוויה... רק להיות בעל עבודה בישראל, זה מדהים. התחלתי לעבוד כשהייתי באולפן, במרכז קליטה ((עברית)) כי הייתי צריך, ועכשיו אהההה אין לי מושג אם אני יכול לעשות משהו אחר... פשוט ממשיך להאכיל את המשפחה בעזרת עבודה משמעותית, אוקיי?... מספיק לי עם העבודה, אני כל כך שמח שיש לי עבודה, ואני מרוויח כסף עכשיו... המשכורות שלי היא שבעת-אלפים שקלים בממוצע, אוקיי? בשביל מהגר זה לא רע, זה טוב, אני יודע את זה.

מוריס היה אחד המרואיינים הבודדים שלא עסק בישראל בשום עבודה מלבד היזמות שיצר, כך שקשה לסווג אותו לאחד מדפוסי ההשתלבות התעסוקתית שנידונו. נראה שיש למוריס תפישה של הצלחה מקצועית בישראל, ובניגוד למרואיינים רבים הוא לא חש ירידה מהשיא המקצועי שלו, היות ומאס בעיסוקו כמורה בצרפת. נראה שבמקרה של מוריס ניתן לראות בעיסוקו החדש בישראל שיא מקצועי חדש.

אלנה, אשר סיפרה גם היא על עיסוקה בהוראה פרטית באנגלית, הייתה מורה לאנגלית באוקראינה. על אף שאלנה לא השתלבה בתעסוקה לשביעות רצונה (ובכך היא שונה ממרבית המרואיינים שאופיינו ב"יזמות יצירתית") היא ציינה כי עבודתה כמורה פרטית לאנגלית היא לשביעות רצונה. עבודה זו מילאה עבורה צורך לגשר בין זהותה המקצועית כמורה בעבר לבין זהותה המקצועית בישראל. נראה שלכך התכוונה כאשר חזרה מספר פעמים בראיון על כך שהיא מלמדת אחר הצהריים סטודנטים "בשביל הנשמה". מעניין לראות כי על אף הסתגרותה של אלנה בפני החברה הישראלית, ועל אף היותה יוצאת חבר העמים (קבוצה שנמצאת בפרופורציה נמוכה בדפוס "היזמות היצירתית"), היא הצליחה לפרסם את עצמה כמורה פרטית ולמצוא לקוחות. אולם, בניגוד למרואיינים האחרים שעסקו בהוראה פרטית באנגלית, אשר סיפרו בהרחבה על עיסוקם (למשל מספר תלמידים, מספר שעות עבודה שבועיות), אלנה לא פירטה על עיסוקה. יתכן שעיסוק זה משמש בעיקר להגדרת זהותה כמורה כצורך נפשי.

אחת המרואיינות מרובות-התושייה ביותר, יוצאת חבר העמים, הייתה ליזה. ראינו מוקדם יותר שמקצועה של ליזה לא קיים בישראל, והיא התנסתה בעבודות שונות עד שלבסוף בחרה לעבוד כפועלת במפעל וקודמה להיות מפקחת. מעבר לכך, ליזה סיפרה על שורת יוזמות כלכליות שהיו לה, כבר בשנותיה הראשונות בישראל. היא סיפרה על רכישת דירה (על שם הורי בעלה אשר גרו עמם) לצורך השקעה, ומימון המשכנתא על ידי שכר הדירה שהתקבל; היא סיפרה על חסכונות לשם מימון שכר לימוד לילדים בעתיד – כבר משנתה הראשונה בישראל; היא סיפרה כיצד איתרה מקומות עבודה לבעלה שסבל ממצוקה נפשית, סינגרה עליו, ומאוחר יותר ערכה משא ומתן לשם הסדר פנסיה רפואית עבורו; היא סיפרה אף על הפרשה לקרן פנסיה כבר משנתה הראשונה בישראל, על אף שעבדה בעבודה זמנית דרך חברת כוח אדם, תוך עמידה עיקשת על זכויותיה:

התחלנו לחשוב בישראל על פנסיה מאז שעלינו. כשעבדתי במיון בוטנים ((עברית)) עבדתי דרך כוח אדם ((עברית)) ומכוח אדם משהו בא אלינו מידי פעם לברר אילו בקשות יש לנו. ואני ודודתי

ורבים אחרים עלינו ממדינה שידענו שתהיה לנו פנסיה ופה אנחנו לא ידענו מה יהיה, והתחלנו לומר לו שאנחנו צריכים, צריכים, לעשות לנו הפקדות לפנסיה. הוא אמר: 'זה לא מקובל', הוא אמר שכוח אדם ((עברית)) לא עושה הפקדות לפנסיה... אבל אמרנו: 'איך זה, נגיע לגיל הפרישה ולא תהיה לנו פנסיה?' ואנחנו השגנו את זה שכוח האדם ((עברית)) עשה הפקדות לפנסיה!

היצירתיות והתושייה יוצאי הדופן של ליוה, מבין המרואיינים מחבר העמים והמרואיינים בכלל, באה לידי ביטוי גם בלימודי הנהיגה שלה בגיל 50 (כפי שראינו בפרק 2). אין תמה אפוא שליוה הייתה אחת המרואיינים הבודדים שברשותם רישיון נהיגה ורכב, בית צמוד-קרקע, דירה נוספת להשקעה, קרן פנסיה ישראלית לשני בני הזוג ואפיקי השקעה וחסכון שונים. יכולות היזמות של ליוה מודגשות עוד יותר בשל היותה יוצאת חבר-העמים, קבוצה הנמצאת בפרופורציית-חסר בולטת בדפוס התעסוקתי הנוכחי.

גם המרואיינים יוצאי ארגנטינה נמצאים בקבוצת היזמות היצירתית בפרופורציית-חסר. אמנם כמה מהם סיפרו על יצירתיות אמנותית בעלת פוטנציאל שיווקי, אך אין מדובר ביזמות בסדר-גודל שניתן להסתייע בו למחייה. כך למשל סיפרה פרידה על בעלה, שהחל לעסוק בישראל באיסוף וקישוט של פעמונים ואף מכר כמה מהם:

כל הדברים האלה ((מראה אוסף גדול ומרשים של פעמונים)) הם תוצרת שלו... הוא התחיל למכור את זה, כשבאו וראו את הדברים האלה, כל זה, אז התחילו לקנות... שם ((בארגנטינה)) הוא אהב לעשות גם כן דברים, מה שאת תבקשי ממנו לתקן - הוא מתקן, והוא עושה... הוא יודע לעבוד עם הידיים, כן...? הוא נהפך לאמן פה בארץ.

לסיכום, ניתן לראות שמרואיינים רבים, ובעיקר מרואיינות, מצאו דרכים יצירתיות להשלים את הכנסתם ולחוש שבעי-רצון יותר מהשתלבותם המקצועית והכלכלית בישראל. היזמות והיצירתיות מהוות ביטוי פעיל ליכולותיהם של המרואיינים, אשר לא תמיד הצליחו לבטא בהשתלבותם במקום העבודה. היזמות היצירתית תורמת לשביעות הרצון הכללית מההשתלבות התעסוקתית בישראל וסייעה לתחושת השתלבות חברתית בישראל.

2. עבודה כתרומה לחברה וכאמצעי להשתלבות חברתית

העבודה, זירת המרחב הציבורי המשמעותית ביותר עבור המרואיינים, מהווה אמצעי משמעותי להשתלבות חברתית. אך האם כל עבודה מהווה אמצעי כזה? תת פרק זה ינסה לבחון את הקשר בין עיסוק במקצוע, תחושת תרומה לחברה ותחושת השתלבות חברתית.

2.1 "המדינה לא משתמשת בנו"

ממצא שחזר על עצמו כמעט בכל הראיונות היה תחושת מרמור על היעדר מדיניות לניצול יעיל של כוח אדם מיומן בישראל בכלל, ושל מהגרים בני גיל הביניים בפרט⁴⁰. כמעט כל המרואיינים, כולל

⁴⁰ כמה מרואיינים (פרננדו, גבראל, אליזבטה) דיברו גם בזבוז הפוטנציאל של הישראלים הצעירים, המתבטא בהיעדר הכוונה תעסוקתית ובהיעדר עבודה מתאימה למשכילים שבהם, תופעה המתקשרת לדבריהם לבחירתם של צעירים ישראלים רבים לעזוב את הארץ.

אלה שדיווחו על תחושת הצלחה מקצועית יחסית בישראל, הביעו אכזבה ותסכול ברמה כלשהי מכך ש"המדינה לא משתמשת בנו". תחושה זו מתקשרת להיות המרואיינים מהגרים וגם בני גיל הביניים, מתוך הבנה כי שילוב הסטטוסים הללו מחייב הכוונה מקצועית ולעתים הכשרה מחודשת בהתאם לשוק העבודה המקומי. המרואיינים חשו שהשקעה כזו במהגרים בני גיל הביניים הייתה יכולה להשתלם למדינה באופן משמעותי. אלא במצב הנוכחי, לעומת זאת, רובם חשו שלא קיבלו הכוונה מספקת ולא הצליחו לממש את כישוריהם במידה לה קיוו.

תחושה זו הייתה חזקה במיוחד בקרב המרואיינים שלא השלימו עם מעבר השיא המקצועי, ללא קשר לחוויית הצלחה מקצועית (כלומר: אלה המשתייכים לקטגוריות "ישיבה על הגדר" ו"הצלחה יחסית"). כך למשל סוזנה, שסיפרה על הצלחה מקצועית יחסית בישראל ולא השלימה עם הירידה מהשיא המקצועי, סיפרה בהתרגשות:

ב-2002 הגיעו לישראל כל כך הרבה עולים חדשים מדרום אמריקה, אבל גם כן חזרו, גם כן חזרו, ואני יודעת שיש הרבה שרוצים לחזור... את לא יודעת איך לקבל ומה לעשות, והם מרגישים שאין להם שפה, והולכים לפה – אף אחד לא עוזר, הולכים לשם... **מה זה, חבילות? זה חבילה? שזורקים אחר כך למחסן וזהו? (צועקת, נרגשת))** תביאו פחות, תביאו פחות אנשים, תביאו קבוצה, כמות של זה, כמות של זה, כמות של זה, **עם תכניות!** שכל אחד ידע מה התכנית שלו, מה הוא צריך לעשות! ... יש לי תואר ראשון, אני עשיתי, זה לא שאני מביאה איזה מין תעודה מזויפת... שמה ((במערכת החינוך היהודי בארגנטינה)) נתנו לי את התעודה ואמרו שזה שווה לישראל ולארגנטינה... כותבים עם היד ומוחקים את זה עם הזרוע? מה זה? ... אם יש עובדת שיש לה כל כך [הרבה] רעיונות, ואני הבאתי המלצות... **כל מה שעשיתי לא שווה כלום? (סוזנה)**

גבריאלי, שלא הצליח להשתלב במקצועו בישראל, אמר דברים דומים והוסיף כי הכסף שהמהגרים מקבלים בתחילת דרכם בישראל משמש עבור המדינה כיסוי להתנערותה מן ההשתלבות החברתית, התרבותית והתעסוקתית של המהגרים:

מה שהכי חשוב זה שאני חושב שצריכה להיות איזה תוכנית... צריך להיות איזה תוכנית שאנשים שהגיעו פה גם יגיעו עם שפה, כי בלי שפה זה קשה מאוד, שיהיו איזה סוג של עבודה, משהו כזה, לא לתת להם כסף, זה לא שווה כלום, כי (3) כסף (5), כאשר הכסף נגמר, מה הם יכולים לעשות? בגלל זה היו הרבה אנשי שחזרו... התהליך צריך להיות אחרת. צריך להיות אחרת.

סוזנה וגבריאלי אופיינו באי השלמה עם הירידה מהשיא המקצועי. לעומתם, מרואיינים שהשלימו (במידה מסוימת) עם הירידה מהשיא דיברו אף הם על חשיבות הנושא, אך פחות בהתרגשות ויותר בצער. כך למשל אליזבטה:

לא מנצלים את הפוטנציאל שלנו, המדינה אינה מעוניינת במימוש הפוטנציאל של אנשים כאלו שמגיעים בגיל כזה, לפני הפנסיה במקצוע. אני למשל עוד הייתי יכולה לתת הרבה לאנשים, לעשות עוד הרבה למען האנשים, אבל המדינה אינה מעוניינת בכך כביכול, היא לא משתמשת בנו,

זה חבל... חשבתי שהמדינה- להיפך, צריכה להיות מעוניינת בכך, נכון? הרי אלו אנשים שכבר יודעים את הכל הכל הכל, כבר עברו את הכל.

חשוב לציין שכמה מן המרואיינים שעבדו במקצועם קיבלו סיוע בהכשרה התעסוקתית מטעם המדינה; כך למשל המורות דורה ורימה, שעסקו במקצוען בישראל לאחר שלמדו וקיבלו רישיון הוראה ישראלי, ובעת הלימודים קיבלו גמלאות קיום מטעם המדינה. כך גם מרואיינים אחרים שעבדו עם בני קהילתם (כמו גריגורי, רות, יצחק ואנריקה) אשר גופים רשמיים כמו הסוכנות היהודית או משרד הקליטה ראו את הפוטנציאל הטמון בהם והתאימו אותם למקומות עבודה בהם יכלו לממש אותם. מרואיינים אלה היו מודעים לכך שבאופן יחסי למהגרים אחרים בני גילם המדינה כן "השתמשה" בהם, אך ציינו שזה איננו המצב של רבים אחרים.

יצחק, מרואיין שסיפר על השתלבות משביעת רצון בתעסוקה בישראל, הזכיר בהרחבה את נושאי היעדר מדיניות הכוונה תעסוקתית והפוטנציאל המבוזבז של מהגרים רבים – בעיקר בהקשר לתחום עיסוקו בקהילה, אך לעתים גם בנוגע לסיפורו האישי:

אני דוגמא לכך שלא הצלחתי את מה שתכננתי. על אף שהשגתי הרבה בישראל, לא השגתי את הדבר הכי חשוב, כן? להשתמש ביכולות שלי במלואן... יש בהם ((במהגרים בני גיל הביניים)) פוטנציאל אדיר עבור ישראל, פוטנציאל לא ממומש, ואני משתדל להיעזר בהם. כבר אמרתי שעובדים אצלי הרבה מאד מתנדבים... אנחנו משתדלים להעסיק אותם, לתת להם הזדמנות להיות פעילים, לכתוב בעיתון וכולי, יש לנו עיתונים ברוסית משלנו ואנחנו משתדלים שכתבות שלהם יהיו שם... שירגישו שהם לא זרים, זו המשימה שלנו... למשל אם נניח אדם הוא פסנתרן מדהים או כנר צריך לתת לו אפשרות, לתת לו להדריך בחוג עם ילדים, לתת לו ילדים. בהתחלה למשל משלמים לו משכורת קטנה אבל הוא אוסף אליו ילדים ומרכיב תזמורת, הוא הנהיג שם תזמורת, והנה, אנחנו נותנים הזדמנות כזאת... לתת להם דחיפה קטנה, לתת להם ממה להידחף, והיום הם עובדים, וכבר עובדים, היום הם גדולים יותר וגבוהים יותר.

יצחק הדגיש כי עצם ההערכה לאדם בעל היכולת, המתבטאת במתן תפקיד המתקשר לתחום התמחותו, אפילו תפקיד מינורי, עושה נפלאות להרגשתם והערכתם העצמית של אותם מהגרים⁴¹. אך מעבר לכך, תחושת ההערכה למקצועיותו של המהגר, לפי יצחק, גורמת לו להרגיש פחות זר. אם כן, ניתן לראות כי עבור המרואיינים, עיסוק במקצועם – בעיקר אם התקיים בעידוד גוף רשמי מטעם המדינה – נתפש כמשמעותי לתחושת השייכות בישראל, לתחושה שהם רצויים ויש בהם צורך בישראל. לעומת זאת, היעדר עידוד מטעם המדינה לעיסוק במקצוע, או מתן עידוד שגוי (כמו לימוד קורסים מקצועיים שאינם מתאימים למקצוע או חסרי תועלת בשוק העבודה) נתפשים כתכנון לקוי וכבזבז משאבים, ואף כדחייה אישית על ידי המדינה. במקרה כזה, התחושה היא שהמדינה מעוניינת במהגרים כמסה, היות ו"ישראל צריכה אנשים" (כדבריהן של סוזנה ושל רוזה), אך לא מעוניינת בהם באופן אישי, אינה זקוקה לתרומתם ולא אכפת לה באם ישתלבו בחברה או לא; כמו "חבילות שזורקים למחסן" כפי שתיארה סוזנה.

⁴¹ דברים דומים עלו גם בראיון עם אלנה. אלנה סיפרה כי במוסד בו היא עובדת כמנקה היא עבדה תקופה מסוימת כעורכת, תמורת אותו שכר נמוך שהיא קיבלה כמנקה. כעורכת היא כמובן הרגישה שהיא מבטאת את יכולותיה באופן משמעותי הרבה יותר ממנקה, והייתה שבעת רצון מן העבודה, על אף השכר נמוך.

2.2 "יש רצון להביא כאן תועלת"

ביטוי שעלה פעמים רבות בראיונות עם דוברי-הרוסית, אשר ככל הנראה מבטא את האידיאולוגיה הסובייטית של תרומת היחיד לחברה, הוא "אני נחוץ" (Nuzhin) או "אני לא נחוץ" (Ne Nuzhin). הביטוי עולה לעתים גם כשאלה: "למי אני נחוץ?" כפי שנראה, להבנתם של יוצאי חבר העמים, התרומה והנחיצות מהווים אמצעי להשתלבות חברתית בישראל, ולפיכך אדם שלא תורם הוא אדם שהחברה לא צריכה אותו. אדם כזה נחשב לזר בחברה, לא שייך אליה. יש לציין כי הערות ברוח זו נשמעו גם מן המרואיינים יוצאי דרום-אמריקה, ולא נשמעו מן המרואיינים יוצאי ארצות הברית.

כצפוי, למרואיינים שהשתלבו במקצועותיהם או בעבודה משביעת רצון היה קל באופן יחסי להראות את תרומתם; כך למשל ראינו בציטוט של יצחק (לעיל), שסיפר על תרומתו לקהילה דוברת הרוסית בעיר מגוריו. גם אנריקה סיפר על תרומתו לקהילה דוברת הספרדית בעיר מגוריו, לצד שינוי שחולל במקום העבודה הקודם שלו:

התחלתי לעבוד ב((מפעל תעשייתי גדול)), עבדתי שם חמש וחצי שנים, ושנה אחת... אני קיבלתי את הפרס כעובד מצטיין של המחלקה. עבדתי דרך *חברת כוח אדם* ((בעברית)) ואני חושב שהייתי הראשון *בחברת כוח אדם* לקבל את הפרס עובד מצטיין... התחלתי לעבוד *מכז* ((עברית)) של החברה הלטינו אמריקאית... הוצאתי לפועל הרבה עבודה חברתית.

כך גם גריגורי ורות, שעבדו עם מהגרים מקהילתם, הדגישו את תרומתם הייחודית ואת המידה בה החברה זקוקה לעבודתם. אולם, גם המרואיינים שלא השתלבו במקצועותיהם ניסו למצוא את הנקודה בה הם נחוצים ומבוקשים. ליה, שלא עבדה במקצועה ולא עם מהגרים, סיפרה על תרומתה כמורה למתמטיקה (בתחילת דרכה המקצועית בישראל), למרות הקשיים הרבים:

הילדים היו מאוד מרוצים. אלה היו י', י"א, י"ב, הילדים היו מאוד מרוצים, הם התחילו להבין את מהות המתמטיקה, וזה הגיע לכך שילדה אחת... כשעזבתי היא ביררה את הכתובת שלי... ובאה לפה עם אמא שלה לבקש שאני אתן לה שיעורים פרטיים. היא אמרה: 'אני מבינה רק אותך' והיא כל כך התעמקה בלימודים, זה בא לה קשה אבל היא השקיעה הרבה מאמצים... נתתי לה דחיפה ללמוד. שמחתי על כך שהילדים פגשו אותי בעיר ואמרו '*המורה, אולי תחזורי?*' ((עברית))... ואפילו המנהלת ביקשה ממני, על אף שעזבתי, לבוא פעמיים בשבוע.

גם אליזבטה, רופאה שעסקה בטיפול בקשישים, סיפרה על תרומתה:

יש לי סבתא וסבא שאני איתם, אני מבינה שהם צריכים אותי ושהם מחכים לי, ואני איכשהו שמחה שאני עוד יכולה לעזור להם במשהו ושטוב להם כשאני באה, ושהם שמחים.

באופן דומה, אניה, אחות-לבורנטית שהיגרה לישראל בגיל 60 ומיד פנתה לעבודה בטיפול בקשישים, ניסתה גם היא למצוא את התועלת שהיא מביאה בעבודתה:

אפשר בישראל לחיות, לחיות ולהביא איזושהי תועלת, יש רצון להביא כאן תועלת, נשתדל, נשתדל להביא תועלת, איזו תועלת אני יכולה- (צוחקת) בינתיים אני עובדת קצת, גם מחשיבה כאילו מביאה איזושהי תועלת מהעבודה שלי.

גבריא, שלא השתלב במקצועו ועבד כחונך לנפגעי נפש, סיפר על תרומתו לאנשים אותם חנך, ופרידה, שסייעה בהתנדבות למהגרים דוברי ספרדית, סיפרה כי עבודתה הייתה חשובה ומוערכת עד כי הוצע לה לקבל תשלום עבור העבודה שהציעה לעשות בהתנדבות:

כשעליתי לכאן עשיתי [את זה] בהתנדבות הרבה שנים, ועכשיו הם רוצים לשלם לי... עכשיו אני מקבלת. עשיתי, ואני אוהבת לעשות, כי אני ככה מרגישה כאילו שאני מחזירה, כן? משהו למדינה שנותנת לי.

ניתן לראות כאן דפוס שחוזר על עצמו: תחושת התרומה למדינה נובעת בעיקר מתרומה אישית לאנשים עמם באים במגע, בעבודה או בהתנדבות: מהגרים מהקהילה, מטופלים, חניכים או תלמידים.

מרואינים אחרים, שעבדו במקצועות שאינם דורשים מגע עם אנשים (כמו מקצועות טכניים או ניקיון) דיברו פחות על תרומתם והיותם נחוצים, אך גם ביניהם היו שניסו למצוא דרך בה הם תורמים. כך למשל כריסטינה, אשר הועסקה על ידי חברת כוח אדם כעובדת ניקיון, ניסתה להרגיש נחוצה: לנקות גם אם אף אחד לא נמצא, להמציא לעצמה תעסוקה, ובשום אופן לא לשבת גם אם אין מה לעשות, כדי להרגיש בעלת משמעות ושייכות – גם אם מדובר על השתייכות לחברת כוח האדם בה היא מועסקת. לעומתה, אלנה, שגם היא עסקה בניקיון, לא הרגישה שהיא תורמת למקום עבודתה או למדינה, והוטרדה מכך:

כנראה היה צורך ללמוד עברית, וווו לנסות להיכנס לחיים, הציבוריים. כי אני חיה כאן כ-USER (באנגלית), אני USER, אני רק לוקחת את מה ש(5) נעשה על ידי הדורות הקודמים. אני לא עושה שום דבר למען המדינה הזו. אני עושה רק למעני ולמען המשפחה שלי ((נאמר באנגלית))... אנחנו איכשהו גדלנו על הרעיון: תחשוב קודם על המולדת ואחר כך על עצמך. אני ככה חשבתי.

על אף שאלנה דוברת רוסית, וכל הראיון התנהל ברוסית, כאשר סיפרה על היותה "מנצלת" או "משתמשת" (USER) במדינת ישראל, היא בחרה לומר זאת באנגלית דווקא, אולי כאמצעי למרחק רגשי מן המילים. כמורה בכירה במערכת החינוך הסובייטית, שחזרה כמה פעמים בראיון על היות בני דורה "הילדים של ברית המועצות", תחושת היותה מנצלת ולא-תורמת בישראל מקשה עליה. זאת ועוד, אלנה סיפרה עד כמה ישראל נתנה לה (ובייחוד בתחום הבריאות) בעוד שהיא, אלנה, לא נתנה למדינת ישראל דבר.

מדבריה של אלנה עלתה מודעותה להיותה "לא חלק מהחיים הציבוריים", אדם שחי כזר בישראל. דברים אלה מתקשרים לדבריו של יצחק (שצוטטו לעיל) כי סיוע למהגרים לעסוק בישראל במקצועם, גם אם בעבודה מינורית, מסייע להם להרגיש "שהם לא זרים".

לסיכום, נראה שלמרוויינים חשוב להרגיש שהם תורמים למדינה, לחברה או לקהילה בעבודתם, היות ותרומתם עושה אותם נחוצים, כאלה שהחברה זקוקה להם, ולפיכך הם חשים חלק ממנה. רבים מהם היו מאוכזבים מכך שהמדינה לא תכננה מראש להפוך אותם לנחוצים באמצעות תכנון השתלבות מקצועית, והייתה מוכנה לוותר על הפוטנציאל הטמון בהם. רובם, מצדס, נאבקו על מנת לממש את עצמם בישראל, וגם אם לא הצליחו להשתלב בתעסוקה משביעת רצון – ניסו להראות שהם תורמים לישראל גם בעבודה שהיו פחות שבעי רצון ממנה.

3. שכר

אחד ההיבטים המשמעותיים בהשתלבות תעסוקתית הוא כמובן השכר המקבל מן העבודה. נושא השכר היה אחד הממצאים הכאובים והקשים, היות וגם מרוויינים שסיפרו כי חוו הצלחה תעסוקתית יחסית, סיפרו על שכר נמוך מאוד שקיבלו. כך יצחק:

הייתה לי [בישראל] משכורת מאד נמוכה, אני הרגשתי כמו אידיוט, כמו חולה... קיבלתי משכורת מינימאלית! אני? משכורת מינימאלית? ((בתדהמה)) ... למה משלמים לי כל כך מעט? אני עושה עבודה ענקית! ... אם הייתי מתחיל לעסוק במסחר, ואני יכול לעסוק בזה, הייתי מרוויח סכומי כסף מטורפים... הקונסול אומר לי 'יצחק, בוא, תתחיל להתקדם, מה אתן? תעזוב את כל זה'... אם הייתי עוזב לשם והכל הייתי עשיר מאד, באמת.

שכר-המינימום שקיבל יצחק בעבור עבודתו הקהילתית במשרה מלאה, גרם לו להרגיש כמה ירד בעמדתו התעסוקתית. לאחרונה, כך סיפר, הוא קיבל העלאה קלה בשכרו. נראה היה שהדיבור על מקומות עבודה בהם הוצעו לו "סכומי כסף מטורפים" עודדו אותו מעט. גם פרננדו, שעבד כאיש מכירות ותקופה מסוימת קודם לסגן מנהל סניף, חש שהשכר שקיבל היה מביש בכלל, ומביש עבורו בפרט:

אני תמיד חושב על המשכורת שקיבלתי שם והמשכורת שאני מקבל פה, ואני בוכה, מה לעשות, בוכה. סגן מנהל סניף, זה לא תפקיד קטן (4) אם אני בתור מנכ"ל הייתי אמור לשלם למישהו שהוא סגן שלי את המשכורת שאני קיבלתי פה, אני מתבייש, מתבייש. אבל פה זה סטנדרט.

קימברלי, שאף היא הצליחה להשתלב בתעסוקה משביעת-רצון זמן קצר לאחר הגירתה, טענה כי קיימת אפליית שכר ממוסדת כלפי המהגרים:

עולים ((בעברית)) מרוויחים רק 20 שקלים בשעה... אם את עולה ((עברית)), זה מה שתרוויחי, זהו, שכר מינימום. לא משלמים יותר. זה לא מזעזע? זה מגעיל, את לא מקבלת מה שאת שווה... את מקבלת יחס של אזרח סוג ג'.

בסוף הראיון שאלתי את כל המרוויינים אם שכרם נמצא מעל או מתחת לשכר הממוצע במשק ואם הכנסת משק הבית גבוהה או נמוכה מההכנסה הממוצעת למשק בית בישראל (נקבתי

בסכומי השכר הממוצע במשק והכנסת משק הבית הממוצעת במשק דאז). תחילה חששתי שהשאלה תפגע במרואיינים או שלא יסכימו לשתף עמה פעולה, אך להפתעתי כולם ענו ללא היסוס. מרביתם נקבו מיוזמתם בסכום שכר המדויק, וחלקם נקבו אף בסכומי השכר של בני הזוג שלהם ובסכומים נוספים שקיבלו בקצבאות שונות. נראה היה כי מטרת השיתוף הייתה להראות כמה מעט הם משתכרים.

מרואיינים רבים, ובעיקר מרואיינות, צחקו במרירות כשנשאלו אם שכרם גבוה או נמוך מן השכר הממוצע במשק, והשיבו כי הוא נמוך בהרבה. היו אלה עובדי הניקיון והמטפלות בקשישים, אך גם עובדי המגזר הציבורי, הפועלים והמורות. עם זאת, כמה מרואיינים סיפרו שהשתכרו בשכר גבוה יחסית, בקרבת השכר הממוצע במשק או מעליו: אהרון (רופא שקיבל הכרה בוותק שלו), גריגורי (איש אקדמיה), דייוויד (שלא עבד בישראל, וקיבל עדיין שכר מבית העסק שהיה לו בארה"ב), מוריס (שעבד כמורה לאנגלית בחברה צרפתית, דרך האינטרנט), פרננדו (איש מכירות שעבד שעות רבות) וג'יל (עבדה באופן פרטי כעורכת מאמרים באנגלית). ניתן לראות כי כמעט כל המרואיינים שהשתכרו בשכר הממוצע במשק או מעליו היו גברים, שניים מהם היו מועסקים בחברות בחו"ל. יש לציין כי רוב המרואיינים שסיפרו על שכר גבוה יחסית סיפרו על הכנסת משק ביתם הכוללת הייתה ממוצעת ומטה - היות ובת הזוג שלהם השתכרה בשכר נמוך, אם בכלל.

הכנסות משק הבית הנמוכות ביותר היו לנשים שחיו לבדן. על אף שכולן עבדו למחייתן, רובן סיפרו שהן מקבלות קצבאות שונות המשלימות את הכנסתן ומסייעות להן להתקיים. חלקן היו עדיין מהגרות טריות ולפיכך זכאיות לסל קליטה, ואחרות הסתייעו בגמלת הבטחת הכנסה או בקצבת זקנה.

4. פרישה לגמלאות

אחד הנושאים המעסיקים את כלל בני גיל הביניים הוא הפרישה לגמלאות, על היבטיה השונים: מועד הפרישה, קיום גמלה מספקת, תעסוקה לאחר הפרישה ועוד. כאשר מדובר במהגרים המצב מורכב יותר; ראשית, גיל הפרישה בחלק מהמדינות מהן הגיעו המרואיינים שונה מגיל הפרישה המקובל בישראל. המשמעות עשויה להיות מורכבת במקרים שהתכוונו לפרישה או פרשו, אך לאחר ההגירה נאלצו לחזור לשוק העבודה. שנית, למרבית המרואיינים לא היו חסכוניות פנסיוניים משנות העבודה שלהם בחו"ל, והם הבינו כי המשמעות היא קיום בדוחק לאחר הפרישה. שלישית, לנוכח גמלת הפנסיה המצומצמת שברשותם (אם בכלל התקיימה), מרואיינים רבים תכננו להמשיך לעבוד גם לאחר גיל הפרישה. תת-פרק זה יעסוק בהיבטים השונים שבפרישה לגמלאות עבור המהגרים בני גיל הביניים.

4.1 הגירה לישראל כגמלאים בגיל הביניים

במדינות חבר העמים נהוג היה עד לא מכבר כי נשים פורשות לגמלאות בגיל 55. משמעות הדברים היא כי כמה מן המרואיינות הגיעו לישראל לאחר שכבר פרשו לגמלאות בחו"ל. גם פרידה, שהיגרה לישראל מארגנטינה, פרשה שם לגמלאות, וכך גם דייוויד, שהגיע מארצות הברית לאחר פרישה מוקדמת בגיל 53. דייוויד, שהיה איש עסקים מצליח בארצות הברית, סיפר:

אני חושב שיש לי מזל גדול שאני גמלאי. להיות בעל עסק משלי במשך 12 שנה, לנהל חברה של כמעט מיליון דולר... אני לא חושב שהייתי רוצה להיכנס פה לעסקים... רוב האנשים שפגשתי [בישראל] בעסקים, רובם נוכלים... הייתי מאוד מתוסכל, אני לא חושב שהייתי נשאר [בישראל].

על אף שדיוויד השקיע כסף בחקלאות בישראל, כך שהיה מעורב בעסקים במידה מסוימת, הוא הדגיש שהוא שמח שהוא לא צריך לעבוד לפרנסתו בישראל. אליסון, אשתו של דיוויד, יכלה גם היא להרשות לעצמה לא לעבוד בישראל, אך בחרה לעבוד במשרה מצומצמת במקביל להוראה פרטית באנגליה. דיוויד תיאר את חייהם השקטים במושב בו בנו את ביתם בישראל:

[אני] עושה מה שאני רוצה. יש לי לוחית לרכב שכתוב עליה "יצאתי לגמלאות", בלי שיחות טלפון, בלי שעון מעורר, אין ל"ז, אין כלום, אתה עושה מה שאתה רוצה לעשות (3) אני יכול לשחק משחק במחשב, יכול לשחק משחקים בטלפון הנייד שלי כל היום, ואני לא משועמם... אנחנו 25 דקות מהעיר, יש לי עצי פרי בשטח שלי, אני כבר אוכל גויאבה מהעץ שלי... יש לנו גפנים בהדליה ויש לי עצי תפוזים ולימונים ופומליה ((בעברית)) ושזיפים, ואשכוליות, ודימונים ((בעברית)), אני מאושר מאוד. יש לי מישהו שמטפל בדשא בשבילי, אני מתכוון, אנחנו- החיים נהדרים.

דיוויד ואליסון הזכירו פעמים רבות בסיפוריהם (בנפרד) את האדמה של ישראל, בניית הבית במושב, השקעתם החקלאית, הגינה בחצר ביתם, הדשא והעצים נושאי הפרי. יתכן שנושא האדמה של ישראל ומה שגידלו בה היו דרך להראות שהם מתחברים, "משתרשים" בישראל, על אף שכמעט ולא עבדו כאן וילדיהם לא חיו כאן.

מצבן של אניה וזינה⁴² היה שונה בתכלית. שתיהן הגיעו מרוסיה לאחר שפרשו שם לגמלאות (אניה הגיעה בגיל 60 וזינה בגיל 55). הן הגיעו בגפן (אניה אלמנה, זינה גרושה) ולכל אחת מהן יש בת שהגיעה לישראל כמה שנים קודם לכן. על אף שבעת הראיון עדיין היו זכאיות לדמי קליטה, שתיהן הבינו שעליהן לשוב לשוק העבודה. זינה סיפרה:

כאן [אני] עובדת כמטפלת ((בעברית))... במקצועי אני כלכלנית, רואת חשבון... על פי קנה המידה הרוסי יצאתי לפנסיה... שם יצאתי לפנסיה וכאן [אני] עדיין עובדת, אבל לא נורא, ידעתי על כך כשנסעתי לכאן.

נראה היה שאניה וזינה קיבלו את הדין ביחס להבדלים בגיל הפרישה, ושתיהן ראו את הצד החיובי בכך: אניה שמחה לספר על חייה הפעילים ועל תחושת התרומה לישראל, וזינה שמחה על ההזדמנות לעסוק בעבודה אחרת מלבד ראיית חשבון, עבודה שלא אהבה מעולם. זינה סיפרה עוד כי היות והפנסיה ברוסיה נמוכה מאוד, לו הייתה נשאר שם היה עליה להמשיך ולעבוד, על אף שעברה את גיל הפרישה. פרידה, לעומתן, הגיעה לישראל בגיל 60 לאחר שפרשה לגמלאות שנתיים לפני כן, היישר לתפקיד "סבתא-מטפלת":

⁴² אניה וזינה חיו פחות משנתיים בישראל בעת הראיון (אניה כחצי שנה וזינה כשנה) ולכן כמעט ולא נכללו בפרק הנוכחי העוסק בתקופה שחלה כשנתיים לאחר ההגירה. אולם, בהקשר לנושא הפרישה נראה שמצבן רלוונטי, על אף פרק הזמן הקצר שבו חיו בישראל.

הייתי מטפלת של הנכדים שלי. לא קיבלתי משכורת על זה, אבל זאת הייתה העבודה שלי... מהיום הראשון שהגענו לכאן טיפלתי בשני הילדים... עכשיו הם אצלי רביעי, חמישי ושישי... פעמיים בשבוע [אני] הולכת ולקחת אותם לבית שלי, הם כל כך רגילים איתנו שהם באים בכיף.

הטיפול בנכדים, החל מהיום הראשון לאחר הגירתה, הגיע לאחר שנים שפרידה ציפתה לכך ולא היה לה כל ספק שזהו יעודה בישראל. פרידה סיפרה שבעבודתה עם הנכדים היא מנסה להקל על חייה בנה וכלתה שעובדים בעבודות תובעניות. הסיוע בטיפול בנכדים הוא העיסוק המרכזי של פרידה בתקופה זו בחייה ומהווה את תרומתה למדינה:

ישראל זה קל לילדים ולנו, לפנסיונרים... בשבילכם זה יותר קשה. צריכים לעבוד וללמוד והכל כדי לייסד משהו טוב, אבל לנו, אנחנו כבר מקבלים. אני לא יודעת אם אנחנו נותנים כל כך כמו שאתם, אנחנו מטפלים בנכדים, בילדים וכל הדברים האלה אבל מקבלים יותר מאשר תורמים.

דברים אלה מתקשרים לדבריו של דיוויד בנוגע לשמחתו על כך שהוא אינו צריך לעבוד לפרנסתו בישראל, בשל הקושי להתפרנס כאן.

לסיכום, מצבם של המרואיינים שהגיעו כפנסיונרים משתנה בהתאם למצבם הכלכלי והאפשרות להרשות לעצמם שלא לעבוד. גם המרואיינים שלא עבדו בישראל חיפשו דרכים להתחבר למדינה ו"להשתרש" בה.

4.2 זכאות לפנסיה מחו"ל במקביל לעבודה בישראל

סיפור על קבלת פנסיה מחו"ל, כיום או בעתיד, הביא לברק בעיני המרואיינים. כריסטינה סיפרה:

במושגים של רוסיה אני כבר פנסיונרית ואני כבר מקבלת פנסיה, שולחים לי משם פנסיה... גם אם זה מעט, כי לא משלמים לנו את כל הפנסיה ממה שהרווחנו שם, משלמים רק חלק, אבל זה יוצא 145 דולר בחודש, זה גם טוב!... רק רוסיה משלמת. אני איחרתי... עוד לפני כמעט שנתיים וחצי, לא הייתה לי אזרחות רוסית ולא עשיתי, היה צריך להנפיק דרכון... אחר כך עשינו, סידרנו... פנסיה, לא לגעת בה כדי שבשנה הבאה יהיה לי כסף לנסיעה, את מבינה כמה זה נפלא? זה נפלא!

לכריסטינה נותרו עוד חמש שנות עבודה בישראל לפחות, אך במושגים של רוסיה היא גמלאית כבר שלוש שנים. אמנם מדובר בגמלה קטנה, לא בסכום שניתן להתקיים ממנו, אך נראה כי כריסטינה שמחה בעיקר על **עצם ההכרה בה כאדם שעבד בחו"ל שנים רבות** ולא נשכח על ידי המדינה בה עבד. היא התגאתה בכך ש"רק רוסיה משלמת", בניגוד למדינות חבר העמים האחרות. יצחק, שהגיע גם הוא מרוסיה, סיפר שיהיה זכאי בקרוב לפנסיה בעצמו. בינתיים הוא עזר לאחרים לקבל את הפנסיות שלהם במסגרת תפקידו הקהילתי. כמו כריסטינה, יצחק היה גאה לספר שרק רוסיה משלמת את הפנסיות ליוצאיה בישראל. פרידה, שהגיעה מארגנטינה, סיפרה גם היא כי בעלה ניסה להסדיר את קבלת הפנסיה הארגנטינאית של שניהם בישראל, בעקבות התאוששות בכלכלה הארגנטינאית לאחר המפולת הגדולה בשנת 2001. גם לאה, שסיפרה כי היא מתכננת לעבוד עוד שנים רבות, ציינה שבקרוב תקבל קצבת זקנה לה היא זכאית כאזרחית ארצות הברית:

למזלי, אני בורכתי כי אני אקבל קצבת ביטוח סוציאלי מאמריקה... אני רשאת לקבל ביטוח סוציאלי החל משנה הבאה. אני ארצה לקבל את זה, כי זה סכום משמעותי.

קבלת הפנסיה מגבירה את הקשר עם מדינת המוצא, המתבטאת באופן תודעתי ומוחשי: באופן מוחשי, היא מחייבת אזרחות במדינת המוצא ואף הנפקת דרכון של מדינה זו. באופן תודעתי, גם אם מדובר בסכום כסף נמוך, נראה שיש בפנסיה מחו"ל **מעין גשר בין העבר להווה, גושפנקא ל"מי שהייתי שם"**. גושפנקא זו עשויה למזער, ולו באופן תודעתי, את נזקי ההגירה לזהות המקצועית: מהגר שמקבל פנסיה מחו"ל מקבל הכרה רשמית בכך שהוא פנסיונר, גם אם עדיין לא הגיע לגיל הפרישה הגבוה-יחסית בישראל. בהיותו פנסיונר מטעם מקום העבודה בו היה בשיאו המקצועי, קל יותר להתמודד עם הירידה מהשיא, שכן אין זו "התרוסקות" אלא ירידה טבעית, ללא קשר להגירה אלא רק לגיל. כך, הפגיעה בזהות המקצועית בשל השתלבות לא משביעת רצון בשוק העבודה בישראל עשויה להתמתן באמצעות רציונליזציה בנוסח זו של כריסטינה: "אני כבר פנסיונרית". העובדה שהיא עובדת כמנקה, על אף שהיא כלכלנית ומנהלת חשבונות ראשית לשעבר, הופכת קלה יותר להתמודדות כאשר היא פנסיונרית רשמית, שעובדת כרגע רק לצורך פרנסה.

4.3 השוואת המצב הפנסיוני לבני גיל הביניים במדינת המקור

מרואיינים רבים, בעיקר יוצאי חבר העמים, השוו את מצבם הפנסיוני למצב עמיתיהם במדינות המוצא שלהם. אחת ממטרות ההשוואה הייתה כמובן לדמות את מצבם שלהם אילולא ההגירה. השוואה זו מעלה כי העמיתים, על אף שלכאורה היו צריכים ליהנות כבר מהיותם גמלאים, נאלצים להמשיך לעבוד. בדרך כלל הם לא עוסקים במקצועותיהם, אלא בעבודות נמוכות-יוקרה וזמניות. כך סיפרו למשל יצחק וליזה:

ברוסיה הפנסיה קטנה, אפשר לחיות ממאתיים דולרים? לא, כי המחירים עבור מצרכים ומזון ברוסיה הם כמעט כמו פה (יצחק)

כשאני מגיעה [לבלרוס] ורואה שבנות שלמדו איתי או מי שעבדתי איתן בפנסיה, הן בגילי, הן הרי כבר שבע שנים בפנסיה... מנסים לעבוד, לא משנה במה, בשמידה ((עברית)), במלחחות... זו עבודה מאד פשוטה לאנשים עם השכלה אקדמאית שעבדו יותר מ-30 שנה במקצוע... הם משתדלים אפילו עבודה כזאת, כי אי אפשר לחיות מפנסיה בלבד (ליזה).

גם יוצאי ארגנטינה שהגיעו לישראל אחרי המשבר הכלכלי בשנת 2002, סיפרו שהפנסיות שהיו זכאים להן נגזלו בידי גורמים מושחתים בשלטון, כך שבני גילם נאלצים להמשיך לעבוד. ההשוואות, אשר מדמות את מצבם לולא ההגירה, מציבות את המרואיינים במקום טוב ביחס לעמיתיהם בחו"ל. מדבריהם עולה כי על אף שהמרואיינים עבדו בישראל בעבודות ברמה מקצועית נמוכה יותר מאלו שבהן עבדו בחו"ל, נראה שבגיל הפנסיה גם העמיתים נאלצים לעבוד בעבודות ברמה נמוכה יותר ובשכר נמוך יותר. גם השיא המקצועי של העמיתים נמצא מאחוריהם, ומצבם הכלכלי נראה קשה פי כמה.

נראה כי בסיפור על מצב העמיתים בחו"ל, המרואיינים שאבו כוחות מכך שרמת התעסוקה הנמוכה-יחסית בה עסקו בישראל לא נבע רק מההגירה, אלא גם מהמשבר שאליו נקלעה מדינת המקור שלהם. כלומר, ייחוס האחריות למצבם התעסוקתי אינו פנימי בלבד, בשל ההחלטה שקיבלו להגר, אלא גם חיצוני, כעין 'הנה', זה ממילא היה מצבי גם לולא היגרתו. יתר על כן, בזכות ההגירה מצבם הכלכלי טוב יותר מזה שיכול היה להיות אילו לא ההגירה. בכך, מתמתנת תחושת הנזק שחלה לזהות המקצועית של המרואיינים לאחר ההגירה ותחושת האחריות האישית שלהם לנזק זה.

4.4 הגעה לגיל הפרישה בישראל

כמה מן המרואיינות הגיעו לגיל הפרישה בישראל. המשותף להן הוא בחירתן לא לצאת ממעגל העבודה⁴³.

גייל, כפי שראינו מוקדם יותר בפרק זה, הייתה בת 67 בעת הראיון. על אף שהגיעה לגיל פרישת החובה בישראל, היא המשיכה לעבוד כעצמאית במשרה מלאה. גייל הבהירה שאינה סובלת מבעיות כלכליות ותוכל להרשות לעצמה לחיות ברמת חיים גבוהה גם אם תפסיק לעבוד; המניע שלה להמשיך לעבוד היה רצונה "להיות עסוקה".

דורה וליזה היו צעירות מעט מגייל בעת הראיון (דורה בת 61, ליזה בת 62). שתיהן היגרו לישראל בתחילת שנות התשעים, עבדו והיו זכאיות לפנסיה, ושתייהן פרשו לגמלאות מספר חודשים לפני הראיון. דורה סיפרה כי על אף שהוותק שלה מחו"ל הוכר בשכרה בעת שעבדה, הוא לא הוכר בקרן הפנסיה, ולפיכך הפנסיה שלה נמוכה מאוד. זו הייתה אחת הסיבות שבגללן בחרה להמשיך לעבוד באופן מצומצם, בתחום המתקשר למקצועה (מדריכה בחוג אנגלית). ליזה סיפרה סיפור "קלאסי" על יציאה לגמלאות אחרי 15 שנות עבודה במפעל בישראל:

עשו לי מסיבה יפה... הגיעה כל המחלקה, אולי יותר ממאה איש... וכמה תמונות יש לי, וכמה ברכות, וכמה פרחים וכמה מתנות... וכולם היו מרוצים, וזה נעים כשמתייחסים כל כך יפה. גם מהנדס מחלקה ישראלי, כמה מילים חמות הוא אמר, ומנהל מחלקה, וכולם. אני הרגשתי שממש אני עוזבת צוות... אנחנו נפרדנו באווירה טובה.

גם ליזה בחרה להמשיך לעבוד לאחר פרישתה לגמלאות, לאו דווקא כדי להתפרנס אלא בעיקר כדי "לצאת". אחרי שנות עבודה ממושכות, היא תיארה את הסתגרות בבית כמצב בלתי נסבל:

ראיתי מודעה ששוכרים משגיחות ((עברית)) לבחינות, התקשרתי, אמרו לי מתי לבוא להדרכה ((עברית)) וככה הגעתי לעבודה שמספקת אותי, כי ניקיון ((עברית)) לא, טיפולים ((עברית)) אני לא רוצה, עכשיו זה מספק אותי... אני יוצאת לבחינות, זה מספיק כדי לצאת, לא להרוויח... אני לא יכולה לשבת שבוע שלם בבית.

היו לליזה חלומות לטייל מעט בעולם בתקופת הפנסיה, חלומות שבינתיים לא התגשמו, בעיקר כי אין לה עם מי לטייל. בינתיים, ליזה נהנתה לפנק את בני משפחתה (ילדיה, אביה הקשיש ואף בני

⁴³ העלאת גיל הפרישה לנשים בישראל נעשית באופן מדורג, כך שגיל הפרישה המותר בחוק אינו בהכרח גיל פרישת החובה (אשר עומד, כמו אצל הגברים, על גיל 67).

המשפחה המורחבת) כפי שלא יכלה בעת שעבדה בעבודתה התובענית במפעל. מדבריה עלה עוד שהיא נהנתה מכך שזמנה לרשותה ויש לה הכנסה קבועה, כך שהיא יכולה לבחור באם לעבוד או לא. לזיה סיפרה בגאווה שהיות ולמדה לנהוג וברשותה רכב, היא כיום חופשייה לנסוע לאן ומתי שתחפוץ. עוד היא סיפרה כי היא הגשימה שאיפה ישנה ונרשמה ללימודי אנגלית. היא חתמה את החלק הפתוח בראיון בדברים "אני חושבת שהסתדרתי בחיים". עם זאת, כפי שראינו בפרק זה ובפרקים הקודמים, לזיה היא אישה יוצאת-דופן בתושייתה, והאפשרויות אשר עמלה ליצור לעצמה בעת הפנסיה הן יוצאות דופן ביחס למרואיינים האחרים.

4.5 מחשבות ותוכניות לפרישה בעתיד

המחשבות והתוכניות לתקופת הפרישה לגמלאות נחלקות לתכניות כלכליות לקיום ולתכניות לתעסוקה. מבחינת התכניות לקיום, המרואיינים היו מודעים לזכותם לקבל קצבת זקנה בישראל בגיל המתאים לכך על פי החוק. מרואיינים רבים הביעו שביעות רצון מן הקצבה אשר מגיעה גם למהגרים שעבדו בישראל מעט או שלא עבדו בה מעולם, והם מודים לישראל על כך. פרידה, רוזה ואלזיבטה סיפרו שהן כועסות כשאחרים לא מעריכים זאת ומתלוננים על הקצבה הנמוכה. כך למשל פרידה:

יומיים אחרי שהגענו קיבלתי את הכרטיס הזה של פנסיונרים... ביטוח לאומי נותן לנו את הפנסיה הזאת. אני לא מכירה אף מדינה אחת שעושה את מה שעושה ישראל... כשאני שומעת שמתלוננים על ישראל שלא מספיק הכסף, שלא מספיק זה- תחזרו למקום שאתם באתם! מה קיבלתם שם בארגנטינה? למה יצאתם משם?

המרואיינות במחקר הנוכחי סיפרו שאינן מתכננות לחיות בגיל הפרישה מקצבת הזקנה בלבד. כמו המרואיינות בסעיף הקודם, שכבר הגיעו לגיל הפרישה ולא יצאו ממעגל העבודה, גם המרואיינות שטרם הגיעו לגיל הפרישה מתכננות להישאר במעגל העבודה, הן מסיבות כלכליות והן מתוך רצון להמשיך ו"לעשות משהו". כך תכננה למשל לאה:

אני אהיה חייבת לעשות משהו וזה לא קשור לכסף... אני כזאת. אני רוצה שיהיה לי מספיק תמיד בשביל לנסוע לארה"ב פעם אחת בשנה... אז אני אמשיך לעבוד... אני אולי לא אעבוד קשה, זה תלוי בבריאות שלי... אני תמיד אעבוד במחשב או משהו כזה.

אלנה וכריסטינה, כפי שראינו, עסקו בניקיון. מדבריהן עלה כי בעבודה זו תנאי ההעסקה ממילא גובלים בהעסקה בלתי-חוקית או בלתי-פורמלית ("בשחור"), כך שגיל הפרישה הקבוע בחוק פחות משמעותי. ראינו בציטוטים קודמים כי כריסטינה סיפרה שלצדה עובדות בניקיון נשים מעל גיל שבעים, וכי היא מתכננת להמשיך לעבוד כמותן. כך גם אלנה:

אני חושבת שקלילות החיים שאני חיה כאן קל, בחיים הנוכחיים, זה בשבילי כבר פנסיה... שום דבר לא ישתנה בשבילי בפנסיה. אני אמשיך לתת שיעורים בשפה האנגלית בחלק השני של היום, ואני אשתדל להסתדר במקום כלשהו בשביל התנועה, כדי לנקות. כלומר (5) אולי לנקות איזושהי וילה, אבל רק להיות בתנועה. שום דבר לא ישתנה. זהו, אני כבר בפנסיה.

אלנה הסבירה כי היות ובניגוד לעבודתה בעבר, עבודתה הנוכחית היא "קלילה", במובן של בעלת אחריות מועטה, היא הרגישה שהיא "כבר בפנסיה". תחושה כזו ראינו גם אצל ולדימיר (המצוטט בתחילת הפרק), אשר עסק גם הוא בניקיון. כמו ולדימיר, אלנה סיפרה על הזמן הפנוי שיש לה "בחיים הנוכחיים" ועל האפשרויות לעסוק בקריאה מרובה ובטיולים כפי שתמיד רצתה; העבודה בניקיון נעשית לצורך פרנסה בלבד. אך בניגוד לולדימיר, שדיבר על הפסקת העבודה לאחר גיל הפרישה, אלנה דיברה על תוכניות להמשיך ולעבוד.

נראה, אם כן, כי הנשים המרואיינות דיברו על נושא הפרישה, על חששותיהן מהשלכותיה ועל תוכניותיהן להמשיך לעבוד. אצל המרואיינים הגברים, לעומת זאת, נושא הפרישה לא הועלה עצמאית אלא רק בתגובה לשאלה. למרביתם לא היו תוכניות ביחס לגיל הזה. כך כמה מהם:

אני... לא חושב על לצאת לפנסיה כמו שחושבים הישראלים כל החיים שלהם, אני- אם זה מגיע, זה מגיע (אנריקה)

אם אני בעוד ארבע שנים... אצא לגמלאות, כנראה גם יהיה קצת קשה, אבל לא תהיה לי ברירה, כך שעובדים עד הסוף ואחר כך נראה... צריך לפתור בעיות בקצב ההגעה שלהן (ולדימיר)

אני לא יודע לנוח, אם אין לי עבודה אני פשוט הולך לישון, אני לא יודע במה להעסיק את עצמי... בשבילי, האמת, זה די מפיחיד לתאר לעצמי מה אני הולך לעשות אחרי היציאה לפנסיה... על זה ((התוכניות לתקופת הפנסיה)) חושבת בעיקר אשתי. המשימה שלנו היא לסיים את המשכנתא לפני שאצא לפנסיה... בכל פעם שמצטבר אצלנו סכום, אשתי מכניסה אותו למשכנתא ואני מאמין שעד הפנסיה נסיים לשלם (גריגורי)

ניתן לראות שבניגוד לנשים, אשר הציגו גישה מאוד פרקטית ומתוכננת בנוגע לסוגיית הפנסיה, הגברים היו פחות מתוכננים ביחס לעתיד וניתן לומר שאפילו חשו מאוימים מנושא ההכנה לפרישה. הגברים לא הזכירו תוכניות לפרישה, וגישתם הכללית הייתה "נראה כשנגיע".

4.6 סיכום: חפיפה בין "עבודה" ל"פרישה"

מרואיינים רבים נאלצו לדחות את פרישתם עקב גיל הפרישה הגבוה בישראל, וכמה מהמרואיינות אף שבו לשוק העבודה בישראל לאחר שכבר פרשו במדינה ממנה היגרו. אולם, המרואיינים היו מודעים לכך שנושא הפרישה השתנה בכל העולם, ואינו מובן מאליו ובטוח כפי שהיה בעבר.

על אף העלייה בגיל הפרישה, לא היו למרואיינים כל טרונות בנושא זה כלפי ישראל, להפך: רבים מהם ציינו כי הם מודים לישראל על קצבת הזקנה שהיא מעניקה לקשישים, גם אם לא עבדו בה מעולם. כמה מן המרואיינים זכאים או שיהיו זכאים לגמלה עקב עבודתם בחו"ל, והדבר ריגש אותם לא רק בגלל התשלום אלא בשל ההכרה בעבודתם, אשר מחזקת את זהותם המקצועית שלעתים נפגעה בישראל. בנוגע לתוכניות לעתיד, נמצא כי המרואיינות תכננו להמשיך לעבוד ואילו המרואיינים הגברים חששו מנושא הפרישה ולא הציגו תוכניות לתקופה זו.

מדברים אלה עולה כי עבור המרואיינים, ובעיקר עבור הנשים שבהם, הגבולות בין "עבודה" ו"פרישה" הטשטשו; אם בעבר היה ברור כי לאחר שנות העבודה מגיע גיל הפרישה, בעת הראיון הועלו ל"פרישה" פרמטרים רבים ושונים: גילאי פרישה שונים בישראל ובחו"ל, גיל פרישת החובה השונה מגיל קבלת קצבת הזקנה, קבלת פנסיה מחו"ל וצורך להמשיך לעבוד לאחר הפרישה בהיעדר פנסיה משמעותית מהעבודה. זאת ועוד, מרואיינים שעסקו בניקיון הביעו בראיונותיהם תחושות לפיהן הם נמצאים בגמלאות באופן תודעתי עוד לפני גיל הפרישה, היות והעבודה נעשית לצורך פרנסה בלבד וכמעט ואינה כרוכה באחריות. ריבוי הפרמטרים למצב ה"פרישה" מטשטש את הגבולות בין "עבודה" ו"פרישה" כשני מצבים מוציאים, ויוצר מצב חדש של חפיפה ביניהם – "עבודה" ו"פרישה" גם יחד.

5. השתייכות בישראל

מספר שנים לאחר ההגירה, מרואיינים רבים סיפרו על התלבטויות בנוגע לתחושת השתייכותם בישראל. מוקדם יותר ראינו כי המרואיינים שחשו שהם תורמים בעבודתם למדינה, לחברה או לקהילה הרגישו נחוצים לחברה בישראל, ולפיכך חשו שהם חלק ממנה. תת-הפרק הנוכחי יתמקד בהיבטים נוספים של תחושת השייכות במרחב הישראלי. היבטי ההשתייכות בישראל אשר עלו בקרב המרואיינים מכלל המדינות ניתנים לחלוקה לגורמים שנתפשו על ידי המרואיינים כ"אובייקטיביים" או "סובייקטיביים".

5.1 גורמי שייכות שנתפשו כאובייקטיביים

גורמי השייכות שנתפשו כאובייקטיביים היו גורמים חיצוניים, רשמיים, אשר התקשרו למרחב הציבורי; מעין "חותמי שייכות". הגורמים שהוזכרו היו:

שייכות לעם היהודי: כמה מהמרואיינים סיפרו שהם מרגישים ישראלים בשל יהדותם, בשל התחושה שהם במדינת היהודים:

אני מרגישה ישראלית כי אני יהודיה, אני פה בארץ (סוזנה)

אני- איך לומר, לא מרגישה במאה אחוז שאני ישראלית, אבל אני מרגישה שאני חלק מהעם הזה, ושזה העם שלי (אליזבטה)

כיהודים, את יודעת, לכאן אנחנו שייכים, ואנחנו יכולים להתמודד עם כל סוג של סיטואציה והאל ישמור עלינו (אליסון)

רעיון זה מתבטא גם בדרך השלילה על ידי אלנה, שאיננה יהודיה, וכריסטינה, שהיא יהודיה אך ראתה עצמה כרוסיה: שתיהן הסבירו שאי-יהדותן לא מאפשרת להן חיבור ערכי למדינת ישראל, שהוא חלק מתחושת השייכות. לעומתן, ולדימיר, גם הוא לא-יהודי, לא ראה בכך כל בעיה ערכית; לדידו החיבור נעשה באמצעות הלאום, והוא ראה את עצמו כשייך ללאום הישראלי.

דיבור רציף וקולח בעברית הוזכר כגורם שייכות על ידי מרואיינים רבים. כמה מהמרואיינים הסבירו, על דרך השלילה, כי אינם מרגישים ישראלים מכיוון שאינם דוברי עברית קולחת. כך למשל דייוויד:

אני פשוט לא מרגיש כישראלי כי אני לא מדבר את השפה מספיק טוב, ואני לא יודע אם אי פעם אדבר מספיק טוב.

פרננדו הסביר כי חוויית אי הבנת הדברים שנאמרו לו בעברית, ותחושת ה"טיפש" כתוצאה מכך שאינו מבין ומתקשה להתבטא, הייתה קשה לו **בגילו** – כי טרם הגירתו הוא נחשב בעיני עצמו ובעיני סביבתו לאדם חכם ומכובד. לפיכך, על אף העברית המרשימה שרכש (להערכתו כמראינת), תחושת ה"טיפש" בישראל הייתה קשה במיוחד והפריעה לתחושת השייכות.

אתוסים ישראלים כבניין הארץ ושירות צבאי הוזכרו כרלוונטיים לתחושת ההשתייכות. המרואיינים הסבירו שכאשר הם הגיעו, הכל כבר "היה מוכן" ולא נותרה להם דרך לתרום ולפיכך להשתייך. כך למשל פרננדו:

זה קשה, ההרגשה שאני לא שייך... אני מנסה כל פעם להיות חלק מ- אבל שם ברקע אני יודע שאני לא שייך, שזה לא אני, שאני לא בנית את המדינה, שהמדינה לא בנויה לפי התרבות שלי, שאני לא יכול לשנות את זה. שאני אהיה תמיד ארגנטינאי שגר בישראל (**פרננדו**)

כמה מרואיינים-גברים הזכירו את השירות הצבאי שלא שירתו, אשר הבינו כי הוא מהווה חלק משמעותי בחוויית הגבר הישראלי. כך אנריקה:

החברה הישראלית גורמת לך להרגיש עולה (3) ומנסה להוריד את הביטחון שלך, מנסה... לא לתת לך להרגיש ישראלי... 'אתה לא חווה מה שאנחנו חיים, אתה לא עשית צבא, אתה לא עשית פה, אתה לא עשית שם...'

לעומתם, ולדימיר ראה את היותו אזרח בישראל בתקופות ביטחוניות קשות, וכן את נכונותו להלחם למען ישראל, כגורמי השתייכות:

עברתי פה כבר שתי אינתיפאדות, שתי מלחמות, לכן, לעזאזל, כמובן שאני שותף לאינטרסים של העם הישראלי... יותר מזה, אני חושב שהממשלה שלנו לא מספיק קשוחה בעניין... [אני ישראלי כי] אני תומך באינטרסים של המדינה, זהו, מוכן להגן בנשק על האינטרסים, כן, כמובן.

הזדהות עם ישראל והתעניינות במתרחש בה: כמו ולדימיר בציטוט לעיל, מרואיינים רבים סיפרו שהם מעוררים במצבה הפוליטי של ישראל, מזדהים עם ישראל ומגנים עליה בעת הצורך. הם קישרו התנהגות זו עם תחושתם כ"ישראלים". כך למשל רות ורימה:

במלחמה השנייה של לבנון, כאשר התחילו, התחלנו לכתוב על מה שקורה כאן... וקיבלנו תגובות מאוד מרירות משם ((מארגנטינה)) לפה, כמו למשל שאנחנו הרוצחים של העולם. ובכן, אנחנו ענינו בחזרה לזה, והיה מעין 'קצר'... כיוון שהם היו שם ולא הצליחו לשים את עצמם במקומנו. והרגשתי טוב, במקום שלנו (רות)

אני מאוד אוהבת פוליטיקה, אני מאוד מעורבת בזה, אני, למשל הצטרפתי למפלגת ה"XXX", לבחירות, בכל, אני אוהבת להתעסק בזה, אני, אני, אני אקטיבית... לכן אני מרגישה נפלא, כלומר אם אני מעורבת בזה אז אני מרגישה את עצמי ישראלית. אחרים, אני יודעת, רבים מאיתנו בכלל לא הולכים לבחירות, לא אכפת להם בכלל מי ייבחר, רק שיקבלו את הכסף וזהו. ואותי מעניין מה שקורה... מתעניינת בחיים בארץ, כלומר אני כבר ישראלית (רימה)

ההזדהות עם המדינה וההבנה של הגורמים הפוליטיים נתפשו, אם כן, כמשמעותיים בתחושת ההשתייכות בישראל.

ילדים בישראל: גורם זה הוזכר על ידי כמה מהמרואיינים שילדיהם ונכדיהם חיו בישראל כמעין "חותם רשמי" של המשכיות בישראל וחיבור אליה, ונראה משמעותי במיוחד עבור אלה שילדיהם לא חיו כאן. כך אליסון וגבריאל:

אין לנו ילדים שנולדו וגדלו כאן, את יודעת, בשביל להיות ישראלים ((צוחקת)) (אליסון)

אולי מי שבא עם ילדים, שהילדים שלהם כבר בבית-הספר, כשהם גומרים את הצבא, וכל זה (5) אבל אנחנו, שמגיעים בלי ילדים, או נגיד מגיל ארבעים ומעלה, זה אי אפשר להיות בתוך החברה הישראלית, אי אפשר. תמיד אנחנו מארגנטינה. לכל דבר (גבריאל)

יצחק, שיש לו ילדים ונכדים בישראל, אמר את אותם הדברים:

מרגיש ישראלי, כמובן, איך לא? ... הילדים שלי ישראלים, איך לא? הם לא רוסים, הם ישראלים. הילדים שלי יודעים רוסית ועברית מצוין, איך אני יכול לא לאהוב את המדינה שלי?

"ילדים בישראל" נתפש אם כן כגורם אובייקטיבי, כמעין "חותם הכשר" של שייכות במרחב הציבורי. המרואיינים הסבירו עוד כי אם הם עצמם לא חוו חוויות 'ישראליות' מעצבות כמו חינוך פורמלי ושירות צבאי, ואינם דוברי עברית במידה מספקת, ילדיהם יכלו לקשר אותם לחוויות כאלה. השתייכות הילדים גורמת גם להורים להרגיש שייכים.

משפחה בישראל: כמה מרואיינים הזכירו שיש להם בני משפחה בישראל מעבר לילדים – הורים, אחים, דודים ובני דודים, חלקם מהגרים בעצמם וחלקם ותיקים יותר. נראה שהמשפחה המורחבת העניקה תחושת שייכות ואף "חותם" שייכות. כך למשל קימברלי:

יש לי דוד ודודה שהם פה מ-1946 בתל אביב... וכל בני דודי פה והם ישראלים, והם שירתו בצבא, ואני מקובלת פה, ומרגישה חלק מהמשפחה הישראלית.

בדבריהם על המשפחה המורחבת, חלק מהמרואיינים הדגישו את העובדה שהאנשים הקרובים להם ביותר חיים בישראל ולפיכך יוצרים קשר בינם לבין המקום. בדבריהם ניכר בעיקר הפן הפרטי. אחרים, לעומתם, הדגישו בעיקר את הפן הציבורי; קימברלי למשל סיפרה דודיה ובני דודיה חיו בישראל עוד בטרם קמה המדינה, ובני-דודיה שירתו בצבא. מדבריה השתמע כי תרומת בני-הדודים לישראל עשויה לקשר לישראל גם אותה, המהגרת הטרייה, כי גם אם היא עצמה לא תרמה כך למדינה, בני משפחתה עשו כן. כך, נראה שכמו הגורם "ילדים בישראל", גם משפחה מורחבת בישראל היוותה גורם מקשר לישראליות.

בית בישראל: כמה מרואיינים סברו שרכישת דירה בישראל מתקשרת להשתייכות למדינה. כך סיפרה למשל גייל:

[התחלתי להרגיש ישראלית] אחרי שהתמקמתי בבית הזה... קניתי אותו כשהייתי פה שלוש שנים... כשהתמקמתי פה התחלתי לארגן את עצמי.

בדומה לכך, גם יצחק העלה סברה כי ייתכן שאנשים שאינם חשים שייכות בישראל הם כאלה שפשוט אין בבעלותם דירה, מקום משלהם (נושא זה יפורט בהרחבה בפרק הבא).

ותק בישראל: בהקשר זה נמצא הבדל בין שלוש קבוצות ותק - המהגרים הטריים (עד שנה בישראל), המהגרים שנמצאים בישראל עד 15 שנים, והמהגרים שנמצאים בישראל מעל ל-15 שנים. כל המהגרים הטריים סיפרו שהם מרגישים שייכים בישראל, ישראלים. כך אניה ויעקב:

כאילו גרתי כאן כבר מזמן. אומרים לי: 'כאילו שגרת כאן מזמן'. לא מרגישה את עצמי כאן לא חסרת אונים ולא לא נחוצה, בגלל שלא משנה לאן אלך, בכל מקום מתייחסים אלייך בצורה חברית... כבר יודעת את השפה, לומדת... אני מרגישה כאילו אני גרה כאן כבר הרבה זמן (אניה)

אני מרגיש ישראלי למרות שאני רק שלושה חודשים פה, ולא בגלל שיש לי תעודת זהות, אני לא צריך להיות פה 30 שנה כדי להרגיש ישראלי... אני אדם שמאוד אוהב להגן על ישראל, גם כשגרת בקולומביה ובוונצואלה תמיד חשבתי על ישראל, הארץ שלי. ישראל היא חלק ממני (יעקב)

לעומתם, המרואיינים שחיו בישראל בין שנתיים ל-15 שנים, סיפרו כי הם לא נמצאים די זמן בישראל כדי להרגיש ישראלים. כך פרננדו:

הקליטה זה משהו באמת קשה, באמת קשה. זה נכון שאנחנו קיבלנו בהתחלה המון... ואחרי שנתיים, שלוש שנים, 'זהו, אתה חלק מאיתנו'. זה לא נכון! אנחנו לא חלק עדיין, עדיין היום, שש שנים וחצי, אנחנו לא חלק. אני מרגיש את זה, רואה את זה, ואנשים גורמים לי להרגיש את זה.

ואילו המרואיינים שחיו בישראל מעל 15 שנים העידו על עצמם ללא יוצא מן הכלל שהם שייכים בישראל, שהם "בבית", על בסיס הניסיון רב השנים שלהם בישראל ועל בסיס תחושת "בית" שהתגבשה עם השנים. כך למשל דורה ולאח:

אני יכולה להגיד שהגעתי מאוקראינה, אבל אנחנו כבר לא אומרים "אצלנו" על אוקראינה, אומרים: "שם, באוקראינה"... ההרגשה היא שכאן. אני אגיד לך אפילו יותר מזה: הנה, מגיעים מארצות אחרות אורחים לישראל. שוב, לי מאוד נעים כשאומרים שמאוד מצא חן בעיניהם בישראל. באמת, לי נעים שמוצא חן בעיני כולם... אולי זו ההרגשה שאני כבר השתרשתי (דורה)

אם מישהו ישאל אותי, אני מזדהה כישראלית, אני כן ישראלית, אני חלק מישראל. לגבי, האופי שלי, אני לא ישראלית. מבחינה תרבותית... אני לא ארצה להזדהות עם האופי הישראלי שהוא לא כן ולא ישר... אני מניחה שזו זווית הראייה שלי על אנשי העסקים הישראליים, עמם אני לא מזדהה, אבל אני כן רואה עצמי כישראלית... כי זאת המדינה שלי (לאח)

סביבה ישראליות או "גטו": מרבית המרואיינים ראו בסביבתם, המכילה בעיקר את בני קבוצת המוצא, כגורם המגביל את ההשתייכות. כך סיפרה למשל אליזבטה:

אנחנו חיים בסביבה רוסית, אין כאן סביבה כזאת שהשכנים מסביב כולם יהיו ישראלים, פה כולם רוסים, כולם רוסים: אלו רוסים ((מצביעה על בתים בסמוך לביתה)), אלו רוסים. יש אצלנו [ברחוב] משפחה אחת ישראלית... עשרה בתים [ברחוב] ומשפחה [ישראלית] אחת.

לטענתה, סביבתה הרוסית הקשתה עליה להרגיש ישראלית. דברים דומים עלו גם בסיפורי המרואיינים יוצאי המדינות האחרות, שחיו בסביבה בה חלק גדול מהשכנים היגרו מאותה מדינת מקור והיו דוברי אותה שפה (ספרדית, אנגלית, צרפתית). אמנם, בכמה מהראיונות הייתה האווירה הקהילתית נעימה מאוד: כך, בראיון עם פרידה נכנסו לבית שכנים רבים דוברי-ספרדית, פטפטו עם בעלה של פרידה או שאלו דבר-מה; הראיון עם מוריס התקיים במהלך חג בדירת שכניו בבניין מגוריו – חלק מהשכנים חזרו לבקר בצרפת והשאירו לשכנים האחרים את מפתחות דירותיהם; הראיון עם אליזבטה התנהל בגינת ביתה, ומדי פעם ניגשו שכנים ושאלו לשלומה. ובכל זאת, על אף האווירה הקהילתית, סביבת בני קבוצת המוצא הוזכרה על ידי מרואיינים אלה כגורם המפריע לתחושת הישראליות. גבראל אף קרא לכך "גטו".

ולדימיר, לעומתם, ראה זאת אחרת. הוא הדגים את טענתו באמצעות האנשים שישבו בחדר בו התנהל הראיון, חדר האוכל במקום עבודתו:

כמה כאן [בישראל]? 20 אחוזים מרוסיה? כלומר, בסך הכל, נאמר בחדר הזה, שלושה אנשים רוסים מתוך ארבעה... הנה, האישה הזאת היא ישראלית, השאר רוסים. לכן אין שום בעיות.

על אף שבציטוט הבחין ולדימיר בין ה"רוסים" ל"ישראלית", ולדימיר סיפר כי הוא מרגיש ישראלי ורואה את עצמו ככזה, ואחד הגורמים לכך הוא דווקא ריבוי דוברי-הרוסית בסביבתו.

הוא מציין כי החברה הישראלית כוללת "20 אחוזים מרוסיה", ולפיכך היותו מוקף דוברי-רוסית לא רק שאיננה מפריעה לתחושת הישראליות שלו, אלא נתפשת כחלק לגיטימי ממנה.

5.2 גורמי שייכות שנתפשו כ"סובייקטיביים"

גורמי השייכות שנתפשו כסובייקטיביים היו גורמים פנימיים, רגשיים, אשר התקשרו בדרך כלל למרחב הפרטי, לחוויות אישיות ולסמלים אישיים של תחושת "בית". בחלק מן המקרים גורמים אלה הוזכרו כגורמי שייכות, בעוד מרואיינים אחרים הזכירו את אותם גורמים כגורמי אי-שייכות, בהתאם למצבם האישי. הגורמים שהוזכרו היו:

משפחה בישראל: כפי שראינו בסעיף הקודם, המשפחה הקרובה נתפשה כגורם שייכות בעל מאפיינים אובייקטיביים וסובייקטיביים. כגורם שייכות סובייקטיבי, המשפחה הוזכרה כאנשים הקרובים ביותר שחיים בישראל ויוצרים את הקשר למקום. ההתייחסות הייתה בדרך כלל לדור העתיד (ילדים ונכדים), אך גם להורים ולאחים. הרעיון הוא ש"הסביבה הטבעית", "בית הגידול" נמצאים כאן, ולכן גם המרואיין מרגיש שייך לכאן.

"כאן דואגים לי": בפרק 2 ראינו כי מרואיינים רבים התרשמו לטובה מרמת שירותי הבריאות בישראל, הרגישו ש"ישראל" דואגת לבריאותם ולעתים אף הצילה את חייהם. מרואיינים נוספים הזכירו לטובה את גמלאות הביטוח הלאומי בישראל ואת רעיון הביטוח הסוציאלי בכלל. למעשה, **מרבית המרואיינים סיפרו שהם או בני משפחתם קיבלו קצבה סוציאלית כלשהי**, מעבר ל"סל הקליטה". כמה מן המרואיינים או מבני משפחותיהם היו זכאים בעת הראיון או בעבר לקצבאות נכות, אבטלה, הבטחת הכנסה או זקנה, והתחושה הייתה ש"ישראל דואגת להם". כך אליזבטה:

אפילו אם לא מצאת עבודה, משלמים לך קצבה כלשהי שאת לא ברחוב, את לא צריכה לאסוף מטבעות, לקבץ נדבות, המדינה נותנת לך איזשהו מינימום למחייה בעזרתו ניתן לחיות... הייתה לי תקופה כזאת שבכלל לא עבדתי, אחרי מותו של בעלי, לא עבדתי, לא יכולתי לעבוד, חליתי, והמדינה שילמה לי את המינימום הדרוש לכך שאוכל לחיות. לא הייתי צריכה לבקש.

המרואיינים הבינו שאין מדובר כאן בעזרה אישית, אלא בחוקים כלליים התקפים לכל אזרחי ישראל. ובכל זאת, הם השוו את חוקי הבטחון הסוציאלי הישראלי לבין הביטחון הסוציאלי שהתקיים במדינות מהם הגיעו והשוואה הייתה לטובת ישראל. **התחושה שהם הביעו הייתה שבישראל תמיד תדאג לבריאותם ולרווחתם**; הם לא יופקרו ולא יישכחו על ידי המדינה. תחושה זו התקשרה עבורם לתחושת שייכות, מתוך הגיון של "אני שייך – כי כאן דואגים לי".

מעבר לדאגת המדינה לאזרחיה, כמה מרואיינים סיפרו גם על **תחושת סולידריות חברתית ותחושת דאגה כנה לשלומם מצד אנשים החיים בישראל**. כך למשל אמר דייוויד, לאחר שמתח ביקורת על האופי הישראלי הטיפוסי:

... אבל באותו זמן, אם משהו לא בסדר איתך, הם יבואו לעזרתך... כשאתה באמת זקוק להם אתה יכול לסמוך עליהם, בזמן שבארצות הברית זה הפוך, כשאתה באמת זקוק למישהו, כולם עסוקים מדי... [אם] אנחנו צריכים להגיע לשדה תעופה, מישהו ינהג שעה כדי לאסוף אותנו ולקחת אותנו

לשדה התעופה... אנשים מתעניינים אם יש לך מקום ללכת אליו בראש השנה ובכל החגים, הם רוצים שתהיה עם המשפחה, ואנחנו אוהבים את זה.

כמה מרואיינים סיפרו על ישראלים שעזרו להם בתקופתם הראשונית בישראל: ליהודים סיפרה על שכנים שעזרו בהכוונת ילדיה לבתי ספר טובים וסייעו לבעלה במציאת עבודה, דורה סיפרה על זוג שכנים שהזמינו עמם את בנה לטיול באילת, דורה ורימה סיפרו על זוגות של צעירים ישראלים ש"אימצו" את משפחותיהן וסייעו להם בהיבטים שונים לאחר ההגירה (שתייהן השתמשו בביטוי "מטפילי" – שילוב של הפועל 'טיפל' בעברית עם צורת ההגייה של הפועל בעבר ברוסית).

התמונה המצטיירת היא של מרואיינים רבים הייתה תחושה שישראל – המדינה עצמה ולעתים גם האנשים שחיים בה – רוצים בהם, דואגים להם. דברים אלה נאמרו לעתים בד בבד עם ביקורת על ישראל ועל האנשים בה, ביקורת שאמרה בדיוק את הדברים ההפוכים: שישראל מעוניינת בהם רק כ"מספר" (ראו מוקדם יותר בפרק זה) ושהאנשים החיים בישראל דואגים רק לעצמם ולא אכפת להם מהאחרים (ראו בהמשך פרק זה). ובכל זאת, תחושת הדאגה מצד המדינה הייתה משמעותית מאוד, ומהווה חלק מתחושת השייכות.

(העדר) הון תרבותי: כמה מרואיינים דיברו על העדר הון תרבותי ישראלי; אי הכרת דפוסים החשיבה, דקויות השפה והסמלים התרבותיים. גריגורי, למשל, סיפר:

אני לא מרגיש את עצמי שייך לאיזושהי תרבות או קונטקסט, כלומר בכל תרבות יש כל מיני מילים וביטויים, כל מיני דברים שמובנים לכולם כשאנשים מדברים, ופתאום מתחילים לצחוק או משהו דומה – אני כאילו פורמלית מבין על מה מדובר, אבל אני לא מבין מה כל כך מצחיק... אני יכול לתת דוגמא... הצגתי פרזנטציה לפני קבוצה של מומחים והתחלתי את הפרזנטציה במילים 'אני לא יודע מדוע ולמה' ((עברית)), ומיד כולם התחילו לצחוק, התחבקו והתחילו לשיר איזה שיר ילדים... לא הבנתי, מה, מה כבר אמרתי? כלומר, אני בכלל לא מכיר את הדברים האלה ובגלל זה, לפעמים, קשה לי לתקשר עם ישראלים.

פרננדו הסביר שבתו, שהגיעה לישראל בגיל 12, למדה את התרבות במהירות ו"הפכה לישראלית תוך חודשיים". לעומתה, הוא עצמו – על אף שלמד היטב את השפה – לא הצליח ללמוד את התרבות בשבע השנים בהן הוא חי בישראל. לדעתו, הדבר מתקשר לגיל שבו הוא היגר:

לפעמים אומרים שאני נשמע ישראלי, נראה ישראלי, אבל אני לא ישראלי, אני לא יכול להיות ישראלי. כי כדי להיות ישראלי אני צריך לעבור פה ארבעים ושתיים שנה. כי עברתי ארבעים ושתיים שנה בארגנטינה, ואני בנוי על השיטה הארגנטינאית, לא על השיטה הישראלית (3) בבית שלי לימדו אותנו בשיטה הארגנטינאית... שפה, הרגלים, ריח, רעש, אממ (4) בגיל הזה זה קשה, בגיל שהבת שלי עלתה זה קל.

פרננדו לא שלל את האפשרות שיום יבוא והוא יכיר את התרבות הישראלית יותר ממה שהוא הכיר אותה בעת הראיון, ואף הדגיש בדבריו שהוא אינו מכיר את האופי הישראלי עדיין. ובכל

זאת, מן הדברים עולה כי עבור מהגרים שהגיעו בגילו, היכרות כזו דורשת זמן רב יותר לעומת מהגרים שהיגרו בגיל צעיר יותר.

זרות הנוף: מרואיינים רבים סיפרו שהסביבה הפיזית בישראל – הנוף, מזג האוויר, הריחות – כל אלה עדיין זרים להם, והתחושה היא שזהו אינו מקומם הטבעי. כך תיארה רות את תחושותיה לאחר ההגירה:

הכל משתנה, החל מהריחות, אצלי השוני היה בריחות, יש כאן ריח אחר, ארומה שונה, טעמים אחרים, צבעים אחרים, רקעים שונים... האנשים חלקם דומים מאוד, חלקם שונים מאוד, זהו פסיפס לא ייאמן של אנשים וגזעים... להתרגל – לי זה היה קשה, זה סוג של 'בוס', נאבדו לי הריחות של שם. כשאני כאן ואני מריחה את ריח החול הרטוב אני נזכרת בריח משם... לכן זה תענוג בשבילי כאשר יורדות כאן כמה טיפות ((מצחקקת))

מרואיינים נוספים סיפרו על מראות ונופים שנראו להם משונים וזרים לאחר הגירתם, כמו להט השמש, מיעוט הגשמים, סגנון בנייה שונה, לכלוך ברחובות ועוד. אך כמה מהם סיפרו כי גם בהמשך דרכם הנוף המשיך להיראות להם זר. כך אלנה:

אנחנו נוסעים למקום שיש בו שולחנות מתחת לעצים, שהעצים מסוככים מפני השמש... בערב אנחנו מבעירים אש וצולים נקניקיות על מקל, ורואים איזשהם כוכבים בשמיים. אלוהים, אפילו כוכבים אין פה ((מצחקקת))

כמו רות, אלנה תיארה את תחושות הזרות לנוכח הנוף וצחקקה במבוכה. פרננדו צחק גם הוא כשסיפר על זרות הנוף, אבל גם הבהיר מה עמד מאחורי הצחוק:

אני הלכתי לים בארגנטינה, ובבוקר מוקדם אני רואה את השמש על הים. ופה זה הפוך: בערב אני רואה את השמש על הים... זה הפוך! אפילו זה, זה שונה ((צוחק)) ואני זוכר שבפעם הראשונה שהלכנו לים [בישראל], אני חיפשתי באיזה מקום לשים את השמשייה שלי, כדי שאחר כך השמש לא תברח לי. ואחר כך הבנתי אה לא, שאני, איבדתי כיוון... הצל מאחורי במקום להפך... וזה שטויות, ודברים מצחיקים, אבל זה כמו ללכת ל-להר בלי מצפן. את לא יודעת בדיוק... ואת עוזבת, ורגע, 'לאן אני הולך? טעיתי, זה לא הכיוון' וזה כל פעם. כל פעם.

פרננדו היה אחד מהמרואיינים הבודדים שאמר מפורשות שהוא מרגיש זר. זרות הנוף, מעבר להיותה תמה בפני עצמה, התבררה כדימוי לאי-השייכות של פרננדו בישראל, אשר עשוי להסביר גם את צחקוקי המבוכה של מרואיינים אחרים בהקשר זה.

מבוגר מדי להיות ישראלי: כמה מרואיינים סיפרו שבגילם הם כבר לא יכולים להיות ישראלים. לו היו מגיעים בגיל צעיר יותר (כפי שחלקם תכננו בעבר) זה היה מתאפשר, לדעתם. חלקם הצדיקו את טענתם בכך שילדיהם כבר ישראלים – אך הם לא יוכלו להיות כאלה כנראה אף פעם:

הבת שלי בעוד כמה שנים, [תהיה] נשואה לאיזשהו ישראלי בטוח, עם ילדים ישראלים בטוח. היא בונה. אני לא בונה... אנחנו בנויים, זהו, סיימו את הבנייה. אנחנו אנחנו. זה לא בת ה-12 שעדיין בבניה... אין מה לעשות, אי אפשר לשבור את הקיר כדי לבנות עוד פעם, כי הכול נופל (פרננדו)

כמו שחיינו ברוסית אנחנו חיים ברוסית, כמו שאכלנו אוכל רוסי אנחנו אוכלים אוכל רוסי. הבת שלנו... הפכה להיות כמוהם ((ישראלית))... אני חייתי שם במשך 45 שנים בצורה אחרת ווו, ואנחנו חיים כמו רוסים... אנחנו לא ישראלים, כמו שהיינו רוסים כך גם נשארנו רוסים (כריסטינה)

(רתיעה מן) התרבות הישראלית החצופה, הבלתי-מוסרית והמזלזלת באחר: בהקשר זה נמצא הבדל בין המרואיינים יוצאי חבר-העמים לבין המרואיינים יוצאי המדינות האחרות. יוצאי מדינות דרום-אמריקה, המדינות האנגלוסקסיות וצרפת העלו אסוציאציות שליליות למושג "ישראלי" בהקשר לדפוס ההתנהגות האופייני שלו, והדגישו שהם שונים ממנו ולא היו רוצים להיות כמותו. כך למשל דייוויד וסוזנה:

להיות יותר מדי ישראלי אני לא אוהב ((צוחק)) אני לא אוהב את גסות הרוח, ואני לא רוצה שזה יהיה חלק מהחיים שלי אף פעם (דייוויד)

אני לא מרגישה ישראלית כאשר אני פוגשת אנשים שצועקים, שמשקרים, אין להם סבלנות, את הולכת לסופר וכל אחד רוצה להיות [ראשון], אפילו שיש מספרים, רוצים לעבור קודם ומתחילים לצעוק, ומקללים... אני לא רוצה להתרגל לדברים האלה לאופי הזה של ה- לא, לא רוצה (סוזנה)

לעומתם, בקרב יוצאי חבר העמים לא עלו אסוציאציות דומות ל"ישראלי". למעשה, מרבית המרואיינים יוצאי חבר-העמים לא הזכירו את נושא התרבות הישראלית או "הישראלים" בכלל: המילה "ישראלי" להטיותיה כמעט ולא עלתה באף אחד מן הראיונות עם יוצאי חבר העמים מיוזמתם, בטרם נשאלו על ידי את השאלה האם הם מרגישים ישראלים. אם הוזכרה ההתנהגות הישראלית ע"י יוצאי חבר העמים (בדרך כלל בעקבות שאלה או רמיזה לכך מצד) היא הוזכרה כ"נורמלית", או באופן חיובי. כך ולדימיר וכריסטינה:

יש בדיחה כזאת, אם הולך לקראתך אדם שצועק ומנופף בידיים, אל תיבהלי - זה רק ישראלי שמברך אותך לשלום ((צוחק)) למען השם, זה עם נורמלי, בדיוק כמו כל עם אחר, נו, קצת חמי מזג, אבל בסך הכל לא נורא, יש חכמים, יש טיפשים, יש נדיבים, יש רגזנים, כמו כל עם (ולדימיר)

ישראלים, אני תמיד אומרת שבכל עם יש אנשים רעים ואנשים טובים. את לא יכולה לומר שישראל הוא טוב או רע... יש כאלו שיעזרו לך... אבל מישהי אחרת יכולה לסגור בפניך את הדלת... ויש טובים, יש טובים מאד שעוזרים לך ורוצים לתת לך (כריסטינה)

כמה מרואיינים דוברי-רוסית אחרים אמרו דברים דומים, וכמה אחרים אף שיבחו את התנהגות האנשים בישראל – בעיקר בהיבט היחס החם כלפי המהגרים. כך רוזה ורימה:

מוצאים חן בעיניי האנשים פה... בכל ארגון שפניתי אליו, גם אם אין דוברי רוסית, מנסים בכל זאת. אנחנו מבינים אחד את השני (רוזה)

מה שמוצא חן בעיני פה זה שאף פעם לא הרגשתי שככה צוחקים עלי, אפילו בבית הספר, הנה, קורה שאומרים מילה לא נכונה, התלמידים מתייחסים לזה בצורה מאוד לויאלית, בהבנה. כי זו מדינה של מהגרים. תנסי בברית המועצות להגיד משהו לא נכון ברוסית, שם מיד עושים מזה צחוק. ופה לא. היחס הזה מאוד חשוב. בשום מקום, לא בחנות, בשום מקום, לא מתקנים אותך, מנסים להבין, וזהו. זה טוב מאוד. אני אפילו מבקשת, שיתקנו, שאם אני לא אומרת נכון שיגידו, שאני אוכל (3) זה מאוד מצא חן בעיני... האווירה הזו מאוד טובה (רימה)

הניגוד החד בין עמדות המרואיינים מחבר העמים לבין אלה שאינם מחבר העמים ביחס לתרבות הישראלית מתבטא גם בממצא הבא :

תחושת "בית" (אצל יוצאי חבר-העמים): מרואיינים רבים מחבר העמים סיפרו שהן מרגישים "בבית", ואינם יכולים להסביר זאת במילים. למשל, אליזבטה סיפרה על בתה, אשר היגרה לישראל אחריה :

הבת מרגישה שהיא עשתה נכון שהיא הגיעה לכאן... היא אומרת 'אני מרגישה שאני מגיעה הביתה, ושכאן הבית שלי', וההרגשה הזאת מוכרת לי בגלל שגם אני מרגישה שאני בבית... אני כבר מרגישה שכאן הבית שלי ושהכל פה שלי, אפילו אם זה עם כל מיני חסרונות, זה לא טוב וזה לא טוב, אבל לא יתכן שהכל יהיה אידיאלי.

כמה מרואיינים יוצאי חבר העמים סיפרו שהחלו להרגיש "בבית" בישראל כאשר נסעו לבקר במקום בו חיו בחו"ל. כך רוזה וכריסטינה :

כשנסעתי לאוקראינה לפני שבע שנים – אני הרי חייתי שם, וזה מצא חן בעיני, כן? אבל כאשר הגעתי [מישראל לביקור] אני ראיתי באיזה מצב נוראי התברר שחייתי, הרי חייתי בתקופת האבן!... הגעתי לעיר ויש לי פלאפון איתי, ובבית שם, אצלם, אין טלפון! תקופת האבן!... הייתי מזועזעת... רצתי למטוס ראשונה... הביתה, הביתה, הגעתי ה-ב-ל-ת-ה! (רוזה)

כשבעלי טס לשם בפעם הראשונה הוא חזר שחור כזה, והוא חזר בשמחה, ואמר: 'מעולם לא חשבתי שאתגעגע לבית הזה'. וכשאחי עלה לפה, אשתו היא גם רוסיה והיא אמרה ש'אחרי שנה אני אטוס הביתה', חלפה פחות משנה, היא השתוקקה לשם והיא טסה, וכשהיא חזרה [לישראל]... היא צעקה: 'סוף סוף אני בבית!...' היא חיה שם כל חייה וכשהיא נסעה לבקר היא ראתה שבשנה הזו, בעשרת החודשים האלה, הכל השתנה: שהאנשים הם איכשהו (3) מתוסכלים, לא ברור על מה הם חושבים... היא הגיעה ואמרה: 'זה הבית שלי, סוף סוף זה הבית שלי' (כריסטינה)

תחושת "בית" זו לא באה לידי ביטוי בסיפורי המרואיינים שהגיעו ממדינות אחרות. נראה שניתן לקשר את התחושה להשוואה בין תנאי החיים בישראל לעומת התנאים במדינות חבר-העמים (באופן כללי). ייתכן שגם החיים בסביבה 'רוסית' בישראל מתקשרים לתחושת ה"בית".

5.3 האם אני ישראלי/ת?

בדרך כלל, המרואיינים התקשו לענות לשאלה "האם את/ה מרגישה/ישראלית/ת".
המרואיינים שלא הגיעו מחבר העמים השיבו בדרך כלל תחילה ב"לא" ודיברו על רתיעתם מן התרבות הישראלית החצופה והבלתי-מתחשבת באחר. אולם, בהמשך דבריהם הם נסוגו מן העמדה השלילית החד-משמעית על ידי הדגשת השתייכותם לישראל באופנים שונים, לרוב באמצעות גורמי שייכות "אובייקטיביים" כמו יהדותם, משפחתם והזדהותם הפוליטית עם ישראל, אך גם באמצעות גורמים "סובייקטיביים" כתחושת הדאגה שהם חוו בישראל. ובכל זאת, **נרטיב הזרות** חזר על עצמו בקרב מרואיינים אלה, בעיקר בשל ההשוואה החוזרת ונשנית ל"ישראלים" וחויית השוני התרבותי מהם.

מאידך, דפוס התשובה של **יוצאי חבר העמים** היה שונה: חלק מיוצאי חבר העמים השיבו ספונטנית בחיוב, חלק התלבטו, ושתי מרואיינות (אלנה וכריסטינה) השיבו בשלילה. המרואיינות שהשיבו בשלילה עשו זאת מסיבה שונה מן המרואיינים שאינם יוצאי חבר העמים: הן הסבירו שהן משתייכות ללאום אחר (רוסיה, או תחושת שייכות לברית המועצות). התשובה נשענה בדרך כלל על בסיס גורמי שייכות "אובייקטיביים": עבודה בישראל, יהדות, משפחה והזדהות פוליטית, וכן על בסיס הגורם ה"סובייקטיבי" של "תחושת הבית שלא ניתן להסבירה". נקודה חשובה נוספת מתבהרת בציטוט מתוך הראיון עם כריסטינה, אשר אמרה שאינה מרגישה ישראלית:

אנחנו חיים כמו רוסים, אבל במדינה זהו אפשר לחיות [כך], אני לא כופה על אף אחד... במדינה הזאת אפשר לחיות גם ככה, גם ככה וגם ככה, יש כמובן חוקים שהדתיים לא רוצים משהו ועוד משהו, אבל כל עוד זה לא אסור - אנחנו לא ישראלים, כמו שהיינו רוסים כך גם נשארנו רוסים, כי אנחנו לא שינינו את אורח חיינו בכלל.

ניתן לראות בציטוט כי על אף שכריסטינה הבהירה שהיא אינה ישראלית אלא רוסייה – היא לא **הרגישה זרה**. תחושה דומה ביטאו מרואיינים נוספים אשר התלבטו ביחס למידת היותם ישראלים. כך גריגורי, אשר הבהיר כי הוא מרגיש "בבית" בישראל:

אני שואל את עצמי הרבה פעמית את השאלה הזאת, האם אני ישראלי שגר פעם ברוסיה, או רוסי שגר פה? כנראה יותר השני, בכל זאת. קל להגיד כן, אני ישראלי, אבל (3) לפי המנטאליות שלי כנראה, לפי צורת החשיבה, לפי התמודדות עם סיטואציות, אני כנראה נשארתי רוסי.

גריגורי, כמו כריסטינה וכמו מרואיינים אחרים יוצאי חבר העמים, מרגיש את עצמו רוסי מבחינה תרבותית – אך לדידו הדברים אינם סותרים את תחושת הבית שלו בישראל. נראה, אם כן, כי בעבור המרואיינים מחבר העמים מתקיימת קטגוריה נוספת מעבר ל"ישראלי" ול"זר", אשר אינה מתקיימת בעבור מרואיינים שלא הגיעו מחבר העמים: **"לא ישראלי, אבל בבית"**.

המרואיינים מחבר העמים, כחלק מתחושת ה"בית", ראו את "הישראלים" כחלק מבני קבוצתם אשר חולקים עמם את ה"בית" בישראל. כך, הם הדגישו ש"ישנם ישראלים כאלה ואחרים" ולא ערכו הכללות אודות הישראלים, בניגוד למרואיינים מן הקבוצות האחרות. ממצא זה עשוי להסביר את האיזכור הדל של "הישראלים" בסיפוריהם של יוצאי חבר העמים, בהשוואה למרואיינים מקבוצות המוצא האחרות. השתייכותם של יוצאי חבר העמים היא לא השתייכות תרבותית אלא **השתייכות רגשית** ("שלא ניתן להסביר במילים" כפי שאמרו כמה מרואיינים) **המבוססת על קבלתם במרחב הציבורי על אף תרבותם השונה**. יש לציין כי יוצאי חבר העמים הדגישו כי השתייכות מעין זו מוגבלת לבני דורם ואינה רלוונטית לילדיהם, אשר כבר "ישראלים".

5.4 השתייכות בישראל: סיכום

המרואיינים מנו גורמים שונים לתחושות ההשתייכות או אי-ההשתייכות בישראל, אשר נחלקו לגורמים שנתפשו כ"אובייקטיביים" או "סובייקטיביים". על אף שמרבית הגורמים היו משותפים לכל קבוצות המוצא, נמצאו הבדלים בין יוצאי חבר העמים לבין יוצאי המדינות האחרות בנושא תחושת ההשתייכות בישראל.

המרואיינים שהגיעו מארצות הברית, ארגנטינה וצרפת סיפרו על תחושת רתיעה מן ה"ישראלי" החצוף המזלזל באחר, אשר גרמה להם לחוש ניכור מן הישראליות וזרות בישראל. אמנם היו גורמי השתייכות אשר הגבירו את תחושת שייכותם בישראל, כמו למשל הדת היהודית והתחושה שהמדינה דואגת להם, אך לצדם היו גורמי אי-השתייכות, כמו זרות הנוף וסביבה הכוללת בעיקר את בני קבוצת המוצא. התחושה הכללית של רובם הגדול נותרה תחושת זרות. יוצאי חבר העמים מנו אף הם גורמי השתייכות וגורמי אי-השתייכות, אך בניגוד למרואיינים מן הקבוצות האחרות, מיעטו להשוות עצמם עם "הישראלים", לא התלוננו על התרבות הישראלית וסיפרו על תחושה של "בית" בישראל. יוצאי חבר העמים לא ראו את עצמם כ"ישראלים", אך גם לא כזרים. השתייכותם התבססה על קבלתם במרחב הציבורי על אף השוני התרבותי שלהם. השתייכות זו עשויה להתקשר לכמות המספרית של יוצאי חבר העמים בישראל.

6. סיכום

פרק זה עסק בהשתלבות המרואיינים במרחב הציבורי כשנתיים לאחר הגירתם ואילך. נמצא כמעט בקרב כל המרואיינים שפרק הזמן שהגיע כשנתיים עד שלוש לאחר ההגירה היה שונה איכותית מבחינת זו מן התקופה שהתקיימה לפניו.

בפרק נסקרו ארבעה דפוסי השתלבות חברתית-תעסוקתית, כתוצאה מהצטלבות שני פרמטרים מרכזיים: תפישה של הצלחה או אי-הצלחה מקצועית בישראל והשלמה או אי-השלמה עם מעבר השיא המקצועי. המרואיינים שחוו הצלחה תעסוקתית (סובייקטיבית) בישראל השתייכו לדפוס אחד ("הצלחה יחסית"), בו חוו מעברים בין השלמה לאי-השלמה בנוגע לירידה מהשיא המקצועי. לעומתם, המרואיינים שסובייקטיבית לא הצליחו מבחינה תעסוקתית בישראל נחלקו לשתי קבוצות שונות: האחת, אלה שהשלימו עם הירידה מהשיא המקצועי, ולפיכך הדגישו שהם החלו "מסלול חדש" בחייהם. השנייה, המרואיינים שלא השלימו עם הירידה מהשיא, אשר "יושבים על הגדר" בין השתייכות לחברה הישראלית לבין נשיאת עיניהם חזרה למדינה ממנה באו. הדפוס הרביעי, "יזמות יצירתית", לרוב התווסף לדפוס אחר.

נמצא כי תחושות ההצלחה המקצועית בישראל וההשלמה עם הירידה מהשיא המקצועי מתקשרות לפרמטרים רבים, כגון גיל ההגירה (בתוך טווח גיל הביניים, עד כמה קרוב לגיל 40 או לגיל 60), סוג המקצוע (נדיר או קיים בישראל), צורך בהכשרה תעסוקתית ממושכת לאישור התעודות המקצועיות, המרחק מגיל הפרישה במדינת המוצא, המרחק מגיל הפרישה בישראל, ושיקולים משפחתיים (כגון צורך לתמוך כלכלית או לטפל פיזית בבני משפחה, קבלת תמיכה מהמשפחה). עם זאת, הדפוסים היו דינמיים; תחושות ההצלחה וההשלמה נמצאו כיחסיות וכמשתנות, כך שהיו מרואיינים שנעו בין הדפוסים, אך התקיים דפוס מרכזי שאפיין את מרבית הדברים שעלו בראיון.

במהלך הפרק הוזכרו קשרים בין דפוסי השתלבות חברתית-תעסוקתית לבין מדינות המוצא השונות מהן הגיעו המרואיינים. כך, **יוצאי חבר העמים וארגנטינה** הדגישו כמה חשוב להם להרגיש חלק מהחברה הישראלית באמצעות תרומה לחברה בעבודתם, ורבים מהם התאכזבו עמוקות משגילו את מה שתיארו כנכונותה של המדינה לוותר על הפוטנציאל הטמון בהם בשל חוסר תכנון ומדיניות להשתלבות מקצועית של מהגרים. עוד ראינו כי **יוצאי חבר העמים** בלטו בהיותם כלל המרואיינים שהשתייכו לדפוס ההשתלבות "מסלול חדש", המאופיין בהשלמה עם הירידה מהשיא המקצועי עם תחושת אי-הצלחה מקצועית בישראל (לצד השתתפותם בדפוסים אחרים). עוד בלטו יוצאי חבר העמים בפרופורציה הדלה שלהם בדפוס "ה"יזמות היצירתית". בראיונות עם יוצאי חבר העמים עלו בבירור רעיונות ה"נחיצות" לחברה וה"תועלת" הכרוכה בעבודה, בהקשר להשתלבות חברתית. **יוצאי ארגנטינה** בלטו גם הם בפרופורציית חסר בדפוס "היזמות היצירתית" ואופיינו בראיונות בסגנון "ויכוח" (Rosenthal, 1993) משמעותיים בהקשר לנושא התעסוקה. "ויכוחים" אלה באו לידי ביטוי בראיונות גם בהבעת רגשות על ידי הרמות קול, דפיקות על השולחן והפסקות רבות בראיון. בדומה ליוצאי חבר העמים, גם יוצאי ארגנטינה הביעו רצון לתרום לחברה הישראלית בעבודתם ולהשתייך אליה בדרך זו. **יוצאי ארצות הברית** בלטו במלוא נוכחותם בדפוס "היזמות היצירתית" וכן השתתפו בדפוס "הצלחה יחסית", על אף שלא בהכרח השתלבו בעבודה במקצועותיהם. מרואיינים אלה ציינו כי השפה האנגלית סייעה להם בהשתלבות התעסוקתית.

תחושת ההשתייכות של המרואיינים בישראל נמצאה אף היא כמתקשרת לקבוצת המוצא. **יוצאי ארצות הברית, ארגנטינה וצרפת** סיפרו על תחושת רגיעה מן ה"ישראלי" החצוף המזלזל באחר, אשר גרמה להם לחוש ניכור מן הישראליות וזרות בישראל. לעומתם, **יוצאי חבר העמים** מיעטו בהשוואות עם "הישראלים", לא התלוננו על התרבות הישראלית וסיפרו על תחושה של "בית" בישראל; הם אמנם לא ראו את עצמם כ"ישראלים", אך גם לא כזרים. נראה כי השתייכותם התבססה על קבלתם במרחב הציבורי על אף השוני התרבותי שלהם. בפרק ניכרו גם **הבדלי מגדר** בהתייחס לנושא התעסוקה: נמצא רוב נשי בולט בקבוצת ה"יזמות היצירתית" והבדלים בנוגע לתוכניות לתקופת הפרישה.

לבסוף, נמצא כי מרואיינים רבים חוו טשטוש גבולות בין "עבודה" ו"פרישה" וחפיפה ביניהם, בשל ריבוי פרמטרים למצב ה"פרישה": גילאי פרישה שונים בישראל ובחו"ל, גיל פרישת החובה השונה מגיל קבלת קצבת הזיקנה, קבלת פנסיה מחו"ל וצורך כלכלי להמשיך לעבוד לאחר הפרישה.

פרק שלישי - ממצאים מרכזיים:

- **נושא התעסוקה** מהווה חלק משמעותי מסיפורי המרואיינים, בהיות התעסוקה מיקום מרכזי במרחב הציבורי.
  - נמצאו **ארבעה דפוסי השתלבות תעסוקתית-חברתית** בישראל, על פי היחס בין תפישת ההצלחה המקצועית בישראל לתחושת ההשלמה או אי-ההשלמה עם הירידה מהשיא המקצועי: דפוס א': **"מסלול חדש"**, מאופיין בתפישת אי-הצלחה תעסוקתית עם השלמה מסויימת עם מעבר השיא התעסוקתי. כל המרואיינים שאופיינו בדפוס זה היו **יוצאי חבר-העמים**. דפוס ב': **"ישיבה על הגדר"**, מאופיין בתפישת אי-הצלחה תעסוקתית עם אי-השלמה עם מעבר השיא המקצועי. דפוס ג': **"הצלחה יחסית"**, מאופיין בתפישת הצלחה תעסוקתית המשלבת מעברים בין השלמה לאי-השלמה עם מעבר השיא התעסוקתי. ייתכן והשלמה עם הירידה מהשיא מתקשרת לגיל גבוה יותר. דפוס ד': **"יזמות יצירתית"**, מאופיין ברוב **נשי**, פרופורציית-חסר של יוצאי דרום-אמריקה וחבר-העמים ו**נוכחות מלוא קבוצת יוצאי ארצות-הברית**.
  - מרואיינים **מחבר-העמים ומדרום-אמריקה** הביעו צורך להרגיש נחוצים בעבודתם בהקשר לתרומה לחברה וכאמצעי להשתלבות חברתית; יוצאי **המדינות האנגלוסכסיות** לא דיברו על כך.
  - אחד הממצאים הכואבים היה **שכרם** של המרואיינים, גם בקרב מרואיינים שסיפרו על השתלבות תעסוקתית משביעת-רצון. **הנשים** סיפרו על שכר הנמוך בהרבה מן השכר הממוצע, ובייחוד קשה היה מצבן של הנשים שחיו בגפן. כמה מן **הגברים** סיפרו על שכר ממוצע ומעלה.
  - **פרישה לגמלאות**: בעלת היבטים מגוונים בקרב מהגרים, היות וחלקם כבר פרשו לגמלאות בחו"ל או שהיו קרובים לפרישה – ובישראל גילו שגיל הפרישה גבוה יותר. נמצא כי **נשים** שהגיעו בישראל לגיל פרישה בחרו להמשיך לעבוד, באופן חלקי או מלא, על מנת להעסיק עצמן ולהמשיך להתפרנס. גם המרואיינות האחרות סיפרו על תוכניות לנהוג כך בבוא העת. לעומתן, **הגברים** לא העלו את הנושא מיוזמתם וכשנשאלו על כך השיבו שאין להם תוכניות לגיל הפרישה. נראה כי ריבוי הפרמטרים למצב הפרישה יצר חפיפה וטשטוש-גבולות בין מצב ה"עבודה" למצב ה"פרישה" בעיקר עבור המרואיינות-הנשים.
  - **השתייכות לישראל**: המרואיינים מנו **גורמי השתייכות "אובייקטיביים"** (רשמיים, חיצוניים) כשתייכות לעם היהודי, דיבור קולח בעברית, אתוסים ישראלים כבניין הארץ ושירות צבאי, הזדהות עם ישראל והתעניינות בנעשה בה, ילדים ומשפחה בישראל, רכישת בית בישראל, ותק בישראל והמצאות בסביבה ישראלית. לצד זאת, נמנו גם **גורמים "סובייקטיביים"** לשייכות, כהמצאות אנשים קרובים, תחושת דאגה מצד המדינה והאנשים החיים בישראל, הון תרבותי ישראלי, חיבור לנוף המקומי וגיל צעיר.
- נמצא כי **יוצאי ארצות הברית, ארגנטינה וצרפת** סיפרו על תחושת רתיעה מן ה"ישראלי" החצוף המזלזל באחר, אשר גרמה להם לחוש ניכור מן הישראליות וזרות בישראל. לעומתם, **יוצאי חבר העמים** מיעטו בהשוואות עם "הישראלים", לא התלוננו על התרבות הישראלית וסיפרו על תחושה של "בית" בישראל; הם אמנם לא ראו את עצמם כ"ישראלים", אך גם לא כזרים.

פרק 4

המרחב הפרטי: בית, משפחה, חברים, פנאי

פרק זה מתמקד במרחב הפרטי. בעוד נושא המרחב הציבורי שנידון בפרק הקודם הופיע בהרחבה בחלק הפתוח בראיונות, מרבית המרואיינים דיברו על המרחב הפרטי בקצרה. כאשר נשאלו עליו, נמצאו הבדלים תרבותיים בין קבוצות המוצא של המרואיינים: דוברי הספרדית והאנגלית דיברו על המרחב הפרטי יותר מדוברי הרוסית.

בפרק הקודם ראינו שכשנתיים לאחר ההגירה התרחש בקרב מרבית המרואיינים שינוי המתקשר למרחב הציבורי. בפרק הנוכחי נראה שחלו לאחר ההגירה שינויים גם במרחב הפרטי. עם זאת, בשל הקושי של חלק מן המרואיינים לדבר עליו, לא ניתן היה להכליל כמו בפרק הקודם ביחס לתקופה המדויקת בה שינויים אלה חלו. בשל הקשר שבין המרחב הפרטי למרחב הציבורי בחוויות המרואיינים, ובשל ההבדלים הברורים בין חוויותיהם בתקופה הראשונית להגירתם לבין חוויותיהם כמה שנים מאוחר יותר – גם פרק זה, כקודמו, עוסק בתקופה שהחלה כשנתיים לאחר ההגירה.

1. הבית הפרטי: שחזור של שיא

הראיונות לא כללו שאלות בנושא הדיור, אך נושא זה עלה כמעט בכל הראיונות והתברר כנושא משמעותי וטעון. מרבית המרואיינים (15 מהם) גרו בדירה בבעלותם, אשר רובם רכשו באמצעות משכנתא. תשעה מרואיינים גרו בדירה שכורה, רובם מהגרים טריים יחסית (מתחת ל-5 שנים בישראל) או מבוגרים יחסית (סביב גיל 65); חלק גדול מהם היו נשים שחיו לבדן. שלושה מרואיינים היו זכאים לדיור ציבורי ומרואיין אחד גר עדיין במרכז-קליטה.

1.1 סיפורים קשים על תהליכי רכישה או השכרה של דירה

עוד לפני שדיברו על הדירה עצמה, סיפורי המרואיינים על תהליכי השכרת דירה או רכישת דירה היו סיפורים קשים. רבים מהם סיפרו על מוכרים או משכירים שרימו אותם, תוך ניצול העובדה שהם מהגרים שאינם מתמצאים בתרבות הישראלית ובשפה העברית. כמה מרואיינים סיפרו שנאלצו לתבוע את המוכרים או המשכירים, תוך אי הכרת השפה והתרבות המקומית ובדרך כלל ללא תקציב לניהול תביעה. בני הזוג דייוויד ואליסון בנו בית פרטי במושב באמצעות קבלן בנייה, ואכזבתם מליקויי הבנייה באה לידי ביטוי בחלקים רבים בראיונות של שניהם. דייוויד סיפר:

[בארצות הברית] ידענו איפה לקנות דברים, וידענו איך לגרום לדברים להיעשות, ואנחנו יכולים לדבר עם הקבלן... ירד גשם חזק כשרק עברנו [לבית], התקשרתי לבנאי בבוקר... 'החלונות דולפים, חצי מהדלתות חודרים דרכן מים, וכמה קירות ממש רטובים'... זה עלה לי המון כסף, לעורך דין ולמהנדסים, לגרום לבנאי לעשות את מה שהוא היה אמור לעשות מלכתחילה. וזה מגעיל.

סוזנה סיפרה על קבלן בנייה ממנו קנו היא ובעלה את דירתם, אשר הבטיח להם "הנחות כעולים חדשים". הפרשה הסתיימה בבית המשפט, לא לפני שבעלה של סוזנה לקה בלבו – לדעתה בהקשר לבעיית הדירה:

היו לי שנתיים שאני הלכתי מהבית לבית-המשפט ומבית-המשפט לבית, לא היה לי כסף לשלם לעורך דין ואני עשיתי לבד... ודיברתי [עם השופטת] והסברתי לה מה עושים עם עולים חדשים... היא אמרה לעורכת-דין של הבנק שאוי ואבוי לה אם היא חוזרת עם משהו בקשר לעולים חדשים... לי יש קצת שפה, למי שאין שפה – מה הוא עושה? לאן הוא הולך?

כריסטינה סיפרה שהשתכנעה לקנות דירה בשכונת מגורים לא טובה:

כשהגענו לפה עשינו מספר טעויות ששילמנו עליהן, זה חבל, זה היה בגלל חוסר ידע, חוסר ידע של הכל: של החוקים, של השפה... חבל שקנינו את הדירה הזאת בבניין הזה, קנינו אותה בגלל טיפשות בשכונה הזאת, אם הייתי יודעת את זה עכשיו לא הייתי קונה אותה פה, אבל אין מנוס, אי אפשר למכור אותה ולצאת מפה כי עכשיו זה כבר סכומי כסף אחרים ממה ששילמנו.

לאה סיפרה סיפור ארוך וקשה על פעמים רבות שרימו אותה בעלי דירות ששכרה בישראל, כולל סיפור קשה במיוחד על הדירה בה היא גרה בעת הראיון:

בשבילי החוויה הכי גרועה בעלייה הייתה השכרת דירה וההתמודדות עם המנטליות הישראלית, והפיכתי לאדם ציני... יש לי חוסר כבוד גדול לבעלי הדירות הישראלים. יש לי רק חוויה חיובית אחת לדווח עליה במהלך 16 השנים שאני כאן... בדירה הנוכחית שבה אני מתגוררת חתמתי על חוזה למשך שנה, עם הבטחה לחידוש חוזה. 5 חודשים לאחר שהייתי כאן, הייתה דפיקה בדלת, זה היה אדם שהגיש לי צו פינוי של הדירה תוך 7 ימים. האישה לא שילמה את המשכנתא יותר משנה... החוזה שלי לא תקף כי בעלת הבית קיבלה מסמכים שאומרים שאסור לה להשכיר את הדירה... חתמתי על חוזה חדש עם הבנק, וההסכם עם הבנק היה שעלי להראות את הדירה 3 פעמים בשבוע, שעתיים כל פעם... ביום רביעי קיבלתי טלפון ממשדד עורך הדין. בעלי הבית שילמו, הדירה בסופו של דבר שלהם. החוזה שנאמר לי שהוא אינו תקף, הוא עכשיו דווקא כן תקף. ו(3) עלי להתחיל לשלם להם שכר דירה שוב או להתפנות תוך 60 יום.

תחושת מרואיינים רבים הייתה כי הם נוצלו בהליכי מכירה או השכרה של דירות בשל היותם מהגרים. יש לציין כי התחושה רווחה בייחוד אצל המרואיינים דוברי האנגלית והספרדית (ולא אצל יוצאי חבר העמים), והתקשרה עבורם לחוויית "הישראל" הרמאי והמזלזל-באחר.

1.2 צורך ב"פינה משל עצמי"

המרואיינים שגרו בשכירות סיפרו על הקושי להחליף דירות. רות סיפרה, בדמעות:

בגלל שזה ((מצביעה על קירות הדירה)) שכור (5) אז זה מה שכואב לי... אדם נקשר. הייתי שבע שנים בדירה אחרת, והגברת ((בעלת הדירה)) רצתה את הדירה בשביל עצמה. וטוב, הייתי צריכה לעבור דירה... לי היה את הגג שלי, הגג שידעתי: טוב או רע, הוא ימשיך להיות, אבל עכשיו אני כבר לא יודעת איפה אני אהיה (5) יכולים שוב להגיד לי 'אנחנו רוצים את הדירה' ואני שוב אצטרך לעבור דירה, את זה אני לא אוהבת (3) אם יש משהו שאני לא אוהבת זה זה, אני משתקעת, הכל טוב, אבל זה לא נוח, בגלל שאת אף פעם לא מסיימת לסדר את הבית שלך, לטפח. לדוגמה, יכולתי לתלות וילונות, אבל אמרתי: למה? זה פרט (5) אם את שוכרת לשנה ומתחשק להם להגיד 'צ'או' עוד פעם? לא, שיהיה בלי וילונות (5) פרטים, אבל הם מאוד משמעותיים.

קשה לרות המחשבה שאין לה מקום משלה בישראל, מקום קבוע שהיא מחשיבה לבית, מקום שכדאי לתלות בו וילונות. בארגנטינה הייתה לרות ולבעלה דירה משלהם, בה חיו שנים רבות, אך בישראל הם היו מוגבלים יותר מבחינה כלכלית ולא יכלו להרשות לעצמם קניית דירה. מות בעלה של רות כארבע שנים לאחר הגירתם הגביר את תחושתה שבישראל אין לה בית. רות היא אחת מקבוצה של שש מרואיינות שחיו לבדן בדירות שכורות. נשים אלה היו רוב בקבוצת המרואיינים שגרו בשכירות. כמו רות, חמש הנשים האחרות סיפרו על קשיי המגורים בדירה שכורה, בסידור הדירה ובעיקר בתחושת אי-הוודאות "איפה אהיה מחר". רוזה סיפרה:

זו דירה שכורה, חצי מהרהיטים פה לא שלי. זה הכל 'ככה' ((מתכוונת לאיכות ירודה של הרהיטים)) אני לא קונה שום דבר טוב, כי אם עוברים מדירה לדירה אי אפשר לקנות משהו טוב, אפילו הרהיטים הטובים שקניתי כולם התפרקו במעברים, עברתי כבר חמש פעמים בתקופה הזו.

אליזבטה, שהייתה זכאית לדור ציבורי בשל מחלת בעלה, גרה בבית-קרקע קטן שהוקצה לה בשכונה מרוחקת בעיר מגוריה, והייתה מרוצה:

תודה לאל שיש לי גג מעל הראש, את הבית הקטן הזה, שאני לא גרה בשכירות, גרה על הקרקע, יש חצר, יוצאים- כשהילדים מגיעים יוצאים לחצר, נאספים בגינה.

אהרון, אחד המרואיינים הגברים הבודדים ששכר דירה, סיפר על תקוותיו לתקופה הקרובה:

לנטוע עצים, נטעתי הרבה מאוד עצים בחיים שלי... זאת אומרת, עכשיו אני רוצה לקנות פינה משל עצמי, שם הייתה לי, אבל מכרתי אותה. פינה זה אומר בית או דירה, אני לא יודע מה, מה שייצא.

לאחר תקופת המתנה ארוכה, אהרון החל לעבוד כרופא בישראל ומצבו הכלכלי החל להשתפר. הוא סיפר על רצון לקנות "פינה משל עצמו" בישראל, והמשיל אותה לנטיעת עצים, להשטרשות בישראל. תחושה זו באה לידי ביטוי על דרך השלילה גם אצל רות (לעיל), אשר חשה שאין לה "את הגג שלה" בישראל מכיוון שאינה חיה במקום קבוע, בדירה משלה.

בפרק הקודם ראינו כי מרואיינים נוספים ראו ברכישת דירה צעד משמעותי בתחושת ההשתייכות בישראל. יצחק, למשל, העלה סברה כי ייתכן שאנשים שאינם חשים שייכות בישראל

הם כאלה שפשוט אין בבעלותם דירה, מקום משלהם. לעומת זאת, המרואיינים שרכשו דירה בישראל סיפרו על כך בגאווה, מבלי שנשאלו על כך, ורבים הרחיבו מיוזמתם על המשכנתא שלהם. כמה מרואיינים (בעיקר גברים) סיפרו שסיימו לשלם את המשכנתא או שהם קרובים לכך, והדגישו שהדירה בבעלותם המלאה. כך למשל יצחק:

יש לי דירה, קניתי דירה מיד כשעליתי, לקחתי הלוואה בבנק כמו כולם, קניתי דירת שני חדרים בבניין רב-קומות... [שם] יכולתי לקנות דירה ענקית, ופה – בסדר, הכל טוב, אני חי בסדר, אני לא שוכר דירה, קניתי, כבר שילמתי עבודה, שילמתי, החזרתי את ההלוואה, החזרתי את המשכנתא.

נראה כי בעלות על דירה בישראל העניקה למרואיינים תחושה של קביעות (ביחס לשכירת דירה), אמצעי להרגיש שייך, "נטוע", משתמש, וגם הוכחה למצב כלכלי שמאפשר קניית דירה והחזרת משכנתא. המרואיינים שסיימו לשלם את המשכנתא, או שהיו קרובים לסיום, היו **גאים בכך שהצליחו בזמן קצר יחסית להגיע להישג: כמו שהייתה דירה בבעלותם בחו"ל, כך יש דירה בבעלותם גם בישראל.** אם לשיא המקצועי לא הצליחו לחזור, לפחות הישג זה שוחזר.

1.3 הבית שנתר "שם"

על אף שביעות רצונם מקניית הדירה בישראל, רבים מהמרואיינים לא יכלו להימנע מההשוואה בין ביתם הנוכחי לבין זה שהיה להם בחו"ל. בדרך כלל ההשוואה הייתה לטובת הבית בחו"ל, אך כמה מיוצאי חבר-העמים ציינו כי הבית בישראל נוח ומתקדם יותר. כך למשל גריגורי ורימה:

ברוסיה, ג'קוזי היה סימן שאתה בן אדם עשיר מאוד... פה היינו צריכים לשכנע את הבונים שלא יעשו לנו ג'קוזי בבית, זה כאילו מובן מאליו, כן? הנה, יש לך בית, הנה, אתה רוצה אמבטיה רגילה או אמבטיה עם ג'קוזי? וכך הלאה, כלומר זה רגיל, לא סטנדרט גבוה במיוחד (גריגורי)

שם אי אפשר היה לקבל דירה, במשך שנים עמדו בתור לדירה, חיכו שמישהו ימות כדי לתפוס את המקום שלו... אנחנו לא יכולנו לעמוד בתור כי היה לנו, להורים, שטח... השטח הזה לא היה שווה כלום, לא היו שום תנאי מחיה... בחורף הלכנו החוצה לשירותים, זה טוב? (צוחקת) (רימה)

ובכל זאת, הבית שנתר בחו"ל הפך עבור מרואיינים רבים למעין סמל לחייהם שם, לכל מה שעזבו כשהיגרו לישראל. כמה מרואיינות סיפרו על סערת רגשות שהציפה אותן ברגע בלתי צפוי בהקשר לביתן בחו"ל; כך סיפרה למשל רימה:

אנחנו בשנה שעברה נסענו לאוקראינה... ניגשנו לבית שלנו, מסביב הכל השתנה ורק הבית שלנו נשאר כשהיה, **חיכה לנו**. ביקשנו להיכנס... נישקתי את הקירות, מה יכולתי עוד לעשות? זה מאוד כואב. לא ידעתי שזה יהיה ככה. כי זה הבית שבו גדלתי, מגיל 12 עד לרגע הנסיעה. ואבא בנה שם בעצמו, עשה הכל... אני ישבתי ופשוט בכיתי שם... אני לא סנטימנטלית באופי אבל שם משום-מה הגרון משך אותי (5) בכלל, הגירה זה עניין קשה מאוד. אני לא הייתי מוכנה בשום אופן להגר בפעם השנייה, לא הייתי יכולה.

רות סיפרה אף היא על סערת רגשות בלתי צפויה, כאשר שנודע לה שקרוב משפחה רכש את ביתה בבואנוס-איירס בלא יודעין:

דוד של חותנתי אוהב לקנות נכסים... יום אחד מתקשר אליי בני ואומר לי: 'אמא, את יודעת משהו? האדם הזה קנה דירה... מבלי לדעת, מה הוא קנה? את הדירה שלך' (5) באותו רגע התחלתי לבכות... אז אני אומרת: טוב, לפחות יש לי את המשפחה שלי (5) הדברים האלו ((בוכה)) ... זה היה העולם שלי. זאת העלייה ((עברית)), רואה? זאת העלייה.

על אף שרות מכרה את ביתה כשעזבה את ארגנטינה, קשה הייתה לה המחשבה שביתה נרכש מחדש על ידי קרוב משפחה, בעוד שהיא גרה לבדה בדירה שכורה, ארעית, ללא "קורת גג משלה". כל קשיי ההגירה צפו ועלו במחשבה על "הבית שלה": המקום המוכר, הקבוע, הפרטי, שנותר בארגנטינה.

לסיכום, נראה כי הבית, "קורת הגג", "הפינה", משמעותיים מאוד בחוויית ההגירה בגיל הביניים. המקום בו גרים מהווה בחוויית המרואיינים תחושת יציבות, השתרשות בישראל, שיחזור הישג שהיה להם בחו"ל (בית בבעלותם) וסימן מסוים להתבססות כלכלית. כך, מרואיינים שהיו בעלי דירות בישראל התגאו לדבר על "ההישג". לעומתם, המרואיינים שחיו בשכירות הביעו את הרגשות הפוכים: אי-יציבות, תחושה שהם אינם מושרשים דיים בישראל, ותחושה שהם נמצאים אחרי "שיא" במישור נוסף, מעבר למישור התעסוקתי.

2. חברים, חיי חברה

מרואיינים מקבוצות מוצא שונות תיארו חוויות שונות מאוד של חיי חברה, כפי שיפורט להלן.

2.1 חיי חברה בקרב יוצאי דרום-אמריקה

פרידה, שהיגרה מארגנטינה בגיל 60 ובעת הראיון הייתה בת 67, סיפרה:

בקהילה מכירים אותי, באגודה לעולים של דרום אמריקה, אנחנו הולכים [לשם], אנחנו עושים טיולים איתם... נפגשים עם חברים שמזמינים אותנו ואנחנו מזמינים אותם... אנחנו מתאספים, משחקים [משחקי חברה]... יש לנו גם חברים בצפון, אנחנו נוסעים אליהם והם נוסעים אלינו... הייתה לנו פגישה של חברים שלמדנו ביחד... 50 שנה שסיימתי את הלימודים שמה, וראיתי חברים מאז ((צוחקת))... זה היה כל כך מרגש... מצאנו עוד חברים מהלימודים, דברים יפים.

במהלך הראיון עם פרידה נקשו על דלת דירתה כמה שכנים דוברי-ספרדית שביקשו להיכנס ולשוחח או להשאל דבר-מה; חלקם נכנסו ושוחחו עם בעלה של פרידה, אחר כך יצאו ונכנסו אחרים. האווירה בדירתה הייתה אווירה של יחסי שכנות פעילים ונעימים, ותמכה בסיפורה אודות חיי החברה העשירים שלה כגמלאית בישראל.

גם המרואיינים דוברי הספרדית הצעירים מפרידה סיפרו על חיי חברה משמעותיים. חלק מן המפגשים החברתיים שסיפרו עליהם נערכו ביוזמת ארגונים של יוצאי דרום-אמריקה, אשר

ערכו פעילויות כגון מסיבות, חוגים, הרצאות וטיולים. ניכר כי הארגונים החברתיים של יוצאי דרום אמריקה היוו חלק משמעותי בחיי החברה של המרואיינים דוברי הספרדית, ומילאו צורך חשוב בחייהם. ארגונים אלה הוזכרו על ידי כל המרואיינים דוברי-הספרדית במחקר, בהקשרים שונים בסיפוריהם⁴⁴. מפגשים חברתיים אחרים היו מפגשים פרטיים עם חברים ותיקים, חברים חדשים וקרובי משפחה. כך סיפר למשל אנריקה:

ביום שישי חגגנו את יום ההולדת שלי. בבית שלנו היו... 16 אנשים, כולם אנשים בגיל שלנו פחות או יותר, ואני לא יודע באיזה שלב... הם לקחו את הגיטרה שיש לי בבית, לא יודע איך זה הגיע אליהם, והשעה הייתה 12 וחצי בלילה, ונשארו עד ארבע וחצי, חמש בבוקר... התחלנו לשיר במשך שלוש שעות שירים, להיזכר בתקופות וכל זה, את השירים שלנו בתור צעירים... וכך שתינו משקה בין חברים, ושתינו עוד משקה, ושרנו, ואכלנו משהו...

היבט נוסף בהקשר לקהילתיות הדרום-אמריקאית בא לידי ביטוי בהתנדבות למען אנשי הקהילה. כל המרואיינות דוברות-הספרדית במחקר וכן מרואיין אחד דיברו על התנדבותם לסייע למהגרים טריים מהם להשתלב בישראל, אם באמצעות תרגום וסיוע במילוי טפסים (סוזנה ופרידה), הקשבה ועזרה נפשית ראשונית בטלפון ב"קו חם" שהוקצה לכך (רות) או סיוע פרקטי בהתארגנות בחודשים הראשונים להגירה (אנריקה). ניתן לראות, אם כן, כי מדובר בקהילה מאורגנת ומלוכדת.

אחת השאלות בראיון הייתה "האם יש בחייך אנשים קרובים שעמם אפשר לחלוק רגשות, פחדים?" כל המרואיינים יוצאי דרום-אמריקה ענו לשאלה בחיוב; כולם הזכירו לפחות אדם אחד, ובדרך כלל יותר מאחד, שעמו יכלו לדבר בפתיחות. אנשים קרובים שהוזכרו היו בן/בת הזוג (בחלק מהמקרים), הילדים או אחד מהם, בני משפחה קרובים או רחוקים, חברים ותיקים שהיגרו לישראל או כאלה שנותרו בחו"ל, ולעתים גם חברים שהכירו בישראל. כל האנשים שהוזכרו, למעט מקרה אחד, היו דוברי ספרדית. חלק מהאנשים שהוזכרו לא חיו בישראל והקשר עמם התנהל בטלפון, באינטרנט או בהתכתבות בדואר. במרבית המקרים מדובר באנשים קרובים שהיחסים עמם נמשכו שנים רבות, ולא באנשים שהכירו בישראל. כך הסבירה זאת סוזנה:

בארץ יש לי כמה חברות, זה לא חברות- בגיל הזה זה יותר קשה חברות, אני מתקשרת [בטלפון] לחברות שאנחנו חברות שנים. בגיל הזה, טוב- חברה, ידידה, לא יודעת מה ((הכוונה לחברות חדשות, נאמר בביטול)) זה לא אותו הקשר.

לעומתה, אנריקה חשב שדווקא אנשים שחיים בישראל יוכלו להבין אותו טוב יותר:

האנשים הקרובים הם לא אותם אנשים [מהעבר בארגנטינה] כיוון שאני לא חי איתם כל יום, יש לי כאן כמה חברים בישראל... בעיקר זוג אחד, אנחנו חולקים איתם ידידות ממש מאז שעשינו עלייה, אנחנו משתפים אותם בכל הבעיות, אנחנו אותם והם אותנו.

⁴⁴ יש לציין עוד כי הקשר עם חלק מהמרואיינים נוצר באמצעות מודעה שנתלתה בלוח המודעות של אחד הארגונים, אולם גם מרואיינים שהקשר עמם נוצר בדרכים אחרות הזכירו את הארגונים הללו.

יש לציין כי אנריקה חי בישראל בעת הראיון 13 שנים, וסוזנה חיה בישראל 7 שנים. נושא "חברים ישראלים" שאינם יוצאי דרום-אמריקה נראה כבעל משמעות עבור המרואיינים דוברי הספרדית, אולי כחלק מחשיבות החיים החברתיים עבור קבוצה זו. סוגיה זו עלתה בכמה בראיונות בקרב דוברי ספרדית, ביוזמת המרואיינים. ראינו בפרק 2 שגבריאל סיפר כי ניסה להתחבר לישראלים והצר על כך שאין לו חברים ישראלים. פרננדו העלה גם הוא את הנושא:

יש לי חברים ישראלים. אני לא מוגבל לקהילה הארגוניאית. לא רציתי. יש לי המון חברים שהגיעו בזמן שאני הגעתי והם סגורים בתוך הקהילה, אוקיי? ובשבילי זה לא נכון, כי מה שהם עשו זה לחיות בתוך ארגונינה קטנה בתוך מדינה אחרת. זה פוגע בקליטה שלהם. בעברית שלהם. בילדים שלהם. כי הילדים גם עושים מה שרואים בבית.

פרננדו היה אחד המרואיינים הבודדים מתוך כלל המרואיינים אשר ציין שיש לו חברים ישראלים, ואף הזכיר ישראלית שאינה מהגרת (ידידה שהכיר בעבודה) כאחת מהאנשים הקרובים אליו ביותר. יוצאי דרום-אמריקה האחרים לא הזכירו חברים ישראלים, אך הוטרדו מהעדרם.

2.2 חיי חברה בקרב יוצאי המדינות האנגלוסכסיות

המרואיינים דוברי-האנגלית הזכירו אף הם ביוזמתם את נושא החברים, וסיפרו על חברים שהכירו בישראל. כך למשל אליסון וקימברלי:

אחד מהדברים שנדהמנו מהם פה זה שאנשים הם חברותיים, מזמינים. את יודעת, בארה"ב אנחנו תמיד הזמנו ומעט אנשים הזמינו אותנו חזרה. ופה, אנחנו לא מזמינים הרבה כמו שמזמינים אותנו... ואנשים תמיד דואגים שיהיה לך איפה להיות בחג, וזה נפלא (אליסון)

פה הכרתי חברים נהדרים... החברים שלי הם מקהילת דוברי האנגלית, פגשתי אותם כי אני מסורתית ואני הולכת לבית כנסת ((עברית)... אבל כשחייתי בדרום אפריקה לא שמרתי שבת ((עברית)... אני הולכת לשני בתי כנסת... יש לי חברים ישראלים גם כן, הרבה מחבריי הטובים הם ישראלים והם נהדרים... קהילת דוברי האנגלית פה כל כך מדהימה, בצורה שקשה להאמין... אני פשוט מרגישה שחבריי נתנו לי את היכולת ל- לשרוד, כי במיוחד בהתחשב בזה שאני לבד, לא הייתי מצליחה בלעדיהם (קימברלי)

בדבריה של קימברלי ניתן לראות כי הקהילות האנגלוסכסיות אליהן השתייכה היו מאורגנות סביב פעילות דתית, בשני בתי כנסת שהיא נהגה לבקר בהם. באופן דומה, גם לאה סיפרה על קהילה אנגלוסכסית דתית אליה השתייכה. מעבר לארגונים הדתיים, רק באחד הראיונות (עם גייל) הוזכר אירוע חברתי אשר נערך על ידי ארגון יוצאי מדינות אנגלוסכסיות, ובראיון אחר (עם

קימברלי) דובר על סיוע קהילתי בהתנדבות. נראה שארגונים חברתיים שאינם דתיים היוו חלק פחות משמעותי בחיי החברה של המרואיינים דוברי-האנגלית ביחס לדוברי הספרדית⁴⁵. כמו המרואיינים דוברי הספרדית, גם רבים מדוברי האנגלית העלו מיוזמתם בראיון את נושא החברים הישראלים. פרופרציית בעלי החברים הישראלים בקרב דוברי האנגלית שרואיינו גדולה מזו שבקרב דוברי הספרדית, אולי משום שישראלים רבים הינם דוברי אנגלית. דוברי-האנגלית סיפרו שהישראלים עמם התיידדו הם דוברי אנגלית, והם משוחחים בעיקר באנגלית. נראה שהיה חשוב לכמה מהם להבהיר שיש להם "חברים ישראלים", ושהם אינם מגבילים את המסגרת החברתית שלהם רק ליוצאי מדינות אנגלוסכסיות. כך דייויד:

יש לנו המון חברים ישראלים אני חושב, כאן. יש לנו יותר חברים ישראלים מחברים אמריקאים. וזה מאוד נחמד, אני חושב. והם הפכו למשפחה.

באשר לשאלה על אנשים קרובים בחייהם, היו הבדלים בתשובה של המרואיינים האנגלוסכסים בהשוואה ליוצאי דרום-אמריקה: ראשית, האנגלוסכסים הזכירו בעיקר אנשים קרובים שחיים בישראל ופחות אנשים קרובים החיים בחו"ל. שנית, מספר האנשים הקרובים שהוזכר היה נמוך יותר ביחס לזה שהוזכר על ידי יוצאי דרום-אמריקה. שלישית, האנגלוסכסים בניגוד לדרום-אמריקאים, כמעט ולא הזכירו בני משפחה, אלא בעיקר חברים. מעבר להבדלים התרבותיים בין שתי הקבוצות, ייתכן שניתן להסביר את ההבדלים גם באמצעות הרקע האישי של המרואיינים: רוב המרואיינים האנגלוסכסים במחקר היגרו לישראל לבדם, בעוד שמרבית המרואיינים הדרום-אמריקאים היגרו עם בני משפחתם או התאחדו עמם בישראל.

2.3 חיי חברה בקרב יוצאי חבר העמים

המרואיינים דוברי-הרוסית היו גם הם בעלי פרופיל חברתי ייחודי. ביחס לשתי הקבוצות האחרות, בלט כי דוברי הרוסית דיברו על הנושא החברתי מעט; בראיונות רבים המילה "חבר" לא הופיעה כלל. כאשר הנושא עלה, בדרך כלל סיפרו המרואיינים על חברים שהיו להם בחו"ל, לפני ההגירה. אם הוזכרו חברים או חיי חברה בישראל, לרוב דובר על חברים ותיקים מחו"ל שהיגרו גם הם לישראל. סיפורים כאלה עלו בראיונות עם יוצאי חבר העמים שהיגרו לישראל בתחילת שנות ה-90 ולא עלו מן המרואיינים שהיגרו מאוחר יותר. כך למשל דורה:

יש פה הרבה מאוד חברים שלנו, שהגיעו מהעיר שלנו, אנחנו חברים כבר הרבה מאוד שנים... כולם כאן... אנחנו יכולים להרשות לעצמנו להיפגש... אנחנו נוסעים אחד לשני, לכל האירועים אנחנו מתכוננים להגיע... בכך החיים בישראל (3) אפילו הייתי אומרת נהדרים. למה? כי יש לי חברה, אנחנו חברות מכיתה א'... היא עכשיו באמריקה. היא סובלת מכך שחוץ מהבת שלה אין לה שם אף אחד, אין שם מפגשים חברתיים. אנחנו פה נפגשים... 35-37 שנים אנחנו ביחד, החברים שלי. יש לי הרבה חברים שהם קרובים יותר מהמשפחה שלי.

⁴⁵ ראוי לציין עוד שהקשר עם מרבית המרואיינים דוברי האנגלית נוצר מלכתחילה בעקבות מודעה ברשת חברתית המיועדת לדוברי אנגלית באזור הדרום; על אף שמדובר ברשת פעילה מאוד, תחום פעילותה הוא מקוון בלבד, והיא עוסקת בעיקר במודעות שונות (כגון מודעות מכירה או השכרה, בקשות המלצה על נותני שירות וכיוצא בזה) ולא שואפת להיכרויות אישיות.

סיפורים דומים עלו גם בראיונות עם רימה ועם ליוזה, אשר היגרו לישראל בתחילת שנות התשעים.

באופן כללי, המרואיינים דוברי-הרוסית מיעטו לספר על חברים חדשים שהכירו בישראל. עם זאת, ניתן היה לראות בהקשר זה הבדל מגדרי: אף אחד מן הגברים דוברי הרוסית לא הזכיר חברים חדשים בישראל, אך הנשים סיפרו על מכרים דוברי-רוסית מן העבודה או על שכנים עמם התקיימו יחסים טובים, וכמה מהן אף סיפרו על חברים חדשים (דוברי רוסית) וחיי חברה. מעניין לציין עוד כי המשותף בין מרבית הנשים שהזכירו חברים חדשים בישראל היה מצב משפחתי של אלמנה או גרושה.

כאשר נשאלו על קיום אדם קרוב שעמו ניתן לשוחח על נושאים אישיים, המרואיינים דוברי הרוסית הזכירו בת או בנות משפחה, **תמיד נשים** (בת זוג, חברה, דודה, גיסה, בת); לא הוזכרו גברים כאנשים קרובים, גם לא בני הזוג של המרואיינות. כמה מן המרואיינים דוברי-הרוסית ענו בפשטות שאין להם אדם קרוב. האחרונים לא היו בעלי מאפיינים משותפים כלשהם. בקרב דוברי-הרוסית לא היה אף מרואיין שסיפר על "חבר ישראלי" שרכש בישראל (בניגוד למרואיינים דוברי-האנגלית ודוברי-הספרדית). נושא זה לא הוזכר כתמה בראיונות, למעט בראיון אחד, עם דורה:

הרבה ישראלים רצו להתיידד אתי... הציעו. אבל כמובן שיש לנו בכל זאת מנטליות שונה. אפילו שחייתי פה 17 שנה, על הרבה דברים אני מסתכלת באופן שונה ממה שמסתכלים ישראלים ותיקים יותר. זה כנראה טבעי, נראה לי, שזה נורמלי.

דורה לא אמרה מפורשות שסירבה להצעות הידידות של הישראלים, אך השתמע מדבריה שבשל "המנטליות השונה" היא לא הייתה מעוניינת בכך. ניתן לראות, אם כן, שהיוצאת מהכלל – המרואיינת דוברת-הרוסית היחידה שהזכירה את הנושא "חברים ישראלים" – למעשה חיזקה את הכלל: ההתבדלות של המרואיינים דוברי הרוסית בתוך הקבוצה המוכרת.

עוד בניגוד לשתי הקבוצות האחרות, המרואיינים דוברי הרוסית לא הזכירו ארגונים קהילתיים או אירועים קהילתיים ליוצאי חבר העמים. אמנם אחד המרואיינים (יצחק) עסק בעבודה קהילתית עם יוצאי חבר-העמים, אך הוא הדגיש בעיקר את הפן האינסטרומנטאלי בעבודתו; בסיפוריו על עבודתו הוא הרחיב על ניסיונו לסייע לבני הקהילה להשתלב במקומות עבודה ועל סיועו בתיווך ובסינגור מול מוסדות שונים. פעילויות חברתיות שארגון זה ערך, כמו מסיבות בחגים, טיולים והרצאות, אורגנו עבור קשישים, במסגרת מועדוני קשישים, ולא עבור בני גיל הביניים⁴⁶.

הבדל נוסף בין דוברי הרוסית לבין הקבוצות האחרות נמצא בקשר עם החברים שנותרו בחו"ל. בעוד שהמרואיינים דוברי האנגלית והספרדית סיפרו על קשרים שנשמרים באמצעות טכנולוגיות חדישות (כמו דואר אלקטרוני, תוכנות לשיחה און-ליין באמצעות מצלמת אינטרנט, רשתות חברתיות) או חדישות פחות (כמו טלפון ודואר), דוברי הרוסית מיעטו לספר על שמירת

⁴⁶ בהקשר זה, ניתן להבין מדוע איתור המרואיינים דוברי-הרוסית (אשר נעשה באמצעות מכרים, בשיטת "כדור השלגי") היה שונה מאיתור המרואיינים מן הקבוצות האחרות, אשר מאורגנות יותר בארגונים קהילתיים.

קשרים כאלה. כמה מהם סיפרו שחזרו לבקר במולדתם ונפגשו עם חברים ותיקים, אך כמעט אף אחד לא סיפר על שמירת קשרים. ייתכן והדבר מתקשר גם למצב הכלכלי הקשה בחלק ממדינות חבר העמים, המקשה כלכלית לנהל שיחות טלפון ואולי גם מגביל את הגישה לטכנולוגיות חדישות, אך נראה שממצא זה קשור בעיקר לדפוס היחסים החברתיים המאפיין קבוצה זו, אשר בא לידי ביטוי בהיבטים האחרים של חיי החברה.

2.4 סיכום: חיי חברה

מרואיינים מקבוצות מוצא שונות סיפרו חוויות שונות בנושא חיי החברה שלהם בישראל. הקבוצה ה"חברותית" מכולם הייתה קבוצת המרואיינים יוצאי דרום-אמריקה, אשר המרואיינים בה הרבו לספר על מפגשים חברתיים, ארגונים קהילתיים שמטרתם מפגש חברתי וחברים דוברי-ספרדית חדשים שהכירו בישראל. רבים מהם העלו את נושא החברות עם ישראלים. גם המרואיינים יוצאי המדינות האנגלוסכסיות הזכירו חברויות עם מהגרים אנגלוסכסים ועם ישראלים, והזכירו ארגונים קהילתיים, אך בדרך כלל ארגונים אינסטרומנטליים או דתיים ופחות פעילות קהילתית. הקבוצה המאוגדת פחות מכולם הייתה קבוצת המרואיינים דוברי הרוסית, אשר לא דיברו על ארגונים קהילתיים ומיעטו לדבר על מפגשים חברתיים ועל חברים בכלל. ממצא זה רלוונטי בייחוד לגברים דוברי-הרוסית.

3. פנאי

נושא הפעילות בשעות הפנאי – מעבר למפגשים חברתיים – נמצא כנושא בעל הבדלים מגדריים, ללא הבחנה בין קבוצות המוצא השונות.

3.1 גברים: עבודה ובית

מרואיינים גברים רבים סיפרו על מעט זמן ומעט מקום בחייהם לעיסוקים מעבר לעבודה ולקיום היומיומי. רובם זנחו עיסוקים ותחביבים שהיו להם בעבר, או הפחיתו משמעותית את הפעילות בהם. כך סיפר למשל אנריקה, אשר עסק בספורט בארגנטינה במשך שנים רבות:

עסקתי בספורט כמעט כל חיי עד הגעתי לישראל, שיחקתי כדורגל, טניס, עם חבריי מהקהילה היהודית שיחקתי פינג פונג ודמקה... עכשיו אני לא עושה כלום, לא עושה כלום כלום. אני מתגעגע, אני מתגעגע המון... אני לא מחפש את הדרכים לעשות את זה. בואי נהיה כנים, אני חושב שיש רגעים בחיים שאדם מסדר דברים על פי עדיפויות... העבודה... גוזלת ממני המון זמן, אז את עניין הספורט אני מזניח בצד... הייתי רוצה לממש, למצוא זמן כדי לעשות ספורט.

אנריקה הדגיש שלו רצה בכך, יכול היה למצוא זמן לפעילות הספורטיבית, אך כרגע פעילות זו מדורגת נמוך בסדר העדיפויות שלו. סיפורים דומים, חלקם קשורים לעיסוק בספורט וחלקם לעיסוקים אחרים, עלו בראיונות עם מרבית המרואיינים-הגברים. המרואיינין היחיד שסיפר שעסק בספורט בעבר והמשיך לעסוק בספורט לאחר הגירתו היה אהרון.

הגברים תיארו את שעות הפנאי שלהם ככוללים בעיקר עבודה (מבחירה) או שהייה בבית עם בני המשפחה (שוב, מעבר לפעילות החברתית, אשר נידונה בסעיף הקודם). כמה מהם, יוצאי

ארגנטינה, התלוננו על אפשרויות הבילוי הדלות שיש להם בישראל ביחס לאלה שהיו להם בחו"ל, הן בשל היצע מקומות הבילוי המצומצם בערי המגורים הנוכחיות שלהם והן בשל המחסור הכספי. פרננדו הסביר שזו "הישרדות", ולא "חיים":

החיים שיש שם ((בבואנוס-איירס)), והתרבות שיש שם... ב-12 בלילה אני יכול לבחור בין אלף מסעדות... או מאה מרכזי קולנוע... ההרגשה שלי היא ששם אני חיייתי, ופה אני (4) שורד: עובד, מגיע הביתה, אוכל, הולך לישון, ולפעמים אני נפגש עם אנשים, חברים, אבל החיים שלי (3) אין, אין מה, אני לא, לאן אני אלך?... המסעדות שיש כאן, הייתי בכולן... אנחנו יצאנו שם בין פעמיים לשלוש פעמים בשבוע לאכול במסעדות. וכל פעם מסעדה אחרת... היה לי את הכסף, היה לי את הכוח, היה לי את הזמן, היה לי את האישור, והיה לי את ההזדמנות לעשות את זה, פה אין לי את ההזדמנות לעשות את זה.

בהעדר זמן וכסף לבלות, גם מרואיינים-גברים אחרים סיפרו על שעות רבות של עבודה שגלשו גם לשעות-הפנאי, כי ממילא לא מצא משהו אחר לעשותו. גריגורי סיפר על ניצול שעות הפנאי לצורך עבודה מהבית, לא משום שהוא חייב לעשות זאת, אלא מכיוון שאינו יודע לעשות דברים אחרים:

אני לא יודע לנוח, אם אין לי עבודה אני פשוט הולך לישון, אני לא יודע במה להעסיק את עצמי... זאת התמכרות (עברית)... [הבוס שלי ואני] יכולים בשבת לדבר, להתכתב, לשלוח כל מיני קבצים (אנגלית) אחד לשני. אם יוצא מתישהו לנסוע לחופשה, אני לא עושה כלום בחופשה... אשתי הולכת למקום כלשהו, נוסעת, אני פשוט נשכב וישן.

עם זאת, היו כמה מרואיינים-גברים שסיפרו על תחביבים שטיפחו, בעיקר תחביבים שנעשים בבית. למשל, יצחק סיפר על תחביבו כמאמן שחמט, שהפך לעבודה בהתנדבות; דיוויד סיפר על עבודה בגינה ועל משחקי מחשב וולדימיר סיפר על גלישה באינטרנט וקריאה.

3.2 נשים: ישראל וגיל הביניים כהזדמנות לבילוי

תמונה שונה נמצאה בקרב המרואיינות-הנשים. באופן מעניין, כמעט כולן סיפרו שעל אף מגבלות הזמן, הן עוסקות בהתעמלות עצמאית, זמינה וזולה: הליכה מהירה. הן סיפרו שהן הולכות לבדן או בחברת נשים אחרות מספר פעמים בשבוע. כך כמה מהן:

אני לא הולכת למקום כלשהו [מועדון ספורט], אבל אני עושה בעצמי... אף פעם לא חדלתי מלעשות ספורט... אני עושה הליכות. אני מתה על הליכות (רות)

אני הולכת, אני עושה הליכה... אני עושה בערך שעה... לפעמים לבד, לפעמים עם חברה מפה, עם שכנה משם... מי שרוצה לבוא איתי - שתבוא איתי, שתצטרף. אני הולכת כל יום (סוזנה)

משתדלת ללכת ברגל, בערב, כשיש הזדמנות. יוצאת, יש לי כאן מכרה, אנחנו הולכות ביחד... יש פה דרך, לא כל יום... פעם הלכנו כל יום (אליזבטה)

לעומת הגברים, שעות הפנאי של הנשים הצטיירו כפעילות יותר וככאלה שכוללות יותר פעילות חברתית: הנשים הזכירו טיולים בארץ ובחו"ל, מופעים, מפגשים עם חברים, היכרות עם אנשים חדשים ופעילויות חדשות, שמירת קשרים עם חברים ותיקים באמצעות האינטרנט, התעניינות בחדשות ובפוליטיקה, קריאה, האזנה למוסיקה ועוד.

הנשים (בניגוד לגברים) כמעט ולא ערכו השוואות בין אפשרויות הפנאי שיש להן בישראל לבין אלה שהיו להן בחו"ל. אם כבר נערכו השוואות, הן בדרך כלל הדגישו לטובה את הטיולים בישראל – ובעיקר הזכרה האפשרות לטייל בחו"ל (היו גם כמה גברים שדיברו על אפשרויות הטיולים בחו"ל, אך בעיקר נשים). מרואיינות דוברות רוסית סיפרו גם על הופעות של אמנים ידועים מרוסיה, אשר נכחו בהן בישראל – אפשרות אשר פרדוקסלית לא הייתה להם כשחיו בחו"ל. כך למשל אלנה:

גרנו ((בחול)) בכאלה מקומות שה'כוכבים' לא הגיעו אליהם, כאן אני הולכת ל'כוכבים'... בתקופות מסוימות אנחנו נוסעים לטיולים בארץ... אני מאזינה למוסיקה קלאסית, אני הולכת להצגות, אני קוראת, משתדלת לנסוע לטיולים, פעם בשנה אנחנו חייבים לנסוע לחו"ל עם הבעל, עם כל זה שאנו תופסים עמדה כל כך צנועה בחיים, ישראל נותנת לנו אפשרות לטייל בעולם.

אמנם חלק מהנשים עבדו במשרה חלקית ולפיכך היה להן יותר זמן פנוי ממרבית הגברים, אך נשים רבות עבדו במשרה מלאה ובכל זאת דיברו באופן דומה על עיסוקיהן בשעות הפנאי. מאמציהן של הנשים למצוא זמן פנוי לפעילות חברתית, בילוי והתעמלות מרשימים גם בשל הזמן שהן הקדישו גם למשפחה, כפי שנראה בהמשך פרק זה.

3.3 סיכום: פנאי

נראה שבכל הנוגע לתכנון הזמן הפנוי, הנשים המרואיינות היו מאורגנות ומתוכננות יותר מהגברים, וראו את חצי הכוס המלאה בנוגע לאפשרויות הבילוי שניתנו להן בישראל. גם נשים שעבדו במשרה מלאה סיפרו על פעילויות רבות בשעות הפנאי, בבית ומחוצה לו, כולל פעילות ספורטיבית עצמאית. לגברים היה קשה יותר לארגן את זמנם הפנוי, בשל עבודה בשעות לא קבועות, או עבודה שגולשת גם מעבר לשעות העבודה (לעתים מתוך בחירה), או בשל חוסר רצון לתכנן. היו גברים שהצביעו על המחסור הכספי של המהגר כמגבלה; הנשים לא דיברו על כך. חלק מהגברים השוו לרעה בין אפשרויות הפנאי בישראל לאלה שהיו להם בחו"ל; הנשים מיעטו בהשוואות כאלה, ואם הזכירו זאת, הדגישו את היתרונות שהתאפשרו עבורן בישראל.

4. משפחה

נושא המשפחה היה הנושא הרגיש ביותר בתחום הפרטי. כפי שראינו בפרק 2, השינויים במסגרת המשפחתית הורגשו מוקדם מאוד לאחר ההגירה, בשינויים ביחסים עם הילדים הבוגרים, בצורך לטפל בהורים הקשישים ובחלק מן המקרים גם בצורך לטפל בבן הזוג. שילוב ההגירה עם גיל הביניים הביא לחוויות משפחתיות נוספות, אשר באו לידי ביטוי בשנים הבאות.

4.1 זוגיות

בראיון לא נשאלה שאלה מפורשת על בן/בת הזוג, אך הנושא בדרך כלל עלה בסיפור החיים או במסגרת התשובה לשאלה על המשפחה לאחר ההגירה.

עוד לפני הממצאים על נושא הזוגיות, נראה שניתן ללמוד על הנושא מתוך הממצאים על **המרואיינים אשר חיו לבדם**, ללא בן או בת זוג. יש לציין כי מדובר בחלק משמעותי מהמרואיינים (עשרה מתוך 28) בתוכם תשע נשים ורק גבר אחד. מתוך הנשים, ארבע היו אלמנות, ארבע גרושות מזה שנים רבות, ואישה אחת רווקה. הגבר היחיד שחי ללא בת זוג (יעקב) היה גרוש טרי ומהגר טרי, והוא סיפר שבכוונתו למצוא בת זוג בישראל. באופן מעניין, מרואיין זה לא היה הגבר היחיד שהיגר לישראל לבדו: שלושה גברים נוספים היגרו לישראל לבדם (גרוש, אלמן ורווק) ושלושתם מצאו בישראל בת-זוג, שניים מהם נישאו ואחד חי בזוגיות. שלושת הגברים האלה סיפרו כי מטרת הגירתם לישראל הייתה למצוא בת זוג. בניגוד לגברים, רק מרואינת אחת שחיה לבדה (אליזבטה, אשר התאלמנה בישראל) סיפרה על רצון להכיר בן זוג, כצורך רגשי:

פעם אפילו לא יכולתי לחשוב על- בכיוון הזה לא היו לי שום מחשבות, ועכשיו, בזמן האחרון, אני חושבת על אולי למצוא לי אדם, גבר נורמלי, עם נקודת מבט כמו שלי לחיים, דומה לבעלי, אז אולי אם הייתי יחד איתו, אולי היה לי פשוט, קל יותר במובן של- לילדים בכל זאת, עם כל האהבה אליהם, עם כל המאמצים לעשות בשבילם הכל, לעזור להם, יש להם חיים משלהם... בגיל הזה צריך שיהיה לידך אדם שמבין אותך, שיכול לדבר איתך, שיכול לייעץ לך, אם אדם כזה היה נקרה בדרכי זה היה כנראה טוב.

מלבד אליזבטה, אף מרואינת לא הזכירה רצון כזה, ובשל רגישות הנושא בדרך כלל לא שאלתי על כך (לא את הנשים ולא את הגברים). כאשר שאלתי, נעניתי בשלילה. כך זינה, אשר הייתה גרושה שנים רבות, ענתה ש"לא כל כך, לא" הייתה רוצה להכיר בן זוג חדש. כשסיפרתי לה על ההבדל שמצאתי בהקשר זה בין רצונות הנשים שרואיינו לבין הגברים, היא הסבירה:

הם [הגברים] צריכים להסתפח, הם לא כל כך מיומנים בחיים כמו הנשים והם צריכים להסתפח למישהו, כדי שמישהו יטפל בהם. והנשים מסתדרות בלי זה מצוין, בעצמן.

באופן מעניין, בכמה סיפורים של המרואיינים-הגברים אכן הודגש הפן הטיפולי של בת הזוג, כמעין אם דואגת שנייה ש"מנדנדת" לבן זוגה לשמור על בריאותו על ידי אכילת מזון בריא, נטילת תרופות מסוימות בזמנים מסוימים ועיסוק בפעילות גופנית. כך למשל ולדימיר ודייוד:

אשתי כל הזמן מנדנדת לי עם כדורים כלשהם, מכריחה אותי, ואני זורק אותם. בעצם הדבר היחיד שבגללו אנחנו רבים זה בגלל הבריאות ((צוחק)) (ולדימיר)

תמיד ניסיתי לעשות פעילות גופנית, ניסיתי.. כשאשתי הולכת איתי, לברכה, זה קל יותר (דייוד)

בנוסף לטיפול ה"אמהי", ואולי כחלק ממנו, מרבית הגברים שרואיינו ראו את הקשר עם בת הזוג שלהם כעונה גם על צורך רגשי וכולל תמיכה והבנה. "האדם הקרוב" אשר מרבית הגברים שרואיינו הזכירו הייתה בת הזוג שלהם. כך פרננדו:

אחרי המון שנים שאנחנו ביחד ועברנו, גם בבואנוס איירס עברנו תקופות יותר קשות, העניין הוא שאנחנו יודעים שאנחנו ביחד, וזה הדבר החשוב, ש- תקופה טובה או לא טובה, אנחנו ביחד... [הכי טוב כרגע בחיים זה] להיות עם אשתי והבת שלי... זה נותן לי את המחבוא של ה- להיות רגוע... אין לי שום מגן, לא צריך. אני יכול להיות אני (3) ולתת לרגשות לצאת. לתת ל-לשחרר אותם... אשתי היא היועצת שלי (פרננדו)

בסיפורו של פרננדו וגם בסיפורים של גברים אחרים עלה כי התמיכה היא הדדית, וגם הגברים רצו לתמוך ולסייע לבת הזוג באופנים שונים. הוזכרו למשל ויתור בקריירה על מנת שבת הזוג תוכל לפתח את עצמה, ויתורים שקשורים לאורח-חיים בשל מגבלות בריאותיות של בת הזוג וניסיונות כלליים לדאוג, לעזור ולשתף פעולה.

אלא שהתמונה שהצטיירה בראיונות עם הנשים הייתה מעט שונה. "האדם הקרוב" של הנשים הייתה בכל המקרים בת משפחה (דודה, אחות, גיסה, בת) או חברה; בן הזוג הוזכר בהקשר זה בראיון אחד בלבד (אצל פרידה). יש לציין שלחלק גדול מהנשים שרואיינו לא היה בן-זוג (רק לשבע נשים מתוך 16 המרואיינות היה בן-זוג בעת הראיון). בכמה מקרים, בהם המרואיינות סיפרו על יחסים חמים ושיתוף פעולה עם בן-הזוג, נראה היה תמוה שבן הזוג לא הוזכר כ"אדם קרוב". כך למשל, אלנה סיפרה על התבדחויות בחברת בעלה ודברי חכמה שאמר או עשה למענה, למשל באופן בו סייע לה לצאת מהמצוקה הנפשית לאחר הגירתם. אך בציון "אדם קרוב", בחרה אלנה לספר על חברה קרובה שהכירה בישראל. גם כריסטינה דיברה לאורך הראיון באופן חיובי על בעלה וסיפרה על התחשבות הדדית. למשל:

בעלי מבין אותי, גם הוא מבשל אם אני לא בישלתי כלום, יש ימים שאני קמה בארבע וחצי בבוקר וחוזרת הביתה בשש בערב, אני לא רוצה ללכת למטבח. הוא הולך בעצמו, מבשל בעצמו, עושה בעצמו... הוא עובד קשה... אנחנו מסתדרים... היום הוא התקשר אליי: 'איפה את?' אני אומרת: 'אני נוסעת באוטובוס כבר'. 'אה, בסדר'. הוא הבין שאם אני באוטובוס, כבר מאוחר, אז בטח הלכתי לקניות. אני יוצאת, יש פה תחנה, והוא בא לקראתי. אני קניתי רק ענבים ויוגורט ((מצחקקת)), אני אומרת: 'לא צריך לעזור לי, אני אסתדר לבד' כך ש(4) ככה זה ((מצחקקת))

ובכל זאת, כריסטינה בחרה להזכיר רק את גיסתה כ"אדם קרוב". באופן דומה, אליסון דיברה בראיון רבות על בעלה, בהערכה ובחיבה, והזכירה את מערכת היחסים שלהם כפתוחה, קרובה ומתחשבת, ואת היותם "משלימים זה את זה":

אני חושבת שאנחנו מאוד קרובים, את יודעת, אנחנו עוברים את זה ביחד... לפני 20 שנה הייתי אם חד הורית, חשבתי על לבוא לישראל, אבל אני מאוד שמחה שלא באתי כי אני חושבת שזה היה אסון, לבוא כאם חד הורית עם ילדה בת 7, אני חושבת שהייתי מתייאשת מאוד מהר... הוא יצר שינוי גדול עבורי ביכולת שלי לחיות חיים נוחים. לא הייתי יכולה לחיות פה בלעדיו!... כשאת

מסתכלת על הבחירות שעשינו, הרבה מזה קשור בעובדה שאני עם בעלי. הוא גורם ליותר דברים להיות אפשריים, הוא מסתדר עם ישראלים יותר טוב ממני... אז במובן של ליצור שיחה עם אנשים הוא הרבה יותר טוב ואני הרבה יותר ביישנית. אבל אז, כשזה מגיע לממש יצירת יחסים עם אנשים ולהתרועע איתם, הוא מיד חוזר למשחקי המחשב שלו. אני יותר טובה במערכות יחסים עמוקות, שצריך לבקר, ולדבר, אז אני חושבת שאנחנו משלימים זה את זה.

אך גם אליסון, כמו יתר הנשים, בחרה בחברות מחו"ל בתור "האדם הקרוב" עמו ניתן לשוחח על רגשות ופחדים.

מסיפורי הנשים על הזוגיות שלהן עלה כי **המערכת הזוגית מעניקה תחושת ביטחון**, בכמה היבטים. היבט אחד הוא **הביטחון הכלכלי**, אשר עלה למשל בציטוט האחרון עם אליסון אך ניכר גם אצל מרואיינות נוספות. המרואיינות הללו התייחסו לפרנסה המשפחתית אשר רובה סופקה על ידי בן הזוג, והתייחסו לרמת החיים שלא היו יכולות להרשות לעצמן ללא תמיכתו הכלכלית של בן הזוג, על אף שגם הן עבדו.

היבט נוסף בתחושת הביטחון שנתנה הזוגיות לנשים הוא **ביטחון רגשי בידיעה שיש לצדן שותף-לחיים** אשר ניתן לחלוק עמו את קשיי היומיום. כך, בציטוט של כריסטינה (לעיל) היא אמנם צחקקה כשסיפרה שבן זוגה הגיע לתחנת האוטובוס על מנת לעזור לה לשאת את שקיות הקניות, אך היא בחרה להציג את הדוגמא הזו כשדיברה על שיתוף הפעולה ביניהם בנטל הפרנסה ובבית. כריסטינה ציינה מספר פעמים במהלך הראיון כי על אף העבודות הפיזיות הקשות שלה ושל בן זוגה, הם מצליחים "להסתדר" בזכות העובדה ששניהם עובדים. מרואיינות נוספות הדגישו את היבט הביטחון בידיעה שיש לצדן שותף לחיים, בהקשרים שונים: אלנה זקפה לזכות בן זוגה את השתקמותה מן המצוקה הנפשית; אליסון ציינה פעמים רבות את האמון שיש לה ביכולות של בן זוגה, והסבירה שלא הייתה יכולה להגשים את החלום לחיות בישראל בלעדיו; רימה סיפרה בהקשרים שונים על תושייתו של בן-זוגה; ופרידה סיפרה על אישיותו הנעימה של בן-זוגה, אשר בזכותו נוצרו להם חיי חברה עשירים כבר זמן קצר לאחר הגירתם.

מעניין לציין שהיבטי הזוגיות המשמעותיים שנמצאו אצל הגברים – הטיפול הפיזי והרגשי של האישה בבן זוגה – לא באו לידי ביטוי בסיפורי הנשים. במחקר זה לא התראיינו זוגות (למעט זוג אחד), כך שלא ניתן להשוות בין פרשנויות שונות של אותה מערכת יחסים. עם זאת, ייתכן שאפשר לראות מגמה כללית לפיה הקירבה שהנשים דיווחו עליה הספיקה לגברים לצורך סיווג בנות-הזוג כ"אדם קרוב", אך לא הספיקה לשם כך עבור הנשים. יתכן שהנשים, על אף היחסים הפתוחים והקרובים של חלקן עם בן זוגן, היו זקוקות לאינטימיות רגשית משמעותית יותר, אותה קיבלו בקשר עם בת-משפחה או חברה.

בהתייחס לתפקיד הטיפולי-הפיזי שייחסו המרואיינים הגברים לבנות זוגם, תפקיד זה לא בא לידי ביטוי בסיפורי המרואיינות, למעט הנשים שבן-הזוג שלהן היה אדם חולה (ליזה וסוזנה). מלבדן, אף אחת מהנשים לא סיפרה שהיא דוחקת בבן-זוגה ליטול תרופות מסוימות או להקפיד על תזונה מסוימת, כפי שסיפרו כמה מהגברים על בנות הזוג שלהן.

המרואיינות שבן זוגן היה אדם חולה נשאו בעול הפרנסה ובדאגות היומיום לבדן, ולא הביעו את תחושות הביטחון שבזוגיות אשר ביטאו הנשים שבן זוגן היה בריא. הטיפול בבן-הזוג החולה, אשר לעתים סבל גם ממצוקה נפשית, לצד דאגות היומיום הרבות לאחר ההגירה, תואר

כקושי משמעותי (ראו גם בפרק 2). נמצא כי המרואיינות הללו לא התלוננו על מצבן, אלא נקטו בגישה מעשית. כך ליזה, שפרשה לא מכבר לגמלאות, בהקשר זה:

לפעמים אני מרגישה שיותר טוב לי לצאת לכמה שעות מהבית ולא להרגיש את זה, לא בגלל שאני לא אוהבת לשבת בבית, אני כן.

גם רות, אשר היגרה לישראל עם בעלה החולה, אשר נפטר כמה שנים לאחר הגירתם, סיפרה על ההקרבה למען בריאות בעלה, ועל עבודתה כמפלט מפני הדאגות הבלתי פוסקות לבריאותו:

הבאתי אותו כבר בכסא גלגלים... צריך היה להקריב המון דברים כיוון שלא יכולנו לקחת את הסיכון שיהיו לו דלקות ודברים כאלו... שנה אחר כך התחלתי לעבוד במצי משדה (בעברית)) אז כך הייתה לי האפשרות לא להיות כל הזמן במחשבות על מה שקורה. וטוב, הקדשתי את עצמי לטפל בבעלי ולעבוד.

באופן דומה, סוזנה, שטיפלה בבעל נכה, סיפרה שהיא עבדה בשתי עבודות – אחת בבוקר ואחת אחרי הצהריים, ובערבים נהגה לצאת בקביעות להליכות ארוכות. ייתכן וכמו במקרה של ליזה ורות, היציאות המרובות מן הבית היו דרך להירגע מן הקשיים שבבית, מעבר לצורך בפרנסה. אם לנשים שבן זוגן היה חולה הייתה המערכת הזוגית קשה, קל וחומר קשה היה לגברים. שני מרואיינים גברים (אהרון ופרננדו) סיפרו שבת זוגם חלתה זמן קצר לפני או אחרי ההגירה ובנוסף סבלה מדכאון. שניהם דאגו לבריאות בנות הזוג, כפי שראינו בהרחבה בפרק 2. אך בעוד שפרננדו סיפר על יחסים קרובים עם אשתו על אף מחלתה, אהרון סיפר על מצוקה קשה ועל העדר אדם קרוב לשוחח עמו על נושאים אישיים.

לסיכום, נראה שהגברים והנשים ראו את הזוגיות באופן שונה וייחסו לה היבטים משמעותיים אחרים: בעוד הגברים הדגישו את הדאגה והטיפול הפיזי והרגשי שקיבלו מבנות הזוג, הנשים הדגישו את הביטחון הכלכלי ואת הביטחון הרגשי הנובע מתחושת השותפות לחיים. בעוד מרבית המרואיינים הגברים ראו בבת זוגם "אדם קרוב", רק מרואיינת אחת ראתה כך את בן הזוג שלה. יתכן והממצא האחרון יכול להעיד על צרכי הנשים בקשר רגשי אינטימי יותר מזה שהיה עם בן הזוג, צורך שנענה בדרך כלל בקשר רגשי עם בת משפחה או חברה. מצבם של המרואיינים שבני זוגם היו חולים היה קשה במיוחד, היות ובנוסף לצורך לטפל בבן או בת הזוג, הם לא יכלו לקבל מן הזוגיות את אותם היבטים משמעותיים שהמרואיינים האחרים דיווחו עליהם.

4.2 ילדים בוגרים: גאווה והקרבה, צורך ברלוונטיות וחששות לעתיד

בתקופה שהחלה כשנתיים לאחר ההגירה, מרבית ילדי המרואיינים עזבו את בית ההורים, נישאו והקימו משפחות משלהם. מרואיינים בודדים סיפרו על צעיר ילדיהם שחי בעת הראיון או בסמוך לו בבית ההורים, בדרך כלל לקראת עזיבת הבית או זמן קצר לאחר העזיבה.

"התרוקנות הקן", עזיבת הילדים הבוגרים את בית ההורים, לא נמצאה בראיונות כתמה משמעותית, ובחלק מהראיונות אף לא הוזכרה. עם זאת, חשוב לציין כי חלק מהמרואיינים חוו

את "התרוקנות הקן" בטרם ההגירה, ורבים חוו אותה כאשר ילדיהם היגרו לישראל לפנייהם. כפי שראינו בפרק 1, הגירת הילדים הביאה פעמים רבות למשבר משפחתי והיותה גורם מניע משמעותי להגירת ההורים. עבור חלקם, ה"קן" חזר והתמלא בישראל, כאשר הילדים שבו לחיות עם הוריהם לאחר שהיגרו לישראל. התמות המשמעותיות בפרק הנוכחי יעסקו, אם כן, ביחסים עם הילדים הבוגרים לאחר עזיבתם את "הקן".

4.2.1 גאווה הנקשרת בהקרבה

מסיפורי מרואיינים רבים עלה כי ילדיהם היו מניע משמעותי להגירה: אם לשם התאחדות עמם (במקרים בהם הילדים היגרו לפני ההורים) או על מנת לאפשר לילדים "עתיד טוב יותר" בישראל ביחס לזה שצפוי היה להיות להם בחו"ל. נרטיב שחזר בהקשר זה פעמים רבות היה נרטיב **ההקרבה למען הילדים**. כך למשל סיים יצחק את החלק הפתוח בראיון:

הנה אני, סיפרתי בעצם על עצמי, והקורבן זה באמת קורבן. זה מעט עבורי איפה שאני עובד עכשיו... יכולתי הרבה יותר... הרבה יותר, באמת. אם לא הייתי עוזב, הייתי מרוויח היום פי שתיים ממה שאני מרוויח פה... אני לא מצטער על זה, כי יש לי דברים אחרים בעלי ערך... אדם לא יכול לחיות לבד עם אשתו [בחו"ל] והילדים פה.

מרואיינים רבים נוספים דיברו על הגירתם כהקרבה למען אחדות המשפחה ומתן אפשרויות לעתיד טוב יותר לילדיהם. מרביתם הדגישו שאינם מצטערים על הקורבן שהקריבו למען ילדיהם, היות והמחיר האישי הגבוה ששילמו השתלם לדעתם: טוב לילדיהם בישראל, הילדים התערו בחברה ובתרבות הישראלית, למדו והתפתחו מקצועית בישראל. כך, חזר על עצמו הסיפור על הצלחת הילדים לצד ההשוואה הבלתי-נמנעת לדור ההורים. דורה למשל, סיפרה על העבודות נמוכות-הסטטוס בהן חבריה עסקו בישראל, והמשיכה:

...אבל לפחות הילדים שלנו, ברוך השם, כולם, טפו-טפו-טפו מגיעים לאנשהו, והלוואי שיגיעו. אצל כל החברים שלי הילדים סיימו ללמוד משהו, עובדים. הנה, החברה שהיא קופאית, הבת שלה עכשיו אחות, היא עכשיו ניגשה ל"מומחה" ((עברית)... היא בכירה, עובדת במיון עכשיו... אצל חברה אחרת שלי... הבת סיימה כאן עבודה סוציאלית... כל הילדים שלנו הגיעו למשהו, אולי עוד לא הגיעו לפסגת השאיפות שלהם, אבל לרמה נורמלית הם הגיעו. ואנחנו (3) כמובן שבגיל שלנו היה קשה יותר להסתדר כשהגענו מאשר לצעירים. זה ידוע.

כמו דורה, המרואיינים האחרים הביעו גאווה בהישגי ילדיהם, בעצמאותם, בלימודיהם הגבוהים ובהשתלבותם בעבודה. רבים מהם הדגישו כי ילדיהם מצאו את מקומם התעסוקתי בישראל בכוחות עצמם, מבלי שקיבלו עזרה מן ההורים. כך כמה מהם:

ילדי לא ביקשו ממני עזרה במימון הלימודים... [הבת] עשתה קורס קצינים, היא נשארה בקבע ((עברית)... כשהיא כבר חזרה אחרי הקבע, קצת כסף היא חסכה, היא עשתה פסיכומטרי... והיא הלכה לעבוד... היא לקחת את כל המלגות, את כל העבודות היא עשתה, הכל כמה שהיא יכלה, היא תמיד עבדה כשלמדה... מאד עצמאית... השתדלה לעבוד וללמוד ולעשות הכל (ליזה)

הבן הצעיר שלי, הוא גם לומד עכשיו באוניברסיטה, הוא גם עובד... מרוויח כסף... ויש לו גם ילד, והוא מספיק **הכל**... הוא חרוץ, דומה לי. הבן הבכור... חצי שנה כבר עובד... יש לו שם משכורת טובה... הוא רוצה לקנות דירה... והבן הצעיר כבר קנה מכונית (אהרון)

בני היגר לישראל עשר שנים אחריי, יש לו תואר אקדמי ממכללה, בלי פרוטקציה... יש לו עבודה נהדרת עם שכר גבוה (לאה)

כמה מרואיינים סיפרו כי ילדיהם פעלו לעתים בניגוד לעמדת ההורים, למשל בעזיבת לימודיהם בחו"ל. על אף שבתחילה היו להורים-המרואיינים ספקות, הם התגאו לספר כי התבדו. למעשה, על אף שמרואיינים רבים מיעטו לדבר על המרחב הפרטי בחייהם, נושא עיסוקיהם של הילדים נידון בראיונות בהרחבה רבה. פירוש אחד לכך הוא שמדובר בחלק "ציבורי" בתוך המרחב הפרטי. פירוש אחר לכך הוא כי הצלחת הילדים נחוותה כנקודת אור בין האבדנים הרבים שחוו לאחר הגירתם, ונחוותה כ**פיצוי** להקרבת ההורים. היות והיגרו "למען הילדים", המרואיינים התגאו להדגיש כי הצליחו להשיג את מטרתם.

4.2.2 "הילדים עוד יכולים להתייעץ איתך"

כמה מרואיינים סיפרו על מצבים שונים שחלו בעקבות ההגירה, בהם הילדים הכירו טוב יותר מן ההורים את ההקשר התרבותי הישראלי ואת השפה העברית. לפיכך, נוצרו מצבים של **היפוך תפקידים במשפחה**: מצבים בהם ההורים לא רק שלא יכלו ליעץ לילדיהם ולעזור להם, אלא הילדים היו אלה שיעצו להורים, תרגמו עבורם או סייעו להם כלכלית. מרבית המרואיינים קיבלו את השינוי שחל במשפחה בעקבות שינוי הסביבה התרבותית. כך תיאר זאת יצחק:

פה יש מנטאליות אחרת, פה הבן שלי הוא לגמרי לא הבן שלי, כן? הוא אחר לחלוטין, הוא הלך פה איפשהו הלאה.

יצחק סיפר את הדברים בגאווה, בהקשר חיובי של הצלחת בנו בישראל. לעומתו, אלנה חוותה את השינוי באיזון המשפחתי באופן שונה:

הילדים כאן... מרגישים את עצמם טוב, נורמליים, מכובדים, הם מדברים נהדר בעברית... השכלה הם קיבלו כאן, עבודה הם מצאו, הם הגיעו לכך לבד, זה לא שאני עם קשרים כלשהם סידרתי אותם באיזה מקום, הם לבד. כך שהחוליה החלשה במשפחה היא אני... עכשיו אני נושאת את העמדה הנמוכה ביותר במשפחה שלנו.

חלק מהמרואיינים (בעיקר מרואיינות) סיפרו בגאווה **שילדיהם שואלים בעצתם** בהקשרים שונים, אישיים ומקצועיים. יתכן שמרואיינים אלה ראו בבקשת ילדיהם ליעוץ מעין הוכחה לכך שלמרות ההגירה, ניסיון החיים שלהם עדיין בעל ערך בעיני הילדים, והם עדיין יכולים להועיל לילדיהם. כך סיפרה למשל ליזה:

אני תמיד מאד מרוצה שילדיי עד היום אומרים: 'אמא, תבואי איתנו לראות?' 'אמא, תבואי איתי לבנק?' על אף שהבת אצלנו מאד עצמאית... והבן עד היום מבקש לפעמים את עזרתי, עצה, לא עזרה כלכלית, לא עזרה פיזית, עצה... איתי הוא מרגיש יותר בטחון, אני רק יושבת בצד, אני לא אומרת כלום, הוא אומר הכל בעצמו, אבל הוא מרגיש בטוח שאני נוכחת.

אליזבטה הביעה גם היא שביעות רצון רבה מכך שבנה נהג להתייעץ עמה בקביעות. אליזבטה חוותה בישראל בנוסף לשינוי התרבותי גם את אובדן בן-זוגה, דבר שגרם לה להיות פגיעה יותר, לדבריה. היא סיפרה שכאשר ילדיה מתייעצים עמה, היא מרגישה מוערכת יותר. באופן דומה, כששאלתי את אניה "מה הדבר הכי טוב בגיל הזה", היא השיבה, בין היתר:

שהם [הילדים] עוד יכולים להתייעץ איתך, שואלים אותך בנוגע למשהו, את יכולה לעזור להם במשהו, באיזושהי עצה שלך, בניסיון החיים שלך, יכולה לעזור אם שואלים.

כלומר, אניה הדגישה כי הידע שלה עדיין רלוונטי; היא לא חסרת-תועלת לילדיה על אף השינויים שחלו בחייהם, ויכולה לסייע להם באמצעות ניסיון חייה. נראה שאניה פירשה את השאלה גם בהתייחסות לגילה הנוכחי לעומת גיל הזיקנה; היא רמזה לכך שאמנם היא וילדיה לא בני דור אחד, אך מרחק הדורות ביניהם לא גדול עד כדי כך שהידע שלה לא יהיה רלוונטי עבורם, וגם ההגירה לא השפיעה על חלק מן הידע הרלוונטי שלה. כמו המרואיינות האחרות, אניה סיפרה כי היא נהנית מכך שילדיה מבקשים את עצתה.

4.2.3 מאמץ להיפגש עם הילדים

היבט נוסף ביחסים בין ההורים לילדיהם הבוגרים, אשר הנשים שרואיינו הרבו לדבר עליו, הוא המפגשים עם הילדים הבוגרים ועם משפחותיהם. ראינו בפרק 2, שעסק בתקופה הראשונית לאחר ההגירה, כי ההגירה הבליטה בעיני ההורים שהיגרו אחרי ילדיהם את התבגרות הילדים ואת הפיכתם לאנשים עסוקים. המרואיינים סיפרו גם על השנים הבאות ככאלה בהן ילדיהם היו עסוקים מאוד, והמאמץ להיפגש נעשה בייחוד מכיוון ההורים. כך סיפרו למשל רות ולאה על **מאמציהן להתאים את עצמן ללוח הזמנים של ילדיהן על מנת לבלות זמן ביחד:**

אתמול הייתי בעבודה, בדיוק סיימתי והתקשר אליי בני: 'את באה, אמא?' טוב, אני באה, הנכדה משתתפת בחוג רכיבה על סוסים ואני הולכת כמעט כל יום ראשון להיות איתה קצת עם הסוסים... וכך, כמו שהייתי, לקחתי את התיק שלי ופוף בואו נלך (3) לא שלא הייתי עייפה אחרי יום שלם של עבודה... (רות)

הוא [הבן] טלפן אליי הבוקר ואמר שהוא נוסע לשוק ושאל אם אני רוצה טרמפ איתו, אז אמרתי כן. כי הוא מאוד עסוק, יש לו עבודה מאוד קשה, עבודה מתישה... אז אם הוא מתקשר אליי ויש לי אפשרות להיות איתו לבד לשעה או לשעה וחצי, אני מנצלת את ההזדמנות לעשות זאת (לאה)

רות, לאה ומרואיינים נוספים סיפרו שציפו שנים רבות לבלות עם ילדיהן ונכדיהן. על אף ששתייהן עבדו במשרה מלאה ולוח הזמנים שלהן היה עמוס, הן התאמצו להתאים את עצמן ללוח הזמנים של הילדים.

כמה מהמרואיינות סיפרו על **תפקיד "מתאמת משפחתית"** שקיבלו על עצמן כשהילדים עזבו את הבית. התפקיד כלל הקפדה על שמירת קשר טלפוני במהלך השבוע ומפגשים משפחתיים בסופי השבוע. ליזה ואלנה, למשל, סיפרו שייסדו מסורת של מפגשים משפחתיים סביב ארוחות שהכינו, בהם יכלה המשפחה להיפגש ולהתעדכן. המרואיינות סיפרו שהתפקיד שיזמו לעצמן חשוב להן, מכיוון שכך נשמר הקשר לא רק בין ההורים לילדים, אלא גם בין הילדים לבין עצמם. עם זאת, על אף רצונן לפנק את בני המשפחה, הן רמזו על הקושי שבתפקיד. כך אלנה:

אני מתקשרת לכולם ושואלת: 'מה נשמע? איך היום שלך? איך אתה מרגיש?' אני כמו מרכז העניינים והם כולם מתקשרים אליי ומקבלים מידע... אני עורכת את השבת ((עברית)), ארוחת שבת עם זה שאחריה הם נחים אצלנו, כלומר הם מגיעים ואומרים: 'אלי, איזו מסורת נהדרת', אבל מישהו צריך להכין את זה? ((צוחקת)) נו, אני מכינה.

המרואיינות שחיו לבדן סיפרו גם הן על מפגשים בסופי השבוע עם ילדיהן הבוגרים, אך דיברו פחות על ארוחות משפחתיות בביתן אלא על מפגשים גמישים יותר.

מעניין לציין עוד כי בניגוד למרואיינות-הנשים, תמת המפגשים עם הילדים הבוגרים לא הוזכרה כלל על ידי המרואיינים הגברים. נראה שתפקיד זה נתפש כתפקיד בעל מאפיינים מגדריים נשיים. העדרה של תמת המפגשים עם הילדים הבוגרים בסיפורי המרואיינים-הגברים עשויה להתפרש כגישה קרירה כלפי הילדים, אך נראה כי לא כך הדבר. מרואיינים גברים רבים סיפרו על חשיבותם של הילדים בחייהם ועל רצונם לעזור לילדים בכל שיוכלו.

4.2.4 קירבה רגשית וקירבה פיזית לילדים ולבני משפחותיהם

חמישה מרואיינים מתוך 28 (שלושה גברים, שתי נשים) הזכירו את ילדיהם או אחד מהם כ"אדם קרוב" עמו אפשר לשוחח על נושאים אישיים. שלושה מהם מנו את הילדים כחלק מכמה בני משפחה שאותם החשיבו כ"אנשים קרובים", ושניים סיפרו על יחסים מיוחדים עם ילדיהם. כך סיפרה למשל לאה על אחד מבניה, אשר היגר לישראל אחריה:

בני שגר פה [בישראל] הוא החבר הכי טוב שלי. אנחנו מאוד קרובים, לא באופן מחניק... אם יש לי בעיה, אני אשאל אותו... הוא צעיר ממני בעשרים שנה. הוא בן 41 ואני בת 61. תמיד היינו חברים טובים. אנחנו אוהבים את אותם דברים, אנחנו משחקים קלפים יחד. יש לנו את אותו חוש ההומור... קיבלתי לפני כמה ימים מייל אירוני על הכלכלה האמריקנית, ושלחתי לו את המייל הזה כי הוא היחיד שיכול היה להבין... אז, יש לנו יחסים נהדרים ולכן נהדר להיות איתו. יש לי יחסים נהדרים גם עם אשתו... אנחנו מדברים עברית כשכולנו יחד, כי האנגלית של אשתו לא טובה.

היחסים שלאה תיארה בינה לבין בנה נראו כיוצאי דופן ביחס לסיפורי המרואיינים האחרים אודות יחסיהם עם ילדיהם, אשר כללו בעיקר מפגשים משפחתיים וסיוע מצד ההורים, ללא העומק והחברות שלאה תיארה.

לאה הייתה יוצאת דופן גם בהיותה אחת המרואיינים הבודדים שסיפרו על **יחסיהם עם הכלה או החתן**. חלק מהמרואיינים לא הזכירו כלל את בן או בת הזוג של ילדיהם ודיברו רק על הילדים והנכדים, והאחרים הזכירו את הכלה או את החתן בקצרה. רק שלוש מרואיינות – לאה, רוזה וכריסטינה, האריכו את הדיבור אודות כלותיהן וסיפרו על יחסים טובים וחמים עמו. לשתיים מהמרואיינות שסיפרו על יחסיהן עם כלתן (לאה וכריסטינה) היו **כלות שלא דיברו בשפתן**: ללאה דוברת האנגלית הייתה כלה ממוצא רוסי שהתקשתה באנגלית ואילו לכריסטינה דוברת הרוסית הייתה כלה ממוצא מרוקאי. החמיות נאלצו לתקשר עם כלותיהן בעברית, ואמנם הצליחו להתבטא, אך עם קשיים. במהלך הראיון, כריסטינה הזכירה מספר פעמים את משפחת כלתה, ודיברה על המשפחה באופן חיובי מאוד:

המשפחה של כלתי... אנשים כל כך ידידותיים... אנשים משכילים... הם שומרי מצוות, הכל, הכל, הכל, הם מרוקאים, והאח של כלתי הוא **דב** ((עברית))... כשסבא שלנו נפטר הם עזרו בכול... הם תמיד מזמינים אותנו, מההתחלה, מאז שהם הכירו, פעם לסוכות, פעם לפסח, שנראה איך זה... כשהייתה אצלם חתונה, הם הזמינו אותנו לחתונה וכל זה, את מבינה, הם לא מתנכרים לנו אלא להיפך, הם רוצים לספר, להראות, זה נפלא... וגם להם היה מעניין, 'תספרי על מוסקבה, תספרי למשל על משהו, איך חייתם', הראיתי תמונה שלנו חובשים כובעים בחורף, לובשים מעיל פרווה ומגפיים, זה עניין אותם...

ובכל זאת, בחירתו של בנה בכלה שאינה דוברת רוסית הייתה קשה עבורה:

אמרתי לבני ש'זו הבחירה שלך, איך שטוב לך ככה יהיה, אבל לי זה קשה'... הייתי מסתדרת אחרת עם דוברת רוסית, הייתי יכולה לומר יותר, לשאול יותר. אבל ככה אני לא יכולה לשאול הכל, כי לא תמיד אני יכולה להתבטא. וכשהיו ילדים, אמרתי להם, כשהיו לכם ילדים הם ידעו רוסית. היא אמרה לי, מיכל, היא אמרה: 'כן, כן, נלמד'... הם לא ילמדו, אבל אני אדבר ברוסית ((צוחקת)) וגם היא למדה כמה מילים, כשהם חיו פה אצלנו השתדלתי לדבר איתה ככה וככה כדי שהיא תבין אותי, כי זה קשה כשסבתא לא מבינה את הנכדים שלה, זה מאד קשה.

בעת הראיון לא היו לכריסטינה עדיין נכדים, אך **החשש אודות התקשורת עם הנכדים העתידיים** העסיק אותה. דברים דומים אמרה גם אלנה:

הבן שלי יוצא עם בחורה דוברת עברית, הוא מתכנן להתחתן בקרוב... אני חושבת באימה, איך אני אשוחח עם הנכדים? כי ברור שהם יעדיפו עברית (5) אני אלמד אותם רוסית ((צוחקת))

שתי המרואיינות צחקו במבוכה כשסיפרו שהן מתכננות ללמד את הנכדים העתידיים רוסית, ונראה שהשאלה האם הדבר אכן יתאפשר הטרידה אותן. שתיהן הבינו כי משמעות קשיי התקשורת עם משפחת הבן היא יחסים מרוחקים יותר במשפחה. מצב דומה התרחש גם

במשפחתו של גריגורי : לגריגורי שתי בנות שנישאו לחתנים שאינם דוברי-רוסית, ונושא התקשורת עם המשפחות של בנותיו היה נושא רגיש, בייחוד על רקע התעקשותה של אחת הבנות שלא ללמד את הילדים רוסית :

תראי, זו בעיה. זו בעיה **רצינית**, מבפנים זה עדיין לא נרגע. אנחנו מדברים על הבת הצעירה... הם אמרו מיד שהם לא ילמדו את הילד רוסית. השפה הרוסית איננה בבית שלהם... הם (5) לא רוצים. עם הבת הגדולה... קודם כל צצו בעיות עם הבעל. הבעל אמר שלא, 'איך יתכן שתדברי עם הילד על משהו, ואני לא אבין על מה אתם מדברים?' ואני מסכים איתו, ואז היא הגיעה למסקנה שאם הורה אחד מדבר עם הילד בשפה אחת והשני בשפה אחרת, זה לא כל כך טוב לילד... הם החליטו שעל מנת לא לבלבל לילד את המוח שני ההורים ידברו עברית. הם רצו למצוא מטפלת רוסיה אבל לא מצאו, ובמקום זה כל פעם שהם נפגשים איתנו הם מבקשים שנדבר עם הילד רק ברוסית. זה לא מספיק כמובן, אני מניח שעבור השפה הרוסית הילד הזה גם אבוד... הוא לא ידבר רוסית... אני מרגיש אי-נחת בנושא, זה לא נעים לי. אולי זה לא נעים בחלקו מפני שהעברית שלנו לא ברמה גבוהה, אבל גם משום שאנחנו חושבים שככל שהילד ידע יותר שפות כך יתרחבו האפשרויות שלו. ובכלל, איך יתכן שאצל הורים רוסים נולדים ילדים שלא מכירים את השפה הרוסית? אבל דעתנו היא דעתנו ומה שהם עושים זה מה שהם עושים. אלה הילדים שלהם, לא שלנו. הם מקבלים את ההחלטות. זה המצב.

בשונה מכרטיסינה ומאלנה, אשר הביעו תקווה ללמד את הנכדים העתידיים רוסית, גריגורי נאלץ לקבל את החלטת בנותיו כי לא יוכל לתקשר עם נכדיו בשפתו, כאשר המשמעות היא שככל הנראה לא יוכל ליצור עמם תקשורת משמעותית אף פעם.

נראה כי עבור אלנה, כריסטינה וגריגורי, משמעות ההגירה הפכה להיות ויתור בעל כורחם על קשר משמעותי עם משפחת בנם או בתם. היות ושתי המרואיינות, כריסטינה ואלנה, הציגו את הגירתם כהקרבה שעשו למען ילדיהן, ניתן להבין עד כמה הדברים היו קשים עבורן.

מסיפורי המרואיינים עלה כי גם במקרים בהם ילדיהם נישאו לבן/בת אותה תרבות, הקמת משפחות משל עצמם וקבלת החלטות שההורים אינם מעורבים בהן הביאו **להתרחקות הילדים מן ההורים-המרואיינים**. אמנם כך מתרחש גם בקרב משפחות שאינן מהגרות, אך כאשר ההורים הם מהגרים והמעגלים החברתיים והמשפחתיים שלהם מצומצמים בלאו הכי בהקשר להגירה, כמה מהם סיפרו על התרחקות הילדים בכאב. הדברים רלוונטיים בייחוד ליוצאי חבר העמים, אשר ראינו בתחילת הפרק כי המעגל החברתי שלהם בישראל היה מצומצם יחסית לקבוצות המוצא האחרות. כך סיפרה למשל ליזה :

חסרה לי חֶבְרָה... אמרתי לבעלי שאני צריכה אדם לידי שאיתו אני יכולה לצאת, איתו אני יכולה לטייל, איתו אני יכולה לנסוע למקום כלשהו... כשהבת לא הייתה נשואה נסענו לכל מקום ביחד, עכשיו אני לא יכולה לקחת אותה מהמשפחה שלה... פעם יכולתי לנסוע עם הבת לחו"ל, אבל עכשיו יש לה משפחה משלה, היא תיסע עם המשפחה לחו"ל.

כמה מרואיינים סיפרו על **התרחקות פיזית של ילדיהם** על ידי מעבר לעיר אחרת, ולעתים לארץ אחרת. ההורים כאבו את הבחירה, שוב – בייחוד כאשר המעגל החברתי והמשפחתי שלהם היה מצומצם ממילא. בהקשר זה יש להזכיר כי מרבית ההורים בחרו לגור בישראל בסמיכות לילדיהם ולעתים עברו אחריהם מעיר לעיר (כפי שראינו בפרק 2). קשה היה למרואיינים לספר על עזיבת ילדיהם את העיר או את הארץ, לאחר שההורים היגרו לישראל למענם ומתוך רצון לחיות בקרבתם.

תמה זו באה לידי ביטוי גם אצל כמה מרואיינים אשר ילדיהם חיו בקרבתם, אשר סיפרו על **חששות שילדיהם יעזבו אותם**. כך אליזבטה ופרננדו:

הדבר היחיד שאולי מפחיד אותי הוא להישאר לגמרי לבד. אם פתאום כולם יחליטו לנסוע למקום כלשהו, אם הבן יחליט לנסוע עם המשפחה, זה קורה הרי, כן? אולי הבת תחליט לנסוע שוב, ואני אשאר לבד. זה מפחיד אותי. זה מפחיד אותי (אליזבטה)

יכול להיות שבעוד כמה שנים הבת שלי תגיד לי 'אבא, סיימתי את הצבא, השתחררתי, אני לא רוצה להמשיך בישראל', זה קורה עם המון צעירים, 'אני עוזבת'. ובשבילי דבר כזה יהיה מכה, כי כל המאמץ שעשינו... במיוחד בשבילה... אבל יכול לקרות דבר כזה. המון ישראלים צעירים עוזבים (פרננדו)

דברים אלה מתקשרים לתחושת ההקרבה של ההורים למען ילדיהם, אשר נידונה קודם לכן; אם הילדים בחרו או יבחרו לעזוב את ישראל, יישארו ההורים-המרואיינים קירחים מכאן ומכאן: ללא הסטטוס שהותירו בארץ המוצא והרחק מהילדים שלמענם היגרו. ניתן להבין, לפיכך, מדוע ה"דינמיות" אשר מאפיינת את הצעירים (כדברי רימה, שבתה עמדה לעזוב את העיר) עוררה חששות בקרב המרואיינים.

4.2.5 סיכום: ילדים בוגרים

מרואיינים רבים דיברו על ההגירה כהקרבה שעשו למען עתיד טוב יותר לילדיהם, והיו גאים בהתקדמותם של הילדים בישראל ובעצמאות הילדים. עם זאת, הדברים הועלו תמיד בהקשר להשוואה בין התפתחות דור הילדים לבין מצבם התעסוקתי של דור ההורים. המרואיינים סיפרו על מאמץ להיפגש בקביעות עם הילדים ועם בני משפחותיהם, ועל גאוותם על כך שילדיהם מתייעצים עמם. כמה מהמרואיינים דיברו על ההתרחקות הרגשית של הילדים, אשר כאבה בייחוד לאלה שמעגליהם החברתיים והמשפחתיים היו מצומצמים בהקשר להגירה. המרואיינים שילדיהם נישאו לבן או בת זוג מתרבות שונה הביעו חששות מהתרחקות ילדיהם ומאי-יכולת ליצור קשרים משמעותיים עם משפחות הילדים בשל קשיי השפה. כמה מהמרואיינים סיפרו על עזיבת ילדיהם את ישראל או חשש שיעזבו – תחושות קשות, בייחוד לנוכח נרטיב ההקרבה של ההורים למען ילדיהם בהגירתם לישראל.

4.3 סבאות מהגרים בני גיל הביניים

מרבית המרואיינים (18 מתוך 28) היו סבים, בדרך כלל ליותר מנכד אחד. הנכדים היו בדרך כלל בגילאי הגן ובית הספר היסודי.

4.3.1 נכדים: "שמחה טהורה"

אחת השאלות בראיון הייתה "מה הכי טוב בגיל הזה". התשובה הנפוצה לשאלה הייתה: "הנכדים". מה כל כך מיוחד בנכדים? הקשיתי, והמרואיינים שמחו לספר. כך כמה מהם:

הכי טוב? ההרגשה שאני סבתא, אני באה לקחת את הילד מהגן והוא רץ אליי (צוחקת)) ומחבק אותי, ונותן לי נשיקה... הוא כזה טהור וזך, עדיין אפשר לעשות ממנו מה שרוצים, ולהרגיש שהוא אוהב... כשהייתי אמא [לילדים קטנים] אז הייתי חייבת לעשות הכל, והכל עליי, התחייבות כל כך גדולה, וזה ((להיות סבתא)) כבר תענוג, את זה אני כבר לא חייבת לעשות, אני נהנית מזה (ליזה)

נכדים זה שמחה טהורה... יש לי נכדים נפלאים... כשהיו לי ילדים משלי, איכשהו תמיד חסר זמן בשבילם, [אתה] עובד כל עוד אתה צעיר, עובד וחי מהר יותר. ופה אפשר לעצור, שלוי יותר, להתבונן, ללטף את הראש, לשוחח, וזה איכשהו- זה נותן הרבה (ולדימיר)

הדבר הכי טוב זה הנכדים... יש לנו כבר שני נכדים ונכדה אחת, אנחנו מטפלים בהם, הם אוהבים מאוד לבוא לבית של הבאבע והזיידע, כפי שהם קוראים לנו בידיש (צוחקת)) (פרידה)

לפני כן ((לפני שהחל לעבוד במקצועו בישראל)) מצב הרוח שלי היה קצת מדוכדך, השמחה היחידה הייתה בנכדות שלי. נכדות זה כמו, כמו, לא יודע, בכל הרגעים השליליים, כשאני כבר חשבת: 'זהו', הן שימחו אותי. הן הביאו כוחות, הקירבה שלהן (אהרון)

תיאורי האינטראקציה המיוחדת בין הסבים לנכדיהם חזרו על עצמם בראיונות נוספים. מרואיינים רבים תיארו את הזמן והסבלנות שיש להם עבור הנכדים לעומת קוצר-הזמן ועומס המטלות שהיו עליהם כהורים לילדים קטנים, סיפרו כמה הם נהנים לשוחח עם הנכדים ולשחק איתם והסבירו שהם מטפלים בהם בהנאה, לא משום שזוהי חובתם לעשות זאת.

כמה מרואיינות סיפרו כי הנכדים היו גורם מניע משמעותי להגר לישראל, כאשר הילדים היגרו לישראל לפני ההורים-המרואיינים. בהקשר זה מעניין להזכיר שוב כי ראינו בפרק 1 שהמרואיינים שהיגרו לישראל בעוד ילדיהם הבוגרים בחרו להישאר בחו"ל היגרו כולם בטרם נולדו להם נכדים. לסוזנה, אחת מהמרואיינים הללו, נולדו בינתיים נכדים בארגנטינה, והמרחק מהם היה קשה לה:

זה מאוד קשה לראות את הנכדים דרך- עכשיו יש לי נכדים, ולראות את הנכדים דרך האינטרנט, דרך המצלמה (3) טסתי לארגנטינה אבל זה לא אותו דבר, כן? טסתי, הייתי איתם, יכולתי לפנק אותם, כל מה שאת רוצה, אבל זה לא אותו דבר.

דייוד, מרואיין נוסף שהיגר לישראל בעוד ילדיו נותרו בחו"ל, סיפר שהוא חושב שהשלב הבא בחייו יתחיל כשיהיה לסבא. הוא רמז לכך שאינו יודע אם יוכל לעמוד במרחק הרב מן הנכדים שייוולדו לו בארצות-הברית, על אף שלא דיבר על בעיה דומה עם המרחק מהילדים.

4.3.2 הרהורים וערעורים על נורמת הסבאות הטוטאלית

עם כל מילות השבח לנכדים, ממצא מעניין הוא שבמרבית המקרים הנכדים היוו חלק קטן מאוד מסיפור החיים של המרואיינים. במקרים רבים הנכדים הוזכרו רק במילה או במשפט אחד (בדרך כלל בהקשר לשאלה שהוזכרה: "מה הכי טוב בגיל הזה"), וכמעט ולא הוזכרו בשמותיהם. על אף שמרואיינות רבות וכמה מרואיינים ציינו שהם עוזרים לילדיהם בטיפול בנכדים, מעטים מביניהם הרחיבו על חלק זה בחייהם. ייתכן שההסבר לכך נעוץ בהפרדה שערכו המרואיינים בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי, בה נתקלנו גם קודם, והעדפתם לדבר על המרחב הציבורי. אבל איך הדברים מתיישבים עם הקביעה החד-משמעית של מרביתם כי "הדבר הכי טוב בגיל הזה" הם הנכדים?

הסבר נוסף לממצא טמון בחשיבה-מחודשת על נורמות הסבאות כתפקיד טוטאלי, אשר עלתה בסיפורים רבים אצל יוצאי חבר העמים. כך כריסטינה, אשר עדיין איננה סבתא:

מצד אחד זה רע שאין [עדיין] נכדים, כי הילדים כבר בוגרים, אבל מצד שני, נו, אין דאגות, לכן אנחנו בינתיים חופשיים. כשיהיו נכדים אנחנו לא ניסע לשום מקום, אנחנו נשב עם הילד, זה ברור, אבל בינתיים ככה יצא.

כריסטינה אמרה את הדברים לאחר שסיפרה על המנהג שפיתחו בישראל, היא ובן-זוגה, לנסוע לטיולים בארץ מדי שבת, ומדי פעם לטוס לטיולים בחו"ל. מן הדברים עלה כי כריסטינה פירשה את הסבאות כתפקיד טוטאלי, שלא יאפשר לה לעשות בשעות הפנאי שום דבר מלבד "לשבת עם הילד". באופן מעניין, כריסטינה ראתה את תפקידה העתידי כסבתא כתפקיד טוטאלי על אף שבנה התגורר בעיר מרוחקת ממנה (כך שלא נראה היה סביר שיפקיד את ילדיו בידי אמו לעתים קרובות כל כך).

דברים דומים עלו גם בראיון עם רוזה, שהייתה סבתא כבר כעשור. רוזה הייתה אחת המרואיינות הבודדות ששימשה כמטפלת בנכדיה, טיפלה בהם שעות רבות במשך כל יום ודיברה עליהם בהרחבה בראיון. אולם, לקראת סוף הראיון היא אמרה:

אני עוד לא מכירה את ישראל, אני רוצה להכיר פה הכל, חוץ מאילת לא הייתי בשום מקום, אין זמן, חסר לי זמן, קודם טיפלתי בנכד אחד ועכשיו בשנייה. אמרתי לכלתי: 'הנה, עוד שנתיים אני עוזרת לכם, ואחר כך זהו, אין לי כבר זמן, סליחה יקירתי, אני כבר בת 65, כבר לא נשאר לי לפני כלום, מעט'... החלום שלי הוא בכלל לגור באילת, יש לי חלום לגור באילת, אני מאוהבת בעיר הזו... הם ישכרו מטפלת ((עברית)) לילדה וישלחו אותה לגן, וסבתא תעבור לגור באילת... בהתחלה טיפלתי בנכד הזה ואז הביאו את הנכדים האלה, כמה אפשר? מתי אני אחיה בשביל עצמי?... בא לי משהו לעצמי, כמה נשאר לי? אני רוצה קצת לעצמי.

כמראיינת, הופתעתי לשמוע את הדברים הללו לאחר סיפוריה הארוכים של רוזה על נכדיה; קודם לכן קיבלתי את הרושם שהנכדים היו כל עולמה, והעניין העיקרי בחייה היה לגדל ולפתח אותם, כפי שאולי חושבים על כל "בבושקה רוסייה" שמטפלת בנכדים.

מוקדם יותר בפרק זה ראינו שמרואיינות רבות (בעיקר יוצאות חבר העמים) סיפרו כי אחד היתרונות המרכזיים בחייהן בישראל היה האפשרות לנסוע לטיולים בארץ ובחו"ל. אלא שרוזה וכריסטינה תיארו את הטיפול בנכדים כתפקיד טוטאלי, שאינו מאפשר טיולים ובילויים מדי פעם. אין תמה, אפוא, כי רוזה חיכתה לסיום הטיפול בנכדים, וכריסטינה שמחה במידה מסוימת על כך שתקופה זו בחייה עוד לא התחילה.

יש לציין, עם זאת, כי רוזה הייתה אחת המרואיינות הבודדות שלא עבדו בישראל באופן מסודר (רוזה עבדה כמטפלת וכתופרת בביתה והתפרנסה בעיקר מקצבאות רווחה), בשונה מכריסטינה ומן המרואיינות האחרות. מרואיינות-סבתות אחרות שהיגרו מחבר העמים תיארו את הסיוע שלהן בטיפול בנכדים באופן פחות טוטאלי ואינטנסיבי מזה שדומיין על ידי כריסטינה ותואר על ידי רוזה, אך גם הן סיפרו שהקדישו זמן רב לטיפול בנכדים, במקביל לעבודתן.

נראה היה שהמרואיינים, ובעיקר המרואיינות, ערערו על דפוס הסבאות הטוטאלית. הן הזכירו **רצונות לעסוק בפעילויות שלא יכלו לעסוק בהן בעבר**, אם משום שלא התאפשרו בחבר העמים, או שלא התאפשרו להן כנשים עובדות או כאמהות. הן הזכירו גם את **גיל הפרישה לנשים בישראל**, הגבוה משמעותית מזה הנהוג בחבר העמים, כגורם שלא מאפשר להן להיות "סבתות מטפלות". כפי שראינו בפרק 3, רוב הנשים תכננו להמשיך לעבוד גם לאחר גיל הפרישה.

כך למשל, לאלנה היה נכד בן שנה וחודש, ובמהלך הראיון היא חזרה ארבע פעמים בהקשרים שונים על תוכניות שונות שיש לה לשנה הקרובה "כעת, כשהתינוק כבר מעל גיל שנה ואני באה לשם פחות". היא סיפרה שלאחר לידת הנכד נהגה להגיע לבית בתה מדי יום לאחר עבודתה ולעזור בטיפול, אך לאחרונה הורידה את תדירות העזרה לפעמיים בשבוע. במקום הזמן שהקדישה לטיפול בנכד, היא סיפרה שברצונה לעסוק יותר בספורט ובתחביבים אחרים.

גם רימה סיפרה על עזרה אינטנסיבית לבנותיה כשהנכדים היו תינוקות, ועל כך שעברה לעיר מגוריה הנוכחית על מנת לסייע לבתה בטיפול בנכד. היות ולאחר מעבר הדירה תקופה מסוימת לא עבדה, היא שימשה כ"סבתא מטפלת". אולם, רימה לא התכוונה לצאת משוק העבודה. כשמצאה עבודה, בנותיה רשמו את הנכדים לגנים ורימה המשיכה לסייע באיסוף הילדים מהגן מספר פעמים בשבוע ובטיפול בהם עד שעות הערב.

ליזה, סבתא לנכד כבן שנתיים שפרשה לא מכבר לגמלאות, סיפרה שהשתדלה לסייע לבתה ככל שיכלה בעת שעבדה, וגם לאחר הפרישה היא עוזרת הרבה – אך לא הפכה ל"מטפלת". היא סיפרה בצער על חברתה, שבחרה אחרת:

כל הזמן חיכינו, אני והיא, שאנחנו נצא לפנסיה וניסע לבד, נעזוב את הבעלים וניסע לבד, אבל נתנו לה את הנכד ככה, כלתה הלכה לעבוד, הוא היה בן חצי שנה, עכשיו הוא בן שלוש. היא עוד מטפלת בו. אמנם כבר שלחו אותו לגן... הוא בוכה שם... חיכינו שאולי נוכל קצת להתעסק בחיים שלנו, ויוצא שאנחנו מתעסקים בשלהם.

בעוד ליזה ומרואיינות נוספות הביעו ביקורת מרומזת על הסבאות הטוטאלית, המרואיינים הגברים שהתייחסו לתופעה הביעו כלפיה ביקורת גלויה. כך גריגורי:

הדבר הכי נורא שאני יכול לתאר לעצמי הוא שאני אמנע מפעילות כלשהי ואקדיש את כל זמני לטיפול בנכדים. כלומר, יש לנו מספיק עיסוקים, אני עובד, אשתי עובדת... עבורי זה נראה לא ריאלי להקדיש את כל הזמן שלי לנכדים. זה אולי לא כל כך סטנדרטי לרוסים, אבל אצלנו זה ככה. כלומר להגיד שאני מת לראות אותם כל הזמן? מדבר עליהם כל הזמן? לא, השיחות שלנו הן על עבודה, דברים אחרים. נו, יש נכדים, הכל בסדר ((צוחק))

יצחק הוסיף כי חינוך הנכדים על ידי סבתות מתרבות לא-ישראלית, על אף שהוא נפוץ מאוד בסביבתו, אינו מיטיב עם הנכדים:

אני כל הזמן אומר לקרובי המשפחה שלי: 'מה אתן, סבתות, מחנכות את הילדים? אין לכן זכות! ההורים צריכים לחנך את ילדיהם! ההורים הם האחראים עליהם, והסבתות שם, כמו פעם, כמו ברוסיה, מלמדות אותם, בשום אופן! יש לכן מנטאליות אחרת לגמרי!'

ועם כל זאת, נורמת הסבאות הטוטאלית הייתה עדיין משמעותית עבור המרואיינות יוצאות חבר-העמים. ממצא זה מתקשר להיבט נוסף בנורמת הסבאות הטוטאלית, והוא **התחושה שהילדים והנכדים זקוקים לסבתא-המרואינת**. ראינו כמה חשוב היה למרואיינים שילדיהם הבוגרים הזדקקו להם וביקשו בעצתם, בייחוד על רקע השינוי התרבותי שעברו והעובדה שהילדים היו בקיאים יותר בסביבה ובתרבות החדשה. כשהפכו בישראל לסבתות, המרואיינות הרגישו שהן יכולות לתרום לילדיהן תרומה משמעותית מניסיוןן בהורות, תרומה שתסייע לילדים לעבוד, ללמוד ולהתקדם מבלי לדאוג לילדיהם וללא תשלום, בעת שהנכדים יהיו "בידיים טובות". מרואיינים רבים, אשר הרגישו שנחיצותם במדינה החדשה מוטלת בספק הן בתחום התעסוקתי והן עבור ילדיהם, הבינו כי הם נחוצים מאוד לצורך טיפול בנכדים. יצחק הסביר:

הם ((המהגרים בני גיל הביניים)) נוסעים לפה, קשה להם, אבל הם יש להם את המטרה שלהם: לעזור, לתת עזרה לנכדים, לילדים, זה כן. אבל אותו אדם כבר לא מדבר על משהו משלו, על להראות את עצמו פה, מה פתאום? זאת לא המטרה שלהם, המטרה העיקרית שלהם היא לעזור לילדים, לעזור לילדים ולנכדים. זאת האמת. 90 אחוזים הם כאלה שבאים לפה. הרי לא לוקחים אותם לעבודה.

כמה מרואיינות (פרידה, רימה ורוזה) הוסיפו כי בעצם תרומתם למשפחה ו"שחרור" הילדים לעבודה וללימודים, הן תורמות גם למדינה.

לפיכך, **תפקיד הסבתא הטוטאלית לא נתפש רק כמטלה, אלא גם כעמדת כוח משפחתית**, אשר הפכה לחשובה עוד יותר כאשר כוחם של המרואיינים במרחב הציבורי פחת. ניתן להבין, אפוא, מדוע קשה היה למרואיינות לוותר על עמדת הכוח המשפחתית כסבתא. נראה שנורמת הסבאות הטוטאלית הייתה פחות משמעותית בקבוצות המוצא האחרות. כך למשל, פרידה שהגיעה מארגנטינה אמנם שימשה כ"סבתא מטפלת", אך סיפרה שהיא רצתה לעשות זאת אחרי שנים שחלמה להיות בקרבת ילדיה ונכדיה, ומאחר והגיעה לישראל לאחר שפרשה לגמלאות. רות, שהגיעה מארגנטינה אף היא, לא העלתה כלל אפשרות כזו, גם לא לאחר

פרישתה הצפויה מהעבודה בעוד מספר שנים. לאה, שהגיעה מארצות הברית ולראשונה לאחר שנים רבות גרה בקרבת בנה ומשפחתו הצעירה, הבהירה כששאלתי אם היא כעת "סבתא פעילה":

אני לא יודעת עד כמה אני פעילה, אני לא הטיפוס של המטפלת. אני עובדת, אני מלמדת אנגלית בצהריים ובערבים, אז אני עסוקה.

עם זאת, לאה הבהירה כי היא משתדלת לעזור לבנה ולכלתה בטיפול בתינוקת ובמטלות אחרות, וכך למשל היא העבירה לכלתה מראש מדי שבוע את מערכת השעות שלה, על מנת שהכלה תוכל לתכנן מראש מתי סיועה של לאה יתאפשר. כלומר, לאה הרגישה נחוצה והביעה נכונות לעזור – אך לא באופן טוטאלי. בשונה מן המרואיינות יוצאות חבר העמים, היא גם לא חשה צורך להתנצל על כך.

אם כן, מרבית המרואיינים-הסבים מכל קבוצות המוצא הזכירו את הנכדים כ"דבר הטוב ביותר בתקופה זו", אך בדרך כלל לא דיברו עליהם בהרחבה. נראה שהמרואיינים הרגישו מספיק בנוח לדבר על חוויות אחרות בחייהם מלבד הסבאות ולבטא כך את החוויה כי הסבאות איננה כל עולמם. בדבריהם, הבהירו יוצאי חבר העמים (בעיקר הנשים שבהן) את הנורמה, וגם את השינויים שחלו בחייהן לאחר ההגירה, אשר הפכו את הנורמה לפחות רלוונטית. אולם, רבות מהן עדיין חשו צורך להתנצל או להבהיר את הסיבות לכך שאינן יכולות להיות סבתות טוטאליות.

4.3.3 שומרי-הסף של השפה

תמה משמעותית נוספת שעלתה נגעה לתקשורת עם הנכדים. ראינו בתת-הפרק הקודם כי המרואיינים דוברי-הרוסית שילדיהם נישאו לחתנים או לכלות שאינם דוברי רוסית חששו שלא יוכלו לתקשר בעתיד עם הנכדים. אולם, נמצא כי גם כאשר החתנים והכלות היו דוברי שפת המקור, המרואיינים דוברי הרוסית והספרדית חששו שהנכדים יעדיפו לדבר בעברית וישכחו את השפה המדוברת בבית. נושא זה עלה בראיונות רבים ונראה שהטריד מאוד את המרואיינים. כך סיפרו כמה מרואיינות:

[הנכדים] מדברים קצת ספרדית, כי אנחנו רוצים שהם ידעו את השפה... אבל זה יותר קשה להם, כי הם מדברים עברית כמובן... הם מבינים הכל בספרדית, כן? אבל מדברים רק קצת, כן? הם היו בארגנטינה עם ההורים, והגדול הוא בן 7 עכשיו, אז הוא היה יכול לדבר עם הדודנים שלו ועם הסבא והסבתא משמה, יכלו להתקשר לפחות, מבינה? זה חשוב מאוד (פרידה)

הנכדה שלי, בת שמונה, לא רוצה ללמוד את השפה הרוסית... בבית אנחנו כמובן משוחחים עמה ברוסית, ואפילו אני מסתירה ממנה את הידע שלי בעברית, כי היא אם היא תדע שאני יודעת הרבה היא מיד תעבור לדבר איתי עברית... אנחנו הרי היגרנו מאוקראינה, ואם מחר-מחרתיים היא תיסע [לשם], יש לה שם סבתא, דודה, בני דודים, היא הרי לא תוכל לשוחח עמם... לפעמים, בתור עונש... ההורים מכריחים אותה לקרוא ברוסית. זה הרי בכלל לא נכון מבחינה פסיכולוגית, היא תשנא את השפה הזו עוד יותר ((נאנחת)) (רוזה)

אני מסתכלת על הנכד שלי, אנחנו משתדלים לא לאבד את השפה, חבל לאבד את השפה, נכון? הסבתא מדברת רוסית, אם אין תקשורת עם הנכד זה קשה בצורה איומה, אנחנו כל הזמן מדברים עם הנכד הבכור, עכשיו הוא בן שמונה, ברוסית. והנה הוא הלך ל*גן חובה* ((עברית)), *בגן חובה* הוא עוד דיבר בבית ברוסית, עוד ערבב מילים, הלך לבית הספר – אני מדברת איתו רק ברוסית והוא עונה רק בעברית, הוא כבר לא יודע רוסית, לא רוצה או-אני לא יודעת, הוא לא עונה לי, הוא עונה רק בעברית (רימה)

שלוש המרואיינות דיברו על אותם הנושאים: החשש מקשיי תקשורת עתידיים בין הסבים לנכדים, החשש מקשיי תקשורת בין הנכדים לקרובי משפחה שנותרו בחו"ל, הצער הכללי על אבדן שפה נוספת, ובעיקר – **השפה כמוקד עימות**. מן הסיפורים עלה כי הנכדים התמרדו כנגד השימוש בשפת המקור וסירבו לשתף פעולה, והוריהם פעמים רבות ויתרו: הם שוחחו עם ילדיהם בעברית או שהסכימו שיענו להם בעברית. כך, **משימת שימור השפה נותרה בידי המרואיינים-הסבים**. המרואיינים, אשר רובם התקשו בעברית, המשיכו לדבר עם הנכדים בשפת המקור ולחלקם היו טרוניות כלפי ילדיהם על כך שאינם מקפידים על כך.

ועם זאת, כפי שראינו בפרק 3, כמה מהמרואיינים הכירו גם בכך שהשפה העברית של הנכדים והישראליות שלהם חיברה גם את הסבים לישראל ולתרבות הישראלית. כך יצחק:

תודה להם, תודה רבה לילדים שלנו ((עברית)) שהם משחזרים בי את העברית [שלמדתי]... הם בכל זאת הסתגלו... הם נכנסו לחיים האלו, הישראליים, הכירו בעצמם כישראלים.

יצחק ומרואיינים נוספים אלה השיבו לשאלה "האם את/ה מרגישה ישראלית" בחיוב, והסבירו כי הם מרגישים כך משום שילדיהם ונכדיהם ישראלים.

4.3.4 סיכום: נכדים

המרואיינים-הסבים תיארו את נכדיהם כאושר גדול, ואת הטיפול בהם כזכות וכשמחה ולא כחובה. עם זאת, נמצא פער בין תיאור הנורמה של "סבאות טוטאלית", אשר הייתה משמעותית אצל יוצאי חבר העמים, לבין אזכור צרכים אחרים של המרואיינים (ובעיקר המרואיינות), צרכים כעבודה וכבילוי, אשר התקשרו להגירתם לישראל והתנגשו לדעתם עם "הסבאות הטוטאלית". התוצאה הייתה ערעור על הנורמה והרלוונטיות שלה לחייהם. גם מיעוט הדיבור על הנכדים עשוי לרמז על שינוי שחל בנורמה. ובכל זאת, "הסבאות הטוטאלית" נתפשה על ידי המרואיינות יוצאות חבר-העמים כצורך אמיתי של הילדים והנכדים, וגם כעמדת כוח משפחתית המפצה במידת-מה על אבדן כוח במרחב הציבורי. תפישה זו מסבירה את הקושי של המרואיינות הללו לנהוג באופן שונה מן הנורמה. במקביל, מרואיינים רבים הביעו את רצונם בתקשורת תקינה עם נכדיהם לכשיגדלו, ובהקשר זה חששו שהנכדים ישכחו את שפת אמם ויעדיפו לדבר בעברית. היות ורבים מהם סיפרו כי ילדיהם 'נכנעו' לנכדים בנושא השפה, משימת שימור השפה נותרה בידי הסבים-המרואיינים, והם חששו להפוך אותה למוקד עימות.

5. סיכום: המרחב הפרטי

המרחב הפרטי בסיפורי המרואיינים כלל את המשפחה, חיי החברה, הפנאי והבית, אשר היבטיהם השונים שזורים, כמובן, אלה באלה.

מן הסיפורים עלו הבדלים מגדריים, אשר באו לידי ביטוי בראש ובראשונה בכך שהנשים דיברו על נושאי המשפחה וחיי-החברה יותר מן הגברים וניכר היה כי נושאים אלה העסיקו אותן יותר. זאת ועוד, נמצא כי הנשים הרבו לדבר על פעילויות מתוכננות בשעות הפנאי, בבית ומחוצה לו: תחביבים, בילויים, טיולים ופעילות ספורטיבית. הגברים, לעומתן, התקשו לארגן את זמנם הפנוי בשל אילוצי עבודה (או מתוך בחירה לעבוד גם בשעות הפנאי) ובשל אי-רצון לתכנן. הנשים הביעו צורך בקשרים רגשיים משמעותיים בהקשרים שונים, ואילו הגברים מיעטו להביע צורך בקשר רגשי, אך חלקם הביעו צורך בקשר חברתי (יוצאי מדינות דרום אמריקה וארצות-הברית בלבד). בעוד שגברים רבים הזכירו את בנות זוגם כאדם קרוב שעמו ניתן לחלוק רגשות, רק אישה אחת הזכירה בהקשר זה את בן זוגה. מרבית הנשים הזכירו בהקשר זה קשר רגשי עם בת משפחה או עם חברה. מהות הקשר הזוגי נתפשה על ידי גברים ונשים באור שונה: בעוד הגברים הדגישו את הדאגה והטיפול הפיזי והרגשי שקיבלו מבנות הזוג, הנשים הדגישו את הביטחון הכלכלי ובטחון הרגשי הנובע מן הידיעה שיש להן שותף לחיים. גם בקשרים עם הילדים הבוגרים ניכר הבדל זה: הנשים המרואיינות סיפרו על מאמצייהן להיפגש עם הילדים בקביעות ולהיות מעורבות בחייהם, והיו גאות שילדיהן התייעצו עמן והתייחסו לידע שלהן כרלוונטי על אף השינויים בסביבה עקב ההגירה. כמה מרואיינות דיברו בכאב על התרחקות רגשית של הילדים, אשר כאבה לאור צמצום המעגלים החברתיים והמשפחתיים בהקשר להגירה. הגברים, לעומתן, לא העלו את התמות הללו בסיפוריהם.

נראה שהמרואיינים השתדלו להתאים את עצמם למצבים החדשים שנוצרו בעקבות עזיבת הילדים את הבית ובעקבות ההגירה לישראל: הם קיבלו את בחירותיהם של ילדיהם גם אם חלקן הכאיבו להם (כמו נישואים לבן/בת זוג שלא דובר בשפתם, עזיבת העיר או הארץ), השתדלו לעזור בטיפול בנכדים במקביל לעבודתם. לעתים נוצר קונפליקט בין נורמות, כמו נורמת "הסבאות הטוטאלית" שתוארה על ידי יוצאי חבר העמים מול הנורמה הקיימת בישראל לעבוד עד גיל הפרישה בישראל (לנשים) ונורמות אחרות שהתוודעו אליהן לאחר ההגירה, כמו טיולים ובילויים. על אף הערעור על נורמת "הסבאות הטוטאלית", המרואיינות יוצאות חבר-העמים התקשו לוותר עליה בשל תפישת הצורך המשפחתי בה ובשל עמדת הכוח המשפחתית שהייתה טמונה בה, כוח שעשוי לפצות על אבדן כוחות אחרים, בעיקר במרחב הציבורי.

יתר על כן, נמצא כי המרואיינים קישרו בין ההצלחה התעסוקתית-החברתית של ילדיהם בישראל לבין ההקרבה התעסוקתית-החברתית שהם עצמם עשו לשם כך. לפיכך, עבור המרואיינים מחבר-העמים הסבאות הטוטאלית נתפשה כהמשך של אותה הקרבה, אשר יש בה גם רווח משני של כוח במערכת המשפחתית. כוח זה עשוי להוות פיצוי גם לאבדנים שנחוו במרחב הפרטי: פרידה מחברים קרובים שנותרו בארץ המוצא, ושינויים באיזון המשפחתי שנבעו מהתקדמות הילדים הבוגרים והשתלבותם בישראל, בעוד ההורים נותרו מאחור, לא תמיד רלוונטיים בידע שלהם אודות החברה בישראל ובנורמות המקומיות, לא מספיק מעורבים במשפחות הילדים ובהחלטות שמתקבלות לגבי הנכדים, לא חשים שהילדים מתאמצים כמותם להיפגש ולהיות יחד, ולעתים אף חוששים מעזיבת הילדים ומהפקרתם לעת זקנה.

דרך להתמודדות עם התחושות הקשות והאבדנים עשויה להיות תכנון פנאי וקיום חיי חברה. המרואיינים יוצאי דרום-אמריקה סיפרו בהקשר זה על ארגונים קהילתיים שמטרתם מפגשים חברתיים, והביעו שביעות רצון רבה ממפגשים אלה. גם יוצאי המדינות האנגלוסכסיות סיפרו על חיי חברה, אך פחות משמעותיים מאלה של יוצאי דרום-אמריקה. יוצאי חבר העמים היו פחות "חברותיים" מכולם, אך יש לציין כי הנשים שביניהן סיפרו על יחסי שכנות טובים וחברויות חדשות יותר מן הגברים.

גם הבית עשוי להעניק בטחון וכוחות להתמודדות. נמצא כי מרואיינים שרכשו בית בישראל סיפרו על כך בהרחבה ובגאווה וראו בכך שחזור של הישג שהיה להם בעבר; הדבר נכון בייחוד לגבי הגברים המרואיינים. לעומת זאת, מרואיינים שהתגוררו בדירות שכורות חשו אי-יציבות; רובם היו נשים שחיו לבדן. קיום "בית" בישראל, מקום יציב לחיות בו, נמצא כגורם המתקשר גם לתחושת שייכות כללית יותר, שייכות למדינה.

פרק רביעי - ממצאים מרכזיים:

- **נושא הדיור** עלה בהרחבה בראיונות ונמצא כמשמעותי וטעון. מרואיינים רבים חשו שנוצלו ורומו בהליכי קניית/השכרת דירה, בשל היותם מהגרים. תחושה זו רווחה בקרב המרואיינים **דוברי האנגלית והספרדית** (ולא בקרב **דוברי הרוסית**), והתקשרה עבורם לחוויית "הישראלי הרמאי והמזלזל באחר". מחצית המרואיינים (13) התגוררו בדירה בבעלותם, תשעה התגוררו בדירה שכורה, שלושה בדיוק ציבורי ומרואיין אחד במרכז קליטה. תשעת המרואיינים שחיו בשכירות התאפיינו כמהגרים **טריים** ביחס לאחרים (פחות מ-5 שנים בישראל) או **מבוגרים** ביחס לאחרים (סביב גיל 65), ורובם (6) היו **נשים** שחיו לבדן. רכישת דירה בישראל נתפשה כהישג, כמתקשרת ליציבות, בטחון ושייכות, וכהוכחה למצב כלכלי איתן.
- נושא **חיי החברה** נמצא כבעל קשר ברור ל**מוצא האתני** של המרואיינות:
  - **יוצאי דרום-אמריקה** אופיינו בחיי חברה פעילים, במסגרת פעילויות שנערכו בארגונים קהילתיים ופעילויות פרטיות עם שכנים וחברים מבני קהילתם אשר הכירו בישראל. כל יוצאי דרום-אמריקה הצהירו שיש להם כמה אנשים קרובים בחייהם (חלקם בישראל וחלקם במדינות המוצא), ואחת הסוגיות שהטרידה אותם הייתה מיעוט או העדר חברים ישראלים. **יוצאי המדינות האנגלו-סכסיות** היו אף הם מאורגנים בקהילות (בעיקר קהילות דתיות או וירטואליות-ישראליות), הזכירו אנשים קרובים בחייהם (אשר את רובם הכירו בישראל) וציינו שיש להם חברים ישראלים. יש לציין כי מרבית יוצאי המדינות האנגלוסכסיות שרואיינו היו מהגרים שהגיעו לישראל בגפם (3 מתוך 5). **יוצאי חבר העמים** דיברו על הנושא החברתי מעט מאוד, ולרוב בהקשר של החברים שהיו להם לפני הגירתם. בהקשר זה התקיים הבדל מגדרי: **הגברים יוצאי חבר-העמים** לא הזכירו חברים בישראל כלל, ואילו **הנשים** הזכירו מכרים ושכנים עמם נמצאו בקשרים, ואף כמה חברים. יש לציין שנשים אלה היו לרוב אלמנות או גרושות. בסיפוריהם של יוצאי חבר העמים לא עלה נושא "חברים ישראלים" כלל, ולא הוזכרו פעילויות קהילתיות או ארגונים קהילתיים. הם מיעטו לספר גם על שמירת קשרים עם חברים בחו"ל. ה"אדם הקרוב" בחיי יוצאי חבר-העמים היה בכל המקרים אישה (נשים לא הזכירו את בני-זוגן כ"אדם קרוב") וכמה מרואיינים יוצאי חבר-העמים ציינו שאין להם "אדם קרוב".

- נושא **הפנאי** נמצא כבעל קשר ברור **למגדר**, ללא הבחנה בין קבוצות המוצא:

הגברים סיפרו על מעט זמן ומעט מקום בחייהם לעיסוקים שמעבר לעבודה ולקיום היומיומי. שעות הפנאי שלהם כללו בעיקר עבודה (מבחירה) ושהייה בבית; דוברי האנגלית והספרדית מביניהם סיפרו גם על חיי-חברה (כמפורט בסעיף הקודם). הגברים דוברי-הספרדית התלוננו הרבו להשוות בין פעילויות הפנאי שלהם בישראל ובחול"ל והתלוננו כי כיום אין להם די זמן וכסף לבילוי.

הנשים תיארו את שעות-הפנאי שלהן כפעילות וחברתיות יותר מאלה של הגברים: הוזכרו טיולים בישראל ובחול"ל, פעילות גופנית (בעיקר הליכה מהירה), מופעים, מפגשים עם חברים, היכרויות עם אנשים חדשים ופעילויות חדשות בישראל, קריאה, האזנה למוזיקה ועוד. הנשים מיעטו להשוות בין פעילויות הפנאי שלהן בישראל ובחול"ל, ואם השוו נראה שהיו שבעות-רצון יותר מן המצב הנוכחי.
- **זוגיות**: נמצא כי בקרב המרואיינים שהיגרו בגפם, שלושה מתוך ארבעה **גברים** מצאו זוגיות בישראל (הרביעי שהה בישראל חודשים בודדים והצהיר כי בכוונתו למצוא בת-זוג). לעומת זאת, מתוך חמש **הנשים** שהיגרו לישראל בגפן, בצירוף ארבע הנשים שמצאו את עצמן חיות בגפן בישראל (עקב התאלמנות בישראל ו/או עזיבת הילדים את הבית) – רק אישה אחת הזכירה רצון למצוא בן-זוג.

בקרב **הגברים**, "האדם הקרוב" שהוזכר היה לרוב בת-זוגם. בקרב **הנשים**, "האדם הקרוב" הייתה בכל המקרים (למעט אחד) אישה – בת-משפחה או חברה. יש לציין כי רק לשבע מרואיינות מתוך 16 היה בן-זוג בעת הראיון.

הגברים הדגישו את הדאגה והטיפול הפיזי והרגשי שקיבלו מבנות זוגם, ואילו **הנשים** הדגישו את הביטחון הכלכלי ובטחון הרגשי הנובע מן הידיעה שיש להן שותף לחיים.
- **ילדים**: הילדים היו מניע מרכזי להגירה, לשם מתן "עתיד טוב יותר" עבורם או לשם התאחדות עםם (אם היגרו לפני ההורים-המרואיינים). המרואיינים הביעו גאווה בהישגי הילדים בישראל; הצלחתם נחווה כפיצוי לאבדני ההורים והוצגה כמטרה שהושגה, אשר למענה הקריבו ההורים-המרואיינים את עצמם. מרואיינים רבים חוו היפוך-תפקידים במשפחה וחלקם הפכו לתלויים בילדיהם בתרגום, יעוץ ואף בסיוע כלכלי. מרביתם קיבלו את השינוי שחל המשפחה, אך אחדים מהם חוו קושי בקבלתו.
- **נכדים**: הסבאות תוארה כ"אושר גדול" וכזכות. נמצא פער בין תיאור הנורמה של "סבאות טוטאלית" (שהייתה משמעותית בקרב יוצאי חבר העמים) לבין צרכים אחרים ותוכניות אחרות של המרואיינים (ובעיקר המרואיינות) כעבודה וכבילוי, אשר התקשרו להגירתם לישראל ולא עלו בקנה אחד עם נורמת "הסבאות הטוטאלית". ובכל זאת, "הסבאות הטוטאלית" נתפשה ע"י מרואיינות יוצאות חבר-העמים כצורך ממשי של הילדים והנכדים וגם כעמדת-כוח משפחתית אשר עשויה לפצות על אבדני המרחב הציבורי.

חלק רביעי: דיון

מחקר זה עוסק בחוויה המשולבת של הגירה ושל גיל הביניים, מתוך נקודת מבטם של יוצאי מדינות שונות שהיגרו לישראל בהיותם בגיל הביניים. שאלות המחקר מתייחסות לאופן שבו חוו המהגרים בני גיל הביניים את ההגירה ואת התפקידים החברתיים ואירועי-החיים הרלוונטיים לגיל הביניים, תוך התייחסות להבדלים תרבותיים ומגדריים בין המשתתפים. בחינת שאלות המחקר נערכה באמצעות שימוש במחקר איכותני מן המסורת הפנומנולוגית-הרמנויטית, היוצר מפגש פרשני בין החוקרת לנתונים ושואף לערוך השוואה בין משמעות חוויות של יחידים שחיו בצל אותה תופעה, על מנת לשפוך אור על האירוע כתופעה חברתית (Creswell, 1998). המחקר כלל 28 ראיונות עומק עם מהגרים בני גיל הביניים, אשר נותחו בניתוח תוכן (שקדי, 2003; Tutty, 1996; Rothery & Grinnell) בסיוע טכניקות שונות לניתוח צורני (Rosenthal, 1993).

ממצאי המחקר מלמדים כי חוויית ההגירה בגיל הביניים היא חוויה מבלבלת, שהתחילה לרוב מתוך משבר. המשבר קטע את תחושת "שיא החיים" של המשתתפים במדינות בהן חיו, תחושה המאפיינת את גיל הביניים בתקופתנו בהיבטים שונים (Lachman, 2004; Markus et al., 2004; Glaeser et al., 2002; Lachman & Bertrand 2001; Aldwin & Levenson 2001; Heckhausen 2001; Magai & Halpern 2001; Willis & Schaie 1999; Lachman & Weaver, 1998; Antonucci & Akiyama, 1997; Lachman et al., 1994). המשתתפים קיוו לסיים את המשבר באמצעות הגירה לישראל. כך, תוארו השנים הראשונות לאחר ההגירה כתקופה אינטנסיבית של לימוד השפה והתרבות וניסיון להשתלב בתעסוקה ובחברה. מוטיבציה חזקה להשתלבות חברתית-תרבותית-כלכלית הינה אופיינית למהגרים בשלבים הראשונים לאחר ההגירה (מירסקי, 2005; Slutzki, 1979), אך במקרה הנוכחי, בו מדובר במהגרים בני גיל הביניים, מניע נוסף היה הרצון לשוב ל"שיא החיים" שנקטע בשל המשבר.

בניגוד לתקופה שחלה לפני ההגירה, אשר נושא הגיל נעדר בסיפורים אודותיה, הגיל הודגש מאוד בסיפורים על השנים הראשונות לאחר ההגירה כנושא מבלבל ומפתיע, אשר העלה בעיקר תחושות של גיל מבוגר, אך גם תחושות של גיל צעיר. המורטוריום החברתי שניתן למהגרים טריים להתנסויות (Sluzki, 1979; Oberg, 1960; Lysgaard, 1955) נמהל בקרב בני גיל הביניים בהבנה שהגיל מהווה לחץ של זמן; ככל שיתמהמהו להשתלב, כך יקטנו סיכוייהם להצליח בהשתלבות בהמשך. "הגעה אחרי גיל 45 היא באמת קשה... צריך לעשות הכל מהר, אין זמן לקחת תנופה", סיכמה המשתתפת רימה את החלק הפתוח בראיון עמה. ואכן, נמצא כי לא כל המשתתפים עמדו בלחצים שהיו כרוכים בהגירה בגיל הביניים. כמה מהם סיפרו על מחלות ומשברים נפשיים שחוו, ורבים אחרים סיפרו על מצוקה נפשית וחולי אצל בני זוגם. הסיכון לבעיות בריאות כרוניות בקרב מהגרים בגיל הביניים מוכר בספרות (Kolljeski Resick, 2008; Remennick, 1999; Angel et al., 2001; Meados et al., 2001; Remennick, 2003) ובנתוני סקר הבריאות הלאומי (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006).

הסיפורים אופיינו בהרחבה על חוויות המרחב הציבורי, אשר כללו סיפורים על ההשתלבות התעסוקתית וההשתייכות (או אי ההשתייכות) בישראל. הקושי של המשתתפים להשלים עם ירידתם מן "השיא", וביחוד מן השיא המקצועי, ביטא גם את הקושי בהשלמה עם מיקומם השולי בחברה הישראלית, ואת הספקות שהיו להם בנוגע להשתייכותם אליה. "הצלחה" התפרשה כעת כ"הצלחה יחסית", בעלת מדדים חדשים. ארבעה דפוסי השתלבות תעסוקתית-חברתית נמצאו על פי החיתוך בין תפישת ההצלחה התעסוקתית-חברתית בישראל לבין ההשלמה עם הירידה מן השיא. הדפוסים היו: "הצלחה יחסית" (תפישת הצלחה ומעברים בין השלמה לאי-השלמה), "מסלול חדש" (תפישת אי-הצלחה המשולבת עם השלמה), "ישיבה על הגדר" (תפישת אי הצלחה המשולבת עם אי השלמה) ו"יזמות יצירתית" (דפוס המתווסף לדפוס אחר, לרוב לדפוס "הצלחה יחסית").

בשונה מן הסיפורים על המרחב הציבורי, הסיפור היזום של המשתתפים על המרחב הפרטי היה בדרך כלל קצר. שינויים משמעותיים המתקשרים למרחב הפרטי התקיימו כבר בשנים הראשונות להגירה, כצרכים שעלו לטפל בהורים קשישים ובבני זוג חולים, וכצורך להסתגל לשינויים שחלו באיזון המשפחתי בשל השתלבותם המהירה של הילדים בחברה החדשה. שינויים נוספים במרחב הפרטי התקשרו להתבססות החיים בישראל (למשל גיבוש חברויות, חיי חברה ופעילויות פנאי), לצד שינויים משפחתיים שהתקשרו להגירה ולגיל הביניים (למשל גאווה בילדים הבוגרים אשר נקשרה בתחושות הקרבה למענם, וערעור על נורמות סבאות שהתקיימו במדינות המוצא). המרחב הפרטי נמצא כזירה לפיצוי על אבדני המרחב הציבורי. על אף שאבדנים נחו גם במרחב הפרטי, נוספו בו גם פרקטיקות חדשות ובלתי-צפויות (למשל סיפורי הנשים על פעילויות פנאי מגוונות), אשר סייעו בהתמודדות.

כמה מהיבטי חוויית ההגירה בגיל הביניים השתנו בין קבוצות המוצא, ואחרים התקשרו למגדר, לוותק בישראל ולמצב המשפחתי בהגירה (הגירה לבד או עם בני משפחה). בחלק הנוכחי בעבודה אדון בממצאים שעלו במחקר תוך התייחסות לספרות התיאורטית והמחקרית הרלוונטית. לבסוף אתיחס למגבלות המחקר ולתרומתו.

1. פרטי וציבורי

סיפורי החיים בחלק הפתוח בראיונות כללו בעיקר סיפורי הגירה, והדגישו את המרחב הציבורי. מרבית המשתתפים התחילו את הסיפור עם רקע קצר על ילדותם ובגרותם הצעירה (בדרך כלל בלימודיהם והמקצועות שרכשו), אך הסיפור התמקד בתקופת הבגרות האמצעית, המשבר שחל בחייהם, ההגירה בעקבותיו, והחיים לאחר ההגירה. בסיפורים נמצא כי חוויות המתקשרות למרחב הציבורי, קרי: תעסוקה ומיקום בחברה, סופרו בהרחבה בחלק הפתוח בראיון ונענו בהרחבה בשאלות המתקשרות אליהן. לעומת זאת, חוויות המרחב הפרטי, קרי: התייחסות למשפחה, לבית, לחברים ולפנאי - סופרו בדרך כלל באופן מצומצם בחלק הפתוח בראיון ובחלק מהמקרים גם נענו בצמצום בשאלות שהתייחסו לכך.

1.1 מהו המרחב הציבורי? מהו המרחב הפרטי?

יורגן הברמס ראה במרחב הציבורי (או ב"ספּרה הציבורית") את המקום בו מתעצב השיח הציבורי. לטענתו, בתקופתנו הכוונה היא לכל מה שנעשה בציבור, אשר למדינה יש גישה אליו.

לעומת זאת, היבטים שאינם נוגעים למדינה ואין לה גישה אליהם, כמשפחה וכרגשות, נכללים במרחב הפרטי (Habermas, 1989 [1962]). התיאוריה זכתה לביקורת נרחבת, המבוססת בעיקר על הטענה כי היא אוטופית, מניחה גישה שווה לכולם למרחב הציבורי ומתעלמת מהדרות משמעותיות המתקיימות בו. אחת הביקורות הידועות הובעה על ידי ננסי פרייזר, אשר טענה כי לא קיימים קריטריונים "טבעיים" להפרדה בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי; קריטריונים חברתיים ואידיאולוגיים הם שיוצרים את ההפרדה. המרחב הציבורי, לדבריה, מפלה נשים ומעמדות נמוכים ומדיר קבוצות שוליים – תוך חיזוק הבורגנות הגברית הלבנה, אשר רואה עצמה כאוניברסלית (Fraser, 1990). ההבחנה בין המרחב הפרטי לציבורי נפוצה במחקרים פמיניסטיים העוסקים במקומן של הנשים במרחב הציבורי (לדוגמא: Yuval-Davis, 1993; Elshtain, 1993). לפי פרייזר (Fraser, 1990), מחקרים פמיניסטיים רבים משתמשים במונח "המרחב הציבורי" על מנת לתאר את כל מה שנמצא מחוץ לתחום הביתי או המשפחתי, או ביתר פירוט: המדינה, כלכלת התעסוקה-בתשלום הרשמית, וזירות של שיח ציבורי (שם).

הדיכוטומיה פרטי-ציבורי קיימת שנים רבות גם בחקר מהגרים, בעיקר בנוגע לנושא נישואים מעורבים (למשל: McCaa, 1993; Crester and Leon, 1982; Gordon, 1964). בשנים האחרונות חדרה ההבחנה בין ה"פרטי" ל"ציבורי" גם למחקרי מהגרים העוסקים בהשפעה ההדדית בין המרחב הציבורי במדינה החדשה לבין המרחב הפרטי של המהגרים, בייחוד בהתייחס למהגרים מוסלמים באירופה (למשל: Koenig, 2005; De Leeuw, 2005; Cesari, 2002). במחקרים אלה ההבחנה בין "המרחב הפרטי" ל"מרחב הציבורי" דומה לזו שציננה פרייזר (Fraser, 1990) כי מתקיימת במחקר הפמיניסטי.

הבחנה דומה נמצאה גם במחקר הנוכחי. נמצא כי חוויות המתקשרות למגע עם סוכני המדינה (למשל במשרדי ממשלה, באולפני לימוד עברית ובמרכזי הכשרה תעסוקתית), ובייחוד חוויות המתקשרות לתעסוקה, היו הנושא המרכזי שהמשתתפים בחרו לדבר עליו. כאשר נשאלו על התחום ה"פרטי", רבים מהם הסיטו את השיחה לעבר נושאים "ציבוריים" (למשל, נשאלו על היחסים עם ילדיהם לאחר ההגירה וסיפרו כתשובה לכך על ההשתלבות התעסוקתית של ילדיהם בישראל). הסיפורים שהוגדרו על ידי מאוחר יותר כ"מרחב הפרטי", אודות המשפחה, החברים ושעות הפנאי⁴⁷, התקבלו בדרך כלל כתשובות לשאלות ישירות על נושאים אלה.

1.2 הסברים אפשריים להבחנה בין המרחב הפרטי והציבורי בסיפורים

הסבר חלקי להבחנה בין המרחב הפרטי למרחב הציבורי בסיפורים עשוי להתקשר למאפייניהם התרבותיים של מרבית המשתתפים במחקר (15 מתוך 28) **כיוצאי חבר העמים**. המשתתפים שהגיעו ממדינות חבר-העמים דיברו על נושא העבודה כנושא מרכזי, ולעתים יחיד, בסיפור חייהם. משתתפים אלה התחנכו בתקופה הסובייטית לאור האידיאולוגיה הקומוניסטית, אשר ראתה בעבודה ערך עליון (Horowitz, 1989) וזיהתה אותה עם מיקום חברתי, כך שהעבודה היוותה חלק

⁴⁷ אריאלה אזולאי (1999) טענה כי המרחב הציבורי כולל בתוכו עבודה, פנאי ומעברים, אשר לכל אחד מהם מטרה תכליתית. במחקר הנוכחי מצאתי כי נושא הפנאי נתפש בעיני המשתתפים כחלק מן המרחב הפרטי, בהיות פעילויות הפנאי כאלה המתרחשות בבית או בחוג המשפחה והחברים ואינן קשורות למדינה, לתעסוקה ולשיח הציבורי. עם זאת, ראו הרחבה בהמשך בנושא הפנאי, המעמידה בספק את השתייכותו המלאה למרחב הפרטי.

משמעותי בזהות (Markowitz, 1993, 1994). נראה כי נושא העבודה נתפס כחלק חשוב מן הזהות שלהם, והשינוי שחל בנושא זה עקב הגירתם נתפס לפיכך כתמה משמעותית ביותר בסיפור הגירתם.

מאפיין תרבותי נוסף הרלוונטי ליוצאי חבר העמים הוא נטייתם שלא לשתף אנשים זרים בחוויות מן המרחב הפרטי. בברית-המועצות הקומוניסטית, בה חיו התושבים בחשש מתמיד מן השירותים החשאיים ומהלשנות (גם של אנשים קרובים לכאורה), רמת האמון באנשים זרים הייתה נמוכה מאוד, היות ואמון באדם הלא-נכון היה עלול לעלות ליחיד בחייו (Gitelman, 1982). לפיכך, אמון ניתן רק בקומץ מצומצם של אנשים קרובים, בני משפחה וחברים, והתבסס על היכרות רבת-שנים, לעתים מן הילדות (Markowitz, 1993; Horowitz, 1986; Hollander, 1978). בישראל, לעומת זאת, הגבול בין החיים הציבוריים לפרטיים מטושטש יותר מאשר בברית המועצות הקומוניסטית, חברויות פרטיות אינטימיות פחות מאשר בברית-המועצות, והחיים הציבוריים פתוחים יותר, לא-פורמליים ופחות תובעניים (Horowitz, 1989). נראה כי ברבות השנים לאחר ההגירה לישראל, חלו בקרב יוצאי חבר-העמים שינויים ברמות האמון הנמוכות בזרים ובהפרדה הטוטאלית בין המרחב הפרטי לציבורי. כך למשל, מחקרים מן השנים האחרונות מעידים כי הפתיחות לקבלת עזרה מאנשי מקצוע בתחום בריאות הנפש בקרב אוכלוסייה זו גדלה בהשוואה לשנות התשעים המוקדמות, ככל הנראה בעקבות התנסות עם הנורמות החברתיות בהקשר זה בישראל (Lerner et al., 2005)⁴⁸. ובכל זאת, מאפיינים תרבותיים המופנמים בתהליך הסוציאליזציה (הביטוס) מהווים חלק משמעותי באישיות, וסביר שימשיכו להתבטא גם כאשר הנסיבות שבהן הופנמו כבר פחות רלוונטיות (Bourdieu, 1977). לכן, הרתיעה התרבותית-הסובייטית משיתוף זרים בחוויות מן המרחב הפרטי עשויה להיות חלק מן ההסבר לסיפור החיים מבוסס המרחב-הציבורי של יוצאי חבר-העמים.

אוכלוסייה נוספת במחקר שהדגישה בסיפור חייה את המרחב הציבורי, ובייחוד את נושא העבודה, היא המשתתפים **הגברים**. הספרות מראה כי גברים נוטים לספר על הקריירה שלהם כציר בלעדי בסיפורי חייהם, והצלחתם התעסוקתית מהווה חלק משמעותי בזהותם (Gergen, 1992). נראה, אם כן, כי הטלתה שעברה הקריירה של המשתתפים הגברים לאחר ההגירה היוותה טלטלה משמעותית גם בזהותם, אשר באה לידי ביטוי בסיפור החיים שלהם.

השילוב בין שתי האוכלוסיות (גברים ויוצאי חבר העמים) בהקשר לנושא העבודה כנושא מרכזי בחלק הפתוח בראיון, אכן בא לידי ביטוי בכך שגברים יוצאי חבר העמים היו המשתתפים שדיברו יותר מכל קבוצה אחרת על נושא העבודה, ואף קישרו שאלות שלא עסקו בנושא העבודה לנושא זה. נשים יוצאות חבר העמים וגברים שאינם יוצאי חבר-העמים הזכירו מעט יותר נושאים מן המרחב הפרטי, ונשים שאינן יוצאות חבר העמים היו הקבוצה שדיברה על המרחב הפרטי יותר מכל האחרות. בהקשר זה מעניין לציין גם כי גברים יוצאי חבר העמים היו קבוצת משתתפים שהעדיפה בדרך כלל להתראיין במקום העבודה ולא בביתם, כעין הרחקה נוספת של המרחב הפרטי מן הראיון. לצדם היו כמה גברים נוספים שמוצאם אינו מחבר העמים ואישה אחת מחבר

⁴⁸ בתחילת גל ההגירה מחבר-העמים לישראל בשנות ה-90, נמצא כי אוכלוסייה זו נמנעה מפנייה לעזרה לאנשי מקצוע בתחום בריאות הנפש (Levav et al., 1990; Sharlin, 1998).

העמים. לשם השוואה, נשים שהגיעו ממדינות שאינן חבר העמים (ארה"ב, דרא"פ, ארגנטינה) בחרו להתראיין בביתן בכל המקרים.

הסבר נוסף להבחנה בין הפרטי לציבורי בראיונות הוא היותם של המשתתפים מהגרים, אנשים שמקומם במרחב הציבורי נמצא בתהליכי התגבשות, אך במרחב הפרטי (במשפחה ובחוג החברים הוותיקים) הוא לכאורה ברור יותר, ולפיכך מהווה תמה פחות משמעותית. על אף שהתבקשו לספר על חייהם, המשתתפים בחרו להציג את עצמם בעיקר על פי ההיבטים הציבוריים המתקשרים להגירתם. אף על פי שידעו שאני מתעניינת בהגירה בגיל הביניים, הם השמיטו את נושא גיל הביניים (למעט נושא תחושת הגיל ה"מבוגר מדי" להשתלבות תעסוקתית במקצועותיהם, שהזכירו חלקם) והשטיחו או השמיטו את ההיבטים הפרטיים בחוויה. נראה כי המסר שביקשו המשתתפים להעביר באופן שהציגו את סיפור חייהם היה כי המרחב הפרטי היה פחות רלוונטי בחוויית ההגירה שלהם, ולכן לא מהווה תמה חשובה לאיזכור.

גרמן וגרגן (Gergen & Gergen, 1988) טענו כי אנשים המספרים את סיפורי חייהם נוקטים במספר מנגנונים שמטרתם לחזק את ה-End Point הנרטיבי של סיפורם, קרי: את התכלית, הטענה או המסר שהם מבקשים להוכיח או להעביר בסיפור, אשר במרבית המקרים הוא בלתי מודע. ספקטור-מרזל (2010) תיארה שישה "מנגנוני ברירה" המיועדים למטרה זו. שני מנגנונים מהם הינם: השמטה – אי דיווח של עובדות, תקופות ואירועים בהיסטוריית החיים בשל היותם בלתי רלוונטיים ל-End Point הנרטיבי, והשטחה – מזעור או דחיסה של עובדות, תקופות ואירועים בהיסטוריית החיים, משום שאינם רלוונטיים או בשל צורך להזכירם ולהגדירם כלא רלוונטיים.

בהקשר הנוכחי, חלק מהשינויים שתוארו במרחב הפרטי אכן היו שינויים נורמטיביים הרלוונטיים לגיל הביניים ולא בהכרח רלוונטיים להגירה, כמו למשל עזיבת ילדי המשתתפים את הבית⁴⁹, הולדת נכדיהם⁵⁰ והזדקנות הוריהם⁵¹. אולם, האופן בו נחו אירועים אלה על ידי המשתתפים, כפי שהסתבר בפרק השאלות בראיון, היה קשור באופן הדוק להגירתם. למשל, הצורך לטפל בהורים המבוגרים לא התקיים עבור המשתתפים לפני ההגירה לישראל, ואילו לאחר ההגירה הפכו ההורים בבת-אחת לתלויים בילדיהם בני גיל הביניים. ביחס ליחסים עם הילדים הבוגרים, ניכרה גאווה בהישגיהם – אך זו נקשרה בתחושה של הקרבה למענם בעצם ההגירה. ההתרחקות הנורמטיבית של הילדים הבוגרים מהוריהם (Lawton et al., 1994) נחוותה ככאב בקרב המהגרים אשר מעגליהם החברתיים והמשפחתיים הצטמצמו בשל ההגירה (בייחוד יוצאי חבר העמים). גם הסבאות, שתוארה כאושר גדול, הייתה מהולה בחשש נוכח העדפת הנכדים לדבר בעברית. עבור המשתתפים שהגיעו מחבר העמים, הסבאות נחוותה באופן שונה ממה שציפו, נוכח

⁴⁹ ראו: Akhtar and Choi, 2004; Bee, 2000; Antonucci & Akiyama, 1997; Lomeranz et al., 1996; Bumpass, 1994; Harris, Elicott & Holmes, 1986.

⁵⁰ ראו: כצנלסון ורביב, 2009; Attias-Donfut & Reitzes & Mutran, 2004; Engstler & Menning, 2005; Segalen, 2002; Reitzes and Mutran, 2002; Silverstein and Marenco, 2001; Somary and Stricker, 1998; Marks, 1996.

⁵¹ ראו: Bee, 2000; Shmotkin, 1999; Antonucci & Akiyama, 1997; Akiyama, Antonucci & Campbell, 1990; Richards et al., 1989; Cicirelli, 1988, 1983, 1981.

תחושות המערערות על נורמת הסבאות הטוטאלית אשר אופיינית לאוכלוסייה זו (על פי מירסקי, 2009; Mirsky & Prawer, 2003) בהקשר לנורמות חדשות שהתוודעו אליהן בישראל.

שינויים אחרים במרחב הפרטי היו תוצריה הישירים של ההגירה. כך, משתתפים רבים סיפרו כי הם חשו בחסרונם של חברים קרובים ובני משפחה שנתרו במדינת המוצא. חלק מן המשתתפים (בעיקר הגברים מביניהם) הביעו געגועים לפעילויות פנאי שנהגו לעסוק בהם בחו"ל, אשר לא מצאו זמן או מסגרת מתאימה לעסוק בהם בישראל. רבים סיפרו על געגועים לבית שנתר בחו"ל והשוו אותו לביתם הנוכחי, שהיה בדרך כלל קטן יותר, ובחלק מהמקרים היה שכור וארעי. כאשר נשאלו על נושאים אלה, חלק מן הנושאים פורטו באריכות, לעתים תוך הבעת רגשות (למשל התרגשות כשסיפרו על הנכדים, או בכי כשסיפרו על ביתם בחו"ל).

אם כן, ניכר היה כי היבטי המרחב הפרטי אינם בלתי-רלוונטיים לסיפור ההגירה בגיל הביניים, ואינם מובנים מאליהם. ייתכן כי בשלב השאלות בראיון, המשתתפים חשו נינוחים ופתוחים יותר, והצליחו לספר על חוויות המרחב הפרטי. הסבר נוסף להשטחת המרחב הפרטי בסיפורי החיים עשוי אפוא להיות הכאב הכרוך בסיפור אודותיו, אשר נראה כי המשתתפים לא רצו להתמודד עמו בהצגתם העצמית.

1.3 "ציבור-שכנגד"?

מוקדם יותר ראינו כי ננסי פרייזר (Fraser, 1990) טענה שהמרחב הציבורי מפלה לרעה את קבוצות השוליים ולעתים אף מדיר אותן מן השיח הציבורי. המשתתפים במחקר הנוכחי תיארו את חייהם בטרם הגירתם כמעורבים במרחב הציבורי במדינת מוצאם; הם עסקו במשרות מכובדות (מורים, רופאים, פסיכולוגים, רואי-חשבון, מנהלים בכירים, מרצים באוניברסיטאות ועוד) והיו מעורבים בחיים התרבותיים והקהילתיים באזורי מגוריהם. על אף שרובם היו יהודים, רק בודדים סיפרו כי נתקלו באפליה, ואף על פי כן הם חשו כי עמדתם הציבורית הייתה גבוהה. לאחר הגירתם, לעומת זאת, כל המשתתפים קיבלו את הסטטוסים "מהגר" ו"מבוגר"; השילוב ביניהם הציב את המהגרים בני גיל הביניים בעמדת נחיתות משמעותית ביחס לזו שהייתה להם בעבר. כלומר, בשונה מפרטים שהופלו במרחב הציבורי מרגע לידתם, בשל השתייכותם לקבוצות-סטטוס שמיקומן החברתי נמוך (כמו נשים וקבוצות אתניות מסוימות) – משתתפי המחקר חוו במהלך מרבית חייהם השתייכות וקבלה במרחב הציבורי, וחוו לראשונה אפליה או הדרה ממנו רק בהגיעם לישראל. אין תמה, אפוא, כי נושא אי-השתייכותם במרחב הציבורי בישראל העסיק אותם מאוד – ובייחוד את הגברים שביניהם, אשר לא הופלו במרחב הציבורי טרם הגירתם.

פרייזר (שם) טענה כי הקבוצות המופלות או המודרות יוצרות לעצמן מרחב ציבורי אלטרנטיבי, אותו כינתה "ציבור שכנגד" (Counterpublic). במרחב זה נוצר ומופץ שיח נגדי אודות הזהות, האינטרסים והצרכים של בני אותן קבוצות. מרחב כזה תואר בבירור על ידי המשתתפים יוצאי המדינות הלטיניות והאנגלוסקסיות. מן הראיונות עמם עלה כי הארגונים החברתיים של יוצאי דרום אמריקה היוו חלק משמעותי בחיי החברה של המשתתפים דוברי הספרדית, כפי שנמצא גם במחקר שעסק בהשתלבות אוכלוסייה זו בישראל (דגני ודגני, 2004). המשתתפים דוברי-הספרדית סיפרו כי בפעילויות אלה משתתפים בעיקר בני גיל הביניים ומבוגרים מהם, אשר מעוניינים בפעילות חברתית בשפה הספרדית. מעבר לפעילות החברתית, ארגונים אלה היוו מסגרת להשתייכות, הגדרה עצמית וידע, ודאגו לצרכים ולאינטרסים של בני

הקבוצה. כך למשל, סופר על מאבק שניהל אחד מארגוני יוצאי דרום-אמריקה מול מספר גופים ציבוריים בישראל (עיריות, קופות חולים) על מנת שיוכלו להסתייע במוקדני שירות דוברי ספרדית, ודובר רבות על פעילות התנדבותית מאורגנת במסגרת הקהילה ולמענה. כל המשתתפים יוצאי דרום-אמריקה סיפרו על הארגונים הללו בהקשרים שונים, ורובם הדגישו שהם משמעותיים מאוד עבורם.

גם יוצאי המדינות האנגלוסכסיות תיארו ארגונים קהילתיים, בעיקר כאלה שקמו סביב פעילות דתית או קהילות שהתנהלו באופן וירטואלי. אני רואה גם בקהילות אלה סוג של "ציבור שכנגד"; הקהילות הדתיות היוו על פי סיפורים אלה מסגרת משמעותית למפגש חברתי, להשתייכות, לידע על החברה החדשה ולדאגה לצרכי חברי הקהילה. כך למשל, משתתפות-המחקר קימברלי ולאה (כל השמות בדויים) סיפרו כי החברים שהכירו בקהילות הדתיות שהשתייכו אליהן סייעו להן בצעדיהן הראשונים בישראל, באיתור דירה ומקום עבודה. קימברלי אף סיפרה שלא נהגה לשמור שבת לפני הגירתה, אך בישראל היא הקפידה לבקר בשני בתי כנסת שונים שסביבם קהילות של יוצאי מדינות אנגלוסכסיות, וכך הרחיבה את מעגל מכריה. משתתפים נוספים סיפרו כי הם שאבו מתוך הקהילות המקוונות ידע רב על החברה הישראלית, כולל עצות שימושיות כיצד לנהוג במפגשים עם מוסדות השלטון. על אף שמדובר בקהילות מקוונות, שלא בהכרח חותרות להיכרויות אישיות, נראה כי הן יצרו שיח על מקום המהגר בחברה הישראלית, וסייעו בהדרכה ובהכוונה למימוש האינטרסים של חברי הקהילה.

המרחב הציבורי האלטרנטיבי של יוצאי חבר העמים תואר אחרת. המשתתפים יוצאי חבר העמים לא הזכירו ארגונים קהילתיים שהשתייכו אליהם, ולא סיפרו על פעילות חברתית או קהילתית מאורגנת. מרקוביץ (Markowitz, 1993) טענה בהקשר דומה כי קהילת המהגרים היהודים מברית-המועצות בניו-יורק היא "קהילה על אף עצמה" (A community in spite of "itself"), היות והיא קהילה ללא ארגונים. בשונה מקהילות אתניות אחרות בסביבה שהקימו ארגונים קהילתיים, המהגרים הסובייטיים ראו את הפעילות החברתית המאורגנת בחשדנות, בייחוד אם היא באה מבני-קבוצתם. לטענת מרקוביץ, הביורוקרטיה נתפשה בברית-המועצות כלא-יעילה, היות וצרכי היחיד ממילא סופקו פעמים רבות במרחב הפרטי, על ידי קשרים אישיים, ולא במרחב הציבורי הפורמלי. היא מצאה כי לדעת המהגרים הסובייטיים, אם אנשים רוצים לעזור זה לזה – עליהם לעשות זאת באופן פרטי; פעילות ציבורית והקמת ארגונים מביאה לדעתם לביורוקרטיה ולהיררכיה מיותרות, אשר בעיקר פוגעות באדם שזקוק עזרה (שם). מממצאים אלה עולה כי הקהילה הבלתי-פורמלית נתפשת בקרב יוצאי חבר העמים כחלק מן המרחב הפרטי.

באופן דומה, גם המחקר הנוכחי מצא בסיפוריהם של יוצאי חבר העמים כי למרות היעדר ארגונים קהילתיים, מדבריהם עלתה תחושה קהילתית. תחושה זו נבעה מסביבה 'רוסית' באזור מגוריהם או במקומות עבודתם ומכך שהצליחו 'להסתדר' בחיי היומיום בישראל תוך שימוש בעיקר בשפה הרוסית; מסיפוריהם עלה כי בכל מקום נמצא דובר-רוסית שיכול היה לסייע בעת הצורך. בשונה מן המשתתפים שהיגרו מן המדינות הלטיניות והאנגלוסכסיות, המשתתפים יוצאי חבר העמים מיעטו להתייחס לנושא ההשתייכות שלהם בחברה הישראלית ולשאלת היותם "ישראלים". הם לא ראו את עצמם כישאלים אך גם לא כזרים בישראל; רבים מהם הסבירו שבישראל הם פשוט חשים "בבית".

תחושת ה"בית" עשויה לקבל הסבר בממצאי מחקר שהשווה בין יוצאי חבר העמים בישראל ובגרמניה (Slonim-Nevo et al., 2007): המחקר מצא כי ביחס למצבם של המהגרים בגרמניה, עמיתיהם בישראל חשו בטחון; הם לא חשו נרדפים וכמעט ולא חשו באפליה. הממצא התפרש בהקשר לגיוון התרבותי המתקיים בישראל ובאפשרויות התרבותיות המתאפשרות בה, בייחוד עבור יוצאי חבר העמים, אשר מהווים חלק משמעותי מן האוכלוסייה (כ-20%) (שם). זאת ועוד, נראה כי תחושת ה"בית" של יוצאי חבר העמים במחקר הנוכחי מתקשרת גם לכך שיוצאי חבר העמים בישראל נאבקו בפוליטיקת הכרה' ותבעו הכרה בייחודה של הקבוצה (טיילור, 2003) כבר בתחילת שנות ה-90, משהתחיל גל ההגירה הגדול מחבר העמים. גם אם נרתעו מארגונים ומפוליטיקה (Markowitz, 1993), חלק מתביעות ההכרה הובעו במסגרת ארגונים פוליטיים של מהגרי חבר העמים שצמחו בישראל (הורוביץ, 2001; יעקובי וצפדיה, 2004; צפדיה, 2001, 2010). תביעות אלה נשאו פרי, ובד בבד עם מדיניות קליטה פלורליסטית מבעבר (כספי ואליאס, 2000; אליאס, בר-אילן ירושלמי וסופר, 2000; הורוביץ ולשם, 1998; זילברג, לשם וליסק, 1995) תורגמו לאפשרות לשמר את הזהות התרבותית הרוסית, ולצמיחת אפשרויות תרבותיות מגוונות בשפה הרוסית בישראל (אליאס, 2010; כספי ואליאס, 2000; הורוביץ ולשם, 1998; זילברג, לשם וליסק, 1995). כל אלה הובילו לצמיחתו של מרחב ציבורי 'רוסי' (אשר כונה בעבר 'הגטו הרוסי', וכיום מכונה לעתים 'הרחוב הרוסי') שהתחיל כמרחב ציבורי אלטרנטיבי, אך זכה להכרה חלקית במרחב הציבורי הישראלי.

ובכל זאת, משתתפי המחקר הנוכחי אשר הגיעו מחבר העמים חשו דחייה מן המרחב הציבורי הישראלי. תחושה זו נבעה בעיקר מן הגיל שלהם, אשר לדעתם הקשה עליהם להשתלב בזירה הציבורית המשמעותית ביותר עבורם: בתעסוקה. היות ומרחב ציבורי-אלטרנטיבי 'רוסי' התקיים ממילא, ואף קיבל הכרה חלקית, מהגרים אלה התקשו להביע שיח אלטרנטיבי אשר רלוונטי למהגרים בני גיל הביניים ומבוסס על חוויית אפליית גילם. המצב שנוצר היה השתייכותם למרחב הציבורי הרוסי, המשתייך-חלקית למרחב הציבורי הישראלי, ובה בעת חוויית דחייה מן המרחב הציבורי הישראלי. תחושות אלה עשויות להסביר את זהותם ככאלה שאינם-ישראלים ואינם-זרים בעת ובעונה אחת, וניתן להבין מתוכן את הרעיון שהובע כי זירת המשמעות המרכזית עבור רבים מהם הייתה המרחב הפרטי. כפי שראינו מוקדם יותר אצל מרקוביץ (Markowitz, 1993), רעיון זה היה מוכר מן התרבות הסובייטית, והתקיים גם בקרב המהגרים מקבוצה זו בניו-יורק. נראה כי בישראל הוא היה רלוונטי בעיקר עבור המהגרים המבוגרים.

2. שלבי חוויית ההגירה בגיל הביניים

סיפור ההגירה של המשתתפים סופר בדרך כלל בשלבים: החל ממניעי ההגירה וההכנות להגירה, דרך השלבים הראשונים בישראל והמשך ההסתגלות בה, וכלה בהערכת ההשתלבות שלהם בתקופת הראיון. אדון להלן בנושא שלבי חוויית ההגירה בגיל הביניים שעלו מן הסיפורים לאור הספרות בנושא.

2.1 לפני ההגירה

2.1.1 תקופת שיא המסתיימת במשבר: המשתתפים תיארו את חייהם שבטרם ההגירה כתקופה של שיא מבחינה מקצועית, ולרבים גם מבחינה אישית⁵². במונחי גרגן וגרגן (Gergen & Gergen, 1988), סיפורי החיים של מרבית המשתתפים הציגו עלילה של התקדמות, מקצועית ואישית, עד לשלב שבו החלו לדבר על ההגירה. התקדמות זו לא הייתה נטולת קשיים, אך המשתתפים הצליחו להתגבר על הקשיים ולהתקדם הלאה, עד הגעתם לתקופת השיא. כך, תיארו רבים מהם שנים ארוכות של לימודים ושל עבודה קשה, במקביל להקמת משפחה ולהולדת ילדים. קשיים כבעיות פרנסה, בעיות בזוגיות ומחלות של בני משפחה הביאו בחלק מן הסיפורים למעברי עבודות, גירושים ובכמה מקרים מוות של בני משפחה. אולם, התקופה שלפני ההגירה תוארה ככזו בה חלה הקלה בקשיים: נמצאה לבסוף עבודה הולמת או התקבלה העלאה בדרגה, המצב הכלכלי השתפר, התבססה זוגיות חדשה ומוצלחת, הילדים בגרו ונטל הטיפול בהם הוקל, והחיים הפכו להיות שלווים ומספקים יותר.

תיאור גיל הביניים כתקופת שיא בחיים בא לידי ביטוי בספרות העדכנית בנושא ובחלק מן הספרות הקלאסית. כך, אריק אריקסון (Erikson, 1963, 1968) ראה גיל זה כחלק מן השלב השביעי, "פוריות לעומת קפאון", המתרחש בשנים הארוכות המהוות את "אמצע החיים". הוא טען כי זהו השלב בו האדם מגיע לשיא תפקודו: הוא חזק פיזית ומספיק מבוגר כדי לאחד את ניסיונו עם הישגיו החומריים והמנטאליים ולהגיע להישגים גבוהים יותר. באופן דומה, במחקרים שנערכו בחברה האמריקאית, מצאו מרגיי לחמן וחובריה (Lachman et al., 1994) כי גיל הביניים מהווה תקופת שיא בתפקוד, ביכולת להתמודד עם לחץ, בתחושת השליטה, בפרודוקטיביות, באחריות החברתית וכן במעלות אישיות נוספות המתקשרות לביטחון עצמי, אסרטיביות וסמכותיות (שם). בני גיל הביניים נמצאו כבעלי זהות מגובשת (Lachman & Bertrand 2001), יכולת התמודדות עם שינויים (Aldwin & Levenson 2001, Heckhausen 2001), יכולת ויסות רגשות (Magai & Halpern 2001) ותחושת רווחה מוגברת (Well-being) (Markus et al. 2004). גיל הביניים נמצא כתקופת שיא בחיים מבחינת ההון החברתי, ההון הכלכלי והקריירה: מספר הקשרים החברתיים המשמעותיים נמצא בשיא בערך בגיל 50 (Glaeser et al., 2002), תחושת השליטה על הכספים היא הגבוהה ביותר במהלך הבגרות (Lachman & Weaver, 1998; Lachman, 2004), ההתקדמות המקצועית מואטת והקריירה מגיעה לשיאה (Lachman, 2004; Super, 1980). גם במסגרת המשפחה מתקיימת הקלה בנטל ההורות עם עזיבת הילדים הבוגרים את הבית, ונחת מן המעבר לתפקיד הסבים (Antonucci & Akiyama, 1997).

לצד זאת, כמה תיאורים קלאסיים ומחקרים התייחסו לגיל הביניים כתקופת משבר. כך, קארל יונג טען כי במחצית השנייה של החיים מרבית האנשים מתחילים לתהות אודות ההתחייבויות החברתיות שהשתדלו למלא במחצית הראשונה של החיים. בתקופת המעבר למחצית השנייה של החיים עולים מחדש היבטי אישיות שהוזנחו או הודחקו מוקדם יותר על מנת

⁵² המשתתפים שהיגרו לבדם היו שונים מן המשתתפים שהגיעו עם בני משפחתם בנוגע לחוויית השיא בחיים האישיים בתקופה שלפני ההגירה. משתתפים אלה חוו שיא מבחינה מקצועית, אך בהיבט האישי חוו בדידות וצורך בשינוי, אשר תוארו כמניע משמעותי עבורם להגר.

להתאים לסביבה (Jung, 1969), והאדם עסוק יותר מבעבר באינטרוספקציה וברפלקציה-עצמית, בניסיון לחבר בין היבטים באישיותו אשר מוקדם יותר תפש כמנוגדים (Jung, 1933). לדבריו, כשלוך בהתמודדות עם השינויים הפיזיים והפסיכולוגיים המתקשרים לגיל הביניים, עלולים להביא לבעיות נפשיות ואף למשבר (Jung, 1971). דניאל לוינסון קיבל את הנחותיו של יונג וטען כי 80% מן הגברים בגיל הביניים מתמודדים עם משבר בשל הצורך להכיר בזמן שחולף ובקרבה ההולכת וגוברת לסוף החיים, ועקב הכרה במגבלות ביולוגיות ובסיכונים בריאותיים, הבנייה-מחדש של הזהות המגדרית, אוריינטציה מחדשת כלפי העבודה והקריירה והערכה מחדשת של מערכות יחסים מרכזיות בחיים. המשבר תואר על ידו כהתבוננות פנימית מוגברת אשר עלולה להתבטא במצוקה נפשית, דכאון ותהפוכות משמעותיות בחיים (כגירושים, התמכרויות ואף אובדנות) (Levinson, 1978). אולם, העדויות המחקריות ביחס למשבר בגיל הביניים הראו כי רובם המכריע של המחקרים לא מצאו עדויות למשבר מיוחד דווקא בגיל הביניים (Pearlin, 1975; Farrell and Rosenberg, 1981; Haan, 1981; McCrae and Costa, 1984; Ciernia, 1985; Hunter & Sundel, 1989; Chiriboga, 1989).

המשתתפים במחקר הנוכחי אכן תיארו משבר בחייהם, אשר קטע את קו ההתקדמות של סיפור החיים ועמו את תקופת "שיא החיים" שתוארה. המשבר שתואר על ידם היה שונה מזה שתיארו יונג ולוינסון (Jung, 1971; Levinson, 1978), היות והוא לא נבע בדרך כלל מגורמים פנימיים, אלא מגורם חיצוני: הוזכרו משברים מזיניים, כמו המשבר הפוליטי-כלכלי שחל בארגנטינה בשנת 2001, או הפרסטרויקה והגלסנוסטט בברית-המועצות; משברים משפחתיים, אשר הנפוץ מביניהם היה הגירת חלק מבני המשפחה לישראל והרצון לאחד את המשפחה; וכמה משתתפים סיפרו על בדידות וקשיים אישיים, אשר הפכו למשבר בחיים בשל אירוע בלתי צפוי, כמו אסון-טבע. על אף שבמרבית המקרים הגורם למשבר היה חיצוני, התוצאה שתוארה הייתה משבר פנימי חמור: חרדות לעתיד המשפחה או געגועים עזים לבן-המשפחה שהיגר. משבר זה הניע את מרבית המשתתפים לשקול הגירה באמצע החיים.

2.1.2 גורמי "משיכה" לישראל: מרבית המשתתפים הבהירו כי גורמי ה"משיכה" שלהם לישראל היו מניעים פרגמטיים ולא אידיאולוגיים, "הגירה ולא עלייה" (כדברי המשתתף פרננדו). מניעיהם היו פשטות הקבלה כמהגר וכאזרח בישראל על בסיס יהדותם (או התאמתם לקריטריונים של חוק השבות), ידע על ישראל אשר קיבלו משליחי הסוכנות היהודית, ובני משפחה שחיו בישראל, אשר רצו להתאחד עמם וקיוו להיעזר בהם בצעדיהם הראשונים במדינה החדשה. משתתפים בודדים, כולם ממדינות אנגלוסכסיות, דיברו על הגירה ממניעים אידיאולוגיים-ציוניים. ממצאים אלה הולמים את הספרות הקיימת, המתייחסת למניעים הפרגמטיים של המהגרים לישראל משנות ה-90 ואילך מחבר העמים (רייכמן, 2008; כספי ואליאס, 2000; ליסיצה ופרס, 2000; הורוביץ ולשם, 1998; Brym, 1997) ומשנות ה-2000 מארגנטינה (רייכמן, 2008; אמית, 2008; דגני ודגני, 2004), וכן למניעים האידיאולוגיים של המהגרים מן המדינות האנגלוסכסיות (רייכמן, 2008; אמית, 2008).

המחקר הנוכחי מצא כי שניים מהמניעים המרכזיים שהוזכרו ביחס להגירה לישראל היו ייחודיים למהגרים בגיל הביניים: מניע אחד להגירה לישראל בגיל הביניים נמצא כהיעדר הגבלת

הגיל במדיניות הקליטה של יהודים בישראל. כמה משתתפים סיפרו כי כשהחלו לשקול הגירה, שקלו הגירה ליעדים שונים. אלא שבמהרה התברר להם שמדינות הגירה רבות, כקנדה, ארצות-הברית ואוסטרליה, מגבילות או שאינן מאפשרות כניסת מהגרים מעל גיל 40 או 45, למעט מקרי איחוד משפחות. נוצר אם כן מצב בו היעדר הגבלת הגיל למהגרים יהודים (או אחרים העונים לחוק השבות) בישראל היוותה "גורם משיכה" משמעותי לאלה מהם אשר רצו לעזוב את ארצם בגילאי הביניים ומעלה.

מניע ייחודי נוסף לגיל זה היה **הגירה "בעקבות הילדים, למען הילדים"**. חלק מן המשתתפים שהגיעו מחבר העמים וממדינות דרום-אמריקה (עשרה מתוך 28) סיפרו כי המניע המשמעותי להגירתם היה הגירת ילדיהם לישראל לפנייהם, בדרך כלל במסגרת תוכניות ייעודיות לתלמידים או לסטודנטים. על אף שהמשתתפים-ההורים סיפרו שלא רצו להגר, הם הבינו שילדיהם לא ישובו למדינת המקור, ואף העדיפו שלא ישובו, בשל המצב הפוליטי-כלכלי הקשה במדינה בה חיו. הדרך היחידה לאחד את המשפחה הייתה, אם כן, להגר לישראל בעקבות הילדים. הספרות מראה כי הגירה "למען הילדים" מהווה מניע משמעותי בקרב מהגרים יהודים מברית-המועצות לשעבר (רוברמן, 2005; Markowitz, 1994; Aronowitz, 1992). רוברמן (2005) טענה כי הגירה "למען הילדים" מהווה תרחיש פעולה תרבותי הנעוץ באורח חייה ובאופייה של המשפחה היהודית בברית-המועצות. היא הסבירה כי החיים בסביבה עוינת, שרובה לא-יהודית, גרמו לבני המשפחה היהודית לפתח יחסים מלוכדים ביותר ולנהוג בהגנת-יתר כלפי הילדים (שם). כיצד יחסים משפחתיים כאלה מתיישבים עם שילוח הילדים למדינה זרה? מרקוביץ (Markowitz, 1994) הבהירה כי השינויים המהירים שחלו בחבר העמים לאחר התמוטטות הקומוניזם גרמו להורים רבים להבין כי לא יוכלו לגדל את ילדיהם על ברכי הערכים שגדלו הם עצמם. היות ולא הבינו את הערכים החדשים ואת הנורמות החדשות, חשו שאינם יכולים עוד להדריך את ילדיהם. קשה היה להם לקבל החלטה להגר בעצמם, משום שזהותם הייתה מבוססת על מקצועם ועבודתם; הם חששו שלא יוכלו להשתלב בתעסוקה מתאימה בישראל ולפיכך יאבדו חלק משמעותי בזהותם, אשר היווה גם חלק חשוב בזהותם כהורים. לפיכך, הורים אלה בחרו לשלח את ילדיהם לישראל בתוכניות ייעודיות כגון נעליה, שם קיוו כי הילדים יוכלו להשתלב וללמוד את הנורמות המערביות החדשות. כך, כפי שההורים שהיגרו עם ילדיהם ראו במעשיהם הקרבת קורבן למען הילדים (רוברמן, 2005; Althausen, 1991), גם ההורים ששילחו את ילדיהם ונותרו מאחור ראו עצמם כקורבנות למען עתיד ילדיהם (Markowitz, 1994).

נמצא כי כ-66 אחוזים מהורי ילדי "נעליה" היגרו לישראל בעקבות הילדים (גדעון סער, 16/3/10)⁵³. המשתתפים במחקר הנוכחי אשר ילדיהם היגרו לישראל במסגרת "נעליה" או במסגרות אחרות מחבר העמים או מארגנטינה, היגרו לישראל בין שנה ל-13 שנים לאחר הגירת הילדים והציגו את הגירת הילדים כמניע מרכזי להגירתם-הם. רבים מהם סיפרו כי חוו געגועים ודאגות לילדיהם, אך לא יכלו להגר מיד בשל אילוצי עבודה או אילוצים הכרוכים בבני משפחה אחרים. כמה סיפרו כי הילדים עצמם התגעגעו וחוו קשיים בישראל עד כדי רצון לחזור למדינת המקור (רוסיה, אוקראינה או ארגנטינה), כך שההורים נאלצו להגר לישראל כדי שהילדים יישארו

---

⁵³ כ-7000 משפחות ילדי נעליה היגרו לישראל לאחר ילדיהן (יחיאלי, 2010).

בה ולא יחזרו למדינת המקור, שם "לא היה להם עתיד" (כדברי המשתתף אהרון שהגיע מרוסיה והמשתתפת פרידה שהגיעה מארגנטינה). אחרים סיפרו שהחליטו סופית להגר כשעמדו להפוך לסבים שנכדיהם בישראל; רצונם לחיות בקרבת הנכדים ולסייע לילדים בטיפול היה עבורם השיקול המכריע בהגירה.

כך, רבים מן ההורים הללו הציגו את דפוס ההגירה המשפחתי **כהקרבת קורבן כפול** מצדם: שילוח ילדיהם נעשה לטובת עתיד הילדים, על אף הקושי שחוו ההורים בפרידה מהם – כפי שנמצא במחקרה של מרקוביץ (Markowitz, 1994); מאוחר יותר היגרו המשתתפים-ההורים עצמם, לעתים תוך סיכון הקריירה שלהם, למען אחדות המשפחה וסיוע לילדים – כפי שמצאה במחקרה רוברמן (2005).

2.1.3 ציפיות ביחס לחיים בישראל: אחת השאלות בראיון הייתה "כיצד דמיינת את חיך בישראל לפני שהגעת?". נראה היה כי התשובה שהתקבלה בראיון, לרוב כמה שנים לאחר אותה ההתרחשות, כללה גם את הערכת המשתתף ביחס להתגשמותן של אותן ציפיות והתאמתן להווה בעת הראיון. כך, בהגירה שהצליחה באופן סובייקטיבי, סיפרו שלושה משתתפים על תחושות אופטימיות לפני ההגירה ועל אמונה בהצלחתם. בהגירות שהצליחו פחות, שני משתתפים סיפרו כי מראש ידעו שהם הולכים "לקראת ירידה בסטטוס" (כדברי המשתתף ולדימיר). אולם, הדפוס הרווח של התשובה היה "לא חשבתי ולא תיארתי": מרבית המשתתפים טענו כי כלל לא הקדישו מחשבה לאופן בו יראו חייהם בישראל. כמה משתתפים נוספים בחרו להימנע מתשובה, באמצעות הסתת הנושא, גם אם השאלה נשאלה יותר מפעם אחת.

פרשנות פשוטה לממצאים עשויה להיות כי אלה שציפו להצליח והאמינו ביכולתם אכן הצליחו, ואלה שציפו ל"ירידה בסטטוס" אכן ירדו. מחקר שעסק במהגרים מתבגרים מחבר העמים שעמדו להגר לישראל, מצא כי ככל שעמדו לרשותם פחות משאבים פסיכולוגיים (כבטחון עצמי, הערכת יכולת עצמית, ידע על החברה אליה היגרו) בטרם הגירתם, כך גברו אצלם בעיות הסתגלות סוציו-תרבותיות לאחר ההגירה (Tartakovsky, 2007). אך לא רק המשאבים הפסיכולוגיים נמצאו כמשמעותיים להסתגלות לאחר ההגירה; נמצא כי העמדות שהיו למהגרים לפני הגירתם ביחס לאקולטורציה במדינת היעד היו מנבא משמעותי לאופן הסתגלותם בה לאחר ההגירה (Berry, Phinney, Sam, & Vedder, 2006). בהקשר זה, נמצא כי בקרב יוצאי חבר העמים בישראל כי המוטיבציה להשתלבות אינסטרומנטאלית חזקה יותר בקרב מהגרים צעירים צעירים לעומת מהגרים מבוגרים (רוזנבאום-תמרי ודמיאן, 2004).

אלא שעניינו של המחקר הנוכחי אינו במעקב אחר הסתגלות המהגרים בהקשר לציפיותיהם, אלא באופן בו הם תיארו בעת הראיון את ציפיותיהם בעבר, כחלק מן הנרטיב הכולל של ההגירה בגיל הביניים. דפוס התשובה הרווח שהתקבל, "לא חשבתי ולא תיארתי", אינו מתיישב עם העובדה שמשתתפים רבים שהשיבו כך סיפרו שהיה להם ידע על ישראל לפני הגירתם: מקרובי-משפחה, מאתרי אינטרנט, משליחי הסוכנות היהודית או מביקורים שערכו בישראל בעבר. בנוסף לכך, נראה היה תמוה שאנשים משכילים, רציונליים, בעלי קריירה, חלקם בעלי תפקיד בכיר מאוד – לא חשבו, קיוו, דמיינו או תכננו דבר בהקשר לחייהם לאחר ההגירה.

חשוב לציין כי אף אחד מהמשתתפים לא התייחס לציפיותיו ביחס להגירה בחלק הפתוח בראיון; הנושא עלה רק כשהעליתי אותו בשאלה שהוכנה מראש כחלק ממדריך הראיון, אשר לא

ציפיתי שתהיה בעייתית במיוחד. הסבר אפשרי לממצא זה, ההולם את הנרטיבים שעלו בסיפורים, היא כי המשבר נחוה באופן כה עמוק, עד כי הצורך להגר ולהביא לסיומו דחק הצידה - במודע או שלא במודע - כל מחשבה על העתיד. אפשרות אחרת, המבוססת על "הרמנויטיקה של חשד" (Josselson, 2004), היא כי אכן היו למשתתפים אלה ציפיות, מחשבות ודמיונות על חייהם בישראל לפני הגירתם. ראוי לזכור כי המניע המרכזי להגירה ברוב המקרים היה משבר שהחל בתקופה שתוארה כ"שיא החיים", משבר אשר המשתתפים קיוו לפתור באמצעות ההגירה. כפי שנראה בהרחבה בהמשך, ההתמודדות עם המשבר שחוו בחו"ל אמנם הסתיימה בישראל, אך ההגירה בגיל הביניים זימנה בעיות רבות אחרות. ייתכן שהמשתתפים לא רצו לדבר על ציפיותיהם, או שאפילו לא רצו לזכור אותן, לנוכח התבדותן מאוחר יותר.

2.2 שנתיים ראשונות: מאמץ להשתלבות מהירה

2.2.1 תקופה ראשונה: שכרון חושים? ספרות ההגירה הקלאסית הציגה מודל להסתגלות סוציו-תרבותית ופסיכולוגית בשנות ההגירה הראשונות, אשר תואר כ"עקומת U" (Lysgaard, 1955;) לפי מודל זה, התקופה הראשונה לאחר ההגירה תוארה כ"ירח דבש", בו תחושת הרווחה הפסיכולוגית של המהגרים והמוטיבציה שלהם להשתלבות סוציו-תרבותית גבוהות, והם חשים תחושות חיוביות של התרגשות ואף של אופוריה. עם הזמן, המהגרים מתחילים לחוות קשיים רגשיים, בריאותיים ותפקודיים הנובעים מגעוועים למולדתם, מהלם-תרבות ומקשיים בהסתגלות בחברה החדשה, עד כדי משבר. בשלב השלישי, המהגרים עוברים בהדרגה לתחושות בטחון ושביעות-רצון הנובעות מיציבות בחברה החדשה.

ממצאי מחקרים שונים החלישו את רעיון "עקומת ה-U" כתיאוריה כללית להסתגלות מהגרים (ראו אצל: Church, 1982; Scott & Scott, 1989). מחקרים מסוימים אכן מצאו מצוקה פסיכולוגית נמוכה בתקופה הראשונה לאחר ההגירה, המלווה לאחר מכן במצוקה גבוהה ובמשבר (למשל: Mirsky, 1997; Ritsner & Ponizovsky, 1999). שלב ההתאוששות מן המשבר זוהה בטווחי-זמן שונים לאחר ההגירה (למשל: Ward et al., 1998; Zilber et al., 2001) או שזוהה באופן חלקי (Mirsky et al., 2007; Markovizky & Samid, 2008). לעומת זאת, מחקרים אחרים לא מצאו ירידה המלווה בעלייה מתונה, אלא הציגו כבר את התקופה הראשונה להגירה כ"הלם תרבות" הדורש שינויים אישיים, חברתיים, תרבותיים וכלכליים במהלך החיים (Ward, Bochner, & Furnham, 2001; Berry & Sam, 1997; Garza-Guerrero, 1974;) (Oberg, 1960) ומלווה בקשיים נפשיים ובריאותיים, אשר פחתו ככל שהתקדמה ההשתלבות התרבותית (Semyonov, Epstein, & Davidov, 2003; Ritsner & Ponizovsky, 1999;) (Anson, Pilpel, & Rólnik, 1996).

המחקר הנוכחי כלל משתתפים בשלבים שונים לאחר הגירתם. כמה מהם היו מהגרים טריים, וסיפוריהם התאימו לתיאורי ה"אופוריה" בשלב הראשון של עקומת ה-U (Lysgaard, 1955; Oberg, 1960; Sluzki, 1979). כך, אניה, יעקב וקימברלי, שהיגרו (בהתאמה) מרוסיה, קולומביה ודרום-אפריקה והתראיינו 9-3 חודשים לאחר הגירתם, סיפרו על אושר גדול שחוו כשהגיעו לישראל. על אף שהגיעו מרקע שונה ובנסיבות שונות, סיפוריהם על חייהם בישראל היו

דומים מאוד; הם כללו לימודי עברית אינטנסיביים, חיי חברה עשירים – בעיקר עם חברים חדשים שהכירו בישראל, מפגשים מרגשים עם קרובי משפחה, טיולים ותוכניות רבות לעתיד. שלושתם סיפרו שהם חשים צעירים מאוד ("בן עשרים ואחת, אני לא מגזים" – יעקב; "הרחק בצעירותי" – אניה) ומלאי אנרגיות. שלושתם סיפרו עוד שהם חשים שייכות בישראל, "כאילו גרתי כאן מזמן" (אניה)⁵⁴.

מירסקי (2005) תיארה את הימים והשבועות הראשונים של מהגרים רבים לאחר ההגירה כחווית "שכרון חושים", בה המגע עם המציאות מעורפל ותפיסת הזמן מטושטשת, הנובעת מהצפה חושית של שפע גירויים בלתי מוכרים. לדבריה, לרוב מדובר בחוויה נעימה ומרוממת המלווה בחוויית שחרור מן המאבק הפנימי בין הרצון להתקדם ולשנות את החיים לבין החרדה מן הלא-נודע. במשך הזמן, תחושה זו הולכת ומתמתנת והופכת להתעניינות מכוונת-מציאות ולהשקעת מאמץ ברכישת מיומנויות חדשות. המצב הנפשי הייחודי שהמהגרים נתונים בו בשלב זה מגן עליהם מפני התסכול הכרוך בהשקעה ומפני הכרה באובדן, למשך מספר שבועות או חודשים (שם). סלוצקי (Slutzki, 1979) הניח כי תקופה זו, אותה כינה "תקופת פיצוי היתר" נמשכת עד כשישה חודשים.

משתתפים שחיו בישראל כשנתיים, כמו בני הזוג דייוויד ואליסון שהגיעו מארצות-הברית, אכן תיארו כבר את חייהם באופן שונה. הם אמנם לא תיארו משבר, וכמו המהגרים הטריים סיפרו גם הם על חיי חברה עשירים ועל טיולים רבים, אך סיפורם כלל גם אכזבות מישראל ומחלק מן הישראלים שהכירו. שניהם הניחו שהם תמיד יהיו "האמריקאים" בישראל ואף פעם לא יהיו "ממש ישראלים", והביעו ספק גם בקיום שיפור משמעותי ברמת הידע שלהם בעברית בעתיד.

משתתפים אחרים, שחיו בישראל זמן ממושך יותר, לא זכרו את התקופה הראשונית לאחר הגירתם באופן חיובי ולא דיווחו על כל היבט של אופוריה או התרוממות-רוח. ייתכן שכלל לא חוו תחושות אלה, או שלא זכרו אותן. מחקר שכלל מעקב אחר מתבגרים שעמדו להגר מרוסיה ומאוקראינה לישראל מספר שנים לאחר הגירתם, מצא כי מהגרים אלה חוו תחושות של אופוריה עוד לפני הגירתם, תחושות שהתבטאו בצפיפות ובתקוות. לאחר ההגירה, בהתמודדות עם המציאות לאשורה, חלה אצל המהגרים הצעירים ירידה ברווחה הפסיכולוגית, אשר ניתן לפרשה כהתפכחות מאשליות יותר מאשר כטראומה (Tartakovsky, 2009). ייתכן כי ניתן לפרש באופן דומה את זיכרונותיהם של מרבית המשתתפים במחקר הנוכחי ביחס לתקופה הראשונית שלהם לאחר ההגירה. פרשנות כזו מתיישבת עם רעיון ההגירה מתוך משבר, והציפייה לפתרונן של המשבר לאחר ההגירה.

2.2.2 מאמצים להשתלבות וקשיים נפשיים: על אף שהמשתתפים לא זכרו התרוממות-רוח, הם זכרו היטב את הכוחות העצומים שהשקיעו במטרה "להיות כאן בן-אדם" (כדברי דורה). מטרה זו הביאה לתקופה עמוסה מאוד בלימודי השפה ובניסיונות להשתלבות מקצועית, אשר הייתה

⁵⁴ יש לציין כי שלושת המהגרים שהוזכרו היו בעלי מאפיין ייחודי נוסף: שלושתם היגרו לישראל לבד, ללא בני זוג; לשניים מהם היו ילדים בוגרים שחיו בישראל. ייתכן כי מאפיין זה התקשר לאופוריה שסיפרו עליה, היות וכפי שנראה מיד – מהגרים אחרים, אשר רובם הגיעו עם בני זוגם, לא סיפרו על תחושות אופוריה בשלב הראשון בישראל. במחקר זה לא השתתפו מהגרים טריים (חודשים ספורים בישראל) שהיגרו עם בני משפחותיהם, כך שלא ניתן להשוות ולומר האם קיים הבדל בין שתי הקבוצות – אלו שהיגרו לבד ואלה שהיגרו עם המשפחה – בתחושות האושר והגיל הצעיר בתקופה הראשונית להגירה.

כרוכה בקשיים בדיוור ובבעיות משפחתיות שונות: חינוך הילדים, טיפול בהורים הקשישים ולעתים טיפול בבני זוג חולים. אחת המשתתפות במחקר, רימה, תיארה כך את המאמץ הגדול שעשתה כדי לאשרר את הסמכתה המקצועית בישראל, בשנתה הראשונה בארץ: "סוף העולם... רק בגלל שעוד היו לי מצבורי בריאות עמדתי בזה". נראה כי כוחות מיוחדים אלה היו חלק מן המצב הנפשי הייחודי המאפיין את המהגרים בתקופה הראשונית לאחר ההגירה (מירסקי, 2005), אך בנוסף לכך נראה כי תוספת מוטיבציה נבעה מן הרצון להתגבר על המשבר שהמשתתפים בני גיל הביניים חוו בטרם הגירתם. השתלבות מהירה ומשביעת רצון בישראל הייתה עשויה לסיים את המשבר בחייהם ולהחזירם לתקופת ה"שיא" שחוו לפני שהמשבר החל.

אך לא כל המשתתפים הצליחו לעמוד בקשיים. אלנה, למשל, סיפרה על "הלם תרבות" (Garza-Guerrero, 1974; Oberg, 1960) שקיבלה מן החום הכבד, השפה הזרה, הלכלוך ברחובות והתנהגותם החצופה של התלמידים בבית הספר בו קיוותה להשתלב כמורה. היא פרשה מן האולפן לעברית והסתגרה בביתה במשך שנתיים, שרויה במצוקה נפשית קשה. כמה משתתפים נוספים סיפרו על תקופות של דכדוך ועל "מלחמה בדכאון" (כדברי אנריקה), ואחרים סיפרו על מצוקה נפשית שפקדה את בני הזוג שלהם. באופן מעניין, מספר המשתתפים אשר סיפרו על מצוקה נפשית של בני זוגם גבוה ממספר המשתתפים שדווחו על מצוקה נפשית שלהם עצמם. ייתכן שהדבר קשור לכך שהמשתתפים אותרו במסגרות נורמטיביות, בהן שרויים אנשים מתפקדים, או שהיה להם קל יותר לדבר על קשיי אנשים בסביבתם ולא על עצמם. ממצאים אלה הולמים את הספרות העוסקת במצוקה נפשית של מהגרות בגיל הביניים (Miller et al., 2006; Remennick, 2005), ומוסיפים להם גם את קשיי המהגרים-הגברים. מסיפורי המשתתפות אשר בני הזוג שלהן חלו בישראל זמן קצר לאחר הגירתם עלה כי ייתכן שמצוקתם הנפשית של הגברים התבטאה בסומטיזציה גופנית של הקשיים, ופחות בדיווח ישיר על מצוקה ודכאון. מהגרים-גברים אלה, לפי סיפורי בנות הזוג שלהן, לא תפקדו באופן נורמטיבי: הם הסתגרו בבתיהם, לא עבדו ולא למדו עברית, התלוננו על בעיות בריאות אך לא טיפלו בהן. מחקר שעסק בנושא הסומטיזציה הגופנית של קשיים נפשיים בקרב מהגרים מחבר העמים מצא כי דפוס זה מאפיין בעיקר נשים בגיל הביניים (Ritsner et al., 2000). ייתכן כי ניתן ללמוד מסיפורי המשתתפות במחקר הנוכחי גם על הגברים המבטאים באופן זה את מצוקתם; היות והם נוטים להסתגר, ייתכן שהם מהווים קבוצה פחות מוכרת למחקר.

מירסקי (2005) הסבירה כי המצב הנפשי המיוחד, אשר מגן על המהגרים בתקופה הראשונית לאחר ההגירה, דועך בהדרגה. המהגרים מתחילים לחוות את הכישלונות והמגבלות שבהתמודדות היומיומית, לצד העדר הסביבה המוכרת והבטוחה. שלב זה מאופיין בתחושת אובדן, דכדוך ועצב, ולעתים דכאון. המהגרים חשים כעס כלפי הסביבה החדשה, הגורמת להם תחושת זרות וחוסר אונים. סלוצקי (Slutzki, 1979) קרא לשלב זה "העדר פיצוי" והציגו כמשבר; לדבריו, העדר רשת התמיכה שהתקיימה בארץ המוצא דורשת בשלב זה מנגנוני תמיכה חדשים (שם). בהתייחס למהגרים בני גיל הביניים, ראינו כי כמעט כל המשתתפים היגרו לישראל בעקבות משבר מדיני או משפחתי שחל בחייהם, אשר קיוו שייפתר עם ההגירה. אלא שהמשבר שחוו התחלף במהירות בקשיים חדשים, שהובילו לעתים למשבר חדש. במקום בלתי מוכר, ללא מערכת התמיכה שהייתה להם בארץ המוצא, לא לכולם היו הכוחות הנפשיים להתמודד עם משבר משמעותי נוסף.

2.2.3 הדגשת הגיל: משתתפי המחקר תיארו חלק משמעותי מן הלחץ שחשו בתקופה הראשונית להגירה כנובע מן הצורך להשתלב מהר. נרטיב בולט בסיפור אודות תקופה זו היה **הדגשת גילם**, אותה חוו ללא הכנה מוקדמת, מאחר ומסיפוריהם עלה כי לא ראו את הגיל כ"נושא" לפני ההגירה. לעומת זאת, לאחר ההגירה נראה היה כי הגיל הפך לחלק משמעותי ביותר בחווייה. כך, קשיים בלימוד השפה התקשרו כעת ל"בעיות זיכרון שמקורן בגיל" (כדברי משתתפים רבים), אפליה על בסיס גיל בשוק התעסוקה (הידועה כאייג'יזם או גילנות) הביאה אף היא להדגשת הגיל, וטיפול רפואי בעקבות בדיקות שגרתיות הפך אף הוא בדרך כלל לחווייה של "גיל מבוגר" (אם כי במקרים בהם הטיפול שיפר משמעותית את ההרגשה הפיזית, התקבלה תחושה של "גיל צעיר").

כמה משתתפים סיפרו שנהיו מודעים בתקופה זו לאופן בו נראו: האם נראו "צעירים לגילם" או "מבוגרים מכפי גילם", משום שקיבלו הערות ברוח זו ממעסיקים פוטנציאליים וממוסדות הקליטה. נראה כי ה"מבט" (Gaze) (Faucault, 1980) של החברה החדשה אודות מיקומם בה מבחינת גילם החל לחדור לתודעתם של המהגרים. לומסקי-פדר, רפפורט וג'ינזבורג (2010) טענו, בעקבות מישל פוקו, כי "המהגר הוא אובייקט הנתון למבט חודרני, בגלל היותו חדש בחברה, זר לה ומאיים עליה. לכן לעתים קרובות מופעלים על מהגרים אמצעי פיקוח ישירים ואלימים יותר מאלה המופעלים על מקומיים" (עמ' 14). פיקוח זה נעשה על ידי מסגרות ומוסדות קולטים למיניהם הפועלים מטעם המדינה והחברה האזרחית (לומסקי-פדר, רפפורט וג'ינזבורג, Ong, 1996, in:2010). כך, ייתכן והגילנות המתקיימת ממילא בחברה הישראלית (תגר, 2006; קינג, 1997) הופעלה באופן משמעותי יותר ביחס למהגרים.

מעבר לכך, משתתפים רבים סיפרו כי נתקלו בנורמות-גיל המקובלות בישראל, אשר שונות מאלה שהכירו במדינות מהן הגיעו; ב"שעון חברתי" שונה, בלשונה של נויגרטן (Neugarten, 1979). למשל, משתתפות שהיגרו ממדינות חבר העמים, בהן גיל הפרישה לנשים הוא 55, הבינו שגיל הפרישה בישראל מאוחר יותר, ונשים בנות גיל הביניים בישראל מתנהגות באופן "צעיר יותר"; המשתתפת ליזה סיפרה לפיכך כי העזה ללמוד נהיגה בגיל 50, אך שמרה על דבר מעשיה בסתר עד לקבלת רישיון הנהיגה, משום שחשה מבוכה בפני בני משפחתה.

ניתן לראות, אם כן, כי התקופה הראשונית לאחר ההגירה היוותה עבור משתתפי המחקר תקופה אינטנסיבית, מלחיצה ומבלבלת. חוויית הדגשת הגיל בתקופה זו גרמה להם בדרך כלל לחוש מבוגרים מכפי שחשו לפני ההגירה, אך חלק מן החוויות התקשרו גם לתחושת גיל צעיר. בשל הדגשת גילם בתקופה הראשונית לאחר ההגירה, המשתתפים במחקר הנוכחי הבינו כי אם ברצונם להשתלב בישראל ולחזור לתקופת ה"שיא" של חייהם, עליהם לעשות זאת במהירות. בניגוד למקובל עבור מהגרים באופן כללי, אשר חלוף הזמן פועל לטובתם במונחים של רכישת השפה ומוביליות תעסוקתית וכלכלית (Raijman and Semyonov 1995; Borjas 1994), המהגרים בני גיל הביניים הבינו כי הזמן פועל במקביל גם לרעתם: ככל שיתמהמהו להשתלב, כך יתקשו לעשות זאת מאוחר יותר.

2.3 כשנתיים לאחר ההגירה: התמודדות עם חלופ השיא

מרבית המשתתפים סיפרו על שינוי מעשי או תודעתי אשר נגע למיקומם בחברה החדשה וחל כשנתיים עד שלוש שנים לאחר ההגירה. נראה כי בתקופה זו התגבשה בקרב המשתתפים תפישה

ברורה יותר של החברה והתרבות החדשים ומקומם בה. השינוי התקשר בדרך כלל לנושא התעסוקה. מעבר לכך שנושא התעסוקה מעסיק באופן מעשי אנשים שחוו מעבר בין מדינות, התעסוקה היא בעלת תפקיד מרכזי ובסיסי בחיי האדם בחברה המערבית, המהווה סטטוס מרכזי וזירה חשובה לקשרים עם אנשים (Manneheim, 1993; Harding & Hikspoors, 1995;) (Harpaz, 2002) ולפיכך מיקום מרכזי במרחב הציבורי. לפי רמניק (Remennick, 2007), התעסוקה מהווה אמצעי כניסה מרכזי למהגר בחברה החדשה, בה הוא פוגש אנשים חדשים, משפר את ידיעותיו בשפה והיכרותו עם התרבות ומרחיב את גבולות זהותו, מעבר להיותה בסיס לרווחה הכלכלית של המשפחה המהגרת, המקרבת אותה לזרם המרכזי בחברה החדשה. היבטים אלה בתעסוקת המהגר הנם בעלי משמעות לרווחתו הנפשית של המהגר ולדימויו העצמי, עד כי נושא התעסוקה משמש תכופות כאבן-בוהן להצלחה או לכישלון בהגירה בכללותה (שם).

2.3.1 הבנת האפשרות שהשיא התעסוקתי חלף: מן הסיפורים עלה כי כבר זמן קצר לאחר ההגירה החלו לנקר בקרב המרוויינים חששות כי שיאם התעסוקתי חלף. אולם, נראה שעברו כשנתיים עד לעיצוב חששות אלה לכלל תובנה חד משמעית. כפי שראינו, ספרות ההגירה מראה כי השנה השנייה להגירה מאופיינת במשבר רגשי ותפקודי, אשר נמשך מספר שנים (Lysgaard, 1955; Oberg, 1960; Slutzki, 1979; Church, 1982; Scott & Scott, 1989; Ritsner & Ponizovsky, 1999; Ward, Bochner, & Furnham, 2001; Mirsky et al., 2007). אמנם המחקר הנוכחי איננו מחקר אורך, וסיפורי ההגירה עשויים להיות מוטים בהטיות זיכרון שונות. ובכל זאת, לאור הדפוס הדומה בסיפורים, ייתכן שניתן להניח כי עבור מהגרים בגיל הביניים, שלב חדש מתחיל כשנתיים לאחר ההגירה.

הדפוס הנורמטיבי של התפתחות הקריירה הוא התקדמות מקצועית הדרגתית עד לגיל הביניים, אשר בו מגיע העובד לשיאו המקצועי ונשאר בו מספר שנים עד לפרישתו מן העבודה (שיהי, 1999; Super, 1980). בתקופתנו דפוס זה כבר איננו מובן מאליו, בשל אפליית עובדים מבוגרים המתקיימת כיום בשוק העבודה, בישראל ובעולם המערבי (קינג, 1997; שיהי, 1999; קלינוב, 2001; תגיר, 2006). ובכל זאת, זהו ה"תסריט" הנורמטיבי, הרלוונטי בייחוד לדור שנולד לאחר מלחמת העולם השנייה והורגל ביציבות תעסוקתית (שיהי, 1999) ובייחוד לאלה מהם שהתחנכו במדינות קומוניסטיות, בהן מקום העבודה הראשון של האדם היה פעמים רבות גם האחרון (Markowitz, 1993, 1994).

הגירה בגיל הביניים קוטעת את התסריט הנורמטיבי, ומציבה את המהגר בעמדת נחיתות של "ריבוי חסמים" (Moss & Arrowsmith, 2003) בשוק העבודה במדינה שאליה היגר: "מהגר" וגם "מבוגר". בנוסף לכך, חלק מן המהגרים המבוגרים מתקשים לשנות את התמחותם ולהתאימה לשוק העבודה החדש, ולפיכך משלמים מחיר כבד במונחים של סטאטוס תעסוקתי (Rajjman & Semyonov, 1995, 1998). העדר או מיעוט של הון חברתי מקשה אף הוא על איתור מקום תעסוקה מתאים. משמעות הדברים היא כי עבור מהגרים בגיל הביניים, הירידה מן השיא המקצועי לא מתקיימת בסמוך לפרישה מן העבודה, אלא לאחר ההגירה. היות ונותרו להם עוד שנים לא מעטות עד לגיל הפרישה, עליהם להתמודד עם תעסוקה שהיא בדרך כלל ברמה מקצועית נמוכה מזו שהייתה להם לפני ההגירה.

2.3.2 השלמה או אי-השלמה עם חלופ השיא התעסוקתי: ההבנה התיאורטית של אפשרות מעבר

השיא התעסוקתי שונה מן ההשלמה עמה. חלק מן המשתתפים סיפרו כי הם השלימו במידה מסוימת עם "הירידה מהשיא" כשנתיים לאחר ההגירה. ולדימיר למשל סיפר: "בשנתיים-שלוש הראשונות, עוד ניסיתי משהו, ניסיתי... אחר כך הבנתי שזה בעצם חסר תקווה קודם כל, ודבר שני אני לא זקוק לזה, ונרגעת". מן הדברים עלה כי הוקל לולדימיר משהשלים עם הירידה מהשיא והפסיק את הניסיונות לחזור אליו.

משתתפים אחרים סיפרו אף הם שהבינו את אפשרות "הירידה מהשיא" לאחר ההגירה, אך התקשו להשלים עמה. כך, פרננדו הסביר שהוא נמצא "בפעמון של גאוס. בחלק השני. אני עשיתי, הגעתי לפסגה, ועכשיו מה שנשאר לי זה לשמור על מה שיש לי". במקום אחר בראיון הוא סיפר על שאיפתו לחזור לכהן בתפקיד בו עסק בעבר, מנכ"ל חברה עסקית, גם בישראל – כך שנראה היה שלא השלים עם הירידה מן השיא המקצועי.

חשוב להדגיש כי ההשלמה או אי-ההשלמה עם הירידה מהשיא המקצועי לאחר ההגירה בגיל הביניים לא הייתה מלאה באף אחד מהמקרים. גם משתתפים שסיפרו על השלמה, אופיינו בסגנון "ויכוח" (Rosenthal, 1993) בסיפורם בעת שדיברו על נושא התעסוקה שלהם בישראל, אשר רמז על ויכוח פנימי שעדיין התקיים בנושא. ובכל זאת, נטייה לכיוון מסוים של השלמה או של אי-השלמה אפיינה את מרבית הסיפורים.

נושא חלופ השיא התעסוקתי נידון בדרך כלל כחלק מן הספרות העוסקת במעבר מעבודה לפרישה, אם כי ישנה גם ספרות המציינת את השגת השיא התעסוקתי בגיל הביניים ותחילת הירידה ממנו בגיל זה (Colarusso, 1997, 2000). הפרישה היא אמנם שלב צפוי בדרך כלל, אך מתוארת כתהליך שנמשך מספר שנים וכולל מעברים פיזיים ונפשיים (Lowenthal & Robinson, 1976; Moen, 1998). ישנן עדויות לחוויית הפרישה כטראומה או שלב המאיים על הזהות העצמית (סדן, 2002), אך לצדן עדויות הרואות בפרישה חלק ממסלול החיים (Hyde et al., 2004; Nuttman-Shwartz, 2004). על כל פנים, נמצא כי ההסתגלות לפרישה עשויה להיחווה ברווחה נפשית רבה יותר באמצעות הכנה פסיכולוגית מוקדמת, המביאה להשפעה חיובית ביחס לעמדות כלפי הפרישה (Evans et al., 1985; Taylor-Carter & Cook, 1997; Rosenkoetter & Garris, 2001). "תיאורית הפעילות" בגרונטולוגיה גרסה בהקשר זה כי שימור הפעילויות והעמדות אשר אפיינו את היחיד בגיל הביניים למשך זמן ארוך ככל שניתן חיונית לרווחתו; פרישה מן העבודה ונסיבות אחרות עשויות לנתב את האדם למצוא תחליפים לפעילויות אלה (Havighurst, 1963; Maddox, 1964). אולם, חוויית המשתתפים במחקר הנוכחי היא שונה; המשתתפים לא פרשו לאחר הגירתם מן העבודה ולא חוו היבטים אחרים המתקשרים לפרישה (כמו זמן פנוי), אלא ירדו בסטטוס התעסוקתי, מי יותר ומי פחות.

גייל שיהי (1999) תיארה בספרה "מעברים חדשים" את הגבר האמריקאי בן גיל הביניים, אשר "היה בעבר בסביבת עבודה בטוחה, עם פרישה מתוכננת, והיה מסוגל להעריך עד הפרוטה האחרונה את שוויו... בגיל 65. לא היום" (עמ' 199). לדבריה, משנות ה-80 של המאה-20 ואילך גברים אלה חסרי בטחון ביציבות התעסוקה שלהם, רבים מהם פוטרו ומתקשים למצוא עבודה הולמת, ואחרים סובלים מירידה תלולה בהכנסותיהם ומסטטוס תעסוקתי נמוך מזה שהיה להם

בעבר. לפי שיהי, גברים אלה מתקשים להשלים עם השינוי החדש שחל בחייהם ומגיבים באופן קשה מבחינה פסיכולוגית, באופן שבא לידי ביטוי במצבם הבריאותי וביחסים הזוגיים שלהם. שיהי לא תיארה השפעות דומות של השינויים במבנה הכלכלי האמריקאי על מצבן של הנשים.

לפי שיהי (שם), הטיפול בגברים האמריקאים שפוטרו לאחר קריירה בתאגידים או שירדו בסטטוס התעסוקתי שלהם, מבוסס על השלמה עם המצב החדש: "לגרום להם להרגיש את רגשותיהם האמיתיים ואז להמשיך ולהתקדם במעבר הכואב דרך השלמה וקבלת הדין, והלאה לתכנון מחדש של קריירה מעשית וגישה חדשה לחיים" (עמ' 204). גם משתתפי המחקר הנוכחי, גברים ונשים שחוו חוויה דומה, סיפרו על צורך נפשי בהשלמה. אולם, לא בידי כולם עלה ליישם אותה.

2.3.3 תחושות "הצלחה" או "אי הצלחה": כשנתיים לאחר ההגירה הצטברו די חוויות בישראל, וניתן היה להתוות את הדרך העתידית. על אף שלא נשאלו על כך, משתתפים רבים סיפרו כי בשלב זה כבר החלו לחוש "הצלחה", בעוד אחרים חשו "אי הצלחה"⁵⁵. מן הסיפורים עלה כי חוויות ההצלחה או אי-ההצלחה כשנתיים לאחר ההגירה לא בהכרח התקשרו לחוויות בשנים הראשונות, אך בהחלט התקשרו להמשך חוויות אלה גם לאחר מכן. קרי: משתתפים שסיפרו כי חוו הצלחה או אי-הצלחה כשנתיים לאחר ההגירה, המשיכו לחוות תחושות כאלה גם לאחר מכן.

בניש-ויסמן ושי (Benish-Weisman & Shye, 2011) חקרו משמעויות של הצלחה ואיכות-חיים בקרב מהגרים בני גיל הביניים מחבר העמים לישראל. לטענתם, הגורמים הדומיננטיים להגדרה העצמית של ההגירה כהצלחה מתקשרים לצורך ביציבות ובביטחון (הן בזהות העצמית והן בתמיכת הסביבה) ולתחושת שליטה (בעצמי ובסביבה). מחקר אחר של בניש-ויסמן (Benish-Weisman, 2009), אשר עסק בסיפורי חיים של מהגרים בגילאי הביניים מחבר העמים לישראל, חילק את הסיפורים לכאלה אשר הגדירו את הגירותיהם כמוצלחות, לעומת אלה שהגדירו את הגירותיהם כלא-מוצלחות. המחקר מצא כי כל סיפורי ההגירה כללו קשיים. ההבדל בתכני הסיפורים היה באופן בו המשתתפים חוו את הקשיים: המשתתפים שחוו את הגירתם כמוצלחת ראו בקשיים אתגרים, וההתגברות על האתגרים הייתה הגורם שהפך את הישגיהם לבעלי משמעות. סיפוריהם היו לפיכך בעלי אופי של התקדמות. לעומתם, המשתתפים שחוו את הגירתם כבלתי-מוצלחת ראו את הקשיים כגורל מר; לא הייתה בהם התפתחות לאחר הנסיקה מטה, וסיפוריהם נשאו אופי של טרגדיה, שבר או קורבנות (שם). אם כן, ממחקרים אלה עולה כי לאו דווקא הגורמים האובייקטיביים התקשרו לתחושות של הצלחה או אי הצלחה, אלא בעיקר האופן בו המציאות התפרשה ונחווה סובייקטיבית.

בשונה מן המחקר השני שהוזכר (Benish-Weisman, 2009) אשר כלל משתתפים שנבחרו מראש על בסיס תחושה חזקה של הצלחה או של אי-הצלחה בהגירה, המחקר הנוכחי כלל מקרים פחות "מובהקים". בסיפורי המשתתפים במחקר הנוכחי עלו היבטים שונים של הצלחות ואי-הצלחות: ברכישת השפה, בהשתלבות בתעסוקה מקצועית, במצב הכלכלי, בהשתלבות הילדים בישראל, בדיור, בהנאה מן הזמן הפנוי, בהשוואה למצב שהיו עשויים להיות בו לו לא היו מהגרים, ועוד. כך, נוצרו תערובות של הצלחות ואי-הצלחות בהיבטים שונים ובמינונים שונים ולא

⁵⁵ המונח "אי הצלחה" (או "לא הצלחתי") עלה מן המשתתפים עצמם. אף משתתף לא סיפר על חוויית כשלון.

היו "אבות טיפוס" של הצלחה או אי-הצלחה. כפי שנראה בהרחבה בהמשך, משתתפים שחשו אי-הצלחה בהיבטים מסוימים ניסו למצוא פיצוי ולהדגיש את הצלחתם בהיבטים אחרים. ובכל זאת, במחקר הנוכחי עלה כי היבט אחד של הצלחה לאחר ההגירה נתפס כמשמעותי מכולם, והוא **ההשתלבות התעסוקתית**, המהווה חלק משמעותי בהשתלבות במרחב הציבורי. ממצא זה עולה בקנה אחד עם טענתה של רמניק (Remennick, 2007) כי בקרב המהגרים מחבר-העמים, נושא התעסוקה משמש תכופות כאבן-בוהן להצלחה או לכישלון בהגירה בכללותה (שם). במחקר הנוכחי נמצא כי הדברים התבטאו באופן דומה גם בחוויותיהם של המהגרים מן המדינות האחרות (דרום-אמריקה והמדינות האנגלוסכסיות). משתתפים שהצליחו להשתלב לשביעות רצונם בתעסוקה, בדרך כלל בעבודה במקצועם או בתחום קרוב לו, הגדירו את הגירתם כ"הצלחה", גם אם חוו קשיים רבים בהיבטים אחרים.

תחושת ההצלחה היא כמובן סובייקטיבית. המשתתף פרננדו סיפר כי שלוש שנים לאחר הגירתו הוא התבקש להתראיין על ידי הסוכנות היהודית כדוגמא ל"עלייה מוצלחת": הוא למד היטב עברית, השתלב בשוק התעסוקה ואף התקדם בו. גם קרובי משפחה ומכרים אמרו לו שהוא "סיפור הצלחה", וסיפרו לו שלא הכירו לפניו מהגרים שהסתגלו מהר כל כך בישראל. אלא שפרננדו עצמו לא הרגיש כ"הצלחה"; עבורו "הצלחה" בשלב זה הייתה עשויה להיות לו עמד בתוכנית שתכנן לעצמו להתקדם בישראל עד לתפקיד מנכ"ל, התפקיד בו כיהן בארגוניו. היות ולא הצליח לעמוד בזמנים שתכנן, לא הרגיש "הצלחה". לעומתו, גריגורי ורות סיפרו שכשנתיים לאחר ההגירה הם הבינו שהם נמצאים במסלול של "הצלחה". אמנם, הידע שלהם בעברית היה מוגבל מאוד, ואף אחד מהם לא שיחזר בישראל את הסטטוס התעסוקתי הגבוה שנשא בחו"ל. ובכל זאת, שניהם הצליחו להשתלב בתעסוקה במקצועותיהם בישראל. מול כל השינויים שחלו בחייהם לאחר ההגירה, הזהות המקצועית שלהם נותרה יציבה. כשהביטו על מהגרים אחרים בסביבתם, הבינו שהמשכיות הזהות המקצועית אינה מובנת מאליה לאחר ההגירה.

הזהות המקצועית היציבה התפרשה כהצלחה, היות והיא העניקה למהגרים תחושת **נחיצות** בחברה החדשה, אשר התקשרה אצלם גם לתחושת **שייכות** בה. רעיון זה התקיים גם על דרך ההיפוך: משתתפים שלא הצליחו להשתלב בתעסוקה במקצועם חשו כפחות נחוצים בחברה ולפיכך כפחות שייכים. הסבר חלקי לממצא עשוי להימצא במאפייניהם של משתתפים רבים כבעלי חינוך סובייטי המדגיש את ערך העבודה (רוברמן, 2005; Markowitz, 1989; Horowitz, 1993, 1994) או כגברים, אשר העבודה מהווה חלק משמעותי בזהותם (Gergen, 1992). אולם, במחקר הנוכחי נמצא כי גם נשים וגם משתתפים שלא הגיעו מחבר העמים הביעו את רעיון המשכיות הזהות המקצועית כביטוי מרכזי להצלחה.

מחקר אמריקאי שניסה לאתר גורמי חסינות אשר מסייעים בתחושת הרווחה של מהגרים בני גיל הביניים ממדינות שונות טען כי גורם משמעותי היה מימוש עצמי שהתבטא בהישגים כלכליים (Hao & Johnson, 2000). מממצאי המחקר הנוכחי אני מוצאת כי המימוש העצמי היה משמעותי הרבה יותר מן ההישגים הכלכליים שהוא הביא. למעשה, מסיפורי המשתתפים עלה כי מרבית ההשתלבויות התעסוקתיות משביעות-הרצון לא התבטאו באופן נאות מבחינה כלכלית. כך למשל יצחק, רות וסוזנה, שהצליחו להשתלב בתעסוקה במקצועותיהם, סיפרו על שכר נמוך. ובכל זאת, מסיפוריהם עלה טעם של ניצחון במאבק לשמר את הזהות המקצועית ולהשתלב בחברה בישראל. רעיון זה עולה גם בעבודתם של בניש-ויסמן ושי (Benish-Weisman & Shye, 2011).

אם כן, נראה כי הדגשת המשתתפים במחקר הנוכחי את ההשתלבות התעסוקתית המקצועית כמשמעותית במיוחד בתחושת ההצלחה ביטא את **הצורך הפנימי בהמשכיות, בקוהרנטיות של הזהות**. החוויה קוהרנטית מוכרת בספרות הפסיכולוגית כמתקשרת לתחושות רוחה והסתגלות (Antonovsky, 1987). נראה היה כי הצורך בקוהרנטיות בזהות התעסוקתית הודגשה כחלק מהדגשת המשתתפים את המרחב הציבורי בחייהם לאחר ההגירה. עם זאת, אני מוצאת כי תחושת ההצלחה אשר נמצאו בראיונות שנערכו מספר שנים לאחר ההגירה התקשרו לא רק לגורמים פסיכולוגיים פנימיים כפי שנטען אצל בניש-ויסמן (Benish-Weisman, 2009) ובניש-ויסמן ושי (Benish-Weisman & Shye, 2011), אלא גם לסיפוק הצורך בקוהרנטיות בפועל, כלומר השתלבות תעסוקתית "מוצלחת" דה-פקטו. לא תמיד הנסיבות איפשרו זאת. למשל, כמה משתתפים במחקר הנוכחי סיפרו על השקעה גדולה בלימוד עברית, בקורסים מקצועיים שלמדו ובניסיונות להשתלבות תעסוקתית, אך נסיבות כמו אזור-מגורים מרוחק שלא נמצאה בו עבודה מתאימה (רימה), מקצוע נדיר שלא קיים בישראל (ולדימיר), או מקצוע הדורש בחינות-לשכה מפרכות (גבריאל) הביאו לכך שלא הצליחו להשתלב בתעסוקה במקצועותיהם. לעומתם, כמה משתתפים אחרים שסיפרו על הצלחה ייחסו את הצלחתם למזל שנפל בחלקם או לכך שמצאו עבודה בתוך הקהילה, בשימוש בשפת האם שלהם. מכאן, שמן הנתונים שעלו במחקר הנוכחי לא ניתן לקשר בהכרח גורמים כמוטיבציה או השתלבות תרבותית להצלחה תעסוקתית. עם זאת, ניתן לומר שמשתתפים שסיפרו שמראש ויתרו על השתלבות תעסוקתית "מוצלחת" בישראל, בשל מצוקה נפשית או הלם תרבות, לא הצליחו לשוב ל"מסלול ההצלחה" מאוחר יותר בדרכם.

2.3.4 תהליך כפול של ספרציה-אינדיבידואציה: מירסקי וקאושינסקי (Mirsky &)

(Kaushinsky, 1989) הציעו לבחון את התהליכים הפסיכולוגיים בהגירה כתהליכי ספרציה-אינדיבידואציה, לפיהם התהליכים הנפשיים המתקיימים בפרידה מארץ המוצא דומים לאלה המתקיימים בילדות המוקדמת, בהפרדות מן ההורים. לדבריהן, לאחר התרוממות-הרוח הראשונית ולמידת הסביבה, ההתמודדות היום-יומית עם הקשיים בהעדר הסביבה המוכרת והבטוחה היא קשה וכואבת למהגרים. שלב זה מסמן את תחילת תהליך ההתקרבות החוזרת (Reapproachment) לארץ המוצא, בו המהגרים משקיעים את כוחותיהם בחידוש הקשר עם ארץ המוצא ובחיזוקו. ניסיונות המהגרים לבטל את האובדן נדונים לכישלון ומעוררים תסכול וכעס, והם מפנים אותו כלפי הסביבה החדשה. אולם, שורשי הכעס הם בקונפליקט הפנימי שהתקיים עוד קודם להגירה: האם להגר או להישאר. כעת, הקונפליקט הופך להיות: האם להגר בחזרה או להישאר. שלב גרסיבי זה בהסתגלות איננו נדיר (מירסקי, 2005; Gottesfeld & Mirsky, 1991). מירסקי (2005) כתבה: "ישנם מהגרים שאינם מצליחים לשאת את הכאב ואת הכעס וחוזרים לארץ המוצא, או מפתחים הפרעות פסיכולוגיות ממש. אבל רוב המהגרים מתמודדים עם הכאב וממשיכים בתהליך" (עמ' 29).

במקביל, המהגרים בני גיל הביניים מתמודדים עם תהליך דומה ביחס להתבגרותם. קולארוסו (Colarusso, 1997, 2000) טען כי תהליכי הספרציה-אינדיבידואציה נמשכים במהלך כל החיים. לדבריו, בילדות המוקדמת ובגיל ההתבגרות הפרידה היא מאובייקט ממשי – ההורה,

ואילו בבגרות המוקדמת, בגיל הביניים ובזקנה מתקיימת פרידה מן העצמי שהתקיים בשלבים קודמים. גיל הביניים הוא שלב האינדיבידואליזציה הרביעי בחיים, והוא מתעצב כתוצאה מהשפעות ההזדקנות והחולי, מות ההורים, התבגרות הילדים, הופעתם של נכדים, הגעה לשיא הקריירה ותחילת הירידה ממנו. קולארוסו תיאר את גיל הביניים כמאופיין במודעות גוברת לסוף החיים ובקבלה הדרגתית של מגבלת הזמן שנותר. לדבריו, בני גיל הביניים נפרדים מהוריהם אשר הולכים לעולמם ומילדיהם אשר עוזבים את הבית, אך בעיקר נפרדים מ"ההיבטים הצעירים של העצמי" (Youthful aspects of the self). עם הקושי הכרוך בפרידה, היבטים אלה מוחלפים בהדרגה בהבנה שהעצמי של גיל-הביניים יכול לממש את הרמה הגבוהה ביותר של האוטונומיה, היכולת, הכוח והקשרים האפשריים במעגל החיים.

אני טוענת שמהגרים בגיל הביניים נאלצים להתמודד עם "שלב האינדיבידואליזציה הרביעי" שהציע קולארוסו (שם) באופן מואץ. על אף שהתמודדות זו החלה כנראה גם לפני ההגירה, נושא הגיל הפך להיות בולט באופן משמעותי עבור משתתפי המחקר לאחר הגירתם. זאת ועוד, המהגרים בני גיל הביניים נפרדים מן "ההיבטים הצעירים של העצמי" אך אינם נהנים ממרבית ההיבטים החיוביים שהציע קולארוסו, אשר רלוונטיים לאנשים שהינם בעלי כוח חברתי ותרבותי שצברו במהלך השנים. למהגרים אין כוחות חברתיים כאלה, ולפיכך לא מתאפשרת האינדיבידואליזציה שמציע קולארוסו, לפחות לא במרחב הציבורי. כפי שראינו, המשתתפים במחקר היו מודעים היטב לאובדן השיא שיכלו להיות בו בשלב זה בחייהם בחברה שממנה הגיעו.

נראה כי הגעה מעמדת מוצא זו אל מאבקי הספרציה-אינדיבידואליזציה המאפיינים מהגרים (Mirsky & Kaushinsky, 1989) מעצימה שבעתיים את התסכול והכעס כלפי הסביבה החדשה, אשר "גזלה" מן המהגרים בני גיל הביניים חלק משמעותי מן העצמי החזק והאוטונומי שצריך היה לאפיין אותם בגיל הביניים. המחשבות לשוב לארץ המוצא, בה ניתן אולי לשחזר את העצמי מחדש, מובנות.

2.3.5 ארבעה דפוסי השתלבות תעסוקתית-חברתית: סיפורי המשתתפים העלו כי כשנתיים לאחר ההגירה התקיימו דפוסי השתלבות תעסוקתיים-חברתיים מובחנים, אשר לרוב היו עקביים גם בשנים הבאות. נמצאו ארבעה דפוסיים:

א. "מסלול חדש": משתתפים אלה אופיינו בתפישת אי-הצלחה תעסוקתית בישראל ובהשלמה עם הירידה מן השיא התעסוקתי. על אף השכלתם וניסיונם המקצועי, הם עסקו לפרנסתם בישראל בעבודות נמוכות-סטטוס כמו ניקיון וטיפול בקשישים. חלקם ניסו להשתלב בתחילת דרכם בארץ בתעסוקה מקצועית ולא עלה בידם, ואחרים ויתרו מראש מסיבות כמו מצוקה נפשית או הלם תרבות, וקיוו להשתלב מחדש מאוחר יותר. בסיפוריהם עלה כי כשנתיים לאחר ההגירה, הם ויתרו על השתלבות במקצועותיהם, והבינו שימשיכו לעבוד בעבודות נמוכות-הסטטוס עד לגיל הפרישה.

כל המשתתפים שאופיינו בדפוס זה היו יוצאי-חבר העמים. יתכן שההסבר לכך נעוץ במבנה הכלכלה הריכוזי שהתקיים בבריית-המועצות, אשר המשיך להתקיים בעיסוקים רבים גם בתום העידן הקומוניסטי (Markowitz, 1994); ולפיכך בחוויית קושי להשתלב במהירות בכלכלה הקפיטליסטית בישראל, בייחוד בהינתן ריבוי החסמים כמהגרים וכמבוגרים. הסבר אחר עשוי

להתקשר ללוח הזמנים החברתי (Social Time Table) הנהוג במדינות חבר העמים, השונה מעט מזה שמתקיים בישראל ובמדינות המערב. הפסיכו-גרונטולוגית ברניס נויגרטרן הציעה את מושג לוח-הזמנים החברתי, אשר משמעו נורמות תלויות גיל הרלוונטיות לתרבות מסוימת. לוח-הזמנים החברתי יוצר "שעון חברתי" המופנם בקרב כל חבר בתרבות ומודע לו אם הוא "עומד בזמנים". היות והתרבות מכתובה את הנורמות, כאשר ההקשר התרבותי משתנה - אמורות להשתנות גם ציפיות "השעון החברתי" (Neugarten, 1979). המשתתפים שהגיעו מחבר העמים הגיעו ממדינות בהן גיל הפרישה נמוך מזה המקובל במדינות המערב ובישראל⁵⁶, ותוחלת החיים במדינות חבר העמים גם היא נמוכה יותר ביחס לישראל ולמדינות המערב⁵⁷. המשמעות היא ש"השעון החברתי" שלהם, הנורמות תלויות הגיל, היו שונות מאלה שהיו מקובלות בישראל. נראה כי למהגרים ממדינות המערב היה קל יותר להסתגל ל"שעון החברתי" הישראלי, בשל הדמיון בגילאי הפרישה ותוחלות החיים הקרובות-יותר.

המקרה של אחת המשתתפות, אליזבטה, עשוי להדגים את רעיון "השעון החברתי" וההשתלבות המקצועית: אליזבטה היגרה לישראל בגיל 53 מאוזבקיסטן, בה הנשים פורשות לגמלאות בגיל 54. אליזבטה הניחה שהיא מבוגרת מכדי להשתלב בישראל במקצועה, ולא פעלה לאשרור הסמכתה כרופאה בכירה, אלא החלה לעבוד כמטפלת בקשישים. רק כשלוש שנים לאחר הגירתה, כאשר הבינה את מלוא המשמעות של גיל הפרישה המאוחר בישראל, החלה לחשוב שאולי טעתה בבחירה שלא לאשרר את הסמכתה. נראה כי "כיוון השעון החברתי" מחדש, לימוד הנורמות התרבותיות החדשות והפנמתן, הוא תהליך שאורך זמן-מה. בגיל הביניים, בו מתקיים לחץ לפעול להשתלבות מהירה, השתהות בלימוד ובהפנמת הנורמות התרבותיות עלולה לעכב ואף למנוע מן המהגר השתלבות במקצועו.

המשתתפים שהשתייכו לדפוס זה הגדירו את התקופה שהחלה כשנתיים לאחר הגירתם כתקופה חדשה בחייהם, כ"מסלול חדש", המלווה בפילוסופיית-חיים חדשה של "לחיות את היום" וליהנות ממה שישנו, בעיקר מן המשפחה. המשתתפים ניסו להציג עצמם כאקטיביים בבחירתם ואת פילוסופיית החיים הזו כנכונה ביותר עבורם בשלב זה בחייהם. אולם, על אף הצהרותיהם בנושא ירידת חשיבות התעסוקה בשלב זה, משתתפים אלה ניהלו ויכוחים פנימיים אודות היותו שעשו. הויכוחים הפנימיים התבטאו בעיקר בתכנים הצורניים שבדבריהם, למשל: סגנון "ויכוח" (Rosenthal, 1993), שימוש בגוף שני כשדיברו על הבחירה שעשו, והזרת העיסוקים נמוכי-הסטטוס על ידי אמירת שמותיהם בעברית – על אף שהראיונות נערכו ברוסית.

המשתתפים המאופיינים ב"מסלול חדש" משתמשים בחיי היום-יום שלהם בעיקר בשפה הרוסית, עם בני משפחתם וחבריהם, ולעתים גם עם שכניהם (עקב מגורים באזורים "רוסיים"). לדבריהם, אין להם צורך להשתמש ביותר מכמה מילים בעברית גם בעבודתם, היות והעבודה בניקיון מתבצעת בדרך כלל באופן עצמאי, ועובדי הניקיון האחרים בסביבה לרוב דוברי רוסית אף

⁵⁶ גיל הפרישה במרבית מדינות חבר העמים הוא 55 לנשים, 60 לגברים; במדינות המערב הפרישה היא לפחות 5 שנים מאוחר יותר.

⁵⁷ למשל, תוחלת החיים ברוסיה הייתה בשנת 2007 61.5 שנים לגבר (בהשוואה ל-77.6 שנים לגבר בישראל) ו-73.9 שנים לאישה (בהשוואה ל-81.8 שנים לאישה בישראל). (מתוך אתר ארגון הבריאות העולמי: <http://www.who.int/en>).

הם, ואילו עבודת הטיפול בקשישים בדרך כלל נעשית עם קשישים דוברי-רוסית. למשתתפים אלה אין קשרים עם ישראלים שאינם דוברי-רוסית, למעט מקרים שקשר כזה נכפה עליהם במשפחה – וכך הם אכן רואים אותו. ה"מסלול החדש" הוא, אם כן, **מסלול הממוקד במרחב הפרטי**.

מן הספרות עולה כי מאפייני דפוס "מסלול חדש" אופייניים למדי למהגרים שהגיעו מחבר העמים לישראל כמבוגרים; הם בעלי הון אנושי גבוה המועסקים בתת-תעסוקה (קינג וולדה-צדיק, 2006; Gorodzeisky & Semyonov, 2011), מתגוררים בשכונות אתניות (ליסיצה, 2007; רייכמן, 2008), נוטים לרשתות חברתיות הכוללות בעיקר דוברי רוסית (ליסיצה, 2007; רייכמן, 2008; לשם, 2009) ובעלי שליטה מוגבלת בעברית (רוזנבאום-תמרי, 2004; רייכמן, 2008; Remennick, 2004; Slonim-Nevo et al., 2007).

ההתמקדות במרחב הפרטי מהווה פרקטיקה סרגטיבית. לפי ברי (Berry, 1992, 1997) הסרגציה כאסטרטגיית אקולטורציה מופיעה בקרב מהגרים השומרים על דפוסי התנהגותם הישנים ללא אימוץ דפוסיים חדשים וללא קיום קשרים עם הקבוצה הדומיננטית. תגובה זו מתרחשת כאשר מהגרים מתנגדים לדפוסי התנהגות של החברה החדשה, או כאשר הם מנועים מלהשתלב בתוכה בשל אי-קבלתם על ידי קבוצת הרוב (Ayalon, Ben-Rafael & Sharot, 1989; Berry, 1992). מהגרים אלה יוצרים גומחה אוטונומית ומאמצים מן התרבות החדשה רק מיומנויות, התנהגויות ומידע החיוניים להישרדותם (זילברג, 2000).

יתר על כן, בהתמקדות במרחב הפרטי ישנם היבטים המתקשרים לחוויות האופייניות לזיקנה ולפרישה מן העבודה, על אף שכאן מדובר באנשים עובדים. כך, בדומה למצב המתקיים בזיקנה, מספר הקשרים החברתיים של משתתפי "המסלול החדש" הצטמצם, אך התחזקה ההשקעה הרגשית בקשרים החברתיים המרכזיים, בעיקר עם בני משפחה וחברים קרובים. הקשרים המתקיימים עם אנשים חדשים או פחות קרובים מהווים קשרים שוליים, אשר תפקידם בעיקר באיסוף מידע לצורך היכרות עם ניסיונות חיים, השוואת האדם לסביבתו ואיתור הזדמנויות לקידום צרכים ומטרות. לעומת זאת, הקשרים המרכזיים עם האנשים הקרובים מסייעים לוויסות רגשי המרחיק רגשות שליליים ומחזק רגשות חיוביים (Carstensen, 1995). מודל נוסף, המתייחס לתחושות שליטה במהלך החיים, טוען כי שליטה ישירה בסביבה (שליטה ראשונית) הולכת ומתמעטת בזקנה. את מקומה תופסת השליטה המשנית, המתקשרת לשינויים פנימיים של מטרות, עדיפויות ותפיסות, כך שיתאימו למגבלות הפרט בסביבה (Shulz & Heckhausen, 1996). רעיון "המסלול החדש" בכללותו הוא פועל יוצא של שליטה משנית כזו.

במרחב הפרטי, בין דוברי הרוסית, זוכים המהגרים בני גיל הביניים לתמיכה. מירסקי (2005) ציינה כי בני קבוצת המוצא שותפים לאידיאליזציה של ארץ המוצא ולביקורת על החברה החדשה, אך מעבר לכך - שחזור תרבות ארץ המוצא מתקשר לשחזור הזהות וההערכה העצמית. מסגרת זו מאפשרת ביטוי של צרכי התלות ללא גרסיה מלאה, ובה מתרחש תהליך ההשלמה עם האובדן (שם). ייתכן שמסגרת בני קבוצת המוצא מאפשרת גם תהליכים מתונים יותר של ספרציה-אינדיבידואציה האופיינית לגיל הביניים (Colarusso, 1997, 2000) לאחר ההגירה: חוויית הפרידה מן "ההיבטים הצעירים של העצמי" (שם) עשויה להיות קיצונית פחות מזו שנחווית במרחב הציבורי במדינה החדשה, והעצמי של גיל הביניים נחוה במסגרת קבוצת המוצא כחזק ואוטונומי יותר, כמעט כפי שהוא עשוי היה להיחוות במדינת המוצא עצמה.

ב. **"ישיבה על הגדר"**: משתתפים אלה אופיינו בתפישת אי-הצלחה תעסוקתית בישראל, אך באי-השלמה עם הירידה מן השיא התעסוקתי. הם העידו על עצמם כי בתחילת דרכם בישראל הם בחרו להסתגר בפני החברה החדשה: לא למדו עברית ו/או לא עבדו. חלקם סבלו מהלם תרבות וממצוקה נפשית, אחרים סירבו להתפשר בנושא התעסוקה. כשנתיים לאחר ההגירה הם ביקשו להפסיק את ההסתגרות ולפתוח פתח לכניסה לחברה החדשה, והסכימו להתפשר ולעסוק בעבודות נמוכות-סטטוס כניקיון, טיפול בקשישים וחונכות לנפגעי נפש.

בדומה לדפוס "המסלול החדש", גם המשתתפים שאופיינו ב"ישיבה על הגדר" הסתגרו בתוך המרחב הפרטי, בסביבה דוברת-הרוסית או דוברת-הספרדית, ובעיקר בחוג המשפחה והחברים הקרובים. אלא שבניגוד לדפוס "המסלול החדש", המאופיין בהצהרה על דרך חיים חדשה והפסקת ניסיונות החזרה למסלול הקודם, הדפוס הנוכחי מאופיין באי-השלמה עם מעבר השיא התעסוקתי ובשאיפה לחזור אליו. כך, בעוד משתתפים שאופיינו בדפוס "המסלול החדש" היו ממוקדים במרחב הפרטי, המשתתפים שאופיינו ב"ישיבה על הגדר" **נשאו עיניהם אל המרחב הציבורי והתמקדו במיקומם השולי בו.**

מול שוליותם במרחב הציבורי הישראלי, משתתפים אלה סיפרו על אידיאליזציה של מדינת המוצא, על אף שמדבריהם עלו ידע והבנה שהמצב בפועל שונה. הם אופיינו במחשבות תכופות על חזרה לארץ המוצא, ואחד מהם אף חזר לארץ המוצא בפועל ולאחר מכן שב מחדש לישראל. מחשבות אלה מהוות שלב גרסיבי בהסתגלות, אשר כפי שראינו, איננו נדיר (מירסקי, 2005; Gottesfeld & Mirsky, 1991). אלא שהחזרה לארץ המוצא בדרך כלל אינה מתאפשרת. התחושה המתקבלת היא של מלכוד.

כפי שניתן לצפות, מצבם הנפשי של משתתפים אלה היה הקשה מכולם. הקושי לוותר על "האספקטים הצעירים של העצמי", אשר אופייני לכל בני גיל הביניים, לצד האילוץ לוותר על היבטי "העצמי בעל הכוחות" של גיל הביניים שעשויים היו להיות אילו נותרו במדינת המוצא (Colarusso, 1997, 2000), אידיאליזציה של מדינת המוצא ומחשבות תכופות על חזרה אליה, ההשפלה הכרוכה בעבודות נמוכות הסטטוס, התסכול והכעס שהם חשו כלפי ישראל – הובילו כולם לתחושות קשות וכואבות מאוד. המשתתפים שאופיינו בדפוס זה סיפרו שהם חווים את התחושות זה מספר שנים.

עם כל הקשיים, אני רואה גם כמה היבטים חיוביים במצב הנוכחי. ראשית, יציאתם של משתתפים אלה מן ההסתגרות מפני החברה החדשה היא התפתחות המעידה על השלמה מסוימת עם המצב החדש והקלה במצב הנפשי. גם עצם ההשתתפות במחקר מעיד על כך: על אף שכמה משתתפים סיפרו שהם עצמם או בני זוגם חוו שלב של הסתגרות, בעת המחקר כל המשתתפים היוו חלק ממסגרות נורמטיביות במרחב הציבורי, שם גם חלקם אותרו לצורך ההשתתפות במחקר. בשלב ההסתגרות שמהגרים אלה חוו, ניתן היה לראות אותם כמשתייכים לדפוס המרגינליזציה, אשר הוצע על ידי ברי (Berry, 1992). דפוס זה מאפיין מצבים בהם קיימים בלבול ומתח קולקטיביים ואישיים; הוא מאופיין ביציאה כנגד החברה הרחבה ובתחושות בדידות, היעדר זהות ו'מתח אקולטורטיבי': בעיות חברתיות ופסיכולוגיות הבאות לידי ביטוי במהלך המגע הבין-תרבותי. קבוצות או פרטים החווים מרגינליזציה עלולים לאבד את הקשר התרבותי והפסיכולוגי הן עם התרבות שממנה הגיעו והן עם החברה בה הם חיים, כתוצאה מנידוי או

מנשירה (שם). על אף שחלק ממאפיינים אלה עדיין רלוונטיים למשתתפים שאופיינו בדפוס ה"ישיבה על הגדר", יציאתם מן ההסתגרות הקלה על תחושות הבדידות ויצרה קשרים חברתיים עם חברי קבוצתם האתנית. שנית, כמה משתתפים במחקר אופיינו בדפוס "ישיבה על הגדר" בשנותיהם הראשונות בישראל ולאחר מכן עברו לדפוסים אחרים (בדרך כלל ל"מסלול חדש", אך באחד המקרים היה מעבר לדפוס "הצלחה יחסית"). כלומר, ייתכן שמדובר בדפוס זמני. ביסוס להשערה זו קיים בעבודות של מירסקי (2005) ושל גוטספלד ומירסקי (Gottesfeld & Mirsky, 1991).

ג. "הצלחה יחסית": משתתפים אלה אופיינו בהשתלבות תעסוקתית משביעת-רצון במידה מסוימת. על אף שאיש מהם לא הגיע לעמדה התעסוקתית שהייתה לו בחו"ל, רובם עבדו בתחומים המתקשרים למקצועותיהם, או בעבודה מקצועית אחרת, והם הבינו כי בהשוואה למהגרים אחרים בקבוצת הגיל שלהם - מצבם הוא הרע במיעוטו. ובכל זאת, לא כל משתתפי "ההצלחה היחסית" השלימו עם הירידה מן השיא המקצועי; רבים מהם אופיינו במעברים בין השלמה לאי-השלמה, והביעו את שתי התפישות במהלך הראיון. לפיכך, יש במשתתפי דפוס זה היבטי "השלמה" עם הסטטוס התעסוקתי הנמוך-מבעבר אשר דומים לאלה של "המסלול החדש", ולצדם היבטי אי-השלמה המזכירים את אלה של "הישיבה על הגדר". אך היות ובמקרה הנוכחי נחוותה הצלחה כלשהי, ומתקיימת תחושה מסוימת של קבלה במרחב הציבורי, היבטי ההשלמה ואי-ההשלמה מתונים יותר. רוצה לומר: נראה כי תחושת ההצלחה מתקשרת למיתון קושי ההתמודדות עם הירידה מן השיא התעסוקתי-חברתי.

אם כן, נראה כי משתתפים המאופיינים ב"הצלחה יחסית" חוו קוהרנטיות, המשכיית מסוימת בזהותם המקצועית, אשר נמצאה כחלק משמעותי בתחושת ההצלחה (Benish-Weisman & Shye, 2011). יתר על כן, משתתפים אלה נלחמו למצוא את מקומם במרחב הציבורי בישראל, ולא הרימו ידיים. רבים מהם השתמשו במונחים אלה, של "מלחמה" ואי נכונות "להיכנע", כאשר תיארו את דרכם המקצועית בישראל. הניצחון ב"מלחמה" הוא הישג משמעותי, אשר הופך את טעם ההישג למתוק יותר (Benish-Weisman, 2009). ניתן להניח, לפיכך, כי בתהליך הספרציה-אינדיבידואציה של גיל הביניים, משתתפים אלה אכן הצליחו לפתח את העצמאות האופיינית לגיל הביניים, ואת העצמי האוטונומי, בעל היכולת, הכוח והקשרים (Colarusso, 1997, 2000), גם אם עצמי זה עשוי היה להיות חזק יותר במדינת המקור. המחשבות על העצמי שעשוי היה להיות לולא ההגירה יכולות להסביר את המעברים בין השלמה לאי-השלמה עם מעבר השיא. ובכל זאת, היות וגם בישראל התפתח עצמי בעל כוחות, נראה כי הפרידה מ"ההיבטים הצעירים של העצמי" (שם) נחוותה לפיכך באופן פחות קשה ביחס למשתתפים המאופיינים בדפוסים אחרים.

דפוס "ההצלחה היחסית" הוא הדפוס הנפוץ בקרב המשתתפים במחקר. בדפוס זה מיוצגים בני כל קבוצות המוצא, גברים ונשים. חלק גדול מהם, יש לציין, עובדים תוך שימוש בשפת האם שלהם, חלקם במסגרת הקשורה לקהילה האתנית, ולמעשה כמעט ואינם משתמשים בשפה העברית במרחב הציבורי או הפרטי. חלקם ציינו שרמת העברית שלהם נותרה חלשה כפי שהייתה לאחר הגירתם. עם זאת, מצבם היה שונה מזה של המשתתפים המאופיינים בדפוסים האחרים, היות ובמסגרת התעסוקה שלהם הם מעורבים במרחב הציבורי: העבודה שהם מבצעים

איננה עבודה ביתית כטיפול בקשישים או ניקיון בתים ואיננה עבודה "שקופה" כמו ניקיון מבני-ציבור. תחת זאת, משתתפי "ההצלחה היחסית" נמצאים במגע מתמיד עם החברה הישראלית ומופיעים כשחקנים חברתיים במרחב הציבורי בישראל.

ד. "יזמות יצירתית": משתתפים אלה יזמו לעצמם באופן יצירתי תעסוקה או מקורות הכנסה משלימים, בדרך כלל בנוסף לתעסוקה נוספת כשכירים. לרוב מדובר בהוראה פרטית או בעריכה לשונית באנגלית, אך גם בעבודות אמנותיות וברעיונות עסקיים (למשל השכרת חדר בדירה בתוך "Bed & Breakfast" לתיירים, או קניית דירה קטנה והשכרתה לסטודנטים).

רוב המשתתפים שאופיינו בדפוס זה השתייכו גם לדפוס אחר, בדרך כלל לדפוס "הצלחה יחסית". מעבר להשלמת ההכנסה, היוזמה היצירתית העלתה את שביעות הרצון מן ההשתלבות התעסוקתית בישראל ותרמה לתחושת השתלבות חברתית. נמצא כי היוזמות והיצירתיות התקשרו בקרב משתתפים אלה לתחושות של יכולת, לכך שאינם "נכנעים" לתנאים האובייקטיביים המקשים על השתלבותם התעסוקתית, ומצליחים ליצור לעצמם נישא עצמאית ייחודית.

המודל של באלטס ובאלטס (Baltes & Baltes, 1990) ראה את ההתפתחות המוצלחת, בייחוד בתקופת הזיקנה, ככזו שבמרכזה עומדים שלושה מנגנוני התפתחות מרכזיים: סלקטיביות של תחומי תפקוד מועדפים או אפשריים, אופטימיזציה של שימוש במשאבים זמינים, ופיצוי על תפקודים שנחלשו או אבדו. שמוטקין (2003) ציין כי שלושת המנגנונים מציינים ארגון מחודש של אופני הסתגלות בעזרת ניצול רזרבות של אנרגיה ומשאבים אצל האדם המזדקן. לדבריו, רוב האנשים הזקנים מצליחים בדרך זו לשמור על תחושות של המשכיות ושל ערך בזהותם העצמית, כמו גם על שלמותם הנפשית. ניתן לראות כי המודל רלוונטי מאוד גם בהקשר של הגירה, אשר בדומה להזדקנות כוללת אף היא אבדנים רבים, ובייחוד בהקשר של הגירה בגיל מבוגר. במקרה הנוכחי, משתתפים המאופיינים בדפוס "היזמות היצירתית" ששביעות רצונם מהשתלבותם התעסוקתית בישראל לא הייתה מספקת, בחרו באופן סלקטיבי את התחומים בהם יוכלו להתמקד לצורך העלאת שביעות הרצון (למשל ידיעותיהם באנגלית), תכננו את האופן המיטבי בו יוכלו להשתמש בתחומים אלה כתעסוקה (למשל תכננו כיצד ללמד אנגלית כשפה שנייה) והשתמשו בתעסוקה זו להשלמת הכנסה, כמו גם להעצמה אישית בזכות תגבור תחושות היכולת. ניתן להניח כי תחושה זו תרמה להתפתחות עצמי אוטונומי ובעל יכולות וכוחות האופייני לגיל הביניים (Colarusso, 1997, 2000) על אף ההגירה – ואולי גם בזכותה.

בקבוצה זו בלט רוב נשי מובהק. מן הספרות עולה כי נשים מהגרות נוטות לסבול מחסרון כפול בשוק העבודה במדינה החדשה, בשל אפלייתן כנשים וכמהגרות (Raijman & Semyonov, 1997; Remennick, 2005). במקרה הנוכחי ניתן לומר שהן סובלות מחסרון משולש, גם בשל היותן בגיל הביניים. עם זאת, רמניק (Remennick, 2005) טענה כי גישת הנשים המהגרות היא מעשית יותר מזו של הגברים המהגרים; הן גמישות יותר, יוזמות יותר ומוכנות יותר להקרבת הסטטוס הפורמלי שלהן לשם השגת בטחון כלכלי.

מאפיינים נוספים של קבוצת "היזמות היצירתית" הם פרופורציית-חסר של יוצאי חבר העמים בה (על אף שיוצאי חבר העמים היו הקבוצה הדומיננטית מספרית מבין כלל המשתתפים) וכן של יוצאי דרום-אמריקה בה, ולעומת זאת נוכחות מלוא קבוצת יוצאי ארצות-הברית.

פרופורציית החסר של יוצאי חבר העמים מוכרת בספרות העוסקת ביזמות מהגרים בישראל, לפיה בהשוואה לילידי ישראל, מהגרי חבר העמים נוטים פחות ליזמות עסקית (קושנירוביץ והיילבורן, Remennick, 2007; 2006). בקרב בני גיל הביניים מביניהם, ייתכן שניתן להסביר את פרופורציית החסר בחינוך הסובייטי שקיבלו, אשר כיוון לעבודה כשכירים, ואף ראה בעסקים פעילות מושחתת ומסוכנת (Markowitz, 1993, 1994). מורכב יותר להסביר את פרופורציית-החסר בקרב יוצאי דרום אמריקה (רובם מארגנטינה); אוכלוסייה זו הייתה מורגלת בנורמות של יזמות, היות וחלק גדול מיהודי ארגנטינה עסקו במסחר והיו בעלי עסקים (ספריית הכנסת, 2003). לעומתם, נראה כי נוכחותם המלאה של יוצאי ארצות-הברית בקבוצה זו מתקשרת למאפייניה התרבותיים של ארצות-הברית. כך למשל, במאמרו המפורסם אודות הקריד (ה"אני מאמין") האמריקאי והזהות הלאומית, כתב סמואל הנטינגטון על מערכת של אמונות שעומדות בבסיס הזהות האמריקאית, אשר נותרה יציבה החל מהתגבשותה ועד לתקופתנו. לדבריו, ברוח האינדיבידואליזם והאחריות האישית של האדם לקיומו, התפתחה בארה"ב חברה המאופיינת ביזמות ובחדשנות, והשלטון האמריקאי עודד את היזמות אף הוא (Huntington, 1981).

ארבעת דפוסי ההשתלבות בתעסוקתית-חברתית של המהגרים בגיל הביניים נמצאו בראיונות עם משתתפים אשר מרביתם חיו בישראל בין 10-2 שנים. ייתכן שעם השנים חלים שינויים בדפוסים אלה, אשר עשויים להתקשר גם להתקדמות הגיל.

2.4 כחמש עשרה שנים לאחר ההגירה: "בנית"

רק משתתפים מעטים במחקר (שישה מתוך 28) חיו בישראל מעל 15 שנים, אך המשותף לכולם הוא תחושת השייכות שהם ביטאו כלפי ישראל, תחושת ה"בית", המבוססת על השנים הרבות שחיו כאן ועל הניסיון שצברו כאן. כמובן, לא ניתן לקבוע "תאריך יעד" לתחושת הבית, אך באופן כללי ניתן לראות כי משתתפים שחיו שנים רבות בישראל נטו לדבר עליה כך. מירסקי (2005) כתבה: "שנים מספר לאחר ההגירה – לפי הקצב האישי של כל מהגר – מתחיל השלב האחרון בהגירה, ואין לו נקודת סיום ברורה. זה התהליך של גיבוש הזהות האינטגרטיבית. המהגרים משלבים בזהותם רכיבים שנשמרו מארץ המוצא ורכיבים שאומצו בארץ החדשה" (עמ' 30).

בקרב מהגרים בגיל הביניים, משמעותן של השנים שחלפו בישראל הן גם תהליכי הזדקנות שחוו כאן, ובדרך כלל גם השתרשות כמשפחה: ילדיהם גדלו בישראל, למדו, השתלבו בחברה, נישאו והולידו ילדים משלהם, "צברים". בני גיל הביניים הללו נמצאים כבר בסוף הטווח שנהוג לקרוא לו "גיל הביניים", כמה מהם כבר פרשו לגמלאות או חושבים על פרישה. הם כבר מזמן הפסיקו לחשוב על חזרה לארץ המוצא; עבורם, המציאות הישראלית היא המציאות בה הם חיים, זהו ה"בית".

אולם, משמעויות ההגירה בגיל הביניים ממשיכות להבחין בין המהגרים הותיקים הללו לבין בני המקום. על אף קרבתם לגיל הפרישה, מרבית המשתתפים במחקר סיפרו כי אינם יכולים להרשות לעצמם לפרוש לחלוטין מן העבודה. צרכים כלכליים כתשלומי המשכנתא והחשבונות והרצון לסייע לילדיהם לא יוכלו לבוא על פתרונם באמצעות החסכוניות המעטים שצברו בשנות עבודתם בישראל, גם לא באמצעות קצבת הזיקנה שהיו זכאים לה מטעם המוסד לביטוח לאומי. לפיכך, המהגרות שהשתתפו במחקר סיפרו על תוכניות להמשיך לעבוד גם לאחר גיל הפרישה.

ראינו כי גישה מעשית וגמישה זו להשגת בטחון כלכלי בקרב נשים מהגרות הולמת את הספרות בנושא (Remennick, 2005). הגברים היו מודעים אף הם לבעיה, אך לא הזכירו תכניות לפתרונה, אולי בשל נטייתם להיות רשמיים יותר וגמישים פחות בהתקשר לנורמות העבודה (שם) ואולי בהתקשר לאיום שחשו מנושא הפרישה, כפי שנמצא במחקר שנערך בארה"ב (Evans et al., 1985).

על כל פנים, נראה כי הצורך להמשיך ולעבוד למחייתם יביא לכך שקטגוריית "המהגרים בני גיל הביניים" לא תסתיים עבור משתתפי המחקר הנוכחי בגיל 65. כמו נשים רבות אחרות, המשתתפת כריסטינה ראתה את הצד החיובי בכך: אני לא יודעת בת כמה אני, אני חושבת שככה צריך להיות ((צוחקת)) עכשיו זה מפליא שלידי עובדות אישה בגיל 62, ויש גם גברת אחת שהיא בת 70, אפילו יותר, כבר שלוש שנים אני שומעת שהיא בת 70... היא מסוגלת לעבוד וזה נפלא, היא בטח גם לא מרגישה שהיא בת 73, זה נפלא... כנראה פה זה קצת אחרת, כנראה הפכנו פה לצעירים יותר.

3. התמודדות ופיצוי

הלחץ שמהגרים בני גיל הביניים חשים בשל תפישתם את הצורך להשתלב בישראל מהר, לצד הכאב שהם חשים מן ההבנה שתקופת ה"שיא" שלהם חלפה, בנוסף לקשיים אחרים הכרוכים בהגירה ובגיל הביניים, דורשים מערכות לתמיכה ומנגנונים לפיצוי. תת הפרק הנוכחי יתייחס למנגנונים שעלו מסיפורי המשתתפים, תוך דגש על ההבדלים התרבותיים והמגדריים שעלו בהם.

3.1 תמיכה חברתית: הבדלים תרבותיים ומגדריים

קשרים חברתיים בקהילה האתנית נמצאו כמשמעותיים בהתמודדות מהגרים בגיל הביניים עם ההסתגלות לתרבות החדשה (Akhar & Choi, 2004; Hao & Johnson, 2000). הספרות המתאימת לתברויות בבגרות מראה כי לנשים יש בדרך כלל יותר קשרים חברתיים מאשר לגברים. קשרים אלה נרקמים לרוב עם נשים אחרות, והם מהווים נכס חשוב בתקופות לחץ. הרשתות החברתיות של גברים קטנות יותר, והחברויות בעלות דפוס שונה ומבוססות על תחומי עניין משותפים ותחרותיות; לפיכך, בעתות לחץ, גברים מתבססים פחות מנשים על רשתותיהם החברתיות, ונוטים יותר להתבסס על היחסים עם בת-הזוג (Dindia & Allen, 1992).

מסיפורי המשתתפים עלו, ראשית, הבדלים בין קבוצות המוצא השונות. בתחילת הפרק ראינו שתיאורי הקהילות הדרום-אמריקאיות והאנגלוסקסיות מתאימים להגדרת ארגוניהם החברתיים כ"ציבור שכנגד" (Counterpublic) (Fraser, 1990) בהיותם מסגרת להשתייכות, להגדרה עצמית ולידע, אשר דואגת לצרכים ולאינטרסים של בני הקבוצה. מעבר לכך, המהגרים יוצאי דרום-אמריקה סיפרו על חברים רבים אשר הכירו בישראל, מהגרים דרום-אמריקאים כמותם, אשר הפכו לאנשים קרובים ומשמעותיים בחייהם. גם משתתפים יוצאי מדינות אנגלוסקסיות סיפרו על קהילות אנגלוסקסיות (בעיקר דתיות או וירטואליות) ועל חברים אנגלוסקסים שהכירו בישראל, וגם הם מנו מספר גדול של אנשים שהוגרו כקרובים. לא מצאתי

הבדלים בין גברים לנשים בקרב המשתתפים יוצאי דרום-אמריקה והמדינות האנגלוסכסיות בהתייחס לרשתותיהם החברתיות בישראל.

יוצאי-חבר העמים, לעומת זאת, המעיטו לדבר על חברים חדשים או על חברים בכלל, וכלל לא הזכירו קהילה מאורגנת. הבודדים מביניהם שדיברו על חברים היו משתתפים שסיפרו כי חבריהם הוותיקים מחבר העמים היגרו לישראל אף הם (בתחילת שנות ה-90); במקרים אלה המשתתפים סיפרו על מפגשים רבים עם חבריהם ועל תמיכה הדדית משמעותית. ייתכן כי דפוס זה מתקשר למאפייני החברות הטוטאליים והעמוקים שהיו מקובלים בתרבות הסובייטית, אשר התנהלה עם מספר אנשים משמעותיים לאורך שנים ולא כללה בדרך כלל אנשים חדשים (Markowitz, 1993; Horowitz, 1986; Hollander, 1978). ממצאים דומים הופיעו במחקרה של הורוביץ (Horowitz, 1977) על מהגרים שהגיעו בשנות ה-70 מברית המועצות לישראל וחיו בסמיכות באותו מרכז-קליטה, אך לא יצרו ביניהם יחסי ידידות, קל וחומר תמיכה. הורוביץ הסבירה את הממצאים בחשדנות "סובייטית", אשר הייתה אופיינית מבחינה תרבותית (שם). העדר תמיכה חברתית, כגורם שעשוי היה למתן מצוקה, ידועה בקרב אוכלוסיית המהגרים מחבר העמים כגורם סיכון לקשיים נפשיים (Ritzner & Ponizovsky, 1998, 2003).

עם זאת, בקרב המשתתפים יוצאי חבר העמים נמצאו בהקשר הנוכחי הבדלים מגדריים. הגברים שהיגרו מחבר העמים סיפרו שמלבד בת-זוגם אין להם אדם קרוב אשר ניתן לשוחח עמו על נושאים אישיים, וכמה מהם סיפרו שאין להם אף אדם קרוב בכלל. הם לא הביעו צער על כך ולא אמרו שאדם כזה חסר להם. לעומתם, הנשים יוצאות חבר-העמים סיפרו בדרך כלל על דפוס מעט גמיש יותר, שכלל בת-משפחה אחת או שתיים כאדם קרוב, ועל יחסי ידידות עם כמה שכנים או עמיתים לעבודה. רמניק (Remennick, 2005), אשר חקרה גברים ונשים בגילאי אמצע החיים (בני 30-60) אשר היגרו מחבר-העמים, מצאה אף היא הבדלים מגדריים לפיהם הנשים המהגרות היו אקטיביות מן הגברים בבניית קשרים חדשים ורשתות חברתיות חדשות.

אם כן, על אף ההבדלים המגדריים, הדפוס המרכזי בנוגע לרשת החברתית של יוצאי חבר העמים היה מעט מאוד אנשים קרובים, אשר השתייכו בדרך כלל למשפחה. נראה כי ההגירה היוותה עבורם חלק בלתי צפוי בתסריט התרבותי, משום שהיא בדרך כלל קטעה את החברויות שהתקיימו בחבר-העמים - אך לא התירה למהגרים יוצאי חבר העמים בגיל הביניים אלטרנטיבות חברתיות אחרות. לפיכך, על אף משמעותה של קבוצת המוצא כמערכת תמיכה, ייתכן שלא די בה במקרים מעין אלה, בהם תרבות המוצא מסכלת מראש קשרים חברתיים חדשים.

3.2 תמיכה משפחתית

אחד ממקורות התמיכה המשמעותיים של המהגר הוא כמובן בני משפחתו, אם כי ישנן גם עדויות מחקריות להיות המשפחה המהגרת מקור למתח ולקונפליקטים (Aroian et al., 1996). להלן יוצגו מערכות-היחסים המשפחתיות המרכזיות והממצאים אודות התמיכה שהן מעניקות למהגרים בגיל הביניים. לבסוף אתייחס למהגרים שהגיעו ללא בני משפחה.

3.2.1 תמיכה מבן/בת הזוג: הספרות המתייחסת לזוגיות בגיל הביניים טוענת כי בשלב ה"פוסט-הורי" הקשר הזוגי נבחן מחדש, ומתרחש שינוי בסדרי העדיפויות: מהביטחון הכלכלי והסטטוס לידידות ולהבנה האמיתית (סידי, 1993). לוינסון (Levinson, 1978) טען כי חלק מהזוגות אכן

מגיעים ליתר אינטימיות, וחלקם עומדים בפני ריקנות ומתח שהסתתרו עד כה. מחקר רחב-היקף על גיל הביניים טען כי זוהי תקופת יציבות וצמיחה בנישואים (MIDMAC, 2000), אך מחקרים אחרים מצאו כי היחסים הזוגיים בגיל זה מאופיינים במתח ובעייתיים (Maltas, 1992), או "נישואים ריקים" (Devitalized) (Swenson et al., 1981). נראה כי ממצאים אלה מתקשרים לעליה בשיעור הגירושים בגיל הביניים בשנים האחרונות (שיהי, 1999). גולן (בתוך סידי, 1993) הסבירה כי דחף האינדבידואציה של גיל הביניים (המוזכר אצל: Jung, 1933; Levinson, 1978) דוחף כל אחד מבני הזוג להגשים את עצמו ואת שאיפותיו ולמצוא את ייחודו האישי, אולם, האישה נמשכת אל מחוץ לבית ולמשפחה ואילו הבעל המגלה כעת את צדדיו ה"נשיים" דווקא נמשך אל הבית, ועלול להיות מאוים מהשינוי שחל באשתו. מעבר לכך, שני בני הזוג חווים אבדנים האופייניים לגיל הביניים, המדגישים את הצורך בתמיכה ובהבנה של בן הזוג. נשים רבות חשות כי אינן מקבלות די תמיכה והבנה מבן זוגן, אך לטענתה של גולן נראה כי פעמים רבות גם הנשים אינן תומכות מספיק, בייחוד כאשר הן מגלות לראשונה את כוחן והאסרטיביות שלהן (שם).

בהקשר לזוגיות לאחר הגירה, נמצא כי ההגירה עשויה להתקשר לאבדן מערכות תמיכה אשר תמכו בזוגיות במדינת המוצא; הזוג המהגר עשוי למצוא את עצמו מתמודד עם קשיי ההגירה במקביל להתמודדות זה עם זה, ללא התמיכה שהתקיימה סביב הזוגיות בעבר (Youakim, 2004). עם זאת, הזוגיות מהווה מערכת חשובה לתמיכה רגשית לאחר הגירה, כפי שנמצא בקרב מהגרים בישראל (Ritzner & Ponizovsky, 1998, 2003) ובקרב מהגרים בני גיל הביניים בארה"ב (Hao & Johnson, 2000).

המחקר הנוכחי מצא כי המשתתפים הגברים הזכירו את תמיכתה הרגשית של בת הזוג שלהם כמשמעותית מאוד בחייהם. הגברים יוצאי חבר-העמים, אשר התקשו יותר בבניית קשרים חדשים ורשתות חברתיות חדשות (Remennick, 2005) פנו בעיקר לתמיכה המוכרת מבת הזוג (כפי שראינו, עבור המשתתפים-הגברים מחבר העמים בת הזוג הייתה בדרך כלל האדם הקרוב היחיד). גברים מקבוצות המוצא האחרות שילבו את תמיכת בת הזוג עם תמיכה חברתית. הנשים המשתתפות, לעומת זאת, מיעטו להזכיר את בן זוגן כאדם קרוב רגשית, גם אם דיברו עליו באופן חיובי ושיבחו אותו בהיבטים אחרים. נראה כי מבחינה רגשית, האישה המהגרת במחקר הנוכחי הייתה בעיקר התומכת בזוגיות, ולא הנתמכת. ובכל זאת, נשים אלה סיפרו כי הזוגיות העניקה להן תחושת בטחון רגשי מן הידיעה שיש להן שותף-לחיים, גם אם הקרבה הרגשית אליו אינה חזקה, ובהקשר זה גם תחושות של יציבות ושל בטחון כלכלי. ייתכן שדפוס "הנישואים הריקים" (Swenson et al., 1981) או הצורך הגובר בתמיכה לאור אבדני גיל הביניים בשילוב עם אבדני ההגירה, הניע את הנשים לחפש תמיכה רגשית מחוץ למשפחתן הגרעינית. תמיכה זו נמצאה בעיקר בקשרים עם חברות או בנות משפחה כאחיות, גיסות ודודות.

3.2.2 תמיכה מילדים בוגרים: היחסים עם הילדים הבוגרים כמעט ולא הוזכרו כמערכות תמיכה רגשיות עבור הוריהם המהגרים בני גיל הביניים. הספרות המחקרית האמריקאית מלמדת כי האושר ושיעור הרצון מהחיים בקרב מבוגרים מעל גיל 50 לא נמצאו כקשורים לטיב הקשר שיש לאדם עם ילדיו הבוגרים (Lee & Ishii-Kuntz, 1987; Lee & Sheehan, 1989; Mullins &). אי הרלוונטיות של הקשרים עם הילדים הבוגרים לאושר (Mushell, 1992, in: Bee, 2000).

האישי נמצא גם במחקרים בקרב אמריקנים ממוצא מקסיקני, קבוצה בה הקשרים המשפחתיים הדוקים יותר מאשר בקבוצות אמריקאיות אחרות (Lawrence et al., 1992). במחקר הנוכחי עלה כי הקשר עם הילדים היה חשוב מאוד להורים; אולם, הם לא הרבו לדבר על קשר זה. נמצא כי ההורים בני גיל הביניים חשו גאווה בהישגי הילדים בישראל, וקישרו את הגאווה בהקרבה שהם עצמם עשו למען ילדיהם בעצם ההגירה, כפי שראינו גם קודם לכן. חלקם סיפרו על היפוך-תפקידים שחל במשפחה, בהקשר לכך שהילדים הכירו טוב יותר מן ההורים את ההקשר התרבותי הישראלי ואת השפה העברית. מצב זה מוכר בספרות ההגירה (Jones & Trickett, 2005; Markowitz, 1993). לפיכך, נוצרו מצבים בהם לא רק שההורים לא יכלו לייעץ לילדיהם ולעזור להם, אלא הילדים היו אלה שיעצו להורים, תרגמו עבורם או סייעו להם כלכלית. על אף שנראה היה שמרביתם (למעט משתתפת אחת) קיבלו את השינויים באיזון המשפחתי, תמה משמעותית בראיונות הייתה שביעות-הרצון של ההורים מכך שהילדים שואלים בעצתם, בדעתם, ומנסים ללמוד מניסיון חייהם. תמה זו רמזה כי ההורים היו שבעי-רצון מכך שהידע שלהם עדיין רלוונטי, והם עדיין יכולים להועיל לילדיהם. כפי שנראה בהמשך, ההורים רצו מאוד להועיל לילדים גם בעזרה מכל סוג שהוא, ובייחוד בסיוע בטיפול בנכדים. ייתכן שאיזון-הכוחות המשפחתי העדין, בו ההורים רצו עדיין להיות התורמים ולא הנתרמים, התקשר במצב הנוכחי גם לאי רצון לקבל תמיכה רגשית מן הילדים הבוגרים.

3.2.3 תמיכה מן ההורים הקשישים: כמה מן המשתתפים הזכירו את הוריהם או אחד מהם כאדם קרוב המעניק להם תמיכה רגשית. יש לזכור כי לרבים מן המשתתפים כבר לא היו הורים בחיים; כמה מהם הזכירו את הוריהם שנפטרו ככאלה שהעניקו להם תמיכה רגשית בעבר. הספרות מציינת כי תמיכת בן גיל הביניים בהוריו איננה חד-צדדית, ומבהירה כי גם ההורים המזדקנים מעניקים תמיכה, סיוע כלכלי ודאגה לילדיהם בני גיל הביניים המתמודדים עם בעיות שונות (Akiyama, Antonucci & Campbell, 1990). ייתכן כי בהקשר של הגירה משותפת, כאשר חלק ממערכות-התמיכה האחרות נותרו במדינת המוצא, משמעות התמיכה מן ההורים הקשישים עשויה להתעצם.

3.2.4 משתתפים שהיגרו לבד: במחקר הנוכחי השתתפו תשעה מהגרים שהגיעו לישראל לבד (אלמנים, גרושים או רווקים, מתוכם ארבעה גברים וחמש נשים). רובם הצטרפו לילדים בוגרים שחיו בישראל, או שבני משפחה אחרים היגרו מאוחר יותר בעקבותיהם, אך בכל מקרה, מהגרים אלה חיו לבדם במשק הבית⁵⁸. נתוני המשרד לקליטת העלייה אודות התפלגויות המהגרים לישראל לפי סוג המשפחה מראים כי בין השנים 1989-1999, 30% מן המהגרים הגיעו לישראל לבד (ללא בני זוג וללא משפחה). בנוסף לכך, 14% נוספים מן המהגרים היו קשישים שהיגרו לבד, ו-12% נוספים היו הורים במשפחות חד-הוריות (המשרד לקליטת העלייה, 2000). נתונים אלה התייחסו בעיקר למהגרים מחבר העמים בשנות ה-90. גם נתונים מאוחרים יותר, המתייחסים למהגרים מארגנטינה בשנים 2002-2004, מראים תמונה דומה: 40% מן המהגרים הגיעו לישראל לבדם, ללא בני משפחה (דגני ודגני, 2004). יש לציין כי מן הנתונים הללו לא ניתן לדעת באם בני

⁵⁸ שלוש נשים נוספות הצטרפו לאחר מכן לקבוצה זו, מאחר והתאלמנו בישראל. במקביל, הגברים שבקבוצה זו נישאו בישראל או חיו בזוגיות.

משפחתם של המהגרים שהגיעו לבד היגרו אף הם לישראל, לפנייהם או אחריהם, ולא ניתן לדעת כמה מהם הינם בני גיל הביניים. על כל פנים, נראה כי אוכלוסייה זו, המהווה חלק לא מבוטל מן המשתתפים במחקר הנוכחי ומן המהגרים לישראל בכלל, ראויה למחקר מעמיק.

המחקר הנוכחי מצא כי באופן דומה למשתתפים שהגיעו עם בני הזוג שלהם, הנשים שהגיעו לבדן לא סיפרו על פניה לילדיהן לצורך תמיכה, אלא יצרו לעצמן במהירות רשתות חברתיות, בדרך כלל סביב ארגונים קהילתיים למהגרים (אולפנים ללימוד עברית או ארגונים קהילתיים של בני קבוצת המוצא). נשים אלה סיפרו כי הסתייעו בחבריהן החדשים בהיבטים מעשיים של ההשתלבות בישראל (למשל בתחום הדיור) וגם בתמיכה רגשית. גם הגברים שהגיעו לבדם סיפרו על רשתות חברתיות שיצרו (למעט אחד מהם, שהגיע מרוסיה), אך בניגוד לנשים - הם סיפרו כי היו מכוונים לאיתור בת-זוג בישראל. שלושה מתוך הארבעה אכן הכירו בת-זוג בישראל, שניים מהם נישאו ואחד חי בזוגיות. המשתתף-הגבר הרביעי שהגיע לבדו שהה בישראל רק שלושה חודשים בעת הראיון, אך כמו האחרים הדגיש כי הוא מחפש בת-זוג ומעוניין להינשא מחדש. נראה כי בדומה לגברים שהיגרו עם בנות הזוג שלהם, אלה שהיגרו לבדם נטו גם הם לראות בבת-הזוג מקור עיקרי לתמיכה רגשית. עם זאת, יש לסייג ולומר כי שניים מגברים אלה סיפרו על תחושות של בדידות, על אף שחיו עם בת-זוג או נישאו לה. לבת הזוג שלהם היו ילדים ומשפחה מורחבת, והם לא תמיד הרגישו שייכים למשפחה.

שיהי (1999) טענה כי נשים שהיו נשואות בעבר ונמצאות אחרי גיל הלידות וגידול הילדים, בהנחה שהן עצמאיות כלכלית – רואות בשיבה למעמד של רעיה "עסקה לא מוצלחת" (עמ' 121). נשים אלה אינן נואשות לזוגיות חדשה; לאחר שנים של טיפול בבני המשפחה, הן חשות הקלה מכך שאינן צריכות לטפל באף אחד. לעומתן, "גברים שאינם נשואים בגיל הביניים ואחריו מתקשים מאוד להשיג את ההזנה הרגשית הנדרשת לקיומם. הם נסוגים תכופות לתוך עצמם, שוקעים בדכאון ונסגרים... בריאותם לוקה, הם מטיילים ספק בערך העצמי שלהם" (עמ' 124). אין תמה, אפוא, כי גברים אלה ממהרים להינשא בשנית.

כאשר מדובר במצב של הגירה בגיל הביניים, המהגרים-הגברים מאבדים חלק ממערכות התמיכה שהיו להם בארץ המוצא, ונראה כי לפיכך גוברת המוטיבציה שלהם למצוא בת-זוג. ייתכן מאוד שהנשים, לעומתם, מבינות שזוגיות מחודשת לא תביא לתמיכה הרגשית החסרה. חשוב להדגיש כי שיהי ציינה שטענותיה מותנות בכך שהנשים עצמאיות כלכלית (שם). הנשים המהגרות במחקר הנוכחי אמנם עבדו, אך הקושי הכלכלי שלהן היה ניכר; חלקן הגדול נעזרו בקצבאות רווחה שונות על מנת להתקיים. אחד הקשיים המרכזיים שהנשים שהיגרו לבדן סיפרו עליו הוא העדר בית קבוע בישראל, והאילוץ הכלכלי לגור בדירות שכורות, אשר בעטיו הן נאלצו לעבור דירות לעתים תכופות ממה שהיו רוצות. ובכל זאת, רק אחת מן הנשים שחיה לבדה (אשר התאלמנה בישראל) סיפרה על רצון להתחיל זוגיות חדשה.

3.3 חוויות מפצות במסגרת המשפחה

משתתפי המחקר סיפרו על שתי חוויות חיוביות מרכזיות במסגרת המשפחה, אותן חוו כפיצוי לאבדני ההגירה.

החוויה הראשונה הוזכרה קודם לכן, והיא **הצלחת הילדים בישראל**. נרטיב משמעותי שעלה בסיפורים רבים, בקרב משתתפים מקבוצות מוצא שונות, היה כי המשתתפים היגרו לישראל כהקרבה למען הילדים (נרטיב ידוע בספרות ביחס למהגרים מחבר העמים, לפי: רוברמן,

היות וילדיהם מצאו את מקומם בישראל והצליחו בה. המשתתפים פירוטו אודות תחומי הלימודים של הילדים ועל מסלוליהם המקצועיים, כמה מהם נקבו בגאווה בסכומי משכורותיהם. כך, חזר על עצמו שוב ושוב הסיפור על הצלחת הילדים - לצד ההשוואה הבלתי-נמנעת לדור ההורים. על אף ההצמדה החוזרת בין הקרבת ההורים להצלחת הילדים, אשר עשויה לרמוז על מרירות, אני מוצאת כי ההורים-המהגרים ראו בהצלחת ילדיהם נקודת אור, פיצוי להקרבת ההורים וליתר האבדנים שחוו בהגירה. היות וסיפרו שהיגרו "למען הילדים", המשתתפים התגאו להדגיש כי השיגו את מטרותם.

החוויה השנייה היא **הסבאות**, אשר תוארה כאושר גדול וכ"שמחה טהורה". המשתתפים תיארו אינטראקציה מיוחדת עם נכדיהם, והשוו בין הזמן והסבלנות שיש להם כיום כלפי הנכדים לעומת קוצר-הזמן ועומס המטלות שהיו להם כהורים לילדים קטנים. הם סיפרו כמה הם נהנים לשוחח עם הנכדים ולשחק איתם והסבירו שהם מטפלים בנכדיהם בהנאה, לא משום שזוהי חובתם לעשות זאת. הסבאות ידועה בספרות כחוויה הממתנת את תחושות האבדן בזיקנה (Colarusso, 1997, 2000; Cath, 1997). נראה כי ניתן ליחס את החוויה הממתנת גם לגיל הביניים, וגם לאבדני ההגירה. עם זאת, אסייג ואומר שהמשתתפים הסבים הביעו אי-שביעות רצון מכך שלנכדים אין רצון לדבר בשפת-האם של הוריהם וסביהם, ומעדיפים לדבר עברית. ממצא דומה נמצא גם במחקר שעסק בסבים-מהגרים מחבר העמים (קוסנר, 2009); המחקר הנוכחי מצא אותו גם בקרב מהגרים מארגנטינה. הסבים, אשר העברית בפייהם חלשה, חששו מקשיי תקשורת עתידיים עם נכדיהם. נראה כי קשיי-תקשורת כאלה היו עלולים לחבל בהנאה מן הסבאות, ובתחושת הפיצוי אשר הייתה כרוכה בה.

3.4 טיפול ועזרה לבני המשפחה ולאחרים

אחד הנרטיבים המשמעותיים שעלו בראיונות היה טיפול באחרים ועזרה להם. משתתפים רבים דיברו על טיפול בבני המשפחה: עזרה לילדים וטיפול בנכדים, טיפול בהורים הקשישים וטיפול בבני זוג חולים. חלק גדול מן המשתתפים עסקו גם במקצועות טיפוליים: טיפול נפשי, רפואי, סיעודי וסיוע קהילתי. כמה משתתפים (בעיקר יוצאי ארגנטינה) סיפרו על סיוע התנדבותי לאנשים מקהילתם. נראה היה שטיפול ועזרה היוו חלק משמעותי משגרת יומם של משתתפים רבים⁵⁹, ואני מוצאת בכך אמצעי להתמודדות עם האבדנים ולפיצוי עליהם.

באופן מעניין, בראיונות לא נשמעו תלונות על הטיפול הרב באחרים. המשתתפים סיפרו על טיפול מסור ואוהב בהוריהם הקשישים, ולא התלוננו על הקשיים שחוו כאשר הוריהם נהיו תלויים בהם לאחר ההגירה. גם הסיוע לילדים הבוגרים והטיפול בנכדים נעשה ברצון ובאהבה. ביחס לעבודה הטיפולית, לא זאת בלבד שלא נשמעו תלונות על הקושי בה, אלא שנראה היה כי העבודה הטיפולית העניקה כוחות. כך למשל רות, פסיכולוגית שטיפלה בדוברי-ספרדית, חזרה מספר פעמים בראיון על כך שעבודתה נתנה לה מקום בחברה הישראלית, מקום-מפלט מקשיי הטיפול בבעלה החולה, וכוחות להמשיך ולהתמודד עם הקשיים. התחושה שהיא עוזרת לאחרים

⁵⁹ כך למשל, סוזנה טיפלה בבעלה החולה ובאמה הקשישה, עבדה כמטפלת בקשישים וסייעה בהתנדבות לדוברי-ספרדית שהיו זקוקים לתרגום; אליזבטה טיפלה באופן קבוע בשני נכדיה (אחד מהם גר עמה בתקופת הראיון) ובאביה הקשיש, עבדה כמטפלת בקשישים וסייעה בהתנדבות לשכנים ולמכרים מנסיונה כרופאה; אהרון טיפל באשתו החולה, בנכדו, ועסק ברפואה; פרננדו טיפל באביו, חמיו וחמותו הקשישים וכן באשתו החולה. סיפורים דומים אפיינו משתתפים רבים נוספים.

העניקה לה כוחות. גם אליזבטה, שעבדה בעבודה נמוכת-יוקרה כמטפלת בקשישים, סיפרה שהשמחה של הקשישים כשהיא מגיעה אליהם מחזקת אותה, בכך שהיא הרגישה רצויה ונחוצה עבורם, וגם נחוצה בשל כך בחברה הישראלית.

אריק אריקסון (Erikson, 1963, 1968) טען כי גיל הביניים הוא חלק מן השלב השביעי בחיים, לו קרא "פוריות לעומת קיפאון" (Generativity versus Stagnation). המשימה המרכזית בשלב זה היא הותרת חותם אישי בעולם על ידי עיסוק ביצירה (פוריות) מסוגים שונים: העמדת צאצאים, טיפוחם והדרכתם, יצירה בעבודה, תרומה לסביבה והפצת ערכים. המעלה הנרכשת בשלב זה היא ה-Care, הדאגה הפורייה לאחרים, המסייעת בביצוע המשימה. אריקסון היה מודע לקושי הכרוך ביצירה, אך טען כי האדם בגילאי אמצע החיים נמצא בשיא תפקודו: ניסיונו בחיים וכוחו הפיזי מאפשרים לו למלא את המשימה בהצלחה. בהמשך לאריקסון, מק'אדמס ראה בכושר היצירה מוקד מרכזי וחוליה המקשרת בין הדורות (McAdams, 2001), ותיאוריה אחרת טענה כי לא זאת בלבד שכן גיל הביניים מסוגל לסייע לסביבתו, אלא שהוא מרגיש צורך פנימי לעשות זאת ולהיות נחוץ לסביבתו: "Need to be needed" (Stewart, Franz & Layton, 1988).

מובן שעבודת הטיפול איננה פשוטה. הספרות מתייחסת לטיפול בהורים כאחד התפקידים הקשים והמורכבים בחיים, ומזכירה בהקשר זה את המושג "נטל המטפל" (Caregiver Burden) (Dunkin & Anderson-Hanley, 1998). בני גיל הביניים הלכודים בין התלות הכפולה בהם מצד ילדיהם מחד ומצד הוריהם המזדקנים מאידך קיבלו את הכינוי "דור הסנדוויץ'" (The Sandwich Generation) (Zal, 1992), או "לחץ הדורות" (The Generational Squeeze) (Levitt et al., 1992). התלות הכפולה של שני הדורות בבני גיל הביניים עלולה לתבוע מבני גיל זה רמות גבוהות של שחיקה ודחק, בייחוד עבור נשים (Lee et al., 1993; Wolf et al., 1997; Thomas, 1997), בשל תפקידה המסורתי של האישה כ-Caregiver (מטפלת) וגם כ-Kinkeeper (שומרת על קשרי המשפחה) (Bee, 2000).

על פי הספרות, קשיי בני גיל הביניים כ"דור הסנדוויץ'" מתעצמים בקרב מהגרים. כך למשל, הטיפול בנכדים בסגנון "הסבאות המעורבות", הכולל מגע תכוף בין הסבים לנכדים ומעורבות בגידול הנכדים בחיי היומיום (Cherlin & Furstenberg, 1986) נמצא נפוץ בקרב מיעוטים אתניים (שם) ובקרב מהגרים מחבר העמים בישראל (על פי מירסקי, 2009; קוסנר, 2009). סבאות כזו גובה מחיר מבן גיל הביניים, אשר במידה מסוימת נאלץ לתפקד שוב כהורה (Bee, 2000). הטיפול בהורים המזדקנים אף הוא מורכב יותר בעבור בני גיל הביניים המהגרים ביחס לבני גילם המקומיים, בשל היות המהגרים מוגבלים יותר באמצעים למימון עזרה בתשלום ובשל נטייתם להיות חשדנים יותר ביחס לאפשרויות הטיפול המקומיות (Jones et al., 2002; Strumpf et al., 2001). רמניק (Remennick, 2001) מצאה אפוא כי נשים מהגרות בגילאי אמצע החיים אשר טיפלו בו-זמנית בהוריהן ובילדיהן או בנכדיהן וגם עסקו לפרנסתן בטיפול בקשישים אופיינו בשחיקה רגשית ופיזית משמעותית, בעיות בריאות וטיפול-עצמי ירוד.

משתתפי המחקר הנוכחי סיפרו אף הם שהטיפול איננו קל, וכולל רגעים קשים - בייחוד בעתות שהוריהם חולים. ובכל זאת, הם הדגישו את מסירותם מתוך אהבה להורים, ומתוך רצון להשיב להם על מה שעשו למענם במהלך השנים. ממצאים אלה הולמים גם את הספרות הטוענת

שהטיפול בהורים הקשישים נחוה לא רק כקושי, אלא גם כהזדמנות להשיב להורים אהבה (Lee & Ellithorpe, 1982; Silverstein et al., 1996) וכאסטרטגיית התמודדות עם התגובה הרגשית לסבל של ההורה ולמותו הממשמש ובא (Amirkhanyan and Wolf, 2003). כפי שראינו, גם חוויית הסבאות תוארה כטיפול שנעשה בהתנדבות ומתוך רצון. נראה כי הטיפול שהעניקו המהגרים בני גיל הביניים לבני המשפחה ולאחרים העניק להם עמדת-כוח משמעותית, בייחוד בתוך המשפחה, ותחושות יכולת. לאור אבדן הכוח שחוו רבים מהם במרחב הציבורי, תחושת כוח זו במרחב הפרטי נחוותה כפיצוי.

3.5 פעילויות פנאי

הפנאי הוא חלק חשוב באיכות החיים (Neulinger, 1982; Shaw, 1984). ממצאי המחקר הנוכחי מראים כי פעילויות הפנאי נמצאו כמנגנון פיצוי חשוב לנשים שהשתתפו במחקר, אך לא לגברים. כמו בהיבטים אחרים שראינו (למשל ההכנה לגיל הפרישה), ניכרה גם כאן מעשיות וחיוניותן של הנשים המהגרות בגיל הביניים, לעומת הפסיביות היחסית של הגברים (Remennick, 2005). מחקרים מצאו כי לנשים יש בדרך כלל פחות פנאי ביחס לגברים, משום שהן משתמשות בחלק ניכר מן הזמן הפנוי שלהן מעבודה לצורך עבודות הבית והטיפול בילדים (Griffiths 1988; Mattingly & Bianchy, 2003). יתר על כן, נשים הן בדרך כלל אלה שמתכננות ומארגנות את פעילויות הפנאי עבור המשפחה (Henderson et al. 1989). כך למשל, נמצא כי גברים נוטים לעסוק בספורט יותר מנשים (Azevedo et al., 2007). ייתכן כי בגיל הביניים, עם התבגרות הילדים, יש לנשים מעט יותר זמן פנאי מבעבר. אולם, מחקרים בתחום הפעילות הספורטיבית, למשל, מראים כי נשים לא עוסקות יותר בספורט עם העלייה בגיל (Gomez et al., 2004). מחקר שעסק בהשוואה בין משמעויות הפנאי לגברים ולנשים בגיל הביניים מצא כי הנשים ראו בפנאי הזדמנות להגדרה-עצמית (למשל בעיסוק בתחביב מסוים) ולהפסקה מעבודות הבית והמשפחה, ואילו הגברים בגיל הביניים ראו בפנאי הזדמנות להתקשרות חברתית (למשל בפעילות ספורטיבית ביחד עם ילדיהם) או להשתייכות (למשל למכון כושר) (Freysinger, 1995). המחקר הנוכחי מצא כי המשתתפות-הנשים היו מאורגנות ומתוכננות יותר בנוגע לזמן הפנוי לעומת המשתתפים-הגברים, וראו את חצי-הכוס המלאה בנוגע לאפשרויות הביילוי שיכלו לממש בישראל. גם נשים שעבדו במשרה מלאה סיפרו על פעילויות רבות בשעות הפנאי, בבית ומחוצה לו, כולל פעילות ספורטיבית עצמאית וזולה: הליכה מהירה, אשר מרבית המשתתפות סיפרו שהן מבצעות בקביעות. חלק מפעילויות הפנאי שסיפרו עליהן היו כאלה שהן נהגו לבצע גם לפני ההגירה. עם זאת, חלק גדול מפעילויות הפנאי היו פעילויות חדשות, אשר לא הזדמנו לנשים אלה לפני כן – אם משום שלא התקיימו או לא התאפשרו עבורן במדינה בה חיו בעבר, ואם משום שלא יכלו להתפנות אליהן ממטלות הבית והטיפול בילדים. למשל, המשתתפות שהיגרו מחבר העמים סיפרו כי בישראל הן נוהגות ללכת לקונצרטים של אמנים ידועים מרוסיה, אשר בחבר העמים לא חשבו שאי-פעם יראו. פעילות פנאי נוספת שהייתה חשובה לנשים היא טיולים בישראל ובחו"ל; על אף הקשיים הכלכליים, חשוב היה להן לחסוך כסף ולטוס לחופשה קצרה מדי שנה או שנתיים. כך, אחת הנשים שעבדה בישראל כמנקה (אלנה) סיפרה שמעולם לא חשבה כי בשכר של עובדת-ניקיון תוכל לטוס לטיול בחו"ל מדי שנה, אך היא אכן עושה זאת, ובהנאה רבה.

נראה כי בנוסף להפסקה ממטלות הבית ולהגדרה העצמית שמעניקות פעילויות הפנאי (כפי שנמצא בקרב הנשים האמריקאיות, לפי: Freysinger, 1995) בנות גיל הביניים המהגרות במחקר הנוכחי ראו בפנאי גם פיצוי על חלק מהאבדנים שחוו עם הגירתן. חלק מהפיצוי נבע מן ההנאה שבפעילות, אך נראה שהיה בפנאי גם פיצוי מסוג אחר: בפעילות פנאי אשר מתבצעת במרחב הציבורי, כמו הליכה מהירה באזור המגורים, ביקור במוזיאון או טיול בחיק הטבע, נשים אלה לא חשו שהן נמצאות בשוליים. הן היו גאות, למשל, בכושר הגופני ובכוח הפיזי שלהן, בידע שהיה להם באמנות אותו הפגינו בביקוריהן במוזיאונים, או בהיכרותן עם אתרי-טיול בישראל, אשר לדעתן עלתה על ההיכרות של הישראלים הוותיקים עם אתרים אלה⁶⁰. לפיכך, נראה כי הנשים במחקר הנוכחי השתמשו בפנאי גם כ**אסטרטגיה לנראות**⁶¹ במרחב הציבורי.

מחקר שנערך בקרב מהגרים בארה"ב טען כי המהגרים הם אוכלוסיה מופלית בתחום הפנאי, משום שהם מוגבלים באמצעים, מוגבלים מבחינת השימוש בתחבורה ומתקשים למצוא זמן פנוי (Stodolska, 1998). הנשים שהשתתפו במחקר הנוכחי לא הביעו טענות דומות. הגברים, לעומתן, חזרו על טענות דומות לאלה שוב ושוב; העדר זמן פנוי ומחסור כספי הביאו לדעתם לכך שהם אינם יכולים ליהנות בישראל מפעילויות פנאי שנהגו לעשות במדינות המקור, כמו ביקור במכון-כושר ונסיעות ספונטניות לנופש. נראה כי לגברים היה קשה יותר לארגן את זמנם הפנוי, בשל עבודה בשעות לא קבועות, או עבודה שגולשת גם מעבר לשעות העבודה המקובלות (לעתים מתוך בחירה), או בשל חוסר מוטיבציה לתכנן את זמנם. גם אלה מהם שעסקו בספורט באופן קבוע בעבר, סיפרו שהפסיקו את הפעילות הספורטיבית לאחר ההגירה. חלק מהגברים השוו לרעה בין אפשרויות הפנאי בישראל לאלה שהיו להם בחו"ל; הנשים מיעטו בהשוואות, ואם הזכירו זאת - הדגישו את היתרונות שהתאפשרו עבורן בישראל. מעניין לציין עוד כי כמה מהגברים סיפרו שהם נוסעים לטיולים בישראל ובחו"ל, אך הסבירו כי יוזמת הטיולים היא בת-הזוג שלהם (אחד מהם, גריגורי, התבדח ואמר כי בהגיעם לבית המלון, בת זוגו יוצאת מיד לטייל ואילו הוא - אשר "לא יודע לבלות" - חוכך בדעתו מה לעשות ולבסוף פשוט נשכב לישון). נראה, אפוא, כי עבור הגברים שהשתתפו במחקר, הפנאי היה בעיקר חלק מן המרחב הפרטי. קשיי המשתתפים-הגברים בביצוע פעילויות פנאי אשר נהגו לערוך במדינות המקור הביאו לכך שלא רק שהפנאי לא נתפש על ידם כפיצוי – אלא שהוא היווה תזכורת נוספת לאבדנים.

3.6 "לחיות את היום" וללכת לרופא

מוקדם יותר ראינו כי משתתפים אשר אופיינו בדפוס התעסוקתי-חברתי "מסלול חדש" (תחושות של אי-הצלחה תעסוקתית בישראל לצד השלמה עם הירידה מן השיא התעסוקתי) סיפרו על פילוסופיית-חיים חדשה שפיתחו, של "**לחיות את היום**" וליהנות ממה שישנו, בעיקר מן המשפחה. פילוסופיית-חיים זו חזרה על עצמה לעתים גם בקרב משתתפים שאופיינו בדפוסים אחרים ואשר הגיעו ממדינות מוצא שונות. הרציונל לאימוץ פילוסופיה זו תואר על ידם כסיוע בהתמודדות עם הקשיים והמחשבות המטרידות. אולם, לא תמיד הניסיון לאמצה הצליח. בכמה

⁶⁰ למשל, הן שאלו אותי ("הישראלית הוותיקה") האם ביקרתי באתרים כאלה או אחרים, והיו גאות לציין שהם כבר ביקרו במקומות אלה מספר פעמים.

⁶¹ על מושג הנראות בכלל ובהקשר להגירה בפרט, ראו בספרן של לומסקי-פדר ורופורט (2010): "נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג".

מקרים ניכר אף ויכוח פנימי מודע בין הרצון "לא לחשוב" (כדברי המשתתפים כריסטינה וולדימיר) על הגורמים מעוררי-החרדה, לבין הרצון לנסות להתמודד עמם. ייתכן מאוד שמדובר באימוץ מנגנון הגנה של הכחשה, על אף מודעותם של המשתתפים לו. נראה כי הראיון, כמצב אשר מחייב את המשתתף במחקר בהתבוננות פנימית וברפלקציה, הקשה על מנגנון ההכחשה לתפקד⁶².

אסטרטגיית התמודדות נפוצה אחרת הייתה **הטיפול הרפואי**. מן הסיפורים עלה כי משתתפים רבים, בעיקר נשים ומשתתפים שהיגרו לישראל ללא בן/בת זוג, הרבו להשתמש בשירותי בריאות, והיו שבעי-רצון מאוד ממערכת הבריאות בישראל. כאשר סיפרו על כך, משתתפים אלה חזרו בראיונות על ביטויים כגון "שומרים עליי", "דואגים לי", "מטפלים בי" והתכוונו בכך לרופא המשפחה, למערכת הבריאות ואף למדינת ישראל בעצמה. ריטסנר ועמיתיו (Ritsner et al., 2000), אשר חקרו קשיים נפשיות בקרב מהגרים בישראל, מצאו סומטיזציה גופנית של מכאובים נפשיים בקרב כחמישית מן המהגרים במדגם שלהם. הנטייה לסומטיזציה עלתה בקרב נשים ובקרב מהגרים לא-נשואים (שם). גם סקר הבריאות הלאומי (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006) מצא כי נשים מהגרות מחבר העמים דיווחו על ביקורים אצל רופא המשפחה יותר מכל קבוצה אחרת באוכלוסיה, ונטייתן זו עלתה עם גילן.

המחקר הנוכחי מציע כי הסומטיזציה איננה רק סימפטום לבעיה, אלא גם מנגנון להתמודדות עמה, במידה והתקבל טיפול משביע-רצון. המשתתפים במחקר הנוכחי סיפרו על טיפול רפואי נאות שקיבלו, אשר גרם להם להרגיש שהם רצויים בישראל, שיש מי שדואג להם ומעוניין בבריאותם וברוחותם. נראה כי תחושה זו הייתה משמעותית במיוחד עבור המהגרים שהגיעו לישראל לבדם, בהעדר התמיכה מבן/בת הזוג ולחלקם גם בהעדר כל תמיכה משפחתית. ייתכן שתחושות אלה שיככו מעט את תחושות הזרות, האובדן והחרדות לעתיד.

3.7 סיכום ודגש על אוכלוסיות בסיכון

תת-פרק זה עמד על מערכות התמיכה ומנגנוני הפיצוי של המשתתפים במחקר, בדגש על הבדלים במאפייני הרקע שלהם: מגדר, תרבות והגירה לבד או עם המשפחה.

ראינו כי מן הממצאים עלה כי *עבור המשתתפות* המהגרות בגיל הביניים, המשפחה הגרעינית (בן הזוג והילדים) לא מהווה מערכת תמיכה רגשית משמעותית. במסגרת זו האישה בת גיל הביניים היא בעיקר התומכת, ולא הנתמכת. את התמיכה המשמעותית היא מקבלת מן הרשת החברתית שהקימה ולעתים מהוריה, ומנגנוני פיצוי משמעותיים עבורה הם הישגי ילדיה, טיפול בבני המשפחה (נכדים, הורים), פילוסופיית "לחיות את היום", טיפול רפואי ופעילויות פנאי. *עבור המשתתפים הגברים* תמיכה רגשית התקבלה מבת-הזוג ולעתים מן ההורים הקשישים, ואלה מהם שהגיעו ממדינות דרום-אמריקה ומדינות אנגלוסכסיות ציינו גם את הרשת החברתית כמערכת תמיכה. מנגנוני פיצוי מרכזיים שהוזכרו על ידי הגברים היו הישגי הילדים ופילוסופיית "לחיות את היום". ניתן לראות, אם כן, כי הנשים במחקר סיפרו על יותר מערכות תמיכה ויותר מנגנוני פיצוי מן הגברים.

מן הממצאים עלו שתי אוכלוסיות בסיכון מיוחד: גברים יוצאי חבר העמים ומהגרים שאין להם בני משפחה בישראל. *הגברים יוצאי חבר העמים* נמצאו כתלויים מאוד בתמיכה

⁶² מכאן משתמע כי ייתכן שהראיון עורר חרדה. בראיונות ניכרו תגובות כהתרגשות ובכי, אך לא ניכרו תגובות שנראו כפסיכופתולוגיות. מובן שבמקרים של התרגשות המראיית נהגה באמפתיה והשתדלה שלא להקשות על המרואיינת.

הרגשית של בת הזוג שלהם, היות ולא ניסו להקים לעצמם רשת חברתית. אלה מהם שהתגרשו או התאלמנו נמצאים לפיכך בסיכון לאבדן מערכת תמיכה משמעותית. *המהגרים שאין להם בני משפחה בישראל* היו גברים ונשים שכל בני משפחתם נותרו בחו"ל והם היגרו לישראל לבד. הנשים חיו לבד ואילו הגברים מצאו בישראל בת-זוג וחיו עמה או נישאו לה. מצאתי כי על אף שהנשים הקימו לעצמן רשת חברתית, בהעדר בני משפחה בישראל, חלק משמעותי ממנגנוני הפיצוי שהיו לנשים בעלות משפחה לא התקיים אצל הנשים שלא הייתה להן משפחה בישראל. ביחס לגברים מביניהם, גם הם הקימו לעצמם רשת חברתית ואף חיו עם בת-זוג וקיבלו ממנה תמיכה רגשית. אולם, משפחתה של בת הזוג היוותה מקור למתח בעבור שניים מתוך שלושה גברים אלה, ועוררה אצלם תחושת ניכור ואי-שייכות. אם כן, המלצתי לאנשי המקצוע הטיפוליים היא לשים לב לשתי אוכלוסיות אלה כקבוצות סיכון בהגירה בגיל הביניים.

4. זרות: זמן ומרחב

מרבית המשתתפים במחקר אינם מדברים בעברית, למעט כמה מילים יום-יומיות שלמדו. שניים מהם, יצחק ודורה, התייחסו ללימוד העברית בביטוי "להיות כאן בן-אדם", שהוסבר על ידם כהיגד שמשמעותו להיות שייך, להסתגל לחברה החדשה, להבין מה קורה סביבם. מדבריהם השתמע כי מי שלא מבין עברית בישראל הוא לא "בן אדם" כאן; הוא זר.

כפי שראינו גם קודם לכן, ההתייחסות לנושא הזרות הייתה שונה בין יוצאי חבר העמים לבין מדינות המערב (דרום-אמריקה והמדינות האנגלוסכסיות). יוצאי מדינות המערב סיפרו על תחושת רתיעה מן ה"ישראלי" החצוף המזלזל באחר, אשר גרמה להם לחוש ניכור מן הישראליות. תחושות אלה מוכרות גם בספרות המחקרית בקרב המהגרים מצפון-אמריקה בישראל (מנדל-גירין, 2007). אמנם משתתפים אלה ציינו גורמי השתייכות אשר הגבירו את תחושת שייכותם בישראל, כמו הדת היהודית והתחושה שהמדינה דואגת להם בהיבטים מסוימים, אך לצדם ציינו גם גורמי אי-השתייכות, כמו סביבה הכוללת בעיקר את בני קבוצת המוצא. התחושה הכללית של רובם הגדול הייתה תחושת זרות, בעיקר בשל ההשוואה החוזרת ונשנית ל"ישראלים" וחוויות השוני התרבותי מהם. תחושות הזרות והשוני התבטאו בראיונות עם מהגרי מדינות המערב בכעס ובכאב גדול, בייחוד לנוכח האידיאולוגיה הציונית ואהבת-ישראל אשר רבים מהם סיפרו שחשו כל חייהם. בתחילת פרק זה ראינו גם כי רבים מהם משתמשים בפרקטיקת זהות נגדית. עם זאת, חשוב לציין כי בקרב המהגרים הותיקים מביניהם בלט כי תחושות הניכור והאכזבה מן ה"ישראלים" היו עמומות יותר, והם חשו פחות זרים ביחס למהגרים הטריים-יותר.

בשונה ממהגרי מדינות המערב, יוצאי חבר העמים מיעטו להשוות עצמם עם "הישראלים". למעשה, הם כמעט ולא הזכירו את הקטגוריה "ישראלים". כאשר השוו עצמם עם קבוצה חברתית אחרת, יוצאי חבר העמים התייחסו בדרך כלל לעמיתיהם שנותרו בחבר העמים – נטייה המצביעה על קבוצת ההתייחסות שלהם. נראה כי העדרם של "הישראלים" בסיפוריהם התקשרה לשוליותם במרחב הציבורי ולהתמקדותם במרחב הפרטי, אשר מרמזת על תחושת זרות בישראל. לצד זאת (ואולי בהקשר לכך) רבים מהם סיפרו שהם חשים בישראל "בבית". הסבר אפשרי לכך הוא ההכרה שקיבלה התרבות ה"רוסית" במרחב הציבורי בישראל, כפי שראינו בתחילת פרק זה. הסבר אחר הוא הפער בין רמת החיים בישראל לבין זו שהייתה להם בחבר-העמים, כפי שעלה מן הסיפורים; נמצא כי כמה מהם סיפרו שהתחילו להרגיש "בבית" בישראל

כאשר ביקרו בחבר העמים לראשונה לאחר הגירתם והבינו את פערי רמות החיים בין המקומות, כך שהעריכו באופן חיובי יותר את חייהם בישראל. אחת המשתתפות, רוזה, סיפרה כך על ביקורה בעיר-מגוריה לשעבר באוקראינה: "ראיתי באיזה מצב נוראי התברר שחייתי, הרי חייתי בתקופת האבן! אצלנו פה כל-כך התרגלנו לפלאפון, הגעתי לעיר ((באוקראינה)) ויש לי פלאפון איתי, ובבית שם, אצלם, אין טלפון! תקופת האבן!... הייתי מזועזעת... רצתי למטוס ((בחזרה לישראל)) ראשונה... הביתה, הביתה, הגעתי ה-ב-י-ת-ה!" סיפורים דומים עלו גם בראיונות עם משתתפים אחרים מחבר העמים. יוצאי מדינות המערב, לעומתם, לא חוו עלייה ברמת החיים עם הגירתם לישראל (ההפך הוא הנכון), כך שלא יכלו להעריך את ישראל לטובה בהקשר זה.

היבט נוסף בתחושות הזרות של בני כל קבוצות המוצא היה גילם. מסיפורי המשתתפים עלה כי כבר בתקופה הראשונית להגירה הפך הגיל לתמה משמעותית, אשר הדגישה את זרותם: אפליית-הגיל שחוו במרחב הציבורי גרמה להם להבין שבניגוד לילדיהם, אשר חלוף הזמן יטשטש את זרותם, הם-עצמם יישארו בשולי החברה גם בעתיד, משום שהם ילכו ויזדקנו. כך, גם אם ישתלבו בתרבות הישראלית, יוותרו בשוליה כזקנים-מדי. נראה כי חוויית הדחייה על ידי החברה הישראלית, אשר באה לידי ביטוי במיקום השולי והבלתי-ראוי שרבים מן המשתתפים חשו שהחברה הישראלית הקצתה להם, הביאה אותם לנקוט בפרקטיקות של **זרות מתוך בחירה**: רובם הגדול לא המשיכו להתקדם בלימודי העברית אחרי האולפן (ולעתים שכחו את מה שלמדו בו), לא ניסו ללמוד את התרבות המקומית, והתמקדו במרחב הפרטי ובקהילה האתנית. פרקטיקה זו הייתה בולטת מאוד בקרב המשתתפים שהגיעו מחבר העמים, אך ניכרה גם בקרב המשתתפים ממדינות המערב.

יש לציין כי הדברים היו נכונים לא רק למשתתפים שחוו אי-הצלחה תעסוקתית בישראל, אלא גם עבור המהגרים שחוו הצלחה תעסוקתית וקיבלו מקום במרחב הציבורי הישראלי. ראינו כי מהגרים אלה לא חזרו לשיא התעסוקתי שחוו בארץ המוצא ונעו בין תחושות השלמה לאי-השלמה עם הירידה מן השיא. זאת ועוד, ראינו כי משתתפים אלה תיארו את מאמציהם להשתלב בתעסוקה בישראל כ"מלחמה", אשר התנהלה בכמה מערכות. תחושות הדחייה שהם חוו מן המרחב הציבורי, והמאבק כנגד דחייה זו, היו חזקות ביותר.

הסוציולוג גיאורג זימל כתב כי "הזר" הוא חלק בלתי-נפרד מן הקבוצה על אף ריחוק ממנה, כך שהוא קרוב ורחוק בו-זמנית: זהו אדם שהגיע על מנת להישאר, אדם שחצה גבולות ולפיכך מגדיר אותם, תוחם אותם וגם מאתגר אותם. "הזר" מביא עמו את האפשרות לערער הבינאריות שבין "אנחנו" ל"הם", לאיתגור הגבולות ואף לגישור ביניהם (Simmel, 1950, 1971). אם כן, המהגרים בני גיל הביניים חווים שני סוגים של זרות. הזרות המתקשרת להיותם *מהגרים* נובעת מהעדר היכרות עם התרבות. ממצאי המחקר מראים כי זרות זו מתעמעמת בקרב מהגרים ותיקים (ראו גם: דולברג, 2005; Markowitz, 1993b). היות והגישה במרחב הציבורי הישראלי כלפי רב-תרבותיות כיום היא חיובית מבעבר (כספי ואליאס, 2000; אליאס, בר-אילן ירושלמי וסופר, 2000; הורוביץ ולשם, 1998; זילברג, לשם וליסק, 1995) ניתן לומר במידה מסוימת כי הזרות הנובעת מן ההגירה אכן אתגרה את הגבולות החברתיים ואף גישרה ביניהם (במונחי של זימל: Simmel, 1950, 1971). הדברים נכונים בעיקר בהתייחס למהגרים מחבר העמים, אשר זכו באפשרויות תרבותיות מגוונות בשפה הרוסית (אליאס, 2010; כספי ואליאס, 2000; הורוביץ ולשם, 1998; זילברג, לשם וליסק, 1995). אולם, נראה כי הזרות המתקשרת *לגילם*

של המהגרים, תחמה את הגבולות החברתיים; מהגרים צעירים נכנסו לקולקטיב הישראלי, מבוגרים בדרך כלל לא.

תופעת הגילנות (Ageism) אשר יוחסה בעבר כלפי קשישים, מיוחסת כיום גם כלפי בני גיל הביניים. כך למשל, ידוע כי במדינות המפותחות וגם בישראל מתרחשת בעשורים האחרונים ירידה בהשתתפותם של מבוגרים בשוק העבודה (קלינוב, 2001) וכי עובדים בגיל הביניים הפכו פגיעים לפיטורין ולאבטלה (שיהי, 1999). נושא אפליית עובדים בני 45 ומעלה בקבלה לעבודה חדר לאחרונה לסדר-היום הציבורי בישראל והראה כי מדובר בתופעה נפוצה (ראו: תגיר, 2006; סיני, 2010, ביאור, 27.1.11, גלבע, 2.4.211). אלא שכאשר מדובר במהגרים, ההשתלבות בתעסוקה נתפשת כדלת הכניסה למרחב הציבורי בכללותו. כאשר כניסה זו אינה מתאפשרת, או מתאפשרת רק בשולי המרחב הציבורי, גבולות מרחב זה מסמנים את המהגרים בני גיל הביניים ככאלה שמקומם, למעשה, אינו שונה משמעותית מן המהגרים הקשישים.

בספרו על ההבנייה החברתית של הזיקנה, טען האנתרופולוג חיים חזן כי לא קיימת הזדקנות כשלעצמה; השיח על הזדקנות נוצר כתוצאה מיחסים חברתיים בתרבות נתונה בזמן נתון (Hazan, 1994). המהגרים בני גיל הביניים חשו כי דחיקתם לשוליים החברתיים בשל הגירתם בגיל זה היא למעשה הבנייתם החברתית כזקנים. אלא שמצבם של המהגרים הקשישים הוא מוגדר: מקומם החברתי השולי נתפש כברור⁶³ והמדינה מחזקת אותו באמצעי סיוע כמו קצבת זקנה ודיוור ציבורי. המהגרים בני גיל הביניים אינם זכאים לסיוע כזה, בהיותם "בגיל העבודה". התחושה המתקבלת היא של מלכוד, בלבול וכעס.

כבר בתקופה הראשונית להגירתם חוו בני גיל הביניים בלבול-גיל, עקב חוויות של גיל צעיר וגיל מבוגר שנמהלו יחד. בשנים הבאות, הם המשיכו לחוות חוויות מבלבלות: הם נחשפו לנורמות גיל שונות בישראל ול"לוח זמנים חברתי" שונה (Neugarten, 1979), חלקם קיבלו גמלת פנסיה ממדינת המוצא שלהם, הנשים מביניהם הבינו שתצטרכנה להמשיך לעבוד לאחר גיל הפרישה בישראל, וחלק מן המשתתפים, אשר עסקו בעבודות נטולות סמכות או אחריות ובמקביל היו זכאים לקצבאות רווחה שונות, חוו חפיפה בין תחושה של "עבודה" ותחושה של "פרישה".

כמה מהם, כך נראה, קיבלו את הבנייתם החברתית כזקנים. הם הדגישו כי במדינות מוצאם הם כבר היו צריכים להיות פנסיונרים וחוו את עבודותיהם כהכרח קיומי. אולם, מרבית המשתתפים סירבו לקבל הבנייה זו. כמה מן המסרבים ביקשו לערער על הבינאריות שבקטגוריות "מהגר צעיר" ו"מהגר זקן" על ידי יצירת הקטגוריה של "מהגרים בני גיל הביניים". אלא שבהעדר כוח במרחב הציבורי, נראה כי ערעור הקטגוריות הקיימות גרם להם למתח נפשי משמעותי. משתתפים אחרים הסבירו בפשטות: "אנחנו חסרי גיל", וסיפרו שבכוונתם להישאר כאלה עוד שנים רבות. הזמן והמרחב החילו עליהם כללים סותרים ומבלבלים, אשר לא היו מובנים להם ולא מקובלים עליהם. תגובתם לכך הייתה הבניית נרטיב של זרות, בזמן ובמרחב.

כזרים, הם לא היו מחויבים לקבל על עצמם את הקטגוריות המקומיות, והיה ביכולתם להציב אלטרנטיבה. כחלק מתהליך האינדיבידואליזציה, גיבוש הזהות הייחודית, המאפיין את גיל הביניים (Jung, 1933; Levinson, 1978), המהגרים בני גיל זה נזקקו פחות מן הצעירים מהם למסכה, ל"פרסונה", שנועדה לרצות את הסביבה החיצונית על מנת להתקיים בה בהצלחה. נראה

⁶³ ראו הסתייגות על כך בספרה של סוטה רוברמן (2005), שעסק בוטרנים הקשישים שלחמו במלחמת העולם השנייה והיגרו מחבר העמים לישראל.

היה כי ההגירה הגבירה את הניגודיות שבין העולם הפנימי לסביבה החיצונית, ותרמה לקירבה אל העולם הפנימי. התמונה המצטיירת היא כי הזרות איננה בחירה עבור המהגרים בני גיל הביניים, אלא אילוץ שרבים מהם חוו במרחב הציבורי הישראלי. אולם, שאיפתם לחוות זהות המשכית וקוהרנטית, לצד הצורך המתקיים בגיל הביניים לגבש זהות ייחודית ורצונם להיות אקטיביים ביצירת הנרטיב העצמי שלהם, הביאה אותם להשתמש באילוץ זה כפרקטיקה יזומה.

5. סיכום

ישראל היא מדינת-מהגרים, אשר מגיעים אליה ממדינות שונות, בגילאים שונים. בעוד המהגרים המשתייכים לקבוצות הגיל הצעירות⁶⁴, ולאחרונה אף לקשישות⁶⁵, זכו להתייחסות מחקרית מרובה, חקר ההגירה הזניח את המהגרים בגילאי הביניים (חזן, 2003; Hao & Johnson, 2000). אין תמה בכך, לאור העובדה כי חקר תקופת חיים משמעותית זו נמצא בתחילת דרכו, ולא רק בהקשר של הגירה.

המחקר הנוכחי ניסה לפתוח צוהר לבחינה שיטתית של אוכלוסיית המהגרים בגיל הביניים, באמצעות שיטת המחקר האיכותנית מן המסורת הפנומנולוגית-הרמנויטית. הרציונל לבחירה בגישה האיכותנית היה הרצון לבחון את המציאות כפי שהיא משתקפת בעיני הנחקר, בהתאם לתפישת עולמו הסובייקטיבית (Denzin & Lincoln, 2005). בחירה זו מתקשרת גם למסגרת האפיסטמולוגית המצומצמת אודות אוכלוסיית המהגרים בני גיל הביניים ולשקיפותה בשיח היומיומי.

נמצא כי הגירה בגיל הביניים כללה כמה מאפיינים ייחודיים. גיל הביניים מתואר על ידי הספרות העכשווית כתקופת שיא בחיים, וכך תואר גם על ידי משתתפי המחקר לפני הגירתם. אלא שעבור המהגרים, שיא זה נקטע בשל משבר מדיני או משפחתי, אשר אילץ אותם להגר לישראל. בשונה מן הספרות המתארת את התקופה הראשונית לאחר ההגירה כתקופת התרוממות רוח (למשל: מירסקי, 2005; Slutzki, 1979), מרבית משתתפי המחקר הנוכחי זכרו את התקופה הראשונית שלהם בישראל כמבלבלת מבחינת תחושת גילם וכדוחקת לפעול להשתלבות מהירה בחברה הישראלית – בשל התחושה שגילם פעל לרעתם. כמה מהם, וחלק מבני הזוג שלהם, לא עמדו בלחצים וחוו מצוקה נפשית וחולי גופני. במהלך הזמן, מרביתם השלימו עם העובדה ששיא החיים התעסוקתיים שלהם חלף ומיקומם במרחב הציבורי ירד משמעותית ביחס לזה שהתקיים בחברה ממנה הגיעו. עם זאת, נושא המרחב הציבורי הישראלי ומקומם בו הטריד אותם והיווה מקור לויכוחים פנימיים. אל מול האבדנים, התקיימו גם מנגנוני פיצוי ומערכות תמיכה. בהקשר זה נמצאו הבדלים תרבותיים, מגדריים ומשפחתיים, והודגשו קבוצות בסיכון.

למחקר מספר מגבלות. ראשית, הגישה האיכותנית לוקחת בחשבון ומבהירה מראש כי המראיין-החוקר משפיע כך או אחרת על הסיפור ועל ניתוחו, כך שהחוקר מהווה חלק מן התהליך המחקרי. שנית, יש להדגיש כי המחקר האיכותני-פנומנולוגי שואף להבין ולפרש את משמעויות החוויות הנחקרות ולספק בסיס ידע אשר יאפשר לחוקרים נוספים לעשות בו שימוש במחקרים נוספים. אין בכוונתנו לחשוף "אמת מדעית" אובייקטיבית הניתנת להכללה סטטיסטית (שלסקי

⁶⁴ למשל: מירסקי ובר (2010); הורוביץ (1998).

⁶⁵ למשל: רוברמן (2005); Katz & Lowenstein (1999).

ואלפרט, 2007), ויש הרואים בכך מגבלה. מגבלה אחרת מתקשרת לחקר שלוש קבוצות מרכזיות של מהגרים: יוצאי חבר-העמים, מדינות אנגלוסכסיות ומדינות דרום-אמריקה. בעוד שהקבוצה הראשונה זכתה למחקר מעמיק בישראל ובעולם, השתיים האחרות זכו למחקר דל מאוד, אשר הקשה על ההשוואה האנליטית. זאת ועוד, הרקע האישי והמחקרי שלי מתקשר להגירה מחבר-העמים, כך שהידע שלי אודותיה היה רחב משמעותית ביחס לקבוצות האחרות. שלישית, בשל העובדה שנושא המהגרים בגיל הביניים כמעט ולא נחקר (חזן, 2003; Hao & Johnson, 2000) ההשוואה לממצאים אחרים בנושא, בישראל ובעולם, הייתה מצומצמת מאוד. רביעית, מגבלה חשובה מתקשרת לגודל המדגם. על אף שמדגם בן 28 משתתפים מתאים למחקר איכותני בהיקף המקובל בעבודת דוקטורט, הוא עדיין מצומצם ביחס למורכבות המשתנים. היות והמחקר כולל שלוש קבוצות-מוצא שונות, ובתוכן גברים ונשים, ממדינות שונות, מאזורים שונים בישראל, חלקם היגרו בגפם וחלקם עם משפחתם, בפיזור רחב למדי של גילאי הגירה ושנות ותק בישראל – הטרוגניות המשתתפים או לחלופין היות המדגם קטן יחסית למורכבות המשתנים, מהווה מגבלה. חרף מגבלותיו, יש למחקר כמה תרומות ייחודיות. תיאורטית, הוא מציע חידושים בנושא חוויית ההגירה בגיל הביניים ובמאפיינים הייחודיים לה: מניעי ההגירה, שלבי ההגירה, דפוסי ההשתלבות החברתית, מערכות התמיכה ומנגנוני הפיצוי. אמפירית, המחקר מציע חידושים בחקר המהגרים בישראל, בשל התייחסותו לקבוצות המהגרים מדרום-אמריקה ומן המדינות האנגלוסכסיות, אשר זכו להתייחסות מחקרית דלה, וכן בעיסוקו בחקר גיל הביניים בישראל, המצומצם למדי. העובדה שהמחקר התמקד בחקר החוויה, כפי שהיא מתבטאת מנקודת מבטו של המשתתף במחקר, העלתה בחינה מעמיקה של תמות רבות, אשר תוכלנה לשמש בסיס למחקרי המשך רבים. המחקר מציע גם תרומה יישומית בהשמעת קולם של המהגרים בני גיל הביניים בכלל, ובהצבעה על צרכיהם וקשייהם הייחודיים בפרט. אנשי-מקצוע אשר עובדים עם מהגרים בגיל הביניים יוכלו להיעזר בעבודה על מנת להבין מעט יותר את נקודת מבטה של אוכלוסייה זו, ואנשי בריאות הנפש מביניהם יוכלו להסתייע בייחוד בפרק שעסק במנגנוני הפיצוי וההתמודדות המאפיינים אותה, בדגש על זיהוי קבוצות הסיכון בה.

המלצות למחקרי המשך: ראשית, ניתן לבחון את ממצאי המחקר המרכזיים בקרב אוכלוסייה רחבה יותר של מהגרים בגילאי-הביניים במחקר כמותני, ובכך להעניק להם תוקף רחב יותר. שנית, מומלץ להרחיב את האוכלוסייה הנחקרת לקבוצות-מוצא נוספות (למשל המהגרים מצרפת, אשר כמעט ולא נכללו במדגם הנוכחי). שלישית, אחד הממצאים המשמעותיים התייחס לארבע דפוסי ההשתלבות החברתיים-תעסוקתיים של משתתפי המחקר, אשר הבהירו חלק משמעותי בחוויית ההגירה בגיל הביניים; ההמלצה היא להרחיב את המחקר אודות כל אחד מן הדפוסים שנמצאו, תוך דגש מיוחד על קבוצת-סיכון אפשרית: קבוצת ה"ישיבה על הגדר". רביעית, מומלץ לבחון במחקר נוסף את הקשר שנמצא במחקר בין דפוסים תרבותיים לדפוסי השתלבות לאחר ההגירה, כאשר ההנחה היא שקשר זה מתקיים עבור מהגרים בגילאים שונים, ולא רק בגילאי הביניים. חמישית, נושא הגילנות (Ageism) בישראל נמצא במחקר הנוכחי כתמה משמעותית, ונראה כי הדבר נכון לא רק לגבי מהגרים. היות והספרות בנושא מעטה, מומלץ לבחון את הנושא במחקר נוסף, בקרב אוכלוסיות נוספות. שישית, מעניין יהיה לבחון לפחות חלק ממצאי המחקר הנוכחי בהשוואה בין מהגרים בגילאי הביניים לגילאים צעירים יותר (למשל משמעותה של ההשתלבות התעסוקתית: האם היא משמעותית יותר עבור בני גיל הביניים, אשר

תופשים הסבה-מקצועית כ"מאוחרת מדי", לעומת מהגרים צעירים יותר?) שביעית, חלק ממנגנוני הפיזיו וההתמודדות עם האבדנים שנמצאו במחקר הנוכחי מהווים זווית ראייה חדשה על תופעות מוכרות (כמו טיפול מרובה בבני-המשפחה, פעילויות פנאי בקרב הנשים, ביקורים אצל הרופא). היות ומנגנונים אלה הם בעלי השלכות ישירות למדיניות, מומלץ לבחון אותם במחקר רחב-היקף. המלצות לפרקטיקה ומדיניות: מעבר לזיהוי קבוצות-הסיכון שהוזכרו מוקדם יותר, ניתן להפיק מן המחקר הנוכחי כמה המלצות למדיניות שירותי הרווחה וקליטת המהגרים בגילאי הביניים: ראשית, חשוב שהרשויות הקולטות תהיינה ערות לנושא המשבר שלפני-ההגירה אשר נמצא אצל מרבית המשתתפים במחקר (משבר מדיני, משפחתי או משולב), אשר מציב את המהגרים בגילאי הביניים בעמדת סיכון כפולה, לאור הסיכון המוכר למשבר או לקושי לאחר ההגירה. המודעות למשבר שלפני-ההגירה עשויה לחדד עבור הרשויות הקולטות את הצורך בהתערבות לאחר ההגירה. שנית, תיאור החוויה של ההגירה בגיל הביניים במחקר עשוי לסייע בגיבוש מדיניות ודרכי-התערבות יחודיות עבור אוכלוסיה זו, אשר עשויות להיות שונה מן ההתערבות הנדרשת עבור בני גילאים אחרים (למשל מומלץ לרשויות הקולטות להכיר את פרקטיקות הפיזיו וההתמודדות שנסקרו במחקר הנוכחי, לצורך גיבוש דרכי התערבות ייחודיות עבור מהגרים בגילאי הביניים). שלישית, כפי שהוזכר קודם לכן, כדאי שינתן דגש מיוחד בפרקטיקה לקבוצת ההשתלבות התעסוקתית-חברתית שכונתה במחקר הנוכחי "שיבה על הגדר", לאור הקשיים המאפיינים אותה. תיאור הקבוצה במחקר כולל מאפיינים יחודיים, אשר עשויים להקל על הזיהוי של המשתייכים לקבוצה. רביעית, הקשיים התעסוקתיים הכרוכים בתופעת הגילנות – ראוי שייבחנו גם בהקשר לאוכלוסיה המבוגרת הלא-מהגרת בישראל. חמישית, ראוי לבחון ברצינות שני צמתים מרכזיים שהוזכרו על ידי משתתפי המחקר כחוויות קשות במיוחד: האחד הוא האולפן ללימודי עברית, ובייחוד האולפן למתקדמים – על כל אי-הסדרים ואי-הוודאות הכרוכים בלימודים בו, והשני הוא תחושות הניצול והרמאות שחשו מרואיינים רבים בהקשר להליכי רכישת/השכרת דירה. ייתכן, למשל, כי שירותי יעוץ לעולים בנוגע לנושאי דיור עושיים לסייע משמעותית להפחתת תחושות אלה, אשר בכמה מקרים "צבעו" את כל חוויות ההגירה.

ביבליוגרפיה

- אזולאי א. (1999). אימון לאמנות: ביקורת הכלכלה המוזיאלית. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- אחדות, ל. וגרא, ר. (2008). על עבודה ופרישה אצל בני 50 ומעלה בישראל. בטחון סוציאלי, 76, עמ' 43-72.
- אליאס, נ. (2010). שימושי תקשורת כפרקטיקה של נראות ואי-נראות: ה"שבים הביתה" בגרמניה ובנישראל. בתוך: ע. לומסקי-פדר ות. רפפורט (עורכות): נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג. (עמ' 161-191). תל-אביב: ון-ליר והקיבוץ המאוחד.
- אליאס, נ., בר-אילן ירושלמי, מ. וסופר ש. (2000). היחסים בין עולי חבר-העמים לבין הישראלים הוותיקים והתפיסות ההדדיות שלהם: סקירת-ספרות מחקרית. הכנסת: מרכז מחקר ומידע.
- אלמוג, ע. (1997). הצבר-דיוקן. תל-אביב: עם-עובד.
- אמית, ק. (2008). השתלבותם של ילידי חו"ל בני 50 ומעלה בישראל: איכות החיים כפונקציה של מוצא, ותק בארץ, והון אנושי, כלכלי וחברתי. בטחון סוציאלי, 76, 291-308.
- אמית, ק. (2008). השתלבותם החברתית של עולי המערב בישראל: שביעות רצון מהחיים בישראל והגורמים המסבירים אותה. משרד הקליטה והמכון להגירה ולשילוב חברתי במרכז האקדמי רופין.
- אמית, ק. וריס, א. (2007). תפקידן של רשתות חברתיות בתהליך קבלת ההחלטה להגר: המקרה של העלייה מצפון-אמריקה לישראל. המרכז האקדמי רופין והמשרד לקליטת העלייה.
- ביאור, ח. (27.1.11). איך מוצאים עבודה אחרי גיל 50? נדלה ב-13.2.11 מאתר The Marker: <http://www.themarker.com/career/1.599141>
- בן-רפאל, א., אולשטיין, ע. וגייסט, ע. (2001). זהות ושפה: ההתערות החברתית של יהודי ברית-המועצות לשעבר בישראל. בתוך: מ. ליסק וא. לשם (עורכים): מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר. (עמ' 77-99). תל-אביב: קו אדום.
- בן רפאל, א. ושטרנברג י. (2009). אוכלוסיית יוצאי צרפת בישראל: הרכב, מאפיינים, ארגון. מחלקת התרבות בשגרירות צרפת בישראל, הקונסוליה הכללית של צרפת בישראל ואוניברסיטת תל-אביב.
- בן-שאול, י. (2008). מחזור החיים השני: החינוך החדש למחזורי חיים וקריירה. פתח תקווה: ספרות עכשו.
- בנדלק, ז'. (2005). ממוצעי שכר והכנסה לפי ישוב ולפי משתנים כלכליים שונים, 2002-2003, המוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון: ירושלים.
- בר-און, ד. (1999). על ה'אחרים' בתוכנו: תמורות בזהות הישראלית מנקודת מבט פסיכולוגית-חברתית. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- בר-און, ד. ושטיינברג-טז, מ. (2010). דילמות באיסוף ועיבוד נתונים איכותניים. בתוך: ל. קסן ומ. קרומר-נבו (עורכות): ניתוח נתונים במחקר איכותני. (עמ' 465-486). באר-שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- בר-טור, ל. (2006). "הרוח של הגאומטריה" - הטיפול בהורה הזקן המוגבל. נדלה ב-20/12/2009, מאתר פסיכולוגיה עברית: <http://www.hebpsy.net/articles.asp?id=1006>

בר-צורי, ר. והנדלס, ש. (1992). עמדות הציבור כלפי עולי ברית-המועצות : ניתוח מתוך סקר דעת-קהל. כלכלה ועבודה, 8, עמ' 48-52.

גל, גי. ופסח, ר. (2002). התפתחות מערכת הביטחון הסוציאלי לקשישים בישראל והשלכותיה. בטחון סוציאלי, 62, עמ' 114-141.

גל, ר. (1994). סקר דעת קהל בנושא יחס האוכלוסייה היהודית בארץ כלפי העלייה ועולים. מכון פורי.

גלבע, נ. (2.4.11). הטיפשות של שוק העבודה בישראל : אין כניסה מעל 45. נדלה ב-2.7.11 מאתר נענע10 : <http://mymoney.nana10.co.il/Article/?ArticleID=792281>

גירץ, ק. (1990). פרשנות של תרבויות. ירושלים : כתר.

דגני, א. ודגני, ר. (2004). עולי ארגנטינה (2004) : עמדות ואמונות כלפי תהליך הקליטה בארץ. מכון גיאוקרטוגרפיה, הסוכנות היהודית והמשרד לקליטת העלייה.

דולברג, פ. (2005). בין מהגרים, בין זהויות : זהותם של מהגרי שנות השבעים מברית המועצות לישראל לאחר גל ההגירה של שנות התשעים. עבודת מ"א : אוניברסיטת בן-גוריון, המחלקה למדעי ההתנהגות.

דמיאן, נ. (2008). עולי ברית המועצות לשעבר שעלו לישראל בין אוקטובר 2005 לאפריל 2006 : השנה הראשונה בארץ, בהשוואה לעולי יולי-ספטמבר 2001, עולי ינואר-מרץ 1995, עולי ספטמבר 1991 ועולי יולי 1990. מחקר מעקב אחר הנקלטים במסלול קליטה ישירה, דו"ח מס' 17. המשרד לקליטת העלייה ומכון פורי.

הורוביץ, ת. (1998). ילדים ונוער עולה במערכת החינוך : הטמעה, חד-לשוניות, חד-כיוונית וסטריאוטיפים. בתוך : מ. סיקרון וא. לשם (עורכים) : דיוקנה של עלייה : תהליכי קליטתם של עולי ברית המועצות לשעבר 1990-1995. (עמ' 368-408). ירושלים : מאגנס.

הורוביץ, ת. (2001). התעצמותם הפוליטית של עולי ברית המועצות לשעבר בישראל : מאזרחות פאסיבית לאזרחות אקטיבית. בתוך : מ. ליסק וא. לשם (עורכים) : מרוסיה לישראל : זהות ותרבות במעבר. (עמ' 100-123). תל-אביב : הקיבוץ המאוחד.

הורוביץ, ת. ולשם, א. (1998). יוצאי ברית המועצות במרחב התרבותי בישראל. בתוך מ. סיקרון, וא. לשם (עורכים) : דיוקנה של עלייה : תהליכי קליטתם של יוצאי ברית המועצות לשעבר 1990-1995. (עמ' 291-333). ירושלים : מאגנס.

הורניק, י. (1988). סקרים ומשאלים דעת-קהל. תל-אביב : האוניברסיטה הפתוחה.

הלמן, ש. (1994). הסירוב לשרת בצבא כניסיון להגדרה מחדשת של האזרחות. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2004). תחזית אוכלוסיית ישראל עד שנת 2025. ירושלים.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2006). השנתון הסטטיסטי לישראל 2005. ירושלים.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2006). אוכלוסיית עולי בריה"מ לשעבר : מגמות דמוגרפיות 1990-2001. ירושלים. נדלה בתאריך 12.3.2007 מאתר הלמ"ס : http://www.cbs.gov.il/www/publications/migration_ussr01/pdf/h_print.pdf

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2006). סקר בריאות לאומי 2003-2004 : ממצאים נבחרים. נדלה בתאריך : 12.3.07 מאתר הלמ"ס : http://www.cbs.gov.il/publications/briut_survey/pdf/h_print.pdf

- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2007). עלייה לישראל – נתונים נבחרים 2005. נדלה בתאריך 10.8.07 מאתר המ"ס: <http://www.cbs.gov.il/publications/alia/t1.pdf>
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2008). סקר כוח-אדם 1996-2006. סטטיסטיקל, 76. נדלה בתאריך: 2.11.09 מאתר המ"ס: http://www.cbs.gov.il/www/statistical/work76_h.pdf
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2010). השנתון הסטטיסטי לישראל 2009. ירושלים.
- המשרד לקליטת העלייה (2000). העלייה לישראל: נתוני סיכום ארציים 1989-1999. נדלה בתאריך 16.10.10 מאתר המשרד לקליטת העלייה: <http://www.moia.gov.il/NR/rdonlyres/F396533C-4A18-4A23-B300-02D2335A401A/0/sikum1999.pdf>
- המשרד לקליטת העלייה (2006). העלייה לישראל – נתוני סיכום לשנים 1989-2005. ירושלים.
- המשרד לקליטת העלייה (2011). נתוני סיכום לשנים קודמות. נדלה בתאריך 13.12.11 מאתר המשרד לקליטת העלייה: [/http://www.moia.gov.il/Moia_he/Statistics/ImmigrationToIsraelPrevYears](http://www.moia.gov.il/Moia_he/Statistics/ImmigrationToIsraelPrevYears)
- ודנה, י. (1997). עמדות הציבור הישראלי כלפי העולים מברית-המועצות לשעבר: דו"ח מחקר. המכון לסקרי דעת קהל שווקים פנורמה.
- זילברג, נ. (2000). האינטליגנציה היהודית-רוסית בישראל – חיפוש מודלים חדשים של אינטגרציה. יהודי ברית המועצות במעבר, 4 (19), עמ' 196-212.
- זילברג, נ., לשם, א. וליסק, מ. (1995). קהילת יוצאי ברית המועצות לשעבר בין מסרים של התבדלות, שילוב או טמיעה. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- חביב, ג', נועם, ג., אלנבוגן, ש., ליטוויק, א., נאון, ד., ניראל, נ., שטרוסברג, נ. ובאר, ש. (1998). קבוצות סיכון בקרב העולים. בתוך מ. סיקרון וא. לשם (עורכים): דיוקנה של עלייה: תהליכי קליטתם של יוצאי ברית המועצות לשעבר 1990-1995. (עמ' 409-441). ירושלים: מאגנס.
- חזן, ח. (2003). אנתרופולוגיה של הזיקנה. בתוך א. רוזין (עורך): הזדקנות וזיקנה בישראל. ירושלים: אשל. עמ' 575-614.
- טיילור, צ'. (2003 [1994]). הפוליטיקה של ההכרה. בתוך: א. נחתומי (עורך): רב-תרבותיות במבחן הישראליות. (עמ' 21-52). ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.
- יחיאלי, י. (2010). תכנית נעליה: למה, כמה ואיך. בתוך: י. מירסקי וז'. בר (עורכות): מפעל נעלה: מבט מחקרי על שמונה עשרה שנות תכנית נעליה. (עמ' 19-28). תל אביב: צבעונים.
- יעקובי, ח. וצפדיה, א. (2004). מקום במאבק: על גיבוש זהות טריטוריאלית בקרב מהגרים בעיר המעורבת לוד. תיאוריה וביקורת, 24, 45-71.
- יפתחאל, א. וקדר, א. (2000). על עוצמה ואדמה: משטר המקרקעין הישראלי. תיאוריה וביקורת, 16, עמ' 67-100.
- כספי, ד. ואליאס, נ. (2000). על התקשורת בשפה הרוסית בישראל. סוציולוגיה ישראלית, (ב2), עמ' 415-455.
- כצנלסון, ע. ורביב, ע. (2009). סבאות עכשיו: מורה דרך לסבא וסבתא. כנרת-זמורה ביתן.
- לומסקי-פדר, ע. ורפפורט, ת. (2000). להישאר בארץ או לעזוב? אתגור האתוס הציוני בסיפורי הגירה. מגמות, 40, עמ' 571-590.

לומסקי-פדר, ע. ורפורט ת. בשיתוף לרנר, י. קונצמן, ע. וקפלן, י. (2007). לדבר בשפתם? זרות, בית ויחסי כוח בראיון עם מהגרים. מגמות, מ"ד(4), 636-654.

לומסקי-פדר, ע. רפורט, ת. וגינזבורג, ל. (2010). מבוא: נראות בהגירה – גוף, מבט, ייצוג. בתוך ע. לומסקי-פדר ות. רפורט (עורכות): נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג. (עמ' 39-11). תל-אביב: מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד.

ליבליך, ע., תובל-משיח, ר. וזילבר, ת. (2010). בין השלים לחלקיו ובין תוכן לצורה. בתוך: ל. קסן ומ. קרומר-נבו (עורכות): ניתוח נתונים במחקר איכותני. (עמ' 42-21). באר-שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

ליסיצה, ס. (2007). עמדות הציבור בנושא העלייה והקליטה: ממצאי סקר מעקב. המשרד לקליטת העלייה ומכון גיאוקרטוגרפיה.

ליסיצה, ס., פרס, י. ובן-רפאל, א. (2002). עמדות ותיקים כלפי עולי חבר-המדינות: פרספקטיבה רב-תרבותית. יהודי ברית-המועצות לשעבר בישראל ובתפוצות, 20-21, עמ' 187-203.

לשם, א. (1993). האוכלוסייה הישראלית ויחסה לעולי שנות התשעים. בטחון סוציאלי, 40, 54-70.

לשם, א. (2009). השתלבות עולי ברית המועצות לשעבר 1990-2005: מחקר תשתית רב-תחומי. מסד קליטה, ג'וינט ישראל.

לשם, א. וליסק, מ. (2001). התגבשותה החברתית והתרבותית של הקהילה הרוסית בישראל. בתוך מ. ליסק וא. לשם (עורכים): מרוסיה לישראל: זהות ותרבות במעבר. (עמ' 76-27). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

לשם, א. וסיקרון, מ. (1998). תהליכי קליטת העולים מברית המועצות לשעבר 1990-1995: ממצאים עיקריים. בתוך מ. סיקרון, וא. לשם (עורכים): דיוקנה של עלייה: תהליכי קליטתם של יוצאי ברית המועצות לשעבר 1990-1995. (עמ' 462-442). ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.

מאוטנר, מ., שגיא, א. ושמיר, ר. (1998). הרהורים על רב-תרבותיות בישראל. בתוך מ. מאוטנר, א. שגיא ור. שמיר (עורכים): רב תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית. (עמ' 77-67). תל-אביב: רמות.

מנדל-גירין, א. (2007). מהי "קליטה מוצלחת" - עמדות ותפישות: עולים, תושבים חוזרים, ישראלים וותיקים ועובדי המשרד לקליטת העלייה. המשרד לקליטת העלייה ומכון פורי.

מירסקי, י. (1998). היבטים פסיכולוגיים בעלייה ובקליטה של עולי ברית המועצות. בתוך מ. סיקרון וא. לשם (עורכים): דיוקנה של עלייה: תהליכי קליטתם של יוצאי ברית המועצות לשעבר 1990-1995. (עמ' 367-334). ירושלים: מאגנס.

מירסקי, י. (2005). ישראלים: סיפורי הגירה. תל-אביב: צבעונים.

מירסקי, י. (2009). אמהות מרוסיה בישראל. בתוך א. פרוני (עורכת): אמהות: מבט מהפסיכואנליזה וממקום אחר. תל-אביב: מכון ון-ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד.

מירסקי, י. ובר, ז'. (2010). מפעל נעלה: מבט מחקרי על שמונה עשרה שנות תכנית נעליה. תל-אביב: צבעונים.

נוטמן שורץ, א. (2006). "גלגולו של מיתוס" – "סיפורי חיים" ותסריטי חיים" של גברים ישראלים ערב פרישתם מהעבודה. מגמות, מ"ד(3), 531-555.

סדן א. (2002). העצמה, זיקנה ואנשים זקנים. בתוך: י. בריק (עורך): הפוליטיקה של הזיקנה. (עמ' 76-51). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

סידי, ג. (1993). נשים בגיל המעבר: קשר השתיקה. ירושלים: כתר.

- סיני, ר. (ינואר 2010). ללא כותרת. ניהול הגיוס – משאבי אנוש. נדלה ב-2.7.11 מאתר "משאבי אנוש": <http://www.hrisrael.co.il/home/artdetails.aspx?mCatID=67978&artID=9359>
- סיקרין, מ. (1998). ההון האנושי של העולים והשתלבותם בעבודה. בתוך מ. סיקרין וא. לשם (עורכים): דיוקנה של עלייה: תהליכי קליטתם של יוצאי ברית המועצות לשעבר 1990-1995. (עמ' 127-181). ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.
- סעיד, א. (2000). אוריינטליזם. תל-אביב: עם-עובד.
- סער ג. (16/03/2010). צוטט משיבת ועדת החינוך של הכנסת עם ועדת העלייה, הקליטה והתפוצות, בנושא "חיי שנים לתוכנית נעלי"ה (נוער עולה לפני הורים)". נדלה בתאריך 7.1.12 מאתר "כנסת פתוחה": <http://oknesset.org/committee/meeting/1830>.
- ספקטור-מרזל, ג. (2010). מחקר נרטיבי ועבודה סוציאלית. חברה ורווחה, (1), 110-75.
- ספקטור-מרזל, ג. (2010ב). מנגנוני ברירה בטענה של זהות סיפורית. בתוך ל. קסן ומ. קרומר-נבו (עורכות): ניתוח נתונים במחקר איכותני. (עמ' 96-63). באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- ספריית הכנסת (2001). נושאים על סדר היום הציבורי: יהודי ארגנטינה. נדלה ב-13.12.11 מאתר הכנסת: <http://www.knesset.gov.il/library/heb/docs/sif020.htm>
- פנסירר, א. (2011). העסקת עולים עובדי קבלן ונותני שירותים. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- פרס י. וכץ ר. (1996). מגמות הגירושין בישראל והשלכותיהן לטיפול משפחתי. חברה ורווחה, ט"ז, 4, 502-482.
- צבר בן-יהושע, נ. (2001). מסורות וזרמים במחקר האיכותני. לוד: דביר.
- צוקרמן, ג. (2010). מחקר לשון: האם תרגום אפשרי? הד האולפן החדש, 96, 66-60.
- צפדיה, א. (2001). תחרות על משאבים פוליטיים בין ותיקים ומהגרים: הבחירות לרשויות המקומיות בערי הפיתוח. אופקים בגיאוגרפיה, 53, 70-59.
- צפדיה, א. (2010). תמרון הנראות הפוליטית: מהגרים "רוסים" בעיר מעורבת ובעיר פיתוח. בתוך: ע. לומסקי-פדר ות. רפופרט (עורכות): נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג. (עמ' 211-192). תל-אביב: ון-ליר והקיבוץ המאוחד.
- קוסנר, א. (2009). סבות במעבר תרבותי. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- קושנירוביץ, נ. והיילבורן, ס. (2006). מימון עסקים בבעלות יזמים מקרב העולים. המשרד לקליטת העלייה והמכון להגירה ושילוב חברתי, המרכז האקדמי רופין.
- קימרלינג, ב. (1998). הישראלים החדשים: ריבוי תרבויות ללא רב-תרבותיות. אלפיים, 16, 264-308.
- קימרלינג, ב. (2004). מהגרים, מתיישבים, ילידים. תל אביב: עם עובד.
- קינג, י. (1997). עידוד תעסוקת עולים בגיל הביניים: תכנית התערבות בישראל ובמדינות המתועשות. ירושלים: גוינט – מכון ברקדייל.
- קינג, י. וולדה-צדיק, א. (2006). דפוסי השתלבות בתעסוקה של עולים חדשים גילאי 22-64. ירושלים: מאירס - גוינט - מכון ברוקדייל, המרכז לחקר קליטת העלייה.

- קלינוב, ר. (2001). השתתפות האוכלוסייה המבוגרת בשוק העבודה: תיאור מצב ומשמעויות למדיניות. מאמר לדיון מספר 10.01. הרשות לתכנון כח אדם, משרד העבודה והרווחה. אוגוסט 2001.
- קרנצ'ר, א. (2004). ניקול, דניאל ומה שביניהם: מגמות באוריינטציה התרבותית של עולי שנות התשעים כפי שהיא משתקפת בשמות שהם בוחרים לילדיהם. סדרת ניירות עבודה, מספר 6, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה – אגף חברה ורווחה.
- רוברמן, ס. (2005). זיכרון בהגירה: חיילי הצבא האדום בישראל. ירושלים: מאגנס.
- רוזנבאום-תמרי, י. (2007). עולי ברית המועצות לשעבר שהגיעו לישראל בין יולי לספטמבר 2001 – השנה הרביעית בארץ, בהשוואה לעולי ינואר-מרץ 1995, עולי ספטמבר 1991 ועולי יולי 1990. מחקר מעקב אחר הנקלטים במסלול קליטה ישירה, דו"ח מס' 16. המשרד לקליטת העלייה.
- רוזנבאום-תמרי, י. ודמיאן, נ. (2004). עולי ברית המועצות לשעבר, 2001, לאחר שנתיים בארץ: עולי יולי-ספטמבר 2001 מול עולי ינואר-מרץ 1995, עולי ספטמבר 1991 ועולי יולי 1990. מחקר מעקב אחר הנקלטים במסלול קליטה ישירה, דו"ח מס' 15. המשרד לקליטת העלייה.
- רוז-קרוצקי, א. (1993). גלות בתוך ריבונות: לביקורת 'שלילת הגלות' בתרבות הישראלית. תיאוריה וביקורת, עמ' 23-56.
- רייכמן, ר. (2008). הגירה לישראל: מיפוי מגמות ומחקרים אמפיריים: 1990-2006. סוציולוגיה ישראלית, י(2). 339-380.
- שוורץ, א. (2009). מצבם הכלכלי של עולים חדשים, בפרט אלו שעלו לאחר גיל 45. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- שומסקי, ד. (2001). אתניות ואזרחות בתפיסת הישראלים הרוסים. תיאוריה וביקורת, 19, 40-17.
- שטרסברג, נ. ונאון, ד. (1997). קליטת עולים מבוגרים מברית המועצות לשעבר: ממצאים נבחרים בתחומי דיור, חברה ובריאות. גרונטולוגיה, 79, 5-14.
- שיהי, גייל (1999). מעברים חדשים. תל-אביב: זמורה-ביתן.
- שלסקי, ש. ואלפרט, ב. (2007). דרכים בכתיבת מחקר איכותני, מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט. תל אביב: מכון מופ"ת.
- שמוטקין, ד. (2003). תיאוריות פסיכולוגיות של הזדקנות. בתוך: א. רוזין (עורך): הזדקנות וזיקנה בישראל. (עמ' 345-383). ירושלים: אשל.
- שמש, א. (2000). 'עלייה חדשה': שינויים במאפייני נוער עולה מחבר המדינות. משרד החינוך, מנהל חברה ונוער.
- שפיזמן, א. (2011). נייר עמדה: הפרטת עידוד העלייה. המרכז לצדק חברתי ודמוקרטיה ע"ש יעקב חזן במכון ון ליר בירושלים.
- שקדי, א. (2003). מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום. תל-אביב: רמות.
- תגיר, מ. (2006). לעבוד בלי כבוד, פרק ראשון: אמור לי מה תנאיך ואומר לך מי אתה. דו"ח האגודה לזכויות האזרח. נדלה בתאריך 18.2.07 מאתר האגודה לזכויות האזרח:
<http://www.acri.org.il/hebrew-acri/engine/story.asp?id=1425>

Akhtar, S. & Choi, L.W. (2004). *When Evening Falls: The Immigrant's Encounter with Middle and Old Age*. The American Journal of Psychoanalysis, 64 (2), 183-191.

Akiyama, H., Antonucci, T. C., & Campbell, R. (1990). *Rules of support exchange among two generations of Japanese and American women*. In J. Sokolovsky (Ed.), The cultural context of aging: Worldwide perspectives. (p. 127-138). New York: Bergin & Garvey.

Aldwin C.M. & Levenson M.R. (2001). *Stress, Coping, and Health at Midlife: a Developmental Perspective*. In: M.E. Lachman, (Ed.): Handbook of Midlife Development. (p. 188–214). New York: Wiley.

Aléx, L. & Hammarström, A. (2008). *Shift in Power During an Interview Situation: Methodological Reflections Inspired by Foucault and Bourdieu*. Nursing Inquiry, 15(2), 169-176.

Al-Haj, M. (2004). Immigration and Ethnic Formation in a Deeply Divided Society: The Case of the 1990s Immigrants from the Former Soviet Union in Israel. Brill Leiden: Boston.

Althausen, L. (1991). *Reflections of Working with Elderly Soviet Immigrants*. The Jewish Social Work Forum, 27, 46-55.

Amirkhanyan, A. A., & Wolf, D. A. (2006). *Parent Care and the Stress Process: Findings from Panel Data*. Journals of Gerontology: Series B, Psychological Sciences and Social Sciences, 61, S248-S255.

Angel, J.L, Buckley, C.J. & Sakamoto, A. (2001). *Duration or Disadvantage? Exploring Nativity, Ethnicity, and Health in Midlife*. Journal of Gerontology: Social Sciences, 56B, 5, S275–S284.

Anson, O., Pilpel, D., & Rolnik, V. (1996). *Physical Psychological Well-Being among Immigrant Referrals to Colonoscopy*. Social Science & Medicine, 43(9), 1309-1316.

Antonovsky, A. (1987). Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well. San Francisco: Jossey-Bass.

Antonucci, T. & Akiyama, H. (1997). *Concern with Others at Midlife: Care, Comfort or Compromise?* In M.E Lachman and J. Boone James (Eds.): Multiple Paths of Midlife Development. (p. 147-169). Chicago: The University of Chicago Press.

Arends-Tóth, J., & Van de Vijver, F. J. R. (2004). *Domains and Dimensions in Acculturation: Implicit Theories of Turkish-Dutch*. International Journal of Intercultural Relations, 28, 19-35.

Arends-Tóth, J. & Van de Vijver, F. J. R. (2006). *Issues in the Conceptualization and Assessment of Acculturation*. In M. H. Bornstein & L. R. Cote (Eds.): Acculturation and Parent Child Relationships: Measurement and Development. (p. 33-62). Mahwah, NJ: Erlbaum.

- Armstrong, H. (1998). *Migrant Placemaking: A Mode of Communication*. In: G. Gumbert & S. Drucher (Eds.): The Huddled Masses: Communication and Immigration. Cresskill, New Jersey: Hampton Press.
- Aroian, K.J.; Spitzer, A. & Bell, M. (1996). *Family Stress and Support among Former Soviet Immigrants*. Western Journal of Nursing Research, 18(6), 655-674.
- Aronowitz, M. (1992). *Adjustment of Immigrant Children as a Function of Parental Attitudes to Change*. International Migration Review, 26(1), 89-110.
- Attias-Donfut, C. & Segalen, M. (2002). *The Construction of Grandparenthood*. Current Sociology, 50(2), 281-294.
- Ayalon, H., Ben-Rafael, E. & Sharot. S. (1989). *Ethnicity, Class and Friendship: The Case of Israel*. International Sociology, 4(3), 293-310.
- Azevedo, M.R., Araújo, C.L.P, Reichert, F.F, Vinholes, F., Cozzensa da Silva, S.M., Hallal. P.C (2007). *Gender Differences in Leisure-Time Physical Activity*. International Journal of Public Health, 52(1), 8-15.
- Baltes, P.B. (1987). *Theoretical Propositions of Life-Span Developmental Psychology: On the Dynamics between Growth and Decline*. Developmental Psychology, 23, 611-626.
- Baltes, P.B. & Baltes, M.M.(1990). *Psychological Perspectives on Successful Aging: The Model of Selective Optimization with Compensation*. In P.B. Baltes & M.M. Baltes (Eds.): Successful Aging: Perspectives from the Behavioral Sciences. (p. 1-34). Cambridge: Cambridge University Press.
- Baltes P.B., Staudinger, U.M. & Lindenberger U. (1999). *Lifespan Psychology: Theory and Application to Intellectual Functioning*. Annual Review of Psychology, 50, 471–507.
- Bar-Yosef, R.W. (1968). *Desocialization and Resocialization: The Adjustment Process of Immigrants*. International Migration Review, 2, 27-43.
- Bart, P.B. (1971). *Depression in Middle-Aged Women*. In V. Gornick and B. K. Moran (Eds.): Women in Sexist Society. New-York: New American Library.
- Bee, H.L. (2000). The Journey of Adulthood. 4th Edition. New Jersey: Prentice Hall.
- Bell, D. (1975). *Ethnicity and Social Change*. In N. Glaser & P. Moynihan (Eds.): Ethnicity: Theory and Experience. (p. 141-174). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Ben-David, A. & Lavee, Y. (1994). *Migration and Marital Distress: The Case of Soviet Immigrants*. Journal of Divorce & Remarriage, 21(3/4), 133-146.

- Ben-Refael E., Lyubansky, M., Gluckner, O., Harris, P. Israel, Y., Jasper, W. & Schoeps, J. (2006). Building a Diaspora: Russian Jews in Israel, Germany and the USA. Leiden, The Netherlands: Brill.
- Benish-Weisman, M. (2009). *Between Trauma and Redemption : Story Form Differences in Immigrant Narratives of Successful and Nonsuccessful immigration*. Journal of Cross-Cultural Psychology ,40, 953-969.
- Benish-Weisman, M. & Shye, S. (2011). *Life Quality of Russian Immigrants to Israel: Patterns of Success and of Unsuccess*. Social Indicators Research , 101, 461–479.
- Benjian, D. & Salomone, D.R. (1995). *Understanding Midlife Career Renewal: Implications for Counseling*. The Career Development Quarterly, 44(1), 52-63.
- Berry, J.W. (1992). *Acculturation and Adaptation in a New Society*. International Migration, 30, 69-85.
- Berry, J.W. (1997). *Immigration, Acculturation and Adaptation*. Applied Psychology: An International Review, 46(1), 5-68.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). *Immigrant Youth: Acculturation, Identity, and Adaptation*. Applied Psychology: An International Review, 55, 303-332.
- Berry, J.W., & Sam, D.L. (1997). *Acculturation and Adaptation*. In J.W. Berry, M.H. Segall, & C. Kagitcibasi (Eds.): Handbook of Cross-Cultural Psychology, Vol. 3: Social Behaviour and Applications. (p. 291-326). Boston, MA: Allyn& Bacon. 2nd Ed.
- Bhatia, S., & Ram, A. (2001). *Rethinking 'Acculturation' in Relation to Diasporic Cultures and Postcolonial Identities*. Human Development, 44, 1-18.
- Birdsong, D. (2006). *Age and Second Language Acquisition and Processing: A Selective Overview*. Language Learning, 56 (1), 9-49.
- Blenkner, M. (1965). *Social Work and Family Relationships in Later Life with Some Thoughts on Filial Maturity*. In E. Shanas & G. F. Streib (Eds.), Social structure and the family. (p. 46-59). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Borjas, G.J. (1994). *The Economics of Immigration*. Journal of Economic Literature, 32(4), 1667-1717.
- Bourdieu, P. (1977). An Outline of a Theory of Practice. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1997). *The forms of capital*. In A.H. Halsey, H. Lauder, P. Brown & A.S. Wells (Eds): Education-Culture, Economy, and Society. (p. 46-58). Oxford: Oxford University Press.

- Brubaker, R. (2001). *The Return of Assimilation? Changing Perspectives on Immigration and Its Sequels in France, Germany, and the United States*. Ethnic and Racial Studies, 24(4), 531-548.
- Bumpass, L. L. (1994). *Changing Family and Work life during Middle-Age*. MIDMAC Bulletin, 2. Retrieved 10/8/07 from: <http://midmac.med.harvard.edu/bullet2.html>
- Bures, R. M. (1997). *Migration and the Life Course: Is There a Retirement Transition?* International Journal of Population Geography, 3(2), 109-119.
- Carstensen, L.L. (1995). *Evidence for a Life-Span Theory of Socioemotional Selectivity*. Annual Review of Gerontology and Geriatrics, 11, 195-217.
- Castles, S. (1995). *How Nation States Respond to Immigration and Ethnic Diversity*. New Community, 21(3), 293-308.
- Castles, S. & Miller, M. (1993). The Age of Migration. NY: The Guilford Press.
- Castles, S. & Miller, M.J. (2009). The age of Migration: International Population Movements in the Modern World. 4th Ed., Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Cath, S.H. (1997). *Loss and Restitution in Later Life*. In S. Akhtar & S. Kramer (Eds.): The Seasons of Life: Separation-Individuation Perspectives. (p. 128-156). Northvale, N.J: Jason-Aronson.
- Cesari, J. (2002). *Islam in France: The Shaping of a Religious Minority*. In Y. Haddad-Yazbek (Ed.): Muslims in the West, from Sojourners to Citizens. (p. 36-51). Oxford: Oxford University Press.
- Cherlin, A.J. & Furstenberg, F.F (1986). *The New American Grandparent*. New York: Basic Books.
- Chiriboga, D.A. (1989). *Mental Health at the Midpoint: Crisis, Challenge, or Relief?* In S. Hunter & M. Sundel (Eds.): Midlife Myths: Issues, Findings and Practice Implications. (p.116-194). Newbury Park, CA: Sage.
- Chiswick, B. (1998). *Hebrew Language Usage: Determinants and Effects on Earnings among Immigrants in Israel*. Journal of Population Economics, 11(2), 253-371.
- Chiswick, B. (2002). *Immigrant Earnings: Language Skills, Linguistic Concentrations and the Business Cycle*. Journal of Population Economics, 15(2), 31-57.
- Chiswick, B.R. (2008). *The Economics of Language: An Introduction and Overview*. IZA Discussion Paper, 3568. University of Illinois at Chicago; Institute for the Study of Labor (IZA).

Chiswick, B. R. & Miller, P. W. (2007). The Critical Period Hypothesis for Language Learning: What the 2000 US Census Says. IZA: Discussion Paper Series. Discussion Paper No. 2575.

Church, A. (1982). *Sojourner adjustment*. Psychological Bulletin, 91, 540-572.

Cicirelli, V.G. (1981). Helping Elderly Parents: Role of Adult Children. Boston, MA: Auburn House.

Cicirelli, V.G. (1983). *Adult Children and their Elderly Parents*. In T.H. Brubaker (Ed.): Family Relationship in Later Life. (p. 31-46). Beverly Hills, CA: Sage.

Cicirelli, V.G. (1988). A Measure of Filial Anxiety Regarding Anticipated Care of Elderly Parents. The Gerontologist, 28 (4), 478-482.

Cicourel, A. V. (1964). Method and Measurement in Sociology. New-York: Free Press.

Ciernia, J.R. (1985). *Myths about Male Midlife Crises*. Psychological Reports, 56, 1003-1007.

Clandinin, J.D. & Connelly, M.F. (2000). Narrative Inquiry: Experience and Story in Qualitative Research. San Francisco: Jossey-Bass.

Clausen, J. A. (1981). *Men's Occupational Careers in the Middle Years*. In D.H. Eichorn, P. H. Mussen, J. A. Clausen, N. Haan & M. P. Honzik (Eds.): Present and Past in Middle Life, (p. 321-354). Academic Press, New York.

Colarusso, C.A (1997). *Separation-Individuation Processes in Middle Adulthood: The Fourth Individuation*. In S. Akhtar & S. Kramer (Eds.): The Seasons of Life: Separation-Individuation Perspectives. (p. 73-94). Northvale, NJ: Aronson.

Colarusso, C.A (2000). *Separation-Individuation Phenomena in Adulthood: General Concepts and the Fifth Individuation*. Journal of the American Psychoanalytical Association, 48, 1467-1490.

Coleman, H. L. K. (1995). *Strategies for Coping with Cultural Diversity*. The Counseling Psychologist, 23, 722-740.

Coleman, L.M., Antonucci, T.C. & Adelman, P.K. (1987). *Role Involvement, Gender and Well-being*. In F. Crosby (Ed.): Spouse, Parent, Worker: On Gender and Multiple Roles. (p. 138-153). New Haven, CT: Yale University Press.

Collins Dictionary (n.d.). Retrieved 12/10/10 from Collins Dictionary Online: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>

Crester, G.A & Leon, J. J. (1982). *Intermarriage in the U.S.: An Overview of Theory and Research*. Marriage and Family Review, 5(1), 3-15.

- Creswell, J. W. (1998). Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Traditions. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Crosby, F. (1993). Juggling: The Unexpected Advantages of Balancing Families. New York: Free Press.
- De Leeuw, S. (2005). *Migrant Children Mediating Family Relations*. In: P. Pisters & W. Staat (Eds.): Shooting the Family: Transnational Media and Intercultural Values. (p. 41-56). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Denzin, N.K. & Lincoln, Y.S. (2005). Handbook of Qualitative Research. 3rd Ed., Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dickert, N. & Grady, C. (1999). What's the Price of a Research Subject? Approaches to Payment for Research Participation. The New England Journal of Medicine, 341(3), 198-203.
- Dindia, K. & Allen, M. (1992). *Sex-Differences in Self-Disclosure: a Meta-Analysis*. Psychological Bulletin, 112, 106-124.
- Dunkin, J. J. & Anderson-Hanley, C. (1998). *Dementia Caregiver Burden: A Review of the Literature and Guidelines for Assessment and Intervention*. Neurology, 51, 53-60.
- Duvall, E.M. (1962). Family Development. New-York: Lippincott.
- Eisenstadt, S.N. (1952). *Analysis of Patterns of Immigration and Absorption of Immigrants*. Population Studies, 7, 167-181.
- Eisenstadt, S.N. (1954). The Absorption of Immigration. London: Routledge and Kegan Paul.
- Elder, G. H. (1985). *Perspectives on the life course*. In G. H. Elder (Ed.): Life Course Dynamics. (p. 23-49). Ithaca: Cornell University Press.
- Elshtain, J. B. (1993). Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Engstler, H. & Menning, S. (2005). *Transition to Grandparenthood in Germany. Historical Change in the Prevalence, Age and Duration of Grandparenthood*. Berlin: German Centre of Gerontology. Session paper for the Research Network on Ageing in Europe at the 7th Conference of the European Sociological Association, Torun. Retrieved 1/8/10 from: http://www.ageing-in-europe.org/torunpapers/ESA_RN_Ageing_Torun2005_Engstler..pdf
- Erikson, E. H. (1963). Childhood and society (2nd ed.). New York: Norton
- Erikson, E. (1968). Identity: Youth and Crisis. New-York: Norton.

Evans, L., Ekerdt, D.J. & Rosse, R. (1985). *Proximity to Retirement and Anticipatory Involvement: Findings from the Normative Aging Study*. Journal of Gerontology, 40, 368-374.

Farrell, M.P., & Rosenberg, S. (1981). Men at Midlife. Boston: Auburn House.

Faucault, M. (1980). *The Eye of Power: A Conversation with Jean-Pierre Baron and Michelle Perrot*. In C. Gordon (Trans. and Ed.) Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977. (P. 146-165). Brighton, Sussex: Harvester Press.

Fishman, J. (1989). Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective. Clevedon, Philadelphia: Multilingual Matters.

Fraser, N. (1990). *Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy*. Social Text, 2, 56-80.

Freund, A. M., & Baltes, P. B. (2002). *The Adaptiveness of Selection, Optimization, and Compensation as Strategies of Life Management: Evidence from a Preference Study on Proverbs*. Journal of Gerontology: Psychological Sciences, 57B(5), 426-434.

Freysinger, V.J. (1995). *The Dialects of Leisure and Development of Women and Men in Mid-Life: An Interpretive Study*. Journal of Leisure Research, 27(1), 61-84.

Garza-Guerrero, A.C. (1974). *Culture Shock: Its Mourning and the Vicissitudes of Identity*. Journal of American Psychoanalytic Association, 22, 408-429.

Gauthier, A. (2002). *The Role of Grandparents*. Current Sociology, 50(2), 295-307.

Gee, E. M. (1987). *Historical Change in the Family Life Course of Canadian Men and Women*. In V. W. Marshall (Ed.): Aging in Canada. (p. 265-287). Markham, Ontario: Fitzhenry & Whiteside, 2nd Ed.

Geertz, C. (1963). *Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States*. In C. Geertz (Ed.): Old Societies and New States. (p. 105-157). New York: Free Press.

George, L.K. (1993). *Sociological Perspectives on Life Transitions*. Annual Review of Sociology, 19, 353-373.

Gergen, M. M. (1992). Life stories: Pieces of a dream. In G. Rosenwald & R. Ochberg (Eds.): Storied Lives. (p. 127-144). New Haven: Yale University Press.

Gergen, K.J. & Gergen, M.M. (1988). Narrative and the Self as Relationship. In L. Berkowitz (Ed.): Advances in Experimental Social Psychology, Vol. 21. (p. 17-56). New York: Academic press.

Gilewski, M.J. & Zelinski, E.M. (1986). *Questionnaire Assessment of Memory Complaints*. In L.W. Poon (Ed.): The Handbook of Clinical Memory Assessment of Older Adults. (P. 93-107). Washington DC: American Psychological Association.

- Giorgi, A. (1975). *An Application of Phenomenological Method in Psychology*. In A. Giorgi, C.T. Fischer & E.L. Murray (Eds): Duquesne Studies in Phenomenological Psychology. Vol 3. (p. 82-103). Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Gitelman, Z. (1982). Becoming Israelis: Political Resocialization of Soviet and American Immigrants. New-York: Praeger.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research. New York: Aldine de Gruyter.
- Glaeser, E.L, Laibson, D. & Sacerdote, B. (2002). *An Economic Approach to Social Capital*. The Economic Journal, 112, F437–F458.
- Glazer, N. & Moynihan, D. P. (1963). Beyond the Melting Pot. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Goldlust, J. & Richmond, A.H. (1974). *A Multivariable Model of Immigrant Adaptation*. International Migration Review, 8(2), 193-225.
- Gomez L.F., Mateus J.C. & Cabrera G. (2004). Leisure-Time Physical Activity among Women in a Neighborhood in Bogota, Colombia: Prevalence and Socio-Demographic Correlates. Cad Saude Publica, 20, 1103–1109.
- Gordon, A.I. (1964). Intermarriage: Interfaith, Interracial, Interethnic. Boston: Beacon Press.
- Gorodzeisky, A & Semyonov, M. (2011). *Two Dimensions to Immigrants' Economic Incorporation: Soviet Immigrants in the Israeli Labour Market*. Journal of Ethnic and Migration Studies, 3, 1059-1077.
- Gottesfeld, J. & Mirsky, J. (1991). *To Stay or to Return: Rapprochement Processes in the Migration of Adolescents and Young Adults*. Journal of Contemporary Psychotherapy, 21(4), 273-284.
- Gould, R. (1978). Transformations: Growth and change in adult life. Oxford, England: Simon & Schuster
- Griffiths, V. (1988). From 'Playing Out' to 'Dossing Out': Young Women and Leisure. In E. Wimbush and M. Talbot (Eds.): Relative Freedoms: Women and Leisure. (p. 48-59). Open University Press.
- Grove, C.L. & Torbiorn, L. (1985). *A New Conceptualization of Intercultural Adjustment and the Goals of Training*. International Journal of Intercultural Relations, 9, 205-233.
- Guest, G., Bunce, A. & Johnson, L. (2006). *How Many Interviews Are Enough? An Experiment with Data Saturation and Variability*. Field Methods, 18(1), 59-82.

- Haan, N. (1981). *Common Dimensions of Personality Development: Early Adolescence to Middle life*. In D.H. Eichorn, J.A. Clausen, N. Haan, M. P. Honzik & P. H. Mussen (Eds.): Present and Past in Middle Life. (p. 117-153). New York: Academic Press.
- Habermas, J. (1989 [1962]). The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of a Bourgeois Society. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hagestad, G. O. (1990). *Social perspectives on the life course*. In R. H. Binstock & L. K. George (Eds.): Handbook of Aging and the Social Sciences. (p. 151-168). San Diego: Academic. 3rd Ed.
- Hall, C.M. (1999). The Special Mission of Grandparents. Westport, London: Bergin & Garvey.
- Han, S.K. & Moen, P. (1998). *Clocking Out: Multiplex Time in Retirement*. Bronfenbrenner Life Course Center Working Paper Series, 98-03. Ithaca, NY: Cornell University.
- Hansen, M. L. (1948). The Immigrant in American History. Cambridge: Harvard University Press.
- Hao, L. & Johnson, R.W. (2000). *Economic, Cultural, and Social Origins of Emotional Well-Being: Comparisons of Immigrants and Natives*. Research on Aging, 22, 599-629.
- Hardind, S.H. & Hikspoors, F.J. (1995). *New York Values: In Theory and in Practice*. International Social Science Journal, 47, 441-455.
- Harpaz, I. (2002). *Expressing a Wish to Continue or Stop Working as Related to the Meaning of Work*. European Journal of Work & Organizational Psychology, 11(2), 177-198.
- Harris, R.L., Ellicott, A.M., Holmes, D.S. (1986). *The Timing and Psychological Transitions and Changes in Women's Lives: An Examination of Women Aged 45 to 60*. Journal of Personality and Social Psychology, 51, 409-416.
- Havighurst, R. J. (1963). *Successful Aging*. In R. Williams, C. Tibbitts & W. Donahue (Eds.): Process of aging. (p. 299–320). New York: Atherton.
- Hazan, H. (1994). Old age, Constructions and Deconstructions. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heckhausen J. (2001). *Adaptation and Resilience in Midlife*. In: M.E. Lachman, (Ed.): Handbook of Midlife Development. (p. 345–391). New York: Wiley.
- Helson, R. (1997). *The Self in Middle-Age*. In M.E Lachman and J. Boone James (Eds.): Multiple Paths of Midlife Development. (p. 21-43). Chicago: The University of Chicago Press.

- Helson, R. & McCabe, L. (1993). *The Social Clock in Middle Age*. In B. F. Turner & L. E. Troll (Eds.): Women Growing Older. (p. 68-93). Newbury Park: Sage.
- Helson, R., & Wink, P. (1992). *Personality Change in Women from the Early Forties to the Early Fifties*. Journal of Personality and Social Psychology, 7, 46–55.
- Henderson, K. A., Bialeschki, S., Shaw, M. & Freysinger, V.J. (1989). A Leisure of One's Own: A Feminist Perspective on Women's Leisure. Venture Publishing.
- Hiedemann, B., Suhomlinova, O. & O'Rand, A.M. (1998). *Economic Independence, Economic Status, and Empty Nest in Midlife Marital Disruption*. Journal of Marriage and Family, 60(1), 219-231.
- Hollander, P. (1978). Soviet & American Society: A Comparison. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Horowitz, T. (1977). *Immigrants in Transition: The Israeli Absorption Center*. International Migration, 15(4), p. 288-299.
- Horowitz, T. R. (1986). *The Absorption of the Soviet Jews in Israel 1968-1984: Integration without Acculturation*. In: T.R. Horowitz (Ed.), Between Two Worlds: Children from the Soviet Union in Israel, Lanham: University Press of America.
- Horowitz, T. R. (1989). *The Soviet man in an Open Society: an Overview*. In: T. Horowitz (Ed.), The Soviet man in an Open Society. (p. 5-18). London: University Press of America.
- Hunter, S., & Sundel, M. (1989). Midlife Myths: Issues, Findings and Practice Implications. Newbury Park, CA: Sage.
- Huntington, S.P. (1981). American Politics: The Promise of Disharmony. Cambridge: Harvard University Press.
- Hyde, M., Ferrie, J., Higgs, P., Mein, G., & Nazroo, J. (2004). *The Effects of Pre-Retirement Factors and Retirement Route on Circumstances in Retirement: Findings from the Whitehall II study*. Ageing & Society, 24(2), 279–296.
- Jackson, A. (1987). Anthropology at Home. London: Tavistock.
- Jahoda, M. (1982). Employment and Unemployment: A Social Psychological Analysis. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johnson, J. M. (2002). *In-Depth Interviewing*. In F. G. Jaber & J. A Holstein. (Eds.): Handbook of Interview Research. (p. 103-119). Thousand Oaks: Sage.
- Jones, C. J. & Trickett, E.J. (2005). *Immigrant Adolescents Behaving as Culture Brokers: A Study of Families from the Former Soviet Union*. The Journal of Social Psychology, 145(4), 405-427.

- Jones, P.S, Zhang, X.E., Jaceldo-Siegl, K. & Meleis, A.I. (2002). Journal of Transcultural Nursing, 13(3), 202-209.
- Josselson, R. (2004). *The Hermeneutics of Faith and the Hermeneutics of Suspicion*. Narrative Inquiry, 14(1), 1-29.
- Jung, C.G. (1933). Modern Man in Search of a Soul. New York: Harcourt, Brace & World.
- Jung, C. G. (1969). *The Stages of Life*. In: The Structure and Dynamics of the Psyche (Collected Works, 8). Princeton: Princeton University Press.
- Jung, C.G. (1971). The Portable Jung. New York: Viking.
- Katz, R. & Lowenstein, A. (1999). *Adjustment of Older Soviet Immigrant Parents and Their Adult Children Residing in Shared Households: an intergenerational Comparison*. Family Relations, 48(1), 43-50.
- Kessler, R.C. (1996). *Discrimination in the United States*. MIDMAC, 5. Retrieved 14/7/2007 from: <http://midmac.med.harvard.edu/bullet5.html#art1/1996>.
- Kirasic, K.C. (2004). Midlife in Context. New York: McGraw Hill.
- Koenig, M. (2005). *Incorporating Muslim Migrants in Western Nation States: A Comparison of the United Kingdom, France and Germany*. Journal of International Migration and Integration, 6(2), 219-234.
- Kolljeski Resick, L. (2008). *The Meaning of Health among Midlife Russian-Speaking Women*. Journal of Nursing Scholarship, 40 (3), 248-253.
- Lachman, M.E. (2001). Handbook of Midlife Development. New York: Wiley
- Lachman, M.E. (2004). *Development in Midlife*. Annual Review of Psychology, 55, 305-331.
- Lachman M.E. & Bertrand R.M. (2001). *Personality and the Self in Midlife*. In Lachman M.E. (Ed.): Handbook of Midlife Development. (p. 279–309). New York: Wiley.
- Lachman M.E. & Boone James, J. (1997). *Charting the Course of Midlife Development: An Overview*. In: M.E Lachman & J. Boone James (Eds.): Multiple Paths of Midlife Development. (p. 1-17). Chicago: The University of Chicago Press.
- Lachman, M.E., Lewkowicz, C., Marcus, A. & Peng, Y. (1994). *Images of Midlife Development among Young, Middle-Aged, and Older Adults*. Journal of Adult Development, 1(4), 201-211.
- Lachman, M.E. & Weaver, S.L. (1998). *Sociodemographic Variations in the Sense of Control by Domain: Findings From the MacArthur Studies of Midlife* . Psychology and Aging, 1998, 13(4), 553-562.

- Lavee, Y. & Katz, R. (2003). *The Family in Israel: Between Tradition and Modernity*. Marriage & Family Review, 35(1/2), 193-217.
- Lawrence, R. H., Bennett, J. M., & Markides, K. S. (1992). *Perceived Intergenerational Solidarity and Psychological Distress among Older Mexican-Americans*. Journal of Gerontology, 47, S55-S65.
- Lawton, L., Silverstein, M. & Bengtson, V. (1994). *Affection, Social Contact, and Geographic Distance between Adult Children and Their Parents*. Journal of Marriage and Family, 56, 57-68.
- Lee, G.R., Dwyer, J.R. & Coward, R.T. (1993). *Gender Differences in Parent Care: Demographic Factors and Same-Gender Preferences*. Journal of Gerontology: Social Sciences, 48, 9-16.
- Lee, G. R. & Ellithorpe, E. (1982). *Intergenerational Exchange and Subjective Wellbeing among the Elderly*. Journal of Marriage and the Family, 44, 217-224.
- Lemish, D. (2000). *The Whore and the Other: Israeli Images of Female Immigrants from the Former USSR*. Gender & Society, 14(2), 333-349.
- Lerner Y, Kertes J & Zilber N. (2005). *Immigrants from the former Soviet Union, 5 years post immigration to Israel: adaptation and risk factors for psychological distress*. Psychological Medicine, 35, 1805-1814.
- Levav, I., Kohn, R., Flaherty, J.A., Lerner, Y. & Aisenberg, E. (1990). *Mental Health Attitudes and Practices of Soviet Immigrants*. Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences, 27(3), 131-144.
- Levenson, R. W., Carstensen, L. L. & Gottman, J. M. (1993). *Long-Term Marriage: Age, Gender and Satisfaction*. Psychology and Aging, 8, 301-313.
- Levinson, D. J. (1978). The Seasons of a Man's Life. New York: Ballantine Books.
- Levinson, D. J. (1980). *Towards the Conception of the Adult Life Course*. In N. Smelser & E. Erikson (Eds.): Themes of Work and Love in Adulthood. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Levinson, D. J. (1986). *A Conception of Adult Development*. American Psychologist, 41 (1), 3-13.
- Levinson, D. J. (1996). The Seasons of a Woman's Life. New York: Knopf
- Levitt, M. J., Guacci, N., & Weber, R. A. (1992). *Intergenerational Support, Relationship Quality, and Well-Being: A Bicultural Analysis*. Journal of Family Issues, 13, 465-481.
- Lomeranz, J., Shmotkin, D., Eyal, N. & Zohar, Y. (1996). *Launching Themes in Israeli Fathers and Mothers*. Journal of Adult Development, 3(3), 159-170.

- Lomsky-Feder, E. & Rapoport, T. (2000). *Visit, Separation, and Deconstructing Nostalgia: Russian Students Travel to Their Old Home*. Journal of Contemporary Ethnography, 29 (1), 32-57.
- Lowenstein, A. (2002). *Solidarity and Conflicts in Coresidence of Three-generational Immigrant Families from the Former Soviet Union*. Journal of Aging Studies, 16(3), 221-241.
- Lowenthal M.F. & Robinson, B. (1976). *Social Networks and Isolation*. In R.H. Binstock & E. Shanas (Eds.): Handbook of Aging and the Social Sciences. (p. 432-456). New York: Van Nostrand Reinhold.
- Lyons, R., Langille, L. & Gardner, P. (2000). Healthy Aging: A Discussion Paper on Midlife Canadians. Atlantic Health Promotion Research Centre, Dalhousie University, Halifax, Nova Scotia.
- Lysgaard, S. (1955). *Adjustment in Foreign Society: Norwegian Fulbright Grantees visiting the United States*. International Social Science Bulletin, 7, 45-51.
- Maddox, G.L. (1964). *Disengagement Theory: A Critical Evaluation*. The Gerontologist, 4, 80-83.
- Magai, C. & Halpern, B. (2001). *Emotional Development during the Middle Years*. In: M.E. Lachman, (Ed.): Handbook of Midlife Development. (p. 310–344). New York: Wiley.
- Maltas, C. (1992). *Trouble in Paradise: Marital Crisis of Midlife*. Psychiatry, 55, 122-131.
- Mannheim, B. (1993). *Gender and the Effects of Demographics Status and Work Values on Work Centrality*. Work and Occupations, 20, 3-22.
- Markovizky, G. & Samid, Y. (2008). *The Process of Immigrant Adjustment: The Role of Time in Determining Psychological Adjustment*. Journal of Cross-Cultural Psychology, 39: 782-798.
- Markowitz, F. (1993). A Community in Spite of Itself: Soviet Jewish Émigrés in New-York. Washington and London: Smithsonian Institution Press.
- Markowitz, F. (1993b). *Israelis with a Russian Accent*, The Jewish Journal of Sociology, 35(2), 97-114.
- Markowitz, F. (1994). *Soviet Dis-Union and the Fragmentation of Self: Implications for the Emigrating Jewish Family*. East European Jewish Affairs, 24(1), 3-17.
- Marks, N.F. (1996). *Social Demographic Diversity among American Midlife Parents*. In C.D. Ryff & M.M. Seltzer (Eds.): The Parental Experience in Midlife. (p. 29-75). Chicago: University of Chicago Press.

- Markus H.R., Ryff C.D., Curhan K. & Palmersheim K. (2004). *In Their Own Words: Well-Being at Midlife among High School and College Educated Adults*. In O.G. Brim, C.D. Ryff & R. Kessler (Eds.): How Healthy Are We: A National Study of Wellbeing in Midlife. (p. 273–319). Chicago: University of Chicago Press.
- Martin Matthews, A. (1987). *Widowhood as an Expectable Life Event*. In: V. W. Marshall (Ed.): Aging in Canada. (p. 343-366). Markham, Ontario: Fitzhenry & Whiteside. 2nd Ed.
- Mattingly, M.J. & Bianchy, S.M. (2003). *Gender Differences in the Quantity and Quality of Free Time: The U.S. Experience*. Social Forces, 81(3), 999-1030.
- Massey, D.S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A. & Taylor, E.J. (1993). *Theories of International Migration: A Review and Appraisal*. Population and Development Review, 19(3), 431-466.
- Massey, D. S., Arango, J., Koucouci, A., Pelligrino, A. & Taylor, E.J. (1998). Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium. Oxford: Oxford University Press.
- McAdams, D.P. (1993). The Stories We Live By: Personal Myths and the Making of the Self. New York: W. Marrow and Company, Y. Macmillan.
- McAdams, D.P. (2001). *The Psychology of Life Stories*. Review of General Psychology, 5, 100-122.
- McCaa, R. (1993). *Ethnic Intermarriage and Gender in New York*. Journal of Interdisciplinary History, 24(2):207-231.
- McCrae, R.R., & Costa, P.T.J. (1984). Emerging Lives, Enduring Dispositions: Personality in Adulthood. Boston: Little, Brown.
- McDermid, S. M., Heilbrun, G. & Gillespie DeHaan L. (1997). *The Generativity of Employed Mothers in Multiple Roles: 1979 and 1991*. In M.E Lachman & J. Boone James (Eds.): Multiple Paths of Midlife Development. (p. 207-240). Chicago: The University of Chicago Press.
- Meados, L.M., Thurston, W.E., Melton, C. (2001). *Immigrant Women's Health*. Social Science & Medicine, 52, 1451–1458.
- Messerschmidt, D.A. (1982). *Anthropologists at Home in North America: Methods and Issues in the Study of One's Own Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MIDMAC. (2000). Retrieved 12/4/07 from: <http://midmac.med.harvard.edu/>
- Miller, A. & Chandler, P. (2002). *Acculturation, Resilience, and Depression in Midlife Women from the Former Soviet Union*. Nursing Research, 51(1), 26-32.

- Miller, A.M., Sorokin, O., Wang, E., Feetham, S., Choi, M. & Willbur, J. (2006). *Acculturation, Social Alienation and Depressed Mood in Midlife Women from the Former Soviet Union*. Research in Nursing & Health, 29, 134-146.
- Miller L.S. & Lachman M.E. (2000). *Cognitive Performance and the Role of Health and Control Beliefs in Midlife*. Aging Neuropsychology and Cognition, 7, 69–85.
- Mirsky, J. (1991). *Language in Migration: Separation Individuation Conflicts in Relation to the Mother Tongue and the New Language*. Psychotherapy, 28(4), 618-624.
- Mirsky J. (1997). *Psychological Distress among Immigrant Adolescents: Culture Specific Factors in the Case of Immigrant Students from the Former Soviet Union*. International Journal of Psychology, 32(4), 221-230.
- Mirsky, J. (2009). *Mental Health Implications of Migration: A Review of Mental Health Community Studies on Russian-Speaking Immigrants in Israel*. Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 44, 179–187.
- Mirsky, J. & Kaushinsky, F. (1989). *Immigration and Growth: Separation Individuation Processes in Immigrant Students in Israel*. Adolescence, 24(95), 725-740.
- Mirsky, J., Kohn, R., Dolberg, P. & Levav, I. (2011). *Suicidal Behavior among Immigrants*. Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 46, 1133–1141.
- Mirsky, J. & Peretz, Y. (2006). *Maturational Opportunities in Migration – Separation Individuation Perspective*. Journal of Applied Psychoanalytic Studies, 3(1). 51-64.
- Mirsky, J. & Praver, L. (2003). *Immigrating as an Adolescent*. In T. Horowitz (Ed.): Children of Perestroika in Israel. (p. 72-118). New-York, Oxford: University Press of America.
- Mirsky J., Slonim-Nevo V. & Rubinstein L. (2007). *Psychological Wellness and Distress among Recent Immigrants: A Four Year Longitudinal Study in Israel and Germany*. International Migration, 45(1), 151-173.
- Mishler, E.G. (1986). Research Interviewing: Context and Narrative. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mitchell, B.A. & Lovegreen, L.D. (2009). *The Empty Nest Syndrome in Midlife Families: A Multimethod Exploration of Parental Gender Differences and Cultural Dynamics*. Journal of Family Issues, 30, 1651-1670.
- Moen, P. (1998). *Recasting Careers: Changing Reference Groups, Risks, and Realities*. Generations, 22, 40-45.
- Moen, P. & Wetington, E. (1999). *Midlife Development in a Life Course Context*. In S. Willis and J.D. Reid (Eds.): Life in the Middle. (p. 3-23). San Diego: Academic Press.

Moraglia, G. (1994). *C.G. Jung and the Psychology of Adult Development*. Journal of Analytical Psychology, 39, 55-75.

Moss, N. & Arrowsmith, J. (2003). A Review of What Works for Clients Aged Over 50. Department of work & Pensions.

Retrieved 18/2/07 from Department of Work & Pension, United Kingdom

Government: http://www.dwp.gov.uk/jad/index_2003.asp#top

Neugarten, B. L. (1968). *The Awareness of Middle Age*. In B. L. Neugarten (Ed.), Middle Age and Aging. (p. 93-98). Chicago, IL: University of Chicago Press.

Neugarten, B. L. (1972). *Personality and the Aging Process*. The Gerontologist, 12(1), 9-15.

Neugarten, B. L. (1979). *Time, Age, and the Life Cycle*. The American Journal of Psychiatry, 136(7), 887-894.

Neugarten, B.L & Weinstein, K.K. (1968). *The Changing American Grandparent*. Journal of Marriage and Family, 26(2), 199-204.

Neulinger, J. (1982). *Leisure Lack and Quality of Life: The Broadening Scope of the Leisure Professional*. Leisure Studies, 1, 53-63.

Nuttman-Shwartz, O. (2004). *Like a High Wave: Adjustment to Retirement*. The Gerontologist, 44(2), 229–236.

Oberg, K (1960). *Culture shock: Adjustment to a New Cultural Environment*. Practical Anthropology, 7, 177-182.

O'Leary, Z. (2004). The Essential Guide to Doing Research. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Olshtain, E. & Kotic, B. (2000). *The Development of Bilingualism in an Immigrant Community*. In: E. Olshtain & G. Horenczyk (Eds.): Language, Identity, and Immigration. (p. 201–217) .Jerusalem: The Hebrew University Press.

Oxford English Dictionary (n.d.). Retrieved 12/10/10 from Oxford English Dictionary Online : <http://oxforddictionaries.com>

Paul, E. (1997). *A Longitudinal Analysis of Midlife Interpersonal Relationship and Well-being*. In M.E Lachman & J. Boone James (Eds.): Multiple Paths of Midlife Development. (p. 171-206). Chicago: The University of Chicago Press.

Patton, Q.M. (1987). How to Use Qualitative Methods in Evaluation. Newbury Park, London, New Dehli: Sage.

Patton, Q.M., (1990). Qualitative Evaluation and Research Methods. 2nd Ed. Newsbury Park, London, New Dehli: Sage.

- Pearlin, L. (1975). *Sex Roles and Depression*. In N. Datan & L. H. Ginsberg (Eds.): Life Span Developmental Psychology: Normative Life Crises. (p.191-207). New York: Academic Press.
- Peterson Royce, A. (1982). Ethnic Identity. Bloomington: Indiana University Press.
- Piore, M.J. (1979). Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies. Cambridge: Cambridge University Press.
- Polkinghorne, D.E. (2005). *Language and Meaning: Data Collection in Qualitative Research*. Journal of Counseling Psychology, 52(2), 137–145.
- Portes, A., & Bach, R. L. (1985). Latin Journey: Cuban and Mexican Immigrants in the United States. Berkeley: University of California Press.
- Portes, A. & Rumbaut, R. G. (1996). Immigrant America: A Portrait. 2nd Edition, Berkeley: University of California Press.
- Raijman, R. & Semyonov, M. (1995). *Modes of Labor Market Incorporation and Occupational Cost among New Immigrants to Israel*. International Migration Review, 29(2), 375-393.
- Raijman, R. & Semyonov, M. (1997). *Gender, Ethnicity, and Immigration: Double Disadvantage and Triple Disadvantage among Recent Immigrant Women in the Israeli Labor Market*. Gender & Society. 11(1), 108-125.
- Raijman, R. & Semyonov, M. (1998). *Best of Times, Worst of Times, and Occupational Mobility: The Case of Soviets Immigrants in Israel*. International Migration, 36(3), 291-312.
- Redfield, R., Linton, R., & Herskovits, M. (1936). *Memorandum on the Study of Acculturation*. American Anthropologist, 38, 149–152.
- Reitzes, D. C., & Mutran, E. J. (2002). *Self Concept as the Organization of Roles: Importance, Centrality, and Balance*. Sociological Quarterly, 43, 647–667.
- Reitzes, D.C & Mutran, E.J. (2004). *Grandparenthood: Factors Influencing Frequency of Grandparent–Grandchildren Contact and Grandparent Role Satisfaction*. Journal of Gerontology: Social Sciences, 59B(1), S9–S16.
- Remennick, L.I. (1996). *Immigration and Gender: Russian-Speaking Women in Israel*. East European Jewish Affairs, 26(2), 41-52.
- Remennick, L. (1999). *'Women with a Russian Accent' in Israel: On the Gender Aspects of Immigration*. The European Journal of Women's Studies, 6, 441–461.
- Remennick, L. I. (2001). *"All My Life is One Big Nursing Home": Russian Immigrant Women in Israel Speak about Double Caregiver Stress*. Women's Studies International Forum, 24(6), 685-700.

- Remennick, L. (2003). *What Does Integration Mean? Social Insertion of Russian Jewish Immigrants in Israel*. Journal of International Migration and Integration, 4(1), 23–48.
- Remennick, L. (2005). *Immigration, Gender, and Psychosocial Adjustment: A Study of 150 Immigrant Couples in Israel*. Sex Roles, 53(11/12), 847-863.
- Remennick, L. (2007). Russian Jews on Three Continents: Identity, Integration and Conflict. New Brunswick, N.J: Transaction.
- Richards, L. N., Bengston, V. L. & Miller, R. B. (1989). *The "Generation in the Middle": Perceptions of Changes in Adults' Intergenerational Relationships*. Family Systems and Life-Span Development. In K. Kreppner & R.M. Lerner (Eds.): Family Systems and Life-Span Development. (p. 341-366). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Ritsner M. & Ponizovsky A. (1998). *Psychological Symptoms among Immigrant Population: A Prevalence Study*. Comprehensive Psychiatry, 39(1), 21-27.
- Ritsner, M. & Ponizovsky, A. (1999). *Psychological Distress through Immigration: The Two-Phase Temporal Pattern?* International Journal of Social Psychiatry, 45, 125-139.
- Ritsner, M. & Ponizovsky, A. (2003). *Age Differences in Stress Process of Recent Immigrants*. Comprehensive Psychiatry, 44(2), 135–141.
- Ritsner, M., Ponizovsky, A., Kurs, R & Modai, I. (2000). *Somatization in an Immigrant Population in Israel: A Community Survey of Prevalence, Risk Factors, and Help-Seeking Behavior*. American Journal of Psychiatry, 157, 385-392.
- Roer-Strier, D. (1997). *In the Mind of the Beholder: Evaluation of Coping Styles of Immigrant Parents*. International Migration, 35(2), 271-286.
- Rosenkoetter, M. M. & Garris, J. M. (2001). *Retirement Planning, Use of Time, and Psychological Adjustment*. Issues in Mental Health Nursing, 22(7), 703–722.
- Rosenthal G. (1993), *Reconstruction of life stories: Principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews*, in R. Josselson & A. Lieblich (Eds): The narrative study of lives, (p. 59-91). N.P: Sage.
- Rudmin, F. W. & Ahmadzadeh, V. (2001). *Psychometric Critique of Acculturation Psychology: The case of Iranian Migrants in Norway*. Scandinavian Journal of Psychology, 42, 41-56.
- Rumbaut, R. G. (1997). *Paradox (and Orthodoxies) of Assimilation*. Sociological Perspectives, 40(3), 483-511.
- Scott, W. A., & Scott, R. (1989). Adaptation of immigrants. Oxford: Pergamon Press.

- Searle, W. & Ward, C. (1990). *The Prediction of Psychological and Socio-Cultural Adjustment During Cross-Cultural Transitions*. International Journal of Intercultural Relations, 14, 449–464.
- Semyonov, M., Lewin-Epstein, N. & Davidov, E. (2003). *Period and Duration Effects on the Value of Housing among Immigrants*. Social Science Research, 32(1), 2-24.
- Sharlin S. (1998). *Soviet Immigrants to Israel: Users and Non-Users of Social Work Services*. International Social Work, 41, 455-463.
- Shaw, S.M. (1984). *The Measurement of Leisure: A Quality of Life Issue*. Society and Leisure, 7, 91-107.
- Shmotkin, D. (1999). *Affective Bonds of Adult Children with Living versus Deceased Parents*. Psychology and Aging, 14, 3, 473-482.
- Shulz, R. & Heckhausen, J. (1996). *A Life-Span Model of Successful Aging*. American Psychologist, 51, 702-714.
- Silverstein, M., Chen, X., & Heller, K. (1996). *Too Much of a Good Thing? Intergenerational Social Support and the Psychological Well-being of Older Parents*. Journal of Marriage and the Family, 58, 970-982.
- Silverstein, M., & Marenco, A. (2001). *How Americans Enact the Grandparent Role Across the Family Life Course*. Journal of Family Issues, 22, 493–522.
- Simmel, G (1950). *The Stranger*. In K.H. Wolff (Ed.): The Sociology of Georg Simmel. (p. 402-408). New York: Free Press.
- Simmel, G. (1971 [1908]). *The Stranger*. In: D. Levine (Ed.) Georg Simmel On Individuality and Social Forms Selected Writings. (p. 143-149). Chicago: University of Chicago Press.
- Slonim-Nevo, V., Mirsky, J., Nauck, B. & Horowitz, T. (2007). *Social Participation and Psychological Distress among Immigrants from the Former Soviet Union: A Comparative Study in Israel and Germany*. International Social Work, 50: 473-488.
- Slonim-Nevo, V., Mirsky, J., Rubinstein, L. & Nauck, B. (2009). *The Impact of Familial and Environmental Factors on the Adjustment of Immigrants: A Longitudinal Study*. Journal of Family Issues, 30, 92-123.
- Slutzki, C. (1979). *Migration and family conflict*. Family Process, 18, 379-390.
- Smith, P.K. (1992). *Introduction: The Study of Grandparenthood*. In P.K. Smith (Ed.): The Psychology of Grandparenthood: an International Perspective. (p. 1-13). London, New York: Routledge.

- Somary, K., & Stricker, G. (1998). *Becoming a Grandparent: A Longitudinal Study of Expectations and Early Experiences as a Function of Sex and Lineage*. The Gerontologist, 38, 53-61.
- Stanford, E.P. & Usita, P.M. (2003). *Retirement: Who Is at Risk?* Generations, 26(2), 45-48.
- Steinman, L. (2005). *Writing Life 1 in Language 2*. McGill Journal of Education, 40(1), 65-79.
- Stephens M.A.P. & Townsend, A.L. (1997). *Stress of Parent Care: Positive and Negative Effects of Women's Other Roles*. Psychology of Aging, 12(2), 376-386.
- Stewart, A.J., Franz, C. & Layton, L. (1988). *The Changing Self: Using Personal Documents to Study Lives*. In D. McAdams & R. Ochbert (Eds.): Psychobiography and Life Narratives. (p. 41-74). Durham: Duke University Press.
- Stodolska, M. (1998). *Assimilation and Leisure Constraints: Dynamics of Constraints on Leisure in Immigrant Population*. Journal of Leisure Research, 30, 521-551.
- Strauss, A. & Corbin, J. (1990). Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques. London: Sage.
- Strumpf, N.E., Glicksman, A., Goldberg-Glen, R.S., Fox R.C. & Logue, E.H. (2001). *Caregiver and Elder Experiences of Cambodian, Vietnamese, Soviet Jewish and Ukrainian Refugees*. International Journal of Aging and Human Development, 53(3), 233-252.
- Super, D.E. (1980) *A Life-Span, Life-Space Approach to Career Development*. Journal of Vocational Behavior, 16, 282-298.
- Swensen, C.H., Eskew, R.W. & Karen A. Kohlhepp, K.A. (1981). *Stage of Family Life Cycle, Ego Development, and the Marriage Relationship*. Journal of Marriage and Family, 43(4), 841-853.
- Tamir, L. (1982). Men in Their Forties. New York: Springer.
- Tamir, L.M. (1989). *Modern Myths about Men at Midlife: An Assessment*. In S. Hunter & M. Sundel (Eds.), Midlife Myths: Issues, Findings and Practice Implications. (p.157-180). Newbury Park, CA: Sage.
- Tartakovsky, E. (2007). *A Longitudinal Study of Acculturative Stress and Homesickness: High-school Adolescents Immigrating from Russia and Ukraine to Israel without Parents*. Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 42(6), 485-494.
- Tartakovsky, E. (2009). *Cultural Identities of Adolescent Immigrants: A Three-Year Longitudinal Study Including the Pre-Migration Period*. Journal of Youth & Adolescence, 38(5), 654-671.

- Taylor-Carter, M. A. & Cook, K. (1997). *Planning and Expectations of the Retirement Experience*. Educational Gerontology, 23(3), 273–288.
- Thomas, S.P. (1997). *Psychological Correlations of Women's Self-Rated Physical Health in Middle Adulthood*. In M.E Lachman & J. Boone James (Eds.): Multiple Paths of Midlife Development. (p. 257-291). Chicago: The University of Chicago Press.
- Tuma, N. B. & Sandefur, G.D. (1988). *Trends in the Labor Force Activity of the Aged in the United States, 1940-1984*. In E. Lazear & R. Ricardo-Campbell (Eds.): Retirement in the United States. Stanford, CA: Hoover Institution Press.
- Tutty, L. M., Rothery, M. A., & Grinnell, R. M. (1996). Qualitative research for social workers. Boston: Allen and Bacon.
- Vaillant, G. E. (1977). Adaptation to life. Boston: Little Brown
- Van Manen, M. (1990). Researching Lived Experience. New York: SUNY Press.
- Wallerstein, I. (1974). The Modern World System, Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century. New-York: Academic Press.
- Waltzer, M. (1992). What It Means to Be an American. New York: Marsilio.
- Ward, C. (1996). *Acculturation*. In D. Landis & R. Bhagat (Eds.): Handbook of Intercultural Training, 2nd Ed. Newbury Park, CA: Sage.
- Ward, C., Bochner, S., & Furnham, A. (2001). The psychology of culture shock. New York: Routledge.
- Ward, C. & Kennedy, A. (1993). *Psychological and Sociocultural Adjustment During Cross-Cultural Transitions: A Comparison of Secondary Students Overseas and at Home*. International Journal of psychology, 28, 129-147.
- Ward, C., Okura, Y., Kennedy, A., & Kojima, T. (1998). *The U-Curve on Trial: A Longitudinal Study of Psychological and Sociocultural Adjustment during Cross-Cultural Transition*. International Journal of Intercultural Relations, 22, 277-291.
- Warr, P. (1994). *Age and Employment*. In C.H. Triandis, M.D. Dunnette & L.M. Hough (Eds.): Handbook of Industrial and Organizational Psychology, 4 (p. 485-550). 2nd ed., Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Whitbourne S.K. (2001). *The Physical Aging Process in Midlife: Interactions with Psychological and Sociocultural Factors*. In M.E. Lachman (Ed.): Handbook of Midlife Development. (p. 109–155). New York: Wiley.
- White, L. (1990). *Determinants of Divorce: A Review of Research in the Eighties*. Journal of Marriage and the Family, 52, 904-912.

Willis S.L. & Schaie K.W. (1999). Intellectual Functioning in Midlife. In S.L. Willis & J.D. Reid (Eds): Life in the Middle: Psychological and Social Development in Middle Age. (p. 233–247). San Diego: Academic Press.

Winsborough, H.H. (1980). *A Demographic Approach to the Life Cycle*. In: K.W. Back (Ed.): Life Course: Integrative Theories and Exemplary Populations. (p. 65-75). Boulder, CO: Westview.

Wolf, D.A., Freedman, V. & Soldo, B.J. (1997). *The Division of Family Labor: Care for Elderly Parents*. The Journals of Gerontology, B, 52B (Special Issue), 102-109.

Youakim, J.M. (2004). *Marriage in the Context of Immigration*. The American Journal of Psychoanalysis, 64(2), 155-165.

Yuval-Davis, N. (1993). *Gender and Nation*. Ethnic and Racial Studies, 16(4), 621-632.

Zal, H. M. (1992). The Sandwich Generation: Caught Between Growing Children and Aging Parents. New York: Plenum.

Zilber N. & Lerner Y. (1996). *Psychological Distress among Recent Immigrants from the Former Soviet Union to Israel: I. Mediating Factors*. Psychological Medicine, 26(3), 493-501.

Zilber N., Lerner, Y., Eidelman, R. & Kertes, J. (2001) *Depression and Anxiety Disorders among Jews from the Former Soviet Union Five Years after Their Immigration to Israel*. International Journal of Geriatric Psychiatry, 16(10), 993–999.

חלק שישי:

נספחים

נספח מספר 1: פרטי המשתתפים במחקר

#	שם בדוי	גיל הגירה	גיל ראיון	מוצא	מצב משפחתי	מקצוע בחו"ל	מקצוע בישראל
1	גריגורי	49	59	רוסיה	נשוי, אב לשלושה וסב לשניים	פסיכולוג	פסיכולוג
2	כריסטינה	45	58	רוסיה	נשואה בשנית, אם לשניים	כלכלנית	עובדת ניקיון
3	יצחק	49	59	רוסיה	נשוי, אב לשניים וסב לשלושה	בעל תפקיד פוליטי בכיר	בעל תפקיד קהילתי
4	ולדימיר	52	63	רוסיה	נשוי בשנית, אב לבן ולשני ילדי אשתו השנייה, סב לחמישה	הידרולוג	עובד ניקיון
5	אהרון	49	54	רוסיה	נשוי, אב לשלושה	רופא בכיר	רופא בהתמחות מחודשת
6	זינה	55	56	רוסיה	גרושה, אם לבת וסבתא לנכד	רואת-חשבון	מטפלת בקשישים
7	אניה	60	60	רוסיה	אלמנה, אם לשניים וסבתא לשניים	לבורנטית	מטפלת בקשישים
8	ליזה	44	62	בלרוס	נשואה, אם לשניים וסבתא לאחד	מהנדסת	פועלת במפעל (בפנסיה)
9	מישה	60	77	בלרוס	אלמן, אב לשניים וסב לשניים	מנהל בכיר במפעל	פועל בבית מלאכה (בפנסיה)
10	רימה	44	61	אוקראינה	נשואה, אם לשניים וסבתא לחמישה	מורה למתמטיקה	מורה-מתרגלת בפרויקטים חינוכיים
11	גרישה	45	60	אוקראינה	נשוי, אב לשניים וסב לארבעה	מהנדס	פועל במפעל
12	רוזה	53	65	אוקראינה	גרושה, אם לשניים וסבתא לשניים	מעצבת אופנה	תופרת (בפנסיה)
13	דורה	44	61	אוקראינה	אלמנה, אם לשניים וסבתא לחמישה	מורה לאנגלית	מורה לאנגלית (בפנסיה)
14	אלנה	45	53	אוקראינה	נשואה, אם לשניים וסבתא לנכד	מורה לאנגלית	עובדת ניקיון ומורה פרטית
15	אליזבטה	53	61	אוזבקיסטן	אלמנה, אם לשניים וסבתא לשניים	רופאה בכירה, מרצה באוניברסיטה	מטפלת בקשישים

16	פרננדו	43	49	ארגנטינה	נשוי, אב לבת	מנכ"ל חברה	איש מכירות
17	סוזנה	51	58	ארגנטינה	נשואה, אם לשניים וסבתא לשניים	מורה ומנהלת בית ספר	מטפלת בקשישים וגנת בחינוך משלים
18	רות	57	64	ארגנטינה	אלמנה, אם לשניים	פסיכולוגית בכירה, מרצה באוניברסיטה	פסיכולוגית
19	גבריאל	51	56	ארגנטינה	אלמן, אב לבת	רואה חשבון	חונך
20	פרידה	60	67	ארגנטינה	נשואה, אם לשניים וסבתא לשלושה	מורה	פנסיונרית (עובדת חלקית כמתרגמת)
21	אנריקה	44	57	ארגנטינה	נשוי בשנית, אב לשלושה	חבר הנהלת מפעל	בעל תפקיד בהנהגה הקהילתית
22	יעקב	57	57	קולומביה	גרוש, אב לשניים	רופא שיניים	טרם השתלב בתעסוקה
23	לאה	45	61	ארצות הברית	גרושה, אם לשניים וסבתא	מנהלת לשכה	מזכירה (באנגלית), מורה פרטית לאנגלית
24	דייוויד	53	55	ארצות הברית	נשוי בשנית, אב לשתיים ולבתה של אשתו	איש עסקים, בעל חברה פרטית	פנסיונר, עוסק בפיתוח חקלאי
25	אליסון	52	54	ארצות הברית	נשואה בשנית, אם לבת ולבנותיו של בעלה	מורה לאנגלית	מזכירה (באנגלית), מורה פרטית לאנגלית
26	גייל	59	67	ארצות הברית	רווקה	עצמאית בתחום הרפואה המשלימה	עורכת מאמרים באנגלית (עצמאית)
27	קימברלי	58	58	דרום אפריקה	גרושה	אחות בכירה	עורכת באנגלית (במוסד ציבורי)
28	מוריס	54	58	צרפת	נישא לראשונה בישראל, אב לשלושת ילדי אשתו	מורה	מורה לאנגלית (במסגרת פרטית)

טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר

אני החתום מטה:

שם פרטי ומשפחה:
מספר תעודת זהות:
כתובת + מיקוד:

(א) מצהיר/ה בזה כי אני מסכים/ה להשתתף במחקר כמפורט במסמך זה.

(ב) מצהיר/ה בזה כי הוסבר לי על-ידי פנינה דולברג:

(1) כי המחקר נערך בנושא:
מהגרים מבוגרים

(2) כי אני חופשי/ה לבחור שלא להשתתף במחקר, וכי אני חופשי/ה להפסיק בכל עת את השתתפותי בו, כל זאת מבלי לפגוע בזכותי לקבל את הטיפול המקובל.

(3) כי מובטח שזהותי האישית תשמר סודית על-ידי כל העוסקים והמעורבים במחקר ולא תפורסם בכל פרסום כולל בפרסומים מדעיים.

(4) כי מובטחת לי נכונות לענות לשאלות שיועלו על-ידי וכן האפשרות להיוועץ בגורם נוסף (לדוגמא בני משפחה, איש טיפול וכו'), באשר לקבלת החלטה להשתתף במחקר ו/או להמשיך בו.

(5) כי בכל בעיה הקשורה למחקר אוכל לפנות ל:

פנינה דולברג, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן גוריון בנגב,
באר שבע
טל': 08-6479313 054-5911284

ד"ר יוליה מירסקי, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן גוריון
בנגב, באר שבע
טל': 08-6472319

(ג) הנני מצהיר/ה כי נמסר/ה לי מידע מפורט על המחקר ובמיוחד על הפרטים הבאים המפורטים להלן:

- (1) מטרת המחקר היא :
ללמוד על משמעות ההגירה בחייהם של המהגרים שהגיעו לישראל בגיל הביניים (45-65).
- (2) המחקר נערך בשיטות איכותניות, לפיהן :
ישנו שימוש בראיון סיפור-חיים, הדורש את הקלטת הראיון ותמלולו בכתב. לאחר מכן, הראיון מנותח תוך התייחסות לספרות המקצועית ולראיונות האחרים שנערכים במחקר.
- (3) המשמעות לגבי המשתתפים :
הראיון נערך בזמן ובמיקום שהמשתתפת בוחרת. באם יש צורך, יתקיים ראיון-המשך במועד קרוב לראיון הראשון, בזמן ובמקום שהמשתתפת בוחרת.
- (4) במידה והנחקרים יחוו צורך להמשיך בשיחות תמיכה הם יופנו על-ידי הצוות החוקר לאנשי מקצוע מתאימים.
- (ד) הנני מצהיר/ה בזה כי את הסכמתי הנ"ל נתתי מרצוני החופשי וכי הבינתי את כל האמור לעיל. כמו-כן קיבלתי עותק של טופס ההסכמה.

(ה)

שם המראיין/חוקר	חתימת המשתתפת	תאריך

נספח מספר 3: מדריך הראיון

הקדמה:

- עבודה בנושא מהגרים בגיל הביניים
- עמדות והרגשות אישיות, אין תשובות נכונות או לא
- סודיות, שם בדוי
- בקשת רשות להקלטה
- הצגת טופס ההסכמה מדעת
- הסבר על התהליך: בהתחלה אתה תספר ולא אפריע, אח"כ אשאל מתוך מה שתעלה, לבסוף אשאל על דברים שלא דיברת עליהם.

שאלות:

חלק פתוח: אני חוקרת את משמעות ההגירה בחייהם של המהגרים שהגיעו לישראל בגיל הביניים (45-65). אשמח לשמוע את סיפור חיידך.

חלק חצי-מובנה:

מה חשבת ומה ידעת על ישראל לפני שהיגרת?
ספרי/י איך דמיינת את חיידך בישראל לפני שהיגרת?

ספרי/י על הגירתך.
מדוע עלית?
מה את/ה חושב/ת על כך היום?

ספר על חיידך בישראל בשנים שלאחר ההגירה.

ספרי/י על בני המשפחה שלך.
איך כל אחד מבני המשפחה הגיב להגירה?
איך ההגירה השפיעה על היחסים בתוך המשפחה?

האם את/ה מרגישה/ישראלית?
אם כן - מתי? ספרי/י על אירוע.
אם כן - מה עושה אותך ישראלית?

ספרי/י לי איך הרגשת כשנפגשת עם הישראלים המקומיים לראשונה.
מה את/ה מרגישה/י כלפי הישראלים כיום?

האם חשבת איך היו מתקדמים חיידך אם לא היית מהגר לישראל?
האם חשבת איך היו מתקדמים חיידך אם היית מהגר בגיל צעיר יותר? מבוגר יותר?

איך את/ה מתאר/ת מהגר טיפוסי בן גיל הביניים?
אילו חסרונות ויתרונות יש להגירה בגיל הביניים?

איך זה עבורך להיות בגיל הזה?
ספרי/י על הורייך, כאשר היו בגילך.
איך לדעתך יראה גיל הביניים עבור ילדיך?

מהו גילך?
ומהו גילך בהרגשה?

(לשאול על המספר העגול הבא) איך נראה לך גיל 50/60? איך מתנהג בן/בת גיל זה?

ספרי על מקרה בו הרגשת כ"בן/בת גיל הביניים".

האם את/ה עובד/ת כיום?

ספרי על עבודתך.

ספרי על ההתפתחות המקצועית שלך.

האם נשארתי באותו תחום מקצועי?

האם חשבת לשנות כיוון מקצועי?

אם כן – לאיזה כיוון?

האם פעלת לשינוי הכיוון?

עד כמה את/ה מרוצה מהאופן בו את/ה מקצה את הזמן שלך?

מה את/ה עושה על מנת לשמור על בריאותך?

האם את/ה עוסק/ת בספורט?

האם עסקת בעבר?

אילו חשדות שיש לך איזושהי בעיה גופנית, האם סביר להניח יהיה שתבדוק את העניין אצל רופא?

אם הרופא ימליץ לשנות מנהג מסוים – האם תשנה?

האם את/ה זוכר/ת מה חשבת או תכננת לפני 20 שנה על האופן בו החיים שלך יראו בגיל הזה?

מהו הדבר הטוב ביותר באמצע החיים?

מהו הדבר הקשה ביותר באמצע החיים?

האם יש בחייך אנשים קרובים שעמם אפשר לחלוק רגשות, פחדים?

האם מדובר באותם אנשים שהיו לפני 20 שנה?

אילו פחדים יש לך?

מה כרגע היית רוצה לשנות בחיים שלך?

פרטים ביוגרפיים: גיל, מקצוע, השכלה, גיל הגירה, מצב משפחתי, דירוג רמת הכנסה (עד כמה

מעל או מתחת לממוצע).

חתימה על טופס ההסכמה.

Abstract

How is a cultural transition experienced in mid-life? Is integration into a new society possible after the age of 45? What is special about the middle-aged immigrants in relation to immigrants of other ages, and in relation to non-immigrant middle-aged? The current research deals with the diverse aspects of immigration in middle-age.

"The middle age" is a new-old theoretical field. On the one hand, 'classical' theorists such as Carl Jung and Erik Erikson discuss it in their writing. On the other hand, even their early contributions in this field are rarely mentioned in the professional literature. A significant systematic study in this field started only in the 1990's, due to the development of the field of gerontology and as a response to the arrival of the American "baby boom" generation to this age. Since this is a young research field, there is no theoretical agreement either about the exact limits of this stage of life or its name. The current research in this field is interested in the middle-aged persons' social roles as workers, parents of adult children, spouses, sons or daughters to aging parents, and young grandparents. A special emphasis is being given to the middle-aged being part of "the sandwich generation", trapped in the double-reliance of their parents on the one hand and of their children and grandchildren on the other, and to their being workers in a time characterized by low employment security and ageism. In addition, the current middle-age research emphasizes the middle age as a peak time in life: a peak of psychological functioning and personal well-being, a peak of the social and economic capital, and a peak of the career.

The theoretical field of immigration is more established and multidisciplinary. Immigration's motivations and patterns are dealt with in literature mainly from the point of view of socio-economic theories. In addition, a considerable research exists about immigration policy, ethnic identity, cultural integration and immigrants' psychological adjustment. These fields are integrated with one another and in the last few years have been researched in multi-dimensional quantitative studies, as well as narrative studies.

Very few studies, however, focused on middle-aged immigrants, both because many immigration states practice age-selective policies, and because the middle-age stage in life is a new field of study. Yet the existing literature on middle-aged immigrants deals with the family's tension around the children's significantly faster

integration than their parents', grandparenthood across cultural gaps with grandchildren, the unique difficulties of the immigrants as being part of "the sandwich generation," and the meanings of the loss of support systems that existed in the country of origin. Middle aged immigrants in Israel comprise 19.2 percent of all the immigrants that have arrived over the last 20 years, and were described as a "population at risk" due to their difficulties integrating in a suitable job after immigration, in addition to their tendency to under-employment and the risk of poverty after retirement. Their social, cultural and linguistic integration is weaker than those of the younger immigrants, their well-being is lower and they tend to suffer more from health problems and emotional distress, as was found in Israel and other countries.

It seems that middle-aged immigrants may decline from being at "the peak of life" to being a "population at risk." The subjective meanings of these experiences are rarely discussed in literature. The present study seeks to contribute to this niche by eliciting the constructions of meanings arising from the life stories of middle-aged immigrants, voicing their experience and making them more visible in academic research and everyday discourse.

The main research question was: how do middle-aged immigrants experience the cultural transition? The related questions were: how do middle-aged immigrants experience the social roles and normative life-events of the middle age? How do they experience the events related to immigration? What part do gender and culture play in the experience of migration in middle age? How is seniority expressed in Israel? Are there other categories distinguishing different experiences of immigration in middle age?

The research method chosen to deal with this question was the qualitative method of the phenomenological tradition. The research field comprised life-stories of middle aged immigrants, produced in 28 life-stories interviews. The research population included 12 men and 16 women, who immigrated to Israel after the year 1990 (most of them after 2000), aged between 43-60, from the Commonwealth of Independent States (CIS), South-America, Anglo-Saxon states, and France. All participants had post-secondary education, whether professional or academic, and lived in the South or Jerusalem district of Israel. The average immigration age was 51.37 years; the average seniority in Israel was 8.62 years. The respondents were being sampled through the convenience sampling method combined with volunteer

sampling. The interviews have been analyzed with several narrative analysis techniques: analysis of the apparent content of the interview, investigation of the latent content, analysis of the appearance of the story and analysis according to Rosenthal's characterization of story. The research implemented several different techniques in order to establish confidence and to ensure its ethical conduct towards the participants.

The findings show that the participants chose to present themselves with emphasis on the public aspects of their life and to omit or flatterate the private sphere, as if it hasn't gone through a significant change. In the semi-structured part of the interviews, specific questions discovered the painful aspects of the private sphere. Perhaps these painful experiences made the participants emphasize their experiences in the public sphere, which were probably perceived by the participants as more obviously related to immigration.

The immigration experience of the middle-aged can be divided into several phases. The first phase took place before immigration, and was described as a period of personal and professional peak in the participants' lives. This peak was interrupted with a political or family (or combined) crisis, and followed by the decision to migrate. Two main reasons pulled the middle aged immigrants to Israel: one reason was immigration "for the sake of the children, after the children", since 10 out of the 28 interviewees were parents to children who immigrated to Israel with groups of youth or students (e.g. the *Naale* program), before their parents. Israel's additional pull factor was its lack of an age-selective policy. Although the "peak" stage in life in the country of origin was described in many details, the participants' feeling of their age was a theme omitted from these descriptions. The participants' thoughts and expectations regarding their prospective lives in Israel were often omitted as well.

The experiences of the first few years after migration were described as euphoric by the participants who were still fresh immigrants, in accordance with the literature on the subject. In contrast, more veteran immigrants did not remember this phase as a positive one; it was recalled as a very intense phase, due to a great effort the participants have made in order to integrate in Israel and return to the life-path they had experienced before the crisis. Unlike the younger immigrants, the middle-aged ones understood that time's passage does not benefit them, because of their age. Unlike the former phase, the descriptions of this phase were characterized by the emphasis on the participants' age, as factors like ageism in the job-market, new age-

norms and medical care usually made them feel older than before, though some of the experiences made them feel younger. Not all the participants were able to withstand the intensity of these experiences; some of them or of their spouses became ill or emotionally distressed. Since they have usually migrated as a result of a crisis in the first place, not all the participants had the emotional resources to cope with another crisis, missing the support systems they had in their country of origin.

The stories about the phase that began about two years after immigration included changes that the participants experienced in the perception of their place in the public sphere in the new society. In this phase, perceptions of success or non-success have become consolidated, since frequently the occupational integration was perceived as the main criterion for viewing the whole migration endeavor as a success or failure, for participants of all origins. Occupational integration was perceived as success, since it made the immigrants feel needed and belonging in the new country. Another reason was a feeling of coherence in their occupational identity, and therefore in their identity overall. Simultaneously, the participants developed an understanding that they were past their professional peak, and some of them reconciled themselves to this idea.

The immigration literature suggest examining the psychological processes in immigration as processes of separation-individuation, because emotional processes accompanying separation from the country of origin have been found similar to those that take place in early childhood, during separation from the parents: after first excitement and learning the new environment, the everyday coping with the difficulties is painful and difficult, and thoughts of returning to the country of origin are not rare at this point. At the same time, literature on the development in adulthood also suggests that separation-individuation processes last throughout life, and separation in adulthood is mostly from the self that existed in previous stages. In middle age, the main separation is from the youthful aspects of the self. These aspects gradually become replaced by understanding that the middle-aged self has the highest level of autonomy, capability, power and connections in the entire life cycle. The present study claims that middle-aged immigrants are required to deal with the middle age individuation stage in a faster and more intense way than their non-immigrant counterparts, since their age becomes a more significant issue after their migration. Moreover, the middle-aged immigrants do not enjoy the positive aspects of the middle age, which are relevant to people who have social and cultural power that they have

accumulated over the years. Since immigrants do not have these powers, the individuation of middle age is not possible for them, at least not in the public sphere. It seems that the middle-aged immigrants' heightened separation-individuation struggle, intensifies the frustration and anger they feel towards their new environment.

Two years after immigration and beyond, the present research has found four occupational integration patterns, which indicated the degree of social integration as well:

- A. "*A new path*": these participants were characterized by a perception of non-successful occupational integration, and by reconciliation with this idea. They worked in low-status manual jobs like cleaning and elder-care. All the participants in this pattern were immigrants from the CIS. These participants defined the phase as having started about two years after their immigration, as a new period in their lives, followed by a new life-philosophy of "living the day" and enjoying what they have, especially their families. The "new path" is focused on the private sphere, and is connected to segregative practices: these participants use mainly the Russian language, and have almost no contact with Israelis who do not speak Russian. Some aspects of the "new path" experiences are typical of old age and retirement from work, even though these participants are working: for example, they have a limited number of social connections, but the emotional investment is strengthened in their central social relationships. In addition, the direct control of their environment is getting weaker, and replaced by a secondary control: internal changes in goals, priorities and perceptions. The idea of the "new path" itself is a function of such a secondary control.
- B. "*Sitting on the fence*": these participants were characterized by a perception of non-successful occupational integration, yet no reconciliation with this idea. During their first few years in Israel, they had withdrawn from the Israeli society: did not learn Hebrew and/or did not work. About two years after their immigration, they have decided to open a door to the new society, and agreed to compromise and engage in low-status jobs. Like the "New Path" pattern, these participants have also withdrawn into the private sphere, in the Russian-speaking or Spanish-speaking environment. The difference was that these participants were oriented toward the public sphere and focused on their marginalization in it. They often spoke in an idealizing way of their country of

origin, even though they knew that the actual situation is different, and were characterized by frequent thoughts about returning there. The emotional state of these participants was the most difficult. Some participants in the study had been characterized by a pattern of "sitting on the fence" in their early years and later moved to other patterns (usually to "a new path "), so it may be a temporary pattern.

- C. *"Relative success"*: the most common pattern among the study participants. These participants were characterized by adequate occupational integration and some measure of satisfaction. Most of them worked in fields related to their profession or other professional work and realized that compared to their immigrant peers, they are relatively well off. Nonetheless, many of them were characterized by transitions between non-acceptance and acceptance of the decline from the professional peak. These participants experienced coherence, a certain continuity in their professional identity, which was significant as a sense of success, and described their determination to integrate into professional work in terms of "war" and "not surrendering". Presumably, in the process separation-individuation of the middle age, these participants could indeed develop the typical middle-age independence and the autonomous self that has ability, power and connections, even if this self could have been stronger in the country of origin.
- D. *"Creative initiative"*: these participants creatively initiated employment or supplementary sources of income for themselves, usually in addition to working as employees. Beyond the supplementation of income, the creative initiative gave rise to satisfaction with occupational integration and contributed to the feeling of social integration in Israel and feelings of competence and "not surrendering." Presumably, this sense contributed to the development of a capable autonomous self, typical of the middle age, despite the immigration - and perhaps because of it. Most of the group's participants were women. Migration literature suggests that immigrant women have a more practical approach than that of immigrant men, they are more flexible and show more initiative. Other characteristics of this group are the low frequency of the CIS and South-American immigrants, whereas the presence in this category of the full group from the United States may be due to the innovativeness and initiative as American cultural norms.

It was found that feelings of occupational success in Israel and reconciliation with the decline from the professional peak were related to various "objective" parameters, but above all – to a subjective concept based on personal expectations. However, the patterns were dynamic; feelings of success and acceptance were relative and changing, so that some of the interviewees moved between several patterns, but there was a central pattern characteristic of most of the contents raised in the interview.

At the same time, migrants' personal lives also underwent many changes, in the family situation (e.g. children's maturity and leaving the parental home, the arrival of grandchildren), in housing, in leisure patterns and social networking. It was found that the losses experienced in the public sphere were associated to experiences in the private sphere. For example, the participants made a connection between their children's occupational and social success and their own occupational and social sacrifice made for that purpose. But many participants experienced also losses in the private sphere: separation from friends and family members who remained in the country of origin, change in family balance as a result of the rapid integration of the children in Israel while the parents were left behind, the lack of time and money for the leisure activities they used to conduct in the past, a lower standard of housing. These losses require mechanisms of support and compensation, which are usually also constructed in the private sphere.

Social life was a significant support system among immigrants from the South-American and Anglo-Saxon countries, who reported participation in community organizations aimed at social gatherings, and expressed great satisfaction with them. Immigrants from the CIS, especially men, reported the poorest social networks.

Regarding the subject of emotional support from the family, findings show that male participants (from all origin groups) cited the emotional support of their partner as very meaningful, while women rarely mentioned their spouse as emotionally close. Women received emotional support in relationships with other immigrant women, family members and friends. As for the adult children, the participants did not mention the relationship with them as emotionally supportive. However, the immigrants' children's success was found as an important compensation for the losses sustained by the middle aged immigrants, who claimed they "emigrated

for the sake of the children" and therefore achieved their goal. Interestingly, some of the participants, whose parents were still alive, mentioned the parents as close people who provide emotional support. Some of the participants, who were already grandparents, also mentioned the relationship with the grandchildren as a "pure joy", which moderated the losses of immigration and middle age.

One of the meaningful narratives raised in the interviews was the care and help provided to others: to family members (children, grandchildren, elderly parents and ill spouses), to patients at work (mental therapy, medical care, nursing and community outreach), and volunteer assistance to people of their community (especially among the immigrants from Argentina). Erik Erikson argued that the purpose of this stage in life is creation, and the major ability acquired is taking care of others. His followers added that creation links between the generations, and that the middle aged person feels an inner need to help and to be needed by his environment. But the difficulty of caring for two or three generations at the same time, which created the terms "sandwich generation" or "generational squeeze," may entail high levels of burnout and stress for the middle-aged, and especially the women. According to the literature, those difficulties may intensify among immigrants, whose means to hire paid assistants are limited, and who are more suspicious about the local treatment options. Still, the participants of this study almost never complained about difficulties. It appeared as if caring for family members and others earned them a powerful position and a sense of capability. In light of the power loss experienced by many of them in the public sphere, it is possible that this newly acquired power was experienced as compensation.

Another compensation mechanism, found only among women, was leisure activities. Women reported the many leisure activities they conduct in Israel (sports, trips, concert-going, etc.), which were not available or not possible for them in the past. Apart from being a source of pleasure, it also seemed that performing these public leisure activities gave women a feeling that they are not marginalized, so that leisure served as a practice of visibility in the public sphere. Men, however, argued that the lack of free time and lack of funds led to their being unable to enjoy leisure activities which they used to enjoy in the past. For them, leisure was mainly part of the private sphere; not only wasn't it perceived by them as a compensation, but was instead another reminder of the losses.

Another common coping strategy was resorting to medical care. Many participants, especially women and those who immigrated to Israel without a spouse, frequently use health services. The present study suggests that somatization of emotional pain is not just a symptom of a problem, but also a mechanism of dealing with it, because proper medical treatment made the participants feel that they were welcome in Israel, that Israel cares for them and is interested in their health and welfare. Perhaps this feeling was especially significant for the immigrants who arrived in Israel alone; it seems that these feelings somewhat relieved the feelings of alienation, loss and anxiety for the future.

This research indicates that because of the experience of rejection by the Israeli public sphere, many participants felt alienated. The alienation was manifested especially among the immigrants from Western countries. Unlike the latter, the immigrants that came from the CIS rarely compared themselves to the "Israelis", and spoke of Israel in the sense of "home". This may be explained by the recognition that the Russian culture received in the Israeli public sphere, and by their sense of improvement in the quality of life achieved with moving to Israel. It should be noted that participants from all groups who were relatively veteran in Israel, experienced the alienation less distinctly, and felt more "at home".

Another aspect of the alienation feelings of all origin groups was their age, which has become a significant theme shortly after their immigration, emphasizing their alienation. The age discrimination they had experienced in the public sphere made them realize that unlike their children, for whom the passage of time diminishes alienation, the middle-aged immigrants themselves would remain marginalized in the future as well, because they will age. Moreover, some of them felt as if they were already socially constructed as old people. But unlike the elderly, who perceive their social position as clearly marginal and reinforced by various forms of state aid, middle aged immigrants are not eligible for such an assistance, as they are still in the "working age." The feeling that arises, as a result, is that of entrapment, confusion and anger.

Therefore, many participants implemented practices of remaining strangers out of choice: they have not progressed to study Hebrew, did not try to learn the local culture, and restricted themselves to the private sphere and the ethnic community. This practice was very prominent among the participants who came from the CIS, but was also evident among participants from Western countries.

Beyond the experience of strangeness in space, many participants argued to be strangers in time, being "ageless" due to two central experiences: first, the confusion they have felt about the different age-norms in their countries of origin and in Israel, and secondly, having experiences which usually characterize retirement - alongside the understanding that they would continue working even past the retirement age, due to lack of pension savings. As strangers in time and space, the participants didn't feel obligated to accept the local categories. Although strangeness was a constraint that they experienced in the Israeli public sphere, their aspiration to experience continuous and coherent identity, as well as their desire to be active in creating their own narrative, made them use this constraint as a deliberate practice.

This study offers several unique contributions. Theoretically, it suggests innovations in the field of the experiences of middle-aged immigrants and its unique characteristics: the immigration motives, the immigration stages, integration patterns, support systems and compensation mechanisms. Empirically, it contributes to the study of immigrants in Israel, because of its reference to immigrant groups from South America and the Anglo-Saxon countries, which have received little research attention so far, and to the field of middle age research in Israel, which is to date fairly limited. The fact that the study focused on the experience as expressed from the perspective of the participants, brought up a deep investigation of many themes, which can form a basis for further studies. The practical significance of this study is that it increases the visibility of middle aged immigrants in general, and points at their unique needs and difficulties in particular. Professionals who work with middle-aged immigrants will be able to use this work in order to better understand this population's standpoint and situation. Mental health professionals can be aided especially by the chapter discussing the compensation and coping mechanisms which characterize this group, with an emphasis on identifying risk groups in it.

* * * * *

Keywords: immigrants, middle age, lifetime development, adaptation, integration into employment, downward mobility, family processes, relationships of middle age, "sandwich generation", treatment of elderly parents, parenting adult children, grandparenthood, alienation, immigrants from the CIS, immigrants from Anglo-Saxon countries, immigrants from South America, qualitative research, life stories, narrative analysis.

"No Time to Pick Up Momentum": Middle-Aged Immigrants in Israel

**Thesis submitted in partial fulfillment
of the requirements for the degree of
"DOCTOR OF PHILOSOPHY"**

by

Pnina Dolberg

**Submitted to the Senate of Ben-Gurion University
of the Negev**

7/3/2012

Beer-Sheva

"No Time to Pick Up Momentum": Middle-Aged Immigrants in Israel

Thesis submitted in partial fulfillment
of the requirements for the degree of
"DOCTOR OF PHILOSOPHY"

by

Pnina Dolberg

Submitted to the Senate of Ben-Gurion University
of the Negev

Approved by the advisor _____ 14/2/2013

Approved by the Dean of the Kreitman School of Advanced Graduate Studies _____

7/3/2012

Beer-Sheva

This work was carried out under the supervision of
Prof. Julia Mirsky
In the Department of Social Work
Faculty of Humanities and Social Sciences